DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İdealist, rantiye, sürgün, eylemci, yalancı, hayalperest, anarşist... Bakunin, devrim çağının iki büyük liderinden biriydi.

EDWARD HALLETT CARR

Edward Hallett Carr

MICHAEL BAKUNIN

iletişim | biyografi

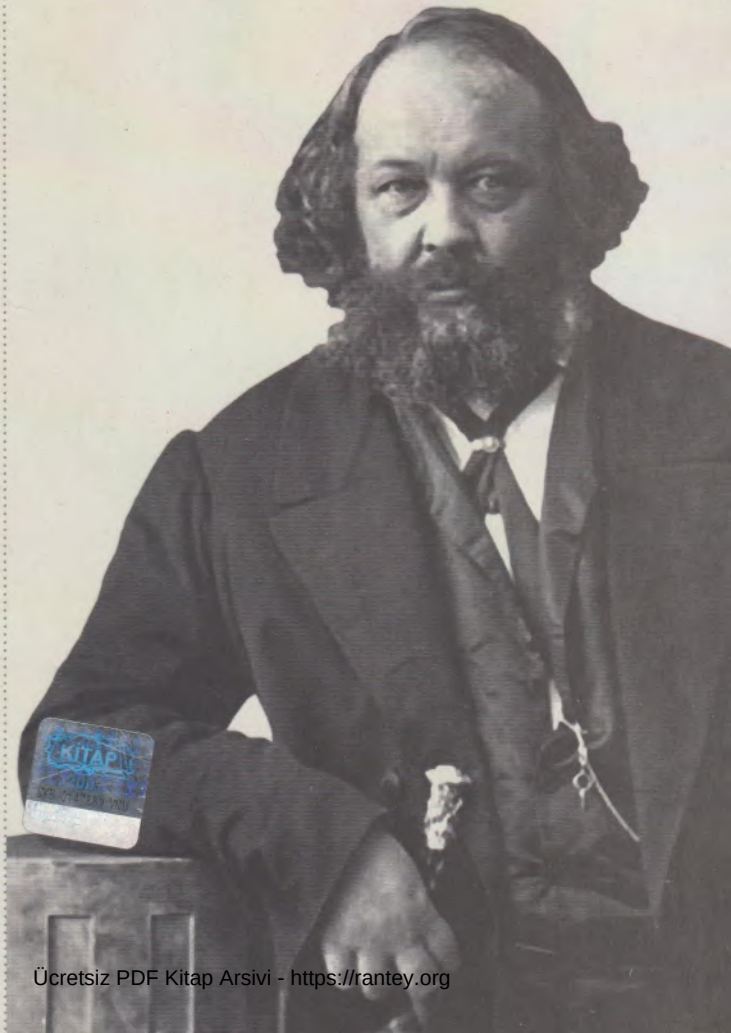

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Michael Bakunin (1927)

© 1937 Macmillan and Co., Limited
Bu kitabın yayın hakları Akçalı Ajans aracılığıyla
Curtis Brown Group Limited'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 1359 • Biyografi Dizisi 6
ISBN-13: 978-975-05-0642-0
© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2009, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Aziz Tuna C.
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

E.H. CARR

Michael Bakunin

Michael Bakunin

ÇEVİREN ***Pelin Siral***

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

EDWARD HALLETT CARR 28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. 3 Kasım 1982'de Cambridge'de öldü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonuyla Versailles Konferansı'na katıldı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1936'da bakanlıktan ayrılarak, çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. 1941-46 yılları arasında *The Times*'da yayın yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. Carr'a göre tarihçi, olguları ya da kişisel yorumunu öne çıkarmamalı, tarihçi ile olgular arasındaki karşılıklı ve kesintisiz etkileşim sürecinde, bugün ile geçmiş arasındaki diyaloğu sürekli kılmalıdır. Bu nedenle tarihçi, sunduğu olguların doğruluğunu kanıtlamanın ötesinde, araştırdığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm verileri ele almak zorundadır. Başlıca Eserleri: *Dostoyevsky,* 1931 [*Dostoyevski*, çev. Ayhan Gerçekler, İletişim Yay., 2000]; *The Romantic Exiles,* 1933 [*Romantik Sürgünler*, çev. Şamil Beştoy, Çiziyazıları Yay., 2001]; *Karl Marx,* 1934; *International Relations Since the Peace Treaties,* 1937 ("Barış Antlaşmalarından Sonra Uluslararası İlişkiler"); *Michael Bakunin,* 1927 [*Michael Bakunin*, çev. Pelin Siral, İletişim Yay., 2008]; *The Twenty Years' Crises, 1919-1939,* 1939 ("Yirmi Yıllık Bunalım, 1919-1939"); *Britain: A Study of Foreign Policy from Versailles to the Outbreak of War,* 1939 ("İngiltere'nin Versailles Antlaşmasından Savaşın Başlamasına Dek İzlediği Dış Politika Üzerine Bir Çalışma"); *Conditions of Peace,* 1942 ("Barış Koşulları"); *Nationalism and After,* 1945 [*Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, İletişim Yay., 1999]; *The Soviet Impact on the Western World,* 1946 ("Sovyetler'in Batı Dünyası Üzerine Etkisi"); *Studies in Revolution,* 1950 ("Devrim Üzerine Çalışmalar"); *The Bolshevik Revolution, 1917-1923,* 3 cilt, 1950-1953 [*Bolşevik Devrimi*, 3 cilt, çev. Orhan Suda (I-II), çev. Tuncay Birkan (III), Metis Yay., 1989-2004]; *The New Society,* 1951 ("Yeni Toplum"); *German-Soviet Relations Beetween the Two World Wars,* 1951 ("İki Dünya Savaşı Arasında Sovyet-Alman İlişkileri"); *The Interregnum 1923-1924,* 1954 ("İktidar Boşluğu Dönemi 1923-1924"); *Socialism in One Country 1924-1926,* 3 cilt, 1958-1964 ("Tek Ülkede Sosyalizm 1924-1926"); *What is History?,* 1961 [*Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Öztürk, İletişim Yay., 2004]; 1917: *Before and After,* 1969 (*1917: Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet, Birikim Yay., 2007); *Foundations of a Planned Economy* (1. cilt R.W. Davies ile), 3 cilt, 1969-1978 ("Planlı Ekonominin Temelleri"); *The Russian Revolution from Lenin to Stalin,* 1979 [*Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, Mer Yay., 1992]; *Lenin to Stalin,* 1979 ("Lenin'den Stalin'e"); *From Napoléon to Stalin,* 1980 ("Napoléon'dan Stalin'e"); *The Twilight of the Comintern,* 1982.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KİTAP

GENÇ ROMANTİK 7
I. Bir İsyankârın Doğuşu 9
II. Aşk ve Metafizik 27
III. Mutlu ve Romantik Bir Yaz 38
IV. Sonbaharla Gelen Gerçeklik 50
V. Kardeşler 60
VI. Hegel ve Belinski 70
VII. Kaçış 85

İKİNCİ KİTAP

DEVRİMCİ MACERAPEREST 105
I. İki Dünya Arasında 107
II. Elveda Felsefe 122
III. İsviçre Faslı 133
IV. Paris'te Hayat 143
V. Devrime Giriş 158
VI. 1848 169
VII. Bir Devrimcinin Temel İlkeleri 188
VIII. Yıkılan Umutlar 203

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ KİTAP
DİRİ DİRİ GÖMÜLMEK 219
I. Saksonya, Avusturya 221
II. Rusya 235
III. Sibirya Macerası 252

DÖRDÜNCÜ KİTAP
HAYATA DÖNÜŞ 265
I. Londra'daki İlk Adımlar 267
II. Siyasi Hedefler 286
III. Polonya 301
IV. İsveç 321
V. Floransa 335
VI. Napoli 348

BEŞİNCİ KİTAP
BAKUNİN VE MARX 361
I. Barış ve Özgürlük Cemiyeti 363
II. İttifak'ın Doğuşu 382
III. Basel Kongresi 398
IV. Neçayev Vakası 413
V. Lyon Bozgunu 433
VI. İttifak'ın Güçleri 450
VII. Marx Bakunin'e Karşı 464

ALTINCI KİTAP
SON YILLAR 481
I. Son Projeler 483
II. Baronata 503
III. Bir *Rantiyenin* Ölümü 518

Kaynakça 533

Dizin 537

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KİTAP

GENÇ ROMANTİK

"Karakterimde temel bir kusur vardı: Düşsel olana, olağandışı, duyulmamış maceralara, sonsuz ufuklar açan ve ucu bucağı belirsiz projelere duyduğum bir aşk."

MIHAIL BAKUNIN
Çar'a *İtiraflar*, Temmuz-Ağustos 1851

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

Bir İsyankârın Doğuşu

Moskova'nın yaklaşık 240 km kuzeybatısındaki Tver eyaletinde büyük, geniş ve tek katlı bir 18. yüzyıl evi vardı. Bu ev hâlâ ayaktadır. Rusya'ya İtalyan mimarların getirdiği klasik taklidi tarzda inşa edilmişti. Taşralı Rus beyleri genelde bu tarz konutlarda yaşardı. Evin yer aldığı geniş arazi Premukhino adıyla anılıyordu. "Beş yüz canlık" deniyordu, çünkü 18. yüzyılda ve bu tarihlerden çok sonraları da Rusya'da topraklar, üzerlerindeki erkek serflerin sayısıyla ölçülürdü. Premukhino uçsuz bucaksız Rusya ovalarının kesintisiz tekdüzeliğinden ve verimliliğinden yoksun, hoş ve hafif engebeli bir arazide yer alır. Ev, Premukhino'nun eşsiz manzarasını yaratan Osuga ırmağına açılan ağaçlık dik bir yamaçtadır. Osuga, geniş ve telaşsız bir ırmaktır. Volga nehrinin kollarından Tvertsa'ya akar. 18. ve 19. yüzyıllarda Premukhino'da hayat Osuga gibi akıyordu. Boş vakit boldu, rahat ve huzurluydu. Akış, eyalet başkenti Tver'e ya da daha uzaklardaki büyük Moskof kenti Moskova'ya doğruydu. Petersburg ve onun ileri karakol ya da geçiş kapısı görevini üstlendiği yeryüzünün geri kalanı, uzak, yabancı ve hayal ötesiydi.

1779 ilkbaharında Premukhino, Mihail Vasileviç Bakunin'in eline geçti. Kendisi Moskova soylular sınıfının tarihi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kayıtlarında yıllardır saygıyla anılan ama vasat bir yer tutan bir aileye mensuptu. II. Katerina'nin sarayında "Devlet Müsteşarlığı"na kadar yükselmişti. Premukhino'ya taşındığında hâlâ hayatının baharında sayılırdı. Siyasi tutkular ya da entelektüel beceriler söz konusu olduğunda safdil görünse de, sonraki kuşaklar hatırasına leke sürmediler. Aile içi hikâyelerde cüssesi, bilek gücü ve dizginsiz mizacı övülürdü. Elindeki sopayla tek başına nasıl bir hırsız çetesini defettiği ve küstah bir arabacıyı at arabasındaki koltuğundan nasıl çekerek alıp nehre fırlattığı anlatılırdı.

Mihail Vasileviç Bakunin'in üç erkek, beş kız çocuğu oldu. Büyük oğlu memuriyette, ortancası askerlikte karar kıldı. Küçük oğul Alexander babasına benzememişti. Zeki ve narindi. Daha dokuz yaşındayken, aile Premukhino'ya taşınmadan hemen önce, sağlık sorunları nedeniyle onu özel öğretmen refakatinde yumuşak iklimi nedeniyle İtalya'ya göndermeye karar verdiler. Öğrenimini, doktorasını tamamladığı Padua Üniversitesinde yaptı. Ona akademik unvanını veren solucanlar üzerine yazdığı Latince tezi yüzyıl sonra bile aile arşivlerinde yerini koruyordu. Hayatının sonraki yılları biraz belirsizdir ama seyahat ettiği biliniyor. Bir hikâyeye göre 1789'da Bastille düşerken oradaydı. Bir süre Floransa ve Turin'de elçilik görevinde bulundu, Turin Akademisi üyesi oldu. Ancak otuzuna merdiven dayarken Rusya'ya geri döndü. O döndükten kısa bir süre sonra, yeni asrın üçüncü yılında, yaşlı Mihail Bakunin hayata gözlerini yumdu. Dul eşi onun anısına Premukhino topraklarına muhteşem bir kilise ilave ettirdi.[1]

Birkaç yıl olaysız geçti. Alexander Bakunin toprakların yönetimini ele aldı. Dini bütünlükleriyle tanınan dul annesi ve bekâr kız kardeşleriyle Premukhino'da sakin bir hayat sürdü. İki yeni bina ekleyerek evi genişletti. Evin ön cephesini Dorik sütunlar üzerinde duran kemerli bir girişle süsletti. Ancak, kırkını geçtikten sonra beklenmedik bir gelişme yaşandı. Komşu arazi Bakhovkino'nun sahibi Paul Poltoratski, köklü

1 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 1-9, 83; *Sobranie*, ed. Steklov; i. 25-6. (Dipnotlarda aktarılan eserlerin tam başlıkları Bibliyografya'da bulunacaktır.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve soylu Muraviev ailesinden dul bir kadınla evlendi. 1810 yazında karısını ve on sekiz yaşındaki üvey kızı Varvara Muraviev'i Bakhovkino'ya getirdi. Hemen herkes şaşkınlık içindeydi ama güzel, neşeli ve alımlı Varvara, Alexander Bakunin'in aklını başından almıştı. Orta yaşlı ve ölçülü bu bekâr adam ilk defa romantik aşkın sancısı çekiyordu. Aralarındaki yirmi dört yaş fark herhangi bir uygunsuzluk yaratmadı ve sonbaharda evlendiler. Yeni evliler, kışı çarın kız kardeşi Grand Düşes Katerina'ya ait küçük bir sarayın da yer aldığı Tver'de geçirdiler. Sosyal eğlence zevkini böylece kısaca geçiştiren genç eş, Premukhino'ya yerleşip (kocasının annesi ve kız kardeşleri durumun gerektirdiği inceliği gösterip Premukhino'dan ayrılmışlardı) çocuk yetiştirmeye başladı. Bu uğraşla aralıksız on beş yılını geçirdi.

Aile kompozisyonu biraz sıra dışıydı. Önce iki kız doğdu. Sırasıyla büyükannelerinin ve annelerinin adlarını aldılar: Lyubov ve Varvara. Ardından aile efsanesinin Samson'u, büyükbabasının adını alan Mihail ve Tatyana ile Alexandra adlarını alan iki kız çocuk daha dünyaya geldi. Kısa bir duraklamadan sonra peş peşe beş erkek çocuk doğdu: Nikola, İlya, Paul, Alexander ve Alexis. Aile genişleyince kendiliğinden beşli iki gruba bölündü. Mihail mükemmel bir stratejik konumdaydı. Cinsiyeti sebebiyle yaşça büyük gruba o hâkimdi. Yaşça büyüklük sebebiyle de beş erkek kardeşin oluşturduğu genç gruba üstün geliyordu. Kısa sürede doğum tarihi sayesinde yüklendiği liderlik rolünün kişiliğine yakıştığı görülecekti.[2]

Bakuninler dünyaya gözlerini açarken Rusya ve Avrupa'da büyük olaylar yaşanıyordu. Napolyon, Büyük Ordusunun başında Moskova'ya yürürken Varvara henüz üç haftalıktı, Lyubov daha bir yaşını bile doldurmamıştı. Rus takvimine göre[3] 18 Mayıs 1814'te Mihail doğduğunda Napolyon Elbe'ye çekilmiş, I.Alexander komutasındaki Rusya, müttefik güçlerle birlikte Paris'i işgal etmişti. Kader destanlardaki gibi tersine dön-

2 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 12-17, 30, 32.

3 Batı takvimine göre tarih 30 Mayıs'a karşılık gelir ki bu da Paris Antlaşmasının imzalandığı gündür.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

müştü ama Premukhino'da, Rusya tarihinde Mihail'in on ikinci yaş gününe denk gelen bir başka olay kadar telaş yaratmamıştı. 1 Aralık 1825'te I. Alexander öldü. Üç hafta sonra Petersburg'da sıra dışı asilzadelerin ve memurların devrimden çok anayasayı hedefleyen komplosuyla *Aralık İsyanı** patlak verdi. Büyük Muraviev ailesi meselenin içindeydi. Daha sonra asılarak idam edilen beş elebaşından biri Varvara'nın ikinci dereceden kuzeniydi. Birinci derece kuzenlerden ikisi (Premukhino'ya daha sık ziyarete gelirlerdi) isyanın gidişatını hazırlayan gizli örgütlerden birinin kurucusuydular.

Bu olaylar evin reisinde derin izler bıraktı. Alexander Bakunin insanın hayatını şekillendiren en önemli yirmi yılını yurtdışında geçirmişti. Sanatsal ya da entelektüel incelik düzeylerine göre değil de, ne denli kudretli ve ne denli sefahat içinde yaşayabildiklerine bakılarak seçkinleşen zamanın toprak sahibi Rus soyluları içinde, aldığı İtalyan eğitimi sayesinde farklı bir şahsiyet olmalıydı. 18. yüzyıl Avrupasının liberal ve hümanist geleneklerinden bir şeyler öğrenmişti ve söylentilere göre Fransa ve İtalya'da bizzat tanıklık ettiği devrimci hareketlere belli bir sempati duyuyordu. Oysa olgunluk yılları bütün bunları değiştirmişti. Alexander, Premukhino'nun büyüsüne, ormanlarına ve tarlalarına, kıvrılıp akan derelerine, bahar aylarında şakıyan bülbüllerine, vahşi güllerine, kiraz çiçeklerine kendini kaptırmıştı. Napolyon işgalinin şanla şerefle geri püskürtülmesi yüreğinde yeniden bir Rus yurtseverliği canlandırmıştı. Ilıman liberal yaşam felsefesi içinde asla Çara baş kaldırmak gibi korkunç bir düşünceyi barındırmayan bu adam, Aralık İsyanı karşısında sarsılıp dehşete düşmüştü. Çocuklar büyüyordu. Alexander Bakunin hayata bakışını, ilk kıtasında "Premukhino kırları, vefakâr dostum, çocuklarımın ana kucağı" diye başlayan ve Osuga nehrinin akışını takip eden uzun bir şiirle ifade etmiştir. Premukhino'daki hayatı anlatan bu denli lirik bir tasvirin ortasında şiirde su katılmamış ortodoks siyasi fikirler dile gelir. "Dövüşken horozların diyarında"

(*) 1816'da kurulan gizli bir örgütün 14 Aralık 1825 tarihinde gerçekleştirdiği başarısız darbe girişimi – ed.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gençliğinde duyduğu "*Ça ira** merkepler korosu"ndan nefretle bahseder. "O günden sonra, kaplan ve merkep sesinden nefret ettim," diye sözünü bitirir. Biraz endişe, biraz vicdan azabıyla serflik geleneği üzerinde durur. Bu meseleden kaçılmamalıdır, çünkü "Kutsal Rusya bu güçlü kurum üzerine kuruludur." Fakat serfliğe düşüncesizce giydirilen "kölelik" unvanını onaylamaz. Karşılıklı yükümlülükler vardır ve toprak sahibi "öksüzün hamisidir." Gerçek özgürlük, "her malikânenin kendi yaşam biçimini koruyabildiği" yerde mümkündür. Nasıl ki Osuga nehri ben niye Volga değilim diye şikâyet edemezse serf de ben niye efendi değilim diye hayıflanmamalıdır.[4]

Bu, Mihail Bakunin'in babasının sevimsiz yüzüydü. İnsancıl, kültürlü, akıllı, kendini evine ve ailesine adamış, ama hayal gücünden yoksun ve ürkek liberal tipine uygun fanatik muhafazakâr hislere sahip Alexander Bakunin'in gençliğin isyankâr güdülerine ve devrimci isteklerine karşı kendiliğinden bir yakınlık beslememesi doğaldı. Çocuklarına aydın ve ileri görüşlü bir sevgi göstermiş, büyük oğlunun ifadesine göre "sonsuz müsamahakâr ve sevecen" davranmıştı. Fakat aslında çocuklarının kendisinden farklı zevkleri ve fikirleri olabileceğini düşünmekten acizdi. Yine de, bu katı ve kararlı sertliğe rağmen evlatları arasında en isyankârının bile sonsuz saygısını kazanmayı (biraz da, altmış yaşına geldiğinde çocukları daha ergenlikten bile çıkmadığından) başarmıştı.

> [Yıllar sonra Mihail babasına hitaben şöyle yazar] Sen bizim öğretmenimizdin. İyiyi ve güzeli, doğayı sevmeyi öğrettin bize ve o sevgi hâlâ bizi birbirimize yakınlaştırıyor, ayrılmaz bir bütün yapıyor. Sen olmasaydın herhalde sıradan ve boş insanlar olurduk. Kalbimizde doğruluk aşkının kutsal ateşini yaktın, bizlere onurlu bir bağımsızlık ve özgürlük duygusu aşıladın. Bunu bizi sevdiğin için yaptın. Bizler sana kalbimizle ve ruhumuzla bağlıydık.[5]

(*) *Ça ira*: Umut var. Carducci'nin Fransız Devrimini övdüğü sonesi – ç.n.

4 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 4, 8-11.

5 *Sobranie*, der. Steklov, i. 27; ii. 189.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mihail'in annesinin çehresi daha siliktir ve bütününde daha etkisizdir. Yaşı kocasından çok en büyük çocuğuna yakın duran bir kadının, babalarına karşı çocuklarının yanında yer almaya meyletmesi ya da iki kuşak arasında aracı ve uzlaştırıcı rol üstlenmesi beklenebilir. Oysa ki böyle olmaz. Babayla çocuklar arasında çıkan her sürtüşmede Varvara daima ve tereddütsüz kocasının yanında yer almıştır. Kocasının her zaman doğruyu bildiğinden bir an olsun şüphe etmemiştir. Çocukların manevi ihtiyaçları ve istekleri konusunda kocası kadar anlayışlı ve şefkatli değildir. Yıllar sonra Mihail annesi hakkında şöyle yazar; "Kibirli, bencil bir kadındı ve hiçbir çocuğu onu sevmedi." Yakınlarından birinin dediğine göre yaşı ilerlediğinde Mihail, "yıkıp yok etme tutkusunu, kendisinde özgürlükleri kısıtlayan her şeye karşı nefret uyandıran despot annesinin tesirine bağlamıştı." Mükemmel eş Varvara Bakunin başarısız bir Anne sayılıyordu.[6]

Bu tür mizaç ve fikir uyuşmazlıkları kendi içinde uyumlu güçlü bir aile geleneğinin gelişmesine engel değildi. Genç Bakunin ilerleyen yıllardaki yazılarında çocukluğunun geçtiği bu pastoral ortamı övgüyle anar. Alexander Bakunin hiçbir zaman rahatına düşkün bir adam olmamıştı. Çocuklarını yetiştirme tarzında da Spartan bir sadelik vardı. Rusya'da taşra malikânelerinin şatafatlı olduğu sanılır. Bakunin ailesinin içinde yaşadığı koşulları anmak içinse refahtan çok ferah kelimesi uygun düşer. Premukhino'daki sadelik *Osuga'nın* mısralarında övülür:

> Ev geniş ama yerler parke kaplı değil. Ne pahalı halılarımız, ne aile yadigarı süs eşyalarımız, ne de sehpamız var. Yemek odasının bir köşesinde eski bir ayaklı duvar saati duruyor, benim akranım. Diğer köşedeki yaşlı sarmaşık uzun, geniş yapraklarını her yana sarmış... Soframı süsleyen porselenler olmasa da üç beş sade yemek tabağı ve çocukların ışıldayan gözleri... Salonda hemen yanda büyük Çariçemizin portresi asılı;[7] ona sadakatle bakmayan kişi-

6 *Sobranie*, der. Steklov, i. 27; El, *Severnyi*; Vestnik (Mayıs 1898), s. 179.

7 Şüphesiz bu çariçe genç yaşında tahta geçen ancak şiir yazılmadan otuz yıl önce hayata gözlerini yuman Katerina'dır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin damarlarında Rus kanı akmıyor demektir... Divan ve oymalı koltukların üzerleri kilimlerle kaplı, bu örtüler sadece uzun tatillerde kaldırılır. Akşam saatlerinde bütün aile kovanda yaşayan arılar misali bir araya geldiğinde kendimi krallardan mutlu hissederim.

Çocukların eğitimi sorun olmadı. İlk eğitimlerini annelerinden aldılar. *Osuga*'da bununla ilgili de hoş bir dörtlük yer alır; "kapı açılır, üç küçük yumurcak derslerini bitirdiklerini söylemek için annelerine doğru koşarken yer ve tavan sallanır." Biraz daha büyüdüklerinde babaları onlara tarih (fazlasıyla Rus yurtseverliği dolu dersler olduğu tahmin edilebilir), coğrafya ve doğa bilimleri dersleri vermeye başladı. Paskalyadan önceki kutsal haftada ise onlara ilahiler okuyup kilisenin doktrin ve merasimlerini öğretirdi. Fransız ve Alman dadılar (ayrıca İngiliz ve İtalyan da olabilir, çünkü Alexander çocuklarının beş ayrı dil konuşmasıyla övünürdü) ve çeşitli konularda özel öğretmenleri vardı. Kızlar piyano çalmayı öğrendiler, Mihail ise keman. Koroda şarkı söylemek en gözde hünerlerden ve eğlencelerden biriydi. Bütünüyle evde öğrenim gören kızlar bile zeki, görgülü, okumuş, iki veya üç dil konuşabilen yetişkinler oldular. Alexander Bakunin eğitim inancını Rousseau'dan almıştı, uyguladığı metot asla gelişigüzel ya da yüzeysel değildi.[8]

Aslında her tür temel eğitimden daha önemlisi, o yıllarda genç neslin üyeleri arasında güçlenen dostluk bağlarıydı. Çocuklar –kızlar da erkekler de– aynı sıcak ve duyarlı mizacı taşıyor, yuvaya duydukları aynı tutkulu bağlılıkla birleşiyorlardı. Hayat koşulları nedeniyle ayrı düşseler de Premukhino kırları onlara unutamayacakları pek çok aziz hatıra verdi.

> [Paul'un sözleriyle] Rusya'da doğduk ve büyüdük, ama berrak bir İtalyan göğü altında. Etrafımızdaki her şey yeryüzünde nadir bulunan bir mutluluğu soluyordu.

8 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 31-3, 36-9.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ve Mihail hayatının en karanlık anlarında bile o uzak geçmişten Osuga'nın kıvrımlarını hatırlıyordu. Göletin ortasında üstünde oynadıkları adacık, değirmen suyunun akıntısında balık tutan değirmencisiyle eski kereste fabrikası, örümcek ağlarının yapraklardan sarktığı erken saatlerde, bahçe gezintileri, ilkbaharda kiraz çiçekleri açtığında kız erkek hep birlikte söyledikleri *Au clair de la lune** şarkısı eşliğinde ay ışığında yapılan yürüyüşler, Varvara'nın serçesinin dini törenle gömülüşü ve Alman öğretmenleri Borchert'in serçe için bestelediği ağıt, kış aylarında şöminenin önünde toplanıp *İsviçreli Robinsonlar*'ı** [The Swiss Family Robinson] okuyuşları, bir Bakunin için Premukhino cennetinde derlenmiş her ayrıntı hâlâ hayalinde canlanıyordu.[9]

Olaysız geçen bu günler 1828 sonbaharına dek sürdü. Mihail artık on dördünü geçmişti. Büyük oğlun orduya yazdırılması düşünülüyordu. Petersburg'a gitmesi kararlaştırıldı. Böylece ertesi yılki Topçu Okulu sınavına hazırlanabilirdi. Onun ayrılışı çocukların doğumundan beri Premukhino'daki ilk kayda değer olaydı. Kızlar için o "en güzel yıllardan" bir şeyler eksilmiş, Mihail içinse çocukluk sona ermişti.

* * *

Bir sonraki yıl Topçu Okuluna kabul edilmeyi beklerken Mihail, Petersburg'da Halası ve Enişte sinin yanında kalmaya başladı. Bir zamanların Tambov valisi Nilov enişte nin genç bir delikanlının ihtiyaçları hakkında fazla fikri yoktu. Mihail'e, Rus'ların çocuk eğitiminde baş tacı ettikleri, Rus azizlerinin efsanevi kahramanlıklarını anlatan geleneksel *Cheti-Minei* [Azizlerin Hayatı] koleksiyonunu yüksek sesle okutuyor, ço-

(*) http://www.southwestern.edu/~prevots/songs/?p=21 – ç.n.

(**) E.H. Carr, kitapta bahsettiği farklı dillerdeki kitapların orijinal isimlerini kullanmayı tercih etmemiş. İngiliz okuru düşünerek o kitapların İngilizce karşılıklarını vermiş. Bu tercihi bozmamakla birlikte kitapların orijinal ya da bilinen isimlerini köşeli parantez içerisinde vermeye çalıştık – ed.n.

9 Kornilov, Gody Stranstviya, s. 390; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 105; iv. 223-4.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cuğun gururunu kırıyordu. Nilov, on beşine yaklaşan genç bir adam için bu kitabın faydalı olabileceğini düşünüyor ve yeğeninin kitapta yazanlara kelimesi kelimesine inanmasını öğütlüyordu. Mihail'in sonradan ileri sürdüğü kadarıyla semavî dinlerin doğrularına inancını ilk zayıflatan bu öğütlerdi. Kendini yabancıların arasında böyle terk edilmiş bulduğunda kalbinde bir ürperti hissediyordu. "Onları ne kadar sevdiğini fark etmeksizin sevdiği sevgili, tanıdık yüzlerden" çok uzaktı. Nilov enişte de Halası da katı disiplin yanlısıydılar. Belki bu yüzden Mihail, Topçu Okulu sınavını gereğince verip, 1829 sonbaharında okula girdi.

Mihail on altı yaşına basmıştı. Çocukluğu boyunca kendisine hayran kız kardeşlerle dolu bir evde büyüdüğünden komuta etmeye ve dediklerinin yapılmasına alışkındı. Fakat kendi yaşıtı erkeklerle yaşama deneyimi yoktu. Ayrıca onu bu öğrenci kalabalığından ayıracak bir niteliği de yoktu. İri yapılı olduğu halde, babası ve aynı adı taşıyan diğer aile üyeleri gibi istisnai fiziksel gücüyle dikkat çekmiyordu. Utangaçtı, cinselliği henüz tatmamıştı.

> [Yıllar sonra şöyle yazar] O zamana kadar ruhum, hayal dünyam saf ve bâkirdi, kötülüklerle lekelenmemişti. Askeri okulda hayatın karanlık, kirli, iğrenç yönlerini kısa zamanda öğrendim. Sık sık seyirci kaldığım ahlâksızlıklara fazla teslim olmadıysam da, bu gibi şeylere o denli alıştım ki bana tiksindirici ya da şaşırtıcı gelmemeye başladılar. Çok geçmeden yalan söyleme alışkanlığı da edindim, çünkü zekice bir yalan arkadaşlar arasında ahlâksızlık sayılmaz, aksine herkesçe kabul görürdü.

Bu naif ve mağrur ithama belki de fazla önem vermemek gerekir. Mihail'in askeri lise öğrenciliğinde bilinen tek kuraldışı davranışı para konusundaydı. Sağdan soldan borç alıyor –hayatı boyunca vazgeçmediği hoş bir alışkanlık– nakit para karşılığında tefecilere fahiş faizlerle senetler imzalıyordu. Topçu Okulunda geçirdiği üç yıl boyunca, babasının Petersburg'daki arkadaşlarının ses etmeden ödediklerinden ayrı, 1.900 ruble

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gibi hatırı sayılır miktarda borç biriktirmişti. Edindiği yüksek matematik bilgisine, canlı ve güçlü anlatım yeteneğine rağmen okulda vasat bir öğrenciydi. Mihail sınavlara bir ay kalmadan ders çalışmaya başlamamakla övünürdü. Sonra kaybettiği zamanı telafi edebilmek için iki üç hafta sabahlara kadar çalışırdı. Bu onun tipik yöntemiydi. Doğuştan gelen zekâsıyla üçüncü yılın sonunda bitirme sınavını vermeyi başardı ve Ocak 1833'te topçu birliğine teğmen atandı.[10]

Genç teğmenin yine de Topçu Okulundaki derslere girmesi gerekiyordu ama görevi tespit edildiği için istediği yerde yaşamakta özgürdü. Üç yıl aradan sonra Nilov eniştesiyle halasının evine, kazandığı özgürlük duygusuyla ve yetişkin bir erkek sıfatıyla geri döndü. Tek bir eksik vardı, o da okulun bitmesinden yaklaşık bir ay sonra tamamlandı. Kendisinden birkaç yaş küçük uzak bir kuzene aşık oldu. Marie Voyekov kışı Petersburg'da geçiriyordu. Mihail, Marie'yi her gün ziyaret etmeye başladı. Marie dikiş dikerken ona kitaplar okudu. Resmin mi müziğin mi insanlığa daha çok şey kazandırdığı üzerine bol bol sohbet ettiler. "Aşk, yücelme, duyarlılık, hassasiyet (aşırı duygusallıktan ayırt etmeye özen gösterdiğimiz) ve başka binlerce şeyin" anlamı üzerine hassas münakaşalar yaptılar. Daha soyut biçimde de olsa aşktan pek bahsetmiyor gibiydiler, ama belli ki Marie kendisine böyle yüce gönüllülükle kur yapılmasından şikâyetçi değildi. Birlikte toplum içine çıktıklarında Mihail kadınsı hallerinden ötürü Marie'ye sitem ediyordu ama o bundan da şikâyetçi değildi. Büyük Perhiz zamanı Massillon'un vaazlarını okudular. Paskalya zamanı Marie beyazlar içinde ilk kez komünyona katıldığında Mihail kilisede onu seyrediyor, "Marie ve ailesi için huşu içinde dualar ediyordu." Bir defasında Beethoven'in (Mihail'in en sevdiği besteciydi) Dokuzuncu Senfonisinin icra edildiği bir konsere gittiler. Marie müziği dinlerken arkadaşının yüzünün aldığı ifadeyi görüp dehşete kapılmış ve "dünyayı yok etmeye hazırmış gibi baktığını" düşünmüştü. Marie Voyekov muhtemelen sezgileri güçlü

10 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 110-11; ii. 106-7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir kadındı. Ancak, kısa bir süre sonra teyzesi onu taşradaki evine geri götürdü. Yirmi dört sayfalık mektubunda, sırdaşı yaptığı kız kardeşi Varvara'ya "Petersburg çöle döndü," diye yazıyordu Mihail. İlk aşk macerası bir daha geri başlamamak üzere yarıda kaldı.[11]

Ancak hızlı bir gelişme oldu. Nilov hala, on beş yaşında askeri liseye girmeye çalışan çocukla on dokuz yaşında aynı okuldan mezun olmuş genç adam arasındaki büyük farktan Mihail'in kendisi kadar etkilenmemiş görünüyordu. Himayesine bırakılan yeğeninin disiplini konusunda kendini hak sahibi ve görevli sayıyordu. Mihail'in Marie Voyekov'a ilgisini öğrenince, sadece bu duruma karşı çıkmakla kalmayıp, evden izinsiz çıkmasını dahi yasakladı. Mihail bu yasağı elbette önemsemedi. İlişkileri iyice gerginleşti. Nilov hâlâ Topçu Okulunda biriktirdiği borçları yüzüne vurarak işi daha da ileri götürdü. Mihail başı dik, kapıyı çarpıp çıkarken bir daha geri dönmemeye yemin etti. Mihail Bakunin tarihe büyük bir aşık değil, büyük bir isyankâr sıfatıyla geçtiği için, hayatının ilk isyanını ilk aşkından daha önemli sayabiliriz.[12]

Nilovların evini cesurca terk ettiği tarihlerde yaz kampına çağrıldı. Şanslı ya da belki hesaplı bir tesadüftü bu, çünkü Petersburg'da kalacak parası yoktu. Ağustosta kamp sona erdiğinde küçük bir ziyaret için geri dönecek kadar evden uzak kalmış olacaktı. Derin duygularını uyandırmaya elverişli bir ortamdı. Kampta açık havada geçen hayat canlandırıcı bir etkiye sahipti. Bir gece o yılların gözdesi Venevitinov'un şiirlerinden dizeler okurken içini bir pişmanlık, sevgi ve evrensel uzlaşma duygusu sardı.

> [Babasına yazdıklarından] Muhteşem gece, yıldızlarla kaplı gökyüzü, ayın titrek, gizemli ışığı ve bu büyük asil şiirin mısraları beni derinlere götürdü. İçimi bir melankoli, ezici bir mutluluk kapladı. Ah! O an ne kadar saf, ne kadar kutsaldım. İçim sonsuzluk duygusuyla, Tanrının

11 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 78-9.

12 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 108-9.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yarattığı güzel dünyaya ve bütün insanlığa karşı ve özellikle de size, babama, anneme ve kardeşlerime karşı bir sevgi ateşiyle doluydu.

Babasına Nilovlarla münakaşasını ve eski borçları itiraf ettiği bir özür mektubu yazdı. Yıllık masrafları, kira gideri de dahil zaten 700 rubleyi bulduğundan yükümlülüklerini karşılama ihtimali yoktu. Durumu babasının merhametine kalmıştı.

Sonunda Ağustos 1833'te eve dönüş vakti geldi. Tanıdık Premukhino topraklarını, Osuga ırmağını ve karşısındaki büyük, tek katlı evi görmeyeli neredeyse beş yıl geçmişti. Yıllar şehir hayatının değişik ve sıkıcı koşulları içinde yabancılar arasında akıp gitmişti. Aile akşam yemeğindeyken içeri girip yanlarına koştu. Hepsini tek tek kucakladı. Kollarının arasında sevgiyle ona sarılıp bu yetişkin adamda bir zamanlar tanıdıkları çocuğun çehresine bakarken kardeşlerinin sesleri titriyordu. Mihail'in daha sonra yazdığı gibi, "böyle duygular hissedilir ama tarif edilemez." Herkes çok mutluydu. Müsamahakâr baba genç adamın borçlarını da hoş gördü. 600 rublelik en acil kısmını ödedi ve alacaklılar geri kalan paranın üzerine bir bardak soğuk su içtiler. Belki de, daha fazlasını hak etmiyorlardı. On yıl sonra hâlâ paralarının peşindeydiler. Artık Mihail'e ulaşmaları mümkün değildi. Alexander Bakunin ise büyük oğlunun borçları yüzünden sıkıştırılmayı kanıksamıştı.[13]

* ✠ *

Mihail'in yeniden aile ortamında belirmesi aile tarihinde büyük önem taşıyordu. Petersburg'daki galibiyetinden cesaret alan genç isyankâr Premukhino'da da bayrakları açtı. Genelde kız kardeşlerinin elebaşı ve destekçisi rolündeydi. Gelişinden üç ay önce, birliği geçici bir süre için yörede karargâh kurmuş Baron Renne adında bir süvariyle en büyük kız kardeşine söz kestiklerini öğrendiğinde büyük bir tepki vermemişti. Kız kardeşlerinden "kendisini de yakından ilgilendiren olaylar hakkında bütün detayları" anlatmalarını isterdi. Lyubov'un sözlü-

13 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 109-10.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

süne karşı tavırlarında bir şeyleri yanlış buluyordu. Varvara ve Tatyana ile ayrı ayrı konuşarak Lyubov'un Renne'i sevmediğini, ama babasına yakışır bir evlat olmak arzusuyla üzerindeki baskıya direnemediğini öğrendi. Mihail kendi namına Nilov halanın despotluğunu reddetmişti. Babasının Lyubov'a karşı despot tutumunu hoş görmemeye kararlıydı. Kendini genç neslin elebaşı ilan ederek Lyubov'u babasına meydan okumaya ve Renne'i reddetmeye teşvik etti. Sert ve açık bu husumet kuşak çatışmasına neden oldu. Lyubov iki arada kaldı, kederli ve kararsızdı. Kaderi üzerine dönen bu kavga onun için başlatılmışsa da, galiba iki taraf da Lyubov'un duygularını düşünmemiş ya da onun hepsinden daha derin ve daha çok acı çektiğini düşünmeye fırsat bulamamıştı. Baron'un hislerini önemseyen zaten yoktu.

Bu sadece iki kuşak arasında değil, iki yüzyıl arasında çıkan bir çatışmaydı. Marie Voyekov ile geçirdiği baştan çıkarıcı saatlerden Mihail'in aklında bir şeyler kaldıysa, o da romantik ihtirasın yüceliği düşüncesiydi. 1830'larda romantizm revaçtaydı, ağırkanlı Rusya'da bile. Mihail ilk romantizm rüzgârını Premukhino'ya taşımıştı. İnsan olmanın sorumluluğu artık değişmez kurallarla ya da içi geçmiş geleneklerle tanımlanmıyordu. İnsanın kendi içindeki ilahi kıvılcıma, en yüksek mertebeye doğru bir sorumluluktu bu. Gençliğin ve felsefenin hükmüne göre ulaşılabilecek en yüksek mertebe aşktı. Sevmek, insanın yeryüzündeki en önemli göreviydi. İnsanın kendini birine aşksız teslim etmesi Kutsal Ruha karşı işlenebilecek en büyük günahtı. Lyubov her ne pahasına olursa olsun bu günahtan korunmalıydı.

1760'larda dünyaya gelen Alexander Bakunin içinse bütün bunlar zırdelilikti. Çocuklarının onun verdiği karara karşı gelmesini ve bu kararı sorgulamalarını ayıplamaktan öte, demek istediklerini anlayamıyordu bile. 18. yüzyıl kültürü düşünüldüğünde o en iyiyi temsil ediyordu. Derin bir aile sevgisi vardı ama heveslere kuşkuyla yaklaşıyordu. Hayatının en önemli kararının– Varvara Muraviev ile evlenmek– ne ciddi ne de ölçülü olduğunu unutmuş, ağırbaşlı ve ölçülü fikirlere inanan biri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olup çıkmıştı. Ona göre Renne ile evlenmek pek sevgili büyük kızı için mutluluğun anahtarıydı. Tek başına kalsa Lyubov'un babasının arzusuna boyun eğeceğini biliyordu. Kızıyla arasındaki meseleye diğerlerinin müdahalesinden ötürü hem kırgın hem de şaşkındı. Çocuklarını anlamakta yetersiz hissetmek öfkesini daha da arttırdı.

Mihail "korkunç bir kavganın" ardından vazife için Petersburg'a döndü, ama fırtına daha dinmemişti. Kavgadan uzaklaşmak genç adamın azmini kırmadı. Lyubov'u ve babasını bu günahkâr evliliğe itirazlarını dile getiren mektup yağmurlarına tuttu. Renne'i sevmediğini ispatlamak maksadıyla, Lyubov'un Mihail'e yazdığı mektupları babasına gönderdi. Hepsinden önemlisi katı görüşlü Nilov Halayı gençlerin tarafına çekerek erkek kardeşine bu evliliği onaylamadığını yazmasını sağladı. Her yandan hücuma uğrayan Alexander Bakunin boyun büküp yenilgiyi kabul etti. Altmış beş yaşındaydı. Bu inatçı oğlanla aşık atmaya ne gücü ne azmi yeterdi. Son kertede kavgayı üzücü bir sona vardırmayacak kadar çok seviyordu çocuklarını. Aralık ayında, dört ay süren sancılı dönemin ardından, Lyubov'un nişanı bozduğunu açıklamasına izin verildi. Baron, Premukhino'ya veda etti ve ismi sadece aile tarihinde bir dönüm noktası olarak anımsandı.

> Premukhino'daki hayatımız Renne'in ortaya çıktığı zamanlarda bozulmaya başladı [Mihail dört yıl sonra Babasına bunları yazacaktı], bozulmaya mecburdu da. Geçmişle şimdiki zaman arasındaki zıtlık kız kardeşlerim ve benim için öylesine keskindi ki, bunu hissetmemek mümkün değildi. O güne dek onların taparcasına –evet, taparcasına, çünkü dini inançtan sonra sizden daha yüce gördükleri başka bir şey yoktu– sevdikleri yegâne varlıklar olarak sen ve annem, o güne dek sadece onların neşesi ve sevinciyle sevinip mutlu olan sizler, ... siz birden kendinizi onlardan ayırdınız, Premukhino'yu bilen herkesin hayranlıkla ve imrenerek baktığı mükemmel uyumu bir anda bozdunuz... O zamana kadar sizi evlat sevgisinin canlı kanıtı olarak gö-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ren bizler Lyubov'a neden acı çektirdiğinizi hiç anlayamadık ve hâlâ da anlayamıyoruz.

Fırtına dindi. Ebeveyn evlat ilişkileri yeniden düzeldi. Fakat içlerinde bir şeyler kopmuştu. Çocukluk inançları yıkılmış, onarılamayacak ölçüde kırılmıştı. Anne babanın yanılmazlığı fikri diğer çocukluk oyuncaklarıyla çöpe atılmıştı. Mihail'in hayatında ise bütün otoritelerin yargılanacağı, yetersiz bulunacağı ve yok edilmeye mahkûm edileceği zaman yaklaşıyordu.[14]

* * *

Mihail artık yirmi yaşını geçmişti ve hızla gelişiyordu. Petersburg'a dönünce kız kardeşleriyle haberleşmeyi kesmedi. Onlara insanın "fiziksel ve entelektüel iki ayrı kapasitesi" olduğunu keşfettiğini yazdı. Her alanda bilgiye açtı. "Rus tarihi ve Rus istatistikleri" dersi almaya başladı. Askeri lisedeki utangaç, mutsuz öğrenci hallerinden sıyrılmış, sıra dışı cazibesinin gücünün farkına varmaya başlamıştı. Nilov halayı alt etmişti. Büyük Muraviev ailesinin hayattaki en seçkin üyelerinden Nikola Muraviev'in gözüne girmeyi başarmıştı. 1833 sonbaharında Petersburg dışındaki Muraviev malikânesinin müdavimlerinden olmuştu. Muraviev'lerin on yedi çocuğundan üçü evlilik çağına gelmiş genç kızlardı. Mihail "yürek ve akıl" zenginliklerinden hayranlıkla bahsediyordu. Zavallı Marie Voyekov'u ise, bu genç kızların ondan zarafet, güzellik ve zekâ bakımından ne kadar üstün olduklarını düşünürken hatırlıyordu sadece. Mihail bu hanımların hepsine karşı ortak ve soyut bir hayranlık besliyordu. Üç kardeş de bir içim suydu. Üçü arasında onları gücendirecek bir seçim yapmak istemiyordu. Bu hikâyenin sonu gelmedi. Fakat durumun Mihail'in erotik düşlerine malzeme sağladığı düşünülebilir. Zira on beş yıl sonra kendi zevki için Crebillon Fils* havalarında pornografik bir

14 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 104, 113-20; ii. 113-14; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 78.

(*) Asıl adı Claude Prosper Jolyot de Crébillon olan Fransız romancı. Kısa ve bol resimli kitaplarıyla 18. yüzyılda Fransa'nın en çok okunan ve merak edilen yazarıydı – ed.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kısa roman yazmaya girişir ve kitap, babalarının teşvikiyle hikâyenin kahramanının üç bakire kızın çiçek açmasına yardımcı olması hakkındadır.[15]

1834 yılının başlarında, Renne'in reddedilmesinden birkaç hafta sonra, Mihail'in hayatının Petersburg dönemi aniden kapandı. Muraviev kardeşlerin cazibesi, Mihail'in kalbini çalmaya yetmediyse de, onu derslerden alıkoymuştu. Hak ettiği ceza onu bekliyordu. "Tüm eğitimi süresince ilerleme göstermemekle ve ilgisizlikle" suçlanarak, askeri okuldan atıldı ve Polonya sınırında pek bilinmeyen, ıssız bir yerdeki tugaya gönderildi. Aile bireyleri önünde gururunun kırılmasına dayanamayacağından, Mihail korkaklık edip Premukhino'ya bu utançtan hiç bahsetmedi. Babası gerçeği resmi gazeteden ve Nikola Muraviev'in yazdığı mektupların birinden öğrendi. Suçlu ayrılmadan önce Premukhino'ya son bir ziyaret izni aldı. Fakat bu defa eve dönüş sıkıntılıydı. O dönemde yaşananlar kayıtlara geçmemiştir. Haziran'da Mihail gideceği yere, Minsk eyaletinin küçük şehirlerinden Molodeçno'ya vardı. Yaz kampında iki ay geçirdikten sonra tugay büyük bir askeri teftiş için Vilna'ya hareket etti. Kasımda Grodno eyaletindeki Kartuz Bereza'da kışlık karargâhlarına yerleştiler.[16]

Mihail'in sonraları Polonya'nın eksiklerine ilgi göstermesi, bir zamanlar bu mutsuz ülkenin hudutlarında zorla kalmasından kaynaklanmamıştır. Büyük Polonya İsyanı ve Polonya halkının özgürlük mücadelesinin bastırılması üzerinden henüz üç yıl geçmişti. Mihail isyancılara uygulanan sert yöntemleri "sadece affedilir değil, aynı zamanda zorunlu" görüyordu. Vilna'da iki baloya katılmış ve "iyi huylu, akıllı, mükemmel dans eden ve anlaşılan son moda giysiler içinde" Polonyalı hanımlar görmüştü. Bunun dışında Polonya toplumuyla pek ilgisi yoktu. Karargahın bulunduğu yerdeki toprak sahibi yüksek tabakanın yaşadığı yerler Polonya'ya aitse de insanların büyük

15 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 120-26. Kısa roman (yayımlanmamıştır) Dresden'deki *Staatsarchiv*'de Bakunin dosyaları arasındadır.

16 *Materiali*, ed. Polonsky, i.406; *Sobranie*, ed. Steklov, i.127, 133, 139-140; iv. 102.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çoğunluğu gerek hal ve tavırlarıyla, gerek konuşmalarıyla Rus'tular. Hayatı boyunca Mihail, Polonyalı toprak sahiplerinin eski Polonya Krallığının doğu sınırındaki toprak taleplerine karşı canla başla mücadele etti.

Askerlik döneminin en iyi meyvesi, Mihail'in insanın kendini entelektüel anlamda yetiştirmesi gerektiğine dair yeni bir yaşam zevki geliştirmesidir. Garnizon hayatının yalnızlığından onu "bilgiye karşı bilinçsiz ve neredeyse güdüsel açlığı" kurtarmıştı. Eline geçirdiği her tür kitaba gömülüyordu. Örneğin seyahat kitapları, bir fizik ders kitabı, bir Rusça gramer kitabı (kendi zamanındaki çoğu eğitimli Rus gibi Fransızca'yı Rusça'dan daha akıcı ve doğru kullanabiliyordu ve ailesine yazdığı mektupların tamamına yakını Fransızca'ydı) ve Capefigue'nin *Restorasyon Tarihi* [Histoire de la Restrauration] adlı eseri. "Litvanya tarihi ve istatistikler" üzerine çalıştı ve Lehçe öğrenmeyi denedi. Vilna'da Alman felsefesi öğrencisi bir askeri doktorla tanıştı. Böylece insan düşüncesinin bu yeni ve engin sahasına dair ilk ipuçlarını aldı. Fakat Mihail'in koltuğunda dirsek çürüten bir âlim olmaya niyeti yoktu. Sürekli fikir alışverişine ve kafa dengi bir dostluğun itici gücüne ihtiyacı vardı. Kampta ve kışlada ciddi düşünceleri askeri rutinin mecburiyetleri dışına asla çıkmayan ve tek eğlenceleri votkayla kumar olan bu daimi topluluğa kendini yakıştıramıyordu. Mihail dayanılmaz yalnızlığında Premukhino'ya gönderdiği coşkulu mektuplardan medet umuyordu.

> Burada yalnızım, tamamen yalnız. Ebedi sessizlik, ebedi hüzün, ebedi sıla hasreti yalnızlığımın can yoldaşı... Kendi deneyimimle, Cenevreli filozofun da belagatla söylediği gibi, kusursuz yalnızlığın aptal bir safsatadan ibaret olduğunu keşfettim. İnsan toplum için yaratılmıştır. Onu anlayan, neşesini ya da acılarını paylaşan akraba ve dostlardan oluşan bir çevre insan için zorunludur. Gönüllü inziva neredeyse egoizmle eşdeğerdir, peki ya egoist insan mutlu olabilir mi?[17]

17 *Sobranie,* ed. Steklov, i. 140-42, 161-5; ii. 398.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mihail'in sabrı tükenmek üzereydi. Ocak 1835'te birliğe yeni atlar getirmek üzere Tver'e göreve gönderildi. İzinli ya da izinsiz, ailesini ve kız kardeşlerini kucaklamak için Premukhino'nun yolunu tuttu. Orada bir kez daha, ailesi ile mutlu yılların hatırası can dostları arasında, Polonya garnizonunun soğuk yalnızlığına dönmek imkânsız bir dehşet gibi göründü gözüne. Asi gençlik ruhu, son iki yıldır inançları uğruna başkaldırma yetisini yitirmişti. Evde kaldı, bir hastalık mazereti uydurup istifasını gönderdi. Babası müthiş endişeliydi. Kardeşleri yarı şaşkın, yarı hayran onu seyrediyorlardı. Ama Mihail kardeşlerini şaşırtmayı severdi ve Babasını endişelendirmekten çekinmiyordu. Askeri otoriteler geleneklere aykırı davranışıyla elbette uğraşacaklardı; firar etmekten az daha tutuklanıyordu. Aile nüfuzu devreye girdi. Mesele halledildi ve Mihail "kendi talebi üzerine, hastalığı gerekçesiyle askerlik görevinden alındı." Babasının onu asker yapma tutkusundan kaynaklanan bu yanlış başlangıcı telafi edecek yeterli vakit vardı. Hiçbir planı yoktu. Fakat kendi içinde kendine yeten bir şey vardı: talihine duyduğu sonsuz güven.[18]

Mihail'in büyük dönüşünden bir ay önce Premukhino'da bir başka önemli olay yaşanmıştı. İkinci kız kardeş Varvara, Tver eyaletinde toprakları bulunan bir süvari subayıyla, Nikola Dyakov'la evlenmişti. Onun açısından bu, aşktan çok mantık evliliğiydi. Dyakov adaylar arasında en akıllısı olmasa da en saygıdeğeriydi. Herhalde yaptığı en akılsız iş, akılları başları yerindeyken bile davetsiz misafirlere kötü davranmaktan çekinmeyen bu fırtınalı aileden kız almaktı. O sıralarda yaptığı deliliğin sonuçlarıyla daha yüzleşmemişti. Mihail askerliği bırakmasıyla doğan muğlâk durumdan yararlanarak, Polonya sınırında çektiği sıkıntıları üzerinden atmak için Premukhino'da iki aya yakın kaldı. Martta, Lyubov ve Tatyana ile Moskova'ya gitti.[19]

18 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 404-5; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 88-9.

19 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 80.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM

Aşk ve Metafizik

Mihail'in entelektüel anlamda hayatında ilk etkilendiği kişi kendisinden yaklaşık bir yaş daha kıdemli Nikola Stankeviç adında genç bir adamdı. Mihail gibi Stankeviç de toprak sahibi bir babanın en büyük oğluydu. Onu tanıyanlar evliya gibi karakterine, zekâsının kıvraklığına ve keskinliğine şahittirler. Günümüze ulaşan tek fotoğrafı, efemine görünüşlü keskin hatlarını, dalgalı siyah saçlarını, görenleri etkileyen koyu renkli keskin gözlerini tasvir eder. Liderliğin gerektirdiği belli başlı niteliklerden yoksundu. Ne bedeni, ne de iradesi güçlüydü. Ancak bu eksiklikler cazibesinin bir parçasıydı. Çoğu zayıf erkek gibi başkalarının sempatisine yoğun ihtiyaç duyuyordu ve bunu çekecek güce sahipti, ayrıca kendisi de insanları fazlasıyla seviyordu. Kadın erkek hiç kimse ona aşık olmaktan kaçamıyordu. Kısa ömründe hiç düşman edinmedi. Rus tarihinde ve Mihail Bakunin'in yaşam öyküsünde ise yeri çok daha önemlidir. Kayda değer ilk Rus romantiğiydi. Engin ve bereketli Alman metafiziğini Rus düşüncesine kazandıran cesur bir öncüydü.[1]

Rus romantizminde ayırıcı bir Alman etkisi bulunur. Romantizm yüzyılın sonunda, durgunluk ve bunalım zamanla-

1 *Sobranie*, ed. Steklov, ii.386

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rında Almanya'da ortaya çıkmıştı. Romantizm, soyut ve ideal adına, öncelinin katı materyalizmine karşı genç 19. yüzyılın isyanıydı. Novalis'in "mavi çiçeğinde" –romantik şairin arayışının mistik hedefi– ve Tieck, Hoffman, Jean-Paul Richter gibilerinin fantastik, doğaüstü öykülerinde ifadesini buldu. Romantik düşü İtalya'ya Klasikle romantiğin parlak bir sentezini yakalayan Goethe getirdi. Ruslar ise romantik öte dünyalılığın ve bilinmezin cazibesine açılan kurtuluşun bir sembolü olarak *Wilhelm Meister*'den meşhur Mignon'un şarkısını kullandılar. *"Dahin, dahin liegt unser Weg"** nakaratı Stankeviç ve arkadaşlarının yazışmalarında romantik bir slogan gibi tekrar tekrar yinelenir ve yarım yüzyıl sonra Çehov'un taşralı üç kız kardeşinin "Moskova'ya! Moskova'ya!" nakaratıyla son suni halini alır. Stankeviç'in kuşağı için romantizm gerçeklikten kaçış demekti. Problem de buradaydı. Günlük hayatta gerçeklikle uzlaşma zorunluluğu romantiklerin karakteristik düalizmini –Dostoyevski'nin zamanında ve hatta sonraları da romantik edebiyatta sıkça boy göstermeye devam eden "ikili yapıyı"– yarattı.

18. yüzyıl Akıl sloganını düstur edinmiş eril bir çağdı. Yeni asrın düsturu Aşktı ve kadınlar ilk defa (Sehlegel'in sözleriyle "en derinlerinde şiiri barındıran" kadınlar) şeref mertebesine yükseltiliyordu. Ancak burada bile romantik hareket özündeki düalizmi tuhaf bir renklilikle sergiliyordu. Nikola Stankeviç'in bu sorunun üstesinden gelme çabası aslında bütün bir neslin temsilidir. 1833 yılında henüz yirmi yaşındayken Stankeviç babasının evinde komşu toprak sahiplerinden birinin karısıyla karşılaşmıştı. Kadının yarı kapalı, takatsiz mavi gözleri "onlara bakarken Stankeviç'in de gücünü ve yaşamını tüketiyordu."

(*) Oraya, oraya uzar bizim yolumuz – ç.n.

Limon ağaçlarının çiçeklendiği memleketi bilir misin?
Hani loş yaprakları altında altın portakallar kızarırdı,
Hani mavi semasından tatlı bir meltem eserdi,
Mersinleri pusardı, defnneleri delerdi.
Bilir misin o memleketi?
İşte oraya, sevgilim, seninle oraya gitmekti emelim (...)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aynı ideal arayışındaki ikiz ruhların yüce birliği olacak bir aşk arıyordu. Fakat ay ışığıyla aydınlanan bir gecede bu hanım onu bahçedeki kameriyeye götürüp öpüşmeye başladıklarında üzerinden kayan bencil duyguların saf aşkla hiç ilgisi olmadığını anladı. Kutsiyeti dünyevi zevkle birleştiren bu ilk deneyimden dehşet içinde kaçtı.[2]

İkinci deneyim Moskova'da yaşandı. Stankeviç'in etrafına topladığı gençler arasında, Tver eyaletinde malikânesi bulunan ve Bakuninlerin de yakından tanıdığı Beyer adında zengin bir dulun iki kızı vardı. Stankeviç, bir keresinde yazdığı gibi, "*cinsler* arasındaki aşkın en güzel ve en kutsal *türü*" saf romantik dostluğu Natalie Beyer'de yakalamış gibiydi. Ancak, yine hayal kırıklığına uğradı. Birkaç ay devam eden bu yüksek ruhlu duygu ve düşünce selinin ardından Natalie huzursuzluk ve histeri belirtileri göstermeye başladı. Ailenin asabi genç kızıydı ve ruhani bir ortaklıkta azize rolünü üstlenecek yapıda değildi. Mavi bakışlarıyla eriten eski aşığının onu bu denli huzursuz eden bencil tutkuları ve doyumsuz ihtirası Natalie'de de vardı. Stankeviç kaderin cilvesiyle üçüncü bir tecrübenin çekim alanına girdiğindeyse Natalie ile ilişkileri zor ve can sıkıcı bir hal aldı. 1834 ilkbaharında Mihail Polonya sınırındaki sürgün hayatına hazırlık yaparken, Lyubov Bakunin annesiyle Moskova'ya gelmişti. Stankeviç kişileşmiş romantik ideali nihayet nazik, duygusal ve mülayim Lyubov'da buldu. Kararlı bir konuşma yapamayacak kadar çekingendi. Lyubov Premukhino'ya geri döndü ve Stankeviç'in Natalie ile sıkıntılı ilişkisi devam etti. İşin içine kıskançlık da girince Natalie'nin duyguları iyice kontrolden çıktı. Stankeviç şaşkınlıklar içinde, genç kızın duygularıyla oynadığı gerekçesiyle, arkadaşlarının suçlamalarına maruz kaldı. Şubat 1835'te Mihail, Lyubov ve Tatyana Moskova'ya geldiklerinde meseleler bu şekilde sürüncemedeydi.[3]

2 *Perepiska Stankeviça*, s. 239-44; Schlegel, *Ideen*, s. 127.

3 *Perepiska Stankeviça*, s. 221, 254-5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

* * *

Gerilimli Mihail'in ve kız kardeşlerinin gelişi yanlış anlamarla ve ihtirasla dolu bu huzursuz suları dindiremedi. Fakat dikkat dağıtıcı bir etki yarattığından, birkaç gün içinde bazı kayda değer sonuçlar doğurdu. Artık iyice isterikleşen Natalie kıskançlık içinde bir marazi duygudan ötekine geçip duruyordu. Dillere destan bir aşkın kahramanı olamayacaksa dillere destan bir terk edişin kahramanı olacaktı. Stankeviç'i kendisine aşık edemeyecekse onu arkadaşı Lyubov Bakunin için kazanarak kendine işkence edecekti. İkisini birbirlerinin kollarına atmak için elinden geleni yaptı. Basit ama işe yarar bir hileye başvurup her ikisini de diğerinin kendisinden etkilendiğine inandırdı. Lyubov kişiliği nedeniyle bu ucuz oyunda kolay bir kurbandı ve Moskova'dan ayrılırken aşk zehri kanına çoktan bulaşmıştı. Stankeviç bile, henüz itiraf etmeye çekinse de, romantik aşk hayalinin sonunda gerçekleşeceğine inanmaya başlamıştı.[4]

Natalie Beyer'in kendini feda etmeye kalkıştığında, buhranlı duygularına hitap eden geleceği daha parlak bir başka çıkışı çoktan keşfettiğini düşünmek acımasızlık ve herhalde haksızlık olur. Ancak, keşfetmesi fazla uzun sürmedi. Mihail kız kardeşleri gittikten sonra bir hafta daha Moskova'da kalmıştı. Bu bir haftayı sürekli Natalie ve onun küçük kız kardeşi Alexandria ile geçirdi. Ayrılık vakti gelmeden, Natalie'nin isterik düşkünlük idolü olarak Stankeviç'in yerini almıştı. Natalie'nin tercihi ilk bakışta kötü görünmüyordu. Stankeviç'in ince örülmüş duygusal ağlarına yakalanmış birinin Mihail'in sağlam fiziği ve güçlü özgüveninde çare araması gayet mantıklıydı. Sıradan bir göze Mihail gönlü bir kez tutuşunca Stankeviç gibi romantik sadakatin aldatıcı çekingenliğiyle duraksamayacak normal bir genç adam gibi görünebilirdi. İlk yakınlaşmalar umut vericiydi. Önceki yıl askeri görevde yaşadığı olayın ve Premukhino'daki soğuk karşılamanın sıkılganlığından henüz

4 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 97; *Perepiska Stankeviça*, s. 126-9.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sıyrılan Mihail, Natalie'nin ateşli hayranlığından özellikle hoşlanmıştı. Erkeklik gururu okşanıyor ve maneviyatı bir kat daha yükseliyordu. Natalie'ye kız kardeşlerinin kendisine hak ettiği değeri vermediklerini, onu hâlâ çocuk yerine koyduklarını ve kendisini bekleyen yüce göreve (o misyonun ne olduğuna dair henüz bir fikri yoksa da) hiç inanmadıklarını bile ima etmişti. Natalie, o güne kadar aile yuvasında hasretini çektiği eksiksiz anlayışı göstermeye dünden razıydı.

Genç romantikler arasında sıkı ağızlılık pek makbul bir özellik sayılmıyordu. Natalie Beyer ise hepsinden daha boşboğazdı. Mihail mart ortalarında Tver'e kardeşlerinin yanına giderken cebinde Natalie'nin onlara yazdığı mektubu taşıyordu.

> [Natalie şöyle yazmış] Sevgili dostlarım, onu anlamayı deneyin ve öğrenin! Onun hakkındaki yanlış fikirlerinizi bir kenara atın; sizi temin ederim ki sizinkine kıyasla benimle ilişkisinde gerçek Mihail daha çok ortaya çıkıyor... O, karakterinin gücü ve ateşli ruhuyla daha fazlasını başarabilecek insanlardan biri ve bu nitelikler uzun zamandır bastırıldıklarından onun için tehlike arz ediyor. Ona, beslediğiniz sevgiyle dahi verebileceğiniz telafisi imkânsız zararlardan özenle sakının. Onu inatla hayalinizde yarattığınız kişi olarak görmeye devam ederseniz gerçek Mihail'i asla tanıyamayacaksınız...

Natalie nasıl bir arı kovanına tosladığının farkında değildi. Bakunin kadınları, kimi zaman ağabeylerini kardeşçe eleştirme ayrıcalığını yakalamışlardı. Ama başka hiçbir aile bu denli birbirine düşkün ve tutkuyla bağlı olamazdı. Dışarıdan birinin Mihail'i kardeşlerine anlatmaya cüret etmesi saçmalığının yanı sıra çekilmezdi. Mihail yeni hayranının işgüzarlığından utanmıştı ve Natalie adına derhal uzlaşma yoluna gitti. Kardeşlerin en sert ve en kıskancı Tatyana, on dokuz yaşının verdiği dobralıkla Alexandra Beyer'e Natalie'nin Mihail'e beslemeye başladığı tutkuyu hafife alan bir mektup yazdı.[5]

5 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 152-7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir ay böyle karşılıklı şikâyetlerle harcandı. Mihail duruma el koymaya karar verdi. Kız kardeşlerin etkisiyle, tartışma yaratan genç hanımlara tavrına bir açıklık getirdi. O ruhani birlikteliği istiyordu. Kardeşçe, romantik bir aşk istiyordu. Her şeyden çok uysal ve hayran müritler istiyordu. Bu koşulları, duyguların tekil ve bireysel ihtiraslarıyla bağdaştıramıyordu. Belli bir yere kadar, düşünceleri Stankeviç'le örtüşüyor ve bildik romantik üslubu takip ediyordu. Fakat Mihail bu ikiliklerin hiçbirinin, Stankeviç'e büyük acılar çektiren çelişkilerin bilincinde değildi. Stankeviç'in aksine kendini öyle açıkça ifade ediyordu ki geriye arzulanacak bir şey bırakmıyordu. Mihail'in davranışlarındaki anormallik ilk kez Beyer kardeşlerle ilişkisinde fark edilebilir. Marie Voyekov'a duyduğu romantik gençlik aşkında ve Muraviev kardeşlerle flörtünde olağandışı bir özellik bulunamaz. Ancak bu noktadan itibaren cinsel gelişimi tuhaf bir duraklamaya girer. İlerleyen yaşlarında, Mihail kesinlikle iktidarsızdı. Yirmilerindeyken akranları da bu tür bir yetersizlikten kuşkulanıyordu. Herhangi bir kadınla cinsel ilişkiye girdiği bilinmiyor. Bu konu hakkında, tıbbi ya da başka türden açık bir görüş bulunmuyor. Fakat yetersizliğinin ergenliğine dayanması, daha sonraları hiddetle andığı baskın anneye duyduğu nefretin psikolojik ürünü olması kuvvetle muhtemeldir. Çağlayan tutkuları, cinsellikten kaçındı, hayatındaki her kişisel ve siyasi ilişkide kabardı ve sevilmediğinde bile büyülemeye devam eden yoğun, acayip, yıkıcı ve 19. yüzyıl Avrupasının yarısına damgasını vuran kişiliğini yarattı.

Mihail'in nisanda Beyer kardeşlere yazdığı iki mektup (öncelik Natalie'ye aitse de mektuplar her iki kız kardeşe birden yazılmıştı) hem cinsel aşkı alenen reddetmesi hem de kendi özel misyonundan gururla bahsetmesi açısından önemlidir. Mektup arkadaşlarına, içlerinden birine duyduğu sevdadan –"ruhuyla değil duygularıyla bağlantılı yakıcı, fırtınalı aşktan"– ötürü gözü başka bir şey görmeseydi, bu aşkın bitmesi gibi bir tehlike doğacağını yazıyordu. Fakat onları "güzel ruhları ve güzel duyguları için" sevdiğinden bu "sade ve şefkatli ilişkiyi" hiçbir şey bozamazdı. Geçmişte bildiği öteki türlü aşk ve onun "yakıcı hatıraları" kalbinde iz bırakmıştı. (Bu Marie

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Voyekov'un pitoresk hatırasına gönderme olmalı.) Fakat böyle bir aşk yalnızca iki kişilik bir egoizmdi.

> Hayır, benim işim bu değil. Ben çağımın adamıyım. Tanrının eli, tüm benliğimi kucaklayan kutsal sözleri kalbime kazımış: "O kendisi için yaşamayacak" Bu makul geleceği gerçekleştirmeye niyetliyim. Kendimi buna layık bir insan yapacağım. Bu kutsal amaç için her şeyi feda edebilmek; benim arzum bu... Başka tür bir mutluluk uzak artık benden.

Sevgisinin sınırını ve kapsamını bu şekilde tarif eden Mihail, kardeşlerinden kendisine güvenmelerini istedi. Natalie'nin "hicranını içine gömmesi, gücü ve aklı kalbinde araması" gerekiyordu. Ayrıca bu karar herhangi bir şekilde kişiye özel görünmesin diye Alexandra'dan da "geniş ve coşkun yüreğinde ona yer ayırmasını" diliyordu. Bu dostça ama ihtiyatlı sözlerle Mihail ikinci nutkuna geçiyordu. Beyer'ler yaz için kırdaki evlerine gittiler ve birkaç aydır çapraz ateş altındaki duygular küçük bir ateşkes fırsatı yakaladı.[6]

Mihail 1835 yazının büyük kısmını Premukhino'da geçirdi. Misyonu üzerine derinlemesine düşündü ve temmuzda Moskova'da tanıştığı, Stankeviç'in arkadaşı Efremov'a şunları yazdı:

> İrade, duygu ve düşüncenin nuruyla aydınlandığında insanın özünü oluşturur. Fakat bizim irademiz halen gelişmiş değil. İrademiz henüz 18. yüzyılımızın, sefahat ve şarlatanlık asrının, bayağılık ve aptal asalet iddiaları, yüce olan her şeye karşı şüphecilik ve küçük Cehennem korkuları asrının boğucu kundağından kurtulmuş değil... Hayır, henüz 19. yüzyıla ait değiliz. Bizler hâlâ 18. ve 19. yüzyıl arasındaki geçiş dönemindeyiz. Sancılı koşulların, bağdaşmaz ve birbirini karşılıklı çürüten fikirlerin arasında bir fetret devrindeyiz... Tek çözüm irademizin gelişmesidir. "Ce que je veux, Dieu le veut"* diyebildiğimizde mutlu olacağız ve acılarımız dinecek. O zamana kadar hepsini hak ediyoruz.

---

6 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 165-73.

(*) Tanrının istediğini istiyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Genç romantik henüz kendi görevini keşfedecek yeterli irade gücünü toplamamıştı. Ancak ilahi bir amaçla özdeşleşeceğine peşinen emindi.[7]

* * *

Ekim ortalarında Efremov ve Stankeviç, Premukhino'da yaklaşık on gün kaldılar. Stankeviç Lyubov'a aşkında İşkence çektiren çekingenliğini giderecek bir şey bekliyordu sanki. Umutları boşa gitti. Lyubov içine kapanık biriydi ve Stankeviç'te inisiyatifi ele alacak cesaret yoktu. Fakat Lyubov'un duygusal hüsranıyla sonuçlanan bu ziyaret Mihail'in çok işine yaradı. Moskova'da ilkbaharda başlayan tanışıklık yakın bir dostluğa dönüştü. Mihail'in kitaplardan çok insan ilişkileriyle beslenen maymun iştahlı beyni, Stankeviç'in Alman metafizik dünyasına yaptığı yolculuğun hikâyelerini kana kana içti. Mihail, sonunda romantik idealizmine hitap eden sağlam felsefi temeli bulmuştu.

O güne kadar Stankeviç'in metafizik okumalarının temeli aşırı duygusal ve laf kalabalığı bol Schelling idi. Schelling doğayı, insanlığı ve tarihi Hıristiyanlığın tanrısıyla özdeşleşen bir [M]utlak'ın farklı alametleri sayıyordu. Premukhino'ya geldiği zamanlarda Stankeviç daha sağlam bir diyete ihtiyaç duyduğunu anlamaya başlamıştı. Kant okumaya başladı. Premukhino'da geçirdiği on gün boyunca sürdürülen sabırsız tartışmaların konusu modern Alman felsefesinin kurucusunu iyi öğrenmek gerektiğiydi. Stankeviç Moskova'ya döner dönmez Mihail'e *Saf Aklın Eleştirisi*'ni [Kritik der reinen Vernunft] gönderdi ve kasım boyunca biri Moskova'da diğeri Premukhino'da kalan iki arkadaş neredeyse her gün karşılıklı yazışarak Kant'ın sistemini içlerine iyice sindirdiler. Bu yazışmalardan geriye yalnızca Stankeviç'in mektupları kalmıştır. Stankeviç bile bu işi zor buluyordu. "Bazen başımı ağrıtsa da Kant'a hayranım," diyordu. Alman metafiziği jargonunda daha az deneyimli olduğundan Mihail'in takatinin yarı yolda kesileceğinden endi-

7 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 174-5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şeliydi. Öğrencisinden günde üç saatten fazla Kant okumamasını rica ediyor, zor konularda açıklamalar getiriyor, Almanca ve Fransızca tefsirler için Moskova'nın altını üstüne getiriyordu. Mihail kahramanca mücadele veriyor ve arkadaşını "Kant'ın özüne inmedikçe içinin rahat edemeyeceğine" inandırmaya çalışıyordu.[8]

Ancak, Mihail'in çalışmaları babasıyla ilişkisinde o güne kadar yaşanmamış şiddette bir kriz girmesiyle bölündü. Askerlikten ayrıldığından beri, yani aylardır aile huzurluydu. Alexander Bakunin pratik zekâlı bir adamdı. Geçmiş telafi edilemezdi. Mihail'in askerlikten atıldığı resmen onaylanana kadar herhangi bir gelecek planı yapılamayacağı için meseleyi akışına bırakmıştı. Bu sırada Mihail'in felsefi tatilini küçümsemeyle izliyor ve elinde piposuyla Diyojen gibi kitaplara gömülüp kapanacağına kız kardeşlerini dansa, davetlere götürse daha iyi edeceğini düşünüyordu. Ancak, aralıkta resmi prosedür tamamlanıp Mihail özgürlüğüne kavuşunca mesele iyice derinleşti. Artık bir adım atma zamanı gelmişti.[9]

Alexander Bakunin'in aklı herhangi bir tereddüdü almıyordu. Askeri ya da sivil mevkide devlet hizmeti, toprak sahibi bir adamın oğlu ve bir beyefendi için onun gözündeki tek itibarlı ve hatta güvenilir meslekti. Mihail orduyu reddettiğine göre geriye kalan tek alternatif şüphesiz sivil hizmetti. Birkaç ay öncesine kadar Mihail de bu fikri paylaşıyor gibiydi. Fakat o zamandan beri dünyaya bir misyonla geldiği duygusu iyice yerleşmişti. Stankeviç ona duymak istediğini söylemiş, derin düşüncelerin memur hayatına üstünlüğünü telkin etmişti, Alman felsefesi sadece bilgi biriktirmekten ibaret değildi. Bir gün bu bilginin Berlin'de izini sürmek de gerekebilirdi. "*Dahin, dahin!*"* Stankeviç bu bildik sözcükleri sadece bir ay önce arkadaşına gönderdiği mektupta yazmıştı. Bu arada Moskova'da Mihail'in son ziyaretinde eksik bilgisiyle güçlükle tadına vara-

8 *Perepiska Stankeviça*, s. 336, 576-97.

9 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 176; *Materiali*, ed. Polonsky, s. 404-5; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 89, 161.

(*) Oraya, oraya! – ed.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bildiği öğrencilik hayatının keyifleri vardı. Kendini bir bürokrat ofisine hapsetmesi ve resmi dosyalarla boğuşmayı Kant'ın anlaşılması güç ama sarhoş edici sayfalarına tercih etmesi düşünülemezdi.[10]

Kriz, 1836 yılbaşında aile Tver'de bir araya geldiğinde patlak verdi. Genç adamın askeri sicili referans niteliği taşımıyordu. Fakat Tver valisi Kont Tolstoy aile dostuydu ve Mihail'e kendi dairesindeki görevlerden birini teklif etti. Teklifin inceliği geri çevirmeyi zorlaştırıyordu. Alexander Bakunin boşa geçen yıllar ve bu tehlikeli vurdumduymazlık karşısında giderek huzursuzlanıyordu. Mihail meseleden bilerek kaçtı. Yarı mizahi yaklaşımıyla ifade ettiği kadarıyla, bütün bir hafta boyu "kendini üzüntüden içkiye verdi." İntiharı bile düşündü. Sonra çözüldü. Ne babasıyla ne kontla yüzleşecek kadar cesur ve sert kalpli değildi. Kız kardeşlerine bile tek kelime etmedi. Moskova'ya gitmek üzere ansızın evden ayrıldı. Babasına memuriyetle ilgili bütün düşüncelerinden vazgeçtiğini, felsefe eğitimi alması gerektiğine karar verdiğini ve bu arada geçimini de matematik öğretmenliği yaparak karşılayacağını bildiren bir mektup yolladı.[11]

Alexander Bakunin yetmişine merdiven dayamıştı ve zaaflarının bilincindeydi. Aslında büyük oğlunun aile içi önemli kararları onun yerine vermeye ve sorumluluk paylaşmaya hazırlanmasının zamanı gelmişti. Kendi kendine hiçbir zaman sert ya da dayatmacı bir baba olmadığını düşündü. Askeri okulda oğlunun ilk borçlarını ödemişti. Renne'i istemediklerinde bu başkaldırıya da boyun eğmişti. Hepsi dikkate alındığında, genç adamın ardı ardına gelen çılgınlıklarını hoşgörüyle karşılamıştı. Fakat askeri eğitimini berbat eden ve bir dediği iki edilmediği halde firarîye dönüşen büyük oğlunun şimdi de babasının çaba sarf ederek kendisine sağladığı rahat işi hakaretle reddetmesi ve mesleği, geçim kaynağı, geleceği ve akla yatkın bir işi olmadan Moskova'ya yerleşmeye kalkması bütün sınırlarını aşıyordu.

---

10 *Perepiska Stankeviça*, s. 572-581.

11 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 141; *Sobranie*, ed. Steklov; ii. 398.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Alexander bıkkınlıkla kalemi eline alıp Mihail'e şunları yazdı:

> Moskova'dan gönderdiğin mektubu aldım. Aklının hâlâ aynı hummalı dertlerle dolu olduğunu ve kalbinin suskun kaldığını görüyorum. Ayrılışın beni şaşırtmaktan çok kırdı. Gerçek felsefe, hayalperest teorilere ve boş lafebeliğine değil, aileye, topluma ve vatana karşı yükümlülükleri üstlenmeye dayanır. Sen bu yükümlülükleri boş hayallerin peşine düşerek ve sana göre her şeyin yerini tutan bazı "içsel yaşantılar" üzerine gevezelik ederek ihmal ediyorsun, ama bu arada kendinden nasıl kaçacağını bilmiyorsun. Üstünde ağırlık yapan keder, incinmiş izzetinefsinin, aylak bir yaşantının ve huzursuz bilincin kaçınılmaz sonucudur. Asla despot olmadım. Arzularıma razı gelmen senin için övülmeye değer ve yararlı bir davranış olurdu; benim senin akıl almaz ilkelerini kabul etmem ise saçma ve gülünç. Kalbinin tümden hissizleşmediğini kanıtlamak için hâlâ bir şansın var. Düşün taşın, kararını ver ve tereddüt etmeden iyi, söz dinleyen bir evlât ol. Boyun eğip geçmişi temize çek ve kör babana, kör... her ne diyorsan onlardan daha çok inan. Son sözüm budur.

Alexander'ın retoriği çoğu babanın yakınmalarına karşılık alabileceği cevabı aldı. Mihail Moskova'da kaldı ve birkaç hafta sonra Varvara'ya bir mektup yazdı:

> Sevginin olduğu yerde mecburiyet yoktur. Görev sevgiyi dışlar, sevgiyi dışlayan her şey kötü ve çirkindir. Bana göre ana baba diye bir şey yok. Kendiminkileri reddediyorum. Onların sevgisine ihtiyacım yok.[12]

12 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 141-2; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 223.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mutlu ve Romantik Bir Yaz

Eski ve modern sermaye ya da, Moskova ve Petersburg arasındaki rekabet iki yüzyıl boyunca Rus tarihinin değişmez bir özelliğiydi. 1830'larda kesin Moskof üstünlüğü hâkimdi. Moskova, Napolyon yangının külleri arasından ihtişam ve itibarla yeniden doğarken, Aralık İsyanı Petersburg'u gericiliğin kalesi yapmıştı. İlerici düşüncenin kârargahı, gençliğin halen özgürce düşünüp rahat nefes alabildiği Moskova'ya taşınmıştı. Moskova Üniversitesi entelektüel etkinliklerin merkeziydi. Öğrenciler kısa bir süre sonra etkilerini üniversite sınırları dışına taşıyan ve felsefe, edebiyat ve siyasette Rus düşüncesi adına yeni bir ekol yaratan gruplara ya da o günün terminolojisiyle "çevrelere" ayrılmışlardı. Bu "çevrelerden" ikisi saygınlık kazanacak ve akıllarda kalacaktı. Alexander Herzen ve dostu Ogarev'in dahil olduğu birincisi siyasete adanmış ve manevi köklerini Fransız sosyalistleri arasında bulmuştu. "Stankeviç çevresi" olarak bilinen ikincisi ise siyasetten kaçınıp, gerçeği daha cesaretsizce değilse de daha tehlikesizce Alman şairlerinin ve filozoflarının satırlarında arıyordu.

Bu ateşli gençler çevresine artık Mihail de dahildi. Felsefi çalışmaları sıcak karşılanmasını sağlamıştı. İlk ay Stankeviç ile daha sonra Efemerov ile arkadaşlık kurdu. Yeni dostları ara-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sında çağın büyük edebiyat eleştirmeni adayı Vissarion Belinski de vardı. Mihail öğrenmeye, hatta ondan fazla öğretmeye istekliydi. O günlerin bir tanığı "her yeni gelenin nasıl acımasızca üstüne gittiğini ve o kişiyi hemen nasıl felsefenin gizemlerine sürüklediğini" anlatır. Çevreye daha geç bir tarihte katılan Turgenyev (Mihail ile orada karşılaşmadığı halde) Mihail'in gece toplantılarına dair hoş bir tasvir bırakmıştır:

> Beş adam ve altı oğlan düşünün. Yağ kandili yanıyor, rezil bir çay ve bayat, aşırı bayat bisküviler... Ama yüzlerimizdeki ifadeyi görmeli, konuştuklarımızı dinlemelisiniz. Tanrıdan ve gerçeklikten, insanlığın geleceğinden ve şiirden bahsederken gözler şevkle parlıyor, yanaklar al al, kalpler güm güm atıyor... Ve gece sessiz sakin uçarcasına akıp gidiyor. Solgun bir gün aydınlanıyor; bizler yarı hüzünlü, yarı mutlu, saf ve ayığız (toplantılarımızda şarabın adı bile geçmezdi), zihinlerimizde hoş bir yorgunluk. Boş sokaklarda yürüyerek dünyayla barışık eve doğru yürünüyor ve hatta yıldızlara bile sanki daha yakına gelmişler ve daha anlaşılır bir hal almışlar gibi dostane duygularla bakılıyor.[1]

Rus düşünürlerin çoğu metafizikten çok etikten hoşlanmışlardır. Mihail Moskova'ya geldiğinde Stankeviç çevresi, Fichte'nin daha popüler ahlâki nasihatleriyle ilgilenmeye başlamış ve Kant'tan vazgeçmişti. İdealist bir etik sistem yaratmayı amaçlayan Fichte'nin *Kutlu Yaşamın Yolu* [Anweisung zum seligen Leben, oder auch die Religionslehre] adlı eseri Mihail'in daimi kılavuzu oldu. O dönemde yazdığı mektuplarda bu kitaptan alıntılara ve açıklamalara sık rastlanır. Fichte'nin konuşmalarından oluşan [Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten] *Bilge İnsanın Özü Üzerine*'yi Rusça'ya tercüme etti. Zamanın modern gazetesi *Telescope*'ta çıkan bu çeviri Mihail'in ilk yazınsal çalışmasıydı ve muhtemelen bu sayede cebine birkaç ruble de girmişti. Diğer geçim kaynakları belirsizdi. "Mekke'den Medine'ye göçü" –kendi tumturaklı üslubuyla

1 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 196, 204; *Herzen*, ed. Lemke, xiii. 11; Panaev, *Literaturniya Vospominaniya*, s. 239, Turgenyev, *Rudin.*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tver'den alelacele ayrılışını böyle tanımlıyordu– ona bağımsızlık kazandırmıştı. Ancak, mertçe ifade ettiği gibi, bu onu "adam" yaptıysa da, meteliksiz kalmasına neden olmuştu. "*Monsieur de Bacounine, Maître de Mathématiques*" yazılı kartvizitler bastırıp büyük bir cüretle bunları zengin ve aristokrat akrabalarına dağıttı. Fakat nisan ayına kadar tek bir öğrenci bulamadı. Bu sırada arkadaşlarından borç alarak geçiniyor ve arkadaşlar borç vermez ya da veremez hale gelince tefecilere başvurmak zorunda kalıyordu. Mihail sıkıntıya ve yokluğa zevkle katlanabilirdi. Fakat eline para geçtiği zaman dışarıda yemek yemeyi ve arkadaşlarına en pahalı lokantalarda en pahalı şarapları ısmarlamayı seviyordu. Paraya hiç önem vermiyor, borçlarını geri ödemekte daha da kaygısız davranıyordu. Bu özgür ve rahat bohem ortamda bile oldukça tatsız bir biçimde başkalarının cebinden geçinen bir adam olarak tanınmıştı. Önceleri şakayla karışık daha sonraları yarı ciddi, arkadaşları ona Gogol'un meşhur komedisi *Müfettiş*'teki beleşçi ve kendini övmeyi seven karakterin adını, yani "Khlestakov" lakabını taktılar.[2]

Yine de her şey ters gittiğinde sığınacak bir yeri vardı. Madam Beyer'in evinin kapısı Mihail'e hâlâ açıktı. Natalie ve Alexandra gibi iki hayran dinleyiciye Fichte'nin gizlerini anlatmak hem hoş hem de riskten uzaktı. *Bilge İnsanın Özü Üzerine* Mihail'in doğuştan gelen didaktikliğini destekliyordu.

> Güçlüyüm [naif bir iç dökümtüsünde böyle yazıyor] ve sevdiğim birine destek olma ihtiyacı duyuyorum. Kendini güvenle rehberliğime bırakacak birini arıyorum.

Duygusal genç hanımlar karşısında akıl hocalığı ve günah çıkarılan rahip rolünü üstlenmek yirmi bir yaşındaki Mihail için son derece cazipti. Çok geçmeden kız kardeşlerine Beyer'lerin kendisi için "vazgeçilmez" olduklarını pervasızca itiraf edecekti. Aynı pervasızlıkla Natalie ve Alexandra'yı "kalbinin ve dostluğunun" onlara ait olduğuna inandırıyordu. Önceki yıl yaşananlar her ayrıntısıyla birebir tekrarlanmak üzereydi.

2 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 209, 259; ii. 74; Belinski, *Pisma*, i. 78, 284-5, 290.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Oysa bu defa genç kızların meselesi farklıydı. Madam Beyer, istekleri çocukları için kanun hükmü taşıyan dediğim dedik bir kadındı. Şimdi de Alexandra'ya beklenmedik bir talibi dayatmaya çalışıyordu. Kısa süre önce kendine dini bir misyon edinen kızcağız, Mihail'e manastıra girmek istediğini söyledi. Aileye isyan konusunda uzmanlık sahibi Mihail duruma el koydu. Alexandra'dan kendisini "onu korumayı ve ona gerçeğin kapılarını göstermeyi görev edinmiş biri" saymasını istiyordu. Mazur görülebilir bir abartıyla Rus manastırlarındaki hayatı "yalanlarla, skandallarla ve hayal edilebilir her tür pislikle dolu bir lağım çukuru" şeklinde resmetti. Varvara'dan Alexandra'yı Tver'e davet ederek kızın kurtulmasına yardım etmesini rica etti. Davet geldi ve kabul edildi. Mihail bir kez daha zafer kazanmıştı. Madam Beyer isteri krizleri geçiriyor, Alexandra'nın sıkı bir dayağı hak ettiğini düşünüyordu. Fakat ne kızın talibinin, ne de manastırın adı bir daha ağza alınmadı.[3]

Mihail'in bu zaferini iki başka fırtına takip etti. Ruhlarının hâkimi olduklarına gururla inanan bu genç romantikler, neredeyse mekanik bir dakiklikle en basit ve en belirgin duygulara yenik düştüler. Önceki bahar Natalie'nin gösterdiği tehlikeli tutumu örnek alan Alexandra, Mihail'i kız kardeşlerine öyle kendinden geçercesine methediyordu ki, Varvara ve Tatyana yine aşırı kıskançlık beslemeye ve Mihail'in, "kalbinde kardeşlerinin yerini Beyer'lerin aldığından" yakınmaya başladılar. Bu sırada Natalie Moskova'daki son demlerinin saçmalıklarına devam ediyordu. Alexandra oradayken Mihail tutkusunu ve ilgisini tarafsızca iki kardeş arasında paylaştırmayı emniyetli buluyordu. Mihail'in artık başkalarına bölünmeyen ilgisinin sarhoşluğu, Natalie'nin duygusal kişiliği üzerinde eski yıkıcı etkisini yaratmıştı. Mihail'in, "dostluğun" manevi üstünlüğü karşısında "tutkunun" yüzeyselliği üzerine attığı nutuklar sadece histeri krizlerine neden oluyordu. Natalie sert tepki veriyor, ikisi arasında "asla bir dostluk olamayacağını" söylüyordu. Mihail iflah olmaz naifliğiyle gerçekten bir yanıt bulmaya

3 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 204, 211, 213, 227, 232-4, 241, 291.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çalışıyor ve iyi niyeti hezimete uğradığı için acı çekiyordu. Bir parça gururu okşanmış bir kendini beğenmişlikle kendisi için, "sevdiğim ama ıstırabını dindiremediğim bir kızın acılarının istemeden sorumlusuyum," diyordu. Bir defasında kız kardeşlerine yarı ciddiyetle, "onunla evlenmeye karar verme noktasına geldiğini," yazdı. Ancak kısa süre sonra "bu evliliğin Natalie'yi mutlu etmeyeceği" sonucuna vardı. Alternatif çare ise –kızı yalnız bırakmak– aklına hiç gelmiyordu. Nisan sonunda Gordion düğümü her zamanki gibi kesildi. Madam Beyer ve kızı taşradaki evlerine gitmek üzere Moskova'dan ayrıldılar.[4]

Natalie'ye birkaç gün sonra yazdığı mektupta da belirttiği gibi, bu gidiş "onu derinden etkilemiş ve mutlak bir yalnızlığa sürüklemişti." Stankeviç hastalığı nedeniyle Kafkasya'daydı ve arkadaş çevresi yaz süresince birbirinden kopmuştu. Mihail'in Moskova'da birkaç arkadaşı daha vardı. Tepeden bakan ilerici düşünce hevesine kendini kaptırmış bir aristokrat olan Ekaterina Levashov'un evinde iyi karşılanıyordu. Fakat artık egemen ya da öğretici olamadığı arkadaşlıklarda gözü yoktu. Pazar günleri bu evde akşam yemeklerine katılmayı uygun görse de "bu koyun sürüsü gibi ruhsuz, inançtan, sevgiden ve düşünceden yoksun yaratıklara huysuzluğunu akıtmak için" eline geçen hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Ponamarevlerden biri halen öğrencisiydi. Onu matematik ve fizik sınavlarına hazırlıyordu. Fakat Mihail özel öğretmenlik işini, başka işler ters gittiğinde kendisini Moskova'da yaşatmaya yetecek kadar asla ciddiye almadı. İlk isyan patlamasında gururla "bireysel özgürlük" talep etmiş ve "artık aile hayatı yaşayamayacağını" ilan etmişti. Şimdi ise daha fazlasını biliyordu. Sevgi ve anlayış onun için hava kadar elzemdi ve mademki Beyer'lerle yaşadıkları tam bir felakete dönüşmüştü, bu kırıklığı tapınılası kız kardeşlerinin kollarından başka bir yerde gideremezdi. Mayıs ortalarında, Beyer'lerin gidişinden iki hafta sonra, Moskova dayanılmaz hale geldi. Öğrencisini ortada bırakarak alelacele Premukhino'ya gitti. Müsrif evladın yuvaya dönüşüyle "Mekke'den Medine'ye göç" devri sona erdi.[5]

4 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 205; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 283, 289-90.

5 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 211, 249, 299, 301.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

* * *

1836 yazı Mihail'in hayatının ilk döneminin altın günleriydi. İlk ve son defa ebeveyn himayesinden ve düzenli iş kâbusundan kaçıyordu. Kardeşlerin yeniden bir araya gelişiyle Beyer'lerin durduk yere çıkardığı kıskançlıktan eser kalmamıştı. Mihail'in ateşli didaktizmi ya da kız kardeşlerinin iştahlı öğrenme arzusu üstündeki baskılar kalkmıştı. Yaşlı Alexander Bakunin, büyük oğlunun hareketleri hakkında görüşünü değiştirmediyse de, meseleyi zorlamaya ya da belirsiz bir durum yaratmaya gerek duymuyordu. Kuşak çatışmasında ateşkes ilan edilmişti. Ağabey ve kız kardeşler karşılıklı hayranlık dolu tasasız günler geçirdiler. Mihail'in hiçbir zaman bu denli değer bilir müritleri olmamıştı. Yaz boyunca sadece bir kez Tver'e kısa süreli bir gezi için Premukhino'dan ayrıldı. Bu kısa yokluk Mihail'in kardeşlerine aşıladığı derin duyguları ölçüp biçmeleri için fırsattı.

> Bize yeni bir hayat verdin [Lyubov'un ağzından], varlığımızın amacını anlamamızı sağladın ve şimdi emeğinin meyvelerinin tadını çıkarabileceğin, bizimle mutluluğu paylaşabileceğin, bize güç ve cesaret verebileceğin zamanda burada yoksun.

Ve Varvara mektubun altına şu notu ekliyordu:

> Küçük cemaatin seni bekliyor. Gerçekten Mihail, kendini bu denli vazgeçilmez kılacak ne yaptığını bilemiyorum. Tanrı seni korusun!

Aynı gün Tatyana Mihail'den *Kutlu Yaşamın Yolu* çevirisini çabuk bitirmesini rica ediyordu, çünkü kitabı "binlerce kez" okumak istiyordu.

> İlahi uyum [üç gün sonra yazmaya devam eder] bütün benliğimi kaplıyor... Kalbim bize bilmemiz için öğrettiğin bu Tanrıya karşı, sana karşı, bütün dostlarıma, bizlerle aynı hedefe varmaya çalışan bütün canlılara karşı öylesine

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

büyük bir sevgiyle dolu ki... Görüyorsun canım, sana karşı nasıl muhabbet besliyoruz ve bu muhabbeti ne denli hak ediyorsun.

Mihail'in yanıtı da aynı yere göğe sığdıramayan üsluptaydı:

Sonunda bu ilahi uyumu kendi ailemde buldum... Sizler benim sadece doğal kan bağlarımız sebebiyle değil, aynı zamanda türdeş ruhlarımızın varlığıyla, ebedi gayelerimizin benzerliğiyle kardeşlerimsiniz.

Yıllar sonra bile Tatyana büyük bir coşkuyla Mihail'in "her zaman bütün mutluluklarının, bütün neşelerinin sebebi" olduğunu yazacaktı.[6]

Mihail'in Tatyana ile arasındaki özel ilişki 1836 yazında doruğundaydı. Tatyana hem yaş farkı bakımından ağabeyine en yakın kardeşti (sadece bir yaş küçüktü) hem de görünüş ve mizaç bakımından çok benziyordu. Günümüze ulaşan fotoğraflara bakıldığında dış görünüş açısından ailedeki en göze batmayan, en silik kadın oydu. Mihail'in ifadesine etkileyici bir güç veren geniş hatlar ve kalın dudaklar bir kadında pek de zarif durmuyordu. Kendisi fazlasıyla tutkulu olduğu halde, Tatyana'ya ağabeyinden başka hiçbir erkek tutkuyla yaklaşmıyor gibiydi. İkisi arasında tutkunun yoğunluğu fazlasıyla güçlüydü. Kafa dengiydiler. Fakat Mihail'in otuz yıl boyunca Avrupa semalarına püskürttüğü alevler, istemeden ve gereksiz yere Tatyana'yı yakıp kül etti.

Mihail, kardeşlerinden herhangi birinin hayatında kendisinin yerini alabilecek her tür etkiyi şiddetle kıskanıyordu. Sevgili Tatyana'sına sadece bir kere başka bir adamın yaklaşmaya kalkması öfkesini kabartmaya yetmişti. Tver'den Moskova'ya gidişinden hemen sonra, gözde ve genç bir toprak sahibi olan Kont Cologub'un Tatyana'ya ilgi duyduğu dedikodusu kulağına çalınınca Tatyana'nın "Tver'in eğlenceleriyle zehirlendiğini" ve kendisini "bir toplum kahramanı, mükemmel bir beye-

6 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 222-5; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 325-6; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 12.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

fendi" olarak Sologub'a* benzettiğini belirten alaylı mektuplar yazmaya başladı. Tıpkı bir aşk kavgasındaki gibi, şüphe bulutları dağılınca aralarındaki tutku doruğuna ulaştı.

> Mektubun için teşekkür ederim, hayatım, eşsiz Tatyana'm. [Mihail'in martta yazdıkları] Beni sahiden sevindirdi. Mektubun sayesinde dakikalarca saf mutluluğu yaşadım ve sana kalbimin en derinlerinden teşekkür ediyorum güzelim, bir tanem. Uzun zamandır bu denli müthiş bir sevinç yaşamamıştım... Bir daha senden asla şüphe etmeyeceğim. Bundan böyle sana olan inancımı hiçbir şey sarsamaz.

Bir ay sonra lirizmin doruklarındaydı:

> Hayır, benim güzelim kimseler görmedi mektubunu. Ama yakmadım da. Ah, onu sonsuza değin saklayacağım ve asla yanımdan ayırmayacağım. Artık şüphelenmek yok! Sen bana taptığım kardeşimi geri verdin. Bundan böyle bizi hiçbir şey ayıramaz. Mektubunun beni nasıl mutlu ettiğini biraz olsun bilebilseydin, hissedebilseydin! Nasıl olur da yırtıp atabileceğimi ya da bir başkasına gösterebileceğimi düşünürsün? Ona başka hiçbir göz değmedi. Soğuk ve eleştiren gözlerden uzakta, sevinç verdiği tutuşmuş kalbimin üstünde duruyor.

Kendi bağlamından, yazıldıkları dönemden ve koşullardan ayrı düşünüldüğünde, bu çılgın ve çarpıntılı kelimeler yanlış yorumlamaya açık olabilir. Erkek ve kız kardeş arasındaki sevginin idealleştirilmesi romantik hareketin olağan özelliklerindendi. Bu durum pek çok ülkede ve Châteaubriand'ın *René*'i, Schiller'in *Messinalı Gelin*'i [La Fiancée de Messine] ve [P.B.] Shelley'nin *İslam'ın İsyanı* [The Revolt of Islam] gibi karakteristik eserlerde karşımıza çıkar. Premukhino atmosferinde de doğal olarak solunuyordu. Bildiğimiz kadarıyla gayet normal bir genç adam olan Alexis Bakunin de mektuplarından birinde şöyle yazıyor. "Bana göre sadece bir tek gerçek, kutsal sevgi var. Erkek

(*) Sembolizmin önemli isimlerinden Rus romancı, şair, çevirmen ve oyun yazarı Fyodor Sologub – ç.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kardeşin kız kardeşine duyduğu sevgi." Yine de, hiç şüphesiz Mihail'in cinsel aşktan yoksun yaşaması sebebiyle, Tatyana'ya tutkusunda kıskançlık krizine girdiğini düşünebiliriz. İlerleyen yıllarda, neyse ki kendisi de bu durumun anormal ve ensest sayılabileceğinin farkına varır. Rusya'dan ayrılışının hemen ardından yazdığı bir mektupta "kurallar sevgimi ayıplıyor" diye yazar ve neden bahsettiğinin anlaşılmaması ihtimaline karşı ekler: "Senden söz ediyorum Tatyana."[7]

* * *

Mihail'in düşüncesinin ve o günlerde kız kardeşleriyle sohbet ve yazışmalarının temelini oluşturan Fichte öğretisi saf romantik ruhun felsefi dışa vurumuydu. Kant'ın idealizmini en aşırı uçta öznelliğe taşıyordu. Mihail kız kardeşlerine *Kutlu Yaşamın Yolu* çalışmasından taze bilgiler aktarıyordu, "Ruhun kendini hedeflemelidir, başka hiçbir hedefi olmamalıdır." Ve onlar için Fichte'nin tezindeki "temel düşünceyi" aşağıdaki sözlerle özetliyordu:

> Hayat sevgi demektir. Hayatın bütün halleri ve özü sevgiden ibarettir. Bana gerçekten neyi sevdiğinizi söyleyin, kendi gerçek hazzınızı bulmayı umarken, ruhunuzdaki hasretle neyi aradığınızı, ne için didindiğinizi söyleyin, bana hayatınızı göstermişsiniz demektir. Neyi seviyorsanız, o sizin hayatınızdır.

Aklı sürekli "içsel" ve "dışsal" yaşantı ayrımıyla meşguldü. İkincisi "dünyevi aklın formüllerine ve sorumluluğa dair anti Hıristiyan nasihatlere" dayanan –tıpkı bir zamanlar babasından işittikleri gibi– "bir tür yapay yaşantıydı." Bu, "basit ve ucuz ahlâka dayalı pratik etik" dünyasıydı. Fichte'nin müritleri bu yüzeysel yükümlülükler dünyası karşısında kendi ruhlarının içsel dünyasına sığınabiliyorlardı.

> Yüzeysel bir hayat ya da yüzeysel mutluluklar için yaratılmamışım [Mihail Tatyana'ya yazıyor] ve öyle olmak iste-

7 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 193, 217-18, 271; iii. 2; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 77.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

miyorum... Tamamen içsel bir hayat yaşıyorum. Kendi *ben*imin içinde duruyorum ve bütünüyle ona gömülüyorum, sadece bu *ben* beni Tanrıyla birleştiriyor.

İlahileşmeye ramak kalmış gibiydi ve ileri tarihlerde şöyle yazacaktı: "İnsan olduğum için acı çekiyorum ve Tanrı olmak istiyorum."[8]

Fichte, genç romantiğe kendi ilahi ruhunun telafisi olacak şekilde ne kadar gerçeklikten kaçış imkânı sunduysa, şairler ve romancılar da hayaller âleminde başka bir sığınak gösterdiler. Mihail ilk defa Stankeviç çevresine girmesiyle "Jean Paul" Richter ve Hoffman* gibi son derece popüler fantastik öykücüleri okudu. Bu iki yazarın her ikisi de Balzac'ın Hoffman için dile getirdiği "le poéte de ce qui n'a pas l'air d'exister, et qui néanmoins a vie,"** tanımını fazlasıyla hak ederler. Mihail onlarda tinsel dünyanın fenomenler dünyasına üstünlüğündeki, gerçekdışının gerçekliğindeki romantik inancın mükemmel sanatsal ifadesini buldu. Bu etkiler altında mucizelerin cazibesi Mihail'in düşünce ve isteklerini renklendirmeye başladı. Moskova'da bulundukları zamanlarda Stankeviç şöyle yazar: "Mihail bana herhangi bir yerden eve her dönüşünde olağandışı bir şeyle karşılaşmayı umduğunu söylüyor." Ve Mihail'in kendisi, Çar'a yazdığı *İtiraflar*'da kendi doğasındaki bu temel kusurdan, "düşsel olana, olağandışı, duyulmamış maceralara, sonsuz ufuklar açan ve ucu bucağı belirsiz projelere karşı duyduğu aşktan" söz ediyor. Bu katı diyet besinini Goethe, Schiller ve hepsinden çok, çağdaşların Alman Romantizmindeki saf çiçeği saydığı, sonraki nesillerin ise karikatürleştirdiği Bettina Von Arnim'in*** Goethe ile yazışmalarından alıyordu. Yıllar sonra hatırladığı kadarıyla Mihail, Premukhino'da geçirdiği o

8 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 209, 221, 274-5, 300.

(*) Balzac'ın kendisine model aldığı Alman edebiyatçı – ed.n.

(**) Sanki hiç varolmayan ama yine de yaşayan şeylerin şairi – ed.n.

(***) Beans Beor mahlasını kullanan Alman kadın yazar ve edebiyatçı. Geothe ve Beethoven ile yakın arkadaş olan Armin, yazıları ve eylemleriyle çağdaşı olan pek çok müzisyeni etkilemiştir – ed.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaz "Bettina'yı gece fener ışığıyla oturdukları bahçedeki kameriyede tercümeye başlamıştı."[9]

Stankeviç'in çevresi, Fichte'nin felsefesi, fantastik Alman romancılar, Bettina Von Arnim'in romantik iç döküntülerinin gece yarısı çevirileri, kız kardeşleriyle arasındaki tutkulu etkileşim, bütün bunlar Mihail'in kalbini Premukhino ile dolduruyordu. Genç Bakuninler için Premukhino hem bir yuva hem de romantik ruhun özüydü. "Dış" dünyanın zalim gerçekleriyle hırpalanmayan bu pastoral cennette ruhun "iç" dünyası kaygısız bir esrime halinde yaşanabilirdi. Romantik idealizm doğası gereği aristokratlara özgü bir doktrindi. Karakteristik ürünleri aylaklığın meyveleriydi. İdealist insan ruhunu sınırsız boş vakitler ve özgürlük içinde yetiştirebilirdi. Bu konuda Premukhino'nun bereketli toprakları fazlasıyla cömertti. Mihail Bakunin Premukhino'da yaşama hakkından asla vazgeçmedi. Sonuna kadar aristokrat kaldı.

Mihail'in kendisi uzun süre fark etmediyse de, bu aldatıcı madalyonun öteki yüzüne de bakmak gerekir. Premukhino'daki genç romantiklerin yüce görüşleri sadece kendi isteklerini frenlemeye ve karşılıklı hayranlığa koşulluydu. Mihail'in sonraları itiraf edeceği gibi, "duygu ve hayal dolu, fakat tüm gerçekliklerden yoksundu." Bu iç dünyayı yaşamayı mümkün kılan "gerçeklik" yani serflerin varlığı, üzerinde düşündüğü bir konu bile değildi. İnsanlığa karşı bir sorumluluk, kendi benliğinden başka kimseye karşı herhangi bir yükümlülük duygusu yoktu.

> Bizimkiler gibi soyut ruhlar [Mihail hapiste düşünmekle geçen uzun saatlerin ardından böyle yazacaktı] kendi düşünceleriyle o denli meşguldürler ki, yalnızca kendi oyunlarını ören satranç oyuncuları gibi, bizler gerçek dünyada olup bitenlere ya da etrafımızdakilerin görüşlerine, duygularına ve fikirlerine hiç dikkat göstermeyiz.

9 *Perepiska Stankeviça*, s. 347; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 235; iii. 250.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Premukhino'nun ettiği kötülüğü, on yıl sonra Varvara'ya yazdığı bir mektupta en uygun sözlerle küçük erkek kardeşler arasında en akıllısı Paul özetleyecekti:

> Aşırı şişirilmiş bir hayal dünyası, yersiz teoriler ve çocuklukta haddinden fazla ilgi, boş mideye gönderilen aşırı miktarda şekerleme ve tatlı etkisi yaratıyor. Bir insan öncelikle sıradan hayatın yavan, kuru ekmeğiyle beslenmelidir.

Romantik çağın zamane çocuğu Mihail hayatı boyunca sert gerçekliğin yavan ekmeğinden sakınmaya ve kendi hayalindeki şekerlemelerle tatlıları yemeye devam etti.[10]

1836 yazında Mihail romantik döneminin doruğundaydı. Bir daha asla gerçeklikten bu denli kaçamayacaktı. Sevgili kız kardeşleriyle kafa kafaya verip, Premukhino'da kendisine hayallerden ibaret içsel bir düşler âlemi yaratmıştı. Tüm zamanını bu âlemde geçirebilirdi, çünkü Mihail'in işi dünyanın haline karşı yaşam boyu mücadele etmekti. Günlerini romantik hayalleri dış dünyanın gerçeklerine tercih ederek geçiriyordu. Oysa ne hayaller bir daha bu kadar inandırıcı, ne de hayal gücü bu denli güçlü olacaktı. O yaz günleri Mihail'in yaşamındaki mükemmel ahengin son demleriydi. Sonbahar gelmeden gerçeklik Vissarion Belinski suretinde davetsizce Premukhino'ya girdi.

10 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 27; iv. 220; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 360

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sonbaharla Gelen Gerçeklik

Mihail 1836 mayısında Moskova'ya gitmeden önce yeni arkadaşı Belinski'den o yaz Premukhino'ya gelmesini istemişti. Davetini mektupla yineledi ve ağustos sonlarına doğru, tutkularla korkuların karşılıklı mücadele verdiği uzatmalı mahcubiyet evresi eşliğinde beklenen konuk teşrif etti.[1]

Mahcubiyet iki nedenden kaynaklanıyordu. Mihail'den üç yaş büyük olan Vissarion Belinski dar gelirli bir askerî doktorun oğluydu. Rus toplumunu düzenleyen katı kast sistemi, Bakuninlere ve Stankeviçlere bahşettiği "kalıtsal asaleti" Belinski'den esirgiyordu. Belinski'nin, Stankeviç'in çoğu arkadaşı gibi toprak sahibi bir beyin oğlu değil de, aşağı görülen çalışan kesimden gelmesi ilerici düşüncenin gurur kaynağı sayıldığı bir çevrede çok az fark yaratıyordu. Ancak geri planda daha büyük bir ayrılık söz konusuydu. Bakunin ve Stankeviç gibi adamlar en baştan eşittiler ve sınıf geleneğinin görünmez bağlarıyla birbirlerine bağlıydılar. Bakunin ile Belinski arasında ise aşılması gereken bir sosyal uçurum vardı. Belinski Premukhino'da alışmadığı yabancı topraklara ayak basıyordu.

1 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 332-3; Belinski, *Pisma*, i.284-5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öte yandan Belinski de kendi eksiğinin bilincindeydi. Moskova Üniversitesi'nden dört yıl önce serfliği eleştiren bir oyun yazdığı için atılmıştı. O zamandan beri, devam ettirebildiği kadarıyla geçimini bu türden edebi çalışmalarla sağlamıştı. *Telescope*'ta yazıları yayımlanmış, Rusça gramer kitabı hazırlamış ve Paul de Kock'un romanlarını Rusça'ya çevirmişti. Sonraki nesiller Belinski'nin kendi kuşağının en keskin zekâlarından biri olduğunu gördüler. Ancak, formal eğitimde Stankeviç çevresinin çoğu üyesinden daha gerideydi. Almanca bilmemesi arkadaşlarının bilgeliğin kaynağı saydıkları büyük filozoflara doğrudan ulaşmasına engeldi. Bunları ancak ikinci bir ağızdan dinleyerek ve kendisinden daha donanımlı birinin izniyle izleyebiliyordu. Belinski yeteneğinin metafizik değil pratik alanda olduğunu ve samimi bir romantiğin hedefi sayılan gerçeklikten kurtuluş safhasına geçemediğini utanarak itiraf ediyordu. Premukhino'ya, hem toplumsal hem de entelektüel anlamda eksikliğinin bilinciyle geldi. Ayrıca erkekliğe yakışmadığını bildiği halde onun için sürekli bir işkence sayılan kötü bir huyu vardı; en ufak bir kışkırtmayla yüzü kızarıyordu.[2]

Belinski, Premukhino'ya Fichte idealizminin en heyecanlı yerinde, genç neslin top yekun zehirlendiği bir anda geldi. Mihail kadar tez canlı ve kolay etkilenen biriydi. Yeni doktrini o denli süratle benimsedi ki, gelişinden üç hafta sonra *Telescope*'a yazdığı makalesinde Fichte sistemi hakkında eksiksiz ve ateşli bir ifşaatta bulunuyordu.

> Her insan, kendisine en yaraşır hedef olan tam bilinç gelişiminin timsali sayarak insanlığı sevmelidir, çünkü herkesin insanlıkta sevdiği, kendi bilincinin gelecekteki gelişimidir.

Böylece kendini geliştirme sınırsız bir ideal halini alır. Makale gelecekteki hayata dair vahiy biçiminde çarpıcı bir düşle sona erer.

> Uzakta, tepelerin ardında, batan güneşin ışık huzmeleriyle parıldayan akşam göğünün ufku beliriyor ve ruh, görkemli

2 Belinski, *Pisma*, i. 115-16, 123.

dinginlikte sonsuzluğun sırrını düşündüğünü, yeni bir yeryüzü ve yeni bir cennet gördüğünü düşlüyor.

Premukhino'nun yaz sonuna doğru bir akşam üstü sunduğu eşsiz manzara Belinski'nin bilincinde bir şekilde Fichte felsefesiyle iç içe geçmişti. Ve sadece Mihail'in metafizik ifşalarıyla değil, birdenbire içine girdiği yeryüzü cennetinin hoş hayalleriyle de sarhoş olmuştu.

> [daha ileri tarihlerde Mihail'e şöyle yazar] Bana sadece avutucu fikirlerinle değil, aynı zamanda Premukhino'ya davetinle hayat verdin. Ruhum yumuşadı, acıları dindi ve iyileştirici fikirlere, iyileştirici doğrulara açtı kapılarını. Premukhino'daki ahenk beni sadece hayata döndürmekle kalmadı, bunun temel nedeni oldu.

Kendi neslinin en parlak zekâsı üzerinde Mihail ve Premukhino'nun etkisi böyle oldu.[3]

Belinski'nin ziyareti eylül ortalarına kadar huzurlu geçti. Derken aynı anda birçok fırtına birden koptu. O güne dek Mihail felsefi kuramlarını kişisel denetim alanında tutmuş ve isyankârlık zevkini yalnızca hane içinde yaşamıştı. Öte yandan Belinski Fichte'nin uzlaşmaz bireyselliğinde kendi siyasal özgürlük inancına hitap eden bir metafizik dayanak buluyordu. Bir gün, tüm aile masada toplanmışken konu Fransız Devrimi'ne –Alexander Bakunin'in sevmediği şeye [*bête noire*]– geldi. Aile reisinin varlığına pek dikkat göstermeksizin Belinski Terör Dönemini* savunmakla kalmayıp ağzından "bazı başlar hâlâ giyotini bekliyor" gibi bir laf kaçırdı. Yaşlı Alexander haliyle dehşete kapılmıştı. Tam bir beyefendiydi. Misafirperverlik gereği kendini tuttu. Ancak Belinski'nin Lyubov ile Tatyana'ya *Telescope*'tan bir yazı okuduğunu tesadüfen gördüğünde kızlarına devrimcilik zehri bulaştırıldığı gerekçesiyle ağırbaşlı bir tepki gösterdi. Misafire gösteremediği öfkesini büyük oğlu-

3 Belinski, *Sochineniya*, i. 171-88; Belinski, *Pisma*, i.121.

(*) Cumhuriyet Dönemine (1792-1795) Terör Devri de denir. Bu dönemde 18.000 ila 40.000 kişi giyotinle idam edilmişti – ç.n.

na saklıyordu. Bu korkutucu fikirleri Belinski'nin mi Mihail'den, Mihail'in mi Belinski'den aldığıyla ilgilenecek değildi. Mihail ve Moskova'daki arkadaşlarının hayatlarını sadece boş felsefi kuramlara harcamadıklarını, alenen kanlı bir devrimi arzuladıklarını anlayacak kadar çok şey görmüştü. Durum, bu açıklamalar ışığında daha kötü bir hal alan Mihail'in önceki davranışlarıyla bütünüyle örtüşüyordu.[4]

Ev sahibinde hoşnutsuzluk ve şüphe uyandıran Belinski, Mihail'in de düşmanlığını kazandığını üzülerek fark etti. Genç nesil Bakuninlerin hassas duygusal dengelerinde istemeden ciddi hasara yol açmıştı. Stankeviç'in hayaliyle yaşayan Lyubov ve evliliğin sorunlarıyla boğuşan Varvara bu yeni yazın dehasının gelişinden etkilenmemişlerdi. Fakat Tatyana ve Alexandra için muazzam bir olaydı ve kısa zamanda ona karşı da Mihail'e duydukları ilgiyi beslemeye başladılar. Belinski de en az onlar kadar etkilenmişti. Yazarların çoğu gibi Zekice bir takdir karşısında duyarsız kalamıyordu ve karşısına nadiren zeki kadınlar çıkardı. Premukhino'ya gelmeden önce Mihail'in kız kardeşleri hakkında "imalı ve gizemli" sözler duymuştu. Şimdi rüyaları gerçek olmuştu. Bakunin kadınlarında "kadına dair bütün düşüncelerinin vücuda geldiğini" görüyordu.

Bu koşullarda ve kır evindeki hayatta sürekli birlikte vakit geçirdikleri için duygusal gelişmeler beklenebilirdi. Öyle de oldu, fakat Premukhino'da adet olduğu üzere huzursuz ve hastalıklı bir şekilde. Kardeşler arasında Lyubov haricinde yalnızca yirmi yaşındaki Alexandra, bir güzellik iddiası taşıyordu. Duyarlı ve etkilenmeye açık Belinski umutsuzca aşık oldu. Alexandra Belinski'nin yeteneklerine zaten hayranlık duyuyordu. Fakat duyguları gayet açıktı. Utangaç konuğun büyüsüne daha büyük hevesle karşılık verense atak ve daha tutkulu karakteriyle Tatyana'ydı. Belinski'nin *Telescope*'a yazdığı makaleyi dinlerken hissettikleri "tarif edilmez" duygulardı. Moskova'ya gönderilmeden önce kendi elleriyle makalenin kopyasını yazdı.

---

4 Belinski, *Pisma*, i. 273-4.

Tatyana'nın mektuplarından ve sonrasından anlaşıldığı kadarıyla bu kalpten çok aklın sevdasıydı. Ufak bir şüphe dahi Mihail'in kıskançlık krizine girmesine yetmişti. Öfkesi öylesine uygunsuz ve moral bozucuydu ki kimselere söyleyemiyor ve belki de kendine bile itiraf edemiyordu. Belinski ile dostluğu neredeyse bir günde acı ve zehir saçan bir nefrete dönüşmüştü. Mihail, Belinski'ye her zaman biraz tepeden bakmıştı. Artık onu alenen hor görüyordu. Belinski ile Tatyana arasında geçen konuşmaları alaylı gülüşler ve iğnelemelerle böldü. Masada bütün ailenin önünde onu küçük düşürdü. Belinski *Telescope*'a yazdığı ikinci makaleyi okumaya kalktığında Mihail odayı terk edip, sonlarına doğru aşırı bir kayıtsızlık içinde geri geldi. Belinski'nin damarına basmak için kız kardeşleriyle Almanca konuşmaya başlayıp ona inceden inceye işkence etmeye başladı. En incitici olan ise arkadaşının Tatyana'ya duyduğu karşılıksız aşkla alay etmesi ve bir Belinski'nin kendini bir Bakunin'e münasip görmesini küstahlık saymasıydı.[5]

Hakaret yağmuruna maruz kalan Belinski acı içinde kıvranıyordu. İşkenceciye göğüs gerecek özgüveni yoktu ve kendi noksanlarından her zamankinden daha çok kaçıyordu. "Kendisine yakışan bir paçavra iken, imparatorun mor pelerinini kuşanmayı arzulayarak" kendini gülünç duruma düşürdüğünü seziyordu. Mihail'in kardeşlerinin dostluğundan aldığı haz zedelenmişti; zira "melekleri düşlemek kötü ruhlarda sadece kendi düşüşlerinin bilincine varmalarına yarar[dı]." Mihail'in aklı da doğru çalışmıyordu. En hassas yerinden vurulmuştu. Acı gerçeğin ilk darbesiyle kusursuz dünyası harap olmuştu ve Fichte'nin cephaneliğinde bunu düzeltmeye yetecek güçte bir silah yoktu.

> [Daha sonraları şöyle yazar] Tatyana'ya hislerimi nasıl adlandıracağımı bilemiyorum. Sadece kıskançlıktan kaynaklandığını ve bu kıskançlığın bütün benliğimi yiyip bitirdiğini, beni tam anlamıyla harap ettiğini biliyorum. Yaşadığım rezil utanç duygusunu ah bir bilebilseydin, bir anlayabilseydin. Kendi ahlâki çöküşümü, kendi güçsüzlüğümü

5 Belinski, *Pisma*, i.121,157,159-62; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 245.

nasıl hissettiğimi bir bilseydin! Benim gibi yüce görevlerin, ilahi çağrıların bilincine ermiş biri böylesi aşağılık, yakışıksız tutkulara eğiliyor ve bu tutku tüm benliğimi ele geçiriyor. Öyle ki sadece onun kölesi haline geliyor ve kendimi ondan kurtaramıyorum. Kız kardeşlerimin ve hatta senin gözünde acınacak bir konuma düşüyorum. Ah! Tam bir cehennemdi, bütün azaplarıyla cehennemin ta kendisi!

Bu kahır ve kişisel işkencelerle dolu cehennem hayatı haftalarca devam etti. Bu genç romantiklerin birbirlerinin gözünü karşı konulmaz duygularla oymaya hazırken bile, karşılıklı acı çekmekten kurtulmak için ayrılığı asla istememelerini ya da bunu bir çare görmemelerini insan doğası üzerine çalışan bir uzman anlamlı bulabilir. İnsan ilişkileri ve bunun yarattığı hassasiyetler, başka bir coğrafyaya gitmek gibi yüzeysel çarelerin uygulanamayacağı kadar derin ve kutsaldı. O süreçte ne gibi acılar yaşanırsa yaşansın yarattıkları sorunlarla yüzleşmeleri ve savaşmaları gerekiyordu. Aslında acı, çekenin tinsel gelişiminde gerekli bir unsurdu ve bizzat tinsel bir değer taşıyordu. Sonuçta ortaya çıkan bir tür duygusal kadercilikti. Kıskançlıktan köpüren Mihail istenmeyen misafirin gidişini hızlandıracak hiçbir şey yapmadı. Belinski de aynı şekilde Alexandra'ya beslediği umutsuz aşkıyla, Mihail'in akıl almaz hakaretleriyle ve Alexander Bakunin'in sessiz kınamalarıyla eziyet çekip kasım ayı başlarına kadar Premukhino'da kalmayı sürdürdü.

Derken, başka bir felaket gerilimi dağıttı ve Belinski alelacele Moskova'ya dönmek zorunda kaldı. *Telescope* son zamanlarda siyasi ve felsefi ortodoksiye karşı giderek artan özgürlükçü bir tavır benimsemişti. Gazete yasaklanınca Belinski'nin az sayıdaki düzenli gelir kaynaklarından biri kesilmiş oldu. Yaşlı Alexander Bakunin için tam bir zafer anıydı. *Osuga* yazmalarını çıkarıp yeni gazeteciliği kınadığı birkaç yeni kıta ilave ederek *Telescope*'un çöküşünü kutladı.[6]

6 Belinski, *Pisma*, i. 123; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 209-10, 269.

* * *

Belinski'nin Premukhino'dan ayrılışını takip eden günlerde Mihail'in rahatsızlığını ve yaz rüyasının uyumlu âleminin yıkılışını tamamlayan bir dizi başka ciddi ve gülünç serüven yaşandı.

Mihail'in erkek kardeşlerinden Nikola ağabeyinin yolundan gitmiş, Petersburg'daki askeri okula daha sıkıntısız devam etmişti. İlya ise süvari birliğinde subaydı. Geriye kalan diğer üç oğlan –Paul, Alexander ve Alexis– Tver'deki okula gidiyorlar, burada büyükanne Poltoratski'nin gözetiminde ailenin eski hizmetkârlarından biriyle aynı dairede kalıyorlardı. 1836 Ağustosunda yaz tatilleri bittiğinde Mihail, kardeşlerine Tver'e kadar eşlik etmiş, onlarla iki hafta geçirdikten sonra Belinski'yi zamanında karşılamak için Premukhino'ya geri dönmüştü. O sıralarda Mihail Fichte'den başka bir şey düşünemez haldeydi ve her zamanki gibi düşünce ve düşlerini değerbilir dinleyicilerine aktarma ihtiyacı duyuyordu. Akşamları gençler sıkıcı günlük çalışmalarından eve döndüklerinde onlarla birlikte okuyor, onlara kendi kendini mükemmelleştirmenin yolunu gösterip dış dünyanın anlamsız saçmalıklarına karşı teselli olacak Alman felsefesinin müthiş vahiylerini yorumluyordu. Mihail'in teşvikiyle gençlerin duyarlı zihinlerinin nasıl etkilendiğini on beş yaşındaki Alexander'ın kız kardeşlerine yazdığı mektupta görmek mümkün:

> Mihail'i tanıdıkça bizim için ne kadar vazgeçilmez olduğunu anlıyoruz. Bizi eski halimizden çok daha yüksek seviyelere getirdi, hayatımızda ilk defa bilmediğimiz bir mutluluğu tattık. Karşılıklı samimiyet bizi giderek daha çok birleştiriyor; öyle ki, tek vücut haline geliyor, her birimiz bu bütün için işleyen birer parça oluyoruz. Artık insanın büyük misyonunun ne olduğunu biliyoruz. Mutluluğumuzun tamamına ermesinde tek eksik sizlersiniz.

Fakat bu lirik ruh hali Mihail'in gidişiyle ansızın sona erdi. Okul temelli dış dünya insafsızca şuurlarını sarsmaya başladı.

Birkaç hafta geçmeden on üç yaşındaki Alexis, bu sıkıcı hayat daha fazla sürecekse boğazını keseceğini yazıyordu.

İç içe geçen umutsuz ve yıkıcı haller içinde üç erkek kardeş kasım ayında, sömestr ortasında Premukhino'yu ziyarete geldiler. Ziyaret esnasında Mihail ve Tatyana çocukların okuldan ayrılıp Moskova'ya gitmeleri için babalarıyla konuşacaklarına söz verdiler. Böylece eğitimlerine Mihail'in gözetiminde devam edebileceklerdi. Çocuklar kurtuluş günlerinin yakın olduğu umuduyla Tver'e neşe içinde döndüler. Zamanı gelince Mihail teklifini babasına iletti ve beklenen yanıtı aldı. Alexander Bakunin küçük oğullarını Moskova'ya gönderip "Mihail'in arkadaşlarının çevresinde maruz kalacakları tehlikelere atacağına" ölmeyi tercih edeceğini söyledi. Mihail'in sayesinde zaten "yanlış fikirler edindikleri, eğitim gördükleri kuruma karşı küçümser bir tavır takındıkları ve öğretimlerinde uygulanan metotlardan artık hoşlanmadıkları" için dertliydi. Söylenecek başka bir söz yoktu. Kötü haberi Tver'deki kardeşlere iletmek konusunda kimse acele etmedi.

Mihail, ergenlik çağındaki küçük kardeşlerinin patlamaya hazır kafalarında yarattığı kararlılık ve isyan ruhundan bihaberdi. Kasım sonlarına doğru bir akşam bir at arabası çağırttılar, eşyalarını yükleyip arabacıya Premukhino'ya sürmesini söylediler. Maalesef genç kardeşler de Mihail gibi para konularında beceriksizdiler ve yolculuk için tedarikli değildiler. Arabacı yolun uzunluğundan ya da belki yolcuların yaşının küçüklüğünden işkillenip parayı peşin ödemelerini istedi. Oğlanlar içerleyip kabul etmeyince, o da söylene söylene çekip gitti. Çıkan kavgaya kâhya kadın da tanık olmuştu. Büyükanne Poltoratski olayı haber alınca suçluları huzuruna çağırdı. Yaşlı kadın adil davranmış görünüyor. Onlara "yavru köpekler" diyerek, şehir dışına çıkmamaları için polise talimat vermekle tehdit etti. Son olarak Mihail'e yazmaya başladığı ve onu "kardeşlerine ne de güzel örnek olmakla" suçladığı mektubu okudu. Bu kaçışın asıl sorumlusu Mihail'di. Tiradını bitirdikten sonra kapıyı suratlarına çarpıp çıktı. Ardından herkes bu kural dışı hareket hakkında Premukhino'ya gönderecekleri kişisel mektupları yazmak üzere bir köşeye çekildi.

Haberler Premukhino'da herkesi şaşırtmıştı. Mihail bile kardeşlerinin umarsızlığı karşısında şaşkına döndüğünden onlara aklı başında bir mektup yazdı.

> Size manevi özgürlükten bahsettim, bütün kötü alışkanlıkların ve zararlı eğilimlerin ruhsal gayretle yok edilişine bağlı olan özgürlükten, ama siz yıllarınızın, çalışmalarınızın ve sınırlı varlıklarınızın şu an ulaşamayacağı başka bir serbestliği düşünüyormuşsunuz... Üç misli gayretli olun ve okuldaki derslerinize çalışın. Elalemle insan hakları üzerine konuşmayın artık.

Tatyana "çocuklar gibi düşüncesizce" davrandıklarını ve "Mihail'in başına iş açtıklarını" söyledi. Bu olayda henüz Mihail'den ya da öğrettiklerinden kuşkulanmaktan uzaktılar. Alexander Bakunin ise küçük oğullarının itaatsizliğinde, Mihail'in çirkin teşviklerinin doğrudan sonuçlarını ve onun ölümcül adımlarını, isyan ve yıkımın izini takip ettiklerinin açık kanıtını görüyordu. Durumla bizzat ilgilenemeyecek kadar yaşlıydı ve çocuklarından hiçbirine güvenmiyordu. Bu çıkmaz içinde üvey oğlu Dyakov'dan bir an evvel Tver'e gitmesini ve asi oğullarını gerekirse şiddete başvurarak yeniden disipline sokmasını istedi.

Bu acımasız talimatlar Premukhino'daki genç neslin ortalığı ayağa kaldırmasına neden oldu. İsyanı bastırmak için önerilen zalim yöntemden hoşlanmamışlardı. Bakunin ailesinin onurunu etkileyen hassas bir meseleye Bakunin olmayan birinin karıştırılmasından hiç hoşlanmamışlardı. Hepsinden öte, Mihail'in her zaman açık bir nefret ve küçümsemeyle baktığı Dyakov'un tercih edilmesinden rahatsızdılar. Cezai uygulamaya karşı küçük kardeşlere mesaj iletildi ve onlar da kendilerini sonuna kadar direnmeye hazırladılar. İçlerinden biri kendisine yönelecek herhangi bir şiddete karşı bıçak taşımaya başladı. Fakat, pek etkileyici biri değilse de Dyakov bu hassas görevde örnek derecede ince bir anlayış sergiledi. Sağduyusuyla, konumunun zayıflığının farkındaydı. Ne ceza ne gözdağı verdi, ama çocukları dostluğuyla kazandı ve ateşli zihinlerini yatıştı-

rarak yaptıklarının aptallık olduğunu anlamaları için onlara zaman tanıdı. Tutumu son derece faydalı oldu ve sözkonusu isyan özürler, uzlaşma ve bağışlamayla kapandı.

> Sevgili kız kardeşlerim [Paul'un mektubu hikâyenin devamını anlatıyor] bize duyduğunuzu muhabbeti anlatan mektuplarınızı yeni aldık. Kendimi koşullara teslim edecek bir ruh halinde değildim, çünkü Schiller'in "herkesin bir şeyleri yapması *gerekiyor*; insan *iradeli* bir varlıktır," sözlerini henüz okumuştum. Ama şimdi boyun eğmenin gerekliliğini anlıyorum. İnsanın bazı şeyleri yapması *gerektiği* durumlar da vardır.

Babası yalnızca Mihail'i affetmedi. Belinski'nin ziyareti ve çocukların çılgınlığı Alexander Bakunin'i büyük oğlunun ıslah olmaz kötülüğüne iyice inandırmıştı. Yaşlı adam o güne kadar isyankâr ve zorlu evladından ümidini hiç bir zaman külliyen kesmemişti. Ancak yaşananlardan sonra Mihail'e kayıp bir evlat ve düşman bir güç gibi davranmaya mecburdu. İsyan kanseri, aile organizmasına yayılmıştı ve yok edilemiyordu. Tek ümit diğerlerine yayılmasını engellemekti. Bu olaylar Mihail'in hem bir karara varmasına hem de cesaretinin kırılmasına yol açtı. Fichte'nin doktrini sınavı geçememişti. Küçümsenen gerçeklik ise savunmayı yarıp geçmişti. Övülen uyum, Mihail'in önüne geçemediği tutkularıyla parçalanmış ve genç müritlerinin çocukça serüvenleri yüzünden iyice saçmalaşmıştı. Premukhino'da artık sadece utanç ve yenilgi duyuyordu. Birkaç gün içinde eşyalarını toplayıp Belinski'nin peşinden Moskova'nın yolunu tuttu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kardeşler

Mihail'in ruhsal gelişimini takip ederken iki büyük kız kardeşi Lyubov ve Tatyana ile ilişkisinde yaşanan iki önemli olayı aktarmak yerinde olacaktır. Bu olaylar aile hayatında hükmedici yaradılışı ile edindiği baskın konumu sergiler. Burada aktarılan olaylar şimdiye kadar aktardığımız dönemden daha ilerisine uzanıyor. Fakat ikisinin de en heyecanlı bölümü 1837 yılında geçiyor ve Mihail'in hayatının Fichte dönemine uygun düşüyorlar.

Genç Bakuninler içinde sağlık bakımından en zayıfı ve karakter bakımından en naziği Lyubov'du. Mihail'in Tatyana'ya ya da Varvara'ya tutkusu ona beslediği sevgi yanında sönük kalırdı. Ne aşırı sahip çıkan ne de kıskançlık taşıyan bir sevgiydi bu. Bir önceki yıl Natalie Beyer'in ihtiras oyunlarıyla Lyubov ile Stankeviç arasında uyanan çiçeği burnunda dostluğa gülümseyerek bakıyordu. 1836'da Belinski'nin Premukhino'yu ziyaretinin hemen ardından Lyubov Moskova'ya gelip Stankeviç'le bir kez daha karşılaştığında Mihail bu karşılıklı çekimi yüceltip yüreklendirmeye gönüllüydü. Stankeviç'in yılbaşında Moskova'ya gelecek babasına danışmadan kendi duygularını resmen açıklamayacağı belliydi. Bu arada gençler mektuplaşmaya karar verdiler. Mihail diğer kız kardeşlerine bu yazışmaları gizli gizli aktarmaya başladı. Lyubov'un bu davranışı onaylaması Stankeviç'e

olan aşkının yeterli bir kanıtıydı. Mihail'in gözünde Stankeviç gibi birinin istisnai aşkı özellikle kutsal ve evrensel bir özellik taşıyordu. En aleni ve yapmacıksız haliyle Nikola'nın Lyubov'a aşkının yüceliklerini değerlendirmek ve çözümlemek en sevdiği uğraşı haline geldi. Stankeviç'in sevgili kardeşine iletmek üzere kendisine emanet ettiği mektupları Beyer'lere ve o çevreden insanlara okuyor, mektuplara asıl alıcısına ulaşmadan evvel okunmak üzere Varvara ve Tatyana'ya yazdığı yorumları da ekliyordu. Bu meraklı tutum genç romantiklerin nasıl şevkle bireyi Mutlak olanın bir işlevi saydıklarının delilidir. Sadece Premukhino'da Lyubov'la kapalı yaşayan ve ona duydukları sevgi nedeniyle kuruntulara kapılan kız kardeşleri mektupları soğuk ve soyut buluyor ve Nikola'nın sadece Lyubov'u mutlu etmek için ona düşkünmüş gibi görünmesinden endişe ediyorlardı. Moskova'nın daha ılıman ve daha felsefi atmosferindeki Mihail ise bu yersiz şüpheciliği kızgınlıkla çürütmeye çalışıyordu. Kız kardeşlerinin ne gibi kuruntulara kapıldığını anlamakta yetersiz kalan ama Lyubov'a şefkatinde azalma göstermeyen bir mektup yazıp Stankeviç'i hararetle savundu.

> Stankeviç'i suçlamak için hiçbir nedeniniz yok. Onun aşkı gerçek, kutsal, yüce bir aşk. Şimdi tüm varlığını bu aşk şekillendiriyor; tüm manevi ve entelektüel hayatı belirgin bir parlaklıkla bu aşkla ısınıp ve aydınlanıyor. Onu konuşurken dinlemelisiniz; içinden yükselen mukaddes, insanüstü bir ses... Bu aşk ona kusursuz mutluluğu veriyor. Bu aşkta kendi içsel hayatının dış dünyasındaki bireysel ifadeyi buldu. Aşk bu adamın bireysel yaşantısını, Mutlak olanın yaşantısına dönüştürdü.

Bu yüce, ama tehlikeli derecede kişisel aşkın tarifini içeren mektup 1836 yılının son gününde yazıldı. Stankeviç'in babası o günlerde Moskova'ya geldi. Fakat kimsenin karara varmak için acelesi yoktu. Bir ay sonra anlaşılmaz bir biçimde bu önemli meseleyi ağabeyine danışması gerektiğini söyleyerek Moskova'dan ayrıldı. Stankeviç ve Lyubov yazışmayı sürdürdüler. Şüpheli bekleyişte, arkadaşına karşı sonsuz bir sabır ve

inanç içindeki Mihail dışında herkes giderek telaşlanmaya başladı. Sonunda nisan gelmeden babasının iznini alan Stankeviç Lyubov'a resmen evlenme teklifinde bulundu. Teklif derhal kabul edildi. Premukhino'da büyük bir rahatlama yaşanmıştı. Zafer Mihail'indi. Uzun yıllardır ilk defa bütün Bakunin ailesini coşkulu bir koro halinde birleştiren bir olay gerçekleşmişti. Fakat kader ironik ağlarını örmüştü. Son dış engelin ortadan kalkması gerçek trajedinin başlayacağına işaretti – koşullardan değil, karakterden kaynaklanan bir trajedi.

Mart ayı ortalarında, nişandan iki hafta önce Nikola Lyubov'a hastalandığını ve "tek kurtuluşunun Karlsbad" olduğunu yazdı. Hastalık ciddiydi. Nükseden ateşlenmeler, inatçı öksürük nöbetleri, boyunda ve ensedeki ağrılar onu üç yıl sonra mezara götürecek verem hastalığının habercisiydi. Ancak bu ataklar arkadaşlarının fiziksel rahatsızlıklardan daha fazla ciddiye aldıkları ruhsal krizlerle çakışıyor, hatta belki de bu yüzden meydana geliyorlardı. Stankeviç, yetersiz kararlılığı "endişenin soluk gölgesinin"* merhametine kalmış, marazi misyon bilinci her tür güdüsünü felce uğratan Hamlet'lerden biri olmuştu. Belinski o günler hakkında şöyle yazar: "Her tür kişisel mutluluğu misyonuna karşı bir aşağılama ve her insani bağı hareketine bir engel sayıyordu." Babasının oyalanmaları ve tereddüdü kendi kalbinin ikircikliliğinin de ikiye katlanmasına yaramıştı. Lyubov'a aşkını itiraf ettiğinde sırtlandığı ahlâki yükümlülük kararlılığını zedelemiş ve içini bunaltmıştı. Bu resmi söz kesmeyle yıkımı tamamlanmış ve sözlüsüne beslediği duyguların her şeyden önce evliliğin ön gerekliliği sayılan yüce ve tutkulu aşkı kesinlikle taşımadığını anlamıştı. Bu sonucu kendine göre bir kalıba uydurmaya pek de cesareti yoktu. Karlsbad'a gitmek ne şerefiyle bozabileceği ne de şerefiyle yerine getirebileceği nişandan zahmetsizce kaçmasını sağlıyordu. Böylece hem beden sağlığı hem iç huzuru için tek doğru yolmuşçasına bu yolculuğa tutundu.[1]

(*) Hamlet'ten "pale cast of thought" – ç.n.

1 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 293; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 378-80; *Perepiska Stankeviça*, s. 370-78, 503-26; Belinski, *Pisma*, i. 110.

Stankeviç'in her hareketini onaylayan Mihail'e göre bu projenin de eleştirecek yanı yoktu. Tek üzüntüsü, parasızlığı nedeniyle arkadaşına yurtdışında eşlik edememekti. Premukhino'da bununla ilgili bir serzenişte bulundu. Artık büyük oğlunun doğuştan kötü ruhlu olduğuna inanan Alexander Bakunin, Stankeviç'in yurtdışı seyahatini iki gencin tasarladığı bir plan zannederek Stankeviç'e Lyubov'u terk ettiği için değil ama Mihail'i kendi cebinden çıkacak parayla "dünyayı gezip tozmaya" çağırdığı gerekçesiyle sitem dolu bir mektup yazdı. Stankeviç'in neden Lyubov'la evlenip onu da yanında Karlsbad'a götürmediğini tereddütle soran sadece Varvara oldu. Fakat bu makul sorunun cevabı yoktu. 1837 Ağustosunda Stankeviç sözlüsünü ziyaret etmeye tenezzül bile etmeden tek başına Almanya'ya hareket etti.[2]

Mihail'in Stankeviç'in asla Lyubov'la evlenmeyeceğini o tarihlerde bilip bilmediği meçhul. Fakat 1837 sonbaharında Premukhino'daydı ve kız kardeşine gösterdiği özel şefkat onun kötü durumunun ve kendisinin dolaylı sorumluluğunun hafifften farkına vardığını düşündürür.

> Daha önce hiç bu kadar yakın olmamıştık [kasımda gittiğinde Lyubov kendisine böyle yazar]. Birbirimizi daha çok seviyor ve anlıyor olmalıyız. Artık onunla konuşmaktan korkmuyorum; öyle kibar ve öyle zorlamasız ki. İtiraf etmeliyim ki ondan istemeden kaçınıyordum. Onunla ilgili her şey öyle çalkantılıydı ki, üstümde hiç de iyi bir etki yaratmıyordu bu durum. O halde bile söylediklerini genelde kabul ediyor, onunla konuşmaktan kaçınıyordum. Konuşmak beni üzüyordu. Ama şimdi nasıl da değişti her şey! Onunla konuşmakta teselli buluyorum ve gittiği için kahroluyorum.

Sözlülerin gerçekdışı yazışmaları kış boyunca aralıklarla devam etti. Fakat Stankeviç'i tedavi umuduyla Almanya'nın bir kaplıcasından diğerine sürükleyen hastalık Lyubov'u da pen-

2 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 306-9; s. 306-9; *Perepiska Stankeviça*, s. 537.

çesine almıştı. Sert Rus ikliminde hastalık hızla ilerledi, 1838 ilkbaharında Lyubov ölüm döşeğindeydi. Mihail yazı geçirmek için yeniden Premukhino'ya geldiğinde Lyubov da son günlerini yaşıyordu. Yıllar sonra bir gün nasıl bütün kardeşlerin en sevdiği ağacın yanında toplanıp büyük bir ateş yaktıklarını ve Lyubov'un da bu anı görmesi için arabayla taşındığını sevgiyle hatırlayacaktı. Premukhino'da yaşanacak katıksız neşe dolu son zamanlardı bunlar. Haziranda Lyubov sözlüsüne son mektubunu yazdı. Stankeviç'in Rusya'dan ayrılışından bir yıl, son görüşmelerinden yaklaşık iki yıl sonraki ağustosta Lyubov hayata veda etti.[3]

* * *

Lyubov Bakunin'in hayatı ve ölümü Hıristiyanlıkta görülen tevazu ve boyun eğişin azizelere özgü bir örneği sayılabilir. Varvara'nın da inancı derindi. Ancak onun dindarlığı farklı bir kalıptaydı. Ergenlik çağında dini duyguları nedeniyle, babasının "küçük kızın histerik çaçaronluğu" demesine varacak kadar ağır peş peşe krizler geçirmişti. Ondaki inanç Lyubov'un Ortodoks doktrinini sükûnetle kabul etmesinden çok farklı, tutkulu ve mistik bir havadaydı. Bu yüzden Dyakov'la yirmi iki yaşında geleneksel ve aşksız bir evlilik yapması son derece şaşırtıcıdır. Kendisinden yaşça hayli büyük olan Dyakov içten, sıradan ve saf biriydi. Varvara onun teklifini kabul ederek aile mabedinde kendisini bilerek kurban etmişti sanki. Evliliğin ilk zamanlar nasıl geçtiği Varvara'nın sonradan kocasıyla fiziksel temastan da kaçınmaya başlamasından anlaşılabilir. Kasım 1835'te Varvara bir erkek çocuk dünyaya getirdi ve ertesi kışı tümüyle ailesinin yanında geçirecek makul bir bahanesi oldu. Mayıs 1836'da Mihail döndüğünde hâlâ Premukhino'daydı.[4]

Bu "lüzumsuz" evliliğe Mihail'in gösterdiği tepki heyecanlı bir gencin sıkıcı ve sevimsiz eniştesine duyduğu olağan bir garez gibi görülebilir. Fakat artık Fichte sayesinde hayatın ger-

3 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 317-18, 321-2; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 151, 250.

4 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 67, 324; *Sobranie*, ed. Steklov, i.202.

çek anlamını görebildiğinden, Varvara'nın Dyakov ile ilişkisine daha derin, kozmik bir değer atfediyordu. Dış dünyanın günlük hayatla gelen geleneksel zorunlulukları ile ruhun iç dünyasının daha derin manevi hakları arasındaki ebedi çekişmenin klasik bir örneğiydi Varvara ve Dyakov ilişkisi. Mihail artık bir zamanlar sandığı gibi bu evliliğin Varvara adına sadece yanlış bir karar değil, aynı zamanda onun üst benliğine karşı bir günah, hayattaki kutsal görevine ihanet olduğunu düşünüyordu. Bu günahtan ancak çektiği çilelerle ve anneliğiyle kurtulabilirdi. O hararetli 1836 yazında Mihail'in kız kardeşleri üzerindeki manevi hâkimiyeti en yüksek seviyesindeyken, Varvara da bu fikre bütünüyle katılıyordu. Kocasına geri dönmesi artık söz konusu değildi.

> [o günlerde şöyle yazar] Vazifemden saptım. Yabancı bir adamın beni kollarına alarak kirletmesine izin verdim. Ancak, yüreğimi bilen Tanrı zayıf anımda bana merhamet gösterdi. Çektiğim çilelerle günahımdan arındım ve çocuğumun dünyaya gelişiyle içimde yeni bir hayat yeşerdi.

Kız kardeşlerinin özel ilişkilerini arkadaşlarının felsefi ahlâkını yükseltmekte kullanma alışkanlığıyla Mihail Belinski'ye durumu her detayıyla aktarıyordu. Belinski de Varvara'nın "günahına" kolayca ikna olmuştu. Premukhino'dan ayrılışından kısa bir süre sonra Varvara'dan kendisini "güçsüz, düşmüş bir varlık" olarak nitelendirdiği bir mektup aldı. Belinski'ye kendisine hak ettiğinden fazla değer vermediği için teşekkür ediyordu.[5]

Varvara Dyakov'un öyküsü, bu genç romantiklerin kendi tutkularını ve davranışlarını filozofların soyut standartlarına göre ölçtüklerinin belki de en mükemmel örneğidir. 1836 sonbaharında Mihail'in Premukhino'da kurduğu "Fichte tarzı uyumluluğun" çöküşü, Mihail'in gidişine rastlayınca, Varvara'nın kocasına karşı tutumu aniden değişti. Dış dünyanın gerçekliği bir kez daha davetsizce içeri süzülüyordu. Geçen yazın coşkusunda ve

5 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 448; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 345; Belinski, *Pisma*, i. 248.

Mihail'in akıl hocalığıyla Varvara'nın tüm meseleyi kendi ruhunun bir rolü, kendi üst benliğine karşı ödevlerinin bir hali görmesi kolaydı. Şimdi ise Dyakov'un görmezden gelemeyeceği bir gerçek olduğunun farkındaydı. Evliliklerinin başarısızlığı konusunda kocasını suçlayamayacak kadar dürüst, çocuğunun babasına karşı hepten ilgisiz kalamayacak kadar insancıldı. Çektiği acılarla kefaretini ödeyebilirdi. Peki, ama hangi hakla ona da acı çektiriyordu? Mihail'in gidişinden iki ay sonra, ocak ayında, Dyakov'a merhamet ve kaygı dolu bir mektup yazdı. Hatalı davrandığı için kendisini affetmesini dileyip, "inancı dahil her şeyi vermeye" hazır olduğunu söylüyordu. Mektupta eşinin yanına dönmekten hiç bahsetmiyordu. Bu belirsizlik kalbinin nasıl karışık duygular arasında gidip geldiğini gösteriyordu. Gelişmeler Moskova'daki Mihail'i çılgına çevirmeye yeterliydi. Derin bir felsefi umutsuzluk batağına saplanmıştı ama kız kardeşinin kalbindeki herhangi bir rakibe duyduğu kıskançlık her zamanki kadar şiddetliydi. Kalemini eline alıp Varvara'ya gelmiş geçmiş en sert mektubunu yazdı. Mektubunda Dyakov'dan "insanlık dışı bir hayvan" diye bahsediyor, kız kardeşini ona döndüğü takdirde "pişmanlık gözyaşları dökmek için çok geç olacağına" dair uyarıyor ve mektubu tutkulu bir yakarışla bitiriyordu:

> Varvara, aşkı reddetmek suçtur ve sen bu suçu işlemek istiyorsun. Bir hayvanla yaşamak için kendini insani hayattan koparmak istiyorsun...
>
> Varvara, seni sözlerimin doğruluğuna inandırmam için ne yapmam gerekiyor söyle bana. Canım benim, yapamayacağım, vazgeçemeyeceğim hiçbir şey yok. Seni ne kadar çok sevdiğimi bilmiyorsun, beni bir dinlesen neler yapabileceğimi bilmiyorsun. Varvara, Varvara, tanrı aşkına, kendini mahvetme.[6]

Fakat bu defa Mihail fazla ileri gitmişti. Mektupta Mihail'in gençliğinin karakteristiği olan ve Belinski'nin de çekmek zorunda kaldığı kişisel ilişkilerdeki kayıtsız insafsızlıktan fazlası

6 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 331-5; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 396-8.

vardı. Kocasına karşı yükümlülüklerini kayıtsız şartsız reddetmesi ve Dyakov'u "hayvan" diye nitelemesiyle Varvara şaşırmıştı. Aynı fikirde değildi. Aksine, evlendiği adama karşı belli bir görevleri olduğunu düşünüyordu. "Onu hayata bağlayıp mutlu etmek, onun kalbini de hakikate açmak" gibi bir görevdi bu. Görevi yerine getirmek için 1837 baharında onu Premukhino'ya çağırdı. Oysa eski uyuşmazlıklar kısa sürede yine ortaya çıkacaktı. Dışarıdan bakıldığında Dyakov'un tavrı çok iyiydi. Varvara'nın isteklerine boyun eğiyordu. Onunla "kardeş gibi" yaşamaya razıydı ve kibirsiz bir bağlılıkla onu taparcasına sevip, sayıyordu. Fakat gördüğü "şefkat ve anne sevgisi" yerine, aklının halen "dünyevi zevklerde" olduğu, bu deneme sürecini sadece karısının evine ve yatağına geri dönüşünün başlangıcı saydığı belliydi. Dyakov gidince Varvara, Mihail'e hüsranını dile getiren dokunaklı ve acı dolu bir itiraf yazdı. Öyle bir duygusal çıkmaza düşmüştü ki, ne kocasıyla birlikte yaşayabiliyor ne de onu aklından çıkarabiliyordu. Tek çıkış yolu gitmekti. 1837 yazında Mihail Premukhino'ya geldiğinde çocuğun sağlığı bahane edilerek yurtdışına seyahat planları yapıldı. Artık Hegel'e yönelmiş bulunan ve Berlin'e gitmeyi giderek daha çok arzulayan Mihail da ona eşlik edecekti.

Varvara'nın "içsel özgürlüğü" (zira "içsel" ve "dışsal" antitezi hâlâ Mihail'in en sevdiği klişeydi) artık tamamlanmıştı. Mali sorunlara bağlı "dışsal özgürlüğü" ise henüz çözülememişti. Varvara'nın mücevherlerini satarak ancak kendisinin, çocuğunun ve bir hemşirenin Karlsbad seyahatini karşılayabileceği hesaplandı. Yılda 2.000 rubleden az parayla orada yaşaması imkânsızdı. Mihail'de ise elbette metelik yoktu. Ancak, Alexander Bakunin, her ne kadar Varvara'nın kocasına karşı tutumunu onaylamasa da aile servetinden payına düşenden ayırarak ona yılda 1.000 ruble verebilirdi. Saf ve iradesiz Dyakov ya da erkek kardeşi belki geri kalanı için yardım ederlerdi. Belki de Varvara müzik dersleri vererek ya da çocuk hikâyeleri yazarak başının çaresine bakabilirdi.[7]

7 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 340, 351, 353-5; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 133, 144.

Karşılıklı görüşmeler bu minvalde sürüyordu, ta ki Alexander Bakunin Mihail'in kız kardeşine eşlik etmeyi tasarladığını fark edene kadar. Bu keşif yaşlı adamın öfkesini yeniden alevlendirdi. Bir kez daha ailenin başına gelen her tür kötülükte büyük oğlunun parmağı olduğunu görüyordu. O sırada Moskova'ya dönmüş bulunan Mihail'e şikâyetlerini uzun uzun sayıp döktüğü bir mektup gönderdi (mektubu karısına yazdırması şiddetlenen hastalığının belirtisidir). Mihail çocuklarla büyükler arasına nifak tohumları serpmiş, çocukların babalarına inancını yıkmıştı. Kız kardeşlerinin aklını "Hıristiyanlık kisvesi arkasına gizlenen Sen-Simonizm aldatmacalarıyla doldurarak" kirletmişti. Erkek kardeşleri onun yüzünden okuldan kaçmıştı. Varvara'nın kendi özgür iradesiyle seçtiği kocasına karşı sevgisini yok etmişti ve şimdi de onu terk etmeye teşvik ediyordu. Nihayetinde, Alexander Bakunin Mihail'i, ya "gerçek bir Hıristiyan evladı" olmaya ya da Premukhino'ya yaptığı "felsefi ziyaretlerden" vazgeçmeye davet ediyordu. Premukhino'daki durum yine gergin ve üzücüydü. Kızlar, babalarının Dyakov'u Varvara'nın seyahatine karşı çıkmaya ya da çocuğu alma tehdidiyle dönmesi için zorlamaya teşvik ettiğine inanıyorlardı. Paranın gücünün kararı etkileyeceğini düşünen Mihail bir kereliğine de olsa yatıştırıcı taktiklere başvurdu. Yılın son günü Premukhino'ya değil, iki bekâr halasının yaşadığı Kozitsino'ya gitti. Oradan anne babasına çocukluğunun ilk yıllarından itibaren hayatını ve babasıyla ilişkisini değerlendirdiği kalın (mektubun orijinali kaybolmuşsa da yarım kalan müsveddesi bile otuz sayfa kadardır) bir mektup yolladı. Mektup sevgi dolu sözlerle ve İncil'den alıntılarla doluydu. Anne babasından "çocuklarını yeniden sevmelerini, yeniden anlaşabilmek için onlara yardım etmelerini ve Varvara'yı kurtarmalarını" dileyerek sözlerini bitiriyordu.[8]

Bu sırada Mihail yurtdışı seyahatine gereken parayı bulmak için başarısız girişimlerde bulunuyordu. Tek umudu Stankeviç'ti. Almanya'ya gitmeden evvel Stankeviç Mihail'in borçları-

8 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 86-7, 90, 96-130.

nın 1.000 ruble kadarını ödemeyi, Karlsbad'a yolculuğunu karşılamayı ve orada kaldığı müddetçe yıllık 1.500 ruble vermeyi vaat etmişti. Tek sorun Stankeviç'in babasından bu kadar yüksek miktarlarda para istemeye vicdanının elvermemesiydi. Rusya'dan ayrıldıktan sonra bu tereddütler daha da derinleşmişti. 1838 Şubatında Mihail'e ancak toplam 2.000 ruble "hatta belki daha az" verebileceğini yazıp, "daha ekonomik yaşaması" gibi tatsız bir tavsiyede bulunmuştu. Martta yazdığı sonraki mektubunda sözleri daha açık ve cesaret kırıcıydı. Görünürde katkıda bulunacak başka kimse yoktu. Mihail mecburen isteklerini erteledi.[9]

İlkbaharda Premukhino'da bir gelişme yaşandı. Alexander Bakunin yumuşayıp Varvara'nın seyahatine razı geldi. Mihail'in duygusal yakarışlarının mı, yoksa kız kardeşine eşlik etme arzusundan mecburen vazgeçmesinin mi bu sonuca etki ettiğini bilemiyoruz. Dyakov'un kardeşi harcamaların büyük bölümünü cömertçe karşıladı. Dyakov, karısına ve oğluna Karlsbad'a kadar eşlik etmeyi şart koşup onurunu kurtardı. Ama son dakikada, belki de hoşgörülü eş olarak durumun saçmalığını anladığından, karısını ve çocuğunu Petersburg'dan Lübeck'e gitmek üzere gemiye bindirip, onlarla vedalaştı. Geride kalan Mihail, Varvara "özgürlüğünü" elde ettiği için çok sevinçli ama onunla gitmek için gereken parayı bulamadığı için çok üzgündü.

Mihail'in kız kardeşinin peşinden "vaat edilen topraklara" gitmek istediğini anlamasından tam iki yıl önceydi. Fakat burada 1837 yılı başlarına, Belinski'nin Premukhino ziyareti sonrasında Mihail'in bunalım ve çaresizlik içinde Moskova'da yaşadığı günlere dönmek gerekiyor.[10]

9 *Perepiska Stankeviça*, s. 661, 655, 659-60.

10 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 138, 148, 186; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 361.

ALTINCI BÖLÜM

Hegel ve Belinski

1837 yılının ilk aylarında Stankeviç çevresinin belli başlı üyeleri derin bir sıkıntı içindeydi. Stankeviç, vicdan azabı içinde Lyubov meselesiyle boğuşuyordu. Belinski Premukhino ziyaretinde yaşadığı aşağılamaların, değersizlik duygusunun ve artık *Telescope* var olmadığına göre arkadaşlarının sırtından geçinme zorunluluğunun utancı içindeydi. Mihail ise borç alabileceği birilerinden para istemekte eskisinden daha fazla vicdan muhasebesi yapmıyorsa da, felsefi özgüveninin çöküşüyle işkence çekiyor, fikirleri ya da davranışları için sağlam bir dayanağı kalmadığını düşünüyordu. "Dış dünyasının" "düşler ve sözlerden" başka bir şey olmadığını, "iç dünyasının" ise "zavallı ve sığ" olduğunu düşünüyordu. Kuşkuculuk, geçen yaz yaşanan "sınırsız inancın" rövanşını alıyordu. Kız kardeşlerine karşı hisleri bile "aşırı önemsiz, fazla sıradan, oldukça sınırlı" bir hale gelmişti. Onlara duyduğu sevgi bir fantezi ve illüzyondan ibaretti sanki. Ancak kötümserliğe tutunmak Mihail'in karakterinde yoktu. Bu felsefi bir rahatsızlıktı ve felsefi çaresini beraberinde getirecekti. Stankeviç çevresi Fichte'den Hegel'e geçiş yaptı.[1]

1 Belinski, *Pisma*, i.109; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 358,386; ii. 18, 78.

Stankeviç Hegel'i ilk defa geçen kasım ayında okumuştu. Mihail'in kız kardeşlerine yazdığı mektuplarda Hegel adı ilk olarak 1837 Şubatında geçecekti. Mihail neredeyse ilk görüşte, yeni doktrinin kendisinde varolan hoşnutsuzların nedenlerinden bahsettiğini anlayıp, kıvrak ve kendine güvenen zekâsının tüm hüneriyle, çözüm hakkında kız kardeşlerine ve arkadaşlarına telkinlerde bulunmaya başladı. Hegel'den insanın gelişiminde üç evre olduğunu öğrendi: güdü evresi, duygu evresi ve düşünce evresi. Önceki yıl Fichte'nin izinde geçtiği safha duygu evresiydi. Fakat o sırada başarıyla kurduğu duygusal uyum geçici ve asılsızdı, çünkü sadece iç dünyaya özgü bir uyumdu ve gerçeklikle hiçbir bağlantısı yoktu. İnsanın eğitimindeki dişi evreye denk düşüyordu. İnsan asıl dış dünyaya açılmalıydı. İçsel uyum "çelişki fırtınalarına" maruz bırakılmalı ve kişinin acıyla, düşüncenin aracılığıyla kendi kurtuluşuna yönelebilmesi için yok edilmeliydi. "Düşünsel uyum" iç benlikle dış gerçeklik arasındaki uzlaşmayı sağlıyordu. Hayatında ilk defa düşünceden başka bir güç olmadığına inanıyordu. Kız kardeşlerine Alman "düşüncesinin" Fransız "usavurumundan" çok farklı ve ondan çok üstün olduğunu açıklamaya özen göstererek –19. yüzyılın 18. yüzyıla üstün olduğu kadar– "düşünmek, düşünmek, düşünmek; asli olan budur," diyordu.[2]

Nisan ayında grup dağıldığı sıralarda ne Mihail ne de arkadaşları Hegel dağarcığını yüzeyselce okumaktan öteye gitmemişlerdi. Stankeviç sonbahardaki yolculuğuna hazırlık maksadıyla yaz aylarını babasının malikânesinde geçirmeye gitmişti. Akciğerleri zayıf düşen Belinski Kafkaslardaydı. Mihail haziranda Premukhino'ya geri döndü. Varvara'nın "kurtuluşu" için mücadele ettiği günlerde kendini zorlu Hegel çalışmalarına adadı. O yıl ve sonra tuttuğu defterlerde okumalarının detaylı analizlerine rastlanır. Hegel'in mantık sistemi üzerine bir ders kitabını özetledikten sonra *Ruhun Fenomenolojisi*'nden [Phänomenologie des Geistes] başlayarak ustanın kendi eserlerini okumaya koyuldu. Yapmaya kalkıştığı elbette ki kafa karıştırı-

2 *Perepiska Stankeviça*, s. 624; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 408; ii. 185.

cıydı ve daha ilk aşamalarında *Ansiklopedi*'yi [Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse] okumak için bu çalışmadan vazgeçti. *Ansiklopedi*'nin giriş bölümünde Mihail Rusya'da ve hemen her yerde tartışılan o meşhur sözle karşılaştı: "Rasyonel olan gerçektir ve gerçek olan da rasyoneldir." Ancak *Ansiklopedi* analizi Mantık üzerine yazılmış bölümü bitirmeden kesintiye uğradı. Ve Mihail ancak üç ay sonra *Ansiklopedi*'nin girişine ve *Fenomenoloji*'ye dönmek üzere *Din Felsefesi* derslerine geçti.

Bu sistemsiz çalışmalar, bu hevesli çömezin üstlendiği vazifenin altından kalkmakta ne kadar zorlandığını anlamamız için yeterlidir. Her ne kadar kitap kurduysa da ve olağanüstü seri, yeni fikirlere açık bir zihne sahipse de aslında Mihail olağan bir öğrenci değildi. Hegelci sisteme asla bütünüyle hâkim olamadı. Ondan istediğini alıp kendi manevi ihtiyaçlarına uyarladı. Fichte romantizmi Mihail'de başarısızlığa uğramıştı çünkü onda dış dünya gerçeklerini reddetmek vardı. Oysa ki gerçeklik görmezden gelinemezdi. Hegel ise yalnızca kabul etmekle kalmayıp, felsefesini gerçeklik üzerine kuruyor ve gerçeği idealle kusursuzca birleştiriyordu. Özünde, kaybolan bir şey yoktu. Hegel'in romantizmi Fichte'nin romantizminden daha incelikliydi ve daha derinliksiz de değildi.

> [Hegel üzerine tuttuğu notlarda Mihail şöyle diyor] Kötü yok, her şey İyi. Sadece kısıtlama kötü, ruh gözünün kısıtlama koyması... Ruhun yaşantısı tüm varoluş demek, her şey Ruhun içinde. Ruhun ötesinde hiçbir şey yok. Ruh mutlak bilgi, mutlak özgürlük, mutlak sevgi ve nihayetinde mutlak mutluluktur.

Gerçekliği tanımada, Hegel ilahi insan romantik önermesini korumaya özen göstermişti.[3]

Mihail'in gençliğinin Hegelci dönemi Belinski adından ayrı düşünülemez. İçinde doğduğu romantik dönemi övgüyle ansa da Belinski Mihail gibi alışkanlık ve yaradılış gereği romantik

3 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 389-93, 396.

değildi. İçsel benliğin yetişmesinde varoluşun en üst noktası olarak herhangi bir aristokrat inanç beslemeyecek kadar çok hayat mücadelesi geçirmişti. Geçici bir süre için Premukhino'daki "Fichte'ci uyuma" kendini kaptırmış ve sonra aklındaki "deneyim ve gerçekliğin değerini" onu "Fichte'ci soyutlamalara" bulaştırarak tahrip ettiği için Mihail'e sitem etmişti. Fichte'den Hegel'e geçiş Belinski'yi yeniden dünyaya getirdi. Almanca bilmemesi nedeniyle bilgeliğin kaynağına hâlâ ikinci elden bilgilerle ulaşabiliyordu. Hegel sisteminin kilit sözcüğü "gerçekliğe" şevkle tutundu. Mihail doğuştan gelen eğilimlerinin izinde Hegel'de daha asil ve yüce bir romantizm bulurken Belinski –yine tipik olarak– onda Fichte'nin romantik gözbağcılığına karşı gösterişsiz bir sağduyu keşfetti.[4]

Bu denli farklı iki karakter arasında çatışma kaçınılmazdı fakat olması beklenenden daha geç yaşandı. Belinski, Premukhino'daki son haftalarında Mihail'in kendisine gösterdiği ölçüyü aşan ve açıklanamaz tutumuna içerlediğini açıkça gösteremeyecek kadar ılımlı ve çekingen biriydi. Moskova'da yeniden karşılaştıklarında ilişkileri ikisinin de üzerindeki hüzün ve bunalımdan etkilenmişti. Hiç kavga etmediler. 1837 Haziran sonunda Kafkasya'da Pyatigorsk'ta bulunan Belinski ortak "başarısızlıklarının" nedenine teşhis koyduğu uzun bir mektup (günümüze ulaşamamıştır) yazdı. O sıralarda Belinski Hegel hakkında son derece yüzeysel bilgilere sahipti. Ama Hegel'in yardımıyla ya da değil, sorunun aşırı duygusallıktan ve "dürüst bir insan" olma ödevini yeterince yerine getirememekten kaynaklandığını anlamıştı. Mihail pek olumlu karşılamadı. Aristokrat kibri yüzünden Belinski'nin aynı manevi deneyimler üzerine fikir alışverişinde bulunabileceklerini iddia etmesine bozulmuştu. Artık altı ay önceki "başarısızlığı" ile ilgilenmiyordu. Biraz gecikmeyle Belinski'ye gayet mağrurca, Hegel çalışmaları sayesinde "dirilişinden" bahsetti. Bir daha "asla düşmeyecek şekilde yükselmişti" ve hâlâ şüphe batağında yuvarlananlara üstünlüğünü ilan ediyordu.[5]

4 Belinski, *Pisma*, i. 227-8.

5 Belinski, *Pisma*, i. 77, 105-6, 125.

Bu mektup Belinski'de Mihail'in egemenliğine karşı ilk defa isyan duyguları uyandırdı. Mihail'in ona karşı tutumunda "kibrin sevgiyi silip süpürdüğünü" görmek (ki bunu geçen sonbahar Premukhino'dayken anlaması gerekirdi) kalbini incitiyordu. Mektubun bütünündeki tonda ve hatta Mihail'in okunaksız özensiz yazısında saygısızlık seziyordu. Derhal Mihail'in durumunu uzun uzadıya anlatan bir suçlamayla karşılık yazdı. İki ay sonra yazdığı başka bir mektupta durumu daha da detaylandıracaktı. Mihail hâlâ Fichte'ci zamanlarındaki gibi "içsel" bir hayatta yaşıyordu. Bu "ölçüsüz iç dünya" "dış" dünyasının "alçaklığına" karşı gözlerini kör ediyordu. Mihail'in "kendisinin olmayan paraları harcama" alışkanlığı, arkadaşlarından ve babasından borç dilenmesi Belinski'ye bu sefilliğin bir örneği gibi geliyordu. Belinski, birinden borç aldığında utanç duyardı. Mihail ne utanma bilirdi, ne vicdan sahibiydi, ne de parayı geri ödemeyi düşünürdü. Belinski ona Kont Stroganov'a nasıl yaklaştığını hatırlatıyordu. 1836 başlarında Moskova'ya ilk gelişinde Mihail Stroganov'dan Rusça'ya tercüme edeceği Almanca bir ders kitabı için komisyon almıştı. On iki ay geçtiği halde hiç çalışmamıştı. Sonra, Stroganov sorumluluğunu hatırlattığında kitabı parçalara ayırmış ve arkadaşlarına, kardeşlerine yani idare edecek kadar Almanca bilen bütün tanıdıklarına dağıtmıştı –ki sonuçta bu da doğru çözüm olmamıştı. Mihail boğazına kadar borca gömülüydü. Yurtdışına gidebilmek için çaresizce borç bulma peşindeydi. İşe girişmişti ama kendi başına halletmesi gerektiğini asla kafası almıyordu. Hegel'e rağmen Mihail gerçekliği hâlâ yeterince idrak edemiyordu. "Ne dersen de," diyordu Belinski, "ondan kurtulmak istiyorsan önce kabul etmen gereken bir dış gerçeklik *var*."[6]

Bu mektuplar hiç beklenmedik şekilde Mihail'in hassas bir tarafına dokundu. Filozofların "para" meselesindeki "doğruluğu" önemli bir fazilet sayacağı fikrini anlamsız bulup karşı çıktığı doğruydu. Fakat Belinski konusunda vicdanı huzursuzdu. Kasımda Premukhino'dan ona uzun bir "itiraf" yazdı. Bir

6 Belinski, *Pisma*, i. 107, 117, 148-9, 153, 173.

içtenlik anında günahlarının onunkilerden üç kat büyük olduğunu itiraf etti. Geçen sonbaharda Belinski'ye karşı tutumunun gizli nedenini ilk defa açıkladı; Tatyana'yı kıskanmıştı. Belinski derinden "etkilenmiş ve heyecanlanmıştı." Hep gözünde büyüttüğü adamın (hayranlığa nefret karıştığında bile) kendinden değersiz biri (Belinski kendi değersizliğine dair iç görüsü henüz değişmemişti) önünde böyle alçakgönüllülük göstermesinden etkilenmişti. Mihail'in Premukhino'daki tuhaf tavırlarını bağışlamasına yarayacak makul bir açıklama alarak teselli bulmuştu. Belki de Bakunin kadınları üzerinde ağabeylerini kıskandıracak bir etki yaratabildiği düşüncesi onu gururlandırmıştı. Hiç de iyi başlamayan mektuplar yatıştırıcı bir etki yaratmıştı. "Gerçeklik" ve "doğruluk" meseleleri ertelendi. Aralık başında Mihail Moskova'ya vardığında iki adam duygusal bir mutabakata vardılar. Sonraki dört ay yakın dostluklarının en koyu dönemi, yaklaşan fırtına öncesindeki sessizlik gibiydi.[7]

Bu birkaç ayda geçen yüzeysel olaylar pek az ve önemsizdi. Mihail Moskova'ya gelince evin oğlunun özel öğretmeni gibi davrandığı Levaşovların muhteşem konağına yerleşmişti. Fakat Mihail'in hayatını kazanmasına imkân veren diğer her anlaşma gibi bu da kısa sürdü. Kendi ifadesine göre Premukhino'yu özlüyor, Moskova'daki arkadaşlarından ayrı kalmaya dayanamıyordu. Bir hafta süren özel derslerin ardından yaşadığı hayatı dayanılmaz bulup Belinski'nin yanına kış boyunca karargâhı olacak pansiyona taşındı. Ocak 1838'de, Kozitsino'da Varvara'nın "kurtuluşu" için dalavereler çevirmekle meşguldü. Şubatta Beyer'lerin kır evlerini ziyarete gitti. Burada bir kez daha, yalnız bir kadının isteklerine duyarsız kalmasından kaynaklanan farklı duygusal karmaşaların içine girdi.[8]

Ziyaretin büyük bölümü hoş bir şekilde Bettina von Armin'i, Luther'i ve Goethe'nin *Egmont*'unu okuyarak geçmişti. Natalie'nin üç yıl önceki karasevdası kendi yangınında sönüp tükenmişti. Şimdi ise Alexandra bu tehlikeli yakınlığın kurba-

7 Belinski, *Pisma*, i. 157, 164, 177.

8 *Sobranie*, ed. Steklov, ii.80.

nıydı. Kız kardeşinden daha açık yürekli ve cesaretliydi. Ziyaretinin son gününde Mihail'e aşkını itiraf etti.

> Önünde Tanrının önünde durduğum gibi durdum sessizce. [daha sonra yazdığı mektuptan] O benim bütün varlığımı aldı. Belki sen de ruhumu okuyabilirdin ama bana hüzünlü gözlerle bakıp, seni alamam diyordun.
>
> Mesajı aldım ve uzaklaştım, akan gözyaşlarımı görmeni istemiyordum. Ama senden uzak duramadım. Gelip daha yakınında durdum, kapının yanında, sana yaslanmak istedim, elini tutmak için, yüzünü benimkine doğru eğmen için.

Mihail her nedense Alexandra'nın dolaysız üslubundan bir zamanlar Natalie'nin histerik tepinmelerinden etkilendiği kadar etkilenmemişti. Daha önce yaptığı gibi hepsine hitaben yazdığı bir mektubun sonunda kayıtsızlıkla cevap verdi:

> Kıskanç karım [yani felsefe] sana iyi dileklerini gönderiyor Alexandra ve benim sevgimi sadece onun hak ettiğini unutacak kadar cüretkâr olduğunu söylememi istiyor.

Ancak, tutkulu yazışmalarını kesmeye bir neden görmüyor, aradan bir yıl geçtikten sonra bile Alexandra'ya hâlâ "iç dünyasının" "bir çıkış, bir yankı" aradığını, bunu da kendisinde bulduğunu yazıyordu. Bu defa iç dökmeleri, boynu bükük hayranlarında nadiren gördüğü türde açık yürekli sert bir çıkışa neden olmuştu.

> Bir kadını bir kez bile olduğu gibi anlayamayacak mısın? Bir kadının, her anı kendi benliğine karşı, kalbinin doğal eğilimine karşı yaşaması halinde, seninle ilişkim gibi bir ilişkiyi sürdüremeyeceğini anlamayacak mısın?

Ancak, bu yalnızca geçici bir feverandı. Mihail çetin cevizdi ve yazışmalar Rusya'dan ayrıldığı güne kadar kayda değer herhangi bir değişiklik olmadan sürdü.[9]

Alexandra Beyer'in beklenmedik aşk ilanı muhtemelen Miha-

9 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 141, 147, 232; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 593-605.

il'in kabinde küçük kıpırtılara yol açmış ya da kendi anormalliğiyle yüzleşmesini sağlamıştı. Moskova'ya dönüşünden hemen sonra kendini gençliğinin kilometre taşı deneyimlerinden birine daha teslim etti. Bir başka uzak kuzen, Sophie Muraviev ile karşılaştı ve "içinde ciddi ciddi bir şeyler kıpırdadı." Kız kardeşlerinden, "silahlarını kuşanmış olmaları muhtemel" Beyer'lere durumdan bahsetmemelerini istedi. Bir ay sonra aşık olup olmadığından emin değildi, zira insan "tuhaf ve anlaşılması güç bir varlıktı." Yarı alaycı bir dille, kaderin onu belki bir gün "*genç bir hanımla* birleştirmeye karar vereceğini" söylüyordu. Ama "gerçek aşktan" hâlâ çok uzaktı. Ve böylece güzel Sophie de, tıpkı Muravievlerin diğer alımlı kızları ve daha da alımlı Maria Voyekov gibi ilgisizlik zindanında soldu gitti. Bunlar Mihail Bakunin gibi birini cidden meşgul edecek işler değildi.[10]

Aksaklıklar arasında kış aylarının asıl meselesi Belinski'yi Hegelci bilginin sırrına erdirmekti. Kafkasya'dan döndüğünden beri Belinski, grubun diğer bir üyesi Katkov ile Hegel üzerine çalışmıştı. Ama Mihail'in gelişiyle başka bir öğretmen fikri ortadan kalkıyordu. Mihail yeniden üstünlüğü sağlamıştı. Haftalar boyu iki arkadaşın gözü birbirlerinden ve Hegel'den başka bir şey görmedi.

> [Belinski'nin sonradan yazdıklarından] Seni asla o günlerdeki kadar bana sevgi dolu, asil karakterli, maneviyatı yüksek, öylesine şiirsel, kişiliğinde, hem dış hem iç dünyanda o denli aslan yürekli görmedim. Hatırası her zaman kalbimde yaşayacak ve benim için hep öyle kalacaksın.

Mihail'in takdiri biraz tenezzül taşıyorsa da samimiyetsiz değildi. Şubatta kız kardeşlerine, "Benim Vissarion'um yeniden hayata döndü, harika bir adam, muhteşem bir ruh," diye yazıyordu.[11]

Bu eşitsiz arkadaşlık 1838 Martında doruk noktasındaydı. O ay, liberal eğilimli hali vakti yerinde bir matbaacı sahipsiz bir gazeteyi, o güne değin geleneksel ya da gerici fikirleri savunan

10 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 142, 161-2.

11 Belinski, *Pisma*, i.293; Sobranie, ed. Steklov, ii. 142.t

Moscow Observer'ı satın aldı. Belinski'ye editörlük teklif edildi. *Telescope* kapandığından beri gazetecilik işinden ya da herhangi bir gelirden yoksun kalan Belinski teklifi hemen kabul etti. Ve elbette Mihail de düzenli bir çalışan olacaktı. Gazetenin baş sayfası solgun sarıdan umudun rengi yeşile çevrildi. Yeni idare altında çıkan ilk sayıda –nisana kadar ayakta kalamayan gazetenin ilk sayısı martta çıkmıştı– Mihail'in imzalı giriş makalesi ve Hegel'in ders notlarından üç çevirisi yer alıyordu. Makale Mihail'in basılı ilk özgün çalışmasıydı.

Mihail'in hayatındaki bu evrenin kaçınılmaz sonucu olarak, makalesi Hegelci gerçekliğe bir methiyeydi. Bir önceki yıl defterlerinde ve kız kardeşlerine yazdığı mektuplarda Hegelci doktrinin idealist ve romantik yanlarını vurgulamaya meraklıydı. Fakat şimdi, Belinski'nin etkisiyle pekişen kilit kavram "rasyonel gerçeklik" için duyduğu coşku onu bambaşka ve şaşırtıcı bir konuma getiriyordu. Otoritenin sonunda Reform'la yıkıldığını ilan ediyordu. Descartes *ego*'yu temel alarak yeni bir felsefe kurmuştu. Almanya'da Kant ve Fichte Descartes'ın doğrudan takipçileriydiler. Onların sisteminin sonucu "tüm nesnelliğin, tüm gerçekliğin yıkılması, soyuta yoğunlaşma ve kendini sevmekten gelen boş bir *ego*, egoistçe bir kendini düşünme" olmuştu. Fransa'da, *ego* ile gerçeklik arasındaki ayrılık üzerine kurulan 18. yüzyıl felsefesi "materyalizmle, gayrı manevi bedensel isteklerle" sona ermişti. Fransız Devrimi bu "ruhsal baştan çıkışın" devamıydı, çünkü "din olmayan yerde Devlet de olamazdı." Bu devinimde Mihail, aynı gerçek dışılığın yaygın olduğu Rusya'ya döndü.

> Evet, mutluluk fantezilerde değil, soyut düşlerde değil, yaşayan gerçeklikte yatar. Gerçeğe isyan etmek kişinin kendi içindeki yaşayan hayat kaynağını öldürmesi demektir... Yeni neslin muhteşem Rus gerçekliği ile uzlaşacağını ve boş iddiaları dahilere bırakarak sonunda gerçek Rus olma hakkını duyumsayacaklarını umalım.

O dönemde Mihail siyasetle ilgilenmiyordu. Ancak, devrimcilikten uzak bu karmaşık tirat, en uç noktada siyasal muhafa-

zakârlık ruhu taşıyordu. "Rasyonel olan gerçektir, gerçek olan rasyoneldir." Rütbeli bir idealist olarak yola koyulan Hegel de işi kutsal kiliseye ve kutsal devlete methiyeler düzmeye vardırmıştı. Mart 1838'de hem Mihail hem Belinski Hegel'in izindeydiler. Kimin lider kimin takipçi olduğunu söylemek (zamanın tanıkları farklı hikâyeler anlatır) de bir hayli güçtü. Marazi ve tavizsiz Belinski, bu taşlı yolda sonuna kadar ilerledi ve Rus devletinin rasyonel gerçekliğini hararetle savunarak radikal dostlarını şaşkına çevirdi. Doğuştan isyankâr ve romantik Mihail ise bu denli çelişik bir kaderden korunmuştu. Ortodoksiye bağlılığı kısa süreli bir evreydi ve bu evrede onun ilk yazınsal eserini çıkarması hoş bir rastlantıdan başka bir şey değildi. Belinski ile giriştikleri, felsefeyle çok az ilgisi bulunan şiddetli bir tartışma aralarında hem felsefi hem de kişisel kırılmaya neden oldu.[12]

* * *

Tartışmanın sebebi çok da belirsiz değildir. Mihail peygamber hırkasını giydiği ve Belinski bir havarinin saygısıyla hoşnut durduğu sürece dostlukları tükenmezdi. Fakat Belinski gazetede editörlüğe başlayıp, Mihail ise sadece katılımcı olarak kalınca, Mihail birden bu durumu katlanılamayacak kadar sinir bozucu bulmaya başladı. Yazarlık rütbesi yeterli karşılığı vermiyordu. *Moscow Observer* için Hegel hakkında daha çok makale yazma hayalinden giderek uzaklaştı. Belinski'ye, fikirlerinin tam gelişmemiş şu aşamasında bir gazete yayımlama "haklarının olmadığı" ve projeden vazgeçilmesi gerektiği sonucuna vardığını söyledi. Mihail Belinski üzerindeki etkisinin hâlâ geçerliğini koruduğunu ve hükmünü bildirmesinin kabul ettirmeye yeteceğini sanıyordu. Ancak çok geç kalmıştı.

> [Belinski'nin cevabı] Bir ay önce elim ayağıma dolaşabilirdi. Fakat kalbimde müthiş bir manevi gelişim gerçekleşti ve ilk defa kendi bağımsızlığımın ve kendi gerçekliğimin farkına vardım. (evet, kendimin Mihail)

12 *Sobranie*, ed. Steklov, ii.154, 163, 166-78.

İçindeki "ateşin ve enerjinin" farkındaydı ve "gücünü kendine güvenmekten alıyordu." Vesayet altındaki günleri sona ermişti. Mihail'e bundan böyle "kendi bildiği gibi yaşamayı ve kendisini kendi tarzında geliştirmeyi" tasarladığını çekinmeden söyledi. Mihail bu bağımsızlık ilanını küçümseme ve nefretle karşıladı. Ortak arkadaşları arasında Belinski'nin "ayrılıkçı koalisyon" dediği düzenlemeyi getiren cevabını yazdı. *Moscow Observer* içinse bir daha hiç yazmadı.[13]

Mihail Bakunin'in biyografisindeki önemsiz bir kişiyi, Vasili Botkin'i burada anmak gerekiyor. Botkin varlıklı bir çay tüccarının oğluydu. Fakat 18. yüzyıl Rusyasında plütokrasi [zenginlerin hâkimiyeti] geçerliğini yitirmişti. Botkin'in sosyal statüsü sadece Bakunin ya da Stankeviç'e göre değil, bir meslek adamının oğlu olan Belinski'ye göre de düşüktü. Botkin üniversiteye gönderilmemişti fakat sanata, müziğe, edebiyata düşkündü. Bir yıl boyunca Almanya, Fransa ve İtalya'ya yaptığı yolculuklarla eğitimini tamamlamıştı. 1836 yılında Stankeviç'in grubuna onu Belinski tanıştırdı. Burada çok yönlülüğü, erken dökülen saçı, kadife ceketi, keyifli gülüşü ve yaptığı ve söylediği her şey için sürekli özür dilemesi ona lütufkâr kibirlerle karışmayan bir dostluk kazandırdı. 1838 baharında Belinski çömezlik boyunduruğunu sırtından atınca, saygılı ve itaatkâr Botkin Mihail'e halef olarak en uygun aday gibi görünmüştü. Ayrıca Botkin grupta asla parasızlık çekmeyen neredeyse tek kişiydi. Belinski'den ayrılan Mihail, Botkin'in pansiyonuna yerleşti. Kısa bir süre için, Botkin'in yumuşak başlılığı sayesinde güzel bir düzen kuruldu. Ancak sonra Mihail huzursuzlanmaya başladı. Ev sahibinin sevimli amatörlüğü Belinski'nin keskin zekâsının yerini tutamazdı. Mayısta Mihail Varvara'yı uğurlamak için Premukhino'ya gitmek üzere Moskova'dan ayrılırken Botkin'le ilişkisi de kırılma noktasına gelmişti.[14]

Haziran'da Premukhino'dan Moskova'ya gelen annesi ve iki kız kardeşi Belinski ile karşılaştı. Belinski'nin Alexandra'ya aş-

13 Belinski, *Pisma*, i.278, 294.

14 Pypin, *Biografiya Belinskogo*, s. 135-7; Belinski, *Pisma*, i. 127-8, 196, 271, 295-6.

kı ancak dinmişti. Verici ve tez canlı kalbinde iki kızın uyandırdığı duygular ağabeylerine beslediği kötü hislerle bir arada yer alamazdı. Mihail'e, artık kendini azat ettiğine göre daha fazla düşmanlığa gerek olmadığını yazdı. Arkadaşını bağımsız bir varlık olarak sevebilir, sayabilir ve anlayabilirdi. Mektuptaki ifadelerde halen Mihail'in kişiliğindeki büyünün etkisine rastlanır.

> Evet, şimdi seni olduğun gibi seviyorum, bütün hatalarınla, bütün yetersizliklerinle seviyorum, teklifsiz zamanlarımızda, havayı zarafetle yalayan ve bana soyut düşünme gücüm– "hayır, birazcık bile"– olmadığını kanıtlayıp göstermek için acı acı ve manalı manalı işaret parmağını uzatan o büyük ellerinle seviyorum. Seni kıvırcık kafanla, o bilgelik hazinenle ve dudaklarının arasındaki piponla seviyorum. Mihail, sen de beni olduğum gibi sev. Sınırsız mükemmelliğe erişebilmemi arzula, zorlu kaderimde ilerlememe yardım et, ama beni henüz erişemediğim için aşağılayarak cezalandırma.

Kızlar ve annelerinin Premukhino'ya dönme vakti gelince Belinski ile Botkin'i de yanlarında gelmeye davet ettiler. Ancak Lyubov'un yaklaşan ölümünün gölgesinde geçen ziyaret süresince ilişkilerde kayda değer bir değişim yaşanmadı. Belinski huzursuz ve mahcuptu, Mihail sessiz bir aldırmazlık içindeydi. Belinski o günler için, "huzur yoktu, sadece eğreti bir ateşkes vardı," diye yazar. 1838 Ağustos başlarında, ziyaretçilerin gidişinden birkaç gün sonra yaşanan Lyubov'un ölümü, bir süreliğine bütün eski anıları unutturmuştu.[15]

Fakat Belinski, tıpkı melekle güreşen Yakup gibi, hasmının gitmesine izin veremiyordu. Hâlâ derinlerde yatan değersizlik duygusundan kaçamıyordu. Bir şekilde Mihail'den ona eşit muamele görme hakkını tanıyıp tanımadığını öğrenmek istiyordu. En sert çatışma bile kayıtsızlıktan yeğdi. "İlişkisizlik, hatalı ilişkiye yeğdi." Eylülde Belinski Mihail'e kendisinin "de-

15 Belinski, *Pisma*, i.190-92, 296-9.

nemeler" dediği üç mektup yazdı. Biri eksikse de tüm mektupları arasında bunların otuz sayfası halen korunuyor. Mektup gerçekliğin hararetli savunusuyla başlıyordu. "Ruhumun tünellerinde, kendi kendime, o müthiş 'gerçeklik' sözcüğünün önemini kavradım. .. 'Gerçeklik!' Uyandığımda ve başımı yastığa koyarken, gece gündüz bunu tekrar ediyorum." Hegel doktrininin kuralcı taleplerinin sonucundan çekinmiyordu. "Gerçeklik demir pençeli ve demir dişli bir canavar. Onu memnuniyetle kabul etmeyen kişiyi zorla ve parçalayarak yakalar." Mihail'in durumuna değiniyordu. "Gerçekliği teoride takdir edilecek ölçüde anlayan ama onun dışında yaşayan" insanlar vardı. Mihail'in hatası "gerçekliği soyut düşünce lehine kasten reddetmesi sebebiyle... hem idealist hem de basitlikten yoksun oluşuydu...." Mihail ve arkadaşları arasında sükutun nadiren bozulduğu bir konuya parmak basıyordu. "Aslında sen yaşamış bile sayılmazsın, eğitimsiz kişilerin bile gayet iyi bildiği bir şeyden habersizsin: aşk duygusundan bile farklı bir gizem olan fiili yaşamdan." Çağdaşları arasında yalnızca Belinski, Mihail'in cinsel deneyimsizliğiyle arkadaşlarına takındığı tutumun tuhaf soyutluğu ile skolastik karakteri arasındaki bağlantıyı kuracak kadar sivri dilliydi.

Mektubun ilerleyen sayfalarında Belinski daha da nazik konulara giriyordu. Bakunin kadınlarını saran gergin duygusal atmosferde, tek kıskançlık kurbanı Mihail değildi. Kendi adına Belinski de Mihail'in onların üzerinde kurduğu tartışılmaz etkiyi şiddetle kıskanıyordu. Tartışmanın sıcağı sıcağına bu etkiye de doğrudan darbe indirdi. Mihail kız kardeşlerinin gerçeklik duygusunu felsefe adına çarpıtmıştı. Hayatlarına doğal duygular yerine teorileri getirerek onları mahvetmişti.

> Onları düşünce dünyasına yönelttin ve onlara yeni bir hayat verdin. Bundan kurtulmayı çok ama çok isteyeceklerini düşünmek için güçlü nedenlerim var. Soyut düşüncenin önemini öğrenmeden önce, bu arzudan takdir-i ilahiye boyun eğmek gibi basit bir duyguyla korunuyorlardı. İkincisi beni daha mutlu ediyor.

Kızların sözde felsefi hünerleriyle alay ediyordu. "Bilgilerinin temelinde şu sihirli söz yatıyor: 'Mihail diyor ki." Belinski acı sözlerle bir gün "bu doktorun onları böylesine hasta eden düşünce kisvesinin yakalarından düşeceğini ve yeniden saf, kutsal, güzel sadeliklerine geri döneceklerini" umuyordu.[16]

Eleştiriye tahammülsüz Mihail için, felsefesine ve kişiliğine yönelik bu yoğunlukta bir saldırı yeterince dayanılmazdı. Ancak mektubun doruk noktası onu büyük bir öfkeye boğmuştu. En hassas iki yerinden yaralanmıştı –kız kardeşlerine beslediği ateşli hayranlık ve öğretmenlik gururu. Bu defa insafa gelmeyecekti. Mihail'in uzun ve kızgın sert yanıtı günümüze ulaşmamıştır. Ama erkek kardeşlerine Belinski'yi "sırtına ve başka yerlerine tekmeyi basarak feci bir yenilgiye uğrattığını, onun daha uzun süre paçalarındaki çamuru temizlemekle uğraşacağını" söyler. Mektuptan alıntılar Belinski'nin karşı yanıtında yer alır. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Mihail sadece kız kardeşlerine ve kendisine yapılan saldırıları değil, Belinski'nin "rasyonel gerçekliğe" dönüşünü de çürütmüştür. Mihail iyi bir Hegelci olarak kaldı. Fakat Hegel yorumunda Belinski'nin "demir pençeli ve demir dişli canavar" tanımını bütünüyle reddedip bir kez daha "idealizm" ile "özgür ve bağımsız düşünceye" sarılma riskini göze aldı. Belinski'nin karşı yanıtını yazması iki hafta sürdü. Yaklaşık elli sayfa tutan mektubuyla, bu öfkeli ve hastalıklı ikilinin inişli çıkışlı dostluğuna son noktayı koydu. Bir yıl sonra yaraları kabuk bağlamaya yüz tuttuğunda tekrar görüştüler. Ama karşılıklı çekim ve onunla birlikte birbirleri üzerinde yarattıkları garip etki geçmişte kalmıştı. Belinski, Mihail'in hocalığından tümüyle kurtulmuş ve böylece Mihail'i de içine gömüldüğü Hegelci gerçekliğin dar görüşlü ortodoks kalıplarından kurtarmıştı. Dört yıl sonra Belinski'nin etkisinden farklı nedenlerle, Mihail Hegel'i tamamen başka bir mantıkla yorumluyordu.[17]

Mihail'in yetişkinlik döneminin başlarında arkadaşları arasında en zeki ve belki de en sevgi dolu olanı Belinski'ydi. Mek-

16 Belinski, *Pisma*, i. 227-55, 259, 299-300.

17 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 204, 212-13; Belinski, *Pisma*, i. 259-307.

tuplarıyla Mihail'in karakterindeki hem en güçlü hem de en zayıf tarafları en keskin yorumlarla bizlere ulaştırmıştır. Belinski, Mihail'deki bu iki özelliğin de farkındaydı. Çekişmenin kızıştığı günlerde şöyle diyor; "seninle aynı odada yaşamak seninle tartışmak demektir." Ve daha sonraları: "Bana göre o felsefeye dev bir adım atmak için birlikte olunacak tek adamdır –fikir alışverişinde bulunulacak şeytani bir yetenek!" Çatışma asla çözülemedi ve Belinski "nefrete yakın sevgiyle sevgiye yakın nefret" arasında gidip gelmeye devam etti. Bu karışık tablo daha sonra yazılan mektuplardaki iki paragrafla tamamlanabilir. İlki Ekim 1838 tarihli karşı yanıttan; Mihail'e hitaben yazılmış:

> Güç, disiplinsiz kuvvet, huzursuzluk, telaş, derinlere yerleşmiş manevi huzursuzluk, uzak bir hedefe yönelik sürekli çaba, varolanla yetinememe... kişisel düşünceleri dikkate almadan genelleme itkisi... senin karakterin bu. Buna yakınlarınla olan ilişkinde doğal bir gönül, cana yakınlık ve şefkat yoksunluğunu –ifade edebildiğim kadarıyla– ekle. Bu yüzden senin için her zaman ve yine, "tamam, ayrılmamız gerekiyorsa ayrılalım," ya da "gülü seven dikenine katlanır," demek kolay oldu. Böylece ağırlığınla herkesi ezdin ve sıradan birinin seni sevmesini zorlaştırdın.

İkinci kısım ise Stankeviç'e yazılan bir mektuptan:

> Olağanüstü bir adam, derin, primitif, aslan yürekli –bunlar reddedilemez. Ama talepleri, çocukça halleri, böbürlenmeleri, vicdansızlığı, sahtekârlığı, tüm bunlar onunla arkadaşlık etmeyi imkânsız kılıyor. O fikirleri seviyor, insanları değil. Sevmek değil, kişiliğiyle egemenlik kurmak istiyor.[18]

18 Belinski, *Pisma*, i. 204, 287, 307; ii. 6.

YEDİNCİ BÖLÜM

Kaçış

Mihail'in Belinski ile çatışması ve Berlin'e gidişi arasında geçen yirmi aylık sürede tinsel gelişiminde önemli bir olay yaşanmadı. Çoğunlukla ümitsizlik içindeydi. Lyubov'un ölümü ve Varvara'nın yurtdışına gidişiyle Premukhino'nun da cazibesi kalmamıştı. Beyer kardeşlerle felsefi flört imkânını tüketmişti. Stankeviç'in grubu dağılmıştı. Belinski'ye gelince; grup içinde arkadaşlığı onun için teşvik edici ve ilham verici sayılan (Stankeviç'in de gidişiyle geriye kalan) tek dostu kaybetmişti. Öğretme hevesini ve öğretme gücüne inancını yitirmişti ki, en önemlisi buydu aslında.

> Artık başkalarına öğüt vermekte pek iyi değilim [kız kardeşlerine itirafı]. Benim eğitilmeye ihtiyacım var. Başkalarını eğitirken, ruhuma bir sürü sinsi düşman girdi. Şimdi onlardan kurtulmam gerekiyor.[1]

Bu teslimiyet halinde, Mihail kendini öğrenciliğe zorluyordu. Geriye kalan tek dostu Botkin'di ve Moskova'ya gitmesini gerektirecek bir sebebi yoktu. Çocukluğundan beri ilk defa Mihail kışın büyük bölümünü Premukhino'da geçirdi. Daha

1 *Sobranie*, ed. Steklov, ii.294-5.

sonra kalmak için başka bir neden yarattı. Premukhino'daki herkes Lyubov'un ölümüyle acılara boğulmuştu. Mihail anne babasının "aile işlerinde bir yardımcıya" ne kadar ihtiyaç duyduklarını düşünerek "kendisini onların ve kardeşlerinin huzuru için feda etmeye" karar verdi. O kış, Premukhino'da, elbette serflerin çalışacağı bir kâğıt fabrikası kuruldu. Mihail fabrikadan elde edilen gelir artarsa babasının, Berlin seyahatini finanse edebileceğini hesaplayıp, dostça ilişkiler kurmaya gayret gösterdi. Babasına karşı tutumu, kendi sözleriyle "sevgi dolu, saygılı ve aynı zamanda istikrarlıydı." "*Bilgiye karşı sınırsız açlığını- tüm manevi hayatının temelini ve içsel özünü oluşturan bu açlık-*" (italikler kendisine ait) dışında her şeyi feda edecekti.

Mihail'in o döneme ait defterleri bu yoğun açlığın giderildiği kaynaklardan alıntılarla doludur. Belinski ile uzun süren düellosu sonucu iştahı kabarmış, sistematik değilse de Hegel üzerine kapsamlı çalışmalarına devam etmişti. Fakat aklı evden uzaktaydı. İki aydan fazla zamanını Almanca gramerle boğuşarak geçirdi. Muhtemelen antik felsefe okumaya hazırlanıyordu. İçlerinde [August] Neander'in bir zamanların meşhur eseri *Hıristiyan İnancının ve Kilisenin Tarihi*[Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche], antik tarih üzerine ders kitapları ve [François] Guizot'nun Fransız Devrimi Tarihi gibi eserlerin yer aldığı din üzerine çeşitli çalışmaların özetlerini çıkardı. Mayıs 1839'da kendi derlediği okuma listesine göre diğer kitaplar arasında *Laws of Manu*, *Kuran*, Locke'un eserleri, İngilizce gramer ve Aritmetik yer alıyordu. Bunlardan birkaçını ya da hepsini okuyup okumadığı belirsizdir. Mektuplarında adı geçen Gibbon'ın *Decline and Fall** eseri konusunda da aynı kuşku geçerlidir. Yine de, ne kadarı gözden çıkarılırsa çıkarılsın, yoğun bir entelektüel gayret sarf edildiğini ispatlamaya yetecek kadar çok ve çeşitli metinden bahsedilmektedir. Mihail kendisinden bahsederken "askeri eğitimim ve eski tembelliğim dağarcığımda büyük açıklar bıraktığından, sabahtan akşama

(*) *Bizans Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküşü*, Arkeoloji ve Sanat yay. İst. 1995.

kadar oturup bazıları son derece zahmetli olan okumalara dalıyorum" derken fazla abartıyor olamaz.[2]

Bu dönemdeki karışık okumaları felsefesindeki güçlü bir eklektizmle yansımasını buldu. Aşırı Hegelci günlerinde Belinski'nin ve kendisinin soyut ve duygusal diye reddettikleri Schiller'e geri döndü. Fichte'nin hayatını okudu. Eski hocasını bir kez daha "çağının gerçek kahramanı" olarak selamlayıp, onun "kendisini her tür ikincil ve dışsal koşuldan ayırma ve saptanmış hedefe doğru tutarlılıkla ve sabırla ilerlemek için her şeyden vazgeçme," yeteneğini takdir etti. Mihail'in en önemli yeni keşfi, doğaüstü bir Mesih'in yerine tarihi koyarak Alman felsefesinde devrim yaratan Strauss'un *İsa'nın Yaşamı* eseriydi. Böylece Mihail ilk defa Almanya'daki Hegelcilerin "iki gruba bölündüklerini" öğrendi. Strauss'u savunan sol kanat ve "şiddetle ve resmen" ona karşı gelen sağ kanat. Mihail şüphesiz ikincisine aitti. Moskova'daki Botkin, "Hegelci solun" yayın organı *Hallische Jahrbücher* abonesiydi. Mihail, *Jahrbücher*'in sayılarından birini kendisine gönderen Botkin'den dine açık saldırının başını çeken, din ile felsefeyi materyalist temele oturtmaya çalışan bir Hegelci olduğu söylenen Ludwig Feuerbach adını duydu. Bu fikirler Mihail'e göre o denli paradoksaldı ki neredeyse algısının dışında kalıyorlardı. Hegelci ordunun sağ kanadına sıkıca tutunup bir yandan Strauss'a hayranlık beslerken diğer yandan kız kardeşlerine "ona hepten inanmamayı" öğütlüyordu. Fakat Hegel müritlerinin devrimci fikirlerin savunucusu olabileceğini ilk fark edişi hayatıyla ilgili kaydedilmeye değer anlardan biridir.[3]

Aralık ve martta Tatyana ile Moskova'ya yaptığı ve Botkin'le görüşüp Belinski'yi aramadığı iki kısa seyahat dışında, Mihail Temmuz 1839'a kadar aralıksız Premukhino'da kalıp okumaya gömüldü. Sonra farklı uyaranlara duyduğu ihtiyaç artınca, beş yıl önce Askeri Okuldaki kariyerinin yüz kızartıcı şekilde son bulmasından beri uğramadığı Petersburg'a gitmek

2 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 7-12, 229,246, 260, 276, 396, 399, 402.

3 Granovsky, *Perepiska*, .. 377-8; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 232, 275, 306; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 524-5.

üzere yola çıktı. Yolculuğu için tuhaf bir nedeni ya da bahanesi vardı. Varvara'nın Dyakov'dan boşanması için gerekli düzenlemeleri yapmayı teklif etti. Yolculuğun arifesinde Varvara'ya yazarak "onu özgür kılmak için gereken her şeyi yapacağına," söz verdi. Plan başlı başına akıl almazdı. Rus kanunlarına göre boşanmak, politik bir nüfuz kullanmaksızın hiç de kolay değildi ve Mihail babasına karşı gelerek böyle bir nüfuz kullanamazdı. Mihail'in her zamanki tavrıyla projesinden bahsetmeyi ihmal ettiği Alexander Bakunin, planı oğlunun ayrılışından sonra öğrendi ve büyük oğluna acı sözlerle dolu bir mektup daha yazdı:

> Petersburg'a giderken bana planlarından ve önerilerinden bahsetmediğin için ne kadar kırıldığımı itiraf etmeliyim. Belki sana verecek birkaç faydalı öğüdüm olurdu... Gayretlerin ve dileklerin faydasız. Varvara'ya bu konuda yazmayı düşündüm, ama tecrübelerimle biliyorum ki öğüdüm asla işe yaramayacak.[4]

Petersburg ziyareti iddia edilen amaç bakımından sonuç getirmese de Mihail'in orada dört ay kalmasını sağlayacak kadar cazip bir hal aldı. Vardığı gün kendi yaşıtı uzak kuzenlerden biriyle, Sergey Muraviev'le karşılaştı. Sergey'i Petersburg'da daha önce yaşadığı dönemden tanıyordu. Onun yanına yerleşti. Askeri Okula Mihail'in ardından giren ve çocukluğundan beri görmediği küçük kardeş Nikola ile – onun için ailenin en yabancı üyesi– vakit geçirdi. Petersburg'daki sayısız akrabasını ziyaret etti. Bunlar arasında okuldaki son aylarında misafirperverliğinden pek memnun kaldığı Nikola Muraviev de vardı. Yaşlı adam onu her zamanki kadar sıcak karşıladı, ama Mihail üç alımlı kız kardeşin artık o evde yaşamadığını görünce bir daha ziyarete gitmedi. Emperyal Yüksek Mahkemesi Üçüncü Kısım başkanı Dubbelt ile temas etti. Boşanma meselesinde geniş çevresi sayesinde yardımı dokunabilirdi. Popüler aylık yayın *Anavatandan Notlar*'ın müteşebbis editörü

4 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 225, 231, 255-6; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 568-9.

Kraevski ile tanıştı. İlk karşılaşmasında herkes gibi Mihail'den aşırı etkilenen Kraevski, ondan derhal dergisi için felsefe makaleler yazmasını talep etti. Mihail bir kez daha kazançlı bir gelir kapısı yakaladığını düşünüyordu ve ilki 1840 baharında yayımlanan ilk makalesini yazmaya girişti. Sonra giderek hevesi kaçtı. İkinci makale Mihail Rusya'dan ayrılana kadar tamamlanamadı ve hiç yayımlanmadı.[5]

Mihail'in Petersburg ziyareti sona ermeden önce hoşnutsuzluklar birikmeye başlamıştı. Varvara için gösterdiği çabaların başarısızlığı yüzünden öyle keyifsizdi ki neredeyse iki ay boyunca Premukhino'ya tek kelime yazmamıştı. Yukarıda sözü geçen mektupta babası yazınsal beklentileriyle alay ediyordu. Aşağılayıcı bir üslupla Belinski'nin entelektüel yeteneklerini satmasında bir sakınca görmediğini ama Mihail'in entelektüel arayışları boş vakitlere saklayarak, kendini tarım ve ev işlerine adaması gerektiğini söylüyordu. Ev sahibi konuk ilişkisi Sergey Muraviev'in kuzenine duyduğu sevginin yerini mecburiyete bırakmıştı. Ziyaretçiyi evden uzaklaştırmak için ne yapacağını bilemediğini söyleyip yakınıyordu. Mihail en sonunda taşınmak zorunda kaldı. Önce şık bir otele (cebinde metelik olmadığı halde), ardından askeri okuldan bir arkadaşının yanına yerleşti. Kasım 1839'da Mihail bu kasvetli ruh haliyle dolaşırken Belinski yanında edebiyat adamlığına özenerek Mesen* rolüne soyunmak isteyen hali vakti yerinde Panaev adında bir sanat meraklısıyla Petersburg'a geldi. Meşhur kavganın üstünden henüz bir yıl geçmişti. Görüşünce, Belinski karşısında "daha bilge ve daha insani" bir Mihail buldu. Kısa süren çekingenliğin ardından tekrar aynı büyünün etkisi altına girip Mihail'i "ruh eşi ve kardeşi" ilan etti. Bu uzlaşmanın kalıcı olma şansı yoktu ama Mihail'in Petersburg'da bulunduğu sürece devam etti. Kasım ortalarında Botkin'den acil bir çağrı geldi. Botkin borçlarını ödemesi için Panaev aracılığıyla Mihail'e

5 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 257-8, 371-85; Kornilov, *Molodye Gody*, s. 570.

(*) Gaius Clinius Maecenas, Roma imparatoru Augustus'un kültür işlerine bakmakla görevlendirdiği danışmanı. Sanatçıların hayatını kolaylaştırarak sanata daha çok vakit ayırabilmelerini destekliyordu – ç.n.

4.000 ruble göndermişti. Mihail önce Premukhino ve sonra Moskova'ya gitmek üzere Petersburg'dan ayrıldı.[6]

Bu ani çağrının nedenini açıklamak için kısa bir ara verelim. Botkin, Mihail'in her arkadaşı gibi kız kardeşleriyle duygusal yakınlığa girmek gibi değişmez bir kaidenin kurbanıydı. Temmuzda Mihail Petersburg'dayken Bakunin ailesinin diğer fertleri Moskova'ya gitmişlerdi. Botkin, ilk defa bir önceki yaz Premukhino'da gördüğü güzel Alexandra'ya aşık olmuştu. Alexandra'nın aşkının derecesi ise pek belli değildi (mektupları saklanmamıştır). Botkin sosyal anlamda kabul gören biri değildi ve belirgin bir kişisel cazibesi yoktu. Fakat yirmi üç yaşındaki Alexandra kendisine de birilerinin kur yapma zamanının geldiğini pekâlâ düşünmüş olabilir. Botkin'i kararsızlığıyla oyaladı ve ailesiyle Premukhino'ya dönmeden evvel, tıpkı Lyubov'un Stankeviç'e yaptığı gibi talibiyle gizli gizli yazışmayı kabul etti. Mihail bu ilişkiyi kabul etti. Yıllar onu olgunlaştırmıştı. Alexandra onda hiçbir zaman Tatyana gibi çapraşık duygular uyandırmamıştı. Kız kardeşine, sevdiğinden eminse Botkin'le evlenmesini öneren ziyadesiyle mantıklı bir mektup yazdı.[7]

Yaşlı Alexander Bakunin'den gizli tutuluyordu ama gelişmeler, bu genç romantiklerin adeti olduğu üzere Alexandra, Botkin, Mihail ve Moskova'daki ve Petersburg'daki tüm dostlar arasında enine boyuna tartışılıyordu. Ekim başlarında Alexandra'nın dayılarından biri durumu öğrenip, olan biteni eniştesine yetiştirdi. Alexander Bakunin anormal bir rezalet çıkarmadı. Botkin'e Alexandra'dan "kerimem" kendisinden de "kerimemin babası" diye söz ettiği alay eder derecede nazik ama kinayeli bir mektup yazarak böyle bir evliliği asla tanımayacağını bildirdi. Kararsız ve sıradan biri olan Botkin bu sonucu uzun zamandır bekliyordu ve ne yapacağını şaşırmıştı. Aklına Premukhino yolcusu Mihail'i çağırmaktan ve o "canavar dayıya" ateş püskürüp canına okumaktan başka bir şey gelmiyordu.[8]

6 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 540, 567, 570; Belinski, *Pisma*, ii.1-2, 10, 48.

7 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 525-6, *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 258-9.

8 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 541-2; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 268.

Mihail'in Premukhino'ya gidişiyle yaşananlara dair herhangi bir belge bulunmuyor, babasıyla arasında geçen son açık savaş muhtemelen kayıtlara geçmemiş. Fakat büyük oğlun, kız kardeşinin düşüncesiz hareketlerinden sorumlu tutularak günah keçisi ilan edildiği bellidir. Annesinin Alexandra'ya yazdığı ve Mihail'in kız kardeşinin sırrını ele vermemekle suçlandığı bir mektup mevcuttur. Sadece birkaç gün kalıp her zamanki gibi "artık bir babasının olmadığını" ve Premukhino'nun "insanlıktan, dinden ya da sevgiden nasibini almamış, yoz ve rezil bir yer haline geldiğini" söyleyerek Moskova'ya hareket etti. Âşıklar faydasız yazışmalarını sürdürdüler. Fakat Botkin'in kararsızlığı da, Alexandra'nın belirsiz duyguları da sert bir darbe yemişti. 1840 başlarında Mihail'in Botkin'le ilişkisi bozuldu. Botkin, Mihail'i Alexandra'ya kendisiyle evlendiği takdirde erkek kardeşlerinden kopacağını söylemekle suçladı (belki de haklı nedenlerle). Mektuplaşmalar birkaç ay daha devam etti. Sonra Alexandra'nın sağlığı bozuldu. Mektupların arkası kesildi. Bu zayıf ve gizli romans sona erdi. Dyakov ve Botkin gibi soluk, dirençsiz karakterler genç Bakuninlerin doğallıkla yaşadıkları aşırı yüklü ve gergin atmosfer içinde kendi akıl sağlıklarını tehlikeye attıklarıyla kaldılar.[9]

* * *

Moskova'da geçen 1839-40 kışı –Rusya'da geçireceği son kış– sonraki hayatında önemli rol oynayacak iki çarpıcı kişilikle Mihail'i bir araya getirdi. Otuzların başlarında Stankeviç felsefe çevresini kurduğunda, Moskova'da Herzen ve arkadaşı Ogarev'in liderliğinde siyasi anlamda rakip bir başka grubun yer aldığından daha önce bahsetmiştik. 1834'te polis bu grubun radikal tutumunu teoriden pratiğe geçirmeye kalkıştığını sezmiş elebaşlarını tutuklayıp Moskova'dan sürmüştü. Herzen Urallarda Perm'e, daha az tehlikeli görülen Oragev ise doğduğu şehir Penza'ya gönderilmişti. 1839'a gelindiğinde yetkililer taviz vermeye başladı. Mihail kasımda Moskova'ya geldiğinde

9 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 551, 553-4; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 270-71, 308.

Ogarev ve karısı oturma izni almışlardı. Herzen ise kış ayları boyunca birçok kez Moskova'ya geldi. Mihail'in Belinski ile kavgası en sonunda Stankeviç'in grubunu da dağıtmıştı. Botkin, Katkov ve bazı daha önemsiz kimseler halen Moskova'daydılar. Stankeviç'in daha yakın bir arkadaşı ve grubun taze üyesi Granovski de Berlin'de geçirdiği üç yılın itibarıyla henüz geri dönmüştü fakat herhangi bir merkez ya da lider artık yoktu. Mihail birleştirici değil, bölücü bir güçtü. Yeni dostları eskilerine tercih ediyordu. Herzen ve Ogarev onun için yeni ve uygun yoldaşlardı.

Herzen yirmi yıl sonra kaleme aldığı anılarında, Hegelci doktrindeki gerçeklik ve rasyonellik hakkında o günlerde coşkuyla yaptıkları tartışmaların canlı resmini çizmişti. Anlatıları tarihsel açıdan yanlıştı, çünkü Moskova'da Mihail'in de yer aldığı tartışmalarla Belinski ile Petersburg'da yapılmış olması muhtemel tartışmaları birbirine karıştırmıştı. Ancak konunun özü hakkında yanlışı yoktu. Belinski artık aşırı muhafazakâr ve kaderci bir konuma gelmişti ve Herzen'in meydan okuması karşısında "idaresi altında yaşadığımız korkunç otokrasinin rasyonelliğini ve varlığını sürdüreceğini" kabul etmeye hazırdı. Öte yandan başlangıçta bu görüşü paylaşıyor gibi görünen Mihail, şüphe içindeydi. "Devrimci içgüdüleri onu öteki yöne sevk etmektedir." Aslında Mihail Herzen'le karşılaşmadan çok önce bazı konularda şüphe duymaya başlamıştı. "Öteki yöne" herhangi bir "devrimci içgüdü" (siyasi anlamda henüz böyle bir içgüdüsü yoktu) sebebiyle değil, Belinski'nin rasyonel gerçeklik doktrinini günlük hayat ve davranışlardan ("para" konularında "özen" gibi) kaynaklanan sorunlara uyarlamaya kalkışmasıyla ve kız kardeşlerinin felsefi eğitimleri konusundaki cüretkâr eleştirileriyle dönmüştü. Mihail'e göre gerçeklik meselesi hâlâ öncelikle metafizik ve etik bir konuydu. Kraevski'nin *Anavatandan Notlar* için yazdığı felsefe makalesinde Hegel'i siyasi amaçla kullanmaya yönelik herhangi bir anlam yer almaz. Siyaset konusunda, Mihail Rusya'dan ayrıldığı güne kadar aldırmazlıktan doğan bir ortodoksiye tutunmuştu. Mektuplarından birinde, Paul'un bir gün "örnek bir toprak sahibi

olacağını" söylerken ya da Nikola'yı "kendisini Çara ve ülkesine adamış gerçek bir Rus" diye överken ironi yapmıyordu.[10]

Mihail'in o tarihlere ait mektuplarında ya da notlarında, zihni siyasetle meşgul Herzen'in onu etkilediğini gösteren hiçbir ize rastlanmaz. Belinski ile tartışmasından sonra Rusya'dan ayrıldığı güne kadar fikirlerinde kayda değer bir değişim yaşanmamıştı. Entelektüel gelişimi açısından bakıldığında kış dönemi Moskova'da verimsiz geçmişti. Hegel okumalarından, ateşli bir satranç oyuncusu olmaya yetecek kadar zamanı ayırabilmişti. Sosyal eğlencelere her zamankine göre daha özgürce katılıyor, Ogarevlerin evinde davetlere, (Maria Ogarev gösterişe bayılan ve evini herkese, özellikle de zeki erkeklere açmayı seven bir kadındı) Botkinlerin evinde müzik dinletilerine katılıyordu. Yeni yıl arifesinde Botkinlerde mönüde mayonez, havyar ve çulluk bulunan bir akşam yemeği verilmiş, Mihail dokuz kadeh şampanya içmişti. Yemeğin ardından kendisinin özellikle sivrildiği "jimnastik hareketleri" yapılmıştı. Başka bir vesileyle de "çok zarif" dans ettiği yazılmıştır. Maalesef birkaç hafta sonra Botkin'e bir yardım derneğinin kıyafet balosunda –ki bu baloda misafirler akşam yemeğine "Saf Varoluş" ve "İdea" gibi bütün Hegel kategorilerine kadeh kaldırarak başlamışlardı– eşlik eden kişinin Mihail olup olmadığı belli değildir.[11]

Mihail bu boş devrede haliyle skandallardan da kaçamadı. Maria Ogarev'in yumuşak huylu, çilekeş bir kocası vardı ve flört etmekten hoşlanıyordu. 1839-40 kışında en sıkı flörtlerinden biri Katkov'du. Tam olarak ne yaşandığı edeplice örtbas edilmiştir. Ama en sevilen hikâyeye göre bir gün Maria Oragev'i arayan Mihail, Katkov'u onunla uygunsuz bir pozisyonda yakaladı ve gördüklerini tez elden eşe dosta anlattı. Katkov, Ogarev'e kendisini küçük düşürerek bir özür mektubu yazdı. Karısının şerefini kurtarmak için sertleşen ılımlı Ogarev "bu uzun sürüngenle" bütün ilişkisini kesti. Katkov bu duruma uzun zaman içerledi ve intikamını benzer bir şekilde inti-

10 *Herzen*, ed. Lemke, xiii. 15-16; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 234, 295.

11 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 555-7; *Sobranie*, ed. Steklov, 280-81.

kamını ertesi yıl aldı. O sırada Moskova'daki dedikodularda Mihail'in adı zaten geçiyordu. Başkalarının mektuplarını okumuştu. Altı yıl boyunca arkadaşlarının sırtından geçinmişti. Lyubov'u terk ettikten sonra Stankeviç'ten 3.000 ruble istemişti. Bir yıl Botkin'in kesesinden geçinmiş, karşılığında Botkin'in Alexandra'ya kur yapmasını desteklemiş ve sonunda ona da ihanet etmişti. Bu doğru yanlış laf karmaşası aylar boyu Mihail'in aleyhine işledi. Yalnız bir adamdı, kendisiyle ve dış dünyayla her zamankinden daha fazla çatışma içindeydi. Artık hem Moskova hem Petersburg onun için kötü anılarla doluydu ve güvenebileceği bir tek dostu bile kalmamıştı.[12]

Kötümserlik kara bir bulut gibi içine çökmüştü. Özel bir misyonu olduğu duygusunu, kendine güvenini, büyük gelecek düşünü yitirmişti. Onuru zedelenmişti. Saygı duyduğu, kimsenin asla kavga etmediği, arkadaşlarının içindeki iyiyi uyandırma yeteneğine sahip Stankeviç içini dökebileceği tek kişiydi.

> Bütün hayatım, bütün meziyetlerim bir çeşit soyut manevi güçten ibaretti ve o güç gündelik aile hayatı içinde, boş aile kavgalarında, arkadaşlar arasında çıkan çatışmalarda ve belki de kendi yetersizliğimde boğulup gitti. İçimde hâlâ o eski güçlü ihtiyaç, bilgiyle yaşama ihtiyacı –tüm zavallı ve zahmetli çabalarıma rağmen gideremediğim bir susuzluk– her şeye baskın çıkarak yerinde duruyor. Bütün bilgim hiçbir şey bilmediğimden ibaret –gerçek bilgiye giriş için zorunlu bir geçiş aşaması bu, ama içinde kalmaya mahkûm biri için son derece kötü ve bedeli ağır.

Bu satırlar Mihail'in diğer mektupları arasında yapmacıksız tevazu ve samimiyetiyle göze çarpar.

Bu manevi *huzursuzluk*tan çıkmanın tek yolu yabancı diyarlara gitmekti. Alman romantikler çıkışı İtalya'da bulmuşlardı. Ruslar ise Almanya'da arıyorlardı. Son beş yıldır, her düşünsel iniş çıkışta, Mihail bilginin anahtarının Alman felsefesinde yat-

12 *Sobranie*, ed. Steklov, s. 482, 485-6; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. x.iii-xiv.

tığı inancından dönmemişti. Bilgiye olan susuzluğu halen giderilemediyse, bunun nedeni öz kaynağından içememiş olmasıydı. Berlin seyahati "hayatının tek amacı... hayatının tek anlamı" haline gelmişti. Bu seyahatle "su ve ruhla vaftiz" edilecekti.

> Ah! Ne kadar sabırsızlandığımı tahmin bile edemezsiniz! [kız kardeşlerine o günlerde yazdığı bir mektuptan] Burada bir dakika daha duramam. *Bilgiye* ulaşabilirim ve ulaşmalıyım; çünkü tüm hayatım, tüm mutluluğum, tüm gücüm kutsal, ilahî bilgide yatıyor.

Hayatının büyük krizlerinden birini yaşıyordu. Tüm "manevi varoluşunun kaderi" buna bağlıydı.[13]

Bu hevesle Mihail son bir çaba göstermek için kolları sıvadı ve "önceden pek bilmediği tuhaf, huzursuz bir heyecanla" anne babasına uzun bir istek mektubu yazdı. Günümüze ulaşan bu mektupta Mihail'in yazı denemelerinden daha yüksek bir edebi yetenek göze çarpıyor. Şirinlikle bezenmiş bir tevazu ile bağımsızlık, içtenlik ve yaratıcılık dokundurmalarıyla, on bir yıl sonra ortaya çıkacak *Çar'a İtiraflar*'ın küçük bir habercisidir sanki. Mihail geçmişindeki "hataları" ve "başarısızlıkları" kabul ediyordu. Ama pişmanlık duymuyordu; çünkü "bunlar tecrübe edinmesi bakımında öğreticiydiler." "İnsanın bütün toplumsal koşullardan ceza çekmeden uzaklaşabileceğini düşünmesine neden olan o yücelme halinden" çıkmıştı. Artık tek amacı "belirgin ve gerçek bir faaliyet" bulmaktı. Babası ona bunun çiftçilik ve devlet hizmetinde bulunabileceğini söylemişti. Tamamen katılıyordu. Babasının büyük oğlunun kendisini devlet işlerine adadığını arzulamasını takdir ediyordu. Ama bir önceki kış Premukhino'daki sabırlı okuma saatlerinin de delili olduğu gibi bilgiye karşı her şeyin ötesindeki susuzluğu, bir taşra beyefendisinin hayatını onun için imkânsız kılıyordu. Orası bir sivil hizmet alanıydı. Ancak, bu hizmete şimdi niteliksiz ve üniversite diplomasız biri olarak girerse sanki ülkesine değerli bir hizmet vermesi engellenmiş gibi düşük bir seviyede kalacaktı.

---

13 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 256, 260, 296, 304, 407.

Öte yandan Berlin'de geçireceği üç yılda doktorasını alabilir ve Moskova Üniversitesinde profesörlük koltuğuna gelebilirdi. Bu programı gerçekleştirmek için gereken maliyeti titizlikle hesaplayarak babasından üç yıl boyunca artmamak üzere yılda 2.000 ruble –"ya da bu imkânsızsa 1.500 ruble"– rica ediyordu. Ricası kabul edilirse ailesini bir daha para meseleleriyle üzmeyeceğine rahatlıkla söz veriyordu.[14]

Mektup 24 Mart 1840 tarihinde gönderilmişti. Yaklaşık üç hafta boyunca Mihail diken üstünde oturdu. Kız kardeşlerinden babasının mektubu nasıl karşıladığına dair en ufak işaretleri bile kendisine bildirmelerini istedi ve en sonunda anne babasına nazik bir hatırlatma mesajı gönderdi. Sonunda nisan ortalarında yanıt geldi. Mektup 30 Mart tarihliydi ancak görünüşe göre postaya verilmesi gecikmişti. Mihail'in ikna kabiliyeti işe yaramıştı. Mihail'in sevgi taahhütlerine karşılık Alexander Bakunin "karşılıksız sevgi buraya kadar" demekten ya da Mihail'in "yine Don Kişot gibi yeni bir Dulcinea'ya kendini kaptırdığına" inandığını söylemekten kendini alamamıştı. Fakat oğlunun tasarısına razı geldi. Malikânenin ipotek altında olduğunu, Ilya'ya bir at, Nikola'ya yeni bir üniforma alınması gerektiğini açıkladı. Koşullar elverirse Mihail'e yılda 1.500 ruble göndermeye söz verdi (karısının el yazısıyla yazılmış bir notla). Mihail'in neşesi yerine gelmişti. Ancak planı tehlikeye atamazdı. Herzen'le bir konuşmasında Herzen ve birkaç arkadaşının kendisine 5.000 ruble borç vermelerini önermiş, Herzen de bu teklife pek soğuk yaklaşmamıştı. Bu defa daha ılımlı bir üslupla Herzen'den tek seferde 2.000 ruble almayı ve sonraki iki yılda da 1.500'er ruble alabileceğini öneren bir mektup yazdı. Herzen'in, Mihail'in arkadaşları arasında en az tanıdığı, en az görüştüğü ve çekim alanı yaratan kişiliğinin ilk etkilerini henüz göstermediği bir kişi olması önemlidir. Herzen isteği tereddütsüz karşıladı. Gelecek konusunda işler belirsizdi ama o gün itibariyle 1.000 ruble vermesi mümkündü. Mihail'in gidişi artık sağlama alınmıştı. Hayatının düşü gerçekleşiyordu.

14 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 392-406.

> Geniş bir yol, yeni bir hayat seriliyor önümde [9 Mart günü kız kardeşlerine yazar]. Birkaç seneye kadar size bambaşka bir adam, tam ve gerçek bir ağabey ve dost, sizin sevginizi hak eden biri olarak geri döneceğim.

O sırada Mihail, doğduğu toprakları kendi isteğiyle bir daha asla göremeyeceğini içten içe biliyorduysa da onu çılgınca seven ve arkasından yasını tutan kız kardeşlerine bunu itiraf etmemişti.

Rusya'daki son günlerini onlara adadı. Mayıs sonlarına doğru Premukhino'ya gitti. Doğduğu günden beri tanıdığı leylakların, elma ağaçlarının, kiraz ağaçlarının bahar dalları açmıştı. Bunları bir daha göremeyecekti. Ama artık yüreği serindi ve sevgili evindeki yaz dinginliğini bozacak hiçbir şey yoktu. Artık hayatta olmayan Lyubov ve İtalya'daki Varvara dışında bütün aile bir araya toplandı. Kuşak çatışması ateşkes halindeydi. Artık Mihail kendini aileden ayırdığı ve riskli macerasına geri dönmemecesine söz verdiği için, anne babası diğer her tür duyguyu silip yok edecek kadar iyi ve şefkatli davranıyorlardı. Alexander Bakunin "ılımlı, düşünceli ve nazikti". Ayrılma zamanı geldiğinde Mihail annesinin sevgisine bile inanmaya başlamıştı. Özgürlüğünü kazanmıştı, hoşgörülü ve fedakâr davranabilirdi. O muhteşem 1836 yazından beri kendisiyle ve dünyayla ilk defa barışıktı.

Haziran ortalarında bu uyum ve huzur dolu dinginliği dış dünyadan iki ayrı ses bozdu. Beyer kardeşler orta Rusya'daki aile malikânelerindeydiler. Gelişmelerin heyecanıyla Mihail onların varlığını tümden unutmuş gibiydi. Sonuçta Premukhino'ya Mihail'e veda etmek üzere davet edildiler. Ancak bazı pratik güçlükler söz konusuydu. Çok uzaktaydılar. Davet çok geç ulaşmıştı. Mihail iki kardeşten de dostluğunun samimiyetinden şüphe ettiklerini bildiren öfke dolu mektuplar aldı. Özellikle Alexandra "kendi keyiflerine düşen bazılarının acı içinde kıvranan arkadaşlarını unuttuğunu" yazmıştı. Mihail ikisine hitaben tek bir mektup yazarak şüpheciliklerinden ötürü sitem etti. Alexandra'ya acımasızca "şımarık bir çocuk-

sun –kendi kaderinle değilse de benim tarafımdan şımartılmış bir çocuk," diye yazdı. Onlara "ölümsüz sevginin büyük ve özgür krallığında" kendisiyle birlikte yaşayacaklarını ve ruhunun her zaman "onlarla birlikte varolup, sevgisiyle onları kucaklayacağını," söyledi. Onun veda şarkısının mutluluğundan herkes nasibini alacaktı.[15]

Yaklaşık aynı zamanlarda Premukhino'ya biri Varvara'dan diğeri Stankeviç'ten iki mektup ulaştı. Akciğerlerindeki rahatsızlığı akut safhasına gelen Stankeviç çok hastaydı. Napoli'de kalan Varvara şimdi onun yanındaydı. Varvara'nın Stankeviç'i taparcasına sevdiği uzun zamandır bilinen bir sırdı ve Stankeviç bir zamanlar Lyubov'a duyduğu sevgiyi artık ona yöneltmişti. Mihail ve kız kardeşleri Stankeviç'in hastalığına üzülmekten çok, sonunda bir araya gelmenin sevinci içindeydiler. Mihail'in Varvara'ya yazdıklarına göre Stankeviç ve Varvara onun için "kelimenin tam anlamıyla" biriciktiler. Her ikisine de sevinçle ve kıvançla yakında Berlin'e gideceğini yazdı.

Ayrılık vakti bu mektuplar yazıldıktan birkaç gün sonra geldi. Mihail anne babasından Premukhino'da ayrıldı, tüm kardeşleri onunla birlikte yolculuğun ilk etabı olan Kozitsino'ya kadar geldiler. Mihail Tatyana, Alexandra ve üç erkek kardeşine veda etti ve aynı gün yanında Paul ve Alexis ile Torzok'a hareket etti. Akşam çökmüştü. Arabaları –Premukhino'dan uzaklaşarak ve kaçınılmaz ayrılık anına giderek yaklaşarak– ilerlerken üçü de gözyaşlarına boğulmuştu. Mihail bu sahneyi, çalıların arasından yol boyunca onlara eşlik eden ardıç kuşlarının ötüşünü hiç unutmadı. Torzok'ta kardeşlerinden ayrıldı. Mihail tek başına önce Tver'e ve sonra 26 Haziran'da Petersburg'a vardı. Gemisinin hareketine üç gün vardı.[16]

Mihail'in Rusya'da geçirdiği son üç güne dair ayrıntılı bilgi, duruma muhtemelen düşmanca duygularla tanıklık eden Belinski'nin kaleminden çıkmıştır. Bütün çalkantılardan sonra Belinski artık Mihail'in karakterindeki "düğümü çözdüğüne" inanıyordu.

---

15 Kornilov, *Molodye Gody*, s. 675-6; *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 430; iii. 4.

16 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 427-9, 431-3; iii. 6, 151.

Mihail'in Botkin'e ihanet ettiğini düşünüyordu. Botkin'e yakın zamanda yazdığı bir mektupta Mihail'den "olağanüstü akıllı ama kesinlikle kalpsiz ve ancak bayat morina tuzlaması kadar sıcakkanlı bir adam" diye bahsetmişti. Mihail'in kendisiyle "her şeyi ayrıntılarıyla konuşup anlatmaya" Petersburg'a geleceğini bu ruh halindeyken öğrenince telaşa kapıldı, çünkü Mihail'in kendisi üzerindeki gücünden hâlâ çekiniyordu. Petersburg'a varınca, Mihail bir otele yerleşti ve maddi sıkıntısı olmadığından günlüğü dört rubleye büyük bir oda tuttu. Geldiğinin akşamı Panaev'i aradı. Belinski'nin fikirleriyle hareket eden Panaev onu kibar ama soğuk karşıladı. Panaev'in yanında kalan ve Mihail'in tanımadığı Katkov hiç görünmedi. Ancak Panaev'den Mihail'in ertesi gün Belinski'yi ziyaret etmek istediğini öğrenince Moskovalı dedikoducudan rövanş almaya karar verdi. Ertesi sabah erkenden Belinski'nin dairesine yerleşti. Belalı Mihail ile tek başına yüzleşmekten kurtulduğu için Belinski rahatlamıştı. Katkov'la arasında neler geçtiğini anlatmamıştır. Ancak Katkov'un gelişinin hayra alamet olmadığını hissedemediği ortadadır.

Kalp çarpıntıları içindeki Belinski Mihail'in geldiğini gördüğünde –"kafasında kirli bir öğrenci şapkasıyla uzun boylu, hantal bir adam"– saat on ikiyi geçiyordu. Pencereden seslenerek yukarı çıkmasını söyledi. Koridorda karşılaştılar. Belinski ona bir Yahuda öpücüğü vermemek için kendini tutmuş olmalı. Ama Mihail, Belinski'nin boynuna sarıldı ve ona "hoyrat dudaklarıyla" değmeyi başardı. Yatak odasından geçerek oturma odasında yönelirlerken Mihail hasmıyla yüz yüze geldi. Katkov hiç tereddütsüz Mihail'e ilişkisine müdahale ettiği için teşekkür ederek saldırıyı başlattı. Bütünüyle şaşkına dönen Mihail yatak odasına çekilip divana oturdu. Cevap almak isteyen Katkov arkasından gitti. Kayıtsız bir ses tonu takınmaya çalışan Mihail sonunda "gerçekler!" dedi. "Gerçekler, gerçeği duymak istiyorum!" "Gerçekler!" diye tekrarladı Katkov. "Adımı ayaklar altına altın. Sen şerefsiz birisin, bayım." Buna karşılık Mihail divandan fırlayıp pek kendine özgü olmayan bir öfkeyle bağırmaya başladı: "Şerefsiz sensin." Katkov nefretle son hamlesini yapıp Mihail'e bağırdı: "İktidarsız herif!"

Belinski, Mihail'in vücudunun "elektrik çarpmış gibi" titrediğini gördü. Ama elini ilk kaldıran ve hasmını iten Katkov'du böylece hem manevi hem fiziksel saldırgan o olmuştu. Mihail bastonuna uzanıp saldırgana hücum etti. Birbirlerinin elinden almaya çalışırken baston bir şekilde tavana çarptı ve başlarından aşağı sıvalar döküldü. Bu sırada Belinski çaresizce dövüşü kesmeleri için bağırıyordu. Bastonu eline geçiren Mihail, Katkov'un sırtına sertçe vurdu. Katkov yere serildi ve onu savurmak için iki büklüm eğilen Mihail'in öteki yöne bakan yüzüne iki kez tükürdü. Maruz kaldığı hakaretlerin cezasını kurbanına yeterince çektiren Katkov yan odaya çekildi, ama bir dakika sonra son iğneyi batırmak için geri geldi. Kavganın arasında Mihail, "son sözü tabancalarımız söyleyecek," diye bağırmıştı. Katkov bu tehdidini hatırlatmak istiyordu. Sakin ve serinkanlı bir ses tonuyla, "bakın bayım," dedi, "eğer damarlarınızda tek damla asil kan varsa sözünüzün arkasında durun." Ve cevabı beklemeden kapıdan çıkıp gitti.

Belinski yaralı aslanla baş başa kalmıştı. Michael'in yanaklarında parlak kırmızı lekeler vardı. Öfke ve utançtan ısırdığı dudakları tek çizgi halini almıştı. Belinski, kız kardeşlerinin bu dudakları nasıl öpebildiklerini düşündü. Mahcubiyet içinde geçen birkaç sessizlik anından ya da konuşmadan sonra Belinski özür dileyerek bir randevusu olduğunu söyledi. Birlikte dışarı çıktılar. Aynı akşam Belinski Mihail'i aradı; muhtemelen önceden sözleşmişlerdi. Mihail, Katkov'a yazdığı mektubu ona verdi. Mektupta düelloya karşı olan katı Rus kanunları gereği karşılaşmayı Berlin'de yapmalarının daha doğru olacağı yazıyordu. Mihail, Katkov'a göre daha başka ve daha ince kalıptan bir yiğitti. Düşmanlarının iddia ettiği gibi, dövüşten korkmuş olabilirdi. Kişisel onur meseleleri onun için bir şey ifade etmiyordu. Esnek karakteri sayesinde Avrupa yolculuğunun başında bu talihsiz olayla fazla cesareti kırılmadı. Kaderinin önüne böyle saçma ve ilgisiz bir olayı geçirmeye hiç niyeti yoktu.

Ertesi gün gidiş hazırlıklarıyla geçti. Eski dostların düşmanlığına karşı onu gayet iyi karşılayan Herzen ve karısının çevresinde teselli buldu. Moskova'da ve Petersburg'da ilk yetişkin-

lik evresinde rol oynayan kişiler arasında kaybettiği için pişmanlık duyduğu kimse yoktu. Onlardan ayrıldığına "sahiden seviniyordu." Yalnızca sevgili ve vefakâr Premukhino vardı. Son gecesinde 28 Haziranı 29'una bağlayan gece, eline kalemi alıp Premukhino'daki herkese tek tek veda mektupları yazdı. Genç kuşağın başı olarak Nikola onun yerini almalıydı. Nikola'nın Belinski'nin tesiri altında kalmasından korktu bir an. Onu bu tehlikeye karşı bir kez daha uyardı.

> Küçük grubumuza daha yakın ve daha sıkı sarıl ve hiçbir Belinski'nin ya da Botkin'in asla bunun yerini tutamayacağını unutma.
>
> Belinski iyi bir insan ama bizden değil, bizim gibi biri değil. Kız kardeşlerimizin dostu ve koruyucusu ol, onlara öğret ve onlardan öğren. Birbirinden öğrenmek dünyadaki en güzel şeydir. Onlardan çok şey öğrenebilirsin; bunu yaşadığım için biliyorum.

Sonra sıra diğerlerine geldi. Alexandra asla ağabeyinin kalbinde sıcak ve içten bir dost olarak kalacağını unutmamalı, açık yürekli olmalı ve ona sık sık yazmalıydı. Paul ve Alexis babalarına ve kız kardeşlerine iyi bakacakları sözünü unutmamalıydılar. Alexander da ona ara sıra resim derslerine ara vermek için yazmalı ve "manevi hayatı için gerçek, kesin bir anlam bulmaya" çalışmalıydı. Tatyana'nın mektubunu sona bırakmıştı.

> Sevgili, güzel, akıllı Tatyana, hoşça kal benim tatlı, mukaddes arkadaşım. Olabildiğince mutlu ol ve asla sevgini benden esirgeme. Senin sevgin bana, benim sevgimin sana olduğundan daha gerekli.
>
> Hayatına girecek en küçük ayrıntıyı dahi öğrenmek istiyorum. Sık yaz.

Anne babasına mesajı yoktu. Lübeck'e vardıktan sonra onlara vazife bilinciyle bir mektup yazacaktı.[17]

---

17 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 434-6; iii. 1,6.

Son mektubu bitirdiğinde saat sabahın altısıydı. İhmalkâr davranarak istemeden kırdığı Beyer kardeşleri hatırladı. Son altı yıl boyunca onlar için bir anlamı vardı ama son kertede onlar Mihail için pek bir şey ifade etmiyorlardı. Fakat bu veda anında, paylaştıkları coşkulu anları hatırlayacak, içten bir sevgi duyacaktı.

> Hayatıma giren her şeyden [az önce Tatyana için yazdığı kelimelerin sırasını değiştirerek] haberiniz olacak. Ben de sizden aynısını bekleyebilir miyim? Beni terk etmeyin, dostlarım. Benim için kötü ve onulmaz bir kayıp olur bu.[18]

Eşyalarını topladı ve kendisine eşlik eden Herzen'le Neva üzerinden onu bekleyen geminin bulunduğu Kronstadt'a giden tekneye bindi. Neva'nın ağzında fırtına sökün etti ve tekne geri döndü. Mihail bir daha uzun yıllar boyunca görmeyeceğini sandığı rıhtıma ve binalara bakarken Herzen, Puşkin'in Petersburg'u "soğuk ve granit kasvet" şehri diye andığı dörtlüğü hatırlattı. Mihail tekneden inmek istemedi. Herzen veda edip ayrılırken sağanak yağmur altında, siyah pelerinli, perişan ve yalnız bir adam hareketsiz duruyordu.

Tekne Kronstadt'a o gece ulaştı. Gemi 30 Haziran 1840 günü Baltık denizine açıldı. Yolculuk fırtınalıydı ve yolcuların çoğunu deniz tutmuştu. Fakat çalkantılı denizin farklı ve muazzam manzarasıyla büyülenen Mihail güverteden ayrılamıyordu. Sakin Rus kıyıları geride kalmıştı. Bundan böyle fırtınaları tercih edecekti. Sarp kayalıkları ve kale harabesiyle Bornholm adası Heine'den ve Scott'ın *Korsan* [The Pirate] hikâyesinden romantik hatıraları çağrıştırıyordu. Hava düzeldi. Muhteşem günbatımları ve gündoğumları ve ay ışığının dansları vardı denizin üstünde. Beşinci gün gemi Lübeck limanı Travemünde'ye vardı. Mihail, Hamburg'da üç gün geçirdi ("Alman kızları çok hoş ve hepsi 'Jawohl' [Evet] diyor," diye yazıyordu.) Henüz demiryolu olmadığından dört gün de Hamburg'dan Berlin'e yolda geçti. Sonunda bir akşam, saat altı su-

18 *Sobranie*, ed. Steklov, ii. 436-8.

larında Prusya'nın başkentine vardı. Tarih 13 Temmuz ya da artık Ruslar için de geçerli sayılması gereken Batı takvimine göre 25 Temmuz'du.[19]

Mihail Berlin'de Stankeviç'in bir ay kadar önce Novi'de –Roma'dan Komo'ya giderken durakladıkları bir İtalyan köyü– Varvara'nın kollarında öldüğü haberini aldı. Geçmişle arasındaki birkaç bağdan biri daha kopmuştu. Önünde yepyeni bir dünya açılıyordu.

19 *Herzen*, ed. Lemke, vi. 469; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 1-2, 6-7.

İKİNCİ KİTAP

DEVRİMCİ MACERAPEREST

"Kayaya mı çarpacağım yoksa daha beteri, karaya mı oturacağım bilmiyorum; tek bildiğim kanımın son damlasına kadar hızımı kesmeyeceğim."

MIHAIL BAKUNIN
Paul Bakunin ve Turgenyev'e, Kasım 1842

"Senin gibi insanlar kasırgalarda yetişir ve güneş ışığındansa sağanak yağışlı havalarda daha güzel olgunlaşır."

ADOLF REICHEL
Mihail Bakunin'e, 19 Nisan 1850

BİRİNCİ BÖLÜM

İki Dünya Arasında

Mihail Bakunin, Stankeviç'in ölüm haberinin iyimserliğini bozmasına izin vermedi. Böyle bir son, "ölüme karşı mutlak bir zafer, ölümsüzlüğün kutsanması demektir," diyordu. Varvara ise "yeniden umutlandığını, sakinleştiğini, içinin sevgi ve kutsallıkla dolduğunu," yazıyordu. Çocuğuyla birlikte bir kez daha yapayalnız kalan Varvara kardeşinin yanına Berlin'e geldi. Mihail ile eşyalı bir evde birlikte yaşamaya başladılar. Varvara'nın Stankeviç'le yaptığı gizli yolculuktan haberi olmayan yaşlı Alexander Bakunin, Mihail ile ikisinin Berlin'de bir araya gelişini ondan kasten saklanan bir planın parçası sanıyordu. Mihail'i samimiyetsizlikle suçlayan sert bir mektup yazdı. Hiçbir şeyden şüphelenmediğinde kandırılmak ve kandırılmadığında şüpheye kapılmak yaşlı adamın kaderiydi.[1]

Genç Bakunin Berlin'e geldikten kısa süre sonra, kendinden dört yaş genç ve bir gün kendisinden daha fazla ün kazanacak bir Rus'la, bir başka mavi gözlü devle karşılaştı. İvan Turgenyev iki yıldır yurtdışındaydı ve oyunun kurallarını iyi biliyordu. Bakunin, Rusluktan gelen özgüvenine rağmen, henüz yabancı bir şehre gelmenin şaşkınlığını üzerinden atamamıştı. O sırada

1 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 16; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 8, 27.

Turgenyev'den daha cazibesiz ve kendisine uygun olmayan bir yurttaşını bile kucaklamaya hazırdı. Birkaç gün, belki de birkaç saat içinde ömür boyu sürecek bir dostluk kurulmuştu.

İvan Turgenyev dul bir annenin en küçük oğluydu. Yirmi yaşında annesinin himayesinden kaçmış, yirmi beşinde hayatının kırk yılını birlikte geçireceği Pauline Viardot'ya tutulmuştu. Bu iki çarpıcı olay arasında pek çok ikincil ilahi karaktere taptı. Bunlardan biri, yurtdışındaki ilk sonbaharında tanıştığı ve hayatının son yılında Roma'da yeniden karşılaştığı Nikola Stankeviç'ti. Stankeviç'e tapmak Hegel'e ve metafiziğe bağlanmak demekti. Felsefe genç Turgenyev'in kafasında derin kökler salmadıysa da günün modasını takdir ediyordu. Stankeviç ölmüştü ve yeni bir idole ihtiyacı vardı. Karşısına Stankeviç'in öğrencisi ve dostu Bakunin çıktı.

> Bizi bir araya Stankeviç getirdi [tanışmalarından altı hafta sonra yazdıklarından] ve ölüm bile bizi ayıramayacak. Sana ne çok şey borçlu olduğumu anlatmam zor, anlatamam. Duygularım dev dalgalar gibi ve kelimelerle ifade edecek kadar durulmadılar daha. Ansiklopedimin[2] baş sayfasında şöyle yazıyor: 24 Haziran 1840 günü Stankeviç öldü. Ve altında: 20 Temmuz 1840 günü Bakunin'le tanıştım.[3] Tüm geçmiş yaşamımdan başka bir anı taşımamayı diliyorum.

Bakunin de daha az etkilenmiş değildi. Premukhino'daki kız kardeşlerine, "sizden, Beyerlerden ve Stankeviç'ten sonra gerçekten yakınlaştığım tek kişi Turgenyev" diyordu.[4]

İki arkadaş kısa sürede birbirlerinden ayrılamaz hale geldiler. Bakunin, şımarık bir çocukla ve gergin bir anneyle geçirdiği hayatın sakıncalarını görerek ekimde Varvara'dan ayrıldı ve yakınlarda bir dairede yaşayan Turgenyev'in yanına taşındı. Dostluklarının baharındaki iki genç adam, sobanın dibinde

---

2 Hegel'in *Encyklopadie der philosophischen Wissenschaften* eseri kastediliyor.

3 Tarih ya yanlıştır ya da Rus takvimine göre yazılmıştır. (Stankeviç'in ölüm tarihi batı takvimine göre yazılmışsa da). Bakunin Berlin'e 13/25 Temmuz'da gelmişti.

4 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 52; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 59.

oturan Turgenyev ve divana uzanan Bakunin, geceler boyu inançlarından, hayallerinden ve arzularından konuştular. Ya da yabancı gazetelerin bulunabildiği gözde kafeleri Unter den Linden'e gider ve uzun boyları ve zarif, etkileyici çehreleriyle tüm dikkatleri üzerlerine çekerlerdi. Lider ve öğretmen rolü Bakunin'e ne kadar mükemmel uyuyorsa çömezlik de arkadaşının o kadar hoşuna gidiyordu. Bakunin'in küçük ya da büyük borçlarını bilinmez bir gelecekte ödemek için verdiği muğlâk sözlere kaynak gösterdiği Turgenyev'in kesesinin, dul annesinin küpüyle rekabet ettiğini keşfetmesi daha da iyi olmuştu. Her açıdan ideal bir dostluktu.[5]

Bakunin o günlerde gayet ağırbaşlıydı. Berlin, Stankeviç'in bütün müritleri için felsefenin anavatanıydı. Hegel öleli dokuz yıl geçmesine rağmen Berlin'de felsefe deyince akla hâlâ Hegelci sistem geliyordu. O sırada Hegel'in sadık takipçisi profesör Werder'in sözü geçiyordu ama fikirleri nadiren ders sıralarının dışına taşıyordu. Bakunin onun dizinin dibinde oturma hevesiyle çalışıyordu. *Faust*'taki bilgiçten alıntı yaparak, sevinç içinde "*Zwar weiss ich viel, doch möchte ich alles wissen,*"* diyordu. Öğrenmeye susuzluğu nedeniyle üniversitenin açıldığı ekim ayını bekleyemedi. Başka bir öğrenciden Werder'in mantık dersi notlarını alıp, sadece kendisi okumakla kalmadı, aynı zamanda kopyalayıp Paul'un okuması için eve gönderdi. Yarıyıl başladığında Werder'in felsefe dersleri ile estetik, teoloji ve fizik sınıflarına devam edecek, ayrıca boş zamanlarında binicilik ve eskrim öğrenecekti. Bakunin de Turgenyev kadar inanarak, Berlin'de birlikte geçirecekleri harika kışın gelmesini bekliyordu.

Bu dolu akademik programın ne kadarının gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Fakat Bakunin kaydını zamanında yaptırmış ve kendisini *vir invenis ornatissimus* diye niteleyen diplomasını almıştı. Az öğrencinin katıldığı Werder'in mantık derslerine düzenli devam ederek Turgenyev'le

5 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 25, 40, 44-5, 85; Annenkov, *Literaturniya Vospominaniya*.

(*) Çok şey biliyorum ama her şeyi bilmek istiyorum.

ikisi ateşli Hegelciler unvanını kazandılar. Bakunin daha sonra romantiklerin eski idolü Schelling'i keşfetti. Schelling bir çeşit hayal kırıklığı yaratmıştı. Bakunin onun derslerini "ilginç ama daha çok anlamsız," buluyordu. Fakat yine de Schelling'in jübilesine katılmayı ihmal etmemişti. Yaşlı adamın evinin önünde öğrenciler ellerindeki fenerlerle gelip durduklarında Bakunin'in *hurra* diye bağıran gür sesi alkış sesleri arasından duyulabiliyordu ve bir seyircinin pitoresk ifadesiyle, yüzü "kocaman açılmış tek bir ağza" dönmüştü. Bakunin, insana ait her tür kendiliğinden eylemi sevdiği gibi gürültüyü de seviyordu. Üniversite hayatına düzenli katılmasa da, gösterilerde bulunmaya her zaman hazırdı.[6]

Sosyal hayatı da gayet sürükleyiciydi. Berlin'e geldikten sonra Bakuninler arkadaş yokluğu çekmemişlerdi. Ruslar arasında, Stankeviç ölüm döşeğindeyken Varvara'nın yanında bekleyen Efmerov ve Stankeviç'in iki başka arkadaşı Mihail'in ilk defa karşılaştığı Frolovlar bulunuyordu. Baltık eyaletlerinden gelen, aslen Alman olan bir baron vardı. Baron, Bakunin ve Turgenyev'le Rus çayı ve soğuk bira içerek geçirdiği akşamları yazmış, ama kendi adını saklı tutmuştur. Katkov ortaya çıkmış ve aşırı bir dostlukla karşılanmıştı. Berlin'in coşkusu bütün nahoş anıları Bakunin'in hafızasından silmişti. Sıkılan yalnızca Katkov'du. Yıllar sonra anılarında Bakunin'den küçümsemeyle bahsederek intikamını aldı. Almanların içinde, saf düşüncenin ve sünger gibi içmenin Alman usullerini Rus turistlere öğretmeyi iş edinen Müler-Strübing dikkat çekiyordu. Müler-Strübing gazeteciydi, edebiyat adamıydı, sanat, müzik, tiyatro eleştirmeni ve ayrıca filozoftu. Gençliğinde siyasete atılmayı hayal etmiş, bu yüzden beş yılını hapiste geçirmişti. Berlin'e gelen Rus ziyaretçilerin çoğu zengin ve cömertti. Hizmetleri karşılığında, hayatının başta gelen zevklerinden bira, sanat ve metafizik yanında çok iyi giden Strassburg köftesiyle ona bir ziyafet çekerlerdi. Belki de en önemli yanı, Bakunin dahil pek çok Rus'un tipik –metafizikçi, duygusal, her zaman her yerde, ki-

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 10, 18, 32-3, 37, 78; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. xx.

bar, obur ve hepsinden çok aşırı tuhaf– Alman figürünü hayatları boyunca kafalarında resmetmelerine yardım etmesiydi.[7]

Bakunin ve Turgenyev'in çevresine dahil olan en önemli Alman Varnhagen von Ense idi. Varnhagen biyografi yazma yeteneği ile edebi zevkleri olan emekli bir diplomattı. Viyana Kongresinde görev almış ve Würtemberg mahkemesinde Prusya Kralını temsil etmişti. Ya doğal eğilimleri ya da diplomatik tecrübesi sayesinde azılı bir şöhret avcısı haline gelmişti. Bulduğu en büyük şöhretle, Alman romantiklerinin taçsız kraliçesi Rahel Levin ile evlenmişti. Son yıllarında ise merhum karısından kalan yazıları düzenlemekle, titiz bir günlük tutmakla, hatırat toplamakla, sanat ve edebiyatta yeni hareketleri himaye etmekle meşguldü. Otuzların sonlarında Puşkin adı Prusya'nın doğu sınırlarını geçmişti ve Rus edebiyatı rağbet gören bir kült olmuştu. Varnhagen bunu büyük bir coşkuyla kucaklamıştı. Berlin'de Stankeviç ve Granovski gibi edebi üstünlük gösteren Ruslar arıyor, Stankeviç'in Neverov adında bir arkadaşından Rusça dersleri alıyordu.

Bakunin, Varnhagen ile kendine özgü biçimde tanıştı. Bir sabah Neverov'un Varnhagen'a yazıp ona teslim ettiği mektubu kaybettiği için özür dilemeye Varnhagen'ın evine gitti. Varnhagen hâlâ yataktaydı. Fakat ağırbaşlılığı ve soğukkanlılığı elden bırakmadı. Genç adamı ve özrünü kabul etti. Her zamanki inceliği ve bilgisiyle Bakunin'in Bettina'nın Goethe ile yazışmalarının bir kısmını bir zamanlar Rusça'ya çevirdiğini hatırladı. Acaba çeviri tamamlanmış mıydı? Gerçeği fevkalade çarpıtan Bakunin tamamlandığını ve kendisindeki elyazmalarını kaybettiğini söyledi. Varnhagen misafirinin "özgür ve yüce düşünceli dürüst bir genç" olduğunu düşündü. Fakat aralarında geçen konuşmayı günlüğüne yazmadı. Herzen, "gerçeğin girdabına kapılmaya" hevesli Turgenyev ve Bakunin'in Varnhagen'ı nasıl gördüklerinden ve ona kendilerini "güzel bir aktrisle" tanıştırsın diye yalvardıklarından bahseder. Fakat bu hikâyenin doğruluğu şüphelidir. Bunun Bakunin'e faydası do-

7 *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 314-19; *Russkaya Starina* (Mayıs 1884).

kunmazdı. Turgenyev'in de tanıştırılmak için Varnhagen'a ihtiyacı yoktu. Aslında Varnhagen onları meşhur bir şarkıcıyla, Henriette Solman'la tanıştırmıştı. Ancak, Solman artık ne genç ne de güzeldi. Ölümsüz Rahel'in geleneğini sürdürmeye çabaladığı bir *salon* uğruna sahneleri bırakmıştı. İki genç adam onu görmeye gidecekleri zaman, biri yeşil öteki mor, en güzel kadife ceketlerini giyiyorlardı. Varnhagen Bakunin'i ayrıca Bettina von Arnim'le tanıştırdı. O da ellisinin üstündeydi. O günlerin bir tanığının ifadesine göre, "bakışları uğursuz, saçları kupkuru ve taranmamış, üzerine özensizce giydiği anlaşılan sarkmış siyah ipek elbisesiyle ufak tefek bir kadındı." Gerçek Bettina, Bakunin'in toyluk döneminde mektuplarıyla yarattığından daha fazla bir romantik etki yaratamamıştı. Yine de onu defalarca ziyarete gitti. Bu ziyaretlerin genelde üç saat sürdüğünü fark etmişti.[8]

Bakunin ve Turgenyev'in içine girdiği topluluk karışık ve kozmopolitti. Grubun uğraşları da kendi gibi çeşitliydi. Çarşamba günleri büyük senfonilerin sırayla çalındığı Beethoven konserlerinde buluşuluyordu. Bu tercih dikkate değer. Beethoven henüz evrensel bir klasik olmamıştı ama Alman idealizminin müzikal yorumuydu. Herzen'in sözleriyle, kırklı yılların genç romantikleri "Rossini'ye aldırmıyor, Mozart'ı hoş görüyor (onu çocuksu ve güçsüz bulsalar da) ve Beethoven'in her akordunda felsefi araştırmalarını yürütüyorlardı." Konserlerden sonra başka akşamlar da yaptıkları gibi Varvara'nın dairesinde toplanırlardı. Üçüncü kattaki geniş ve hoş mekânın penceresinde çiçekler, kafeste bir şakrakkuşu durur, içeride bir kanarya serbestçe dolaşırdı. Misafirlere Rus çayı ve füme dil ikram ederken Mihail ile Turgenyev Varvara'ya yardım ederlerdi. Akşamları edebiyat okumalarıyla (bir gece Byron'ın *Cain*'i Almanca çevirisinden okunmuştu) ya da felsefe ve sanat tartışmalarıyla geçerdi. Yalnız siyaset tabuydu, çünkü günlük sorunlar ezeli gerçeklere kıyasla önemsiz görülürdü. Alman öğ-

8 Varnhagen, *Tagebücher*, i. 232; *Herzen*, ed. Lemke, xiii. 235; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 85-6, 93, 266-7. Bettina von Arnim hakkında "çağdaş anlatı" için bkz. Lucy Cohen, *Lady Rothschild and Her Daughters* (1935).

rencilerinin sıkıcı bilgiçliğinden sonra Bakunin'in "pervasızlığını" heyecan verici bulan Werder de bu toplantılarda bazen boy gösterirdi. Bir seferinde toplantıdakilere Kristof Kolomb üzerine yazdığı bir manzum piyesin giriş sahnesini okumuştu. Bir başka sefer ruhun ölümsüzlüğünü metafizik bir yorumla savunarak Varvara'nın "endişelerini gidermişti." Varvara kız kardeşlerine, "bir an olsun susmuyoruz," diye yazmıştı. Bu genç insanlar evdekilere asıl hedeflerini ve kazanımlarını anlatmakta güçlük çekiyor olmalıydılar. Fakat yaşantıları hiç şüphesiz kalabalık, ağırbaşlı ve son derece ciddiydi.[9]

* * *

Bu yeni deneyimlerin tüm yoğunluğu ve heyecanı bir yana, aslında Bakunin, Batı Avrupa'ya hâlâ yabancıydı. 1840 yazında Kronstadt'dan ayrıldığında ülkesinden vazgeçmek gibi bir niyeti yoktu. Rus topraklarında bir daha asla özgür bir insan olarak ayak basamayacağını hiç düşünmemişti. 1842 baharına kadar, hedefi hâlâ Moskova Üniversitesinde felsefe kürsüsüne girmekti. Kendisi gibi çevresindekiler de buna inanıyorlardı. Hacimli mektuplarından da anlaşılacağı gibi, gurbetteki ilk aylarında aklı hep Premukhino'daydı. En büyük dileği, sevdiklerinin yanına gelmesi ve yurtdışındaki geçici ikametinde edindiği manevi ve entelektüel birikimi onlarla paylaşabilmekti.

İlk aklına gelen Paul'du. Mihail bir küçüğü Nikola ile ruhen hiç yakınlaşmamıştı. Ayrıca Nikola evlilik arifesindeydi. Paul her zaman gözdesiydi. En az kendisi kadar felsefeye meraklıydı ve ağabeyinin yanında Werder'in öğrencisi olmaya can atıyordu. Paul Berlin'e gelmeliydi. Ebeveynleri itiraz etmezdi, çünkü gerekli parayı Turgenyev borç verecekti. Paul'un seyahatine karar verildikten sonra Mihail'in sevgili Tatyana'sını da yanında getirmeyi gündeme getirebilirdi. Mihail'in 1841 baharında Premukhino'ya yazdığı mektuplar bu tasarılarla doludur.

Tatyana'ya göre yapılacak bir şey yoktu. Mihail'den uzaktayken savaşçı biri değildi. Anne babasını, kendi istekleriyle ka-

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 22, 43, 66, 86; *Herzen*, ed. Lemke, xiii. 14; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 16, 42.

bul etmeyecekleri bir teklifle üzemeyecek kadar şefkatliydi. Paul'un seyahati ise şaşırtıcı bir sevinçle onaylanmıştı. Paul ve Alexandra Beyer, Beyerler ile Bakuninler her karşılaştığında ortaya çıkan o kaçınılmaz duygusal karışıklardan birine kapılmışlardı. Paul yirmi bir yaşındaydı. Alexandra ondan birkaç yaş büyüktü. Alexander Bakunin bu defa bilgelikle, yurtdışı seyahatinin oğlunun aklını başka yöne çekebileceğini düşünüyordu. Ağustos 1841'de, Mihail'den on üç ay sonra, Paul Berlin'e vardı.[10]

Ayrılışı o kadar ani gerçekleşmişti ki, Varvara ile Mihail'e haber vermeye zaman olmamıştı. Yaz geldiği için Batı Almanya'ya kısa bir geziye gitmişler ve adres bırakmamışlardı. Paul arkalarından gitti. Rus turistlerin gözde tatil beldesi Ems'de izlerini buldu. Birkaç hafta hep birlikte orada kaldılar, Frankfurt'a gittiler, Lützen Savaşının yapıldığı yeri ve Gustavus Adolphus'un anıtını gördüler. Oradan Dresden'e geçtiler ve Varvara ile Paul bu hoş şehirde kışı geçirmeye karar verdiler. Grubu bölme kararı aile bağlarına gölge düştüğü hissini veriyor. Ekim 1841'de Mihail felsefe eğitimini sürdürmek için Berlin'e döndü. Kendi deyişiyle hayatında ilk defa yalnız kalıyordu.[11]

Yalnızdı, çünkü o sırada Turgenyev de Rusya'ya dönmüştü. Mihail'den aldığı "tam yetkiyle" o günlerde altı günlüğüne uzun zamandır beklenen, kaçınılmaz Premukhino ziyaretindeydi. Büyülenmişti, kendisi de büyüleyici biriydi. Hoş görünüşü ve rahat tavırları herkesin hoşuna gidiyordu. Sallandığında yeri sarsan Alexis'le güreşiyor, Alexander'la karikatürler çiziyordu. Mihail'in arkadaşına tapmaya dünden hazır Tatyana ise ihtiyatsızca ve tutkuyla ona aşık olmuştu. Tatyana yirmi yedi yaşındaydı. Belinski'ye gösterdiği geçici ilgi dışında, o güne dek Mihail ve diğer erkek kardeşlerinden başka bir erkeği sevmemişti. Mihail'in gidişi, Tatyana'nın duyguları üzerindeki baskın etkisiyle oluşan lüzumsuz sıkılganlıkları ortadan kal-

10 Steklov, *M. A. Bakunin*, i. 93; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 44-5, 51-3, 58; *Godi Stranstviya*, s. 68, 71.

11 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 73; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 60, 65, 67, 69-70; iv. 232.

dırmıştı. Altı gün gibi kısa bir zamanda hiç düşlemediği delice bir tutkuya kapılmış ve Mihail'in bile onu götüremediği bir dünyaya ayak basmıştı.

Aralık ayında Torzok'ta ve ertesi bahar Moskova'da buluştular. Turgenyev arkadaşının kız kardeşine karşı sevgi doluydu. Fakat gerçek bir romantik değildi. Cinsel cazibeyle seyreltilmiş duygular ile metafizik nutukları karıştırmak gibi, bir Bakunin'de bulunan tehlikeli huylardan hiçbirine sahip değildi. Bir hedonist gibi haylazlık edecek biri de değildi. Rusya'ya dönüşünde annesinin terzisi sarışın bir hanımla gizlice ilişkiye girmiş, kadın hamile kalmıştı. Hayatıyla ilgili planlarda Tatyana Bakunin'e yer yoktu. Aşktan mahrum ve sevdalı genç kızın, gecelerce ağladıysa da, kendi kaderini görecek kadar aklı vardı. 1842 yazında Turgenyev'e "dile getiremediği ve istenmeyen" aşkını –hiçbir umut beslemeyen, hiçbir talepte bulunmayan ve gurur tanımayan bir aşk– itiraf ettiği bir mektup bulunuyor. Yine de gururu vardı. Mihail'in asla geriye ödeyemeyeceği şekilde Turgenyev'in cömertliğiyle yaşamışlığını ve kısmen hâlâ böyle yaşadığını bilmek onu rahatsız ediyordu.[12]

Bu sırada, Tatyana'nın trajedisinden habersiz ve Turgenyev'in parasıyla ilgili vicdan muhasebelerinden bağımsız Mihail, Berlin'de Dorotheenstrasse'de tek başına bir daireye yerleşmişti. Neredeyse sadece Almanlarla –Müller-Strübing ve gelip geçici isimlerden öteye geçmeyen kişilerle– arkadaşlık ediyordu.[13] Ders listesine Schelling ("Vahiy Felsefesi") ve Ranke'yi ("Modern Tarih"), boş vakitlerine de Shakspeare okumalarını eklemişti. Beethoven'in senfonileri, Premukhino'ya, Dresden'deki Varvara ve Paul'a hasret duygularını uyandırıyordu. Sağ yanağında bir abse olmuş, geceler boyu uykusuz kalmış ve sonunda dişi ağrımaya başlamıştı. Premukhino'daki kız kardeşlerine, "yalnızlık benim için her zaman çok değerli, beni kendi içime bakmaya zorluyor," diye yazıyordu. Fakat 1841-2 boyunca yaz-

12 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 75-7, 115-16, 222.

13 Ekim 1841'de Berlin'e gelen Engels de Dorotheenstrasse'de oturmuş ve Werder ile Schelling'in derslerine devam etmişti. Ama iki genç adam ancak yıllar sonra karşılaştılar.

dığı mektuplarda bir tatminsizlik ve bunalım duygusu hâkimdir. Hayatında bir krizin yaklaştığı bellidir.[14]

Varvara ile Paul'un Premukhino dönüşüyle, Mihail'in vatanıyla olan son kişisel bağlarının kopması yaşadığı krizle aynı zamana rastladı. Önce Varvara gitti. Dönüşü bir önceki ilkbahar, Alexander Bakunin kızına Rusya'ya kocasının yanına dönmesi gerektiğini yazdığından beri sürekli tartışma konusuydu. Bu baba müdahalesi Mihail'in isyankâr ateşini körüklemişti. Varvara ve çocuğunun, kocasıyla hiçbir şekilde temas etmeyeceği garanti edilmedikçe onların Rusya'ya dönmesine izin vermek suç sayılırdı. Tümüyle Dyakov'un tarafını tutan babasına güvenmiyordu. Rusya'ya dönen Turgenyev, "Varvara'nın dönüşüyle ilgili Nikola ile anlaşmakla görevlendirildi." Varvara eskiden olduğu gibi özgürlük ve merhamet duyguları arasında gidip geliyor, çocuğunun babasına içten içe saygı besliyordu. Bir kez daha Mihail'in Dyakov'u hor gören, kendisini sahiplenen katı tavrıyla geri püskürtülmüştü. Fakat Mihail'in üzerindeki etkisinin farkındaydı ve bazen ona korkuyla karışık bir duyguyla yaklaşıyordu. Zaferi ona çok görse de, sonunda kazanan hep Mihail'di. Mihail o günlerde Tatyana'ya Varvara hakkında şöyle yazmıştı: "Nasıl isyan edip, kimseleri dinlememe ve her şeyi kendi başına yapma kararı aldığını ve sonra da vazgeçtiğini bilirsin. Yine öyle oldu."

Haftalarca tartışıldı. Kasım 1841'de Varvara kocasına yazdığı mektubu onaylaması için Dresden'den Mihail'e gönderdi. Mihail'e göre yazılanlar aşırı teslimiyetçiydi. Mektubu hoyratça yırtıp, Varvara adına başka bir mektup yazdı. Birkaç gün sonra Mihail, Dyakov'a aracılık yapan Nikola'dan bir mektup aldı. Dyakov Varvara'yı görmeye asla yeltenmeyeceğine ve oğlunu "nadiren, çok nadiren" göreceğine söz vermişti. Bu koşullar altında Mihail Varvara'nın dönüşüne nihayet "razı geldi." Fakat kış yolculuğu imkânsızdı. Varvara 1842 Haziranına kadar yola çıkamadı. Son aylarda iki kardeş birkaç kez yazıştılar. Mihail Noel'de Paul ve Varvara'nın yanına Dresden'e gitti fakat Varvara Almanya'dan onu görmeden ayrıldı.

---

14 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 66-7, 73-4, 92.

> Birbirimizi anlamaya çalıştık [dönüşünün ardından Varvara'ya yazdıklarından], dost olmaya çalıştık ama olamadık ve suç ikimizde de değil... Sıklıkla sertleştiğimi ve seni incittiğimi inkâr etmiyorum. Ama inan bana Varvara, ben de çok incindim ve her defasında öyle yürekten ve öyle feci pişmanlık duydum ki, beni affetmen gerekir. Senin dostun olmaya çalıştım, zorla yaptırılamayacak şeyleri zorla yaptırmaya çalıştım. Kabul ediyorum, çocukçaydı. Bir daha yapmayacağıma söz veriyorum.

Ancak Varvara büyüyü bozmuştu. "Küçük sürüde" bir asi vardı. Premukhino ile bir bağ daha çözülmüştü.[15]

Paul hâlâ oradaydı. Ders yılı sonunda, Varvara'nın gidişinden kısa süre sonra Mihail Berlin'den kardeşinin yanına geçti. Ağustosta Rusya'dan yeni dönen Turgenyev de Dresden'e gitti. Fakat Turgenyev artık geçen yılki zengin hibeci değildi. Bütünüyle zengin ama kaprisli annesinin insafına kalmıştı. O da oğluna arkadaşlarını geçindirecek kadar bol para temin etmekten usanmıştı. Maddi zorluk haliyle nahoş bir durum yaratmıştı. Mihail Alexis'e sarkastik bir üslupla, "babamlara söyle havadan yaşamayı öğreniyoruz ama daha eğitimi tamamlayamadık" diye yazıyordu. Dresden'de yaşayan bir Rus aile vardı, Yazikovlar. Onlarla ilk kez Ems'de karşılaşmışlardı. Her zamanki tuhaflığıyla Mihail Yazikovların annesine yarı âşıktı, Paul ise kızlarına tastamam tutulmuştu. Varvara'nın gidişinden önce Yazikovlardan borç almışlardı ve şimdi borçlarını geri ödemeleri mümkün değildi. Daha acil başka borçlar vardı. Mihail'in dediğine göre, beklenmedik bir para gelmediği takdirde, "hapsi boylamalarına ramak kalmıştı."

Bu durumdan kurtulmak için bir şeyler yapmak gerekiyordu. Yurtdışında geçen bir yıl, Paul'da felsefe çalışmalarına karşı büyük bir ilgi geliştirememişti ama başka işlere yaramıştı. Genç adam bu bir yılda Alexandra Beyer'e olan hislerinin derinleştiği yanılsamasına kapılmıştı. Bu değişikliğe Alexandra da, gençliğin verdiği hercailikle değil, Mihail'in etkisiyle şid-

15 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 55, 70-73, 78, 92-3, 117-18.

detle katılıyordu. Artık Paul'un dönüşünü geciktirmenin manası yoktu. Turgenyev kasımda Rusya'ya dönüyordu. Mihail, Paul'un de onunla gitmesinde ısrarcıydı.[16]

Bu karara yol açan bir başka ikna edici neden daha vardı. Bakunin'in fikirleri ve hedefleri bu aylar içerisinde giderek değişmişti. Bir önceki kış Alexandra Beyer'e (ihtiraslı kız kardeşlere yazdığı son mektup buydu) Almanya'ya gelmediği takdirde "bir daha asla görüşemeyebileceklerini" yazmıştı. Aynı sırada, yine yarı şaka yarı ciddi Premukhino'daki kız kardeşlerine yazdığı bir mektuba şöyle bir not eklemişti: "Bir gün tekrar görüşebilecek miyiz? Tanrı bilir!" 1842 yazında Berlin'den ayrılıp Dresden'e gelişi aslında Prusya başkentini Saksonya başkentine değişmekten fazla anlam taşıyordu. Felsefe ve akademik hayatı, gazetecilik ve siyasete değişmişti. Bu değişimin bedeli, siyasetin yasadışı sayıldığı Rusya'ya bir daha dönememekti. Yeterince oyalanmıştı. Artık amaçlarını gerçekleştirme zamanı gelmişti. Kararını Premukhino'ya bildirirken, *Faust*'tan şu alıntıyı yapıyordu:

> Ich bin zu alt um nur zu spielen,
> Zu jung um ohne Wunsch zu sein*

Kardeşlerini hâlâ canı gönülden seviyordu ve her zaman sevecekti, ama hayatın cilveleri yollarını ayırmış, onun için farklı bir yol çizmişti. Bir yıl da daha Almanya'da kalıp sonra belki Fransa'ya gidecekti. Mektupta tuhaf bir gerçekçilik havası vardır. Ayrıca Nikola'ya baba topraklarından payına düşenin satılmasını ve paranın onun tasarrufuna bırakılmasını rica eden ek bir mektup yazdı. Baba mülkündeki farazi payı bir serap gibi hep aklının bir köşesinde tutacak ve endişelenmeyi hiç aklına getirmeden böyle bir otuz yıl geçecekti.[17]

Bu kayıtsızlık ve serinkanlı beklenti Mihail'in yüreğini fazla uzun idare edemedi. Ayrılık zamanı, geldiğinde onu derinden

---

16 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 65, 108, 119-20; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 215.

(*) Sırf oyun oynayamayacak kadar yaşlı, arzularımdan vazgeçemeyecek kadar gencim.

17 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 91,94, 115, 120-22, 125-6.

sarsacaktı. Ülkesini terk etmişti, Rusya artık onun için hiçbir anlam taşımıyordu. Fakat Premukhino, ırmakları, ormanları, kız ve erkek kardeşleri, bunlar bugüne kadar benliğinin en derin parçalarıydı. 3 Kasım 1842'de Dresden istasyonunda Paul ile vedalaşırken, bir mucize olmazsa onları bir daha göremeyeceğini biliyordu. Ertesi gün kalemi eline alıp Premukhino'ya bir mektup yazdı. Tüm yazışmaları içinde eşsizliğiyle göze çarpan bu mektubu birebir aktarmamak haksızlık olur:

> Paul ve Turgenyev gittiler. Yarın bu mektubu üç gün kalacakları Berlin'e göndereceğim. Ondan ayrıldığımda, bir kez daha –evet, son defa– sizden ayrıldım, Premukhino'dan, Rusya'dan, tüm geçmişimden. Paul benim için sevgili Premukhino'mdan son bir sesti. Ses kesildi. Artık ne o var ne sizler varsınız. Hoşça kalın, hoşça kalın! Etrafımda sadece yabancı yüzler var, tek duyduğum yabancı sesler; evin sesi yok artık. Bu kadar çok sevdiğimi hiç bilmiyordum, size hâlâ bu kadar içten bağlı olduğumu bilmiyordum. Size yazarken ağlıyorum, bebek gibi ağlıyorum. Ne zayıflık! Fakat sizden saklamaya çalışmayacağım; sizlerle konuşamayalı uzun zaman oldu. Paul'un gidişi kalbimi örten perdeyi yırttı. Bir kez daha varlığınızı içimde hissediyorum, size bir kez daha ebediyen veda etmek için hissediyorum... Yalnız kalmam iyi oldu böyle ağlayabiliyorum; ben gözyaşı nedir hiç bilmemişim... Evet, bunlar son gözyaşlarımdır diye düşünüyorum; başka kaybecek neyim var ki. Her şeyi kaybettim, her şeye veda ettim. Hoşça kalın, dostlarım, hoşça kalın.
>
> Sevgili Tatyana, resmimi odana as. Onu senin için çizdirmiştim. Belki böylece kalbindeki yerim silinmez. İtiraf edin ki, şimdiden hakkında hiçbir şey bilmediğiniz bir hayalete döndüm sizin için. Resmim ve Paul'un anlatacakları beni hayatınıza geçirecektir. Varvara bunu yapamaz; beni tanımıyordu ve hatta şimdi de tanımıyor.
>
> Bir keresinde, bir sonbahar akşamı Lopatino ve Mytnits ormanı arasındaki çalılıkta nasıl resimler hayal ettiğimizi

hatırlıyor musunuz? Bir turna sürüsünün üzerimizden nasıl geçtiğini hatırlıyor musunuz? Ben şimdi turnaların göçtüğü yerdeyim. Mytnits ormanındaki yürüyüşlerimizi hatırlıyor musunuz? Bu yaz o en sevdiğim patikaya hiç gittiniz mi? Küçük koruluktaki ağaçlarım ne durumda? Bir ilkbaharda, Kutsal Haftada orada ateş yakmıştık. O sıralar Lyubov hasta ve ölüm döşeğindeydi, bize katılmak için faytonla yanımıza gelmişti... Sonra ben uzaklara gittim. Tanrım! Babama veda ederken nasıl yüreğim yanıyordu. Mutluluğumuzu isteyen ama hayatlarımızı mahveden –mahvetti çünkü kendi inançlarına yeterince inanmıyordu– zavallı onurlu babamızdan ayrıldığım için ne kadar üzgündüm. Şimdi beni kalbinden tümüyle söküp attı. Onu ne kadar sevdiğimi bilseydi! Canlarım, ona iyi bakın, o bir kahramandır, daha iyi bir kaderi hak ediyor. Sonra hep birlikte Kozitsino'ya gitmiştik. Akşamleyin nasıl vedalaştığımızı hatırlıyor musunuz? Bir daha birbirimizi hiç göremeyeceğimizi hissetmiş miydiniz? Sonra, Alexis, üçümüzün arabaya nasıl bindiğini ve yolda nasıl ağladığımızı, çalıların arasında öten ardıç kuşunu hatırlıyor musun?

Önümde büyük bir gelecek beni bekliyor hâlâ. Önsezilerim beni yanıltmaz. İçimden geçirdiklerimin sadece küçük bir bölümünü gerçekleştirebilsem, başka bir şey istemezdim. Mutluluk istemiyorum, mutluluğu düşünmüyorum. Çalışmak, kutsal bir dava uğruna çok çalışmak tek isteğim. Önümde büyük bir deniz uzanıyor ve benim sıradan bir rolüm olmayacak...

Hâlâ üzgünüm, ama üzüntüm geçer. Rusya'dan ayrıldığım için çektiğim son ıstıraptır bu. Şimdi bir kez daha güçlüyüm, hiçbir şeyden korkmuyorum ve başım dik, ileri yürümeye hazırım. Fakat bilin ki canlarım, denizlerin ötesinde her zaman dostunuz kalacak, sevginize her zaman hasret biri var, çünkü onun sizden uzakta, yeryüzünde kendine ait bir yurdu yok...

Hoşça kalın, canlarım ve yine hoşça kalın. El sallayacağız ve bir daha arkamıza bakmadan yaşamaya devam edeceğiz.

Bakunin geçmişte yaşayamayacak kadar gençti. İki hafta sonra, neşe içinde bir saray davetine gittiğini ve Fransız Bakanının karısıyla dans ettiğini yazacaktı.[18]

18 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 148-53, 161.

İKİNCİ BÖLÜM

Elveda Felsefe

Mihail Bakunin artık yirmi dokuz yaşındaydı. Premukhino'daki aile kavgaları siyasi ilkelerinin ortodoksluğundan bir şey eksiltmemişti. Hegelci gerçeklik hakkındaki felsefi tartışmalarda hâlâ siyasi bir anlam aramıyordu. Rusya'dan Almanya'ya göç ettiği dönemde, mizacı gereği isyankâr, aile geleneği ile rasyonel düşünce gereği muhafazakâr diye tanımlanabilirdi. Mihail Bakunin gibi inatçı bir karakterde bile, uzun vadede mizaç geleneğe de mantığa da baskın çıkacağından, sonunda devrimci davaya dönüşü mantıken beklenen son sayılabilir. Fakat bu dönüşümün aniliği ve bütünlüğü genelde Rus aristokratının, özelde de Bakunin'in tipik özelliklerini gösteriyor.

Bakunin'in Premukhino'ya beslediği yoğun duygular, aslında yerel ve kişisel nitelikteydi. Bütünüyle vatana ya da ulusal bir geleneğe adanmışlık değildi bu. Rus devletini değil, Rus kırlarını ve sayfiye hayatını kapsayan bir durumdu. Hatta (ya da belki, herkesten çok) Rus soyluları arasında bile 19. yüzyılın ilk yarısında vatanseverlik yeni ve zayıf bir kavramdı. Slav yanlısı doktrinle aşılanan sonraki kuşak Ruslar, Almanlara, Fransızlara ve İngilizlere, Dostoyevski'nin satırlarında gördüğümüz rahatsızlık, acıma ve küçümsemeyle bakacaklardı. Fakat Herzen, Turgenyev ve Bakunin'in kuşağı için Avrupa ikinci

hatta kimi açılardan öncelikli bir vatan gibiydi. Bu üç adam da Fransızca'yı ve Almanca'yı neredeyse ana dilleri gibi konuşup yazıyorlardı. Otuzlarına geldiklerinde, pek çok açıdan birbirlerinden farklı bu üç adam kendilerini öncelikle Rus değil, Avrupa ve dünya vatandaşı sayıyorlardı. Milliyetçilik Avrupa'nın geri kalanını içine çekerken Rusya'daki kast sisteminde toprak sahibi kesim hâlâ kozmopolit kültürden bir şeyler, Aydınlanma çağından fikirler taşıyordu. Uluslararası insan için, 19. yüzyılın ortalarına kadar, gecikmiş ama verimli bir yetişme ortamıydı bu.

Bu koşullarda doğup büyüyen Bakunin, isyankâr mizacının özgürlüğünü kısıtlayabilecek güçte her tür milli gelenekten yoksundu. Aklını kullansa, o da yetişmezdi. Bakunin'in parlak ve güçlü bir zekâsı vardı ama aklı güdülerinin efendisi değil, aksine, hizmetkârıydı. Ayırt etmeksizin her tür otoriteye karşı gelmek her normal bireyin gelişiminde gerekli bir aşamadır. Bakunin bütün hayatını çoğu insanın on ila otuz yaşlarında vazgeçtiği bir aşamada geçirdi. Bu bakımdan, ebediyen genç kalmaktan çok ebediyen çocuk kalmanın keyfini sürdü. Neye isyan ettiği bazen ikincil önem taşırdı. Öyle ya da böyle geçici koşullar ya da nedenlerle isyan ederdi. Başkaldırıyı haklı çıkarmak için yürüttüğü mantık daha da rasgeleydi. Konudan ya da isyanın sebebinden bağımsız olarak başkaldırma güdüsü Mihail Bakunin'in kişiliğindeki kadar başka hiçbir yerde çarpıcı ifade bulmamıştır.

Bakunin'in 1842'de Almanya'da yaşadığı aile içi isyandan siyasi isyana geçiş süreci, en basit ifadesiyle Alman edebiyatı ve felsefesi bağlamında açıklanabilir. Çoğu Rus çağdaşı gibi, Bakunin de Almanya'ya gelmeden önce bile Alman romantizmi ile Hegel felsefesinin etkisi altındaydı. 1840'ta Berlin'e geldiğinde bu etkiler Almanya'da da hâlâ hüküm sürüyordu. Orada bulduğu entelektüel ortam, özünde Rusya'da bıraktığından farklı değildi (belki daha yoğun seviyedeydi). Bakunin'in Berlin'deki ilk yılı Avrupa'daki başlangıç evresinin değil, Rusya'da geçirdiği dönemin sonucuydu.

Ancak, 1841 yılı Alman felsefesinde bir dönüm noktasıydı.

Bir önceki yıl, IV. Friedrich Wilhelm Prusya Kralı olmuştu. Uyuyan devi uyandırmama erdemini gösteremeyecek kadar acımasız ve ihtiyatsız bir gericiydi. Konuşma ve düşünce özgürlüğüne karşı kışkırtıcı saldırıları nedeniyle radikaller ona ironik bir biçimde "ilk Alman devrimci" lakabını takmışlardı. Strauss'un eseri *İsa'nın Hayatı* münferit bir skandal ve "Hegelci Sol" anlaşılmaz ve önemsiz bir klikti. Fakat resmi zulüm harekete güçlü bir ivme kazandırdı. Bakunin'in Moskova'da adını çok az duyduğu Ludwig Feuerbach'ın 1841'de *Hıristiyanlığın Özü*'nü yayımlamasıyla, yeni neslin zihni aydınlanmış ve felsefi bir devir açılmıştı.

Feuerbach'ın dini materyalist bir temele dayandırma iddiası taşıyan kitabı, Hegelci Sol ya da artık "genç Hegelciler" diye anılan radikallerin çıkış noktası oldu. Hegelci ortodoksi üzerine ilk saldırının din cephesi üzerinden yapılması çağın dini karakteri açısından önemlidir. Ayrıca ölümünde on yıl sonra, asilerin hâlâ onun adı altına sığınması ve doktrinini reddetmek yerine yorumladıklarını itiraf etmeleri Hegel'in korumayı sürdürdüğü itibarı açısından da önemlidir. Yaşlı adamın son yıllarının ürünü olan devlet tapınmacılığının çirkinliğinden arındırıldığında, Hegelci sistemin sadece gericiliğin değil, devrimin de inanç sistemi olduğu ortaya çıktı. Çünkü, gerçek olan her şey rasyonelse, diyalektik metoda göre gerçek olan her şey değişim içindedir. Bu yüzden hiçbir olayda durgunluk rasyonel olamaz. Akıl ve devrim başarıyla uzlaşır. Yeni doktrin genç nesil arasında zaptedilemeyen bir orman yangını gibi yayıldı. O güne değin Hegelciliği siyasi dingincilik diye yorumlayan ateşli Hegelciler, şimdi siyasete balıklama dalıyorlardı ve mükemmel bir yorumlamayla Hegel'i kendilerini haklı çıkarmakta kullanacaklardı. Otuzlarda Hegelci demek siyaset dünyasını olduğu haliyle kabul etmek demekti. Kırklarda ise (birkaç profesyonel felsefeci dışında) siyasi devrimcilik anlamına geliyordu.[1]

Bakunin'in yeni Hegelcilikle ilk tanışması, günümüzde özellikle Bakunin ve Karl Marx'ın entelektüel gelişiminde kı-

1 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 103.

sa süreli etkisiyle tanınan Arnold Ruge aracılığıyla gerçekleşti. Ruge, 1838'de üniversite şehri Halle'de, *Hallische Jahrbücher*'i kurmuştu. Bu felsefe ve siyaset dergisi Hegelci Solun yayın organı haline gelmiş, Botkin daha Moskova'dayken Mihail'e bir kopyasını ödünç vermişti. Dergi dikkat çekmeye ve radikal çevrelerde etki yaratmaya başlamıştı; 1840 yılı sonunda Friedrich Wilhelm demir yumruğunu indirip derginin yayımını yasakladı. Bir şey değişmedi. Ruge çalışmalarını Saksonya'nın ılımlı ortamında yürüttü. 1841'de dergi Dresden'de oldukça katolik *Deutsche Jahrbücher* başlığıyla yeniden ortaya çıktı saygınlığı artmış, radikal eğilimi vurgu kazanmıştı. Bakunin, Ruge'la ilk defa 1841'de Paul ve Varvara ile Dresden'e gittiğinde karşılaştı. Ruge, "en hafif mistizm izi taşıyan her şeyi reddettiği" ve "din, sanat ve felsefe alanına giren her konuda korkunç bir tek taraflılık gösterdiği" halde Bakunin onu "ilginç ve dikkate değer" bulmuştu. Bakunin hâlâ geleneksel Hegelciydi. Ruge'un materyalist görüşleri onu biraz şaşırtmıştı. Yine de Ruge'un Almanların "çürümüş, zerrin, değişmez vasatlıktan" duydukları kibirli tatminkârlığı sarsmakta faydası dokunacağını düşünmüştü.[2]

* * *

Bakunin'in dönüşümündeki belirleyici dönem, herhalde Berlin'de yalnız geçen 1841-2 kışıydı. Sansürcülere rağmen Almanya'ya Genç Hegelcileri yayan tez çalışmalarını ve kitapçıkları yalayıp yutuyordu. Hatta kendisi de isimsiz bir broşür yazmış ya da Ruge'a yazdığını söylemişti. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda bu metin belirlenememiştir.[3] 1842 yazında tekrar Dresden'e yerleştiği sırada Bakunin tam bir Genç Hegelciydi. Ruge onun "Berlin'deki yaşlı eşeklerin hepsine nal toplattığını" anlamıştı. Bakunin ise Meyerbeer'in yeni operası *Les Huguenots*'ın [Protestanlar] popüler aryasını mırıldanarak, Ru-

2 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 65-6.

3 Bu dönemden kalan Schelling aleyhtarı bir broşür önce Bakunin'e atfedilmiştir. Fakat, artık Engels'in eseri olduğu kesinlikle biliniyor.

ge'dan asi liderin adıyla "Amiral Coligny" diye bahsediyordu.* Devrimci davayı benimsediğini dünyaya ilan etmeye hazırdı ve Ruge'un dergisinin sütunlarından yararlanabilirdi. Ekim ayında *Deutsche Jahrbücher*'da, *Almanya'da Gericilik: Bir Fransız'ın Defterlerinden* başlıklı yazısı yayımlandı. Yazının altında "*Jules Elysard*" imzası yer alıyordu.

Bakunin bu makalede, özgürlüğün gerçekleşmesinin günün en acil meselesi –gericilikle demokrasi arasındaki temel karşıtlığı oluşturan mesele– olduğunu belirtiyordu. Çağdaş tarih pozitif (mevcut düzen) ve negatif (devrim) arasındaki Hegelci antitezin hâkimiyeti altındadır. Demokrasi henüz bağımsız bir varlık kazanamamış bir idealdir. "Bu sıfatla demokrasi kendini henüz kendi olumlu ifade bolluğu içinde değil, fakat ancak olumluyu reddetme biçiminde ifade eder." Demokrasi gericiliği devirdiğinde, ancak ve ancak o zaman, saf bir inkâr olmaktan çıkacaktır. "Niteliksel bir dönüşüm, yeni, canlı, hayat veren bir vahiy, yeni bir cennet ve yeni bir dünya, varolan tüm ahenksizliğimizin uyumlu bir bütün içinde eridiği genç ve kudretli bir dünya olacaktır."

Bu tamamlanmayı beklerken, gericilik ve demokrasi ölümcül bir mücadele içindedir. Pozitif ve negatif arasında uzlaşma olasılığına inanan kişiye, yanlışını çürütmek için kibirle Hegel'den bahsedilir. Uzlaşma, Bakunin'in doğasına bütünüyle aykırıydı, uzlaşmacılar (ya da "orta yolcular") gericilerden (ya da "pozitivistler") çok daha sert oklara maruz kalıyorlardı. "Sol, iki kere iki dört eder diyor; Sağ, iki kere iki altı eder diyor; *juste milieu* [orta yol], iki kere iki beş eder diyor[du]." Gericiler artık tarihin bir yanlışı olarak görülmeye başlanmıştı. Çoktan beri biliniyordu ki mevcut düzenin günleri sayılıydı ve uzlaşmacılar bunun hissedildiği dönemlerin tipik ürünüydüler.

> Tüm halklarda ve tüm insanlarda [diye devam eder meşhur nutku] fazlasıyla önsezi bulunur. Canlı organları

(*) Bu popüler opera, Fransa'da, 1572 yılında Katoliklerin Protestanları katletmesini konu almaktadır. Kralın baş danışmanı olan Coligny de öldürülenler arasındadır – ed.n.

felce uğramayan herkes, sarsıntılı bir bekleyiş içinde son sözün söyleneceği geleceğin yaklaştığını görüyor. Rusya'da, hakkında çok az şey bildiğimiz ve muhtemelen önünde harika bir gelecek uzanan o uçsuz bucaksız ve karlar altındaki imparatorlukta bile, karanlık bulutlar toplanıyor. Hava ağırlaşıyor, fırtına yaklaşıyor!

Ve bu yüzden gözleri kör edilmiş kardeşlerimize sesleniyoruz: Tövbe edin! Tövbe edin! Tanrının Krallığı yanı başınızda.

Sadece hayatın gizemli ve ebedi yaratıcı kaynağı olduğu için yıkan ve yok eden ebedi ruha güvenelim. Yıkma tutkusu aynı zamanda yaratıcı bir tutkudur![4]

Almanya'da Gericilik o günlerde çok sevilen, saygıdeğer Hegel'i devrim filozofuna dönüştürme sanatı içinde parlak bir makaleydi. Bakunin'in kaleminden çıkmış en tutarlı ve mantıklı yazıydı. Daha ileri zamanlarında ona Avrupa'da şöhret kazandırdı. Hiç kimse Jules Elysard adında bir Fransız'ın varlığına inanmıyordu. Makalenin gerçek yazarı hakkında söylentiler kısa zamanda yayıldı. Moskova'daki Herzen söylentileri duyduğunda günlüğüne şöyle yazıyordu: "Eski günahlarını temizliyor. Onunla bütünüyle hemfikirim." Söylentiler Belinski'ye ulaştığında, o da her zamanki asilliğiyle "Mihail ile kendisinin Tanrı'yı ayrı yollarda aradıklarını ama sonunda aynı mabette buluştuklarını," söyleyecekti. Mihail'e, eski kavgalarını sona erdiren coşkulu bir mektup yazdı. Botkin de aynı şekilde hareket etti. Aslında makale, skandal yaratan bir başarıydı. Bakunin, eserinin Rus yetkililerin gözünden uzun süre kaçacağını düşünmüyordu. Ruge da bu denli kışkırtıcı bir yazının Saksonya sansüründen kurtulmasını beklemiyordu. Her ikisinin de Dresden'deki konumlarını güvensiz ve tehlikeli görmek için yeterli nedeni vardı.[5]

Bakunin, Ruge'dan daha az endişeliydi. Davranışlarının sonuçlarına karşı her zaman kayıtsızdı. Zaten Dresden'den de Al-

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 126-48, 183; iv. 103; Ruge, *Briefwechsel*, i. 273.

5 *Herzen*, ed. Lemke, iii. 96; Belinski, *Pisma*, ii. 317; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 184.

manya'dan da sıkılmıştı. *Almanya'da Gericilik*, yalnızca Hegelci döneminin son noktası değil, aynı zamanda Hegel'e olan vedasıydı. Şu ya da bu biçimde yedi yıl boyunca düşüncelerinde Alman felsefesi hâkimdi. Taze otlaklar arama zamanı gelmişti. Programını açıklayan yazısında Alman yerine Fransız takma ad seçmesi ilginçtir. Bir yıl önce Lamennais'nin *Politique du peuple** eserine rastlamış ve burada Alman metafizik alemine sanki hiç varolmamış muamelesi yapan yeni, coşkulu bir din ve siyaset sentezi bulmuştu. *Almanya'da Gericilik* ortaya çıktığı zamanlarda Stein adında bir Alman Profesör *Çağdaş Fransa'da Sosyalizm ve Komünizm* başlıklı bir çalışma yayımlamıştı.** Böylelikle Saint Simon ve Fourier, Proudhon ve Pierre Leroux gibi kişilerin teorileri Alman dünyasına ilk defa giriyordu. Bu Fransız yazarların hayalci ve ütopik programları Bakunin'e Alman metafiziğine kıyasla daha pratik ve somut görünmüştü. Feuerbach bile "gerçekdışı" ve "sadece teorikti." Geriye kalan Alman filozofları ise "teorik kurtuluş reçeteleriyle" sadece "komiktiler." Yeni Hegelci radikalizm teoriden ibaretti. Fransız sosyalizmi ise pratikti. Felsefe ancak geçmişe karşı çıkabilirdi. Gelecek eylem adamınındı. Seçenekleri bu şekilde formüle eden Bakunin'in, neyi seçeceği gün gibi aşikârdı.[6]

* * *

Dresden'de yeni ve gözalıcı bir kişiliğin ortaya çıkışıyla bu seçim perçinlendi. 1841'de İsviçre'de, *Yaşayan Birinin Şiirleri* [Gedichte eines Lebendigen] başlıklı küçük bir şiir kitabı yayımlanmıştı. Kitap Almanca konuşulan ülkelerde hatırı sayılır bir beğeni toplayıp iki yıldan az zamanda altı baskı yapmıştı. Tutkuyla siyasal özgürlükten bahseden şiirler Georg Herwegh adında bir gence aitti ve "Genç Almanya" [Junges Deutschland] adı altında on yıldır ağır ağır ilerleyen bir hareketin son

(*) Politique a l'usage du peuple (1839) adlı kitap kastediliyor – ed.n.

(**) Carr, zamansal bir sıçrama yapmış görünüyor. Lorenz van Stein'in söz konusu kitabı Bakunin'in makalesinden dört yıl sonra, 1846'da yayımlanır – ed.n.

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 62-4, 154, 175-6; iv. 103.

ifadesiydi. "Genç Almanya" ölü, hareketsiz, kültürsüz Cermen'lere karşı bir model olarak Fransa'nın (devrim geleneğini hâlâ yaşıyordu) ilerici fikirlerini benimsemişti. Her ikisi de Yahudi olan en meşhur temsilcileri [Ludwig] Börne ve [Heinrich] Heine, Paris'e iltica etmişlerdi. Hem romantizmin duygusal böbürlenmelerine (bazen benzediği halde), hem de mekteplerin metafizik inceliklerine karşı çıkıyorlardı. "Genç Almanya"nın yazarları ve şairleri eylem adamı olarak dikkat çekmiyorlardı, fakat teoride eylemin duygu ve düşünceden üstünlüğünü vaaz ediyorlardı. Her iki açıdan da, Herwegh hareketin tipik bir temsilcisiydi.

Ekim 1842'de Herwegh'in Dresden'e gelişi *Almanya'da Gericilik*'in yayımlanması ile Paul ve Turgenyev'in Rusya'ya gidişi arasında kalan kısa zamana rastlamıştı. Herwegh, bütün iyi demokratların saygısını kazandığı, Alman eyaletlerindeki yükseliş döneminin ortasındaydı. Dresden'deki demokratlarla bir hafta geçirmiş, bu sırada Turgenyev ve Bakuninlerle kalmıştı. Hayırlı bir karşılaşmaydı. Turgenyev'in gidişiyle Mihail'in kalbinde boşalacak yeri doldurmaya uygun görünüyordu. Turgenyev aristokrattı, Herwegh ise bir otel sahibinin oğluydu. Fakat görünüşte pek çok ortak yanları vardı. İkisi de yakışıklı (o günlerin bir tanığı Herwegh'in "bir erkekte gördüğü en güzel gözlere" sahip olduğundan bahseder) ve dikkat çekecek ölçüde yetenekliydi. Her ikisinin de yaradılışında çalışmaktan ve sorumluluktan hoşlanmayan aşırı kibir ve zevk düşkünlüğü vardı. İkisi için de en iyi arkadaş onlara hayranlık duyacak, kılavuzluk edecek ve onlar için kaderlerini güvenli yollardan çizecek biriydi. Herwegh'in yanında kendini "bir Rus köylüsü" [Mujik] gibi hisseden Mihail Bakunin bir kez daha zayıf halkayı korumanın cazibesine kapıldı. Herwegh kadar "nazik yetişmiş" birine rastlamamıştı. Katı, tekdüze, teorik Ruge'da asla bulunmayan türden bir büyüydü bu.[7]

Herwegh'in fikirlerinin kendininkilerle uyuştuğunu görmek Bakunin açısından çekimi iyice pekistirmişti. Herwegh ku-

7 Herwegh, *Briefwechsel*, s. 24; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 183-4.

ramcılarla ve sentimentalistlerle alay ediyor, kendini eylem adamı diye niteliyordu. Bakunin yeni dönüşümünün coşkusuyla onu takip etti. İki üç yıldır Herwegh, Almanya'nın siyaseten geriliğinden bahsediyor ve kurtuluşu Fransa'da arıyordu. Bakunin'in düşünceleri de iki üç aydır aynı yöndeydi. Herwegh onu George Sand ile tanıştırdı. Sand'in kişiliği Bakunin'e yeni ve siyasi bir önem kazandıracaktı. Son şaheseri *Consuelo*[*] hakkında uzun uzun tartışıyorlardı. Herwegh'in Dresden'de geçirdiği hafta sona ermeden aralarında dostluk ve birlik yemini etmişlerdi. Birliğin romantik yönü yanı sıra iş yönü de vardı. Herwegh kısa süre önce İsviçre'de çıkan *Deutsche Bote* adlı radikal Alman dergisinin editörlüğünü üstlenmişti. "Jules Elysard" da doğal olarak makbul bir katılımcı olacaktı.[8]

2 Kasım 1842 günü Herwegh Dresden'den ayrıldı ve Prusya topraklarında olaylarla dolu sekiz gün geçirdi. On gün sonra, Berlinli zengin bir Yahudi ipek tüccarının kızıyla nişanlandı ve bir hafta sonra 19 Kasım günü, IV Friedrich Wilhelm tarafından görüşmeye çağırıldı. Aykırı bir tutum sergileyen Friedrich Wilhelm demokratik şaire "saygıdeğer muhalifleri" sevdiğini söyledi. Bu tuhaf jestin asıl nedeni muhtemelen meraktı. Gerçi bu, birkaç gün sonra *Deutsche Bote*'nin Prusya'da dağıtımını yasaklayan bir kararname çıkmasını engellemedi. Nişanlısı gibi kralın da kalbini çabucak fethettiğini zanneden Herwegh, Friedrich Wilhelm'e retorik bir protesto mektubu gönderdi. Ya tesadüfen ya da kasten, mektup basına da yansıdı. Bu akılsızlık sonucunda, yirmi dört saat içinde Prusya'yı terk etmesi emredildi. 29 Aralık'ta Berlin'den ayrıldı. Saksonya yetkilileri Leipzig'de kalmasına izin vermezlerdi. O da dosdoğru İsviçre'ye gitti.[9]

Bakunin birden ve beklenmedik bir şekilde, gittiği yerde ona katılmaya karar verdi. *Almanya'da Gericilik*'in kötü şöhreti zaten onu da endişelendiriyordu. Üstelik Herwegh ile yakın

---

(*) *Consuelo: La Comtesse de Rudolstadt*, çev. Nebil Otman, MEB yayınevi, 1964.

8 Ruge, *Briefwechsel*, i. 284; Herwegh, *Briefwechsel*, s. 272.

9 Herwegh, *Briefwechsel*, s. 25-37.

dostluğu bilindiğinden daha fazla tehlike altındaydı. Sakson yetkililer tarafında tutuklanıp Rusya'ya teslim edileceğinden korkmaya başlamıştı. Kendisinin de sonradan itiraf edeceği üzere, aslında bu korkular için henüz erkendi. "Şahinin peşinden dövüş horozu gibi" gitmesine hiç gerek yoktu. Bu gidişin tek nedeni tehlike olsaydı, bu durumda Bakunin hayatında ilk ve son kez aşırı ihtiyatlı davranmış olurdu. Oysa başka nedenler vardı. Bakunin, son maceralarından sonra yıldızı daha da parlayan yeni arkadaşının büyüsüne tüm benliğiyle kapılmıştı. Ayrılma fikri dayanılmazdı. Sonradan *İtiraflar*'da yazdığı gibi, Herwegh Amerika'ya gitseydi, o da peşinden giderdi. Daha çıkarcı nedenleri de unutmamak gerekiyor. Bakunin Berlin'den Dresden'e taşındığında arkasında büyük borçlar bırakmıştı. Şimdi, Ruge'dan aldıkları da dahil Dresden'deki borçları toplam 2.000 talere ulaşmıştı. O güne kadar alacaklıları ailesinden ya da Turgenyev'den gelecek paraların vaadiyle oyalamıştı. Ancak, durum kötüleşiyordu. Ruge'dan 250 taler daha borç alıp 1843 Ocak ayının ilk günlerinde Herwegh'e katılmak üzere aceleyle yola çıktı.[10]

Bakunin'in Dresden'den ayrılmasına samimiyetle üzülen belki de sadece iki kişi vardı. Paul ve Turgenyev gitmeden birkaç ay önce, Bakunin Konservatuar'daki genç bir müzik öğretmeni Adolf Reichel ile dostluk kurmuştu. Adolf'un Mathilda adında bir de kız kardeşi vardı. Bakunin'in kişiliğinin bu iki kardeş üzerindeki etkisi derindi. Bakunin, Reichel çok sevdiği Beethoven'i çalarken dinlemeye ya da Reichel yoksa Mathilda ile sohbet etmeye giderdi. Mathilda için bu gelişigüzel sohbetler "ruhunun ikinci kez vaftiz edilmesi" gibiydi. O sohbetlere doyamazdı ama Bakunin hep gitmek için acele ederdi. Kısa süre sonra, yine karşılık veremeyeceği bir tutku yarattığı anlaşıldı. O sıralarda kardeşi Alexis'e "aşık olmaya çalıştığını ama başaramadığını," Paul'a ise "henüz *o* kadına rastlamadığını ve herhalde hiç rastlayamayacağını," yazmıştı. Zavallı Mathilda için hiç umut yoktu. Daha sonra evlendiği halde Bakunin'in

10 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 172-3, 209; iv. 104-5; Ruge, *Briefwechsel*, i. s. 307-8.

hatırasına sadık kaldı. Ona güçlü dini duygularla dolu mektuplar yazdı. Yedi yıl sonra hapishanede ziyaretine gitmeye çalıştı. Siyasetle hiç ilgilenmeyen kibar müzisyen Adolf Reichel otuz yıldan fazla zaman Bakunin'in en vefalı ve sabırlı dostu oldu.[11]

Bakunin, Karlsruhe'de Herwegh'e katıldı. 6 Ocak 1843'te Strassburg'daydılar. Bu, Bakunin'in Fransa topraklarına ilk ayak basışıydı. Birkaç gün sonra Zürich'e vardılar.[12]

11 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 388; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 107, 164.

12 Herwegh, *Briefwechsel*, s. 104, 113; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 172-3 (burada No. 461'in tarihi yanlıştır)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İsviçre Faslı

Bakunin durumu tartıp, kendine fethedecek yeni dünyalar ararken kısa bir mola verdi. İki buçuk yıl önce Berlin'e ilk gittiğinde hissettiği geçici çekingenliğe Zürich'te yeniden kapılmıştı. Berlin ve Dresden'in batısındaki her şey onun için tuhaf ve yabancıydı. Herwegh'den başka kimseyi tanımıyordu. Herwegh siyasi bir önder ya da örgütçü değildi ve o günlerde parlak evliliğinin hazırlıklarına gömülmüştü. Bakunin, Zürich'in hemen dışında gölün karşısındaki karlı dağlara bakan bir odada tek başına kalıyordu. Bu arada İsviçre doğasının hayal ötesi güzelliklerini içine çekiyordu. Herwegh ile gölde kürek çekiyorlar ve "birlikte hayal kurup, gülüp, ağlıyorlardı." Arkadaşını bir "ağabeyin kız kardeşini sevdiği gibi" –zayıf tabiatlı kişiye karşı belli bir koruyucu, lütufkâr tavırla– seviyordu. Şubat başında, Bakunin Uetliberg'e tırmanmış, yeni açan kardelenler, "sümbül kokulu küçük mor çiçekler" görmüştü. Çiçeklerin üçünü kurutup bir sonraki mektubunda Premukhino'ya göndermişti. Felsefe unutulmuştu, siyaset bekleyebilirdi.

> [Paul'a yazıyor] Burada bazen saatlerce divanda uzanıp, güneş batarken daha da güzelleşen göle ve dağlara bakıyorum. Manzaradaki en ufak değişikliği, durmaksızın birbirini takip eden değişimleri seyrediyorum. Ve düşünüyorum, her

şeyi düşünüyorum ve kederli ve neşeli ve keyifli hissediyorum. Önümde uzanan her şey sislerin arkasında saklı.

Bu pastoral ortam içinde, Fransız aklının Alman aklına mutlak üstünlüğü inancını pekiştiren George Sand'in romanlarını bir solukta okuyarak saatler geçiriyordu. "Muhteşem, havari görünümlü" Madam Dudevant'nın* yanında bir zamanlar hayranlık duyulan Bettina'nın hezeyanları ne kadar önemsiz ve düzmece kalıyordu. Bettina, Almanların soyut teori dünyasına aitti. George Sand'de ise Fransızlara özgü "pratik, yaşayan, gerçek sadelik" yeteneği vardı. O, insanlığın kadın peygamberiydi. Bakunin onun yazdıklarını her okuduğunda, kendini daha iyi bir insan gibi hissediyor ve inancı "güçlenip, artıyordu."[1]

1839'daki başarısız bir demokratik ayaklanmadan beri Zürich kantonu katı ve muhafazakâr bir hükümetin idaresi altındaydı. Prusya ve Saksonya'dan atılan devrimci bir şairi barındırmanın kıymetini bilmiyorlardı. Şubat ortalarında Herwegh, Zürich'ten ayrılma emri aldı. Basel kantonuna sığındı. Burada vatandaşlığa kabul edildi. 8 Mart 1843'te meşhur ılıcaların bulunduğu Baden'de Emma Siegmund ile evliliklerini kutladılar. Bakunin zevkle törenlerin sahipliğini üstlenmiş, geline at arabasından kiliseye kadar eşlik edip, onu "Adieu Matmazel" diyerek damada teslim etmiş ve ardından "Bonjour Madam" diye karşılamıştı. Bakunin, Herwegh'in aşk evliliğinde beklenmedik bir duygusal tatmin yaşamış gibidir ve mektuplarında gelini bol bol över. Fakat yeni evli çiftin İtalya'ya gidişinin ardından yaşanan olaylar *Deutsche Bote* rüyasını sona erdirdi. Herwegh ve arkadaşlarının şiir ve makalelerinden oluşan yazılar küçük bir kitapla yayımlandı. Üşengeç Bakunin'in bu çalışmaya hiçbir katkısı olmadı.[2]

Aynı ilkbaharda Bakunin, hayatındaki en tuhaf ve bulanık duygusal deneyimi yaşadı. Dresden'de Pescantini adında İtal-

(*) George Sand'ın evliliğinden sonra taşıdığı soyadı. Yazarlığa başlamadan önceki adı Aurora Dudevant'dır – ed.n.

1 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 179-84, 186.

2 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 196; Herwegh, *Briefwechsel*, s. 40, 222.

yan bir şarkıcıyla tanışmıştı. Pescantini'nin karısı Johanna, Baltık eyaletlerinden bir Rus'tu. Bakunin, Pescantini'den borç almış ve hatta "mali işleriyle ilgilenmesini istemişti." Pescantinilerin hali vakti yerindeydi. Yakın zamanda Nyon civarındaki Cenevre Gölü kıyısında bir mülk edinmişlerdi. Bakunin de yaz geldiğinde yanlarına gidecekti. Fakat İsviçre'de ilk kez Bienne Gölünde, 1765'te Rousseau'nun iki ay yaşadığı ve onun anısıyla saygı gören St. Peter adasında buluştular. 1843 Nisan sonunda Bakunin burada Pescantini'ler ve çocuklarıyla on gün geçirdi. Yalnız kaldığı bu günlerde keyifli bir zaman geçirmişti.

> Şirin bir yer ve şirin insanlar [diye yazıyordu Paul'a]. Bir süreliğine bütün endişelerimi bir kenara bırakarak, çocuk gibi mutlu oldum, yürüdüm, şarkı söyledim, kayalara tırmandım, doğayı izledim, Schelling çevirileri yaptım, İtalyanca okudum, kendimi hayallere bıraktım ve boş düşler kurdum.

Boş düşler Johanna için kuruluyordu. Dresden'de Bakunin Pescantini'yi "hoş, cömert İtalyan mizaçlı, çok hırslı, çok akıllı ve tümüyle sanatkârane" bulmuştu. Fakat maneviyatı yüksek Johanna'nın dostluğu görüşünün değişmesini sağlamıştı. Pescantini'nin "İtalyan mizacı" görünüşe göre böyle mükemmel bir eşi hak etmiyordu. Bakunin kendini, Johanna'yı evliliğinin "kötü ve çirkin esaretinden" kurtarmak için cennetten gönderilen gezgin şövalye gibi görüyordu. Tanıdık ve uygun bir roldü bu. Bakunin yeniden bir kadının aklının hâkimi, bir kez daha özgürlüğün ve aile isyanının elçisi olmuştu. "Varvara'nın kurtuluşu" daha romantik bir dekorla yeniden sahneleniyordu.[3]

* ✠ *

Ancak, Bakunin için artık aşk maceraları eskisi gibi gerçekten kaçmaya yeterli değildi. St. Peter adasından Zürich'e dönüş ulviyetten sefalete düşmek gibiydi. Okurun, Bakunin'in mali durumunun hep telafisiz ölçüde tıkandığını ve içinden

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 183, 199, 204, 209, 218, 245.

çıkılamayacak kadar karıştığını hayal edebilmesi gerekir, çünkü biyografi yazarı da arapsaçına dönmüş borçları çözmekte Bakunin kadar yetersiz kalacaktır. Aslında, bilanço defteri bir açıdan basitlik örneğiydi. Alacak tarafı, daima boştu. Borçlarını iki kategoriye ayırıyordu: hapse atılma tehlikesi olanlar, itibar kaybetme tehlikesi olanlar. Diğerlerini umursamıyor ve derhal unutuyordu. Alacaklılarını sadece istisnai kriz zamanlarında bir saniyeden fazla düşünürdü. Mayıs 1843'te Zürich'e döndüğünde böyle bir durumla yüzleşmek zorunda kaldı.

Dresden'den ayrıldığından beri maddi durumu giderek daha da kötüleşmişti. Zürich'e yerleştiğinde toplam serveti iki franktı ve Herwegh'e dediğine göre bunu da dünya dertlerinden hepten kurtulmak için sokaktaki bir dilenciye vermişti. St. Peter adasına gitmeden önce bile Ruge'un mektuplarında sabırsız ve aksi bir hava vardı. Ruge, hak etmeyerek Turgenyev gibi bir alacaklı sanılıyordu. Zengin bir adam olmadığından (Bakunin'in gidişinden sonraki birkaç gün içinde *Deutsche Jahrbücher*'in yasaklanması onu yeterli olmasa da düzenli bir gelirden yoksun bırakmıştı) verdiği borçların derhal ödenmesini bekliyordu. Rus olmadığından, Bakunin'in kapatmasını istediği Dresden'deki ticari borçlarına gönül rahatlığıyla kuralcı bir gözle bakıyordu. Toplam borç 2.000 taler kadardı. Mart ayında Bakunin durumun üstüne giderek Turgenyev'in Petersburg'daki bankerleri hesabına 2.500 talerlik bir senet hazırlayıp, Ruge'a gönderdi. Bu miktarı alacakları yanında günlük ihtiyaçlarını da karşılaması için gönderdiğini söyledi. Sürekli yazdığı halde ailesinin ısrarla sessiz kalmasını, mektuplarının Rus yetkililerin sansüründen geçmesine yorduğunu söyledi. Turgenyev, elbette parayı ödeyecek ve sonra hesabı babasıyla halledecekti. Şayet bir sonuç alınamazsa, "eli ayağı tutuyordu, iradesi güçlüydü," parasızlıktan kurtulmanın bir yolunu bulacaktı.

> [Saflıkla şöyle devam ediyor] Bu güne kadar dağınık bir insan olduğumu içtenlikle kabul ediyorum. Fakat artık da-

> ğınıklığımın üstesinden geldiğimi biliyorum. Ekonomi şimdi ilk defa kişisel onurumun temel koşulu olarak karşıma çıkıyor.[4]

Bu taahhütler St. Peter adasının heyecanlı atmosferinde çabucak unutuldu. Mayıs geldiğinde Ruge hâlâ parasının ödenmesini istiyordu. Bakunin, Zürich'e döndüğünde karşısına tatsız bir mektup daha çıktı. Turgenyev'in hesabına yazılan senet ödenmemişti. Bakunin, Premukhino'ya uzun ve retorik bir mektup yazmaktan başka çıkar yol göremiyordu. Acele işareti olarak zarfın alıcı kısmına, "Paul ya da Nikola'ya, onlar yoksa kız kardeşlerime" diye yazmış, tamamı 10.000 rubleyi bulan borçlarının detaylı listesini eklemişti. Herhalde, "hapis" ve "itibar kaybetme" kategorilerinden birine girdiklerinden bunların üçte ikisinin acilen ödenmesi gerekiyordu. Mihail babasının, mirastan payına düşeni satmasını, halasının toprağını ipotek ettirmesini, paranın Turgenyev'den ya da Madam Yazikov'dan –iflastan kurtarılabilmesi için bu ümitsiz çarelerden birine mecburen başvurulacaktı– borç alınmasını rica ediyordu. Borçları ödendiği ve "bir iki yıl" yaşamasına yetecek para verildiği takdirde onlardan bir daha tek kuruş istemeyecekti. Alacaklılarına üç aylık senetler verecekti ve eğer bu arada para gelmezse elinden geleni yaptığı inancıyla memnuniyetle hapse girecekti.[5]

Bu taleplerin Premukhino'da yarattığı dehşeti hayalimizde canlandırmak zorundayız çünkü bu konu hakkında hiçbir kayıt bulunmuyor. Fakat Mihail'in "neredeyse yiyecek bir lokma bulamadan" ortalıkta dolaştığı düşüncesi, yumuşak kalpli Natalie Beyer'in arkadaşlarına sessiz bir tavsiyede bulunmasına yol açacaktı:

> Anne babanıza tüm gerçeği anlatın, belki bir gün oğullarını geri almak için bütün servetlerini harcamaya razı geleceklerini ama artık çok geç olacağını söyleyin. Peki ya onu kaybettikleri, kendi hataları yüzünden belki ölümüne yol

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 156, 196-8; Wagner, *My Life*, s. 466.

5 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 205-11.

açtıkları haberini aldıklarında vicdanlarının sesini altınlarıyla susturup, dindirebilecekler mi?

Zamanlama çok uygunsuzdu. Bakunin ailesi maddi darboğazdaydı ve Turgenyev'in parasının dizginlerini elinde tutan annesiyle arası bozulmuştu. Mihail'in Turgenyev'in sırtından geçinmesi fikrine bir zamanlar bozulan Tatyana, bu defa gururu bir kenara bırakıp Turgenyev'e bizzat yazarak, ondan Ruge'a olan 2.000 taler borcu ödemesini rica etti. Daha önceden, doğrudan Ruge'un aynı ricasına muhatap olan Turgenyev yüzü ekşidi. Âşıklarına para vermek onun için yeni bir şey değildi. Ancak, aşkına karşılık bile alamadığı bir kadının kendisinden para istemesi tatsızdı. Mihail'e kendi hesabından 1.000 rubleyi yeni göndermişti. Kısa bir gecikmenin ardından 1.200 ruble daha gönderdi. Mutsuz Tatyana'nın iliklerine kadar işleyen acı bir mektup yazdı. Bu rezil para sorunu, saf ve yüce bir romans ortamında başlayan ilişkiyi nihayet sona erdirmişti. Alexander Bakunin büyük oğlunu bu rezaletten kurtarmak için 1.800 ruble buldu. Başka miktarların gelip gelmediği –geldiyse, kimin gönderdiği– kaydedilmemiştir. Ruge sakinleşmişti. Borçlu hapse girmedi ve bir kere daha kendini daha önemli meselelere adayacağı özgürlüğe kavuştu.[6]

* * *

Ne duygu ne de para fazla uzun süre Bakunin'in hayatının temel öğeleri olamazdı. Aklı yeniden siyasete dönmüştü. Çoğunlukla Herwegh aracılığıyla önde gelen İsviçreli radikallerle dostluk kurmuştu. İçlerinde yirmi yıl önce Prusya'dan sürülen ve şimdi Zürich radikal grubunun lideri olan August Follen ve en önemli İsviçre gazetesi *Schweizerische Republikaner*'i yayımlayan, daha yakın zamanda sürgün edilmiş Julius Fröbel de vardı. Bakunin'in maddi durumuna acıyan Follen, Rusya hakkında bir kitap yazmasını önerdi. Fakat Bakunin, hayatı boyunca kalemiyle para kazanmaktan yakışık almayacağı düşüncesiyle aris-

6 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 224, 242-3, 248, 262; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 204.

tokratça tiksinmişti. Ayrıca bu defa, yakında vazgeçecekti ama kendi ülkesinin kurumlarına yazıyla saldırmaya karşı peşin bir hükmü de vardı. İsviçre'de kaldığı günlerde *Schweizerische Republikaner*'de basılan ve konjonktür gereği ona atfedilen, komünizm hakkındaki bir makaleden başka, onun kaleminden hiçbir yazı yayımlanmadı. Bu dönemde daha uzak dostları arasında Neuchâtel'de doğa tarihi profesörü Agassiz vardı. Kısa süre sonra o da Birleşik Devletlere iltica edecekti. Bern'de doğa bilimleri profesörü tanınmış liberal Vogt ile tanıştı. Vogt'un karısı ve Follen'in kız kardeşi Luisia evsiz ama çekici bu genç Rusla anne şefkatiyle ilgilendi. Dört oğlunun büyüğü Karl, 1848 Alman devriminde oynadığı rolle ve Marx ile tartışmalarıyla tanınır. Üçüncü sıradaki Adolf o günlerde daha çocuktu ve Bakunin'in son yıllarında sadık bir dostu olacaktı. En gençleri Gustav'la ise altmışların sonlarında yolları kesişecekti. Adolf Reichel ve Vogt'lar Bakunin'in en kalıcı ve vefalı dostları oldular.[7]

İsviçre'deki misafirliği süresince Bakunin'le yolu kesişen en önemli kişi, tıpkı kendisi gibi İsviçre'ye yabancı ve yeryüzünde gezgin biriydi. 1843 başlarında Bakunin, Zürich'e geldiğinde, Wilhelm Weitling tarafından yazılan ve aralık ayında Vevey'de yayımlanan *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri* [Garantien der Harmonie und Freiheit] başlıklı ince bir kitap okumuştu. Bu "gerçekten olağanüstü kitap" Bakunin'i çok etkilemişti. Hâlâ yabancı sayılabilecek bir sözcükle, yazarın "proleter gibi düşündüğünü" belirterek Ruge'a kitaptan bir paragraf aktarmıştı:

> Mükemmel toplumda hükümet değil, sadece idare vardır, yasa değil, yükümlülük vardır, ceza değil, ıslah etme araçları vardır.

Bu çarpıcı anlatımın Mihail'in zihninde yarattığı etki canlı ve kalıcıydı. Bakunin'in yirmi yıldan fazla zaman sonra ayrıntılarıyla hazırlayacağı anarşist ilkelerin embriyo halindeki temel ifadesiydi.[8]

---

7 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 174-5, 193-4, 222-31.

8 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 176-7.

Wilhelm Weitling, 1806 yılındaki Napolyoncu saldırıdan sonra Magdeburg'da yerleşen birlikten Fransız bir subayla, oralı bir Alman kadının gayri meşru çocuğudur. Terzilik öğrendi, bunun dışındaki her tür eğitimi kendi ısrarıyla ve çabasıyla edindi. Büyüyünce askerlik yapmaktan kaçtı ve sırtına çantasını vurup, bu dünyada kendi yolunu bulmak için evden ayrıldı. Birkaç yıl gezdikten sonra 1835'te, sosyalizm ilkelerini ve devrimci propaganda yöntemlerini çalıştığı Paris'e geldi. 1839 isyanından sonra, [Louis Auguste] Blanqui'nin diğer yabancı arkadaşlarıyla birlikte Fransa'dan sürüldü. İsviçre'ye sığındı. Sonraki dört yılı, bir yerden diğerine giderek, gizli siyasi zanaatkâr örgütleri kurarak ve kendi elleriyle gelecek ütopyası hayalini ve bunu gerçekleştirecek toplumsal ayaklanmayı vaaz ettiği kitaplar, dergiler, ilanlar basarak burada geçirdi.

Weitling elinde Herwegh'in tanıştırma mektubuyla Zürich'te Bakunin'i görmeye Mayıs 1843'te geldi. Bakunin, *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri*'nin yazarını coşkuyla karşıladı. Onda kurnazlık, zekâ, enerji ve "hepsinden çok, fazlasıyla disiplinsiz bir fanatizm, saygıdeğer bir gurur ve köleleştirilmiş çoğunluğun geleceğine ve kurtuluşuna inanç" görmüştü. O güne kadar devrim, Bakunin'in hayatında entelektüellerin çay ve sigara eşliğinde tartıştığı bir konuydu sadece. Ruge'u kalemi bırakıp kılıç kuşanmaya ikna edecek türden bir provokasyonu hayal etmek imkânsızdı. Eylem adamı duruşunu sevse de Herwegh tiranlığı devirmekten çok hakkında şiirler yazmaya meraklıydı. Weitling'in kişiliğinde devrim, daha pratik biçimiyle acil bir kişisel şikâyet anlamını taşıyordu. Nihai idealleri günün Fransız sosyalizmine özgü yarı mistik dille örtüşüyordu. Fakat bu ideallerin hangi yöntemle gerçekleştirileceği hakkında hayalleri ya da tereddüdü yoktu. Magdeburg'lu terzi yamağı hiçbir ırk, aile ya da sosyal statü geleneği altında ezilmiyordu. Eli herkese kalkıyordu ve devletlerin yıkılmasını, servetin zorla kamulaştırılmasını vaaz ediyordu. "Komünizm düşmanlarını acımadan vurmayı" öneren ilk kişi oydu. Bakunin bu maneviyatı yüksek idealizm ile cesur acımasızlık karışımında kendi çalkantılı tabiatına uyan bir şeyler bulmuştu. Weitling ile ta-

nışmak, spekülatif filozoftan eylemci devrim adamına dönüşümünü tamamlayan en önemli hayat deneyimlerinden biriydi. Rus aristokrat, o tarihten sonra uluslararası proletaryanın hizmetkârı oldu. Sosyal ve siyasal düzenin şiddetle alaşağı edilmesi Mihail Bakunin'in hayatının başta gelen ve açıkça ifade edilen hedefi haline geldi.[9]

Bakunin'in Weitling'in propaganda eylemlerindeki işbirliğinin ya da "zanaatkâr" örgütlerine katkısının boyutu belirgin değildir. İlişkileri kısa sürmüştü. Weitling, "yoksul Meryem'in gayri meşru çocuğu" İsa'yı –Weitling'in prototipi– ilk isyankâr ve komünist olarak tasvir ettiği yeni kitabı *Yoksul Bir Günahkârın İncili*'ni [The Gospel of a Poor Sinner] yayımcıya yeni göndermişti.* Kokuyu alan Zürich'teki yetkililer, siyasî ve dini ortodoksiye aynı anda saldırılmasından yararlanmaya karar verdiler. Yayınevine baskın düzenlendi ve kitabın baskı provalarına el konuldu. Weitling tutuklanıp altı ay hapse mahkûm edildi. Ardından ülkeyi terk edecekti. Elindeki belgeler bir komisyona teslim edildi. Komisyona başkanlık eden Bluntschli adında muhafazakâr bir jüri üyesi bu yeni ve sinsi komünizm hastalığı hakkında bir rapor hazırlamakla görevlendirildi.

Bakunin'in kaderinde yaşananların önemli yansımaları oldu. Weitling'in notlarından birinde adı geçiyordu. Bluntschli'nin raporunda (yayımlanmıştır) Weitling'in suç ortaklarından biri olduğu belirtildi. İsviçre otoriteleri ona karşı herhangi bir girişimde bulunmadılar. Ancak, Bern'de tetikte bekleyen Rus elçilik heyeti, asil bir aileden gelen bu Rus gencinin komünistlere karıştığını Petersburg'a ayrıntılarıyla bildirdi. Yetkililer gereğini yaptılar. Kasım 1843'te, Alexander Bakunin oğlu Mihail'e daha fazla maddi yardımda bulunmaması ve onu derhal Rusya'ya geri getirmesi yönünde bir tebliğ aldı. Yaşlı adam utanç içinde oğlunun faaliyetlerini onaylamadığı ve mayıstan beri

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 106.

(*) Weitling, Hıristiyanlık ile Komünizmi birleştirmeye çalışan görüşleri nedeniyle Avrupa'daki Komünist hareketten uzaklaştırılmıştır. 1848 sonrasında Amerika'ya sürgün edilen devrimcilerden biri olmuş, orada görüşleri çerçevesinde koloniler kurmuştur – ed.n.

ona para göndermediği, fakat onu hiçbir şekilde geri dönmeye zorlayamayacağı yanıtını verdi.

Bu gelişmelerden habersiz Bakunin ise yaz sonunu ve sonbaharı Nyon'da Pescantini'lerle geçirmişti. Oradan Bern'e gitti ve Reichel de Dresden'den yanına geldi. 1844 yılbaşına kadar Bern'de kaldı. 6 Şubat günü kendisine eve dönmesi için resmi bir çağrı verilmek üzere Rusya Elçiliğine davet edildi. Bakunin'in Rus polisine makul bir saygısı vardı. Söyleneni yapıp, ertesi gün Bern'den ayrıldı. Fakat, Rusya'ya gitmiyordu. Eşyalarının Zürich'ten gönderilmesi için birkaç gün Baden'de bekledi. Sonra yanında Reichel ile İsviçre'den Brüksel'e hareket etti.

Gıyabındaki cezai kovuşturma Petersburg'da başlatıldı. Mevzuat ağır ilerliyordu. Aralık 1844'te Çar, "eski teğmen Mihail Bakunin'in" soylu unvanının alınmasına ve Sibirya'ya sürülerek belirsiz süreliğine ağır iş cezasına çarptırılmasına karar veren hükmü imzaladı. Mülkiyetine devletin el koyduğu ilan edildi. Dresden'den ayrılırken kendisine yakıştırdığı ebedi sürgün hali resmileşerek, onaylanmıştı.[10]

10 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 232, 448, 458-60; iv. 110.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Paris'te Hayat

Bakunin'in Brüksel'de kaldığı üç ayın ilk ve tek önemli olayı, bir Rus dostun, muhtemelen Alexandra'nın eski talibi Botkin'in davetiyle Paris'e yaptığı kısa seyahatti. 19. yüzyılın kırklı yıllarında, Bakunin Fransa'nın başkentine ilk ayak bastığında Paris ellilerin Londra'sı gibiydi. Avrupa'nın dört bir yanından siyasi göçmenlerin birinci sığınağı ve ilerici düşüncenin buluşma noktasıydı. Farklı ülkelerin ve her tür ekolün hoşnutsuz kesimi –sadece Almanya'dan 80.000'den fazla göçmen vardı– çözümler öneriyor ve burjuva devlerin çöküşünü öngörüyorlardı. Devrim pratiği ya da teorisiyle ilgili herkesin yolu er ya da geç Paris'ten geçerdi. Muhafazakârların baş ağrısı, hoşnutsuz kesimin ise Mekke'siydi. Mihail Bakunin gibi bir ruh için en doğru yerdi.

Mart 1844'te Bakunin'in Paris'te geçirdiği birkaç gün olaylarla dolu ve büyüleyiciydi. Çok sayıda tanıdık yüzle karşılaştı. Alexandra'ya aşkını kısmen unutan Botkin'in yanı sıra Bakunin'in ilk kez Dresden'de karşılaştığı Grigori Tolstoy vardı. Tolstoy yurtdışında seyahatteyken liberal fikirler öne sürmeyi sever, ama kendi evinde serflerin emeğiyle edinilmiş varlıkların keyfini sürerdi. İtalya'daki uzatmalı balaylarından dönen Herwegh çifti, Emma'nın babasından aldığı büyük servetle Pa-

ris'te şık bir dükkân açmışlardı. Son olarak, Dresden'den Paris'e taşınan Ruge vardı. Borcunu vaktinde ödemediği için Bakunin'i ancak yarı yarıya affedebilmişti. Rus arkadaşının "Almanca'yı hata üstüne hata yapacak kadar unuttuğunu ve söyleyecek söz bulamadığını" fark ediyordu. Bakunin, Paris'e geldiğinde Ruge, *Deutsch-Französische Jahrbücher* adını verdiği ve feshedilmiş *Deutsche Jahrbücher*'in ardılı bir derginin ilk (ve son) sayısını yeni yayımlamıştı. Dergide Hegel'in *Hukuk Felsefesi* hakkında Marx'ın önemli bir makalesi ve Bakunin'in küçük bir katkısı yer alıyordu. Önceki mayıs, Ruge'a devrimin geleceği hakkında umutsuzluğa kapılmamasını söylediği ve geleceğin umudu olarak Fransa'yı işaret ettiği, St. Peter adasından yazdığı bir mektuptu bu (fakat herhalde baskı için elden geçirilmişti). Kifayetsiz muhteris Ruge, kendini Paris'te uluslararası devrimci bir hareketin lideri olarak görüyordu. 23 Mart'ta "meselelerinin" tartışılması için ciddi bir toplantı vardı. Bakunin, Tolstoy ve Botkin'le birlikte devrimci Rusya'yı temsil ediyordu. Fransızların arasında Louis Blanc, Pierre Leroux ve Felix Pyat vardı. Alman tarafında ise Ruge'un yanında, Bernays adında bir gazeteci ve Karl Marx bulunuyordu. Bakunin, Dresden'de Ruge'dan Karl Marx adını duymuş olmalıydı. Gelecekteki rakibiyle ilk defa yüz yüze geliyordu.[1]

Birkaç gün sonra, Bakunin, Brüksel'deki tekdüze hayatına geri döndü. Reichel konservatuarda bir öğretmenlik işi bulmuştu. Bakunin'in Brüksel'de bulduğu kafa dengi kişiler sadece, eski demokrat ve tarihçi Lelewel'in önderliğinde toplanmış bir avuç Polonyalı mülteciydi. Ancak, başka bir Polonya ayaklanması ihtimali çok uzaktı ve Belçika'nın başkenti Bakunin'e hiç cazip gelmiyordu. Devrimci âlemin merkezini bir kez keşfettikten sonra, başka hiçbir yerle tatmin olamazdı. Temmuz 1844'te kolay etki altında kalan Reichel'i kendisiyle Paris'e gelmeye razı etti. Bundan sonraki üç buçuk yılını burada geçirecekti.[2]

1 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 555-6; Ruge, *Briefwechsel*, i. 318, 370; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 64, 211-15, 461.

2 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 555; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 110-11.

İlk huzurlu köşesini *Deutsch-Französische Jahrbücher*'le bağlantılı Alman sürgünler grubu arasında buldu. O bahtsız projenin çöküşünden sonra Marx ve Ruge'un kendi de dahil çoğu kişi, Bernays ve Bernstein adlı bir başka Yahudi'nin çıkardığı daha az iddialı haftalık bir gazeteye, *Vorwartz*'a geçmişlerdi. Bakunin bir süreliğine Reichel'den ayrılıp Bernstein'in erkek kardeşiyle Rue des Moulins'te* kalmaya başladı. Oda arkadaşı bu gelenek dışı Rus aristokratın kişisel eşyasının tek bir valiz, katlanan yatak ve çinko lavabodan ibaret olduğunu görünce çok şaşırmıştı. Bakunin *Vorwartz*'da yazdıysa bile, yapılan araştırmalar onun katkısını ispat edememiştir. Ayrıca Bakunin gazeteden küçümsemeyle "kese kağıdı" diye söz ediyordu. Bakunin yeniden Reichel'in yanına döndü. Birlikte kaldıkları Rue de Bourgogne'de İngilizce ve Fransızca dersleri alıyorlardı. Bakunin, herhalde her zamanki gibi, arkadaşlarının nimetlerinden yararlanıyordu. *İtiraflar*'da belirttiği gibi, geçimini sağlamak için "Almanca'dan çeviriler yaptığını" gösteren bir delil yoktur ve "Rus ailelere 10 ya da 7,5 franka dersler" verdiği iddialarını doğrulayacak tek bir söz işitilmemiştir.[3]

Alman radikaller aralarına yeni katılan genç Rus'u kısa bir süre sonra Fransız dostlarıyla tanıştırdılar. Bakunin, kırklı yılların Paris'ten geçen ilerici düşünce temsilcilerinin neredeyse hepsiyle sırayla tanıştı. Bunların içinde, son yıllarda yazdıklarıyla kendisini en çok etkileyen ikisini bizzat ziyarete gitti: [Robert] Lamennais ve George Sand. Fakat George Sand aşırı buyurgandı, Lamennais ise gündelik hayattan çoktandır elini eteğini çekmişti. Bu yüzden Bakunin'in arkadaşlık edebileceği kimseler değillerdi. Her ikisiyle de yakın ilişki kuramadı. Mart ayında ilk gelişinde, birkaç yıl önce George Sand ile *Revue Indépendante*'yi kuran Pierre Leroux ile tanışmıştı. Fakat Bakunin, Leroux'yu bir daha hiç görmemiş olacak ki, gazeteye yazı

(*) Paris'in ünlü sokaklarından biri. Pek çok ressam ve entelektüelin çeşitli dönemlerde yaşadığı bölge. Toulouse Lautrec'in ünlü pastel resmiyle de bilinir – ed.n.

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 236-8; iv. 114; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 400-401; Steklov, *M. A. Bakunin*, i. 127.

yazma arzusu hiç gerçekleşemedi. Meşhur *İkarya'ya Yolculuk*'un [Voyage en Icarie] yazarı [Etienne] Cabet'yi (sonunda, ABD'deki İkaryan kolonisini kuracaktı) ve Fourier'cilerin lideri Considérand'ı da görüyordu. Fransız komünistler ilk başta "Almanlardan daha ilerici, daha insancıl, özgür ve onurlu" göründükleri halde, toplumsal devrimin vaazlar vererek ve kitaplar yazarak yapılabileceği ya da yeryüzü cennetinin bir profesörün inziva köşesinde *a priori* belirlediği sınırlar üzerine kurulabileceği yanılsamasından kısa zamanda kurtuldu. Bu ütopyacılarda Weitling'in tüm kusurları mevcuttu, üstelik ondaki tek üstün yetenekten de yoksundular. Bakunin daha çok liberal ve radikal gazetecilerden etkilendi: *Constitutionnel*'den Merrucan, *National*'den Marrast, *La Presse*'den Emile Girardin ve hepsinden çok *La Réform*'dan Louis Blanc, Flocon ve Cavaignac. Fakat Paris'teki gazetecilik faaliyetleri birkaç makaleyle sınırlı kaldı ve bu adamlardan hiçbiri Bakunin'in gelişiminde önemli rol oynamadı. İlk başlarda sosyalist ya da komünist Fransız işçilerin toplantılarına katılıyordu. Ancak, Fransız yetkililerin gözüne batıp, sınır dışı edilmekten korktuğu için Fransa'daki siyasi hayata bu şekilde karışmaktan da çabuk vazgeçti. Bu dönemde Fransız burjuvazisi gibi Fransız proletaryası üzerinde de fazla bir etki yaratmamıştı.[4]

Bakunin'in Paris'teki hayatına dair, ne *İtiraflar*'da ne de başka bir yerde belirttiği bir olaya değineceğiz. 1845'te, Paris'teki Grand Orient'in İskoç Locasına katılarak farmason oldu. Masonluk ve ilerici siyasi düşünce arasındaki ittifak geleneği eskilere dayanıyordu. Bakunin'in yazdığı gibi, 19. yüzyıl başlarında Rusya'da "küçük Masonluk tarikatı, insanlık sevgisinin kutsal ateşini gizlice koruyordu." Yüzyıl boyunca Fransız radikallerin çoğu farmasondular. Bu nedenle Bakunin'in Masonlukla ilişkisi şaşırtıcı değildir. Fakat bu dönemin büyük bölümünü birlikte geçirdiği Reichel, durumdan habersizdi. Bu gerçek, bu dönemdeki yazışmalarında hiç bahsetmemesiyle de birleştirildiğinde, Masonluğa hevesinin yetersiz bir ilgiden

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 200, 235; iv. 113.

öteye gitmediği düşünülebilir. Hayatının bu karanlık noktasıyla ilgili hiçbir detaylı bilgi yoktur.[5]

* * *

Varsayılan tanıdıklar grubu arasında, Bakunin'in Paris'e ilk ziyaretinde, biri Fransız diğeri Alman iki adam, hem kendi önemleri hem de hayatında oynayacakları rol bakımından öne çıkar: Karl Marx ve Pierre-Joseph Proudhon.

1844 yılının son yarısında Paris'te geçen günlerde Bakunin'in Marx'la ilişkisinin yakınlığını çözebilmek güçtür. Her ikisi de *Vorvartz* grubunda yer alıyordu. İkisi de Herwegh'in dostu ve hayranıydı. İkisi de Ruge'dan hoşlanmıyordu ve o sıralarda kavgalıydılar. İkisi de Alman felsefesini uygulama alanı olmadığını ifşa etmekle meşguldü ve ikisi de Avrupa devriminin işareti vermek için gözünü "Fransız horozuna" dikmişti. İlişkilerinin derecesi ne olursa olsun, Marx baskın taraftı. Marx, Bakunin'den dört yaş gençti. Ancak, geçmişi ve deneyimleri çok daha etkileyiciydi. Bir yıl kadar, Köln'de *Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yapmış ve gazeteyi Almanya'nın en önemli ve en saldırgan radikal yayın organı haline getirmişti. Felsefe ve siyasi gazetecilikte ünü yayılmıştı ve şimdi de siyasal ekonomi çalışmalarına gömülmüştü. Yıllar sonra, çekişmelerinin doruğundayken, Bakunin Paris'te ilk karşılaştıkları günlerde rakibinde gördüğü bilgeliğin derinliğini açık yürekli likle övecekti. Marx kadar "kapsamlı ve idrakli" okuyan birine çok az rastlamıştı:

> O sıralarda ben siyasal ekonomiden hiç anlamıyordum. Benim sosyalizmim tamamen içgüdüseldi. O benden genç olduğu halde, çoktandır ateist, eğitimli bir materyalist ve bilinçli bir sosyalistti.

---

5 *Sobranie*, ed. Steklov, i. 25. Dresden'deki *Staatsarchiv*'de yer alan Bakunin dosyasından, muhtemelen Skorzewki'nin 1848'de ele geçirdiği bir sertifika Bakunin'in Paris'teki Grand Orient İskoç Locasına üç yıl üye olduğunu gösteriyor. Reichel, Nettlau'ye (Dr. Nettlau'nun yazarla şahsen kurduğu bağlantıda) Bakunin'in farmason olduğunu fark etmediğini söylemiştir.

Vakti geldiğinde, Bakunin de bunların hepsini benimseyecekti. 1844 sonbaharı boyunca, belki de Marx'ın etkisiyle, Feuerbach'ın felsefesi üzerine bir çalışma tasarladı, siyasal ekonomi okumaya başladı ve kendini "katıksız komünist" ilan etti.

Ancak, Bakunin'in Marx'ın yeteneklerine duyduğu yürekten hayranlık, şahsına yönelik bir sevgi içermiyordu. Bakunin'e göre Marx'ın kişiliğinde her zaman için yabancı ve itici bir şeyler vardı. Marx, sert, titiz ve hesaplı biriydi. Kendi iddiasına göre saf düşünceye dayanan bilimsel bir sosyalizm gerçekleştiriyordu. Bakunin'e göre içine duygu karışmayan hiçbir şey iyi olamazdı. Rus aristokratı ile Yahudi avukatın oğlu sadece mizaç bakımından çatışmakla kalmıyordu. Gelenek ve düşüncede de ortak zeminleri yoktu. Daha en baştan birbirlerini ne anladılar ne de sevdiler.

> Oldukça sık görüşüyorduk [Bakunin sonradan Paris günlerini yazıyor] çünkü bilgisinden ve içinde kişisel bir kibir barındırsa da proletarya davasına hırsla ve ciddiyetle bağlılığından ötürü ona hayrandım. Bilgilendirici ve küstahlık barındırmadığı sürece –maalesef sıklıkla böyle oluyordu– esprili muhabbetini hevesle bekliyordum. Fakat aramızda asla gerçek bir samimiyet kurulamadı. Tabiatımız buna izin vermedi. O bana duygusal idealist diyordu ve haklıydı. Ben ona huysuz, kibirli, hain diyordum ve ben de haklıydım.

O sırada bu temel farklılıkları tümüyle ifade edecek zaman yoktu. Ocak 1845'te *Vorwarts*'da çıkan bazı aşırı açık sözlü makaleler, Prusya hükümetinin isteği üzerine Fransız yetkililerin Marx'ı sınır dışı etmelerine yol açtı. Marx ailesiyle Brüksel'e çekildi. Bakunin *İtiraflar*'da "hiç de rahatlamadım" diye yazacaktı.[6]

Bakunin'in gelişiminin bu aşamasında Pierre-Joseph Proudhon çok daha uygun ve belki daha önemli bir etki yaratmıştı. Proudhon, tıpkı Weitling gibi otodidakt bir işçiydi. Fakat Weitling'in aksine saygın bir burjuva hayat tarzı sürüyordu. O gü-

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 237; iv. 111.

ne kadar dile getirilmiş en radikal fikirleri öne sürdüğü halde devrimin teşvik edilmesinde hiç bir aktif rol üstlenmedi. Korkusuz ve özgün zihni, Fransız sosyalizminin düşkünlüğü ve felaketi olan geleneksel ütopyalardan onu uzak tuttu. Kariyerindeki en önemli adım 1840'ta *Mülkiyet Nedir?* [Qu'est ce que la propriété] başlıklı kitapçığın basılmasıydı. Yanıtı o meşhur sözdür: "Mülkiyet hırsızlıktır." Mülkiyetin reddedilmesinin ardından, ondan daha az vurgu taşımayan Tanrı'nın reddi geldi. Kendine tanrı tanımaz [ateist] değil, tanrı karşıtı [anti-teist] diyordu. Tanrının kötülüğün kişileşmesi olduğuna inanıyordu. "Tanrı olmasaydı mülk sahibi de olmayacaktı," diye savunuyordu. Siyasi kurumlara da aynı gözle bakıyordu. Weitling gibi onun da anayasal demokrasiye inancı yoktu. 1848 Kurucu Meclisinde, "onaylamadığım şeyler içerdiği için değil, onayladığım şeyleri içermediği için anayasaya karşı oy veriyorum: Anayasaya anayasa olduğu için karşı oy veriyorum," diyordu. Bu reddiyelerin genel niteliği ve üslubunun keskinliği sayesinde, Weitling yerine Proudhon "anarşizmin babası" unvanını kazandı.

Bakunin'in Marx'la ilişkisi tek taraflıydı: Marx Bakunin'den hiçbir şey almamıştı. Bakunin ve Proudhon ilişkisi ise daha karmaşıktı. Proudhon'un düşünceleri, Bakunin gibi sürekli akışkandı. Bakunin gibi o da, onaylamaktansa reddetmeye hazırdı. Almanca bilmiyordu. Henüz Fransızca'ya çevrilmeyen Hegel'i yoğun bir çabayla ona tanıtma görevini Bakunin üstlendi. Meşhur hikâyeye göre bir akşam Bakunin arkadaşına Hegel felsefesinin devrimci imalarını izah etmeye başlamıştı. Ertesi sabah şafak sökerken sönen ateşin korları karşısında konuşmalar hâlâ devam ediyordu. Garip bir şekilde çarpıtıldığı halde, Hegelci diyalektik Proudhon'un 1846'de yayımladığı *Ekonomik Çelişkiler* [Système des contradiction économiques ou Philosophie de la misére] adlı eserinde geniş yer aldı. Kitaba seçtiği "Destruam et Aedificabo"* şiarı Bakunin'in "yıkma tutkusu yaratıcı bir tutkudur" sözlerini hatırlatır. Bu değerli katkılarına

(*) Yıkacağım ve yapacağım.

rağmen, sonraki yıllarda Bakunin her zaman Proudhon'a borçlu olduğundan bahsetmiş ama onun kendisine borcundan hiç söz etmemiştir. Yıllar sonra şöyle yazar: "Proudhon doktrinci burjuvalara kıyasla eylemlerinde ve güdülerinde yüz kat daha devrimciydi." Proudhon, St. Simon'cuların ve Fourier'cilerin duygusal iyimserliğini ve fantastik düşlerini imha etti. Mevcut düzenin üç temel direğine açıkça saldırıyordu: tanrı, devlet, özel mülkiyet. İlk darbeyi Weitling indirmişti. Fakat Bakunin'in otoriteye karşı güdüsel isyanını devamlı bir anarşist ilkeye dönüştürmekte diğer herkesten daha fazla sorumlu olan Proudhon'du. Bu ilkelerin son şeklini almasına daha yirmi yıl vardı. Fakat, tanışmalarından yirmi yıl sonra bile Bakunin Proudhon'u hocası ve öncüsü olarak selamlıyordu.[7]

* * *

Bakunin'in Paris'teki ilgi alanları yalnızca siyaset ya da siyasal teoriyle sınırlı değildi. Ruge'la aralarının bozulması ve Marx'ın gidişi Paris'teki Alman siyasi gruplarla ilişkisini bitirmişti. Artık bir tek Herwegh'lerin çevresinde boy gösteriyordu. Tembel, şımarık ve ilk defa şöhretin yanı sıra zenginliğe de kavuşan Herwegh, toplumsal devrim ya da siyasal reform gibi sıkıcı davalar yerine, daha çok Paris'in sefahat âlemiyle ilgiliydi. Tam bir salon adamına dönmüş ve Kontes d'Agoult'un şahsında sosyal seçkinliğin yanı sıra bir edebiyat dostu da edinmişti. Bu hayat tarzı yüzünden, Ruge'un ve diğer iyi Alman demokratların kıskançlıkla karışık nefretini kazanmıştı. Bakunin'in ise aristokratlara karşı önyargısı yoktu. Herwegh'in Kontes'le ilişkisine Ruge'un itiraz etmesini burjuvalara özgü ve basmakalıp bir yargı olarak görüyordu. Mihail gerekirse hiçbir şeysiz yaşardı ama karşısına çıkınca lüksü severdi. Yıllar sonra saygıdeğer Reichel," Herwegh'in Rue Barbet'deki dairesinde geçirdikleri "muhteşem akşamları" iç geçirerek anacaktı. Mazeret belirtircesine söylediği gibi, "Fransız nezaketini ve Fransız palavracılığını büsbütün unutmamak" için Bakunin

7 Bakunin, *Euvres*, ii. 311-12; *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 453.

kimi zaman Kontes d'Agoult'un salonunu dolduran törenlere de katılırdı.[8]

Ancak, bu yeni dostlar Bakunin'in kalbindeki boşluğu gideremezdi. Beş yıllık göçebe hayatı sürekli çektiği sıla hasretini gidermemişti.

> Kendimi yabancı bir ülkede, eşsiz dostsuz, ailesiz, işsiz, herhangi bir hareket alanı ve daha iyi bir gelecek ümidi olmayan soğuk bir manevi ortamda sürgüne mahkûm etmiştim. Kendimi ülkemden koparmış ve bütün dönüş yollarını umarsızca kapamıştım. Fakat, ne bir Alman ne de Fransız olmayı başaramadım. Tam aksine, yurtdışında yaşadıkça Rus olduğumu daha derinden hissettim ve Rus olmaktan asla vazgeçemezdim.

Bu sözler *İtiraflar*'dan alınmıştır ve Bakunin'in bu döneme ait duygularını tüm gerçekliğiyle gösterdikleri söylenemez. Yine de, ruh hallerinden birini doğrulukla yansıtır. Böyle bunalım anlarında kendini gerçekten "Seine nehrine atmayı, mutsuz ve fuzuli hayatını oraya gömmeyi" düşünmüş olması mümkündür.[9]

Rus otoritelerinden dönüş çağrısına yanıt vermediğinden beri haber almıyordu. Fakat Ocak 1845'te, Paris menşeli *Gazette des Tribunaux*, Rusya resmi gazetesinde çıkan sürgün ve ağır iş fermanını aynen yayımladı. Aynı kararnamede Paris'teki başka bir sürgün, İvan Golovin de benzer bir ceza yemişti. Pek tutulmayan Golovin, Bakunin'in sonraki tarihlerdeki yorumuyla, "birinci sınıf bir dolandırıcıydı." *Gazette des Tribunaux*'de Golovin'in, "Romanovların Rus soylularına verdiği imtiyazın" ihlali olarak hükmü protesto ettiği mektubu yayımlanınca Bakunin'in sabrı taştı. Radikal gazete *La Réforme*'a hem Golovin'i hem Rus Devletini yerden yere vuran uzun bir mektup gönderdi. Rus soylusunun çarın iradesinden üstün ayrıcalık haklarına sahip olduğu fikrini gülünç buluyordu. Kelimesi

8 Ruge, *Briefwechsel*, i. 374; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 372; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 269.

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 114-15.

kelimesine, "Rusya'da kanun çarın iradesinden ibarettir" diyor, "Rusya ve Polonya gibi mutsuz ve baskı altındaki ülkeler için" demokrasinin gerektiği sonucuna varıyordu. Rus halkının niteliklerini ve kaderini anlata anlata bitiremiyordu:

Rus halkı altında ezildiği korkunç köleliğe rağmen, her taraftan yumruk yağmuruna tutulmasına rağmen, güdüleri ve alışkanlıkları gereği demokrattır. Yozlaşmış değil, mutsuzdur. Yarı barbar doğasında öylesine güçlü, öylesine büyük, öyle bir şiir, aşk ve akıl bolluğu vardır ki, eğer aşinaysanız, bu halkın hâlâ dünyada gerçekleştirecek büyük bir misyonu olduğunu düşünmemeniz imkânsızdır.

Mektup *La Réforme*'da 27 Ocak 1845'te yayımlandı. İlk defa Rus Devletine açıkça saldırıyor ve bir Rus devrimi ilan ediyordu. *İtiraflar*'da bu mektuptan "ikinci suçum" diye söz eder; birincisi Rusya'ya dönmeyi reddetmesiydi. Ancak daha da önemlisi, ilerideki doktrininde fazlasıyla dikkat çeken bir özelliği, Rus halkının özündeki demokrat karaktere duyduğu inancı ilk defa açıkça ilan etmesiydi. Bu inancın konuyla ilgili gözleme değil, yabancı bir başkentte tek bir Rus'la bağlantı kurmadan dört yıl geçirerek sıla hasreti çekmesine dayandığını belirtmek gerekir.[10]

Fakat Rusya'yı özlemek aslında öncelikle ve her şeyden çok Premukhino'yu özlemek demekti. Bakunin'in yurtseverliği soyut değildi. Yurtseverliği ona göre bütün Rus dünyasını kapsayan tek bir noktaya odaklıydı. Temmuz 1843'ten beri adı Weitling davasına karıştığından beri Premukhino'dan tek haber alamamıştı. 1844 sonbaharında ailesiyle gizli mektuplaşmanın yolunu bulduğunu yazmıştı. Ancak, o sırada gönderdiyse bile mektupları ya sansüre takılmış ya da tedbir gereği imha edilmiş olmalıdır, çünkü Premukhino arşivlerinden izlerine rastlanmaz. 1845 ilkbaharında Paris'ten önce Paul'a, sonra Paul ile Tatyana'nın ikisine birden, son olarak da Tatyana'ya birbiri ardına üç mektup yazdı. Bu mektuplar Rusya'ya dönen güvenilir arkadaşların eline şahsen iletilmek üzere verilmişti. Son mektupta Mihail Tatya-

10 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 234-43; iv. 112; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 41.

na'ya *La Réforme*'a yazdığı mektubun kopyasını gönderiyor ve iki yıllık sessizliği artık bozması için yalvarıyordu. Paul ve Tatyana dışında diğer kardeşlerinden, anne babasından vazgeçmeye hazırdı. Fakat Tatyana ile aralarında ömür boyu sürecek kutsal dostluğun "geriye kalan her şey gibi zaman ve mekân kanunlarına tâbi olduğunu" hissetmek gücüne gidiyordu. Bir kez daha, son defa eski yakınlık duygusunu yakalamayı denedi.

> Sevgili Tatyana, belki yanılıyorum, ama bana hayatın mutsuz ve sıkıntılıymış, günlerin derin ve sessiz kederler içinde geçiyormuş, o tutkulu yüreğin yaşanmamış aşklar ve hayatlar ihtiyacıyla içine kapanmış, gururlu ve erişilmez yalnızlığında tükenmez acılar çekiyormuş gibi geliyor. Eski Premukhino âlemimizin, diğerleri tarafından unutulmuş gençlik inançlarımız ve beklentilerimizin harabeleri üstünde yalnızmışsın, yanında kimseler yokmuş, acını paylaşacağın, paylaşabileceğin bir dostun yokmuş gibi geliyor. Canım, eğer tahminlerim doğruysa, unutma ki hâlâ sadık ve değişmez bir dostun var...

Ama Tatyana cevap vermedi yahut veremedi. Mihail bir daha yazmadı. Onu çocukluk yuvasına bağlayan tek şey hatıralarıydı.[11]

Yine de Paris'e gelen Rus ziyaretçilerin çoğu, kimi zaman ona memleketinden küçük bir esinti getirirdi. Paris'teki ilk kışında Grigori Tolstoy'la arkadaşlığında "donmuş ruhunu ısıtmış, yeniden güç ve cesaret kazanmış ve yeniden gençleşmişti." Sonra gelenler arasında karısı tarafından terk edilen ve kendini oyalayıp teselli etmek için boş yere oradan oraya gezip duran Ogarev vardı. Bakunin'in Paris'te onu ziyaret etmesi dışında aralarında neler geçtiğine dair kayıt bulunmuyor. Barıştılar ve on yedi yıl sonra yeniden bir araya geldiklerinde yakın dosttular. Bir de Melgunaov'lar vardı. Bu "mükemmel insanlar ve *yakın* dostlar[ım]" Rusya'ya dönerken Tatyana'nın mektubunu da götürdüler. 1845 baharında (Mihail'in Paul'a mektu-

11 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 243-57.

bundaki belirsiz imaya güvenirsek) Johanna Pescantini Paris'teydi ve galiba yalnızdı. Mihail onu kurtarmak için St. Peter adasında ve Leman Gölü kıyılarında başlattığı mücadeleyi sürdürüyordu. Ancak, Varvara'nın trajedisindeki son perde [*dénouement*] birebir yaşandı. Johanna aşırı dindar bir kadındı. Bakunin'in evliliğin esaretine isyan etmesi yönündeki ısrarlı isteği, eşine ve çocuklarına karşı duyduğu vazife anlayışıyla çelişiyordu ve ikincisi üstün geldi. Bakunin'i seviyordu. Ama Pescantini'ye döndü. Bakunin için ondan ayrılmak çok zordu. Sonradan mektup da yazdı ama bunu o istediği için yapmıştı. Bundan sonra bir daha görüşmediler. Kız kardeşleri haricinde gençliğinde Bakunin'in duygularını harekete geçiren tek kadın herhalde Johanna'ydı. Bu duyguların çatışma ve isyana çağıran bir tutkuyla ifadesini bulmuş olması dikkate değer.[12]

Bu döneme ait bir başka duygusal ilişki, Bakunin'in hayatındaki başka bir bildik modele –Beyer kardeşlerle ve Mathilda Reichel ile talihsiz flörtleşmelerine– uygun düşer. Paris'teki Rus sığınmacılar arasında bir zamanlar Moskova'da Herzen ve Ogarev'in çevresine dahil olan Nikola Sazonov da vardı. Tembel ve şımarık bir adamdı. Anavatanından sürülmüş ve Bakunin'in deyimiyle "Fransız şarabı içmek ve Fransız kadınları öpmek için" Paris'e gelen Rusların arasına kolayca karışmıştı. Gelişmiş zekâsını ve büyük servetini bu uğraşlarla israf ediyordu. 1846 sonbaharında borçları yüzünden kendini Clichy hapishanesinde buldu. Kız kardeşlerinden ikisi, onu bu kötü durumdan kurtarmak için alelacele Rusya'dan geldiler.

Kardeşleri zamanında yetişemediler. Sazonov kendini Clichy'den çoktan çıkarttırmıştı. Fakat onu bir İtalyan metresin sinsi kapanına düşmüş buldular. Çaresizlik içinde kardeşlerinin arkadaşlarına koştular. Bakunin de bunlardan biriydi. Bakunin'in bu olayda öğüt verecek ya da yardım edecek konumda olması mümkün görünmüyor. Ancak, kardeşlerin büyüğü ve Poludenski adında bir adamın dul eşi Maria, kardeşinin halini konuşmak zorunda kaldığı yakışıklı irikıyım gence

12 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 244-5, 256; *Herzen*, ed. Lemke, xiv, 556.

sevdalandı. Arkadaşlıkları iki yıl kadar sürdü. Bakunin'e yazdığı mektupların çoğu saklanmıştır. Bakunin onun yardımlarını kibarca karşılıyor ve tabii ki ondan borç almanın cazibesine karşı koyamıyordu. Johanna Pescantini'nin uyandırdığı gibi bir tutku söz konusu değildi. Fakat dışardan bakıldığında her iki ilişki de aynı şekilde seyretti. Baş kahramanın Bakunin'den esinlenildiği bilinen Turgenyev'in *Rudin* romanındaki meşhur paragrafta hangisinin anlatıldığını bilemiyoruz:

> Vatanından uzak bir kadın, bir Rus, bilgiç kadınlar nasıl olursa işte öyle genç ve güzel olmayan bir çeşit bilgiç kadın kendini ona bağlamıştı. Bir süre dayandı ve sonunda onu bir kenara attı. Ya da hayır, kadın onu bir kenara attı.[13]

* * *

1847'de, Mihail'in Paris'teki son yılında, yoluna geçmişten gelen üç hayalet daha çıktı.

İlkbaharda, Alexander Herzen karısı ve üç çocuğuyla –henüz bilmeseler de, doğdukları ülkeden daimi sürgündüler– Paris'e geldi. Bir haftaya kalmadan Herzen, bir sokağın köşesinde, üç dostuyla yürüyen el kol hareketleriyle konuşan tıpkı on yıl önce Moskova'da yaptığı gibi önemli bir şey söylemek için iki adımda bir duran Bakunin'le karşılaştı. Görünüşe göre, uzak geçmişte kalan 1840 yazında, Petersburg rıhtımında Herzen ona veda ettiğinden beri Bakunin pek değişmemişti. Ruhsal açıdan büyük bir gelişme yaşanmıştı. Rusya'dan ayrıldığından beri Bakunin sadece Hegel'in devrimci yorumunun üstesinden gelmekle kalmamış onun ötesine geçmişti. Herzen'in o güne kadar sadece düşlediği bir ayrıcalığı –Avrupa'nın devrim başkentinde üç yıl yaşamayı– tatmıştı. Herzen kendisinin yeni çıkacağı yolda onu öncü olarak selamlayacaktı. Bakunin'in evinde Proudhon'la sohbet etmek ya da Louis Blanc'la bir kafede karşılaşmak, siyasi gelişimi açısından gözüne önemli görünürken keyfi yerindeydi.

---

13 *Herzen*, ed. Lemke, xiii. 587-8; xiv. 134-7; *Materiali*, ed. Polonsky, i. 38-41; Turgenyev, *Rudin*.

Sonraki kuruntular ve yaşananlar bu sade resmi değiştirdi. Herzen, Bakunin'in yurtdışında kaldığı süre boyunca mevcut Rus gerçeklikleri hakkında sağduyusunu yitirdiğini fark etti. *Deutsche Jahrbücher*'de yayımlanan Jules Elysard makalesinde bile Bakunin anavatanında "bulutların toplandığına" inandığını söylemişti ve şimdi Herzen onun iyimser damarını, I. Nikola'nın Rusya'sında tek bir devrim fısıltısının dolaşmadığına ya da dolaşacak gibi görünmediğine ikna edemiyordu. O sırada Herzen, Bakunin'in Rus halkının demokratik bir karakter taşıdığı mistik görüşüne katılamayacak kadar Rusya'ya yakındı (yurtdışında geçen birkaç yılın ardından o da aynı yanılgıya düşecekti). Bakunin, Sazonov ve Paris'teki diğer arkadaşlarının faaliyetlerinden de hiç etkilenmemişti. Bohem hayat, kalabalık öğrenci evleri, kronikleşmiş maddi sıkıntılar ve çareler, sabah üçlere kadar kafelerde sürdürülen tartışmalar, Herzen'in alay ederek bahsettiği kadarıyla, "beş adamın dinleyip anlamadığı, başka beş adamın anlamadan konuştuğu" tartışmalar, Bakunin'in vazgeçilmezleriydi ve dünyaya bakışında, bunların hepsi dünya devrimi davasıyla ayrılmaksızın iç içe geçmişti. Herzen, düzenli ve disiplinli aklıyla bağlantıyı kuramıyordu. Bakunin ve 1847'nin Paris'i, onun doğuştan gelen kuşkuculuğunu fazlasıyla besliyordu.[14]

Herzen'in gelişinden birkaç hafta sonra Belinski de Paris'te ortaya çıktı. Herzen gibi siyasi aydınlanmanın değil, sağlığının derdindeydi. Bu, Belinski'nin Batı Avrupa'ya ilk ve son yolculuğuydu. İleri safhada tüberkülozdu. Paris'teki son günlerini Passy'de bir doktorun kliniğinde geçirdi. Hummalı ilişkileri yatışmış gibiydi. Bakunin'le arkadaşlığının seyrini değiştiren o sert içerlemeler ya da hastalıklı barışmalar yinelenmedi. Belinski de Hegelci gerçeklik nöbetinden kendini kurtarmış ve Bakunin gibi Hegel'den Fransız sosyalistlerine dönmüştü. Ancak, yaradılıştan gelen farklılıklar yok edilemedi. Belinski yine de Bakunin'den kibarca "bizim Alman" ya da "inançlı arkadaşım" diye bahsediyordu.

14 *Herzen*, ed. Lemke, xiii. 289, 579-80, 582.

> O bir mistik, bir idealist, bir romantik olarak doğmuş ve öyle ölecek [Belinski'nin Paris'ten ayrılırken yazdıklarından], çünkü felsefeyi reddetmek insanın karakterini değiştirmez.

Bakunin'in hayalci iyimserliği Belinski'yi kinik birine çevirmişti. "İnançlı arkadaşı[m] Bakunin ne derse desin" despotizm ve adaletsizlik kazanacaktı.

Üçüncü hayalet ise, yaz sonuna doğru Almanya kaplıcalarından ve Londra seyahatinden Paris'e dönen Turgenyev'di. Turgenyev'in felsefeden de siyasetten de başka yerdeydi artık aklı. Berlin'de sürdüğü kısa saltanatın ardından, Bakunin kalbinden silinip gitmişti. Tatyana'nın anısı ise görüşmelerini daha da sıkıcılaştırmış olmalıydı. İkisi de geçmişteki samimiyeti canlandırmaya yeltenmediler. Şıpsevdi Turgenyev'in kalbini Pauline Viardot, 1844'ten beri tartışmasız ele geçirmişti. Paris'e gelişinden birkaç gün sonra sessiz sedasız Courtavenel'deki Viardot villasına gitti ve şehirdeki dostları bir daha yüzünü göremedi.[15]

Eylülde Belinski, Rusya'ya dönmek üzere Paris'ten ayrıldı. Hayatında yer tutan pek çok dostuyla –Herzen, Turgenyev, Bakunin- son vedalaşmasıydı. Bir yıl geçmeden öldü. Ekimde, Bakunin ve Herwegh dahil tüm dostlarını çağırdığı bir veda yemeğinin ardından, Herzen ailesiyle İtalya'ya gitti. İki ay sonra Bakunin'in de Paris günleri sona erecekti.[16]

15 Belinski, *Pisma*, iii. 258.

16 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 268.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devrime Giriş

19. yüzyıl liberallerinin gözünde özgürlük, yani sadece bireysel özgürlük değil, milli özgürlük de Fransız Devrimi geleneği içinde yetişebilirdi. Milletler de bireyler gibi kendi iradeleri dışındaki mutlak monarşiler ya da yabancılar tarafından yönetilmeme "hakkına" sahiptiler. Metternich'in zamanında milliyetçilik ilkesi hemen her yerde, hem savunucuları hem karşıtları tarafından demokrasinin doğal sonucu sayılıyordu. Yüzyıl ilerlerken hem Karl Marx hem Bismarck (biri teoride, diğeri pratikte), ikisi arasında zorunlu bir bağlantı bulunmadığını gösterdikleri halde, müttefik kuvvetler siyasal adalet adına 20. yüzyıla kadar dünyaya hâkim olurken demokrasi ve milliyetçilik anlayışı nihayet ancak bizim zamanımızda Sinyor Mussolini ve Herr Hitler tarafından çözüldü.

19. yüzyılın büyük bölümünde, Avrupa liberallerine göre bu ikiz ilkeler adına Polonya davası örnek modeldi, milliyetçilik ve demokrasinin özünü temsil ediyordu. Viyana Kongresinden beri demokrasi ve milliyetçiliğin üç geleneksel rakibi Polonya'ya baskı uyguluyordu: Avusturya, Rusya ve Prusya. Avrupa'da kendilerine tabi herhangi bir ırkı yönetmeyen Fransa ve İngiltere, bağımlı Polonyalıları destekleyerek açıkça belirttikleri liberal fikirleri uygulamakta serbesttiler. Bütün ülkelerin

demokratları birleşip Avusturya, Rusya ve Prusya otokrasisini kötü ilan ettiler ve bu açıdan Polonya'daki yanlışlardan daha doğru bir zemin olamazdı. Polonya kötü şöhretiyle, üç parçalı güçten ikisinin yumuşak karnıydı. 19. yüzyıl demokratlarının elinde Polonya davası uluslararası adaletin sembolü haline gelmişti.

19. yüzyıl özgürlük savaşçılarının en aşırı uçlarından Mihail Bakunin'in er ya da geç milliyetçilik merakına demokrasi merakını ilave etmesi kaçınılmazdı. Bu eğilimin ilk somut hedefinin Polonya olması da doğaldı. Ancak, bu oluşum yavaş olgunlaşacaktı. Gençliğinde Polonya sınırında görev yapan Bakunin, çarın baş belası ve yarı yabancı tebaasına yöneltilen küçümseyici resmi tutumu memnuniyetle paylaşıyordu. Sonraları, Berlin ve Dresden'deki çok sayıda Polonyalı sığınmacıdan oluşan topluluğa girmeye çalışmamıştı. Brüksel'deki Lelewel bile Polonyalılıktan çok kişiliğiyle onu etkilemişti. Lelewel sonunda ona Polonya'nın kendi tarihine sahip bir ülke olduğunu, sadece Rusya'nın itaatsiz bir eyaleti olmadığını anlatabilmişti. Rusya gibi Polonya da çarlık baskısının parlak bir örneğiydi. Bu fikir Bakunin'in aklında öyle bir yer etti ki, önceki bölümde aktarılan, 1845'te *La Réforme*'a yazdığı mektupta Rusya ve Polonya'dan yan yana, tek kurtuluşları "demokrasiye" dayanan "mutsuz ve baskı altında ülkeler" diye bahsediyordu.[1]

Eksiklerini uzun zamandır enine boyuna tartan Polonyalılar, dışarıdan gelen değerlendirmelere aşırı hassasiyet gösteriyorlardı. Özellikle, bir Rus'un ağzından çıkan sempati sözleri çarpıcı bir yenilik sayılırdı. Polonyalı mültecilerin aristokrat kanadının lideri Prens Adam Çartoriski,* hizmetkârlarından birini gönderip Bakunin'i evine davet etti. Bakunin ziyarete gitti, pek etkilenmedi ve bir daha da gitmedi. Birkaç hafta sonra, Londra'da Somers Town'da yaşayan Stolzman adında demokrat partili bir Polonyalıdan mektup aldı. Stolzman mektu-

1 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 242.

(*) Adam Çartoriski (1770-1861) Polonezköy'ü kuran ve buraya adını (Adampol) veren Polonyalı devlet adamı – ç.n.

bunda Bakunin'in "açık yürekli ve vefalı karakterini, aydınlık ve ilerici görüşlerini yansıtan" *La Réforme*'a yazdığı mektubun Polonyalı mültecilerin gazetesinde yayımlandığını bildiriyor ve onu, Aralık İsyanı şehitleri onuruna ertesi kasımda Londra'da düzenlenecek kutlamaya çağırıyordu. Mihail kibarca cevap yazdı ama Londra'ya gitmedi. Paris'te yaşayan Polonyalı sürgün Adam Mickiewicz'i görmeye gitti. Fakat yaşlanan Mickiewicz, Polonya romantizminin o tuhaf patlamasından –Polonya'nın şehitliğinin çarmıha gerilmenin bir sembolü olmasına dayanan Mesihsel doktrinden– ve Polonya'nın dirilişinin insanlığın kurtuluşunu müjdeleyeceği düşüncesinden fazlasıyla nasibini almıştı. Bakunin'e uyum içinde geçinip çalışan bir Polonyalı, bir Çek, bir Fransız, bir Yahudi ve bir Rus'tan oluşan bir toplulukla dünyanın kurtarılabileceğini söylüyordu. Rus haricinde her eleman hazırdı ve Mickiewicz, Bakunin'in bu boşluğun doldurmasını istiyordu. Bakunin bu daveti de kibarca geri çevirdi.[2]

Ancak, Polonya'nın emellerine karşı kayıtsızlığı, Orta Avrupa'nın o güne kadar varlığından neredeyse habersiz olduğu bir köşesinde gelişen olaylarla kısa zamanda değişecekti. Polonya topraklarının, itibari bağımsızlığını halen koruyan tek küçük parçası Krakov Cumhuriyetiydi. Şubat 1846'da burada Polonya bayrağı yeniden yükselmiş, Prusya ve Avusturya Polonyasının bağımsızlığı ilan edilmişti. Prusya'daki ayaklanma neredeyse hiç başlamadan sona erdi. Galiçya'da sert çatışmalar yaşandı. Köylüler toprak sahiplerine karşı ayaklanıp, isyanın yazgısını değiştirdiler. Asayiş yeniden sağlandığında Avusturya, Rusya ve Prusya'nın da göz yummasıyla ve Büyük Britanya ile Fransa'nın ılımlı diplomatik protestolarına kulak asmadan Krakov Cumhuriyetini sessizce topraklarına kattı.

Bu olaylar, çok sayıda Polonyalının barındığı ve güçlü dostlarının bulunduğu Paris'te olağanüstü heyecan yaratmıştı. İki üç gün boyunca ayaklanmanın seyri iyimserleri cesaretlendirmiş gibiydi. Fransız radikaller özellikle demokrasi ve milliyet-

2 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 112-13; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 300-304.

çiliğin doğrulanma ihtimalinin belirmesinden etkilenmişlerdi. Aynı heyecan Bakunin'e de radikal arkadaşlarından bulaşmıştı. O adam olduğundan beri Avrupa'da ilk defa devrim –teoride değil eylemde– tasarlanıyordu. Bu sele kapılması kaçınılmazdı. Bazı insanların denizin ya da dağların çağırdığını işitmesi gibi, devrim çağrısı onun kanında vardı. Fakat duyguları eyleme dönüşemeden, ayaklanma sona erdi. Bakunin'in tek katkısı, Polonya'yı savunmak ve çarlık baskısını kınamak adına yazdığı, *Constitutionnel*'de yayımlanan makalesiydi. Bu onun Paris'teki ikinci ve son gazetecilik macerası oldu. O'Connell, İngiltere Parlamentosunda yeryüzünde hiçbir milletin İrlandalılar kadar kötü muamele görmediğini söyleyebiliyorsa, bu yalnızca Rus devletinin Polonya'ya uyguladığı barbarlıkları bilmemesinden kaynaklanıyor, diye yazıyordu.[3]

Polonya'nın maruz kaldığı kötülüklerden, Bakunin kaygısızlığa düşemeyecek kadar derinden etkilenmişti. Genel merkezi Versay'da bulunan Polonya demokratik örgütüne ulaşıp, Polonya'da ve diğer sınır eyaletlerinde çarlık karşıtı faaliyetler için çalışmayı teklif etti. Siyasetinin amacı Rusya'da devrim ve özgür Slav halklarının cumhuriyetçi bir federasyon kurmasıydı. Karşılıklı görüşmeler bir süre devam etti. Fakat ne teklifi ne de planı Mihail'in beklediği coşkuyla karşılandı. Polonyalıların "dar görüşlü, kısıtlı ve kendilerine dönük" olduklarını anlamıştı. Polonyalıların bir Rus'a güvenmeleri zordu. Hatta büyük bölümü küçük toprak sahibi sınıfına dahil Polonyalı demokratlar bile Bakunin'in devrimci programından hoşlanır görünmüyorlardı. Belki, para mereti de görüşmelerdeki uyumun bozulmasına neden olmuştu. Bakunin cesaret, kuvvet ve bol bol fikir toparlayabilirdi ama giriştiği herhangi bir iş için farklı kaynaklardan sermaye bulunmak zorundaydı. Fakat, *İtiraflar*'da yazdığı gibi, karşılıklı güven ve pratik işbirliği yoksa da, Polonya davasına ilgisi azalmadı. Prusya'da 1846 isyanına önderlik eden Polonyalı General Mieroslawski'nin kız kardeşinin ve isyana karışan başka Polonyalıların adları mektupların-

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 257-61; iv. 117.

da geçer. Şubat 1847 tarihli Fransız polisine ait gizli bir raporda Bakunin'in "kaldığı yerlerde çok sayıda Polonyalı mülteciyi ağırladığı" belirtiliyordu. Birkaç ay sonra Luisa Vogt'a "neredeyse yalnızca Polonyalılarla yaşadığını ve kendisini canıgönülden Rusya-Polonya hareketine adadığını" yazıyordu. Oysa o sırada henüz bir hareket yoktu. *Constitutionnel*'deki makaleden sonra on sekiz ay boyunca Bakunin Paris kafelerinde okumak, konuşmak ve oturmaktan ibaret olan eski hayatına mecburen geri dönmüştü.[4]

Bakunin'in siyasi kaderini çizen ve sonraki on altı yıl boyunca adının Polonya'daki ayaklanmayla birlikte anılmasına neden olan olay gelip çattı. Kasım 1847'de, Herzen'in İtalya'ya gidişinden tam bir ay sonra, iki genç Polonyalı mülteci Bakunin'i 1841 Polonya ayaklanmasının yıldönümü nedeniyle düzenlenen resmi ziyafete çağırdı. Toplantıya radikal bir Fransız milletvekili Vavin başkanlık edecekti. Daveti aldığında, bir hastalığın nekahet evresinde "kafası tıraşlı halde evde oturuyordu." Bu fırsata, uzun zamandır mecburiyetten boş gezen birinin açlığıyla atladı. Bir peruk sipariş etti, üç gün boyunca yapacağı konuşmaya hazırlandı ve toplantıda dinleyen herkese ulaşabileceği bir kızışma anında konuşmasını yaptı. Rus demokrasisi ve Polonya milliyetçiliğinin dayanışması ana temasıydı. "Gerçek Rus milleti" adına Polonya'ya ittifak teklif ediyordu. "İmparator Nikola'nın düşmanları, resmi Rusya'nın düşmanları olduğunuz için, isteseniz de istemeseniz de, doğal olarak Rus halkının dostusunuz," diyordu. Çarın Alman kökenlerinden bahsederek Slav yurtseverliğine dokunduruyor ve Rusya'nın da Polonya gibi yabancı bir efendiye hizmet ettiğini söylüyordu. Konuşmasının sonunda esaret altındaki tüm Slav halklarına elini uzattı:

> Ayrı dururken, birbirimizi karşılıklı felç ediyorduk. Birlikte hareket edersek kimse bizi durduramaz. Rusya ve Polonya'nın uzlaşması büyük bir hedef ve bizim içten sadakatimizi hak ediyor. Bu, altı milyon ruhun özgürleşmesi

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 263, 267; iv. 118-19; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 127.

demek, boyunduruk altında inleyen tüm Slav halklarının özgürleşmesi demek. Bir anlamda Avrupa'daki despotluğun düşmesi, bir daha gelmemek üzere çökmesi demek.[5]

Bakunin'in kişiliği mantıklı sözlerle açıklanamayacak fenomenlerden biridir. İyi tanımlanmamış ve hayalî hedefleri vardı. Kalemi kuvvetliyse de yazdıkları tutarsızdı. Hem yazılarında hem eylemlerinde başladığını nadiren bitirirdi. Çalkantılı hayatında somut bir başarı yoktu. Yine de çağdaşları onda olağanüstü bir canlılık ve güç gördüler. Yarattığı etki ona atfedilebilecek herhangi bir başarı ölçüsünden çok daha üstündür. Daha ölmeden kendi ülkesinin yanı sıra pek çok ülkede efsaneleşmiştir. Bakunin siyasi hitabet sanatının yaşayan bir gelenek olduğu bir Devlet'te yetişseydi, belki de tüm zamanların en başta gelen hatiplerinden biri olurdu. Hayatı boyunca halk önünde ancak nadir durumlarda ve anadili dışında konuşabildi. Fakat, bu nadir durumlarda bile heybetli yapısı ve ağırbaşlılığıyla dinleyenleri neredeyse hipnoz edecek kadar büyüledi. Polonyalıların resmi ziyafetindeki konuşması hitabet gücünün ilk ve en çarpıcı gösterisiydi. Şevke gelen 1.500 Polonyalı ve Fransız'ın çılgın alkışları Paris'teki Rus büyükelçisi Kont Kiselev'in kulağına kadar gitti. Kiselev, dost bir ülkenin yönetimine karşı propaganda yapan siyasi göçmenlerin Fransız misafirperverliğini bu şekilde kötüye kullanmalarını protesto ettiğini Guizot'ya iletti. Polonya örgütlerinin dağıtılmasını ve suçluların Fransa'dan atılmasını talep etti. Polonyalılar, Paris'te insanların hükümeti etkileyebilecek güçte nüfuzlu aynı cümleden insanların sempatisini toplamışlardı. Fakat bir Rus için aynı dostluk söz konusu değildi. 29 Kasım toplantısının sansasyonu Bakunin'in konuşmasıydı. Rus hükümetinin öfkesini yatıştırmak için bir jest yapmak gerekiyordu. 14 Aralık 1847'de Bakunin'e Fransız topraklarını terk etmesi emredildi. İçişleri Bakanı Duchâtel'den sürgünün nedenlerini ona bildirmesi istendiyse de bu talep dikkate alınmadı. Kaçak, üç buçuk yıl önce ayrıldığı Brüksel'e geri döndü.[6]

5 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 270-79; iv. 118-19.

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 281, 291; iv. 119-20.

Tam bu sıralarda Paris'in radikal çevrelerinde tuhaf bir dedikodu dolaşmaya başlamıştı. Bakunin'in Rus devletinin gizli ajanı olduğu ve sırf patronlarına ispiyonlamak için Polonyalıların ve sosyalistlerin arasına girip onların güvenini kazandığı söylentisi ağızdan ağza yayılıyordu. Polonyalılar, Bakunin'e itibarını sarsmak için dedikoduyu Rus büyükelçisi Kiselev'in başlattığını ve sürgününü talep ederken Guizot'ya onu "fazla ileri giden" bir ajan olarak tanıttığını söylediler. Bu varsayım kesinlikle yanlıştı, çünkü Kiselev, Bakunin'in işine burnunu sokmadan aylar önce polisin hazırladığı Şubat 1847 tarihli raporda bu dedikodudan bahsediliyordu. İftiranın kaynağı muhtemelen Bakunin'e en baştan beri güvenmeyen Polonyalıların çevresinden çıkmıştı. İlk başlatan belli değilse de, dedikodu hızla ve fazlasıyla yayılmıştı. İlk ortaya atıldığında bir ölçüde doğru gibi görünüyordu. Rus toprak sahibi kesiminden gelip kızıl devrimi vaaz eden biri, zaten kabul edilemeyecek kadar kafa karıştırıcıydı. Ayrıca, Paris'teki radikal çevrelerle flört eden Jacob Tolstoy adında bir başka Rus'un polis ajanı olduğu yeni ortaya çıkmıştı. Bakunin'i izah etmek gerçekten zordu. Belli bir işi ve görünür bir geçim kaynağı yoktu. Mantıklı birini, titizlik isteyen casusluk mesleğine uygun olmadığına inandıracak tuhaf alışkanlıkları, tam aksini düşündürebilecek kadar da şüphe uyandırıcıydı. Bir kez ortaya atıldıktan sonra bu iftira olağanüstü kalıcı oldu. Genelde önü kesildiyse de asla silinmedi. Bakunin'in devrimci kariyerinin sonraki pek çok safhasında aralıklarla ve daha da münasebetsizleşerek ortaya çıktı.[7]

* ✠ *

Bakunin Brüksel'e ikinci gidişinde, birincisinden de kısa kaldı– 1847 aralık ayı ortalarından 1848 Şubat sonuna kadar. Lelewel ve Polonyalı demokratlar onu hakkettiği coşkuyla karşıladılar. Lelewel, Bakunin'in onunla ilk tanıştığı dört yıl öncesine kıyasla gözle görülür ölçüde yaşlanmıştı. Artık, "siyasette bütünüyle etkisiz kalmış, umudunu yitirmiş bir adamdı." İşin

7 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 119-20; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 27.

kötüsü, yanına sadık dost diye Lubliner adında "Polonyalıymış gibi yapan bir Yahudi'yi, (Bakunin'in karakterindeki güçlü anti Semitizm damarının kayda geçmiş ilk dışavurumudur) dünyanın en tiksindirici, en tahammül edilmez, en sıkıcı yaratığını," almıştı. Brüksel'deki Polonyalı demokratları ise "oldukça bağdaşmaz" bulmuştu. Bunlar, "bütün siyasi göçmenlerin ve özellikle Polonyalıların ortak hastalığı denebilecek garez ve dedikoduculuğu" iyice ilerletmişlerdi. Şüpheci mırıldanmalar Paris'ten oralara da ulaşmıştı. Bu koşullarda güven ve işbirliği göstermelik olmaktan öteye geçemezdi. Bakunin, Brüksel'de toplum önüne sadece Aralık İsyanının yıldönümü nedeniyle Polonyalıların düzenlediği bir toplantıda çıktı (Pek çok kez ertelendikten sonra ancak 14 Şubat'ta gerçekleşebilmiştir). Daha ilerde *İtiraflar*'da açıklayacağı gibi, burada "birincisinin devamı ve geliştirilmişi" denebilecek bir konuşma yaptı. "Slavların büyük öneminden ve çökmüş batı dünyasını yeniden ıslah etme misyonundan" bahsederek, Avrupa devriminin yaklaştığı ve "Avusturya İmparatorluğunun kaçınılmaz yıkılışına dair" tahminlerini öne sürdü. Bir ölçüde şüpheli görünen bu açıklamayı doğrulayacak kaynaktan yoksunuz. Konuşma yazıya dökülmediği için günümüze ulaşmamıştır.[8]

Bakunin, Brüksel'de başka bir eski arkadaşıyla karşılaştı. 1845 başlarında Paris'ten sürüldüğünden beri Karl Marx burada yaşıyordu. Onun verdiği ilham ve rehberlikle Brüksel, uluslararası komünist hareketin merkezi olma bahsini kazanmıştı. Brüksel'de sadece Alman İşçi Birliği değil, aynı zamanda hangi milletten geldiğine bakılmaksızın ileri görüş sahibi kişileri birleştirmek maksadıyla kurulmuş daha gevşek bir Demokratik Federasyon da bulunuyordu. Federasyon başkanı, Bakunin'in "aktif, güçlü ve gerçekten pratik" bulduğu Jottrand adında bir Belçikalıydı. Marx ve Lelewel başkan yardımcısıydılar. Bakunin, Marx'ın işlerine pek burnunu sokmadı. Marx'ın Londra'daki İngiliz Çartistlerle yakın zamanda müzakereler yaptığını biliyordu. Fakat o sırada yazılan ve birkaç hafta sonra

8 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 282-4, 287; iv. 119-20.

Londra'da yayımlanan *Komünist Manifesto*'dan hiçbir yerde bahsetmez. 26 Aralık'ta Demokratik Federasyonun toplantısına katıldığı ve Köln'den gelen Alman D'Ester ile üyeliğe kabul edildiği kayıtlara geçmiştir. Bir toplantıya daha katılır. Bu da muhtemelen 9 Ocak'ta düzenlenen ve Marx'ın Serbest Ticaret üzerine Fransızca bir yazı okuduğu toplantıdır. Katılımı, ancak buraya kadar devam eder. Brüksel'de bulunduğu sürede Bakunin devrim davasında çalışan arkadaşlarından özellikle hoşnutsuz gibidir. Alman gruba karşı derin ve içgüdüsel bir antipati besler.

> [Herwegh'e yazdıklarından] Almanlar, şu ustalar Bornstedt, Marx ve Engels –özellikle de Marx– "burada her zamanki şeytanlıklarını tasarlıyorlar. Kibir, garez, arbede, teoride hoşgörüsüzlük ve pratikte korkaklık; hayat, eylem ve sadelik hakkında sonsuz teoriler, pratikte ise hayattan, eylemden ve sadelikten bütünüyle yoksunluk... Kendileri tepeden tırnağa su katılmamış burjuva oldukları halde *burjuvazi* kelimesi biteviye tekrarladıkları bir laf olmuş. Tek kelimeyle, yalan dolan ve aptallık, aptallık ve yalan dolan. Böyle insanların içinde rahat nefes bile alamazsın.

Başka bir yerde Demokratik Federasyondan, "sahici ve pratik hiçbir anlam taşımayan boş tezler üretmek için yaratılmış bir yer, düşünülebilecek en büyük sahtekârlık" diye bahsediyor ve Marx'ın "işçileri teorisyene çevirerek mahvettiğini," ifade ediyordu. İnceleme ve teori adamıyla, içgüdü ve eylem adamı arasındaki, Karl Marx ve Mihail Bakunin arasındaki temel, yaradılıştan gelen zıtlığı, Bakunin'in çok önceden kendisi böyle tanımlıyordu.[9]

Bakunin'in Brüksel'de kendini sahiden evinde hissettiği tek ortam başka tür bir topluluk içindeydi. Orada rastladığı Polonyalılar içinde en cana yakını, Polonyalı göçmenlerin aşırı Sağ kanadı üyelerinden General Skrzyniecki idi. "Katolik ve hatta Cizvit görüşleri ile ilahi hak teorisi dışında," Bakunin'in

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 282, 284, 287; iv. 120; Marx-Engels, *Sochineniya*, vi. 435, 679; *Karl Marx, Chronik Seines Lebens* (Moskova 1934) s. 43.

Paris'teki Polonyalı arkadaşlarından birine özür dilercesine yazdığı kadarıyla, General "hakiki Polonyalı ve Slav duygularına" sahip biriydi. Bakunin'in arkadaşlık kurmaktaki disiplinsiz ataklığının ve ortak sosyal kökenleri ile geleneğin ortak siyasi inançlardan daha güçlü bağlar kurabileceği gerçeğinin tuhaf göstergelerinden biriydi bu. Skrzyniecki, Bakunin'i Belçika'nın başkentindeki muhafazakâr ve bürokrat kesimle, bağımsız Belçika'nın kurulması için çalışmış eski bakanlardan Kont Mérode ve Fransız monarkist Kont Montalembert ile tanıştırdı. Bu adamlar Louis-Philippe Fransa'sında bile gerici sayılırlardı.

> [O günler hakkında daha sonra yazdıklarından] Cizvit propagandanın tam ortasında duruyordum. Beni Katolik inancına döndürmeye çalıştılar. Cizvitler kadar etrafımdaki hanımlar da ruhumu kurtarmaya çalıştığından, yanlarında oldukça iyi vakit geçirdim.

Bakunin sadece dindar Katoliklerin iyiliklerine kalmamıştı. Maria Poludenski de Paris'ten gelerek bu yardımlara maddi manevi katkıda bulundu. Kadın hayranlarının özeni siyasi hayal kırıklıklarına bir kez daha geçici bir teselli oldu.[10]

Fakat, Paris'ten gelip Brüksel'in "dar ve izole" yaşamına giren Bakunin'i hiçbir şey teselli edemezdi. Bir ara, belki de Marx ve Engels'in İngiliz Çartistler bahsi üzerine Londra'ya gitmekten bahsetmeye başladı. Ancak, aklını Paris'ten alamıyordu. 4 Şubat 1848'de Temsilciler Meclisinde Bakunin'in sürgün edilmesi hakkında güçlü destek gören bir gensoru verildi. Gensoru karşısında Guizot ve Duchâtel eksik ve çelişkili yanıtlar verdiler. Üç gün sonra Bakunin *La Réforme*'a Duchâtel'i protesto eden bir mektup gönderdi. Son cümlesinde "ikisini tarihe havale ediyorum" diyordu. 10 Şubat günü bu mektup yayımlandığında Bakunin bile hükmün iki haftadan önce verileceğini beklemiyordu. 22 Şubat 1848'de bir dizi radikal cemiyet yemeğinin (o dönemde izin verilen siyasi gösteri şekli buy-

10 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 287; iv. 120; *Materiali*, ed. Polonsky, i. 38.

du) hükümet tarafından yasaklanması Paris'te bazı küçük ayaklanmalara neden oldu. Ertesi gün karşılıklı çatışma başladı. Paris'in işçi mahallelerinde barikatlar kuruldu. Louis-Philippe Guizot kabinesini azlederek dalgayı önlemeye çalıştı. Bu teslimiyet halkın iştahını bastıracağına daha da kabarttı. 24 Şubat'ta isyan doruğundaydı. Louis-Philippe, küçük düşmüş ve neredeyse hiç önemsenmemiş bir halde tahtını bırakıp kaçtı. İsyancılar Tuileries'e girdiler ve sosyalist Louis Blanc'tan şair Lamartine'e varıncaya kadar her tür yetenekten kişiyi barındıran geçici hükümeti ilan ettiler.

Bu çarpıcı olaylar Bakunin'in üzerinde ani ve manyetik bir etki yarattı. Belçika'nın küçük başkentinin sakin durgunluğu canına yetmişti. Alelacele veda etmek için uğradığı Maria Poludenski'ye kelimenin tam anlamıyla heyecandan hastalandığını söyledi. Acil bir durumda kullanacağı sahte bir pasaport edininceye kadar bekledi ve yola koyuldu. Cumhuriyetin ilan edildiğini sınırda öğrendi. Demiryolunu isyancılar kesmişti. En yakın Fransız kasabası Valenciennes'e kadar yürüdü. Sokaklarda ve kamu binalarında kızıl bayraklar asılıydı, insanlar tezahürat yapıp alkış tutuyordu. Bakunin trene bindi ve 26 Şubat günü Paris'e ulaştı. Sonunda eyleme geçme şansını yakalamıştı.[11]

11 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 120-21; *Materiali*, ed. Polonsky, i. 38.

ALTINCI BÖLÜM

1848

Herzen (gerçi yerinde tanık olmamıştı ama) Şubat devriminin ilk günlerinin Bakunin'in hayatının en mutlu günleri olduğunu belirtir. Devrim onun özünde vardı. Kendini devrime adamıştı ve şimdi ilk defa yüz yüze geliyordu. Hayat bir anlam kazanmıştı. Bakunin, son moda arabaları içindeki genç yaşlı züppelerin, bildiği Paris'in vazgeçilmez parçası olan bastonlu ve monokllü aylakların bulvarlardan yok olduğunu memnuniyetle belirtiyordu. Bunların yerine, evlerin çatılarına kadar yükselen taştan ve kırık mobilyalardan kurulu barikatlar, kızıl bayraklar, devrim şarkıları, evrensel bir coşku ve neşe atmosferi vardı. Bakunin, yanı başındaki devrimin kirliliğini görmesini sağlayacak gerçekçilikten uzaktı. Henüz her şey yeni ve görkemliydi, özgür insanlığın onuru ve erdemlerine dair umut ve inanç doluydu. Daha önce neredeyse hiç tanımadığı Fransız proletaryası "asil işçiler[im]" olmuşlardı.

Devrimci Polis Şefi [Marc] Caussidiére, yeni bir işçi Ulusal Muhafız takımı örgütlüyordu. Lüksemburg yakınlarında bir kışlaya yerleşmişlerdi. Bakunin, onlarla gece gündüz yaşayarak burada bir hafta kaldı. Gördüğü ve duyduğu her şeyden büyüleniyordu. Daha önce hiçbir yerde "bu basit, eğitimsiz insanlar arasında bulduğu kadar asil bir özveri, etkileyici bir onur, doğal

bir nezaket hali, bu denli kahramanlıkla birleşmiş dostça bir neşe" görmemişti. Sabahın dördünden gecenin ikisine kadar ayaktaydı. Hayat sürekli "kongreler, görüşmeler, toplantılar, kortejler, yürüyüşler, gösteriler" ile geçiyordu. Yıkılacak bir şey kalmayana değin yıkıp yok etmeyi vazediyordu. Artık isyan edecek bir şey kalmadığında bile isyanı telkin ediyordu. Yeni düzenin kurulması gibi yapıcı işlerle pek ilgilenmiyordu. Geçici hükümet üyelerine atfedilen iki aforizma Bakunin efsanesine dahil olmuştur. Caussidiére hayretler içinde "Ne adam!" demiş. "Devrimin ilk gününde mükemmel bir hazinedir, ikinci gün vurulması gerekir." [Ferdinand] Flocon ise şöyle demiş: "Şayet üç yüz Bakunin olsaydı, Fransa'yı yönetmek imkânsız olurdu."[1]

Bu hezeyanlı haftaların manevi sarhoşluğu içinde Bakunin'in eski dostlara ya da düşmanlara ayıracak zamanı yoktu. Ruslardan sadece Turgenyev ve Annenkov hâlâ Paris'teydi. İkisi de Bakunin kadar devrimle içli dışlı olmaktan korkuyorlardı. Turgenyev daha sonraları Rus yetkilileri o günlerde "Bakunin'i hiç görmediğine ve onunla sadece bir kez sokakta karşılaştığına" ikna edebildi. Karısının, bir devrimci lider olarak ününü haklı çıkarmasını istemesi üzerine Herwegh Paris'te devrim ateşini anavatanına taşıyacak bir Alman lejyonu örgütlüyordu. Brüksel'den alçaltıcı bir şekilde polis tarafından sınır dışı edilen Marx, Komünist Birliğin merkezini kurmak ve şaşırtıcı olsa da Herwegh'in girişimini küçümsediğini ifade etmek üzere tam vaktinde yetişti. Bakunin Marx'ın Herwegh'e tavrını düşmanca ve haksız bulup ona sırt çevirdi. Önemsiz atışmalara girmenin zamanı değildi. Devrim için bir şeyler yapan herkes teşvik edilmeliydi.[2]

Bakunin çok geçmeden yerinin Paris olmadığını anladı, çünkü Paris artık devrimin tek merkezi değildi.

> Yakında, belki de bir yıla kalmadan [13 Mart tarihli *La Réforme*'a yazdıklarından] gaddar Avusturya İmparatorluğu

1 *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 424; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907) s. 75; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 121-2; Tuchkova-Ogareva, *Vospominaniya*, s. 304.

2 Lemke, *Ocherki*, s. 162; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 296; Steklov, *M. A. Bakunin*, i. 188-9.

yıkılmış olacak. Özgür İtalyanlar İtalya Cumhuriyetini ilan edecek. Tek bir büyük ulus çatısı altında birleşen Almanlar, Almanya Cumhuriyetini ilan edecek. On yedi yıllık sürgünün ardından Polonyalı demokratlar evlerine dönecek. Devrimci hareket ancak Avrupa, *Rusya dahil* Avrupa'nın tamamı federal demokratik bir cumhuriyete döndüğünce sona erecek.

Bu kesin kehanetler gerçekleşmek üzere gibi görünüyordu. Yazının yayımlandığı gün Viyanalılar Metternich hükümetine karşı ayaklanıp bir Halk Güvenlik Komitesi kurarak eski İmparatorluğun farklı uluslarına isyan işaretini verdiler. 17 Mart'ta Macar Diet meclisinden sorumlu bir hükümet Macaristan'da kuruldu. Venedik'te cumhuriyet ilan edildi, Milano'daki Avusturya garnizonuna karşı başarılı bir ayaklanma patlak verdi, tüm İtalya yabancı yöneticileri sınır dışı etmek için birleşmek üzereydi. 18 Mart'ta Berlin sesini yükseltti attı ve dehşet içindeki Friedrich Wilhelm'den anayasa çıkarma sözü zorla alındı. Küçük Alman eyaletlerinin çoğunda benzeri olaylar yaşandı. Fransa örneğinin tetiklediği devrim dalgası sınır tanımıyor gibiydi.

> [Bakunin sonradan bu şanlı günleri şöyle yazıyor] Öyle bir ruh hali içindeydik ki, biri gelip, "Tanrı cennetten kovuldu ve orada da cumhuriyet ilan edildi," dese hepimiz inanır ve hiç şaşırmazdık.[3]

Kendini hâlâ Rus hisseden Bakunin için Avrupa kıtasında tek bir kıpırtının yükselmediği tek önemli ülkenin Rusya oluşu herhalde acı vericiydi. Ancak, Bakunin'in ateşi daha sönmemişti. Ortada marifetlerine layık bir vazife vardı. Rusya'da devrim yoksa bunu gerçekleştirecek kişi kendisiydi. Rus devriminin başlangıç noktası elbette Polonya olmalıydı. Aralarında Çartoriski'nin de bulunduğu Polonyalı liderler Doğu Avrupa'ya gitmek üzere Paris'ten ayrılmışlardı. Prusya otoritelerinin sessiz onayıyla Posen'de bir Polonya Ulusal Komitesi ku-

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 265, 296; iv. 122-3.

ruldu. Devrimin giderek sönükleştiği ve sıkıcı bir rutine dönüştüğü Paris'te Bakunin'i tutacak hiçbir şey yoktu. Derhal Posen'e gitmesi gerekiyordu. Yine her zamanki kötü engelle, yani parasızlıkla yüz yüzeydi. Ancak, böyle önemsiz konular onu asla yıldırmazdı. Geçici hükümete başvurup Posen'deki devrimci faaliyetlerde kullanmak için 2.000 frank borç istedi. Yeni hükümetler genellikle cömerttir. Flocon, Bakunin'in isteğini derhal karşıladı. Kötü niyetli kişilerse can sıkıcı bir yandaştan ucuza kurtulduğunu fısıldaşıyorlardı. Bakunin, Flocon'un daha fazla para vermeyi teklif ettiğini ama kendisinin bunu geri çevirdiğini yazmıştır. Belki doğrudur. Bakunin de son derece cömertti ve yarını asla düşünmüyordu.[4]

İyiliksever Caussidiére ona iki pasaport sağladı. Biri kendi adına, öteki ise Posen Grand Dukalığından hayalî bir Polonyalı, Léonard Neglinski adınaydı. Böylece elinde 2.000 frank ve iki farklı kimlikle Bakunin 1848 martının son günü Doğu Avrupa'da devrim ateşini körüklemek üzere Paris'ten ayrıldı. Bir posta arabasıyla Strassburg'a gitti. *İtiraflar*'da yanında yolculuk edenlerden biriyle arasında geçen hayali bir konuşma uydurur:

> "Niye yoldasınız?"
> Ayaklanma başlatmak için.
> "Kime karşı?"
> İmparator Nikola'ya karşı.
> "Ne şekilde?"
> Ben de bilmiyorum.
> "Nereye gidiyorsunuz?"
> Posen Dukalığına
> "Neden özellikle oraya?"
> Çünkü Polonyalılar bana oranın daha canlı ve hareketli olduğunu ve Rusya Polonyası üzerine çalışacaksam Galiçya'ya gidip uğraşmaktansa orada daha rahat hareket edeceğimi söylediler.
> "Ne kadar paranız var?"
> İki bin frank.

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 124-5.

"Devamı gelir mi?"

Kesin değil, ama belki ben kendim bulurum.

"Posen Dukalığında arkadaşınız, bağlantınız var mı peki?"

Berlin Üniversitesinde eskiden sık gördüğüm birkaç genç dışında tek kişi yok tanıdığım.

"Tavsiye mektuplarınız var mı?"

Hiç yok.

"Tek başınıza, hiçbir dostunuz olmadan Rus çarıyla nasıl başa çıkmayı bekliyorsunuz?"

Devrim benden yana, Posen'e gidince yalnız kalmayacağımı umuyorum artık.

"Şu anda bütün Almanlar Rusya'yı suçluyor, Polonyalıları övüyor ve birlikte Rus İmparatorluğuna karşı yürümeyi planlıyorlar. Siz, bir Russunuz, onlara katılacak mısınız?"

Tanrı korusun! Hele Almanlar Slav topraklarına ayak basmaya bir cesaret etsinler, karşılarında beni bulurlar. Ben Posen'e, Polonyalılarla Almanların Rusya'ya karşı bu gayrı tabii birleşmelerini var gücümle önlemek için gidiyorum.

"Ama Rusların gücü karşısında Polonyalılar tek başına ne yapabilir ki?"

Tek başına olmaz, ama öteki Slavların yanı sıra özellikle de Polonya Krallığındaki Rusları kazanmayı başarırsam onlarla birleşerek olur.

"Neye dayanarak bu umutları besliyorsunuz? Ruslarla bağlantınız mı var?"

Yok, tek umudum propaganda ve artık bütün dünyayı saran devrim ruhunun gücü.

Bakunin'in o günlerdeki kafa yapısının akla yatkın bir tasviridir bu. Muhtemelen Nikola'dan menfaat sağlayabilmek için Rus yurtseverliğini ve şayet işine yarasa kullanmaktan çekinmeyeceği Almanlarla ittifaktan hoşnutsuzluğunu fazlasıyla öne çıkarmıştır. Ancak, atıldığı maceranın hesapsız cüretkârlığı konusunda hiçbir abartı yoktur, çünkü ne bir dostu ne de bir çalışma planı vardı.[5]

---

5 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 129; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 56.

* * *

Alman topraklarındaki ilk durağı Frankfurt'tu. Nisanın ilk günlerinde, Alman Ulusal Meclisini toplamak için hazırlık yapan, profesörlerin, gazetecilerin ve liberal politikacıların kendi başlarına kurdukları bir meclis olan sözde Parlamento'nun oturumu esnasında Frankfurt'a vardı. Yanında Herwegh'in Alman demokratların pek çoğuna yazdığı tavsiye mektuplarını getirmişti. Diğerleriyle meclis üyesi Karl Vogt aracılığıyla tanıştırıldı. Burada da herkes hummalı bir faaliyet içindeydi. Fakat Parlamento'nun cumhuriyetçi ve devrimci kanatları oylamada ılımlı liberallere yenik düşmüşlerdi. Bakunin "bu yeni Babil kulesinde birliğin zerresine" rastlayamadı. Mainz, Mannheim ve Heidelberg'e kısa yolculuklar yaptı. Brüksel'den yollanacak eşyalarını beklerken Köln'de birkaç kasvetli gün geçirdi. 21 Nisan 1848'de Berlin'e ulaştı.[6]

Bundan birkaç gün önce, Berlin'deki istihbaratı sağlam Rus elçiliği Prusya hükümetine Mihail Bakunin adında bir Rus ajitatörün Polonya'da devrimi körüklemek için Berlin ve Posen'e doğru yolda olduğunu bildirmişti. Hassas bir zamandı. 18 Mart'tan beri Prusya yetkililerinin politikası biçimsel anlamda mümkün mertebe fazla, özünde mümkün mertebe az ayrıcalık tanıyarak kamuoyunu yatıştırmak ve devrimi önlemek yönündeydi. Demokratlardan hoşlanmıyorlardı ama özgürlük nutuklarına müsamaha göstererek onlarla uğraşmaktan geri duruyorlardı. Polonya meselesi idaresi güç bir hale gelmişti. Prusya hükümeti ilk coşku selinde otonom bir Polonya eyaleti kurulmasına razı olmuştu. Ancak, eyaletin sınırlarının belirlenmesi gerekiyordu ve Polonya Ulusal Komitesi en ılımlı Prusyalının bile aşırı bulacağı taleplerde bulunuyordu.

Bu türden sıkıntılar Bakunin'i Berlin'de bekleyen fazlasıyla tuhaf karşılamaya da yansıdı. Gelişinin ertesi günü, Herwegh'in varlıklı üvey babası Siegmund dışında kimseyi görme-

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 297-9; iv. 130; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 44; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 56.

ye fırsat bulamadan tutuklandı. Polis şefi Minutoli tarafından çağrıldı ve Posen Grand Dukalığına gitmeyeceğine şerefi üstüne yemin etmesi istendi. Söz verdiği takdirde Polonya propagandasının, aynı derecede etkin olmamakla birlikte Prusya'ya değil Rusya ve Avusturya'ya karşı yürütüldüğü Breslav'a gitmesine izin verileceği söylendi. Bakunin şartları kabul etti. Kendi pasaportuna polis el koydu. Fakat, üzerine "Leipzig ya da Posen Grand Dukalığında geçerli değildir" biçiminde kayıt düşülerek Léonard Neglinski'nin pasaportu iade edildi. Ayrıca Prusya vatandaşı Simon olarak bir başka pasaport daha verildi. Yolcunun kimliğini böylelilikle iki ayrı biçimde çifte sansürleyen Minutoli, Rus elçiliğine maharetle ajitatör Mihail Bakunin'in yakalandığını ve denetim altında Köln'e geri gönderildiğini haber verdi. O sırada, konuyla ilgilenen Fransa büyükelçisine de Bakunin'in "hiçbir surette kendi ülkesinin yetkililerine teslim edilmeyeceği" garanti edildi.[7]

Bu arada Bakunin'e Berlin'den Leipzig'e kadar gerçekten polis refakat etti. Orada yirmi dört saat mola verip Ruge'u gördü. Ruge, Frankfurt'taki Ulusal Meclise delege seçimi için düzenlenen bir toplantıdaydı. Bakunin "sen gel şampanyanı iç, bırak kimi seçeceklerse seçsinler" diye buyurdu. Nasıl olsa seçimden "retoriğe başvuran yeni bir gruptan fazlası" çıkmayacaktı. Ruge, biraz direndiyse de toplantıdan kaçırılmaya razı geldi. O akşamı Hotel de Pologne'de geçirdiler. Bakunin Fransızların hüsranı, Almanların işe yaramazlığı, devrim ve doğudan yükselen parlak umutlar hakkında konuştu durdu. Ruge, tedirginlikle dinledi. Oturmuş içerlerken adaylığının düştüğü haberini aldı. Bakunin hoşnuttu ve Ruge'a "[biz] Slavlar devrimi[mizi] başlatınca bu Sakson cahillerin nankörlüklerinin bedelini" ödeyeceklerine dair yemin etti. Ertesi sabah Breslav'a hareket etti.[8]

Aslında Bakunin'den daha ölçülü biri için bile, batının hüsrana uğrayacağını gösteren sağlam nedenler doğunun güveni-

---

7 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 130-31; *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 651; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 40, 82, 151; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 56, 58; Circourt, *Souvenirs d'une Mission a Berlin*, ii. 77.

8 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 57; Ruge, *Briefwechsel*, ii. 43-5.

lirliğini gösterenlerden çoktu. Bakunin'in Breslav'da geçirdiği mayıs ayı düş kırıklığı ve durgunluk içinde geçti. Nisan sonunda Baden'de, Batı Almanya devrimcileri kralın askerleri tarafından geri püskürtüldüler. Herwegh'in yardıma koşan Alman lejyonu hezimete uğrayıp dağıldı. Almanya'da herkes konuşmaktan başka bir şey yapmıyordu. Frankfurt'taki Ulusal Meclis varolmayan bir Alman federasyonu için farazi bir anayasa hazırlamaya başlamıştı. Bakunin'in Alman devriminden hiçbir beklentisi yoktu. Paris'ten gelen haberlerse can sıkıcıydı. Geçici hükümet, resmileşen her kurum gibi muhafazakâr bir tutum sergiliyordu. Mayıs ortalarında Hôtel de Ville önünde gösteri yapan işçileri dağıtmak için askerler devreye girdi. Posen Grand Dukalığında, Polonyalıların sertlikle "dördüncü bir duvar" diye niteledikleri sınırlar hakkında Prusya ile otonom eyalet arasında çıkan açık sürtüşme yüzünden Prusya ile Polonya arasındaki balayı sona erdi. Devrim dalgası gözle görülür şekilde geri çekiliyordu. En taşkın zamanında bile Rusya hudutlarına zaten ulaşamamıştı.

Bakunin'in Breslav'daki konumu da umutlarına ya da amaçlarına uygun düşmemişti. Avusturya, Rusya ve Prusya Polonyası sınırlarına yaklaşık aynı mesafede bulunan Breslav, ayaklanmaya niyetli Polonyalılar için eşsiz bir buluşma noktasıydı. Mayıs 1848'de, Almanya'nın dört bir yanından, Paris'ten, Londra'dan ve hatta Polonya'dan gelen Polonyalılar burada toplanmışlardı. Polonyalı liderlerin tasarısı, hepsini Krakov'a göndermekti. Burada Rusya Polonyasını isyana kışkırtmak amacıyla bir komite kurulmaya çalışılıyordu. Fakat somut bir kampanya planlamakta en az Bakunin kadar tecrübesizdiler. Hem silahları hem paraları yetersizdi. O ay verimsiz tartışmalarla geldi geçti. Ayrıca, görünüşte saygıda kusur etmeseler de, Bakunin'e güvensizliklerini gizlemiyorlardı. Breslav'da amaçsız dolaşan ve devrimden bahseden bir Rus haliyle şüphe uyandırıyordu ve casusluk söylentileri yeniden dolaşmaya başlamıştı. Bakunin yalnızdı, hiç dostu yoktu. O sırada Rusya'ya dönüş yolculuğundaki –ve Bakunin'in "aramızda bizi ayıran dipsiz bir uçurum var artık" diye yazdığı–

Maria Poludenski'den gelen mektubun bu sıkıntıyı gidermesi beklenemezdi.[9]

Yalnızca Avusturya'da devrim hâlâ aşama kaydediyordu. Bakunin'in aklı haliyle güneye dönmüştü. 15 Mayıs'ta Viyana'da yeni bir halk ayaklanması olmuş ve İmparator Ferdinand Innsbrück'e çekilmişti. Macaristan fiilen bağımsızdı. İmparatorluktaki Slavlar yerinde duramıyordu. Celacic, Hırvatları Macar efendilerine karşı ayaklandırmıştı. Prag'da bir Çek Ulusal Komitesi geçici hükümet görevini üstlenmişti. Daha ilerici Çeklerin daha da büyük hedefleri vardı. Alman Ulusal Meclisi onlara emsal teşkil ediyordu. Artık Slavların birleşme zamanı gelmişti. Çek komitelerinden biri mayıs sonunda Prag'da toplanacak Slav Kongresi için açık çağrıda bulundu. Slav birliği Bakunin'in kafasında uzun süredir muğlâk duran bir hayaldi. Kasvetli Breslav'dan bakıldığında bu fikir göz kamaştırıyordu. Aceleyle Prag'a hareket etti ve 3 Haziran'daki kongrenin açılışına vaktinde yetişti.

* * *

Kongre Bohemia Müzesinde toplandı. Başkan, Ulusal Komite üyesi Çek tarihçi Palacky idi. Hatırı sayılır bir toplamla 340 delege bulunuyordu. Bunların üçte ikisinden fazlası Çek ve Slovak'tı. Güneyli Slavlardan kırk, Polonyalı ve Rutenlerden* altmış kişi vardı. Slav ırkının en geniş kesimini ise ülkesinden sürülmüş Mihail Bakunin ile Rus sınırındaki Avusturya vilayetlerinden Bukovina'dan gelen ve Eski İnananların Ortodoks mezhebinden Miloradov adında bir rahip temsil ediyordu. Delegelerin çoğu ulusal giysileri içindeydi ve Praglı Çek burjuvalarının çoğu da duruma uyarak gereği onları taklit etmişlerdi. Öyle ki, bu eski şehir, eleştirel bir Alman gözlemciye, oryantal bir kervansarayın neşeli, ilkel haliyle gibi görünmüştü. Bakunin ise yurtsever bir Çek bira imalatçısı ile kalıyordu.[10]

---

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 131-2; *Materiali*, ed. Polonsky, i. 40; *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 135; Circourt, *Souvenirs d'une Mission a Berlin*, ii. 7, 88.

(*) Dar anlamıyla doğu Slavları kastediliyor – ç.n.

10 Nikolaevsky, *Germanoslavica* (1931), No. 2, s. 303-4; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 152.

Prag Kongresi Mihail'i ilk defa 19. yüzyılın politik romantiklerinin ısrarla görmezden geldikleri, milliyetçilik ve demokrasi arasındaki temel ayrımla yüzleştirdi. Karşısına çıkan farklılık karmaşık ve ciddiydi. Alman topraklarında demokrasi ve milliyetçilik rahatlıkla el ele yürüyebilmişti. Viyana'yı kuşatan devrimciler de dahil, Avusturyalı Alman demokratlar ateşli birer Pan-Cermendiler. Slavların emellerine karşı hiçbir sempatileri yoktu ve hem geniş Alman nüfusuna hem de Alman geleneğine sahip Bohemia'nın doğal olarak Alman Konfederasyonu içinde yer alması gerektiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla Çeklerle Almanlar daha en baştan bu can alıcı konuda kafa kafaya geldiler. Daha doğuda da benzer bir durum vardı. Habsburg boyunduruğundan kendilerini kurtaran Macarlar, Slovak ve Hırvat vatandaşların milli emellerini tanımak için sebep göremiyorlardı. Almanlar ve Çekler arasında hüküm süren aynı şiddetli antipati Macarları da Slovak ve Hırvatlardan ayırdı.

Bu koşullar altında Slav milliyetçileri, Alman ve Macar demokratları can düşmanları bellediler. Hem Alman hem Macar demokratlar Habsburg İmparatorluğuna karşı ayaklandığından, Slavlar ile Habsburg'lar arasında gereksiz bir bağ uyduruldu. Slavların Almanlardan "daha gerçek Avusturyalı" oldukları lafı çıktı. Prag'daki Çek Ulusal Komitesi Innsbrück'te bulunan İmparator Ferdinand'a zaten bir temsilci göndermişti. Çek liderler Almanların değil Slavların (özellikle Çeklerin) baskın ortak olacağı reform geçirmiş bir Avusturya İmparatorluğu düşlemeye başladılar. Birkaç ay sonra, Hırvatlar Macar demokratların isyanını bastırmakta Habsburg'ların sadık bir temsilcisi oldular. Habsburg İmparatorluğunun sendeleyen yapısında demokrasi ve Slav milliyetçiliği karşıt güçler haline gelmişti.[11]

Şayet en baştan düşünüldüğü gibi çağrı Avusturya Slavlarıyla sınırlı tutulsaydı, Slav Kongresinde karşılaşılan sorunlar nispeten çözümsüz kalırdı. Fakat davet öteki Slavlara, Polonyalılara, Sırplara, Karadağlılara ve Mihail Bakunin'e kadar ge-

11 Nikolaevsky, *Germanoslavica* (1931), No. 2, s. 308.

nişletilip herkes Kongre'de yerini aldığında, karmaşa ve fikir uyuşmazlıkları içinden çıkılmaz bir hal aldı. Polonyalıların demokrasiyle milliyetçiliği bağdaştırmakta herhangi bir sıkıntıları yoktu ve tıpkı Bakunin gibi, kurtuluşlarını Rus İmparatorluğunu yıkacak bir devrimde görüyorlardı. Türkiye Slavları, Polonyalıların yok etmeyi hedefledikleri gücün müdahalesi olmaksızın özgürlük kazanmayı ummuyorlardı. Bu arada, bir taraftan Polonyalılar ve Bakunin öte taraftan Sırplar ve Karadağlılar için tüm Slav sorununun odak noktası sayılan Rusya meselesi, Kongrenin çoğunluğunu oluşturan Avusturya Slavlarını bütünüyle önemsizleştiriyordu.

Bakunin Prag'a devrim için yeni bir mecra bulmak umuduyla gelmişti. Oysa faaliyetlerine yeni bir yön verecek çok farklı bir şeyle karşılaştı. Paris'te Polonyalıları keşfetmişti. Prag'da ise geniş Slav ailesinden geriye kalanları keşfetti. *İtiraflar*'da açıkladığı gibi, Slav kalbi atmaya başlamıştı. Slavlarda "müthiş bir tazelik ve Almanlarla kıyaslanamayacak doğallıkta akıl ve enerji" görüyordu. Kendisininkine çok benzeyen "çocuksu coşkularından" etkilenmişti. Palacky, Bohemia'nın tarihini Slavlar ve Almanlar arasındaki uzun soluklu bir üstünlük mücadelesi biçiminde açıklayarak Çek milliyetçiliğinin temellerini bizzat atmıştı. Bakunin, Almanlardan ve Almanlara ait her şeyden nefret etmenin iyi bir Slavlık göstergesi sayıldığını ve Slav kardeşliğinin tutkalı olduğunu anlamıştı. Eski bir Alman arkadaşı, Slav kardeşlerin ortak bir dile bile sahip olmadığı gerçeğini yüzüne vurduğunda, Elbe'den Urallara, Adriyatik'ten Balkanlara tüm Slavlar tarafından anlaşılan bir sözün varlığını memnuniyetle hatırlatmıştı: "*Zahrabte niemce!*" ("Kahrolsun Almanlar!"). Bakunin bu yeni duyguların eski inançlarıyla bağdaşmadığını kabul etmiyordu. Bir Slav yurtsevere dönüştüyse de demokratlıktan vazgeçmemişti. Prag'da onu iki görev bekliyordu; farklı ve bazen çelişik Slav milliyetçiliğini tek bir Pan-Slav idealine dönüştürmek ve ardından bu ideali demokratikleştirmek.[12]

12 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 132-3; Nikolaevsky, *Germanoslavica* (1931), No. 2, s. 305-6.

Kongre üç şubeye ya da komisyona ayrılmıştı: Polonyalı, Ruten ve Ruslardan oluşan kuzey; Çek ve Slovaklardan oluşan batı; muhtelif güneyli Slav gruplardan oluşan güney. Bakunin kuzey şubesinin sekreteri ve bu şubenin görüşlerini güney şubesine bildirmek için seçtiği temsilcilerden biriydi. Hem kuzey hem güney şubelerinde ve Kongrenin bütün oturumlarında konuşmalar yaptı. Hiçbiri saklanmamıştır ancak, kendisi *İtiraflar*'da bir ölçüde özetleyerek anlatır. Slav dostlarının her birinden "bölgesel çıkarları" unutmalarını istemişti. Slavların yardımıyla gücünü bir kez topladıktan sonra Slav bağımsızlığını desteklemekle ilgilenmeyeceği belli olan Habsburg İmparatorluğuna güvenmemeleri konusunda Çekleri uyarmıştı. Yardım elini Polonya'daki Slavları ezen Çar'a uzatan Güneyli Slavları da uyardı. Slavlar Rusya olmadan (Rusya kendi içinde özgürlük kazanana ve aynı özgürlüğü Polonya'ya da sağlayana kadar) Avusturya'ya karşı birleşmeliydi. Bakunin'in doğru öngördüğü gibi, Rusya devrimi ve Avusturya İmparatorluğunun yok edilmesi Slavların kurtuluşunun iki temel koşuluydu.[13]

Pan-Slav birliği düşüncesi Bakunin'in Kongre'ye verdiği ve daha sonra basında yayımlanan üç belgede ayrıntılı ele alınıyordu. *Yeni Slav Politikasının Temelleri*'nde, hazin bir kitle psikolojisi cehaletiyle, bunca zamandır baskının kurbanı olan Slavların asla başkalarını ezmeyeceklerini açıklıyordu. İleri zamanlardaki anarşist fikirlerini hatırlatan bir üslupla "yeni politika bir Devlet politikası değil, halkların, bağımsız, özgür bireylerin politikası olacak," diye yazıyordu. *Slav Federasyonunun Temelleri*, özgür ve bağımsız Slav halklarının en üst organı olacak, aralarındaki uyuşmazlıkları giderecek ve Slav olmayan uluslarla ilişkilerini idare edecek bir "Slav Konseyi"nin kurulmasından bahsediyordu. *Slav Halklarının İç Yapılanması*, Bakunin'in demokratik inançlarının ifadesiydi. Slav halklarının "yeni yaşamı" Fransız Devriminin üç klasik ülkesi üzerine kurulacaktı: "herkes için eşitlik, herkes için özgürlük ve kardeşçe sevgi." Serflik, kast sistemi, aristokrasi ve imtiyazlar Slavla-

13 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 138-41.

rın arasında barınamayacaktı. Bu ilkelerin yerine getirilip getirilmediğini anlamak Slav Konseyinin işi olacaktı. Bu büyük önerilerin Kongre tarafından açıkça tartışılıp tartışılmadığı belli değildir. Ancak, kabul edilmedikleri kesindir. Bakunin'den başka bu önerilerin altına içtenlikle imzasını atacak muhtemelen hiçbir üye yoktur.[14]

Aslında, Prag Kongresinden sadece tek bir belge –Avrupa halkları için bir manifesto– çıkmıştı. Bakunin, bu belgenin hazırlanmasında başkan Palacky'nin yardımcılığına seçilenlerden biriydi. Bir Alman arkadaşına, "Avrupa halkları için Frankfurt'taki aşırı Sol'un programı kadar demokratik bir manifesto hazırlıyoruz," demişti. Bakunin ve Polonyalı bir arkadaşının verdiği ilk taslak bu tanımı gerçekten karşılayacak nitelikteydi. Ancak, Palacky'nin usta elinden çıkan son metinde herhangi bir devrim, hatta demokrasi bahsi geçmiyordu. Rusya-Polonya kavgasının yatışması ve Türkiye Slavlarının kurtuluşu için Avusturya İmparatorluğunun bir özgür halklar federasyonuna dönüşmesi doğrultusunda derin umutlar dile getiriliyordu. 12 Haziran 1848 Pazartesi günü bu metin Kongre tarafından oybirliğiyle kabul edildi.[15]

Bu kamu faaliyetleri Bakunin'in Prag Kongresindeki enerjisini tüketememişti. Kongre umutlarını doyuramadıkça, telafi etmek için daha da şevkle başka yollar arıyordu. Nihai hedefi olan Rus devrimini bir an olsun aklından çıkarmamıştı. Rus sınırında yaşayan bir Rus papazın Kongredeki varlığı onun için dayanılmaz bir tahrik unsuruydu. Ortodoks Kilisesinin ayrılıkçı mezheplerinin en önemlisi Eski İnananlar, aralıklı da olsa şiddetli zulümlere rağmen iki asırdır Çarlık ve Ortodoksiye karşı mücadele veriyorlardı. Rusya'daki kendiliğinden ve yerli muhalif hareketin temsilcisiydiler ve devrim propagandası için doğal bir mecra sayılırlardı. Ancak, Miloradov "sıradan bir Rus serserisi ve dolandırıcısı" çıktı. Bakunin parasızdı ve Miloradov'un devrim davasına karşılıksız hizmet etmeye

14 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 300-305.

15 Nikolaevsky, *Germanoslavica* (1931), No. 2, s. 308.

niyetli olmadığını çabuk kavramıştı. Başka merkezlere yöneldi. Kongre üyeleri içinden kendisi gibi düşünenleri –bir avuç Slovak, Moravyalı, Hırvat ve Sırp– bulup, bu kişilerden devrimci hedefleri destekleyecek gizli bir örgüt kurdu. İleride Bakunin'in temel tutkusu haline gelecek sayısız gizli örgütün ilkiydi bu. Başka bir önemi de yoktur. Gerçek bir varlık gösteremedi ve Kongreyle birlikte sona erdi. En sonunda, Bakunin Kongreye soğuk bakan ve fikirleri Palacky ve arkadaşlarından çok daha kendine yakın birkaç genç Çek'le tanıştı. Bunlardan üçüne –Arnold, Sabina ve Joseph Fric– ilerleyen sayfalarda değineceğiz.[16]

Palacky'nin manifestosunun kabul edildiği 12 Haziran oturumu Kongrenin son toplantısıydı. Aynı gün Prag'da isyan patlak verdi. Ayaklanmayı bir grup Çek öğrenci ve işçi başlatmıştı ve coşkulu bir etki yarattıysa da aslında Kongreden bütünüyle bağımsız bir hareketti. *İtiraflar*'da Bakunin ayaklanmanın arifesinde ortalıkta dolanan "şüpheli ve muğlâk" söylentileri duyduğunu ve "başkalarıyla birlikte" öğrencileri ümitsiz girişimlerinden caydırmaya çalıştıklarını anlatır. Doğru ya da yanlış ama Bakunin'in bu ayaklanmanın ele başı ve kışkırtıcısı olduğunu öne süren daha ileriki bir hikâyeye inanmaya da neden yoktur. Ancak ayaklanma başlayıp Kongrenin diğer üyeleri korkuyla evlerine dağılırken Bakunin kendini canı yürekten arbedenin içine atmıştı. İhtimaller ne kadar düşük olursa olsun, devrim ayaktayken onun oturması imkânsızdı. İnsanları yüreklendirerek barikattan barikata koşuyor ya da isyanın merkezi Celementinum'da önünde Prag haritasıyla oturup liderlerle strateji tartışmaları yapıyordu. Olay isyancıların boş umutlara kapılmalarına yetecek kadar uzun sürdü. Devrimci hükümetin kurulması konuşulmaya başlanmıştı. Ancak, General Windischgratz'ın, içlerinde sadık Slavların da yer aldığı çok sayıda askeri vardı ve toplarını ateşleme fırsatı yakaladığı için memnundu. 16 Haziran'da kent merkezi bombalandı. Birkaç ev yandı. İsyancılar kayıtsız

16 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 137-8, 158; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 114, 125, 128.

şartsız teslim oldular. Bakunin ancak o zaman kaçarak, salimen Breslav'a vardı.[17]

* * *

Breslav'da kısa süre kaldıktan sonra Berlin'e geçti. 1848 yazının geri kalanını, her zaman imdadına yetişen Müler-Strübing'in yanında kalarak burada geçirdi. Prusya başkentine gelmeyeli altı yıl geçmişti. Müler-Strübing onu yeni kuşaktan Alman felsefeci ve siyasetçilerle tanıştırdı. Oysa Bakunin 1842'deki aynı tutarsız ve taşkın adam değildi artık. Fransız, Alman ve Slav devrimlerinin birbiri ardına yarattığı hayal kırıklığının ağırlığı üzerine çökmüştü. Berlin'deki demokratlar gericilerin üstün güçleriyle kolaylıkla sindirilmiş korkak bir nesildi. Bakunin, Herwegh'e "resmi devrimin aptallık ve işe yaramazlıkta" resmi gericilikle yarıştığını yazıyordu. Almanya'da devrim "kendilerini gerçek insanlar yerine koyan hayaletlerin savaşı" haline gelmişti. Bakunin, Avusturya Slavlarından da memnun değildi. İsviçreli arkadaşı Fröbel, Viyana'dan "burada Almanlar demokrat, Slavlar demokrasi düşmanı gibiler" diye yazdığında, Bakunin bunu inkâr edecek durumda değildi. Aklı gittikçe daha çok kendi yurduna yöneliyordu. Varnhagen von Hense ile görüştü. Rusya ile bağlantılarından ve 10.000 adet basılan Slavların kurtuluşu hakkında Rusça bir manifestodan bahsetti (bunların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır). Sıkıntı içindeki Bakunin, hayatı boyunca giderek sıklaşan ve daha da kafa karıştırıcı hale gelen bu türden masum hayallerle kendini rahatlatıyordu. Hayaller, bu iflah olmaz romantiğin, tıpkı gençlik günlerindeki gibi, değişmez ve nahoş gerçeklikten kaçtığı düşler âlemini yansıtıyordu.[18]

Bakunin'in kötümserliğinin hem kişisel hem toplumsal nedenleri vardı. Flocon'un verdiği 2.000 frank çoktan tükenmişti. Ev sahibine borçluydu, eşyalarına kira karşılığı el konmuştu. Devrim davası uğruna verdiği bütün hizmet ve fedakârlık-

17 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 158; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 695; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. lv-lx.

18 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 316-17, 320-23; Varnhagen, *Tagebücher*, v. 174.

lara rağmen, Rus devletinin casusu olduğu söylentileri hâlâ peşini bırakmış değildi. 6 Temmuz 1848'de bu iddia ilk defa Karl Marx'ın gazetesi *Neue Rheinische Zeitung* vasıtasıyla basına da yansıdı. Gazetenin Paris muhabirinin haberine göre George Sand'in elinde, yakın zamanda Paris'ten sürülen bir Rus'un, Mihail Bakunin'in Rusya'nın maşası olduğunu kanıtlayan belgeler vardı. O güne kadar öncelikle Polonyalılar çevresinde ağızdan ağza dolaşan dedikodu böylece Alman demokratların en yaygın yayın organı marifetiyle dışarıda da duyuldu. Breslav'da bulunan Bakunin yerel gazetenin sütunlarında haksızlığa öfkesini dile getirdi. George Sand'e yazıp, ilgisi varsa bu haberi yalanlamasını rica etti. *Neue Rheinische Zeitung* hem Bakunin'in inkârını hem de George Sand'in kendilerine bizzat gönderdiği tekzip (dément) mektubunu yayımladı. Gazete, memnuniyetle George Sand'in mektubunun "bütün meseleyi açıkladığını" ekliyordu. Böylece bu bitmek bilmeyen iftira bir kez daha uykuya yattı. Basına yazılmış daha başka protesto mektuplarının taslakları sonradan Bakunin'in belgeleri arasından çıkmıştır. Ancak bunların hiçbirinin tamamlanmadığı ve herhangi bir yere gönderilmediği anlaşılıyor.[19]

Bu olay yıllar sonra Bakunin ve yandaşlarının Marx'ı kötü niyetlilikle suçlamalarına yaradı. Bu konuda Marx'ı aklamak gerekir. Bu gibi konularda, *Neue Rheinische Zeitung* siyasi basında yer alan çağdaşlarından daha titiz değildi. Haber, Paris'ten ayrıntılı biçimde gelmişti. Marx, Bakunin'i çok yakından tanımıyordu. Ruslar her zaman anlaşılmaz kişilerdi ve çoğunun casusluk yaptığı bilinirdi. Hikâye belki gerçek belki yanlıştı ama Marx yalanlayan mektupları da yayımladı. Görevini yapmıştı. Bakunin de o dönemde kendisine özel bir düşmanlık beslememişti. Ağustos sonunda Marx Berlin'deydi. Ve yine eylül başlarında Viyana'ya gidip geldi. Bakunin'in günlüğünde belki de birden çok görüştükleri ve aralarında dostane konuşmalar geçtiği belirtiliyor. 1871'de anlattığı bir hikâyeye göreyse Marx'ı gizli bir örgütün başı olduğu ve ağzından çıkan

19 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 305-14; iv. 185; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 76, 91.

tek kelimeyle üyelerinin adam öldürebileceği konusunda uyarmıştır. Bu hikâye, Bakunin'in ileri yaşlarında içinde yaşadığı melodramlara özgü kurgu dünyasına örnektir.[20]

Eylül ayı ortalarında, Rus ajanları her zamankinden daha insafsızca Bakunin'in peşine düştüler. İki adama Rusya'ya gidip çara suikast düzenlemeleri için para verdiği iddia ediliyor ve muhtemelen buna inanılıyordu. Prusya otoriteleri, Rus Elçiliği bilmediği sürece Bakunin'in orada bulunmasını görmezden gelmeye razıydılar. Ancak, artık beş ay öncesine göre Rus Devletini memnun etmek konusunda daha endişeliydiler ve kendi radikallerinden daha az çekiniyorlardı. Bu münasebetsiz yabancı ajitatöre karşı daha gayrı resmi davranmayı göze alabilirlerdi. Bakunin yakalandı ve evrakları arandı. Ancak, Bakunin pek hoşlanmadıysa da iyi niyetli Müller-Strübing adres defterini aramadan önce yakmayı başarmıştı. Rus Elçisine ele geçirilen yazışmaların Alman demokratlar ve Polonyalı sürgünlerle bağlantılarını ortaya çıkardığı ama Rusya ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmadığı bildirildi. Maalesef bunun Bakunin'e faydası dokunmadı. Sorgusuz sualsiz Prusya topraklarını terk etmesi emredildi. Eylülün 22'sini 23'üne bağlayan gece boyunca yoldaydı. Yol arkadaşı bir hanımdan makas ödünç alarak sakalını kesti ve Breslav'a fark edilmeden girebildi.

Breslav'a geliş nedeni açıktı. Burayı doğuya yönelik faaliyetlerin merkezi yapmayı umuyordu. Prag Kongresinden beri Krakov'dan, Lukasiewicz adında bir Polonyalıyla bağlantı halindeydi. Lukasiewicz, herhalde devrimci dava için ona para bile göndermişti. Prag'da tanıştığı Slovak liderlerden biri olan Stur, onu ısrarla Slovakya'ya davet etmiş ve "Karpatlarda bir yerde" buluşmayı önermişti. Rusya Polonyasının Silezya sınırındaki Mislowitz köyünde, Breslav'daki ve Rusya'daki Polonyalılar arasında temas sağlayan Anna Lissowska adında gizemli biri yaşıyordu. Mihail Breslav'a varır varmaz Myslowitz'e gitmeyi planlamıştı. Fakat, yolculuk ertelendi ve yakalanmasın-

20 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 319 (Steklov'un "Carriére" dediği kişi, yazının Dresden'deki *Staatsarchiv*'de bulunan aslına göre "Marx"tır); *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 303.

dan sonraki soruşturmada Bakunin kesinlikle ne o köye gittiğini ne de Anna Lissowska adını duyduğunu söyledi. Rus sınırının ötesindeki devrimcilerle sahiden bağlantısı vardıysa da, Bakunin hayatında ilk defa izlerini yok etmekte başarı göstermiştir. Böyle bir bağlantısı olduğu hiç ispatlanamadı ve Breslav'daki kısa ziyaretinde, Napolyon hizmetinde görev yapmış, Prusya ve Paris'teki Polonyalılar arasında aracılık yapmayı görev edinmiş eski muharip Polonyalı Kont Skorzewski ile görüşmesi dışında hiçbir kayıt bulunamadı. Gizli bir işaret vasıtasıyla Bakunin'in Mason olduğunu anlayan Skorzewski onu yerel locayla tanıştırdı. Üç yıllık Grand Orient üyeliğini gösteren belgenin getirilmesini sağladı ve kendisini Usta olarak takdim etmesini istedi, çünkü "gereken niteliklere sahipti." Bütün bunlar kısa zamanda unutuldu. Bakunin'in gelişi bir haftayı bulmadan polisin kimliğini tespit etmesiyle planları ve umutları suya düştü. Prusya topraklarında daha fazla kaldığı takdirde Rusya'ya iade edileceği resmen bildirildi. Belçika'ya geçmesi için kendisine bir pasaport temin edildi. Fakat bir kez daha devrimci hayat tarzından karanlık bir sessizliğe çekilme düşüncesini kaldıramıyordu. 1 Ekim 1848'de Dresden'e hareket etti. Burada, Rusya'dan gelen 1844 tarihli eski bir sürgün emri bulunuyordu ve kırk sekiz saat içinde gitmesi istendi. Dört bir yandan kuşatılan Bakunin sonunda Anhalt Dukalığında Köthen şehrine çekildi. Burası Prusya topraklarıyla çevrilmiş bir bölgeyse de Prusya ve Saksonya kanunlarının geçmediği bağımsız bir eyaletti.[21]

Anhalt'ın siyasi konumuyla, o dönemde Köthen Prusya yetkililerinden kaçan siyasiler için de uygun bir limandı. Bakunin burada Berlin'den eski tanıdıklarla karşılaştı, diğerleriyle de gizli gizli yazıştı. Berlin, Leipzig ve Dresden'deki demokratlarla sürekli gizli planlar yapan ve Bakunin'in çok cana yakın bulduğu, kentin yerlisi Enno Sander adında kıvrak bir genç vardı. Fakat, burası ciddi siyasi faaliyete girilemeyecek kadar

21 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 308, 323-5, 538; iv. 164; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 51, 83, 94, 101-4, 160, 686; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 52-5, 78-9; Circourt, *Souvenirs d'une Mission a Berlin*, i. 366; ii. 138-40.

küçük ve yalıtılmış bir yerdi. Harz dağlarının doğu yamaçlarından fazla uzak olmayan ve Elbe ile Saale ırmakları arasında kalan hoş konumu, sekiz yıl önce Rusya'dan ayrıldığından beri tatmadığı kır hayatını Bakunin'e hatırlatmak için birebirdi. Köthen'de ziyaretine gelen Leipzig'li gazeteci ve yayımcı Keil, dizine küçük bir kızı oturtmuş ve ona Rusya'daki kendi çocukluğundan ve kardeşlerinden hikâyeler anlatan Bakunin'i tasvir eder. 19. yüzyılda enternasyonal bir devrimci, hayatı sert ve acımasız bir mesela gibi yaşıyordu. Bu hayat, siyasi etkinliğin merkezi olan büyük şehirlerde geçirilirdi. Tek eğlenceli yanı otoritenin piyonları ile sürekli saklambaç oynamaktı. Bakunin'in başka eğlenceleri vardıysa da, bunların izine mektuplarında ya da hayatı boyunca kendisinin ve arkadaşlarının kaleme aldığı başka yazılarda rastlanmıyor. Bu yüzden, Köthen'de geçen o sonbahar günlerini arkadaşlarıyla kırlarda dolaşıp "tavşan ve başka vahşi hayvanlar" avlayarak geçirdiğini söylemek memnuniyet verici. Altı ay sonra yakalandığında evrakı arasından çıkan en tuhaf belgelerden birini de –önceki bölümlerde belirttiğimiz, erotik romanının parçaları– herhalde bu günlerde yazmıştır.[22]

Bu zorunlu istirahat günlerinde bile Bakunin'in fırtınalı aklı durulmuyordu. Hâlâ Slavların, Almanların, Macarların ve devrimin çözülmemiş problemleriyle meşguldü. Aralıkta *Prag'daki Slav Kongresi Üyesi, Yurtsever Rus Mihail Bakunin'den Slavlara Çağrı* yayımlandı. İlk sayfasında "yazarı tarafından yayımlanmıştır, Köthen 1848" ifadesi yer alıyordu. Gerçek baskıyı ise Leipzig'de Keil yapmıştı. *Slavlara Çağrı*, hayatının bu önemli kriz anında Bakunin'in siyasi felsefesini değerlendirmeye en uygun olan durak noktasıdır.[23]

22 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 164-6; Nikolaevsky, *Katorga i Ssylka* (1930), No. 8-9, s. 112; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 63-78.

23 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 345-66; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 133.

YEDİNCİ BÖLÜM

Bir Devrimcinin Temel İlkeleri

Dünyada hayatı ve düşünceleriyle Mihail Bakunin kadar güçlü bir etki yaratmış çok az insan, fikirlerini bu denli karmaşık ve noksan kaydedip bırakmıştır. Bakunin, üretken ama tutarsız bir yazardı. Mizacı gereği yaşadığı anın esinlediklerine, yazmaktan çok konuşmaya meyilliydi.

> Dünyayı ne bir teori, ne basmakalıp bir sistem, ne de bugüne kadar yazılmış bir kitap kurtaracak. Hiçbir sisteme bağlı değilim, gerçek bir arayışçıyım ben.

Bir başka yerde, devrim "düşünceden çok içgüdüdür," diyordu. Bu ilkeye bağlı kalarak inancını sistemli ifade etmeye nadiren kalkışmış ve daha da nadiren başladığı işi bitirmiştir. Reichel, Paris'te birlikte yaşadıkları dönemde Bakunin'in "her gün yazdığı ama hiçbir zaman bitmeyen ölümsüz bir kitaba" kendini adadığını anlatır. Paris'ten yazdığı mektuplarda hazırladığı çığır açıcı bir çalışmadan (konusu zaman içinde değişiklik gösterir) bahseder. Fakat bu çalışma hiç gün ışığına çıkmamıştır ve ciddi bir ilerleme kat edildiğini düşündürecek hiçbir iz yoktur. Bakunin, 1842'de yazdığı *Almanya'da Gericilik*'ten beri, dünyaya siyasi felsefesine dair önemli bir beyanda bulunmamıştı. *Schweitzer Republikaner*'de çıkan komünizm makale-

si (bu, Bakunin'in çalışması varsayılıyor), bir sürü öneride bulunup, hiçbirini tasdik etmeyen bir soru işaretiydi. Paris'te, kendisine yöneltilen suçlamalara karşı *La Réforme*'a gönderdiği protestodan başka yazı yayımlamamıştı. Bu makalede Litvanya ve Beyaz Rusya'da Ortodoks Kilisesinin uyguladığı dini zulmü kınıyordu. Sonunda da Polonyalıların yemeğinde yaptığı konuşma yer alıyordu. Devrimin ateşli ilk altı ayında eline kalem almaya ne vakti ne de gönlü olmuştu. Hatta Köthen'deki istirahat günlerinde bile dışarıdan müdahale edilmese sessizliğini bozmayabilirdi. Geri çeviremeyeceği Müller-Strübing Berlin'den yazıp, "Slav demokratlarına bir çağrı" yayımlamasını istedi.[1]

Göz ardı edilemeyecek bir işti. Doğduğu günün şansına, Bakunin tuhaf bir ironiyle, yurtseverlikle demokrasinin özdeşleştirilmesini özellikle güçleştiren milliyetçilik biçimini desteklemişti. 1840'larda İtalya, Polonya ve (bazı ufak sapmalarla tabi) Alman milliyetçiliği siyasal özgürlük talebiyle el ele yürüyordu. Polonya dışındaki Slav milliyetçiliği bu uyuşmaya açıkça ters düşüyordu. Hemen hemen bütün aktif Slav yurtseverleri kapsayan Çekler, Slovaklar ve Güneyli Slavlar, önceki bölümde açıkladığımız koşullar gereği milliyetçilikle demokrasi arasında tercih yapmaya mecbur kalmışlar ve çoğunluğu açıkça birincisini seçmişti. Slav askerlerin desteklediği ve Çek burjuvaların alkış tuttuğu Windischgratz, silahlarını Prag sokaklarındaki öğrencilere ve işçilere doğrulttuğundan beri, Slavlar karşıdevrimin en büyük başarısıyla birlikte anılır olmuşlardı. Ağustosta Hırvat birlikleri İtalyan demokrasisini doğarken boğmak için Radetsky'nin arkasında Milano'ya yürüdü ve "Hırvat barbarlığına" mal edilen canavarlıklar yaşandı. Mihail'in Köthen'in dinginliğinde Müller-Strübing'in mektubunu aldığı sırada Windischgratz ve Hırvat lider Celacic kumandasındaki Slav birlikleri Viyana'yı kuşatmıştı.1 Kasım'da şehri işgal ettiler. Reichstag'ı dağıtıp demokrat milletvekillerini tutukladılar ve Frankfurt delegesi Robert Blum'u vurdular. Arka

1 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 235, 237, 317; iv. 98; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 556; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 20,92.

planda daha karanlık bir Slav tehdidi yükseliyordu. Kendini emniyete alan Çar Nikola, Orta Avrupa'daki devrim yangınını söndürmek için nitelikli Rus askerlerini göndermeye giderek daha çok sabırsızlanıyordu. Marx ve Engels gibi Alman demokratların Slavların karşıdevrimci bir ırk ve demokrasinin düşmanı olduğunu söylemesi boşuna değildi.

Fakat, 1848 sonbaharında Avrupalı devrimcilerin başındaki tek dert Slavlar değildi. Şubat ve mart aylarındaki güvenilen umutlar yalnızca birer hatıraydı. Nisan ve mayısta başlayan gerileme genel bir çekilmeye, hatta bozguna dönmüştü. Haziranda Windischgratz'ın Prag'a attığı bombalar bir avuç askerin şehirli proletaryayı ne kadar kolay bertaraf edebileceğini göstermişti. Bundan on gün sonra Paris'te General Cavaignac da aynı macerayı yaşadı. Sokaklarda üç gün boyunca çatışmalar yaşandı. Ardından birkaç yüz kişi Champ de Mars'da idam edildi ve birkaç bin kişi sürgüne gönderildi. Askerler, burjuva cumhuriyetini proletaryadan kurtarmışlardı. Eylülde Frankfurt sokaklarında barikatlar kuruldu ve güçsüzlüğü artık iyice ispatlanan Ulusal Meclis, Prusya birliklerinin müdahalesiyle kurtarıldı. Aynı günlerde, Köln'de Engels ve Lasalle'in de konuştuğu kitlesel bir toplantıda kızıl bayraklar çekildi ve sosyalist cumhuriyet ilan edildi. Ancak bu hareket, katılımcıların canlarını kurtarmak için kaçmak zorunda kalmalarına neden olmaktan öteye gidemedi. Eylül sonunda Baden'de sosyalist bir cumhuriyetçi hükümet fiilen ilan edildi ama ömrü ancak birkaç gün kadardı. Ardından kasım başlarında Viyana demokrasisinin bastırılmasıyla felaket masalı tamamlandı. 1848 yaz ve sonbaharında burjuvalar her yerde, birkaç ay önce kendilerinin uyandırdığı devrim canavarını ortadan kaldırmaya gelen askerleri selamlıyorlardı. Gericilik ve proletarya arasında seçim yapmak gerekiyorsa, gericilik elbette burjuva yurttaşların canlarına ve mallarına daha az kastediyordu.

İşte Bakunin Köthen'e geldikten kısa bir süre sonra, *Slavlara Çağrı*'yı yazmaya oturduğundaki ümitsiz koşullar böyleydi. Başarısızlığı kabul edip, üzüntüye kapılacak biri değildi. Devrim henüz başarıya ulaşamadıysa, yeterince ileri gidemediğin-

dendi. Onun bahsi daha fazla, daha daha fazla devrimdi. Hâlâ Almanca'dan daha kolayına giden Fransız dilinde ve olağanüstü bir özenle yazdı. Altı ay sonra yakalandığında yarım düzine kadar taslak ya da taslak parçası evrakı arasında bulunmuştu. Kasım başlarında, Almanca'ya çevrilmek üzere Berlin'deki Müller-Strübing'e son taslak (saklanmamıştır) gönderildi. Ancak, Berlinli demokratlar kendilerini çeviriden daha büyük işlere layık görüyorlardı. Onlar da gelenek ve eğilim bakımından fazlasıyla burjuvaydılar. Prusya'daki durum kritikti. Demokratların kaderi ipin ucundaydı ve Bakunin'in bütün sosyal düzene meydan okuduğu *Çağrı*'daki bazı paragrafların korkak burjuvaları ürkütüp nasıl gerici kampa iteceğini tahmin edebiliyorlardı. Bakunin'e geri dönen yazı orijinal metnin aşırı sansürlenmiş bir versiyonuydu. Şaşırtıcı bir uysallıkla çalışmasının bozulmuş haline razı geldi. Çoğunluğu Avusturya ile ilgili bazı paragraflar ekledi ve son metni basılmak üzere Leipzig'deki yayımcı Keil'e gönderdi.[2]

Hazırlık taslaklarıyla birlikte *Slavlara Çağrı*, Bakunin'in 1848 devriminin şoklarından ve hayal kırıklıklarından doğan görüşlerinin kapsamlı (kimi ayrıntılar karışıksa da) ifadesidir. Fikirleri üç cümleyle özetlenebilir. Öncelikle, burjuvazinin kendini karşıdevrimci bir güç olarak ortaya koyduğuna ve gelecekteki devrim umutlarının işçi sınıfına dayandığına inanıyordu. İkincisi, Avusturya İmparatorluğunun yıkılmasını, Orta ve Doğu Avrupa'da özgür Slav cumhuriyetlerinden oluşan bir federasyonun kurulmasını devrimin temel koşulu sayıyordu. Üçüncüsü, köylünün ve bilhassa Rus köylüsünün nihai ve başarılı devrimi yaratmakta belirleyici bir güç olacağına inanıyordu. Bu üç düşünce Bakunin'in o günlerdeki çalışmalarının temeliydi.

* * *

Burjuvazinin reddedilmesi Bakunin'in yeni programının ilk asli unsuruydu.

---

2 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 345-66; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 78-106. (Pfitzner'in bastığı *Slavlara Çağrı*'ya ek olarak Dresden'deki *Staatsarchiv*'de pek çok taslak ya da taslaklardan parçalar saklanmıştır)

1848 devrimi burjuvazinin işiydi. Geleneksel burjuva sloganları olan özgürlük ve eşitlikten ilham alan bu devrim, aristokrasiyi dışlamıştı fakat burjuvazinin siyasi ve ekonomik üstünlüğünü sağlayan bir anayasayla yatıştırılmış monarşiyi korumaya hazırdı. Mevcut toplumsal yapının bütünüyle yıkılmasını talep etmiyor ve arzulamıyordu. Özel mülkiyet burjuva üstünlüğünün siperiydi. Bu siper tehdit edildiğinde burjuvazi, önceden aristokrasinin kendi ayrıcalıklarını savunduğu gibi vahşice ve düşmanca savunmaya geçmişti. Proletarya, burjuvazininki de dahil her tür ayrıcalık yok edilinceye kadar devrimi sürdürmek istemişti. Devrim kavramının bu biçim büyümesi burjuvaları derhal azimli karşıdevrimcilere ve imtiyaz savunucularına döndürmüştü. 1848 yaz ve sonbaharında Marx ve Bakunin gibi istikrarlı radikaller burjuvaziyi devrim terazisinde tarttılar ve eksik buldular.

Bu dönemde Marx'ın Bakunin'in evriminde ne gibi bir rol oynadığı varsayıma kalmıştır. Üç yıl önceki meşhur kehanette Avrupa devriminin sinyalini "Fransız horozunun ötüşünün" vereceğini söylerken Marx, devrimin "kalbi" proletaryadır demişti. Şubat 1848'de yayımlanan *Komünist Manifesto*, devrimin proletaryanın burjuvaziyi ortadan kaldırmasıyla nihai zaferine ulaşacağını öngörüyordu. *Manifesto*'yu okusun ya da okumasın, Bakunin bu doktrini mutlaka biliyordu. Ancak, Prag Kongresine kadar kabul ettiğini hiç belli etmemişti. Kongredeki toplumsal planı tam anlamıyla burjuva zihniyetindeydi. 1789'un üç sloganına dayanıyor ve sadece serfliğin, aristokrasinin ve ayrıcalıkların kaldırılmasını talep ediyordu. Bakunin proletaryayı beş yıl önce İsviçre'de keşfetmişti. Ancak, siyasi felsefesinde proletaryanın henüz yeri yoktu.

Prag Kongresinin sonucu Bakunin'in burjuva devrimine inancını yıkmıştı. Slav burjuvazisi milliyetçiliği demokrasiye tercih etmekle kalmamış, Windischgratz'ın askerlerinin öğrencileri ve işçileri kurşuna dizmesini hazmedebilmişti. 2 Haziran 1848'de, Marx'ın genel yayın yönetmenliğini yaptığı *Neue Rheinische Zeitung* Köln'de çıkmaya başlamıştı. Temmuz, Ağustos ve Eylül boyunca, Bakunin Breslav ve Berlin'de kös kös otu-

rurken Marx, Paris'teki "beyaz terörü", Frankfurt Ulusal Meclisindeki "parlamenter aptallıkları" ve karşıdevrimci eğilimleriyle demokrasinin yenilmesinden sorumlu alçak ve korkak burjuvaları suçlayarak ateş püskürüyordu. Bakunin büyük olasılıkla, Almanya'daki en önemli radikal yayın organı *Neue Rheinische Zeitung*'un okuruydu ve eylül ayında Berlin'de Marx'la görüşmüştü. Değişmesi kolay ve doğaldı. Bakunin her daim muhaliflikten yanaydı. Şimdi burjuvazi düzeni yıkma yolunda daha fazla ilerlemenin önünü tıkıyordu. Bu durumda burjuvazi onu düşmanlarından biri saymalıydı. Belki de Marx'ın etkili propagandasının yardımıyla, olayların akışı Bakunin'i süratle burjuva devrimcisi olmaktan çıkarıp proletarya devrimcisine dönüştürmüştü. Kaçtıkları için burjuvaları asla affetmedi ve hayatının sonuna kadar burjuvaziden aşağılayıp kötüleyerek söz etti. Bir keresinde İsveçli burjuva bir profesöre, "biliyor musun?" demişti, "neden burjuvaların hayatında her şey bu kadar kötü gidiyor? Çünkü bu saygıdeğer sınıf fizyolojik olarak öldü. Artık bir daha..."[3]

1848 yılında Bakunin'in görüş açısı siyasi devrimden toplumsal devrime doğru bir değişim geçirdi. 1848'den önce devrimciler burjuvazinin temsili kurumlar ve ayrıcalıkların kaldırılması taleplerine katılmakla yetiniyorlardı. Artık bu siyasi program anakronikti. Paris'te temsilci meclis Cavaignac'ın işçileri kurşuna dizip sürgüne göndermesine alkış tutmuştu., Almanya'nın geleceğine karar verecek asıl sorunlar devrimci proletarya ile Prusya askerleri arasında mücadele konusuyken, Frankfurt'taki temsilci meclis kâğıt üzerinde farazi bir anayasa üzerine tartışmakla meşguldü. Kesin hükmü Proudhon vermişti: "Genel seçim hakkı karşıdevrimdir." Marx ve Bakunin de aynı yolu benimsediler. Anayasal demokrasi, devrim davası açısından imtiyaz sahibi aristokrasi kadar uygunsuzdu. Tüm toplumsal düzenin alaşağı edilmesinden başka yol yoktu.

Temsili kurumları reddetmek, mizacı gereği Marx'a kıyasla Bakunin için daha kolaydı. Bir Rus ve aristokrat olarak doğup

3 Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 79.

büyüdüğünden, haliyle siyasi kanaatleri keşfetme yöntemi olarak kafa hesabını benimsemeye hiç meyilli değildi. Özgürlük aşığıydı ama eşitlik onu itiyordu. Eşitlik ona göre bir slogan, bir idealdi ama asla sahici bir inanç değildi. O günlerden sonra anayasalara ve parlamentolara karşı nefretini ifade etme fırsatlarını hiç kaçırmamıştır.

> Parlamento tartışmalarıyla pek az ilgileniyorum [Ağustosta Herwegh'e yazar]. Parlamenter hayatın, Kurucu ve Ulusal Meclislerin ve bu gibi şeylerin zamanı doldu. Bunu kendine dert edinen kişi, artık bu antik oluşumlara ilgi duymadığını ya da sadece zoraki ve sahte bir ilgi duyduğunu kabul etmelidir. Anayasalara da kanunlara da inanmıyorum; dünyadaki en iyi anayasa bile beni memnun edemez. Başka bir şeye ihtiyacımız var: ilhama, yaşama, yasasız ve dolayısıyla özgür yeni bir dünyaya.

Ve bu tavrını, *İtiraflar*'da müthiş bir içtenlikle tekrarlar:

> Ben cumhuriyet istiyordum. Ama ne tür bir cumhuriyet? Parlamenter değil. Temsili hükümet, anayasal oluşumlar, parlamenter aristokrasi ve aktif güçlerin hepsinin etki gösteremeyecek şekilde kurnazca düzenlenmiş sözde güçler dengesini –özetle, Batılı liberallerin dar kafalı, zekice iç içe geçirilmiş, yavan ilkelerini– asla beğenmedim, ne sempati hatta ne de saygı duydum. O sıralarda, Fransa, Almanya ve hatta Slav Kongresindeki parlamenter oluşumların meyvelerini görerek, tüm bunlardan daha da nefret etmeye başladım.

Parlamenter demokrasinin halkı temsil etme iddiasını reddederken Bakunin 19. yüzyıldan çok 20. yüzyıla yakışır bir dil kullanır.[4]

Bu yeni sosyal program, *Slavlara Çağrı*'nın ilk taslaklarında kendini gösterir:

---

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 317-18; iv. 153.

> Baharın ilk günlerinden beri iki büyük mesele kendiliğinden ön plana çıktı: toplumsal ve bütün ulusların bağımsızlığı, sınırlar içinde ve dışındaki halkların kurtuluşu meseleleri. Bu iki meseleyi diğerlerinden öne çıkaran ve acil çözüm talep eden bir parti değil, birkaç bireydi, kitlelerin müthiş içgüdüsüydü. Bütün dünya, nüfusun büyük çoğunluğunun sefalete terk edildiği, eğitimden, boş vakitten ve ekmekten mahrum bırakıldığı yerde özgürlüğün yalan olduğunu, güçlüler ve zenginler için bir sıçrama tahtası görevi görmekte kullanıldığını anladı.

Bakunin'in hepten yıkım doktrini yeni vurgularla ve farklı bir toplumsal tatla tekrarlanıyordu:

> Bugünkü yaşantımızın maddi ve manevi koşullarını yok etmeliyiz. Yetersiz, kısır ve böylesine büyük bir özgürlüğü destekleyip barındıramayan bu verimsiz dünyayı tepeden tırnağa yok etmeliyiz. Önce soluduğumuz havayı arındırmalı ve yaşadığımız ortamı bütünüyle dönüştürmeliyiz, çünkü bu ortam güdülerimizi ve irademizi yozlaştırıp aklımızı ve yüreğimizi daraltıyor. Toplumsal mesele, öncelikle toplumun yıkılması biçimini almıştır.

Fakat ellerinden bu denli hızlı kayan anayasal özgürlüklerin hâlâ düşünü kuran Berlin'deki korkak burjuva demokratlar, kitleler için sosyal devrim iddiasına hazır değildiler. Yukarıda aktarılan paragraf ve aynı tondaki başkaları da taslak aşamasında yok olmuştur. *Slavlara Çağrı*'nın yayımlanan versiyonunda toplumsal sorunlara pek fazla değinilmez.[5]

* * *

Bakunin'in programının ikinci kısmı Slav halklarının özgürleşmesi, toplumsal sorunun yokluğunda *Çağrı*'nın son yorumunun baş teması haline gelir.

Paris'te, sadece ezilen bireylere değil, ezilen uluslara da özgürlüğü sağlayacak devrim düşüncesini Bakunin sadece Po-

5 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 101-2.

lonya ile sınırlamış ve buna sadece Rusya meselesinin bir parçası gözüyle bakmıştı. Prag'da ise, bu fikri Avusturya ve Türkiye hâkimiyetinden kurtulmak için ortalığı ayağa kaldıran diğer Slav halklarını da içine alacak şekilde genişletti. 1848'in sonlarında tüm Slav hakkında olağandışı titizlikte bir çalışmaya girişti. Bu döneme ait yazılarında sayfalar dolusu etnolojik araştırma yer alır. Türkiye'nin Avrupa'da yaşayan nüfusunun ancak bir milyondan azının Türk, altı milyondan fazlasının ise Slav olduğunu keşfetmişti. Ancak kendisine özgü bir yöntemle saydığı kadarıyla on altı milyon nüfuslu Macaristan'da sekiz milyon Slav'ın yanında dört milyondan fazla Macar bulunmadığını hesaplamıştı.

Bakunin, Slav programındaki belli başlı açmazların farkındaydı. Türkiye Slavlarının kurtuluşu devrimden çok Rusya emperyalizminin zaferiyle sağlanabilirdi. Bakunin, Türkiye'nin "sahte iktidarını" yaklaşan çöküşten hiçbir şeyin kurtaramayacağı düşüncesiyle avunuyordu. Bu devlet, "ölümcül bir hastalık mikrobu taşıyan devasız bir hasta gibiydi." Doğu Galiçya'daki Rutenlerin kurtuluşu sorununda bölgenin toprak sahibi ve baskıcı kesimi Polonyalılarla fena halde çatışıyordu. Bu durumda Bakunin, Polonyalı toprak sahiplerinin "demokrasi eğilimli ve özgürlük ruhundan esinlenen kimseler olduklarını" farz etmeyi seçmişti. Bu doğrulanmamış ama elverişli varsayımda köylüyü efendinin insafına bırakmaya razı geliyordu. Macaristan Slavlarının kurtuluşunda teorik bir zorluk yoktu. Habsburglara karşı özgürlük mücadelesi veren Macarlar bölgenin merkezinde ve batısında yoğun bir blok oluşturuyorlardı ve Hırvatistan ile Slovakya'daki Macar toprak sahiplerine sempati duyulması gerekmiyordu.[6]

Tüm sıkıntıların en büyüğü, Bakunin *Çağrı*'yı yazmakla meşgulken gerçekleşen olaylar sayesinde kısmen giderildi. Viyana'da dizginler demokrasinin elinde olduğu sürece, Avusturya demokrasisi ve Çek milliyetçiliği arasındaki giderilmez nefret, Çekleri Habsburgların kucağına düşürdü ve Slav progra-

6 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 22-3; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 385.

mına karşıdevrimci bir çehre kazandırdı. Ancak, 1848 Kasım başlarında Viyanalı demokratlar ezilip, Habsburglar bir kez daha Alman Avusturyasının güç sahibi efendileri konumuna yükseldiğinde, Çek burjuvazisi Emperyal iktidara karşı umuttan çok korku besleyecek hale geldi. Slavlar ve Habsburglar arasındaki sessiz ittifak ortak düşman yok olur olmaz sona erdi. Bohemya'nın Alman boyunduruğundan kurtulması yeniden demokratik bir dava olarak öne sürülebilirdi. Bakunin'in elinde Slavların kurtuluşu düşüncesi yeni ve daha somut bir şekle büründü. Her şeyden önce, Habsburg İmparatorluğunun yıkılması gerekiyordu. Başka bir nedenle değilse bile, bu açıdan *Slavlara Çağrı* Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Kasım 1918'den tam yetmiş yıl önce, Avusturya İmparatorluğunun yıkılıp onun yıkıntıları üzerinde yeni Slav devletlerinin yükselmesi düşüncesi açıkça ilk kez burada dile getirilmişti.

Bu talebiyle Bakunin, Avrupalı radikaller arasında neredeyse yalnız sayılırdı. Orta Avrupa Slavları, Prag Kongresinde bile Avrupa'nın bilincini etkilemeyi başaramamış yeni ve yabancı bir sorundu. Fransızlar bu konuda cahil ve kayıtsızdı. Bakunin'in yanında radikal kanatta sayılabilecek tek Rus olan Herzen için de aynısı geçerliydi. Almanlar, Slavlığın itibarının yükselmesi önerisine olan hem kayıtsız hem de karşıydılar. Bu tasarının amansız muhalifleri arasında Marx ve Engels de vardı. *Slavlara Çağrı* yayımlanmasından altı hafta sonra, *Neue Rheinische Zeitung*'da Engels'in kaleminden çıkan *Demokratik Pan-Slavizm* başlıklı iki ayrı makaleyle acımasızca eleştirildi. Engels, "beş buçuk milyon Çek, Moravyalı ve Slovak'ı bir devlete ve beş buçuk milyon Güneyli Slav'ı Türkiye Slavlarıyla birleştirip başka bir devlete" dönüştürmekten daha saçma ne olabilir, diye soruyordu. Bu Slav halklarının hiçbiri sağlam bölgesel bloklar oluşturmuyordu. O halde şehirlerdeki Alman çoğunluğu ne yapılacaktı? Polonya Baltık kıyı şeridini talep ederse Avusturya ve Macaristan'ın elinden Adriyatik kıyılarındaki toprakları nasıl alınabilirdi?

> Polonyalılar, Ruslar ve olsa olsa Türkiye Slavları dışında Slav halklarının geleceği yoktur, çünkü bütün diğer Slavlar

en başta bağımsızlık ve varlığını sürdürmenin gereği olan tarihsel, coğrafi, siyasi ve ekonomik önkoşullardan yoksundurlar.

Ayrıca, Bakunin'in dediği gibi bu Slavlar hiç de devrimci değillerdi; burjuva kökenli ve gericiydiler. Celacic ve Hırvatların karşıdevrime verdikleri yardım asıl Slav ruhunun karakteristiğiydi. Engels'in gözünde Orta Avrupa Slavlarının sözde özlemleri I. Nikola ve otokrasinin oyununda bir maşaydı ancak.[7]

Bakunin'in Almanlardan hoşlanmadığı gibi Engels de Slavlardan içtenlikle nefret ettiği ve aralarındaki ayrımın ilkesel farklılıktan çok bu naif ırksal önyargıdan kaynaklandığı tartışılmaz bir gerçektir. Ancak ilkesel farklılıklar yine de vardı ve düşüncelerine yansıyordu. Bakunin, demokrasi ve milliyetçiliğin aynı devrimci güdü içinde ifade bulan ikiz kuvvetler olduğu gibi romantik bir inanca sarılıyordu (ancak 1863 Polonya ayaklanmasının başarısızlığı ardından bu fikri terk etti). Devrimin toplumsal ve ekonomik karakterine inanan istikrarlı materyalistler Marx ve Engels ise milliyetçiliği gerici bir kuvvet olarak görebiliyorlardı. Her ne kadar ilkeleri aynı coşkuyu Alman milliyetçiliği için esinlemeyi başaramıyorsa da milliyetçilik taraftarı Bakunin, Slav milliyetçiliğini destekliyordu. Enternasyonalist Marx ve Engels ise Alman milliyetçiliği olgusuna nispeten hoşgörüyle bakarken Slav milliyetçiliğini kınıyorlardı. Milliyetçilik ve enternasyonalizm arasındaki meseleye tarih henüz son noktayı koyamamıştır. Belki de Orta Avrupa Slavları için de tarih henüz hükmünü verememiştir. Bakunin zaferi 1918'de kazandı. Ama Engels'in fikrini paylaşan insanlar hâlâ mevcuttur.

* * *

Bakunin'in inancındaki üçüncü bahis, yani köylünün devrimci gücüne duyduğu inanç, *Slavlara Çağrı*'da ancak ima edilir. *Çağrı*'dan sonra yazmaya başladığı ve ertesi nisanda *Dres-*

7 Marx-Engels, *Sochineniya*, vii. 203-20.

dener Zeitung'da yayımlanan *Rusya Koşulları* hakkındaki bazı yazılarında bu konu daha ayrıntılı ifade edilir.[8]

Köylülük konusunda Marx ve Bakunin'in tutumları aynen milliyetçilik konusundaki gibi keskin bir farklılık gösteriyordu. Şehirli ve sanayi devrimi çocuğu Marx, köylüleri devrimci yelpazenin en sonuna yerleştiriyordu. Devrim yapma kapasitesi açısından işçi sınıfını üç kategoriye ayırıyordu: örgütlü ve sınıf bilinci olan şehirli proletarya, şehirli işçinin alt tabakası yani henüz sınıf bilinci edinmemiş ve devrim için örgütlenmemiş *lümpen proletarya* ve köylü. Her koşulda ikinci kategori devrim için potansiyel bir malzeme ve propaganda için verimli bir zemin temin ediyordu. Üçüncü kategori yalnızca devrimci dava açısından değersiz değil, ayrıca kesinlikle davanın hasmıydı. Daha da polemikli yazılarında Marx köylülerden alaycı bir tavırla "yerli barbarlar" ve "mağara adamları" diye bahsediyor ve bir sınıf oluşturmadıklarından kendi sınıf çıkarlarını savunmaktan da aciz olduklarını belirtiyordu. Marx'a göre köylü nüfus her zaman bir karşıdevrim siperiydi.

Köylü ve kentli işçi arasında varsayılan bu karşıtlık Bakunin'e bütünüyle yabancıydı. Çocukluğundan beri köylü serf nüfusa alışkın yaşamıştı. Rusya'da o gün mevcut olan birkaç fabrikayı da serfler doldurmuştu. Bakunin sanayi ve tarım işçisinin duygu ve çıkarlarının özdeşliğini her zaman savunmaya hazırdı. İsviçre'de Weitling'in ülküsel yandaşı küçük esnafı tanımış ve hatta ailesinden maddi yardım gelmezse proletaryaya katılabileceğini söylemişti. Paris'te Caussidiére'in Milli Muhafızlarına yazılan "asil işçilere" hayran kalmıştı. Prag'da Çek proleterlerin devrimin standardını yükseltmek amacıyla öğrencilerle birleştiğini görmüştü. Fakat ayaklanıp burjuva uygarlığı devirecek bir işçi sınıfı düşündüğünde hâlâ aklına sanayi işçisinden çok köylü geliyordu. Fransa ve Almanya köylüsü o güne dek devrime nispeten kayıtsız kaldıysa, bunun tek nedeni liderlerin bütün çabalarını şehirlere yöneltmek gibi "korkunç bir hata" işlemiş olmasıydı.[9]

---

8 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 399-426.

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 169.

Ancak, devrimi etkinleştirme görevi genel anlamda köylüye değil, özellikle Rus köylüsüne dayanıyordu. Beş yıl önce Bakunin "kutsal demokrasi sahasında önemli bir rol oynama görevinin" Rusya'ya düştüğü inancını gururla dile getirmişti. Şimdi bu yurtsever inancına Rousseau'nun prehistorik bir altın çağ ve uygarlığın zayıflatıcı etkileri doktrininde destek buluyordu. Kırkların başında Haxthausen adında bir Alman gezgin Rusya'daki komünal toprak imtiyazı sistemini keşfetmiş ve buna, farazi bir tarih öncesi komünizmin biricik canlı kanıtı tanısını koymuştu. Diğer Avrupalılara göre uygarlığın yıkımlarına daha az maruz kalan Rus köylüsü ilksel insanın sadece canlılığını ve tazeliğini değil, aynı zamanda insanların her şeyi ortaklaşa kullandıkları bu ilksel, kutsal durumun emanetini de korumuştu. Bu teoriyi Bakunin içtenlikle onaylıyordu. Buradan, Rus köylüsünün sadece geçmişteki komünist altın çağın mirasçısı değil, gelecekteki komünist altın çağın da son alameti olduğunu çıkarıyordu. Rus köylüsünün devrimci misyonu komünist örgütlenme şekliyle yakından bağlantılıydı. "Rus devriminin sosyal bir devrim olarak karakteri bu şekilde peşinen belirlenmiş ve halkın karakterinde ve komünal yaradılışında kök salmıştı[r]"[10]

Rus köylüsünün arkasında güçlü bir devrim geleneği vardı. 1670'te, Don Kazaklarından Stenka Razin güneydoğu Rusya'yı Çar Alexis'e karşı ayaklandırmıştı. Aylar boyunca ülkeyi yakıp yağmalayan çeteler ortalıkta dolaşmıştı. Ölümünden sonra, Stenka Razin halkın hayalinde efsanevi bir kahramana dönüşmüştü. Tam yüzyıl sonra, Pugaçev adında bir köylü Büyük Katerina'ya karşı daha da büyük bir ayaklanma başlatmıştı. Pugaçev bir tür devrimci hükümet kurup, köylülerin özgürlüğünü, toprak sahiplerinin infazını ve mülklerinin yıkımını ilan etmişti. Yaklaşık iki yıl boyunca Volga havzasının büyük bölümünde tehditlerini ve vaatlerini yerine getirmekle uğraşmıştı. Pugaçev, Rus İmparatorluğunun gördüğü en korkunç vakaydı ve Rus diline Rus köylüsünün şiddetli güdülerini anımsatacak yeni bir kelime (*Pugachevshchina*) kazandırmıştı.

---

10 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 179, 408.

Bakunin bu dönemdeki yazılarında tekrar tekrar Pugaçev'in isyanına döner. Bu, "köylü nüfusun kendilerini ezenlere karşı giriştikleri ilk büyük protestoydu." "Rusya'daki ne ilk ne de son köylü devrimiydi." Nispeten itaatkâr geçen I. Nikola günlerinde bile köylülerin efendilerine karşı ayaklandıkları ve onları öldürdükleri pek çok vaka kaydedilmişti. Er ya da geç, köylü devrimi kaçınılmazdı. Ne kadar ertelenirse o kadar korkunç ve yıkıcı olacaktı. Rusya batı Avrupa'nın insani geleneklerinden yoksundu. Son kertede insan hayatı çok da önemli değildi. Bakunin, "insani ilerlemenin her meyvesi insan kanıyla sulanmıştır," diyordu. "Kendini ateşe atan Rus halkının çocuksu, çılgın coşkusundan" kendi de coşkuyla söz ediyordu. Rus halkı Napolyon'a karşı iradesini Moskova'yı ateşe vererek –tam Ruslara özgü bir eylem– göstermişti. Yakında Rus köylüsü efendilerinin şatolarını yakıp yıkmaya başlayacaktı ve alevler uygarlığı alaşağı edecek, dünya çapında büyük bir yangın başlatacaktı. Herzen, Bakunin'in "Paris'ten Prag'a giderken" yolda bir baronun şatosu etrafında toplanmış bağıran Alman köylüler gördüğünden bahseder. Arabasından atlar, onlara ne yapacaklarını gösterir ve yola devam ederken memnuniyetle bütün şatoyu saran alevlere bakar. "Avrupa'nın tamamını, St. Petersburg, Paris ve Londra'yı büyük bir enkaza dönmüş" görmeye hazırdı. Çağdaş bir tarihi romanda yer alan ve özgün sayılabilecek bir demokrasi tanımı ona atfedilir: "Demokrasi, içinde insan ırkının kölelik kirinden arınabileceği ateşten bir mabettir."[11]

Bakunin'in dünyaya Rus halkının devrimci yazgısını duyurmaya başladığı sıralarda, bir kez Moskova'da karşılaştığı Konstantin Aksakov, aynı önermelerden yola çıkarak ve aynı özellikleri göstererek tamamen aksi yönde sonuca varan bir doktrin geliştirmişti. Moskovalı Slav severler ki en önemlilerinden biri Aksakov'du, Rus köylüsünün bozulmamış özel niteliklerini ve Slav ırkının özel kaderini Bakunin kadar vurguluyorlardı. Rus taşrasındaki komünal toprak sahipliği sistemi Rusya'yı

11 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 406; iv. 23, 38-9, 43; Wagner, *My Life*, s. 468-9; Nikolaevsky, *Katorga i Ssylka* (1930), No. 8-9, s. 127.

modern bir devlete dönüştüren Büyük Petro öncesi döneme aitti. Petro'nun bu eylemi, Rousseau'nun "uygarlığı" gibi modern çağın dejenerasyonunun kaynağıydı. Slavların görevi modern uygarlığın materyalizmiyle savaşmak ve Rusya'yı (ve Rusya vasıtasıyla tüm dünyayı) Slav severlerin Petro Moskovası öncesinde gördükleri ilksel mükemmelliğe taşımaktı. Bakunin'in vardığı sonuçlar devrimciyken Aksakov'unkiler gericiydi. Ancak, her ikisinin vardığı sonuç da bütünüyle keyfe kederdi. İkisinin de öğretisi temel niteliklerinde –Rus köylüsüne dair romantik teorilerinde ve Slavların özel dünya misyonuna olan inancında– örtüşüyordu. Yirmi yıl sonra Rus Slav severler, Rus milliyetçiliğinin aşırı biçimlerinin eşlik ettiği güçlü bir gerici grup haline geldiklerinde, Bakunin, Slav severlik maskesi düştü diye Marx ve başkalarının sürekli eleştirilerine maruz kalacaktı.

Fakat, 1848-49 kışında bu sıkıntılar henüz uzak bir geleceğe aitti. Bakunin'in programında gerici gizli akımlar arayan yoktu. Bu, su katılmamış siyasal, sosyal ve ulusal bir devrim programıydı. Kralları ve imparatorları tahttan indirecek, burjuvazinin iktidarını ve servetini yok edecek, Avusturya İmparatorluğu olarak bilinen suni ırklar karışımı birliği çökertecek ve Slav halkların özgürleşmesi aracılığıyla bağımsız cumhuriyetlerden kurulu bir Avrupa federasyonunun önünü açacaktı. Bu hayaller bir başka hayalle tamamlanıyordu. Rus devrimi düşü evrensel devrimin bazen başlangıç bazen son noktası, ama her zaman için şanı şerefi olarak düşünülüyordu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Yıkılan Umutlar

Eylemsizlik ve Köthen'deki taşra hayatının darlığından sıkılan Bakunin, 30 Aralık 1848 günü Leipzig'e hareket etti. Sonbaharda Dresden'den atılması Meclis'te öfkeyle bir gensoru verilmesine neden olmuştu. Arkadaşları Saksonya hükümetinden, buraya dönmesi halinde rahatsız edilmeyeceğine dair garanti almışlardı. Fakat Bakunin işini şansa bırakmadı. Saklanarak yaşadı ve sıklıkla adres değiştirdi. Önce Golden Cock hanında, ardından Schreck adında bir kitapçıyla, sonra Straka kardeşlerle, İlahiyat fakültesinde öğrenci olan iki genç Çek'le kaldığı duyuldu. Bakunin'in ilk işi, Dresden'den Andrzejkowicz adında bir Polonyalının çevirdiği *Slavlara Çağrı*'nın Lehçe baskısı için yayımcı Keil ile anlaşmaktı. Ardından Rusya'nın siyasi konumu üzerine büyük bir çalışmaya daldı. Her zamanki gibi bu çalışma asla tamamlanamadı. Ancak, bazı kısımları, önceki bölümde aktarılan *Rusya'nın Koşulları* adlı bir dizi makale şeklinde yayımlandı. Bu süre zarfında Bakunin hâlâ korkunç parasızlık çekiyordu. Leipzig'e cebi boş gelmişti. Reichel, Paris'ten küçük bir miktar para yollamıştı. Yoksa, oradaki sempatizanlardan alacağı borçlara ya da katkılara güvenmek zorunda kalacaktı. Bu kişiler de nadiren yoksulluk sınırının üzerinde

olduklarından, gelirinin *İtiraflar*'da belirttiği gibi ortalama ayda 100 taleri bulması bile şaşırtıcıydı.[1]

Bu mütevazı kaynaklarla Bakunin devrimci bir enternasyonal örgütlemek için ilk girişiminde bulundu. Almanların katılımını kolaylıkla sağlamıştı. En yakın Alman arkadaşları, yakın zamanda yeni bir Pan Cermen demokratik komitesi kuran D'Ester ve Hexamer adındaki iki gençti. İkisi de Köthen'de onunla birlikte sığınmacılar arasındaydı. D'Ester'i ta Brüksel'den tanıyordu. Fransa biraz daha zorluydu. Bakunin, uzun bir mektupla *Slavlara Çağrı*'nın kopyasını Flocon'a gönderip, Leipzig'e demokrat bir Fransız delege göndermesini istedi. Çok sayıda Polonyalı ve Çek'e ulaşmak mümkündü. Milli bir azınlık sıfatıyla tarihte geçici de olsa ilk defa boy göstererek Lusatya'dan iki Sorb gelmişti. Bakunin, bir Macar delege sağlamak için Kossuth'un Paris'teki diplomat ajanı Kont Teleki'ye başvurmayı düşündü. Fakat, bu hırslı tasarılar daha baştan hatalıydı. Polonyalılar hevesli değildiler. Flocon mektubuna bile cevap vermemişti. D'Ester ve Hexamer istekli ve enerjiktiler ama yurttaşları arasında onları takip eden pek yoktu.[2]

Bakunin yalnızca Çekler arasında belli ölçüde başarı sağladı. *Slavlara Çağrı* Prag'da hatırı sayılır bir etki yaratmış, aynı adı taşıyan yurtsever Çek grubunun gazetesi *Slav Ihlamur Ağacı*'nda neredeyse tamamı baş makale dizisi olarak yayımlanmıştı. Çekler, Bakunin'in kalbinde bir zamanlar Polonyalıların kapladığı yeri doldurmaya başladılar. Straka kardeşleri Çek milliyetçisi iyi burjuvalar olmaktan çıkarıp ateşli devrimcilere dönüştürdü. Gustav Straka'yı Leipzig'de düzenleyeceği konferansa katılacak iki Çek demokratı çağırması için Prag'a gönderdi. Bu iki demokratla Prag kongresinde tanışmıştı. Biri *Slav Ihlamur Ağacı*'nın editörü Sabina diğeri ise başka bir Çek gazetesinin editörü Arnold'dı. Sabina ile Arnold kavgalıydılar. Leipzig'e Arnold tek başına geldi. Bakunin, devrimci tasarılarında son zamanlarda hayal kırıklığından başka bir şey yaşamı-

1 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 525; iv. 166-7, 173; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 43,47, 171, 190; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 72.

2 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 173-5.

yordu. Gerçek bir Çek'in Prag'dan kalkıp onunla devrim hakkında konuşmaya gelmesine öyle memnundu ki kendini Arnold'ın kollarına atıverdi.[3]

Arnold Golden, Cock'da yirmi dört saat geçirdi. Zamanın büyük kısmı, Leipzig'de birleşik bir Cermen-Slav kongresi düzenlemek isteyen D'Ester ve Hexamer ile tartışmakla geçti. Bakunin bu "aptalca projeye" karşıydı. Ancak yetkililerin izin verdiği ölçüde varolabilen halk kongrelerinden ve organizasyonlarından bıkıp usanmıştı. Bir yıllık devrim deneyimi sonrasında, mevcut düzene ancak yeraltı faaliyetleri ve gizli komplolarla etkin bir biçimde saldırılabileceğine inanıyordu. (O tarihten sonra bu inançtan hiç vazgeçmedi). Genel konuşmaların ardından Arnold dört beş saat kadar kendisine kalmıştı. Bu süre içinde beyninde Bohemya'yı kaplayacak, her köyü ve şehri bir devrim ağı içine alacak gizli bir örgüt ağı örüverdi. Yirmi dört saatin sonunda, yarı ikna olmuş, yarı reddeder durumda, parasızlığından yakınarak ve kimi zaman Golden Cock'ta işittikleri hayal mi yoksa gerçek miydi şüphelenerek Prag'a geri döndü.[4]

Arnold'ın bu kâbus konferanstan Prag'a dönüşte ne yaptığı kayıtlara geçmemiştir. Öyle ya da böyle, kendi hayallerinin insafına kalan Bakunin'e hiç yazmamıştır. Bakunin varsayımlarla yaşayamazdı. Bütün umutlarının odaklandığı Prag'da olup biteni öğrenmesi gerekiyordu. Golden Cock'ın demirbaşları arasında, Leipzig Konservatuarı müzik bölümü öğrencisi Heimberger (adını Lasogorski olarak Lehçe'ye çevirmeye kalkışacak ölçüde yurtseverdi) adında Avusturya'dan gelen genç bir Polonyalı vardı. Bakunin'in sabrı taşma noktasına geldiği sıralarda Heimberger Viyana'daki ailesini görmeye gideceğini söyledi. Fırsat kaçırılmayacak kadar güzeldi. Her zamanki kaygısızlığıyla Bakunin, Heimberger'e büyük Bohemya girişiminin sırlarından bahsetti ve geri dönüş yolculuğunda Prag'a uğrayıp Arnold'ın yaptıklarını öğrenmesini rica etti. Heimberger bu

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 167-8; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 125, 477.

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 177-8, 180, 192; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 190.

vazifeyi titizlikle ve derhal yerine getirdi. Esasen, Arnold'ın hiçbir şey yapmadığını bildirdi. Her zamanki yılmazlığıyla Bakunin kolay etki altında kalan Heimberger'i hem başka bir devrimci örgütlenme tertiplemek hem de Arnold'ı gözetlemek gibi iki amaçla tekrar Prag'a dönmeye ikna etti.[5]

Bu Bakunin'in zihninin son yıllarında ürettiği yarı gerçek yarı hayal gizli örgütlerin ilki olduğu için, işin başlangıcını *İtiraflar*'da kendisinin nasıl anlattığını aktarmaya değer:

> Örgüt, farklı isimler taşıyan ve birbirinden habersiz, biri burjuvalar, biri öğrenciler, biri köylüler için bağımsız üç farklı örgütten oluşacaktı. Her biri katı bir hiyerarşiye ve koşulsuz itaat etmeye mecbur olacaktı, fakat her biri ayrıntıda ve biçimde hitap ettiği sınıfın yapısına ve gücüne uyacaktı. Bu örgütler az sayıda insanla sınırlı tutulacak ve olabildiğince ehil, deneyimli, enerjik ve etkili ama merkezi idareye sıkı bir biçimde bağlı, gerektiğinde kitleler üzerinde çalışabilecek kişilerden oluşacaktı. Her üç örgütü, üç ya da en fazla beş üyeden oluşan merkezi bir komite koordine edecekti. Komiteyi ben, Arnold ve bizim seçeceğimiz diğerleri oluşturacaktı... Bu şekilde Bohemya'da etkimi gösterip güçlenmeyi umuyordum. Ayrıca Arnold'dan habersiz, Avusturya'dan çok önce kaçmış Viyanalı genç bir Alman öğrenciyi Bohemya Almanları içinde aynı şartlarda bir örgüt kurmakla görevlendirmiştim. Bunun merkezi komitesinde başlangıçta açıkça bulunmayacaksam da, gizli idareci olacaktım. Böylece, planım gerçekleştiği takdirde hareketin bütün ana ipleri elimde olacaktı ve Bohemya'da istenilen devrimin benim çizdiğim kuralların dışına çıkmayacağını bilecektim.

Hapse düşmesinden kısa süre önce Bakunin'in hayatındaki karakteristik megalomani, kibir ve naif iki yüzlülük karışımı böylece ilk kez ortaya dökülür. Teoride mutlak bir özgürlük savunucusu ve hem o gün hem daha sonra komünizmin katı

5 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 180-81; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 190, 197, 421, 430.

disiplinini en ağır sözlerle kınamaya hazır Bakunin, kendi devrimci faaliyetlerini düzenlerken sadece kendi ilkelerinin tam tersi yöntemlere başvurmakla kalmıyor aynı zamanda dogmatik ve amirane Marx'ın en aşırı emellerinin bile ötesine geçiyordu. Bu, Bakunin'in bir an olsun dert etmediği bir tutarsızlıktı. Müritlerinin onun iradesine "koşulsuz itaat" göstermesini beklerken, sosyal ve siyasal ilke temelinde sınırsız özgürlüğü vazedebilirdi.[6]

İtiraflar'da çizilen taslağın mutlakıyetçiliği ve Bakunin'in gizli ve sorumlu bir ajan atamasına, komplonun dizginlerini daha kendinden emin biçimde elinde tutabilmek için birincisinden habersiz aynı yere bir başka kişiyi göndermesine yol açan aleni ikiyüzlülüğü aslında tiksindirici ve içler acısıdır. Ancak, olayın bütününün en şaşırtıcı tarafı gerçek dışılığı ve en başından katıksız yalan oluşudur. Bakunin'in şaşkına dönen Arnold'a (tesadüfen ve çok az tanıdığı birine) aktif liderliğini dayattığı büyük devrim girişimi sadece düşler âleminde mevcuttu. Kendisinin ve Arnold'ın baş üyeleri olacağı "üç ya da en fazla beş" kişilik komite hiç atanmadı ve hiç faaliyet göstermedi. Heimberger'in Almanlar arasında kuracağı benzeri örgütün de aynı şekilde içi boştu. Bohemya'da devrimci bir hareket, ya da daha çok bir dizi hareket vardı. Arnold ve hatta Heimberger'in bunlara katılmış olmaları olasıdır. Ama, Bakunin'e herhangi bir borç duyduklarını ya da onu liderleri gibi gördüklerini gösteren bir delil yoktur.[7]

Heimberger Arnold'dan belki daha az akıllıysa da daha coşku doluydu. Arnold'ın aksine her koşulda tatmin edici bir mektup arkadaşıydı. Sık yazıyor ve Bakunin'e her yerde kendisine saygı ve sevgi duyulduğunu söylüyor, Bohemya'ya bir gelebilse ona coşkulu bir karşılama sözü veriyordu. Bakunin bu komplimanlara dayanamadı. 1849 Mart başlarında Dresden'e gitti. Sakalını kesip, Anderson adıyla bir İngiliz pasaportu edinip bu şekilde Prag'a doğru yola koyuldu. Sadık müritleri

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 178.

7 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 180-81.

Straka kardeşler Leipzig'den ona eşlik ettiler ya da ardından gittiler.

Bakunin'in Prag'da geçirdiği dört beş gün tam bir düş kırıklığıydı. "Hızlı bir devrim için gereken bütün elemanları" bulduğu halde, hayalinde yarattığı örgütten eser yoktu. Belli ki, Çek devrimciler her şeyden evvel milliyetçiydiler –başarısızlığı sürekli görmezden gelen Bakunin'e göre değildiler. Almanlara ve Macarlara besledikleri nefret demokrasi aşklarından çok daha güçlü bir itici kuvvetti. Bakunin insanlık hallerine karşı yeterince hoşgörülü değildi. Arnold, Heimberger'i anormal kıskanmıyordu, gut atağından ötürü evde küskün oturuyordu. Burjuva Çek milliyetçilerinin sağlam takipçisi Sabina, Heimberger'e de Arnold'a da güvenmiyordu. Bakunin, Heimberger'in komplo planları için vaat ettiği yakınlığın hiçbir türlüsünü görememişti. Sonunda "Prag demokratlarının müthiş geveze oldukları ve tehlikeli girişimlerden çok, kolay, kibirli retoriklere meylettikleri" kararına vardı. Öyle gevezeydiler ki, Avusturya polisi de dahil olmak üzere Prag'ın yarısı kısa zamanda varlığını öğrenmişti. Kalabildiği günlerde yerini dört kez değiştirdikten sonra Bakunin, bu defa Straka kardeşleri Bohemya başkentinde çıkarlarını kollamak üzere arkasında bırakarak ve her zamanki iyimserliğiyle onlara para göndermeyi vaat ederek süratle Dresden'e döndü.[8]

Bakunin'in devrim ateşi, metresinin sadakatsizliğini öğrendiğinde aşkı azalacağına alevlenen bir adamın tutkusuna benziyordu. Çek demokratların kusurları, daha şiddetli bir çaba içine girmesine neden oldu. Prag'a giderken Dresden'den geçtiğinde, buradaki siyasi hayatın Leipzig'den daha aktif ve çalkantılı olduğunu fark etmişti. Ayrıca Bohemya sınırına daha yakındı. Karargâhını burada kurmaya karar verdi. Belli bir içgüdü Mihail Bakunin'i azami karışıklık ihtimali yüksek yerlere sürüklüyordu. Dresden'de özgürlüğünün son fırtınalı aylarını geçirdi.

8 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 183- 6; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 433-42.

* * *

Bir başka dahinin kaleminden çıkan yazılar, Bakunin'in şahikanın arifesindeki tasvirini vermiştir. Prag'a giderken geçtiği Dresden'de Bakunin radikal haftalık gazete *Volksblatt*'ın editörü August Röckel ile tanışmıştı. Röckel yakın zamana kadar Devlet Operasının şeflerinden biriydi. Görevinden demokrat fikirleri nedeniyle uzaklaştırılmıştı. Slavlara sempati duyduğunu açıkça söylemesiyle Bakunin'in kalbini kazanmıştı. Röckel'in evinde Bakunin Operanın şeflerinden bir diğeriyle, Richard Wagner'le tanıştı. Devrim haricinde Bakunin'in üzerinde derin etki yaratan iki şey vardı: Premukhino hatıraları ve müzik. İlk karşılaşmalarında Wagner'e hayatını anlattı. 1 Nisan 1849'da, Paskalya öncesindeki Kutsal Pazar gününde Wagner, Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisini yönetirken Operadaydı. Konser, onu yıkım yanlısı doktrine bir şart getirmeye sevk etti. Wagner'i tebrik etmeye gittiğinde, "dünya yangınında bugüne kadar yazılan bütün müzikler yok olsa da, canları pahasına bu senfoniyi kurtarmaya ant içmeleri gerekir," diyordu

Dostluk derinleşti ve Bakunin, Wagner'in evinin müdavimi oldu. "Harikulade güzel" dediği, *Uçan Hollandalı*'nın ilk perdesini yeniden çalmaya davet ederek bestecinin gururunu okşuyordu. Minna Wagner konuklarının büyük lokmalar halinde et parçalarını ve sosisleri yutuşunu ve şarabı tatsız bir içecek diye reddedip bardakla brendi içişini şaşkınlıkla seyrediyordu. Genelde başkalarından çok kendinden etkilenen Wagner bile bu dikkat çekici ve karşı konulmaz barbarın yanında kendini önemsiz hissetmekle karışan bir hayranlığa kapılmıştı.

> Otuz ila kırk yaşlarındaki bir erkeğin canlılığındaydı. Her şeyi heybetliydi, ilkel bir taşkınlığı ve kuvveti vardı. Asla benim dostluğuma çok değer verdiğini düşünmedim. Aslında, sadece entelektüel kişilerle ilgilenmiyor gibiydi; onun talebi girgin enerjili kişilereydi... Genel tartışma tarzı Sokrat yöntemiydi; ev sahibinin sert divanına uzanıp devrimin sorunları hakkında her çeşit insan kalabalığıyla

konudan konuya atlayarak tartıştığında oldukça rahat görünürdü. Böyle durumlarda, en doğru argüman hep onunki olurdu. Azami inançla ifade ettiği ve radikalizmin en aşırı uçları dahil her yöne gidebilen fikirlerini alt etmek imkânsızdı.[9]

Bakunin'in özgürlüğünün hararetli geçen son haftaları böyle pek çok tartışmayla doluydu. Polonyalılar, Çekler ve Almanlar birbiri ardına, bazen bir arada onu dinliyorlardı. Sıklıkla yer değiştiriyordu. Önce 1842'den beri tanıdığı, radikal *Dresdener Zeitung* gazetesinin editörü Wittig'in yanında, sonra öğrencilere ders vererek şüpheli bir hayat süren Polonyalı eski bir generalle, ardından Röckel'le ve *Slavlara Çağrı*'nın Polonyalı çevirmeni Andrzejkowicz'le kaldı. Pek etkili değilse de sahte isimlerle saklanıyordu. Bir keresinde kendini İngiliz bir rahip olarak tanıtmıştı. Demokratların toplandığı meçhul kafelere ve pejmürde evlere sık gittiği gibi, Polonyalı bir kontesin ve Eflak prensinin de salonlarından eksik kalmıyordu. Prensin devrim merakı muhtemelen platonikti. Ancak, Bakunin asla sosyetenin tatlarını geri çevirmezdi. Üstelik aristokratlar bazen borç da verirdi. Bakunin açlık sınırından fazla uzaklaşamıyordu ve Prag'daki ajanları Straka kardeşlere, ancak bu iş için mobilyalarından bazılarını satan Röckel'in vefakârlığı sayesinde para gönderebilmişti.

Uluslararası devrimci komite hayalini bir kez daha canlandırmayı denedi. Paris'ten ve Brüksel'den tanıdığı iki Polonyalıyla, Kryzanowski ve Heltman'la görüştü. Polonya Merkez Komitesine rapor vermek üzere anavatanları Galiçya'dan Paris'e gidiyorlardı. Bakunin onları Komiteye, Bohemya'da yaklaşan devrimi desteklemek üzere Polonyalı temsilciler, Polonyalı memurlar ve hepsinden önemlisi Polonya parası göndermek için acilen başvurmakla görevlendirdi. Bayer adında Macar bir general bulup onu da aynı istekle Kont Teleki'ye gönderdi. Ancak bu azimli planların hiçbiri sonuç vermedi. Kryzanowski ve Heltman, Paris'ten elleri boş döndükleri gibi, bir de Slav devriminin

9 Wagner, *My Life*, s. 467-70.

hamisi ve lideri olarak kendilerini Bakunin'in yerine geçirmeye hazırlarmış gibi sinir bozucu bir tutum gösterdiler. Bakunin ve iki küstah Polonyalının arası bir süreliğine açıldı.[10]

Bakunin'in gözü hâlâ Prag'daydı. 1849 nisan ayı boyunca ajanları Saksonya ve Bohemya arasında mekik dokudular. Heimberger Dresden'e döndü ve Polonyalı arkadaşlarına Prag sırlarını açıklayamasın diye, Bakunin onu gizlice Röckel'in evinde tuttu. Sonra Gustav Straka ve onun ardından Bakunin'in ilk kez önceki yıl Prag Kongresinde tanıştığı Joseph Fric geldi. Haziran ayaklanmasının başarısızlığı ardından Fric, Prag'daki en faal ve aşırı devrimci örgüt gibi görünen bir öğrenci birliği kurmuştu. Arnold'a güvenmemek için her tür nedene sahip ve Straka kardeşlerin kabiliyetlerinden şüpheli Bakunin, Fric'i heyecanla karşıladı. Küçük ve seçilmiş devrimci birlikler fikri onun için özellikle cazipti ve Fric, Çek demokratları içinde sonsuz saygı duymayı sürdürdüğü tek kişiydi. Ancak, Fric bile Bohemya'da devrim yolunu açamazdı. Çek burjuvazisi hâlâ milliyetçilik ve demokrasi iddiaları arasında bölünmüş haldeydi. Fric, Arnold ve Sabina'nın karşılıklı çekemezlikleri Bakunin'in emelleri adına talihsizlikti. Prag uğursuz bir sessizliğe gömülmüştü. Vadesi dolan Alman devriminin son çırpınışlarına Dresden tanıklık ediyordu.[11]

* * *

Bohemya'da hayali Slav devrimi planlarına dalan Bakunin her zamanki gibi burnunun dibinde olanları görmezden geliyordu. Sakson demokratlar içinde birkaç tanıdığı vardı. Cömert ve vefakâr Röckel ile çabucak yakın dost olmuştu. Röckel'i Slav planlarına dahil etmişti, Röckel ise onu Almanlara yakınlaştırmıyordu. Wittig sayesinde *Dresdener Zeitung*'un sütunları elinin altındaydı. Nisan boyunca hem (daha önce sözünü ettiğimiz) *Rusya'nın Koşulları* hem de sonradan kendisinin "Slavlara İkinci Çağrı" diye nitelediği, Çekleri Macaristan'daki Rus düşmanlarla

10 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 187-90; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 195, 197; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 146.

11 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 450-54; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 143-4, 179.

işbirliğine karşı uyaran manifestoyu bu gazetede yayımladı. Ancak, ne bunlarda ne de *Dresdener Zeitung*'da yer alıp Bakunin'in kalemine ya da etkisine atfedilen başka makalelerde, Sakson demokrasisi ile kraliyet iktidarı arasında o sırada doruğuna ulaşan mücadeleye değinilmez. 1 Mayıs 1849 tarihinde Wittig, D'Ester, Frankfurt Meclisinden bir delege ve Polonyalı Kryzanowski ile Heltman'ın katıldıkları, Polonya'nın yardımıyla Almanya üzerinde devrim için koordinasyonun tartışıldığı bir toplantıda Bakunin'in de yer aldığı doğrudur. Fakat, iki gün sonra Dresden'de patlak veren isyanı bu toplantının etkilediğini düşündürecek bir neden yoktur. İlk barikatların kurulup ilk kurşunların atıldığı 3 Mayıs günü Bakunin Malta'ya giden Eflaklı dostu Prens Ghika ile Dresden'den ayrılmayı planlıyordu. Her zamanki gibi parasızdı ve söz konusu durumda harcayacak çok az taleri olan Ghika tek başına yola çıktı.[12]

Dresden ayaklanmasına neden olan meseleyi Bakunin'e danışan çıkmamıştı. Aylar süren çalışmaların ardından Frankfurt'taki sevilmeyen Ulusal Meclis Almanya için bir federal anayasa hazırlamıştı. Sakson Meclisi oylamayla bunu kabul etti. Büyük Alman Devletlerindeki çoğu taç sahibi gibi Saksonya kralının da Frankfurt'la işi yoktu. 28 Nisan 1849'da Yasama Meclisini azletti. Takip eden günlerde halkın uğultusu giderek yükseldi. Sakson ordusu, Schleswig-Holstein'e büyük bir yedek kuvvet gönderilmesiyle zayıf düşmüştü. 3 Mayıs'ta Dresden sokaklarında barikatlar kurulmaya başlandığında Sivil Muhafızlar isyancıların tarafına geçtiler. Askeri birliklerin zaptettiği Arsenal üzerine yürümeye kalkışıldı. Askerler kalabalığa ateş açtılar. On beş kişi ölmüş ve ayaklanma yeterince heyecan yaşamıştı. Geceleyin, kraliyet ailesi Dresden'den 35 kilometre ötedeki Elbe'de bulunan Königstein kalesine kaçtı. Ertesi gün, üç demokrattan –Tzschirner, Todt ve Heubner'den– oluşan geçici hükümetin kurulduğu, belediye binası balkonundan ilan edildi.

12 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 196-7; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 50-53, 74-80, 417; Pfitzner, *Bakuninstudien*, 113-20, 148-9; Nikolaevsky, *International Review for Social History* (1936), No. 1, s. 121-216.

Geçici hükümetin mahiyeti ayaklanmanın ardındaki kuvvetin niteliğini yansıtıyordu. Üç üyeden yalnızca Lordlar Kamarası başkan vekili Tzschirner, demagoji yeteneği olan aşırı radikal biri sayılabilirdi. Heubner ve Todt, Pan-Cermen ve anayasa reformunu savunan burjuvazinin tipik temsilcisiydiler. Sarayın ayrıcalıklarını kötüye kullanmasına ve Frankfurt Anayasasının küstahça reddedilmesine kızgındılar ama devrimci değildiler. Hiçbir sosyal programları ve Mihail Bakunin'e ilham verecek gizemli dürtüleri yoktu. Dresden'in iyi burjuvaları proletaryayla birleşince kendilerini birdenbire ve beklenmedik bir otorite koltuğunda buluvermişlerdi. Oysa edindikleri gücü nasıl kullanacakları konusunda hiçbir fikirleri yoktu.

Bakunin'in bu gelişmeler karşısındaki ilk tepkisi küstah bir kayıtsızlıktı. Alman ulusal birliği ya da Frankfurt Anayasası umurunda değildi. Geçen haftalarda yapılan birkaç sohbette Tzschirner ile karşılaşmıştı ve hakkında fazla bir şey bilmiyordu. Todt'u şahsen tanıyordu ama onunla da siyasi bir ilişkisi hiç olmamıştı. Heubner'i ise hayatında görmemişti. 4 Mayıs günü Richar Wagner'le sokakta karşılaştığında meseleye karışmak gibi bir düşüncesi yoktu. Wagner olan biteni anlamak için belediye binasına gidiyordu. Bakunin ona eşlik etti. Geçici hükümet henüz ilan edilmişti. Tzschirner coşkulu kalabalığa nutuk çekiyordu. Ortam Bakunin'in niyetine fazlasıyla uygundu. Havada devrim kokusu vardı. Ortalığı saran heyecan dalgasından büyülenmişti. Bu coşkuyu nasıl yönlendireceklerini besbelli bilmeyen liderlere acımıştı. Belediye binasına yöneldi ve geçici hükümete devrimin nasıl yürütüleceği konusunda akıl vermeye başladı.[13]

Kayıtlara geçtiği kadarıyla tavsiyeler sağlamdı. İsyanla başa çıkacak yeterli birlikleri bulunmayan Sakson yetkililer akılcı bir tutum gösterip saldırıya geçmekten sakınmışlar ve Prusya'dan destek kuvvet talep etmişlerdi. Hiç şüphesiz yardım gönderilecekti. Bakunin Tzschirner ve arkadaşlarına, ayaklanmanın kaderini nutukların ve müzakerelerin değil, topların ve

13 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 199, 200; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 49, 53.

tüfeklerin belirleyeceğini söyledi. Bütün güçlerini emirleri altına girebilecek askeri kuvvetleri örgütlemeye vermelerini istedi. Bu kuvvetler, Yunan ordusunda teğmenlik yapmış şimdi ne yaptığı belirsiz bir maceraperest olan Heinze'nin komutasına verilmişti. Bakunin Heinze'ye güvenmiyordu. Polonyalıların askeri komuta nitelikleriyle donanmış tek devrimci millet olduğuna dair haklı bir inancı vardı. Dernek binalarından ve kafelerden Polonyalı subaylar toplamak üzere şehri dolaştı. Arayışı ilk başta sonuç vermedi. 5 Mayıs günü, yani ancak ertesi sabah, belediye binasına yanında hem Prusya hem Polonya ordularında görev yapmış Heltman ve askeri nitelikleri biraz daha tartışılırsa da onun ayrılmaz dostu Kryzanowski ile geldi. Üçü, geçici hükümetin askeri danışmanları sıfatıyla belediye meclis salonunda bir masaya yerleşip Dresden haritasını önlerine açtılar. İhtiyatlı Polonyalılar, "olayların kötüye gitmesi ihtimaline karşı" kendilerine para ve pasaport temin edilmesini istediler.[14]

Bu gayet yerinde bir tedbirdi. Aynı akşam öncü Prusya birlikleri Dresden yakınlarına vardı. Demiryolunun sökülmesi şehre varmalarını bir süre geciktirdi. Askeri danışmanlar, isyancıların elinde bulunan az sayıda topun nereye yerleştirileceğini harita üzerinde özenle işaretlediler. Ancak, savunma planları bundan öteye gidememiş gibidir. Bakunin'in, Prusyalıların "Rafael'e ateş açamayacak kadar kültürlü" olmalarından ötürü "Melekler" tablosunu barikatların üzerine asmayı teklif etme hikâyesi, pitoresk efsane aleminden çıkmadır. Askeri danışmanlarla, başkomutan arasında kaçınılmaz bir çekemezlik yaşandı ve başkomutan danışmanların harekât için önerdiği adamları kullanmayı reddetti. *İtiraflar*'da Bakunin ısrarla Heinze'nin vatan haini olduğunu iddia eder ve hemen sonra Sakson Devleti tarafından suçlu bulunup hapse atılmasını hayretle karşılar. Öyle bir atmosferde, ümitsiz bir durum her zamankinden daha da ümitsiz hale geliyordu.[15]

6 Mayıs Pazar günü, en ilgisiz gözlemci bile davanın kaybe-

14 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 54-6.

15 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 202; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 56; *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 425.

dildiğini açıkça görebilirdi. İki Polonyalı en makul kararı verdiler, parayı ve pasaportlarını alıp oradan ayrıldılar. Tzschirner ve Todt da aynı esnada belediye binasını terk ettiler. Daha sonra tekrar ortaya çıktılar ama geçici hükümetin maneviyatı ağır darbe almıştı. Yenildikleri belliydi. Sadece Heubner konumunu korudu. Savunmada kalanlarla konuşup onları yüreklendirerek korkusuzca barikatları dolaştı. Bakunin yanındaydı ama maalesef konuşamıyordu. Bağırmaktan çoktan sesi kısılmıştı bile.[16]

Mayıs'ta ya da takip eden iki günde Bakunin şüphesiz kaçıp kendini kurtarabilirdi. Ne tasarladığı ne de onayladığı bir ayaklanmaya tesadüfen ve neredeyse istemeden karışmıştı. Bu ayaklanmanın ne amacıyla ilgiliydi ne de başarılı olacağına inanıyordu. Resmi bir rol üstlenmemişti ve kimseye karşı yükümlü değildi. Öyleyse neden yakalanacağı neredeyse belliyken orada kalmayı göze almıştı? *İtiraflar*'da buna hissedilir ölçüde samimi bir yanıt veriyor. Heubner'e kalleşlik edemeyeceği için kalmıştı. Todt ve Tzschirner'in terk ettiği Heubner, "kurbanlık koyun" gibiydi. Dresden ayaklanması en az Bakunin kadar onun da harcı değildi. Bu silahlı çatışmayı, evrensel yıkımın öncüsü Bakunin ne kadar ciddiye almıyorsa, hassas anayasacı liberal Heubner bir o kadar tehlikeli buluyordu. Ancak bir kez içine girip barikatları savunan cesur adamlara kendini hasrettikten sonra Heubner vazifesini terk edemezdi ve Bakunin de onu terk edemezdi. Bakunin'in şövalyeliğe kalkıştığı anlar oldu. ne Slav devrimi için ne Dresden'deki isyancı burjuvalar için ama ancak bir haftadır içinde yer aldığı, yapı ve inanç gereği kendisine yabancı fakat kahramanlığıyla hayranlığını kazanan ve çaresizliği yüreğine dokunan bir ayaklanma için ölümü göze almıştı.[17]

* * *

Ayaklanmanın son günlerinde yaşananlar, beklenen sona doğru birbiri ardına gelen olaylardan ibaretti. Bakunin kendini boş

16 *Materiali*, ed Polonsky, ii. 57-9.

17 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 202-3.

bir umudun lideri bulmuştu. Bu süre boyunca "ne uyku uyumuş, ne yemiş, ne içmiş, hatta sigara bile içmemişti." 6 Mayıs'ta isyancılar, birkaç hafta evvel Bakunin'in Wagner'in şefliğinde Dokuzuncu Senfoniyi dinlediği Opera Salonunu ateşe verdiler. Yangın bitişikteki Zwinger'in binalarından birine sıçrayıp, burada bulunan doğa tarihi koleksiyonunu kül etti. Bu eylemden Bakunin'in bizzat sorumlu olduğunu gösteren bir delil yoktur. Fakat, daha sonra yetkililer yabancı ajitatöre karşı önyargıları kızıştırmak istediğinden, şehri yakmak için onun bir komplo hazırladığı iddia edildi. Saksonya ve Prusya birlikleri ağır ama emin adımlarla şehre ilerlediler. 8 Mayıs'ta Heinze hapse atıldı. Belki de şanslıydı, çünkü artık yumruk yumruğa yapılan kavga giderek şiddetli ve sert bir hal aldıkça, yakalanan isyancılar insafsızca ya oldukları yerde vuruldular ya da Elbe'ye atıldılar. Örgütlü direniş kısa sürede sona erdi. Bakunin hayatta kalanların geriye kalan barutlarını belediye binasını içinde kendileriyle birlikte havaya uçurmak için kullanmasını önerdi. Aynı gece toplu geri çekilme emredildi ve geçici hükümetin, Heubner'in memleketine, 35 kilometre ötedeki Freiberg'e çekildiği duyuruldu. 9 Mayıs günü sabah erken saatlerde liderler sessizce şehri terk ettiler.[18]

Günün ilerleyen saatlerinde, isyan doruğundayken Dresden'den ayrılan Wagner, kiralık bir arabayla Freiberg'e gitmeye çalışan Bakunin ve Heubner bir de Martin adındaki posta memuruyla buluştu. Wagner, henüz her şeyin kaybedilmediğini söylüyordu. Endüstriyel bir nüfus barındıran Chemnitz'de herkes onların tarafını tutuyordu ve ayaklanma orada devam ettirilebilirdi. Bu sözler kulağa gerçek olamayacak kadar güzel geliyordu. Umutsuzluk içinde her çareye başvuracak haldeydiler. Freiberg'de kısa bir süre dinlendiler. Uslanmaz Bakunin, Heubner ve Wagner'e hükümetin her biçiminin faydasızlığı hakkında nutuklar çekti. Ardından, Chemnitz yoluna devam etmeye karar verdiler. Wagner karısıyla önce Weimar, sonra İsviçre'ye gitmek üzere telaşla yola çıktı.[19]

---

18 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 203-5; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 58- 63.

19 Wagner, *My Life*, s. 493-6; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 59.

O sırada Bakunin'in bütün eşyası, geçici hükümetin birkaç mührü, 13 taler kadar nakit para ve bir tomar sakıncalı mektuptan ibaretti. Yoldaşları da daha donanımlı sayılmazdı. Onları Chemnitz'e götüren, ölçülüp biçilmiş bir plandan çok umutsuzluktu. Ve son umutları olan sanayi emekçileri onları yüzüstü bırakmıştı. Şehirde devrimin bahsi bile geçmiyordu. Ancak, belediye başkanı işi şansa bırakmayacaktı. 1849 Mayıs ayının 9'unu 10'una bağlayan gece Bakunin, Heubner ve diğer potansiyel tehlikeli kişiler yataklarında uyurken yakalandılar. Hiçbir özel tedbir alınmamış ve kuvvet kullanılmamıştı. Bakunin, sonraları kendisini yakalayan kişilerden istese ne kadar kolayca kurtulabileceğini anlatır. Ancak, geçen hafta boyunca gösterdiği insanüstü çaba nedeniyle bedenen ve ruhen tükenmiş haldeydi. Tek isteği uyumaktı ve artık ne olacağı umurunda bile değildi. Direnmeden teslim oldu.[20]

20 *Sobranie*, iv. 205; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 683; Wagner, *My Life*, s. 499.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

DİRİ DİRİ GÖMÜLMEK

"Ebediyen yalnızlığa mahkûm kalmaktan daha umut kırıcı bir şey yok... İnsan ancak başkalarının arasında ve başkaları sayesinde anlam kazanabilir."

MIHAIL BAKUNIN
Matilda Lindenberg'e (kızlık soyadı Reichel)
1850, İlkbahar

BİRİNCİ BÖLÜM

Saksonya, Avusturya

Bakunin ve Heubner, diğer tutuklularla birlikte Altenburg'daki en yakın garnizona teslim edilmişti. Telgrafla haberdar edilen Sakson yetkililer onları almaya bir çavuş ve altı adam göndermişti. 10 Mayıs 1849 günü öğleden sonra tutsaklar tekrar Dresden'deydiler. İki haftalığına eski bir şehir hapishanesine yerleştirildiler. Fakat isyanda gözaltına alınanların sayısı barınma koşullarını zorladığından burada Bakunin gibi önemli bir tutsak izole edilemiyordu. Bir seferinde Kürnberger adlı bir Avusturyalı demokratla aynı hücreyi paylaşmış ve ona Dördüncü Kuvvetin* (yani proletarya) Üçüncü Kuvvet (yani *burjuvazi*) tarafından aldatılıp ihanete uğradığından yakınmıştı. Yetkililer bu gelişigüzel tertipten pek memnun değildi. Mayıs bitmeden Bakunin ve diğer elebaşları kent dışında süvari kışlalarına nakledildiler.[1]

Ancak tehlikeli siyasi tutukluların uzun süre gözaltında tutulması için süvari kışlaları da uygun değildi. Gardiyanların

(*) İlk kez 19. yüzyılın ilk yarısında Thomas Carlyle tarafından kullanılmış, hem iş alanı olarak, hem de bu işi yapanları kapsayan, basın-yayın anlamına gelen terim – ç.n.

1 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 196-7; Nikolaevsky, *Katorga i Ssylka* (1930), Nos. 8-9, s. 113, 120.

dikkatine rağmen kentteki sempatizanlarla gizlice iletişim kurma olasılıkları vardı. Başlatılan soruşturma aylarca sürecekti, daha güvenli ve daha kalıcı yerler bulunması gerekiyordu. 28 Ağustos'u 29'una bağlayan gece, gece yarısından hemen sonra, Bakunin, Heubner ve Röckel prangalarla Dresden'den götürüldüler. Her biri iki silahlı gardiyan eşliğinde ayrı arabalara yerleştirilmişti. Şehirden çıkan bir süvari birliğinin korumasında yol aldılar. Bu olağandışı tedbirleri haklı çıkaracak hiçbir olay yaşanmadı ve sabah altı olmadan tutuklular emniyetle Königstein kalesine – burası isyanın korkulu günlerinde kralın sığınağıydı– ulaştırıldılar. Bakunin, Alman topraklarında geçireceği son dokuz ay boyunca burada kalacaktı.[2]

Königstein'daki fiziki koşullar uzun tutsaklık döneminde kaldığı diğer yerlere kıyasla çok iyiydi. Temiz, sıcak, aydınlık bir odası vardı –diğer kalebentlerin pek sahip olmadığı avantajlar. Penceresinden gökyüzünü görebiliyordu. Kalenin geniş bahçesinde egzersiz yapabiliyor ve bu hâkim yükseklikten "Sakson İsviçre'nin" pitoresk güzelliklerini hayranlıkla seyrediyordu. Bahçe yürüyüşleri süngülü iki askere zincirli halde gerçekleşebiliyordu. Königstein'dan kaçmak imkânsızdı, bu yüzden zincir aşırı bir tedbir sayılırdı. Belki, Bakunin'in de umutsuzca ifade ettiği gibi, her bireyi insanlık âlemine bağlayan görünmez bağlardan izolasyonunu hatırlatan bir semboldü bu sadece. Bunun haricinde insanca muamele görüyordu ve "makul birinin isteyebileceği her şeye" sahipti. Dilediği kadar sigara içebiliyordu. Kendisine bir ayda 1.600 sigara temin edilmişti. Kaleye giriş çıkışlarda gizli şifrelere karşı her sayfası kontrol ediliyorsa da, kitap edinebiliyordu. Bazen fazla gecikmeli de olsa mektup gönderip alabiliyor, kendini masumiyetinin bozulacağından kaygılanan anne babası tarafından mektupları kontrol edilen on beş yaşında bir genç kız gibi hissettiğini söylüyordu.

Hapishane hayatının bu gibi lüksleri konusunda Bakunin dostlarının sadakatine güveniyordu. Para istemek için şimdi

2 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 70; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 197; Nikolaevsky, *Katorga i Ssylka* (1930), Nos. 8-9, s. 107.

onlara her zamankinden daha çok ihtiyacı vardı. En düzenli yazıştığı kişilerden Adolf Reichel, kız kardeşi Matilda ve Alexander Herzen zaten yardım ediyorlardı. Emma Herwegh 100 frank göndermişti. Bakunin'in savunması için Sakson yetkililerce tayin edilen avukat Franz Otto, mali işler müdürü gibi kitap, sigara ve diğer temel ihtiyaçları karşılıyordu. Başka yerden para bulamadığında bile harcamaları cebinden yapıyordu. Aslında Bakunin her zamanki müstesna haliyle bu defa da "avukatının para ödediği bir müvekkil" konumundaydı. Köthen ve Leipzig'li bazı isimsiz demokratlar cömert katkılarda bulundular. Öte yandan, Kont Skorzewski verdiği kaçamak cevapla "Lehlerin sadakati ve kadir bilirliği" hakkında ironik yorumlara neden olmuştu. Polonya'yı yeniden inşa etmek ve Almanya'dan kopmak hedefindeki birinin, sahiden ihtiyaç duyduğu anda Almanlara borçlanması tuhaftı.[3]

Halen Prag'daki Savaş Bakanlığı Arşivlerinde saklı duran Bakunin'in sıkışık ama okunaklı el yazısıyla dolu kalın bir tomar kâğıt, 1849 sonbaharında nasıl boş bir gayretkeşlik içinde olduğunu gösterir. Königstein'dan ilk isteği İngilizce gramer kitabı, alıştırma kitabı ve sözlüktü. İngilizce kompozisyondaki takdire değer çalışmaları halen okunabilir. Ancak zaman geçtikçe matematik İngilizce'den daha etkili bir uyuşturucuya dönüştü. Kâğıtlar arasında sayfalar dolusu cebir ve trigonometri alıştırmaları yer alır. "Ondalık sayıları ve merdiven kesirleri, gereksiz çarpım tablosunu kullanmadan" çarpabilecek yeni bir yöntem keşfetmiş ve kağıda geçirmişti. Bu kayıtlar arasında bir de okuduklarını, yaşadığı nadir olayları, sağlık durumunu (kasım ayında kabızlık şikâyetiyle doktora görünmüştü) ve daha da nadiren duygusal durumunu kaydettiği bölük pörçük bir günlük yer alır. Bu dönemde ona gönderilen kitaplar arasında [August Wilhelm] Schlegel'in çevirisinden Shakespeare (*Romeo ve Juliet*'ten notlar almış), *Don Kişot* ve [Christoph Martin] Wieland'tan şiirler yer alır. Ardından Fransız tarihine dönüp bazı anı ve gezi kitaplarıyla çeşitlendirerek [Adolphe]

3 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 353-87; *Herzen*, ed. Lemke, v. 291, 296.

Thiers'in dört ciltlik *Consulate*'ini*, Guizot ve Lamartine'in tarih kitaplarını ekler.[4]

Aslında matematik ve tarih, yaşadığı hayatın zavallı avuntularıydı. Bakunin hiçbir zaman bir ilim irfan adamı olma iddiası taşımamıştı. Bilgiye karşı bu kararlı ama yarı gönüllü hasrediş, sınırsız düşünce akışını dizginlemek, kale saatinin her on beş dakikada bir vuruşlarını, ışıkların söndürülmesi için dokuz buçukta başlayan sirenleri –tek ve lüzumsuz zaman bilgisi– ebediyen dinlemekten kurtulmak adına insani bir çabadan fazlası değildi. Königstein'da özgür ve denetimsiz tek şey düşünceydi ve uykuya daldığı ana kadar düşünceleri "bütün dünyayı gezip dolaşıyordu." Ama hayat bu değildi. Descartes meşhur aforizmasını acı bir alayla anan Bakunin kendisini "sadece düşünen, yani yaşamayan bir varlık" sayıyordu. Bazen boş bir umutsuzluğa kapılıyor ve "yeryüzünde ne kendisinin sevdiği ne de ona ihtiyaç duyan bir canlı bulunmadığını" söylüyordu. Mutlak bir tecrit içindeydi. Yalıtılmışlık duygusu dış dünyada neler olup bittiğinden habersiz kaldığı için ağırlaşıyordu. O dünya, halen çok yakın ve sadece birkaç ay önce kendisinin de etkin rol üstlendiği bir yerdi. Yetkililer bu konudaki ısrarlı ricalarına kulak asmıyorlardı. Tutuklandığından beri yayımlanan gazeteleri görmesi kesinlikle yasaktı. Otto, 1848 yılının ilk üç ayına ait *Augsburger Allgemeine Zeitung*'un eski baskılarını gönderdiğinde herhalde ona minnettar kalmıştır.[5]

Savunmasının nasıl yapılacağı konusunda da giderek kayıtsızlaşıyordu. Tutuklanmasından birkaç gün sonra Dresden'de başlayan ön sorgu Königstein'a geldiğinde büyük bir komisyonun önünde tekrarlanmıştı. Sorgulama tam bir Alman üslubuyla yürütülmüştü. Suçlunun hayatının son iki yılına dair tespit edilen hiçbir olay atlanmamış, girip çıktığı bilinen ya da düşünülen çevrelerden kimse ihmal edilmemişti. Ayaklanma-

(*) Dönemin popüler kitaplarından olan Histoire du Consulat et de l'Empire kastediliyor – ed.n.

4 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 353-61; Prag, Savaş Bakanlığı Arşivleri Bakunin dosyasından yayımlanmamış orijinal yazılar ve günlükler.

5 *Materiali*, ed. Polonsky, ii.358, 371, 397.

da belli bir tarihte Herr Pfotenhauer adında bir kent konseyi üyesini yakasından tutup belediye binasından dışarı atıp atmadığı gibi meseleler üzerinde duruluyordu. Sanık böyle bir olayı mümkün kabul ediyor ama hatırlayamıyordu. Bir tanık tutuklunun barikatlardaki isyankârları şiddete kışkırttığına şahitti. Bir diğer tanık ise özel mülklerin havaya uçurulabileceği tehlikesinden söz edildiğinde tutuklunun kararlı bir tavırla "o halde bırakın uçsunlar!" dediğini duymuştu. Suçlamaların çoğunu Bakunin kesinlikle inkâr etti. Başka bazı soruları arkadaşlarını tehlikeye atabileceği gerekçesiyle cevaplamayı reddetti. Şikâyet etmiyordu. Komisyonla arasında geçen bu uzun düellolar bir şekilde onu yalnızlığından kurtarıyordu. 20 Ekim'deki son duruşmadan sonra günlüğüne "kendisine sahiden insanca davranan komisyona veda ettiği için gerçekten hüzünlendiğini" yazmıştı.[6]

* * *

Dört gün sonra iddianame sanığın avukatına resmen tebliğ edildi. Yazılı bir savunma hazırlamak için kendisine üç hafta verilmişti. Ancak uzun sorgulama süreci sonunda Bakunin'in ilgisi tükenmişti. Konuya yoğunlaşamıyordu. Gazete verilmemesini bahane ederek ve 12 Kasım'da, üç haftalık süre dolmak üzereyken, Otto'ya "kendi savunmasını yazma fikrinden vazgeçmesi" gerektiğini yazdı. Vefakâr Otto, iki hafta erteleme sağlayarak işe koyuldu ve 26 Kasım'da yazdığı savunmayı sundu. Savunması yasal temellere dayanıyordu. Sakson vatandaşı olmayan sanığın vatana ihanetle suçlanamayacağını ve bağlı bulunduğu kanuna göre ona en fazla iki yıldan dört yıla kadar hapis cezası verilebileceğini iddia ediyordu. Ancak durum daha baştan ümitsizdi. 14 Ocak 1850'de mahkeme Bakunin, Heubner ve Röckel'i suçlu bularak idama mahkûm etti.[7]

Her üç sanık da temyize gitme haklarını kullandı. Bakunin, gerçi halen kendini "kapalı mahkeme" önünde savunmaya

6 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 39-69, 108-84; Prag, Savaş Bakanlığı Arşivleri Bakunin dosyasından yayımlanmamış günlüğü.

7 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 287-302; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 203-5, 220.

kalkmanın yersizliğine inansa da, bu defa kalemi eline alıp Otto'ya hitaben ve temyiz mahkemesinde kullanılmasını istediği uzun bir "siyasi itirafa" girişti. Fakat günün gerçeğinden yine her zamanki gibi kopuk olan Bakunin, ne kendisini bekleyen kadere dair bir bilinç, ne de öznesi olduğu resmi sürece ilgi gösteriyordu. Yazdıkça mektubu akademik bir tez boyutuna ulaştı. Hapishaneyi, davayı ve mahkûmiyeti unutup yeniden her zamanki siyasal propagandacı rolünü üstlendi. Rus devletini Büyük Petro'dan o güne kadar ele alarak, bir köylü devriminin yaklaştığını öngörüyordu. Ona göre Rusya özgürlüğün can düşmanı, Avusturya da onun doğal müttefikiydi. Çarlığın devrilmesi kadar Avusturya'nın dağılması da özgürlüğün zaferi için zorunlu bir koşuldu. Bu bildik doktrine zemin hazırlayarak Avusturya İmparatorluğunun ırksal kompozisyonunu analize girişiyordu. Ancak yazdıklarının sonu gelmedi. Konu üzerine 20.000'den fazla kelime sarf eden Bakunin sonunda yazmaktan vazgeçti. *Siyasi İtiraf* da onun kaleminden çıkan diğer eserler gibi tamamlanmadan kaldı. Belki de bu, idam cezası bekleyen bir adam tarafından yazılmış en tuhaf temyiz dilekçesiydi. Zamanla Otto ayrıksı müvekkilinden fayda beklemekten vazgeçti ve savunmasının aslındaki argümanları tekrar eden bir temyiz dilekçesi hazırladı. Ancak sonuç değişmedi. 6 Nisan'da, Bakunin'in tutukluluğunun onuncu ayında temyiz reddedilip ceza kesinleşti.[8]

Bu aylarda Bakunin genelde ağır ve içini yiyip kemiren sıkıntılı bir ruh halindeydi. Giderek herkesle temasını yitirdiğini hissediyordu. En son iki yıl önce Paris'te gördüğü ve artık evli olan Matilda Reichel, "bütün acılarını onunla paylaştığını" yazıyor ve teselliyi dinde aramasını tavsiye ediyordu. Johanna Pescantini, Matilda aracılığıyla kendisine ölen çocuğuna ait bir Yeni Ahit ve Byron şiirleri göndermişti. Bu hediyelerin ardından bir günlük, bir pipo ve bir de altın iğne gelmişti. Fakat Matilda, Bakunin'e gösterdiği ilginin sadece "şefkatli bir tebessümle" karşılandığını düşünmekte şüphesiz haklıydı. Nisan

8 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 222-87, 303-52; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 205-6.

sonunda bizzat onu görmek üzere Dresden'e geldiğinde yetkililerin ziyaret izni vermeyişiyle fena halde hayal kırıklığı yaşayan Bakunin değil, Matilda'ydı.

Ölümden korkmuyordu. İdam hükmü verilse bile uygulamaya geçirilmeyeceğini daha ilk günden garanti etmişlerdi. Devrimden beri Alman eyaletlerinin hiçbirinde siyasi bir mahkûmu idam etmeye yeltenmemişlerdi. "Hapishane demirlerinin arkasında bir başına, aylak ve faydasız oturacağına" ölümü bin kere tercih edeceğini düşünüyordu. Ancak çok korktuğu bir şey vardı: Rusya'ya teslim edilmek. O zaman kimseden merhamet bekleyemezdi. Küçük düşecekse bu acıyı kendi halkı arasında değil, yabancılar arasında çekmeliydi. Otto'yu sürekli bu konuda sıkıştırıyordu. Nazik avukatı, "duyduğum kadarıyla, özellikle korktuğun bu durum kesinlikle gerçekleşmeyecek," diyordu.[9]

Yine de tehlike yeterince gerçekti. Hem Avusturya hem Rusya Bakunin'in yakalanışıyla yakından ilgilenmişti. Her iki ülke de haftalar önce Bakunin'in teslim edilmesi için Sakson Hükümetine resmi yollardan başvurmuştu. Bu talepler Bakunin'in idamından kaynaklanacak nefretleri üzerine çekmek ya da onu cezaevlerinden birinde belirsizce bekletmenin sorumluluğunu üstlenmek istemeyen Sakson yetkililerce hoş karşılanmamanın ötesinde farklı anlamlar taşıyordu. Hak iddia eden iki taraf arasında bir seçim yapmak gerekiyordu. İlk bakışta öncelik hakkı Rusya'da gibi görünüyordu, zira tutuklu Rus'tu ve 1844 kadar eski bir tarihte Rusya'da suçlu bulunmuştu. Oysa Avusturya'nın ilgisi daha yakın zamana dayanıyordu. Bakunin'in son zamanlardaki faaliyetleri Rusya'dan çok Avusturya'yı hedef alıyordu ve o sırada Prag'da bir komisyon Bakunin'in Prag'da kışkırttığı kargaşaları araştırıyordu. Ancak, Saksonların mahcubiyeti kısa sürdü. Çar nezaket göstererek suçlunun önce Avusturya'ya teslim edilmesine razı geldi. Avusturya'nın ihtiyacı giderildikten sonra suçlunun yine Rusya'ya teslim edileceğine inanıyordu. Bu diplomatik pazarlık Bakunin

9 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 353-410.

tutuklandıktan iki ay sonra çoktan tamamlanmıştı. Ve elbette Bakunin haricinde konuyla ilgilenen herkes, yasal prosedürler yerine getirildikten ve Saksonların gururu yeterince okşandıktan sonra, kendi ülkesindeki yetkililere nihai teslimi öncesinde Avusturya'nın eline bırakılacağını biliyordu.[10]

Ancak bu korkunç süreç öncelikle kararlaştırılan sona ulaşmalıydı. 6 Haziran 1850 tarihinde, Bakunin'in tutuklanmasından on üç ay sonra Kral merhamet etme lüksünü kullandı. Üç mahkûmun da cezaları "ikinci dereceden müebbet hapse" çevrildi. Ancak tecil kendilerine bildirilmedi. 12'sini 13'üne bağlayan gece Bakunin'i uyandırıp giyinmesini emrettiklerinde idam sehpasına götürüldüğünü sanıyordu. Bindirildiği kapalı arabadan ve yolculuğun süresinin uzamasından hapis mekânının değiştirilmesinden daha kötü bir durumla karşı karşıya olmadığını anladı. Ancak ekip sınıra ulaşınca Avusturya'ya götürüldüğünü öğrenebildi. Yanına hiçbir şey almasına izin verilmemişti. Kayıtlarda dost insan Otto'ya son defa, Dresden'deki mahkemeye eski müvekkilinin "had safhada ihtiyaç duyduğu" iç çamaşırı ve giysilerinin "hiç değilse bir kısmının" gönderilmesi iznini istediği mektupta rastlıyoruz.[11]

* * *

Yirmi dört saatten kısa sürede yolculuk tamamlandı.14 Haziran 1850 günü akşamı Bakunin Prag'ın tepesindeki hisara, Hradcin'e yerleştirildi. Hücresi Gustav Straka ve Arnold'ın da barındırıldığı eski St. George manastırı içinde birinci kattaydı. Sık parmaklıklı penceresi sürekli bir nöbetçinin beklediği manastır bahçesine bakıyordu. Eşiğin altına gelişigüzel yerleştirilmiş bir kütük, mahkûmun bu manzarayı görme şansını elinden alıyordu. Bakunin'in gelişinden önce hücreyi teftiş eden bir komisyon baca çıkışına bile şüpheyle bakmış, ardından bacanın demir ızgarayla kapatılması emri verilmişti. Kış boyunca ek önlemler alındı. Hücrenin kapısındaki asma kilit değiştiri-

10 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 207-9; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 480-81.

11 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 206-211; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 363-4.

lerek çift kilit takıldı ve anahtarları iki farklı memura verildi. Silahlı altı gardiyan olmaksızın hücrenin kapısı asla açılmayacaktı. Mahkûmun günlük egzersizleri "çok ısrarla isterse" ancak yarım saatle ve tek bir koridorla sınırlı tutulacaktı. Gece gündüz her çeyrek saatte bir gardiyan kapıdaki gözetleme deliğinden içeriyi kontrol edecekti. Bakunin zincirli haliyle Avusturyalı memurları bu denli korkutuyordu.

Diğer açılardan da Königstein'ın göreli rahatlıklarının yerini yeni bir özen almıştı. Bakunin artık Saksonya'daki gibi sivil bir mahkûm değildi. Askeri yasalara tabiydi. Bu statü değişikliği hem yasal haklarına hem de gördüğü muameleye yansıyordu. Artık çıkarlarını savunacak yasal bir temsilcisi yoktu. Artık mektup almasına ya da yazmasına izin verilmiyordu. Yine de, saygıdeğer Otto gibi dost bir takipçi bulduğu için şanslı sayılırdı. Davadan sorumlu denetçi Yüzbaşı Franz mahkûmun çaresizliğinden etkilenmiş ve onun adına yazışmalarını yürütmüştü. Franz, 25 taler gönderen Herweigh'ye manidar bir dille, "suçlu birinin karşısında bile asla insana güvenmekten vazgeçmedim ve onun yararına olup benim vazifemle bağdaşan hiçbir şeyi ihmal etmedim," diyordu. Ancak Franz da tıpkı Otto gibi koruması altındaki kişinin sevimli huylarından nasibini alacaktı. Franz'ın "iyi niyetli tavsiyelerinin" aksine Bakunin 25 taler'in büyük bir bölümünü pahalı matematik kitaplarına harcadığından en sevdiği sigaralardan mahrum ve hatta hapishane yemekleri halen normalin üstündeki iştahını doyuramadığından aç kalmıştı. Giysileri paçavraya dönmüştü. Franz'ın bildirdiği kadarıyla "en büyük isteği" bedenine göre dikilmiş bir gecelik edinebilmekti, "zira eski geceliği yırtık pırtıktı." Franz daha sonra da Herzen'den, Otto'dan ve Dessau'lu demokratlardan gelen para yardımlarını kabul etti. En nihayet Bakunin Prag'dan giderken eldeki para 85 taler ve 55 Avusturya florini kadardı. Bu da arkadaşlarının cömertliğinin ya da belki harcamalarına getirilen sıkı kısıtlamanın kanıtı sayılabilir.

Adli prosedür Avusturya ordusunun elinde Sakson sivillerinkine kıyasla çok daha ağır ilerliyordu. Bakunin Prag'a gelişinden bir gün sonra kısa bir sorguya çekilmişti. Asıl sorguya

başlanmadan önce işbirlikçilerinden itiraf toplama stratejisiyle sonraki dokuz ay süresince tamamen kendi haline bırakılmıştı. 1851 Martına gelmeden mahkûmun yaşantısının monoton gidişatı birden kesintiye uğradı. 13 Mart 1851'de mahkûmun kaçırılacağı doğrultusunda çıkan asılsız ama taze dedikodular neticesinde Bakunin'i alelacele Prag'dan Olmütz'deki Moravya kalesine nakletme kararı alındı. Aynı gece öyle telaşla hareket edildi ki ertesi sabah konvoy Olmütz'e vardığında kalenin kumandanı ağırlayacağı konuğun öneminden habersizdi. Bakunin'in Olmütz'deki hapis koşulları Prag'dakinden sadece iki önemli konuda ayrılıyordu. Hücresinde sadece prangalı değil, aynı zamanda duvara zincirlenmiş haldeydi. Kumandan iştahı konusunda insafa gelmiş ve ona iki porsiyon yemek verilmesini emretmişti.[12]

Olmütz'e nakledilmesi yüksek makamlara Bakunin'in varlığını yeniden hatırlatmıştı. Savaş Bakanlığı bürokratları hâlâ dosyalarını doldurmakla meşgulken, çarın kendisine söz verilen kurbanı uğruna kopardığı gürültüyü hatırlayan İmparatorluk Bakanlar Kurulundan, davaya devam etmek için kesin bilgiler geliyordu. Sonuçta Franz'ın başkanlık ettiği bir komisyon önünde yoğun bir sorgulama yapıldı. 15-18 Nisan 1851 tarihleri arasında Bakunin'e 150'den fazla soru soruldu ve verdiği cevaplar tutanaklara geçirildi. Sorular genelde Prag'daki isyanda ateşi körüklemekteki başarısız girişimleri ve Çek devrimcilerle ilişkileri üzerineydi. Bakunin en başından en sonuna kadar sorgu esnasında çeşitli vesilelerle, arkadaşlarını suçlayabilecek cevaplar vermenin kendi ilkelerine ters düştüğünü söyledi. Fakat daha sonra kendisine gösterilen yeminli ifadelerde, diğer mahkûmların zaten yeterince itirafta bulunduğu ortaya çıktı. Bilindiği, ya da kısmen bilindiği kadarıyla Bakunin açık sözlü davranmaktan fayda umabilirdi. Dresden ya da Königstein'dakinden çok daha açık konuşarak önceden inkâr ettiği pek çok suçlamayı kabul etti. Artık itirafla kaybedeceği bir şey kalmamıştı. Saksonya'da savunma yapabileceğine dair umudu

12 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 212-17; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 365.

vardı, Dresden isyanındaki payı hakkında kaçamak cevaplar vermesi mümkündü. Avusturya'da hiç şansı yoktu. *Slavlara Çağrı* Avusturya'nın Avrupa haritasından silinmesi için yazılmış bir çağrıydı. Başka en ufak bir delil olmasa da suçu kesindi. Açık itiraflarla daha fazla kesinleştirilmesine gerek yoktu.

Bakunin'in tavrı komisyon üzerinde iyi bir etki yarattı. Savunma ihtimali yoktu, bunu o da biliyordu. Bütün meselede belli bir tarafsızlık ölçüsü tutturdu. Sorgulamanın sonunda eklemek istediği bir şey olup olmadığı sorulduğunda, tek ricası Dresden'de Andrzejkowicz'in evinde bıraktığı giysi dolu sandığının ve Königstein'da yanında bulunan kitapların kendisine iade edilmesiydi. En sonunda aşağıdaki ifade tutanaklara geçirildi:

> Soruşturma esnasında Mihail Bakunin tekrar tekrar şunları ifade etmiştir:
>
> (1) Avusturya yetkililerine teslimiden sonra kesinlikle ifade vermeme ve hiçbir soruyu cevaplamama kararı aldığını, sadece sorguyu idare eden memurun kendisine gösterdiği tutum nedeniyle kanıt göstermeye ikna olduğunu ve bu memur değişirse başka ifade vermeyeceğini;
>
> (2) baskıcı tedbirlerin kendisine uygulanabileceğinin farkında olduğunu ama bu uygulamanın sadece sessizliğe gömülmesine yarayacağını.
>
> Genelde cesur ve kararlı, ama kusursuz bir terbiyeyle davranmıştır.

Mahkûmun komisyon başkanına, başkanın mahkûma garip övgüleriyle sorgulama sona erdi.[13]

* * *

Takvimler 10 Mayıs'ı gösterdiğinde Bakunin gerçek dünyadan ayrılalı iki yıl olmuştu. Bunun 13 ayı Saksonya, 11 ayı Avusturya hapishanelerinde geçmişti. "Vücudunda ağrılardan" şikâyet etmesi, kale komutanının onu "derin düşüncelere dalmış ve içine kapanık" görmesi hiç şaşırtıcı değildi. Anormal iş-

13 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 217-8; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 414-62.

tahının kesilmemesi, gözetim altındaki yarım saatlik egzersizlerin bile çok görüldüğü uzun ve sıkı hapis hayatına güçlü yapısıyla nasıl dayandığını gösteriyor. İstediği matematik kitapları da zihninin halen bu titizlik isteyen uyuşturucuyu almaya yetecek kadar canlı kaldığının kanıtıdır. Ancak bu kayda değer nitelikler bile, zihinsel ve fiziksel anlamda ağır ağır çöküşünün önüne geçemiyor, giderek kayıtsız ve halsiz birine dönüşüyordu. Bakunin mücadeleden vazgeçmişti. Geriye kalan tek silahı inatçı bir sessizlikti. Umudunu ve neredeyse yaşama arzusunu yitirmişti. Olmütz'de duvara zincirlenen hırpani mahkûm insanlık onurunu ve insansı halini kaybetmemişti. Ama 1849 Mayısında isyankârları direnişe teşvik eden genç bedenle bu ıstırap içindeki yıkıntının hiçbir benzerliği yoktu.[14]

Bu kasvetli ikinci yıldönümünün beşinci gününde Bakunin'in macerası nihayet bir dönemece geldi. Sanığı yargılamak üzere atanan askeri mahkeme 15 Mayıs 1851 günü toplandı. Denetçi Yüzbaşı Franz neredeyse tümüyle mahkûmun itiraflarına dayanan iddianameden oluşan raporunu mahkemeye sundu. Durum ortadaydı. Mahkeme oybirliğiyle Bakunin'i vatana ihanetten suçlu bulup, asılarak idamına karar verdi. Katı bir anlayışla soruşturmanın maliyetini ödemeye de mahkûm edilmişti ama asılacağı ipin maliyetinden söz edilmiyordu. Aynı gün hüküm verildikten hemen sonra, idam cezası başkomutan tarafından ağır müebbet hapse çevrildi.[15]

Beklemede ve bomboş geçen aylarla son derece tezat bu yüklü yirmi dört saatin son gelişmesi bu değildi. Birkaç hafta öncesinden "bu tehlikeli şahsın" hüküm giydiği gün sıkı önlemler alınarak Rusya'ya teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. O gece Bakunin bir subay ve sekiz asker refakatinde önce özel bir trenle ardından karayoluyla Rusya sınırına götürüldü. Son Avusturya kenti Krakov'a 16 Mayıs'ta gece saat onda ulaşıldı. Kısa bir molanın ardından konvoy yeniden yola koyuldu ve sabaha karşı saat ikide sınıra vardı. Burada altı Rus jandarması

14 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 216-17.

15 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 59-94.

ve yirmi Kazak'tan oluşan bir grup tutsağı bekliyordu. Yedi haftadır beklemedeydiler. Avusturya hükümeti işi fazla ağırdan almış, Rus hükümetinin sabırsızlığı giderek artmıştı.

Galiçya sınır karakolundaki karanlık ve ıssızlık bu korkutucu sahneyi tamamlıyordu. Avusturyalıların zincirleri çıkarıldı (Bakunin'in daha sonra söylediği kadarıyla Avusturyalılar kendisini bir hediye gibi sunacak kadar alçaktılar) ve daha ağır Rus zincirleri mahkûma kelepçelendi. Bakunin olup bitenden her ne kadar endişe duysa da kendini zinde hissediyordu. Geçen ayların tahammül edilmez monotonluğundan sonra her tür hareket, her değişiklik onun için fiziksel bir rahatlama sayılırdı. Bakunin, on bir yılın ardından yeniden kendi topraklarına ayak basarken ve kendi dilini konuşan insanların arasına karışırken, duygusallaşıp kendini frenleme isteğini bastıramıyordu. "Evet, çocuklar," diye haykırdı (hikâyeyi on iki yıl sonra dinleyen Natalie Ogarev aktarıyor), "insanın kendi ülkesine dönmesi çok güzel, ölmeye gelse bile." Sorumlu memur buna karşılık sert bir cevap verdi: "Konuşmak yasak!"[16]

Önlerindeki yol uzundu ve bir hafta kadar sürdü, çünkü o günlerde Rusya'nın Batı Avrupa ile demiryolu bağlantısı yoktu. Esirin ve gardiyanların karşılıklı korkuları yersiz çıktı. Bakunin'in davranışları, yetkililerin efsaneleştirdiği gibi bir lokmada yiyip yutacağı birilerini arayan vahşi bir canavarınkine benzemiyordu. Jandarmalar da, devrimcilerin çarın ajanlarına atfettiği zorba ve vahşi tutumu sergilemiyorlardı. Varşova'dan bildirildiği kadarıyla mahkûm "beklenenin aksine gayet sakin ve nazik davranıyor" ve "kaderine razı gelmiş görünüyordu." Bakunin de daha sonra çara *İtiraflar*'da "korkulu beklentilerinin" aksine gardiyanlardan gördüğü "insancıl ve hoşgörülü muameleden" bahsedecekti. 11 Mayıs 1851'de (tarih Rus takvimine uygun şekilde on iki gün geriye alınmıştır) ekip Petersburg'a ulaştı ve Bakunin Peter ve Paul kalesinde bir hücreye yerleştirildi.[17]

16 *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 487; Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 219; Tuchkova-Ogareva, *Vospominaniya*, s. 308.

17 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 219; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 100.

Mihail Bakunin'in parlak kişiliği Avrupalı dimağlarda öyle ışımıştı ki cezaevi siperleri bunu karartmaya yetmiyordu. Königstein'da bulunduğu günlerde *Dresdener Zeitung*, "Bakunin giderek mitleşecek gibi görünüyor," diye yazıyordu. Mitleştirme süreci ilerleyen aylarda tüm hızıyla devam etti. An geliyor idamının yakınlaştığı duyuruluyor, an geliyor "Rus *carbonari*"*nin Macaristan'ın yardımlarıyla kaçışını planladığı, Avrupa çapında soylu hanımların bu kaçış girişimi için toplanan gizli bir fona yardımda bulunduğu söyleniyordu. Avusturya mahkemelerindeki her sorgudan sonra arkadaşlarını ele vermeyi reddettiği için kırbaçlanıyordu. Prag'da hayatına son verebilmek umuduyla iki hafta açlık grevine girmiş, okuması için Paul de Kock'un** romanları verilince grevden vazgeçmişti. Olmütz'de sülfür uçlu kibritler yutarak intihara kalkışmış ama demir gibi bünyesi zehirden etkilenmemişti. O sıralar bu gibi hikâyeler dilden dile dolanıyordu.[18]

Oysa, 1851 Mayısında Bakunin Rusya'nın ücra kalelerinde yitip giderken, hatırası da Avrupa'dan yavaş yavaş siliniyordu. Önceleri, aralıklarla adına leke sürecek dedikodular çıktı. Aslında casus olduğu ve bir Rus kalesinde çürümek şöyle dursun, şimdi bambaşka bir konuda çara hizmet ettiği bu çirkin söylentiler arasındaydı. Fakat anılar giderek sönükleşti. Bakunin, tıpkı ölmüş biri gibi, yalnızca birkaç arkadaşın hatırasında yaşıyordu. Bu asi, aşırı duygusal ve parçalanmış hayatın üzerine karanlık bir perde çekilmişti. Ve sonraki on yıl boyunca başka bir eylemde boy göstermesini kimse beklemeyecekti.

(*) İtalya'da 19. yüzyılda liberallerin kurduğu gizli derneğin adı. Mazzini de bu derneğin üyesiydi. İtalyan devrimciler gizli örgütleri ve üyelerini bu adla andılar – ç.n.

(**) Dönem Avrupası'nın en popüler yazarlarından biri. Bizde de Ahmet Midhat ve Hüseyin Rahmi, Kock'tan çeviriler yapmışlardır. Bugün hatırlanmaması romanlarının niteliğini göstermektedir – ed.n.

18 Pfitzner, *Bakuninstudien*, s. 213, 215, 219; *Herzen*, ed. Lemke, vii. 473; Tuchkova-Ogareva, *Vospominaniya*, s. 306.

İKİNCİ BÖLÜM

Rusya

Avusturya ve Saksonya'da Bakunin'e suçlu muamelesi yapılmıştı. Baskıcı ama biçimsel olarak adil yasal süreçlerden geçerek yargılanıp mahkûm edilmişti. Rusya'da ise durumu epey farklıydı. Burada 1844 kadar eski bir tarihte gıyaben yargılanmış ve tüm hakları elinden alınıp Sibirya'da ağır çalışma cezasına mahkûm edilmişti. Rus sınırlarını hüküm giymiş bir suçlu sıfatıyla geçti. Königstein ve Olmütz'de başından geçen adli maskaralıkların Peter-ve-Paul kalesinde tekrarlanmamasının sebebi budur. Artık daha fazla duruşmaya ya da kanıt toplamaya gerek yoktu. Zaten verilmiş bulunan cezası uygulanacaktı. Ancak, Bakunin'i Sibirya'ya sürmekte kimsenin acelesi yoktu. Çarın istekleri bütün yasaların üstündeydi ve I. Nikola devlete karşı işlenen suçları genelde kendisiyle suçlu arasında kişisel bir mesele sayma eğilimindeydi. Bakunin belirsiz bir süre kalede tutularak ferman bekleyecekti.

İki ay boyunca hiçbir gelişme olmadı. Gecikme muhtemelen kurbanı diken üstünde bekletmek gibi kasıtlı bir tavırdan çok, kararsızlıktan ya da çarın başka işlerle meşguliyetinden kaynaklanıyordu. Sonra bir gün, Temmuz 1851'de çarın başyaveri Kont Orlov hücreyi ziyarete geldi. Efendisinden mesaj getirmişti. Sanki mahkûmun beklediği müsamahasız üslup

düşünülerek mesaj tam aksine alttan alan bir tonda yazılmıştı. Bakunin'e Rusya'da ölüm cezasının uygulanmadığı ve bu nedenle yaşamı konusunda endişe etmesi gerekmediği güvencesi veriliyor, çar için "bütün günahları hakkında bir itiraf" yazması isteniyordu. Hâkim huzuruna çıkmış bir suçludan çok, manevi babasıyla konuşuyormuş gibi yazmalıydı.[1]

Bakunin'in bu ricayı yerine getirmekte vicdanen rahatsızlık duyabileceğini düşünemeyiz. Çeyrek yüzyıl sonra, Rusya'da devrim kendi kurallarını taşıyan bir oyun haline geldiğinde, iyi devrimciler tutuklanmaları halinde kendilerine ya da yoldaşlarına dair her tür ifadeyi reddetmeyi temel bir ilke sayacaklardı. Ancak Bakunin'in böyle bir davranış kuralının bilinciyle hareket ettiğini ya da Orlov'un teklifinin Bakunin'i ilkelilik ya da oportünizm ikilemine düşürdüğünü öne sürmek anakronik olur. İki yıl boyunca ya aylaklık etmiş ya da kendinden başka kimsenin okuyamayacağı çalışmalarla vakit öldürmüştü. Sonuçta şimdi ondan istenen kendi içinde hoş bir görev sayılırdı ve bu görevi nasıl yerine getireceğine bağlı olarak kaderini değiştirmesi bile mümkündü. Hatta gururu okşanmıyor değildi. Böyle bir davetin kendisine gayet ılımlı, gayet saygılı yaklaşan birinden gelmesi koltuklarını kabartıyordu. Bir yazar olarak (Bakunin edebi yeteneğinin farkındaydı) imparatorluk için bir *apologia pro vita sua* [hayatı için savunma] hazırlamasını istemeleri onur vericiydi. En azından o sonu gelmez Sakson ve Avusturya sorgulamalarının anlamsızlığından sonra hoş karşılayabileceği bir değişiklikti bu. Bakunin yazmaya koyuldu. Özenle yazdığı 30.000 kelimelik *İtiraflar*'ı iki ayda çara sundu. Görevinin zorluğunu birden fazla paragrafta dile getirdiyse de, yazmaktan aldığı haz satır aralarında okunur. İfadesindeki açıklık ve etki bakımından kaleminden çıkan yazılar arasında en iyisi budur.

Yazıldıktan yetmiş yıl sonra ilk olarak 1921'de gün yüzüne çıkan Bakunin'in *İtiraflar*'ı ilginç bir tarihsel dokümandır. Yazar her şeyini yitirdiği halde onurunu koruduğunu gururla ifa-

1 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 100-101, 206; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 70-71.

de ederek söze başlar ve kendisine sırlarını vermiş kişilerin adlarını vererek onlara asla ihanet etmeyeceğini belirtir. Haziran 1840'ta Petersburg'dan ayrılışından Mayıs 1849'da Dresden'de tutuklandığı güne kadar eylemlerinin ayrıntılı ve eksiksiz öyküsünü anlatır. Bunları acıklı bir pişmanlıkla dile getirir. Bakunin, Rus kanunlarına göre en sert cezaları – bedensel cezaları dahi– hak ettiğini itiraf eder. Fikirleri ve eylemlerinde "fazlasıyla saçma, anlamsız, küstah ve suçludur – "SİZE karşı suçluyum İMPARATORUM, RUSYA'YA karşı suçluyum, siyasi ve ahlâki, ilahi ve insani her tür yasaya karşı suçluyum." Önceden yaptıklarının kötülüğüne karşı kendisini uyaran bilincinin sesini bastırmıştır. Yakalanmasıyla, "aylak, işe yaramaz ve suçlu hayatı" daha fazla zarara yol açmadan sona erdiği için artık müteşekkirdir. Nikola'nın önünde "onuru zedelenmiş ve öfkeli bir babanın önünde diz çöken savurgan, uzak ve sapkın bir oğul gibi" durmaktadır. Ve *İtiraflar*'ın sonuna imzasını şöyle atar: "tövbekâr günahkâr, Mihail Bakunin."

İtiraflar'daki en belirgin *laytmotif* Bakunin'in Almanlardan nefretle, Slavlardan sevgiyle söz etmesidir. Şöyle veya böyle, Rus Çarı'nın gözüne girmek için iyi düşünülmüş bir temaydı bu. Almanları her fırsatta insafsızca kötüler. Bakunin başlarken, "Bir Alman profesörden ya da aslında bir Almandan daha acıklı daha saçma ne olabilir?" diye sorar. Aşağılamaları daha da ileri boyutlara vardırır:

> Batı Avrupa'da nereye baksanız çürüme, zayıflık, inançsızlık ve inançsızlıktan kaynaklanan bir ahlâki çöküntü görüyorsunuz... Kültür, aklın ve yüreğin bozulmasının, iktidarsızlığın diğer adı ve bu evrensel yozlaşmanın ortasında sadece halk denilen kaba, aydınlanmamış bir kitle, tazeliğini ve gücünü koruyor. Almanya'da değilse de Fransa'da...

Alman demokratlar bile, ülkelerinde özgürlükten söz ederken Posen ya da Bohemya Slavlarının ve Schleswig-Holstein Danimarkalılarının özgürlüklerini çok görüyorlardı. Gezileri sırasında Bakunin Almanlardan öyle nefret etmişti ki, "içlerinden biriyle konuşmaya, Almanca konuşulduğunu duymaya ya

da bir Almanın sesine tahammül edemez hale gelmişti." Bir defasında bir Alman dilenci sadaka için yanına geldiğinde kulaklarını kapatmamak için kendini zor tuttuğunu hatırlıyordu.

Bu dağınık Tötofobi* söylemi, sevgi dolu Slav yurtseverliğiyle dengeleniyordu. Rusya'ya karşı Prusya ile aynı saflarda yer alırken bile biliyordu ki "Almanlar, Slav topraklarına ayak basmaya cüret ettikleri gün, onların bizzat en amansız düşmanı kesilecekti." Slavların görevi "çökmüş batı dünyasını ıslah etmekti." Bakunin'in arzusu "tüm Slavların eninde sonunda yabancıların boyunduruğundan kurtulmasıydı." Özgür Slav federasyonları arasına Macarlar, Valaklar, hatta belki de Yunanlar girecekti ve çökmüş Batı uygarlığına karşılık, başkenti *Konstantinopolis* olan büyük özgür bir Doğu Devleti kurulacaktı. Bakunin'in planları arasında bir Rus devriminin ve Çar'ın devrilmesinin yer aldığı doğruydu. Fakat geleceğe dair bu büyük Slav ülküsü en azından Rus yüreğinin doğru yerde attığını gösteriyordu.[2]

Belirli bir eylemi çözümleyerek o eylemi tek bir nedene ya da tutarlı nedenler dizisine bağlayabileceğine inanan biri için *İtiraflar* çözümsüz bir bulmaca gibidir. En kestirme varsayım şüphesiz *İtiraflar*'ı, Nikola'nın gözünü boyamak ve onu mahkûmun kaderini değiştirmeye ikna etmek amacıyla tasarlanmış bir ikiyüzlülük şaheseri saymaktır. Bu niyet aslında pek çok sayfada hissedilir. Oysa pek çok nedenle, resmin bütününü açıklamakta yetersiz kalır. *İtiraflar*'daki ifadelerde bu görüşe doğrudan ters düşecek, güven kazanmaya yönelik bir açık sözlülük göze çarpar. Bakunin'in 1848'de Fransız işçilerin devrimci coşkusuna yağdırdığı cömert övgüler, Nikola için en az Bakunin'in Rusya'daki yanlışların çoğunun özgür bir kamuoyu yokluğundan kaynaklandığını üstüne basarak söylemesi kadar rahatsız ediciydi. Eski hatalarını naçizane "felsefe hastalığına" bağlarken bile bundan henüz "tamamen kurtulup kurtulmadığından" şüphe ettiğini samimiyetle dile getirir. Yoldaş-

(*) Almanlardan, Almanlara ilişkin her şeyden korkma – ç.n.

2 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 99-207.

larının isimlerini açıklamayacağını belki kendiyle övünmek maksadıyla üç yerde tekrarlar –yazmaya razı gelmesine mazeret olarak kendini inandırdığı bir gerekçedir. Ancak, bunlar Nikola tarafından bir tür meydan okuma anlamında yorumlanmıştır ki, onun açısından başka türlü yorumlanması herhalde mümkün değildir.

Karmaşık ve hesaplı bir kafa karıştırma yönteminin uygulandığını düşünmek de yine yanlış olur. Sürekli ikiyüzlülük Bakunin'in karakterinden öte, yeteneğiydi. Hayatı boyunca çeşitli şekillerde başkalarını sık sık dolandırdı, ancak kendini kandırdığı güne kadar bunu çok da fazla yapmamıştı. Ayrıca, sonraki açıklamaları konuya netlik kazandırıyor. Sibirya'dan Herzen'e, Nikola'ya "bazı boşluklar bırakarak yurt dışındaki tüm hayatını, tasarılarını, izlenimlerini ve duygularını" anlattığını yazmıştır. Mevcut mektuplarında daha sonra *İtiraf*'lardan hiç bahsetmez. Ancak bir keresinde iyice yaşlandığı günlerde "büyük bir gaf" diye anmıştır. Elimizdeki kayıtlara göre, kolaylıkla yapabileceği halde bunun muhteşem ve başarılı bir stratejiden ibaret olduğunu asla iddia etmemiştir.[3]

Bakunin'in düşüncelerinin seyrini izlemek maksadıyla Peter-ve-Paul kalesinde yazılan *İtiraflar*'ı, Königstein'da yazılan *Siyasi İtiraflar*'ın takipçisi saymak oldukça güçtür. Her tür üslup, ton ve koşul farkına rağmen iki belge de aynı sorunlarla boğuşan aynı aklın ürünüdür. Almanların ve Slavların kökleşmiş karşılıklı nefreti –uluslararası arenadaki en temel gerçek– neredeyse aynı kelimelerle tarif edilir. Her ikisinde de amaç aynıdır: Slav halklarının kurtuluşu ve özgür bir federasyon kurulması. Ancak, *Siyasi İtiraflar*'da Bakunin, Alman ve Slav düşmanlığını, Slavların hürriyetinin Alman demokrasisinden faydalanarak gerçekleşmesinde üzücü ve geçici bir engel sayarken, *İtiraflar*'da bu düşmanlığı değiştirilmesi imkânsız bir hakikat kabul eder, hatta hoş karşılar ve Slavların kurtuluş umudunu devrimci bir Rusya'nın inisiyatifine dayandırır. Tarihsel olarak, yakalandığı ana kadarki amaçlarına bakıldığında

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 366; Ross, *Katorga i Ssylka* (1926), No. 5, s. 148-9.

bu yanlıştır. Ancak *İtiraflar*'ı yazdığı günlerdeki görüşlerini yeterince temsil eder. Hapiste geçen iki yıl boyunca Avrupa'daki olayların akışı hakkında ne kadar bilgilendirildiğini bugün bilemiyoruz. Ama en azından devrimin genel bir yenilgi yaşadığını ve zaferi gericilerin kazandığını biliyordu. Hayatlarında hapishane hücresi görmemiş Herzen gibi liberaller bile hâkim kötümserliğe yenik düşmüşlerdi. Halen derin bir kasvet içindeyse Bakunin'i mazur görmek gerekir. Herzen gibi o da Batı Avrupa'dan ümidi kesmişti ve çaresizlik içinde yepyeni umutlarla yüzünü Rusya'ya çevirmişti. Proudhon'la geçirdiği günlerden beri anayasal demokrasiye hiç inancı yoktu (*İtiraflar*'daki etkili bölümlerden birinde parlamenterleri ve temsili demokrasiyi beğenmediğini ifade ediyordu). Birkaç yıl sonra aynı yolu takip eden Herzen'den önce, isteyerek değilse de her koşulda beklenmedik bir hoşgörüyle, bir aydın otokrasisi düşünmeye başlamıştı.

İtiraflar iki istekle bitiyordu. Bakunin "ebediyen bir kalede çürümeye mahkûm edilmemeyi" diliyordu. Rusların olağan ceza yöntemlerinden biri suçluları Sibirya'ya sürgüne göndermek, oradaki büyük cezaevlerinde hapsetmek ya da madenlerde çalıştırmaktı. Tecrit hücreleri Rusya'da normal koşullarda ancak geçici bir çare olarak uygulanan, yabancılara ve özellikle Almanlara özgü bir yöntemdi. Sibirya'ya gönderilmek istiyordu. Yapacağı iş ne kadar ağırsa o kadar minnettar kalırdı, çünkü ancak böylelikle benliğini unutabilirdi. Çar'a kendisini "işlediği Alman günahlardan ötürü Alman yöntemlerle cezalandırmaması" için yalvarıyordu. Sonraki kuşaktan iki biyografi yazarının *İtiraflar*'dan her nedense bir şekilde çarpıtarak aktardıkları tek kısım budur.

Öteki isteği de pek önemsiz sayılmazdı. Geçen zaman, Bakunin'in aile yuvasıyla bağlarını koparmıştı. Ondan aile üyelerine giden son mektuplar 1845'te Paris'ten yazılmıştı. Bunlar da önceki mektuplarına cevap alamadığı için şikâyet doluydu. Ardından her iki taraf da sessizliğe gömülmüştü. Rusya'da kalanlar için yurtdışındaki kötü şöhretli bir devrimciyle mektuplaşmak tehlikeliydi, bu kişi evlatları ya da kardeşleri olsa bile.

Bakunin'in kendisi ise bu coşkulu yıllarında bir zamanlar bütün hayatını kaplayan kişileri düşünemeyecek kadar derinden başka bir aleme gömülüydü. Hapishane hücresinin sessizliği ve anavatana dönmek geçmişin hayaletlerini hortlatmıştı. Bakunin için Rusya'nın özü ve anlamı her zaman Premukhino'ydu. Ve şimdi geçmiş yılların çalkantılı duyguları için tek tek gözyaşı döken bu ümitsiz dev adam, yalnızlığında tatlı ve dokunaklı çocukluk anılarına dönüyordu. "Son bir defa" ailesini –hepsini değilse de en azından "yaşlı babasını, annesini ve yaşayıp yaşamadığını dahi bilmediği sevgili kız kardeşlerinden birini"– görebilmek ve onlara veda edebilmek için izin istiyordu. Bu iki dileği yerine getirilirse "kendisini Almanların elinden kurtarıp MAJESTELERİNİN şefkatli baba kucağına teslim eden tanrıya şükredecekti."

Orlov'un kâtiplerinden birinin el yazısıyla kopyaladığı *İtiraflar* Çar'a gereğince teslim edildi. Çar yazılanları pür dikkat okudu. Muhatabının samimiyetinden şüphelenmek için geçerli nedenleri olduğunda bile insan doğası pohpohlanmaya karşı koyamaz ve açıkça kişisel çıkar için edilen iltifatlar da bir o kadar keyif vericidir. Avrupa tahtlarına savaş ilan eden bu eski topçu aşteğmeninin Rus çarı önünde böylesine çaresizce ve alçalmayı göze alarak diz çökmesi Nikola'ya hoş bir iktidar hissi vermişti. Bu küstah ve sivri dilli isyankârın kendisine süngüsü düşmüş bir pişmanlıkla yaltaklanması gururunu okşuyordu. Bakunin duygusal hatıralara dalarak Nikola'nın topçu birliği yaz kampını ziyarete gelişini, bu ziyaretin "tarif edilmez coşkuyla" ve "müthiş saygıyla" karşılandığını hatırlattığında göğsü kabarıyordu. Nikola bu gibi iltifatlara fazlasıyla alışıktı. Ancak daha önce hiç Mihail Bakunin gibi birinden işitmemişti. Memnundu; memnuniyeti *İtiraflar*'daki hikâyeleri sandığından daha büyük bir hoşgörüyle okumasını sağladı. Özellikle Alman karakterinin ve Alman felsefesinin kötülüklerinden, Batı medeniyetinin yozlaşmasından bahseden paragrafları teklifsiz onaylıyor ve satır aralarına "Doğru," "çarpıcı bir gerçek!!!", "tartışılmaz!!!" ya da sadece "N.B." gibi notlar düşüyordu. Okumayı bitirdiğinde tahtının varisi, geleceğin Çar'ı II. Alexander'a hita-

ben ilk sayfanın başına bir not ekledi: "Bunu okumaya zaman ayırmanıza değer – son derece ilginç ve öğretici."

Geriye Bakunin'in iki isteği üzerine karar vermek kalmıştı. Nikola, *İtiraflar*'ın üstüne manidar "her günahkâr tövbe ederek kurtulabilir, yeter ki samimi olsun" sözlerini yazdı. Ancak prensipler fazla zorlanmamalıydı. Üstelik Bakunin yoldaşlarının adını vermeyi reddettiği için tövbesinin samimiyeti şüpheliydi. Nikola aceleye gerek görmüyordu. Mahkûm şimdilik bulunduğu yerde "çürümeye" devam edebilirdi. Fakat aile fertlerini görmemesi için bir sebep yoktu. Mütevazı tavrı fazlasıyla işine yaramıştı. Kont Orlov, Alexander Bakunin'e, çarın ona ve kızı Tatyana'ya şu anda Peter-ve-Paul kalesinde mahkûm bulunan oğlu Mihail'i ziyaret etme iznini verdiğini bildiren resmi bir mektup iletti. Son altı yıldır Mihail ile ilgili ailesine ulaşan ilk gerçek haber buydu.[4]

* * *

Son on yılda genç kuşağın çoğunluğu Premukhino'dan kopmuştu. Yurtdışından döndükten sonra Varvara kocasıyla uzlaşmaya çalışmış, böylelikle isyanında Mihail'in elebaşı olduğunu düşünen ana babasını haklı çıkarmıştı. Bir zamanlar Belinski'nin ve Botkin'in aklını başından alan güzel Alexandra, Wulf adında bir süvari subayıyla evlenmişti, artık çok çocuklu ailesinin örnek annesiydi. Nikola da evlenmiş ve Premukhino'ya komşu bir malikânede kusursuz saygınlıkta bir hayat sürdürüyordu. İlya, Varvara'nın kocasını düelloya davet ederek bir aile faciasına neden olmuştu, ama şimdi Kazan'da huzur içinde çiftçilik yapıyordu. Tver'deki okuldan kaçan üç oğlan ise halen yirmilik delikanlılardı. Almanya'da Mihail'in yanında kalan Paul, kıvrak zekâsı ve ayrıksı dış görünümüyle ağabeyine benziyordu. Arkadaşları ondan "tam bir Hegelci" diye saygıyla bahsediyorlardı. Fakat tavrı aşırı ortodokstu. Kırım'ın başkenti Simferopol'da [Akmescit] yıllarca devlet memurluğu yapmıştı. Bir süreliğine Premukhino'da geriye sadece genç erkeklerin en

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 99-207; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 442.

küçüğü ve en çelimsizi Alexis kalmıştı. Onun bir büyüğü Alexander ailenin utanç kaynağıydı. Evli bir kadınla kaçarak Odessa Üniversitesi'nde verdiği hukuk derslerinden vazgeçmişti. Bu karmaşadan ancak eşit derecede tehlikeli ama daha skandalsız sayılabilecek bir başka karasevda uğruna, yani Natalie Beyer için çıkabilmişti. Beyer ailesi derin acılar içindeydi. Alexandra ölmüştü. Ama otuz beşindeki Natalie yirmi yaşlarındaki tutkulu pervasızlığını hâlâ koruyordu. Nikola Stankeviç ve Mihail'in kıymet bilmez halefi Alexander onun coşkulu iltifatlarından kısa sürede bıkmıştı.

Bütün bu yıllar boyunca, ana babasına bakan, kimi zaman kendi ilişkileriyle meşgul kardeşler arasındaki bağı kuran ve muhtemelen diğerlerinin unutmaya meylettiği Mihail'i endişeden kıvranarak sıklıkla düşünen Tatyana acılı ve yalnız bir karakterdi. Ona göre Mihail hâlâ "evin direğiydi, onsuz aile parçalanmış demekti." Kendini dine verip Tanrı ve münzevilik hakkında, belirsiz, aydınlık bir gelecekte sevgili kardeşlerinin, hatta "hepimizden uzakta ama bizi unutmayan onun" bile "tıpkı ayrıldığımız günlerdeki gibi coşkuyla ve mutlak Tanrı inancı ve yaşama sevinciyle dolu" yeniden bir araya gelecekleri günler üzerine yazıp duruyordu.

Geçen yıllar Tatyana'nın sıkıntılarını hafifletmemişti. Bir zamanlar Turgenyev'e delicesine aşıktı. Şimdi durulmuşsa da o günleri unutmamıştı. Geride dipten yanan bir ateş, o ateşi yakan kaderin öznesine değil, fakat bizzat aşkın gerçekleşmesine dair bir mahrumiyet duygusu kalmıştı. Paul'a yazdığı bir mektubunda, kendinden bahsettiği nadir zamanlardan birinde şöyle diyor:

> Turgenyev'e aşkım sizin kategorilerinizden hiçbirine girmiyor. Budalalık ya da canın ne isterse diyebilirsin. Sadece aşıktım, bunu kendim fark etmeden evvel, şimdi hatırlaması bile hoşuma giden günler, günler geçirdim... Tüm kalbim ve ruhumla yaşıyordum, damarlarımdan yaşama gücü fışkırıyordu, etrafımdaki her şey anlam kazanmıştı. Bunlardan şimdi neden vazgeçmek zorundayım? O zama-

na kadar hiç böyle mutlu olmamıştım. Ve sana ne düşündüğümü söyleyeyim mi Paul? Bence bir kadın için böylesi bir aşktan daha büyük bir haz, daha büyük mutluluk yoktur. Hayır, yeryüzündeki ne bir bilgi, ne de fikir bunun yerini tutamaz. Her yerde ve her zaman bunun yokluğunu hissedecektir. Mutluluğa karşı susuzluğu sonsuza dek giderilemeyecektir.

Tatyana'nın sağlığı yerinde değildi. Bazen Alexis bazen Paul ile Kırım'da dört yıl geçirmişti. Mutluluk uğruna son ümitsiz girişimine buradayken yeltenmişti. Serov adında bir müzisyene aşık olmuş ya da aşık olduğunu hayal etmişti. Vicdansız metresi adamı avucunda oynatıyordu. Tatyana aşkının gücüyle onu kurtarabileceğine inanmıştı. Duygularına belki de tutkudan çok acıma hâkimdi. Başaramadı, sonunda kalbi sessizliğe gömüldü. 1851 yazında Kırım'dan Premukhino'ya döndü. Üç ay sonra Peter-ve-Paul kalesinden çağrı geldi.[5]

Yaşlı Alexander Bakunin seksen üç yaşındaydı, tamamen görmez olmuştu. Üç günlük başkent yolculuğu onun gücünü aşıyordu. Mihail'in en büyük kardeşine babasının yerini alma izni verildi. Ekim sonunda Nikola ve Tatyana Petersburg'a vardılar. On bir yılın ardından bu ilk karşılaşmada neler yaşandığına dair hiçbir kayıt bulunmuyor. Ancak daha sonra Mihail, "kalbine huzur ve sıcaklık dolduğunu" yazacaktı. Tatyana içinse bu, "hayatına ışık tutan bir umut, yeniden doğmak" gibiydi. Anne, hayırsız ama tövbekâr oğluna alışılmışın dışında bir şefkatle yazmış, yaşlı Alexander Bakunin babacan bir hayır duası iletmeye razı gelmişti. Ara sıra ikircikli sansürlerle kesintiye uğradıysa da Mihail ailesiyle düzenli mektuplaştı. Mektupların resmi gözler tarafından incelendiğini bilmek her iki tarafı da kısıtlıyordu. Günümüze ulaşan mektuplarda aile haberlerinden ve alelade fikirlerden fazlası yer almaz. Özellikle Mihail'in mektuplarında alışılmadık bir tevazu ve genel bir iyilik hâkimdir. Anne babasına iyi bir evladın "kutsal vazifelerini" yerine getiremediğini itiraf eder ve "hataları" kendinden

5 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 268, 277- 440.

başka kimseye zarar vermediği için tanrıya şükreder. Erkek kardeşlerine kendi örneğinden ders alarak aynı yolu izlememeleri için yalvarır. Varvara'nın kocasından düşmanlığından ötürü af diler. Paul'un de yakındığı gibi, bu mektuplarda eski Mihail'i hatırlatan hiçbir iz yoktu. Ancak uzun zamandır gölgede kalan hatıraları canlandırmaya ve kopan bağları onarmaya yaramıştı. Mihail için Premukhino bir kez daha tıpkı çocukluğundaki gibi "tek ilgi odağı" haline gelmişti. Kardeşlerine yazdıkça "daha taze ve genç" hissettiğini söylüyordu. Onlar da karşılığında Mihail'i artık mazide kalan silik bir hayalet gibi değil, onu sürekli görmeleri imkânsızsa da, makul bir şahsiyet ve yeri belli biri olarak sayabileceklerdi.[6]

19. yüzyılda Peter-ve-Paul kalesinde siyasi mahkûmlar için ayrılan hücreler izbe, rutubetli ve insanlık dışı koşullarıyla nam salmıştı. Fiziki koşullar açısından Bakunin Avusturya'dan sonra bir Rus zindanına getirilmenin güçlüklerini yaşıyordu. Ancak diğer açılardan, ki kendisi bunları daha önemli sayıyordu, fazlasıyla hoş tutuluyordu. Gardiyanların "insanlığını" sürekli överken hepten riyakâr değildi. Üstelik eskisi gibi romanlar ve bilimsel eserlerin yanı sıra günlük gazete ve çeşitli Rus dergileri edinmesine, hatta *Reveu des Deux Mondes* gibi dergilerdeki Avrupalı düşünce ve siyaset eğilimlerini takip etmesine de izin veriliyordu. Mahkûmiyetinin ikinci kışında Premukhino'dan sincap kürkü astarlı bir gecelik, pantolon ve bot gelmişti. Mahkûmun hayatını kolaylaştıran bu hediyeler arasında kafeste iki kanarya da vardı.[7]

Haziran 1852'de Tatyana tek başına Mihail'i ziyarete geldi. Şubat 1854'te Tatyana'nın yanında Paul de vardı. Bu ikinci ve üçüncü ziyaretler arasında geçen on sekiz ay, kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Mihail'in mahkûmiyetinin dönüm noktasıdır. Sağlığı ilk defa ciddi şekilde bozulmuştu. Hapishane yemeklerine, güçlü ve yerinde duramayan bedenine uyumsuz hareket yetersizliğine bağlı olarak hemoroit ve iskorbüt olmuş, dişleri

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 207-8, 222-3; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 447, 469, 478, 485.

7 Steklov, *M. A. Bakunin*, i. 330-32.

dökülmeye başlamıştı. Sürekli baş ağrıları, nefes darlığı, kulaklarında fokurdama gibi sesler duyması başlıca şikâyetleriydi. Ağzında dişleri eksilmiş, saçı sakalı birbirine karışmış, şişmiş, cansız görünümlü bu adamın Sakson hapishanesindeki gürbüz, züppe genç irisiyle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Bir gün aynada kendi aksini görünce dehşet içinde geri çekilmişti.[8]

Tatyana ve Paul, Petersburg'da bir haftadan fazla kaldılar. Kaldıkları sürede birkaç kez ağabeylerini ziyaret etmelerine izin verildi. Bu ziyaretlerde Mihail kitap sayfalarının kenarlarına kurşun kalemle yazdığı notları Tatyana'ya kontrol edilmeden vermeyi başardı. Bunların ilk ikisi Fransızca, sonuncusu ise Rusça yazılmıştı. Bu üç not Mihail'in hapishane hayatı boyunca yazdığı tek özgür ve sansürsüz sözlerdir. Böylelikle hem tutsak bir hayvanın aciz umutsuzluğu hem de kendi toplumu içinde yıllarca tek başına kalmış bir adamın sızlanmaları ortaya dökülür.

> Diri diri gömülmüş gibi hissetmenin ne demek olduğunu asla anlayamayacaksın. Gece gündüz her an kendi kendine, ben bir köleyim, imha edilmiş, gücü ölene kadar elinden alınmış biriyim demenin... Hücrende bile, insanlığın en elzem çıkarları için hüküm verecek yaklaşan kavganın gümbürtüsünü duymanın ve işe yaramaz ve sessiz durmaya mecbur bırakılmanın. Hiç değilse bazıları güzel sayılabilecek bir fikir zenginliği içinde olup hiçbirini gerçekleştirememenin; dışardan taş gibi görünmene rağmen kalbinde sevgiyi hissedip, evet sevgiyi, bunu hiç kimseye ve hiçbir şeye gösterememenin. Kendini kutsal bir amaca hizmet etmek için bağlılık ve kahramanlık duygularıyla dolu hissedip, bütün coşkunun, tek şahidim ve tek dert ortağım dört çıplak duvara tosladığını görmenin...
>
> İşte hayatım! Ama bundan daha korkuncu da var: böyle bir hayatın sonunda kaçınılmaz biçimde aptallaşmak. Dünyanın en büyük dahisini benimki gibi bir hücreye kapatın, birkaç yıl sonra Napolyon gibi birinin bile bir serse-

8 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 492.

me döneceğini ve İsa'nın bile kötü bir ruha dönüşeceğini görürsünüz. Üstelik ne Napolyon kadar büyük ne de kesinlikle İsa kadar iyi olmayan benim bütünüyle vahşileşmem için fazla beklemeye lüzum yok.

Tatyana'yı bile kayıtsızlık ve ihmalkârlıkla suçluyordu. Yetkililer karşısında onu temsil edemeyecek kadar "korkak ve görgüsüzdü."

> Bütünüyle Hıristiyanlıktan kaynaklanan bir kayıtsızlık ve itaatkârlığa gömülmüşsün. Şüphesiz çaba gösterdin ama ilk yenilgiyle korkuya kapıldın ve artık tanrıdan başka ümidin kalmadı. Ben Hıristiyan değilim ve boyun eğmeye inanmıyorum.

Ardından, üçüncü notta kendini egoistlikle suçlar, "tatlı Premukhino muammasının artık çözüldüğünü" söyleyerek sırrını açıklar ve ilk defa onun da ne kadar hasta ve yıpranmış göründüğünü fark ettiğinde, Paul'den Tatyana'yı Petersburg'da iyi bir doktora götürmesini rica eder.[9]

* * *

Birkaç hafta sonra, Mart 1854'te Bakunin yaklaşık üç yıldır kaldığı Peter-ve-Paul kalesinden Ladoga Gölü kıyısındaki Schlüssselberg hapishanesine nakledildi. Kırım Savaşı yaklaşıyordu. Bu önlem İngiliz donanmasının Petersburg'u bombalayacağı endişesiyle alınmıştı. Ancak Bakunin ailesini o yıl sarsan olayın ne toplumsal meselelerle ne de Schlüsselberg'deki mahkûmla ilgisi vardı. Aralıkta Alexander Bakunin seksen sekiz yaşında öldü.[10]

Her ne kadar kocasına hep sadakatle bağlıysa da, uzun zamandır beklenen bu matem dul kalan eşi hayat boyu taşıdığı yükümlülüklerden kurtarmıştı. Kırk dört yıllık evlilik hayatında ilk otuz yılı çocuk yetiştirmekle, geri kalanı da zayıf ve aciz yaşlı bir adama bakmakla geçmişti. Atmış iki yaşındaki Varva-

9 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 243-8.

10 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 275.

ra Bakunin yeni ilgi alanları keşfediyordu. Evliliği süresince Tver ve Moskova'dan öteye hiç gitmemişti ve uzun zamandır Premukhino'dan bile ayrılmamıştı. Kocasının ölümünde üç ay sonra, Alexis'in eşliğinde, yeni açılan demiryolu üzerinden Petersburg'a gelip Schlüsselberg'deki Mihail'i ziyaret etti. Bir zamanlar son derece mağrur, şimdi ise sefil durumdaki büyük oğlunun görünümü annelik duygularını kabarttı ve sonraki iki yılını sebatla oğlunun yetkililerle mücadelesine ve durumunu hafifletmeye adadı.

Zamanlama yerinde sayılırdı. Şubat 1855'te, Varvara Bakunin'in Petersburg ziyaretinden bir ay önce I. Nikola ölmüştü. Tahta II. Alexander geçti. Geleneğe göre yeni hükümdarlar affa yatkın olurdu. Alexander Bakunin'in ölümünden kısa süre sonra oğulları orduya gönüllü yazıldılar ve çarın hizmetindeki beş erkek kardeş her mahkûm için güçlü bir savunma sayılırdı. Ayrıca, Alexander'ın yeğenlerinden, yani Mihail'in birinci derece kuzeni Ekaterina Bakunin cephe hizmetinde başhemşire olarak ayrıcalık kazanmıştı. Bu mevkiiyle sarayda belli bir saygı görüyordu. Kuzeni yararına onun aracılığı da istenmişti.

Varvara Bakunin, Schlüsselberg'i ziyaretinin hemen ardından Çar'a ilk dilekçesini yazdı. "Mihail'in cesur ordunuzun ön saflarında kardeşleriyle beraber çarpışmasına ve orada onuruyla ölmesine ya da bedelini kanıyla ödeyerek oğlum olma hakkını kazanmasına izin vermenizi rica ediyorum," diyordu. Ancak karşılık alamadı. Şimdilik Mihail'e Premukhino'dan peynir ve mantar getirmekle yetinmesi gerekiyordu. Ocak 1856'da tekrar Schlüsselberg'e geldi. Oğlunun sağlığının bu denli hızla bozulduğunu görmek onu dehşete düşürmüştü. Hem hareket etsin hem de eli iş görsün diye hücresine bir marangoz tezgâhı yerleştirilmesini talep etti. Fakat bu da reddedildi. Kolay vazgeçmeyen anne yine de ümidini kesmedi. Ağustosta Schlüsselberg'e yeniden gelerek, bu defa Orlov'un ardından çarın başyaveri olan Prens Dolgorukov'a oğlunun serbest bırakılması için yeni bir dilekçe sundu. Mihail'in iyi halinin garantisi olarak, "üçü aile babası" ve tahta sadakatlerinden şüphe duyulmayacak diğer beş oğlunun başını teklif

ediyordu. Sonunda kasım ayında, Alexis'in Ekaterina Bakunin'le Mihail'i ziyarete geldiği sırada, anne yeni Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov'a yine yeni bir dilekçe iletti. Daha sonra Herzen'e anlattığı hikâyeye göre, artık bu hayata daha fazla dayanamayacağı için Mihail'in Alexis'ten zehir getirmesini istediği ziyaret herhalde buydu. Alexis, eğer yine çabaları boşa çıkarsa isteği yerine getireceğine söz verdi. Alexis, bu görüşmeden Mihail'in hazırladığı kabataslak bir şifreli yazıyla ayrıldı, böylece dilekçenin cevabı kendisine masum aile haberleri arasında iletilebilecekti.[11]

Mihail'in son toplamda kurtuluşunu hiçbir zaman sevmediği annesine borçlu olması tam bir paradokstur. Muhtemelen annesi de küçüklüğünde ona karşı normal ölçülerde bir annelik sevgisi beslemiyordu. Ancak samimi enerjisinin ve yararlanmayı başardığı nüfuslu kişilerin belirleyiciliği ortadadır. 1857 şubat başlarında, Mihail Bakunin'in Çar'a bir dilekçe göndermesine izin verildi. Bu izin, doğru ifadeleri taşıması halinde, yazılacak dilekçenin cevapsız kalmayacağının garantisi demekti. Mihail görevi samimi bir heyecanla yerine getirdi. Dolgorukov'a, uzun mahkûmiyetinin duyularını köreltmesi nedeniyle yazmakta zorlandığını, gereğinden fazla söylemekle, yeterince söyleyememek arasında ikiye bölündüğünü anlattı. Fakat yazmaya başlayınca, kelimeler kendiliğinden aktı. Hayatı tükenmişti ve artık tek meselesi bu hayatı hapishane hücresinin dört duvarı arasında sona erdirmemekti. Utanç kadehinden öyle çok içmişti ki, kadehin dibindeki tortulardan tiksinmeye mahal yoktu. Kendisini eskisine nazaran daha çok, daha rezil bir şekilde alçaltmıştı. Etkili sözlerle önceki Çar'ın yüce gönüllülüğünden ve cömertliğinden, erkek kardeşleri gibi Çar'a ve ülkesine sadakatini gösterme şansını elinden aldıkları için asla şimdiki kadar şiddetle lanetlemediği kendi hatalarından ve suçlarından bahsetti. Kırk dört yaşı (aslında daha kırk üçüne bile girmemişti) itibarıyla yaşça büyük sayılmasa da fazla ömrü kalmadığını biliyordu. Tek bir arzusu vardı: "son

11 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 276-81; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 269; Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 505-62.

nefesimi özgürken verebilmek, mavi gökyüzüne ve yeşil çayırlara bakmak, babamın evini görmek, mezarına yüzümü sürmek, son günlerimi benim için saçını süpürge eden anneciğime adamak ve kendimi layığınca ölüme hazırlamak."

Mahkûmun dilekçesi 24 Şubat 1857 tarihini taşıyordu. Tam bir hafta sonra Çar'ın ona isterse bulunduğu yerde kalmayı ya da Sibirya'ya müebbet sürgüne gitmeyi seçme şansı verdiğini memnuniyetle bildiren cevabını aldı. Hiç tereddütsüz ikinci seçeneği tercih etti ve Sibirya yolculuğunda, artık bir daha görmeyi ummadığı ailesine ve evine veda edebilmek için Premukhino'da yirmi dört saat geçirebilmeyi rica etti. İsteği kabul edildi. 8 Mart günü Petersburg'a getirildi. Tver'e giden bir yük trenine bağlı özel vagonunda, bir albay ve iki jandarmayla yerini aldı. Ertesi gün, yanında yine muhafızıyla, atlı kızakla Premukhino'ya vardı.[12]

Mihail Bakunin yeryüzünde evim dediği tek yeri görmeyeli neredeyse on yedi yıl geçmişti. Önünde uzanan on dokuz yıl boyunca da bir daha göremeyecekti. Tüm kardeşler onu karşılamak için tam kadro toplanmışlardı, çünkü bir mucize gerçekleşircesine ailenin yeniden birleşmesi, çocukluktan kalan en kutsal ortak hatıraların canlanması düşü için hayatta sadece tek bir günleri vardı. Belki de ziyaret için izin aldıktan sonra Mihail olayı iyice dramatikleştirmişti ve böyle bir ruh haliyle bekleniyordu. Ancak gerçeklerin kendine has daha dramatik etkileri vardır. Mihail kutsal topraklara yeniden ayak bastığında kalbi iflas etti. Bu eve dönüşle gençliğindeki gelişleri arasındaki, parlak, kendine güvenen genç isyankârla bir despot karşısında kendini küçültüp asılsız bir bedensel özgürlük uğruna ruhunu satan, yıkılmış, erken yaşlanmış ve başında muhafızlarla dolaşan mahkûm arasındaki zıtlık o denli çarpıcı, o denli acıydi ki... Onu öteki türlü tanıyanları, bir zamanlar onu önder ve kahraman kabul eden kardeşlerini görmek kalbini ve beynini felç etti. Hiçbiriyle özgürce ve hevesle konuşamadı, sevgili yüzlerine ve bir zamanların tanıdık manzaraları-

12 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 270-79.

na kayıtsız bakıp, vaktiyle uzun hapislik süresinin kaçınılmaz sonucu olacağını tahmin ettiği "sersemlik" içinde zamanının çoğunu yaşlı dadıyla dama oynayarak geçirdi. Ertesi sabah, hâlâ aynı kayıtsızlık ve sessizlik içinde, muhafızlar tarafından götürüldü.[13]

Daha sonra Alexander Londra'da, Paul ise İtalya'da Mihail'i ziyaret ettiler. Diğerleri atlı kızağın karlar üzerinde kayboluşunu izlerken onu son kez görüyorlardı.

13 Kornilov, *Gody Stranstviya*, s. 563.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sibirya Macerası

Ekip uzun Sibirya yolunu posta kızağıyla geçerek 18. gün Batı Sibirya'nın başkenti Omsk'a ulaştı. Muhafızlar mahkûmu burada bırakıp Petersburg'a döndüler. Ayrılmadan önce Bakunin onlara Prens Dolgorukov ve annesine yazdığı mektupları teslim etti. Bakunin'in alışkanlığı haline gelen abartılı ifadelerle yazdığı birinci mektupta Prens'in "etkili aracılığı" için "içten ve derinden" minnettarlığını dile getiriyordu. İkinci mektupta ise kendisine yol için verilen paranın yetersizliğinden şikâyet ediyordu. Sonra, sekiz yıldır ilk defa özgür bir adam olarak, Tomsk'a hareket etti. Vilayetin uzak bir bölgesinde ikametine karar verilmişti. Fakat Tomsk'a vardığında sağlık sorunlarını mazeret göstererek kentte kalma iznini aldı. Hiç vakit kaybetmeden ilk ceza indirimini almayı başarmıştı.[1]

Geçen yüzyılın ortalarında Sibirya'da yaşayan topluluk üç sınıfa ayrılıyordu: memurlar, tüccarlar ve siyasi sürgünler. Nüfusun az olduğu ve tecrit koşullarındaki bu yerde özel hayat imkânsızdı. Üç sınıf serbestçe birbirine karışıyordu. Genellikle ileri bilgi ve üstün karakter sahibi kişiler olan sürgünler konumlarıyla çelişse de genel bir saygı görüyorlardı. Siyasi an-

1 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 296, 310; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 279-80.

lamda toplum dışına sürülmüşlerse de Sibirya kültürünün süsü sayılıyorlardı. Renkli ve uysal karakterli topluluk Mihail Bakunin'i seve seve içine aldı. Sibirya'daki ilk ayları fiziksel ve ruhsal anlamda iyileşmekle geçti. Yaşamın soluğu ve sıcaklığı hırpalanmış ve uyuşmuş bedenini yeniden canlandırmaya başladı.

Ancak yaşama gücü geri gelip hapishane anıları silikleşirken, hayatının mevcut koşulları sıkıcı gelmeye başladı. Kafes parmaklıklarının yerini, tutsak hayvanın iplerinin gevşemesiyle biraz umutlanmasını sağlayan bir hapis hayatı almıştı. Hem manevi hem maddi anlamda yaşam kaynağı arayacağı alan son derece dardı. Siyasi sürgünlerin kendi geçimlerini sağlamaları gerekiyordu. Bakunin sadece Premukhino'dan gelecek hediyelerle yaşamayı düşünemezdi. Her nasılsa bir açıdan hiç değişmemişti. Kendi servetini kazanmak konusunda kendi yeteneklerine sınırsızca güvenmekten hâlâ vazgeçmemişti –keşke bir de koşullar farklı olsaydı. Lena nehrindeki altın yataklarından bahsedilmeye başlanmıştı. Sibirya'daki temel konu altındı. Bakunin kısa sürede yeni endüstrinin kendisi gibi dürüst bir adamın tek iş imkânı olduğuna inanmıştı. Ancak binlerce kilometre ötedeki Tomsk'da durup beklerken ve kentin otuz kilometre ötesine gitmesi yasakken Lena nehrindeki altının ona ne gibi bir faydası dokunabilirdi? Ağustosta otuz kilometre sınırlamasının kaldırılması ve Sibirya içinde serbest dolaşım hakkı için başvurdu, böylece ailesini ona bakma yükünden kurtarabilirdi. Mektubu Petersburg'a, yerel polis şefinin başvuranın "önceki suçlarından ötürü içten ve derinden pişmanlık duyduğunu" onaylayan notuyla iletildi. Ancak Dolgorukov bu isteği yerine getirmeyi "uygunsuz" buldu. "Akrabalarından aldığı desteğe gelince, kimsenin iflas edeceği yok," diyerek talebi geri çevirdi. Bakunin Sibirya'daki ilk kışını Tomsk'un kısıtlı ortamında geçirmek zorundaydı.[2]

Ekmeğini kazanmak için aslında bir zamanlar Moskova'dayken –hiç başarılı olamamışsa da– denediği başka bir çare vardı. Özel ders verebilirdi. Tol adında Polonyalı bir sürgünle ar-

2 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 298, 427; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 282-4.

kadaşlık kurmuştu. Tol Sibirya'nın monotonluğuna çare edindiği ağır içki seansları arasında geçimini öğretmenlikten kazanıyordu. Tol'un öğrencileri arasında uzun zamandır Sibirya'da yaşayan Polonyalı tüccar Ksaweri Kwiatkowski'nin iki kızı da vardı. Bakunin kızlara Fransızca öğretmeyi önerdi. Kentin dışında yaşayan hoş bir aileydi bu. Bakunin, yapacak başka işi olmadığında ayaklarının kendiliğinden o yöne gittiğini fark etmişti. Ayrıca pek nadiren yapacak işi olduğundan, bu ziyaretleri her gün tekrarlamaya başlamıştı. Bu neredeyse on yıldır hem ilk yakın insan ilişkisi, hem de kadınlarla ilk temasıydı.

Mihail Bakunin tüm hayatı boyunca kadınların ona hayranlık duymasına alışıktı. Bu durum tabiatının derinlerindeki bir ihtiyacı karşılıyordu. İktidarsızlığı duygularının tek bir hedefe yoğunlaşmasını önlediyse de gençliğinde bu duyguyu yeterince tatmıştı. Hapisten çıktığında son derece yalnız bir adamdı. Küçük bir Sibirya şehrinde akıntıya kapılmış sürükleniyordu. Hikâyesini dinlemeye hevesli ilk çekici genç kadına aşık olmak için her tür koşul hazırdı. Bu koşulları yerine getiren, Kwiatkowski kardeşlerin büyüğü Antonia oldu. Kış bitmeden ona evlenme teklif etti ve teklifi kabul edildi.[3]

Antonia Kwiatkowski henüz on sekizindeydi; on beş yıl sonra bile erkekler onu hâlâ güzel ve büyüleyici bulacaklardı. Ancak, ilginçtir ki bunun kaydedildiği zamanlardaki resmi tamamlamak bir hayli güçtür. Ne söylediği bir söz hatırda kalmış, ne de yazdıkları saklanmıştır (önemsiz bir mektubu haricinde). Ona atfedilen duygu ve düşüncelere uygun biri değildi, hatta hemen herkes onun derin bir duygu ya da düşüncesinin olduğundan bile şüphedeydi. Evliliklerinden bir yıl sonra kocası, "bütün büyük amaçlarını onun da paylaşmasıyla" övünüyordu. Daha tarafsız bir tanık ise "geçen yılın modasına, toplumsal fikirlerden daha fazla önem verdiğini," söylemişti. Bir defasında Bakunin de bugüne kadar sadece *Causes Celébres*'i* okuduğunu –o da resimleri hatırına– söyleyerek Antonia ile alay etmişti. Sonraki yıllarda onları yan yana görenler, bu

3 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 284-5, 367-8.

(*) İlgi çekici davaları anlatan Fransızca resimli kitaplar – ed.n.

evliliği o denli anlaşılmaz buluyorlardı ki, Bakunin'in Antonia ile onu "lekelemiş alçak bir adamın elinden kurtarmak için" ya da yetkililerin şüphelerini giderip kaçış planını gerçekleştirebilmek için evlendiğine dair gerçekdışı fikirler öne sürüyorlardı. Aslında, Antonia açısından evliliklerinde anlaşılması güç bir durum yoktu. Kendi kaderini belirleyemeyecek, kaderine onun yerine bir erkeğin karar vermesinden fazlasını istemeyen, tabiatı gereği itaatkâr kadınlardan biriydi. Tomsk'da flört etmeye aday zaten çok az kişi vardı. Orta yaşlı, derbeder ve ağzında birkaç dişi eksilmiş Mihail Bakunin hâlâ hayranlık uyandırma becerisini korumanın yanı sıra seçkin bir Rus ailesinin en büyük oğluydu. Antonia'nın yetileri, sevme yetisi de dahil, sınırlıydı. Ama olduğu haliyle, onu seçen erkeğin dizleri dibinde memnuniyetle ve çekincesiz oturmaya hazırdı.

Evlilik olasılığı belirince maddi sorunlar yine sıkıştırmaya başladı. Yetkililer durumu olumlu karşılayıp Bakunin'e memnuniyetle idari kadroda "dördüncü dereceden sekreterlik" teklif ettiler. Ancak bu tarz bir geçim kaynağı –arzuladığı gibi Doğu Sibirya'nın başkenti Irkutsk'a naklini mümkün kılmasına rağmen– Bakunin'in asaletinin çok altındaydı. Teklifi geri çevirip Antonia ile 1858 yazında evlendi. Gelinin babasının ve damadın erkek kardeşlerinin bu yeni *yuvaya* ne gibi katkılarda bulunduklarına dair herhangi bir kayıt bulunmuyor. Antonia'nın, sofraya bir boğaz daha eklenmesinde bir sakınca görmediği düşünülebilir. Bakunin ise mutluluktan havalara uçuyordu.

> Hiçbir şeyden korkusu yok ve çocuk gibi her şeyden zevk alıyor [evlendikten altı ay sonra yazıyor]. Onu ikinci baharımın çiçeği olarak himaye edeceğim.[4]

* * *

Bu noktada bir başka görkemli karakter sahneye çıkıyor: General Nikola Muraviev. Bakunin'in anne tarafından ikinci

4 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 428; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 75-6; Arnold, *Nouvelle Revue* (Ağustos 1891), s. 594; Guillaume, *Internationale*, i. 108; ed. Steklov, iv. 300, 368.

dereceden kuzeni Muraviev son on yıldır Doğu Sibirya'da valilik görevindeydi. Amur Nehri ağzında Nikolaevsk limanını kurarak kenti ticarete açmıştı. 1858 başlarında Çin'le bir anlaşma imzalayarak, Rusya'nın nehrin kuzey ve batısındaki topraklarda üstünlük kurmasını sağlamıştı. Ülkesine verdiği bu hizmetlerle bazı eksantrik fikirleri gerçekleştirme hakkını kazanmıştı. Ancak, Çinlilere karşı zaferine karşılık çardan, kuzeni de dahil tüm siyasi sürgünler için genel af talep ettiğinde, onun itibarı bile bu isteğin geri çevrilmemesine yetmedi. Bakunin onunla ilk kez 1858 sonlarına doğru Tomsk'a gediğinde karşılaştı.[5]

Yaşlı Varvara Bakunin'in, annesi kendisinin birinci dereceden kuzini olan güç sahibi General'den, mutsuz oğlu için ricada bulunmayı ihmal etmediği düşünülebilir. Ancak iki adam arasında aniden başlayan bu garip karşılıklı etkileşimi –ki bu etkileşim daha sonra arkadaşları arasında şiddetli eleştirilere maruz kalacaktır– açıklamakta aile etkisi tek başına yeterli gelmez. Ülke topraklarına henüz geniş bir eyalet katmış bencil ve keyfine düşkün bir emperyalistle, hayatının aktif döneminde kendini hükümetlere karşı mücadeleye adamış yerinde duramayan bir devrimcinin, geçici bir süre için ve Sibirya hayatının anormal koşullarında da olsa ortak bir zeminde buluşabilmeleri, kısmen zamanın siyasi koşulları, kısmen de her ikisinin yaradılışından gelen ortak dürtülerle açıklanabilir.

I. Nikola, Kırım Savaşı skandalına kurban gitmiş yakışıksız bir mezara gömülmüştü. Askeri yenilginin yarattığı etkiyle, Ruslar belirsiz bir demokrasi özlemi içindeydiler. Samimi, müstereddit ve halkın sevgisini kazanma kaygısı taşıyan II. Alexander bu yeni istekleri yerine getirmeye meyilliydi. Çar'ın sözünü alan saray ve entelijansiya, serflerin özgürleşmesi, toprakların yeniden dağılımı ve yerel yönetimlerin devreye sokulması gibi büyük projeleri tartışmaya başlamıştı. Muraviev de kolaylıkla günün modasına ayak uydurdu. Rusya'da her zaman aydınlık liberaller olmuştu, hatta hükümdar-

5 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 308; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 368.

lar arasında bile. Muraviev, Voltaire ile ceza yasaları reformları üzerine yazışan Çariçe Katerina ve örnek anayasa taslakları hazırlayan I. Alexander gibi, teorinin uygulamada kendi iradesiyle çatışmasına izin vermedi. Ancak, en takdire değer prensipleri açıkça dile getiriyordu. Kendinden başka hiçbir despota ve emirlerini yerine getirenler hariç hiçbir bürokrata müsamaha gösteremeyeceğinden kendiliğinden bürokrasi ve despotizmin düşmanı ilan edildi. Siyasi sürgünler ona engel olmadığı ya da karşı gelmediği için, kendini onların koruyucusu ilan ederek bağımsızlık ve açık fikirlilik konusunda ün salmak üzereydi. Kuzeninin işlediği suçların kötü şöhreti, bu himayecilik jestini daha da çarpıcı hale getiriyordu. Muraviev dramatik jestlere düşkündü.

Bakunin güçlü himayeden faydalanma konusunda hassas bir konumdaydı. Kendini kandırma yeteneği, tüm çektiklerinden sonra da eksilmemişti. Artık Londra'da yaşayan eski arkadaşı Herzen, orada *The Bell* adında bir Rus gazetesi çıkarıyordu. *The Bell* Muraviev'e saldırmaya başlayınca Bakunin neredeyse küçük bir kitap cildi kalınlığına ulaşan üç mektupla hamisinin savunusuna girişti. Muraviev'den "özverili, kendi çıkarını hiç düşünmeyen ve alicenap" diye bahsediyordu. Onu "sade bir demokrat", imtiyazlı sınıflardan nefret eden, "insanlık dininden başka bir dine itibar etmeyen devrimci bir ruh" diye tanımlıyordu. Herzen'i Muraviev'in "Rusya'da iktidar ve otoriteyi elinden bulunduranlar içinde, hiç abartısız ve kelimenin tam anlamıyla bizden diyebileceğimiz ve dememiz gereken tek adam," olduğuna temin ediyordu.

Ancak ne safdillik ne de minnettarlık tek başına Bakunin'in Muraviev'e sevgisini açıklamaya yetmez. Muraviev, Bakunin'in siyasi düşüncesinin gelişiminde önemli bir aşamanın temsilidir. *Çar'a İtiraflar*'ında I. Nikola'ya cüretkârca Avrupa'yı yeniden kuracak devrimci bir pan-Slav federasyonunun liderliğini önermişti. Bu olağandışı misyonu şimdi, aynı fevrilikle ve daha iyi bir gerekçesi olmadan, Nikola'dan Muraviev'e geçirmişti. Kırım Savaşı Slav milliyetçiliğini körüklemişti. Hor görülen Batılı Güçler Rusya'yı *Konstantinopolis* –Slav federasyonunun

müstakbel başkenti– konusunda aldatmışlardı. 1848'den beri sıkı devrimcilerin baş ağrısı Avusturya imparatoru, ihtiyacı varken Rusya'yı yüzüstü bırakarak Rus milliyetçilerinin nefretini kazanmıştı. Devrimciler ve milliyetçiler ortak bir nefretle birleşebilirdi. İddiasını valinin lehine çevirmek için Bakunin Herzen'e, "Avusturyalılardan benden daha az nefret etmiyor," diye yazdı. Muraviev sadece Rusya için değil Avrupa için de tayin edilmiş bir kurtarıcıydı. Slav halklarını komutası altında birleştirerek, alçak Avusturyalıların ve Türklerin üzerine yürüyebilirdi. "Asillerin geveze parlamentolarıyla ya da herhangi bir kurumla" işi olmazdı. Tek aygıtı "geçici bir demir diktatörlük" –"onun kanaatine göre tek başına Rusya'yı kurtarabilecek rasyonel bir diktatörlük"– olurdu. Bunlar Bakunin'in devrimci düşlerinin son haliydi. Parlamenter demokrasinin Avrupalı halini ilelebet reddediyordu. Pan-Slav fanatikliğiyle tuhaf biçimde harmanlanmış devrimci diktatörlük, planları arasına girmişti.[6]

1859 baharında, Muraviev'in Tomsk ziyaretinden dört beş ay sonra, Bakunin karısıyla Irkutsk'a taşınma izni aldı. Burada, yeni ilhak edilmiş vilayette ticareti geliştirmek için Benardacci adında bir tüccar tarafından Muraviev'in himayesinde kurulan Amur şirketinde çalışmaya başladı. Yazın şirketin işleri için Doğu Sibirya'yı turladı. Hareket serbestliği memnuniyet vericiydi ve maaşı yılda 2.000 ruble kadardı. Ancak Bakunin kısa süre sonra "bu işin faydasızlığını" anladı. Kasımda işi bırakıp Benardacci'den kendisine başka bir iş vermesini talep etti. Muhtemelen Benardacci zaten hiçbir zaman Bakunin'in ticari gezilerde üstün yetenek sergileyeceği gibi hayallere kapılmamıştı. Ancak işini bilen hiçbir tüccar haşmetli valiyi memnun etme fırsatını kaçırmazdı. Bakunin başka bir göreve çağrılmadı ama maaşı ödenmeye devam etti.

Pek de onurlu sayılmayan bu durumda Bakunin Irkutsk'da iki kış daha geçirdi. Fakat artık sağlığı da gücü de yerine geldiğinden ömrünün geri kalanını bu yabancı ücra diyarlarda

6 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 303-65.

geçirmeye istekli değildi. Denenmedik çare kalmamıştı. Varvara Bakunin oğlu için iki kez daha af ricasında bulundu. Muraviev bir kez daha Dolgorukov'a yazdı ve kendinden emin bir şekilde sürgünün altı ay içinde Rusya'ya geri döneceği sözünü verdi. Fakat Petersburg'un bu gibi taleplere hâlâ kulakları tıkalıydı. Rusya ona kesin bir tavırla sırt çevirince Bakunin'in aklı tahammülsüzce tam aksi yöne döndü. 1861 yılı başlarında Muraviev emekliye ayrıldı. Fakat şans bu ya, yerine göreve gelen kişinin, yani General Korsakov'un kuzini Natalie yakın zamanda Paul Bakunin'le evlenmişti. Hâlâ hayra alamet gelişmeler olabiliyordu. Muraviev'in fetihleri Amur yolunu Pasifik'e açtığından beri Irkutsk –Bakunin'in üstüne basarak belirttiği gibi– Avrupa'ya Tomsk'dan daha yakındı. İşler tek bir koşulla yoluna girebilirdi. Her tür girişim için para şarttı.[7]

Bu noktada Bakunin Benardacci ile ilişkisinde kendi açısından tereddüt içindeydi. İki yıllık maaşı ve seyahat masrafları –toplam 5.000 ruble– karşılanmıştı. İşvereni adına hiçbir iş yapmadığını itiraf etmesi gerekirdi ve hakkıyla kazanmadığı bu parayı elinde tutmaması gerektiğinin farkındaydı. Bir Bakunin için tüccarın birinin yardımlarıyla yaşamak hiç de hoş değildi. Benardacci'ye ondan aldıklarını geri ödemeden huzura eremeyecekti. Ve para çoktan harcandığı için bunu ancak bir başkasından borç alarak karşılayabilirdi. Bu nedenle, Mihail büyük bir inançla Premukhino'daki erkek kardeşlerine bir mektup gönderdi. Onlardan çekinmeden para isteyebilirdi; zira o cenahtan alacağı maddi yardım, henüz pay edilmemiş ama teoride kendisinin de hakkı bulunan baba mirasından düşülebilirdi. Acımasız bir şüphe gibi görünse de, Mihail'in isteğinin Benardacci'ye borcunu kahramanca ödemekten çok, açıklayamadığı bir başka amaç için büyük miktarda nakit para edinme umudundan doğduğu düşünülebilir. Şayet amacı buysa, hüsrana uğramıştır. Kardeşleri yakarışından öyle etkilendiler ki, bütün parayı doğrudan Benardacci'ye yolladılar.

---

7 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 308-12; ii. 506, 510; *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 314, 368, 373-8.

Düştüğü durumun ardından Bakunin beklenmedik birine yöneldi. Birkaç ay önce evlilik haberini vermek üzere eski hasmı Katkov'a mektup yazmıştı. Mektubun yazılış nedeni ilk bakışta anlaşılmıyordu. Fakat artık Rusya'da "Stankeviç-Belinski takımından" pek az kişi kalmıştı. Katkov bunlardan biriydi. Artık başarılı bir gazeteci ve aylık bir popüler derginin editörüydü; eli para görmüş olmalıydı. Bakunin ona bu defa borç talebiyle yazdı. Katkov zaten olumsuz biriydi ve Mihail'in para konusundaki ününü biliyordu. Talebe karşılık gelmedi. Bakunin gezgin tüccar rolünü sürdürmeye mecbur kaldı. 1861 yazında, Kyakhta'lı tüccarlardan Sabaşnikov, Bakunin'e 1.000 ruble ve ayrıca Amur Nehri ağzına seyahatinde harcamak üzere bir sonraki aylığını önererek iş teklifinde bulundu. Korsakov gemi seferleri bitmeden Irkutsk'a dönmesi için Bakunin'e şerefi üzerine yemin ettirdi. Böylece Bakunin, validen Amur ve nehrin kollarındaki tüm gemilerin kaptanlarına hitaben gerektiğinde kendisine geçiş izni verilmesini bildiren açık bir mektup almayı başardı. Yola çıkmadan önce, asıl niyetini birkaç yakın arkadaşına söylemişti. Karısına ve kayınpederine veda etti. Antonia'yı geride sadece borçları –bir de başarıya ulaşması ve Rus hükümetinin izin vermesi halinde bir gün bir yerde kendisine katılabileceği gibi boş bir ümitle– bırakarak, 5 Haziran 1861 günü Irkutsk'tan ayrıldı.[8]

* * *

Bakunin'in ilk durağı Kyakhta'ydı. Burada Sabaşnikov'un söz verdiği 1.000 rubleyle komisyon aldığı diğer tüccarlardan büyük miktarda avans topladı –resmi kayıtlar doğruysa, yaklaşık 2.500 ruble. Kyakhta'dan Sretensk'e geçti ve ardından buharlı gemiyle nehrin ağzındaki liman kenti Nikolaevsk'e ulaştı. Tarih 2 Temmuz 1861'di ve dört haftada yolculuğunun ilk 2.000 milini geride bırakmıştı.

Nikolaevsk'te geçirdiği yedi gün girişimi açısından kritikti. Görünüşte yolculuğunun sonuna gelmişti. Buradan öteye git-

8 *Sobranie*, ed. Steklov, iv. 289-97, 302-3, 369-73, 380-82; *Materiali*, ed. Polonsky, i. 321-2; ii. 497-514.

meye kalkar ya da bu sapa yerde fazla oyalanırsa kolaylıkla şüphe çekebilir ve daha sıkı önlemler alınmasına neden olabilirdi. Korsakov'un Amur Nehri ve kollarındaki gemi kaptanlarına yazdığı açık mektup onu daha ileri götüremezdi. Okyanus gemileri nadiren Nikolaevsk'e uğruyorlardı; en yakın olağan limanları ise Doğu Sibirya kıyısındaki Kastri'ydi. 9 Temmuz'da devlete ait gemilerden *Strelok*, Nikolaevsk'ten Kastri'ye hareket ediyordu. Bakunin burada, Deniz İlleri İdaresi personel şeflerinden Afanasiev adında birini, yoluna başka bir rotadan devam eden "gezgin Bakunin'i" Kastri'ye götürmesini *Strelok*'un kaptanından rica etmeye ikna etti. Gemi gerektiği gibi 9 Temmuz günü denize açıldığında yolcular arasında Bakunin de vardı. Anakarayı Sakhalin'den ayıran boğazda *Strelok* Japonya limanlarıyla ticaret yapan *Vickery* adlı bir Amerikan gemisini yedeğine aldı. Bu Bakunin için bulunmaz bir fırsattı. Amerikan gemisi ayrılmadan geçişi ayarlamayı başardı. Yolcusunun hareketini kısıtlamak doğrultusunda herhangi bir talimatı bulunmayan *Strelok*'un kaptanı duruma müdahale etmeye gerek duymadı. *Vickery*'nin Rusya'daki son uğrak limanı Olga'ydı. Burada son defa takdiri ilahiye sığınan Bakunin, gemi limandayken Rus emir subayının misafiriydi. Nihayet 4 Ağustos'ta Bakunin ilk Japon limanı Halodate'ye ulaştı. Irkutsk'a Şanghay ve Pekin üzerinden dönmeye kararlı olduğuna dair ikna edeceği yardımsever bir Rus konsolos buldu. 24 Ağustos'ta Yokohama'ya varmıştı.[9]

Orada da gereğinden fazla kalmadı. 7 Eylül 1861'de[10] Amerikan s.s. *Carrington* ile San Francisco'ya doğru denize açıldı. Yolculuk sırasında zengin bir öğrencinin hamiliğini yaparak dünyayı gezen Koe adında genç bir İngiliz papazla tanıştı. Koe, Bakunin'i "uzun zamandır tanıştığı herkesten daha dostane" bulmuştu. Günlüğünde yolculuğu aydınlatan pek çok anısı yer alır. Pasifik üzerinde geçen uzun aylak günler boyunca Bakunin hayat hikâyesini ve mahkûmiyetlerini anlattı. İki

9 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 320, 325, 358, 378, 388, 430; *Herzen*, ed. Lemke, xi. 278; Lemke, *Ocherki*, s. 134.

10 Buradan sonra Batı takvimi kullanılıyor.

"büyük hedefinden" Slav konfederasyonu ve Avusturya'nın yıkılması isteklerinden bahsetti. Rusça şarkılar söyledi, Çin'den dönen bir misyonerle Amerikalı yolculardan bir hanımefendiyle flört ederek gönlünü eğlendirdi. Koe'nin kalıbına uygun biçimde daha çok dinden konuştular. Bakunin arkadaşı Herzen'in "fanatik ateistliğinden" şikâyet etti ve Londra'da görüştüklerinde kendilerini bu konu hakkında "büyük tartışmaların" beklediğini söyledi. Protestanlığı destekliyordu. Polonyalı karısının bir Roman Katolik olduğu düşünüldüğünde, "hafif bir terapiyle" bu mezhebe bile geçebilirdi. (Katolik bir hanımla evlenmeyi düşünen genç papazı nazikçe avutmak için söylenmiş bir söz). Sonunda, limana varmadan birkaç gün önce, çok daha hassas bir konu açıldı. Koe, 10 Ekim günü günlüğüne, "sanırım ona New York'a gitmesi için gereken parayı vermeliyim– 250 $ kadar," diye yazıyordu.

Carrington, San Francisco'ya 14 Ekim 1861 akşamı rötarsız ulaştı. Bakunin, Koe'den 300 $ borç aldı. Herzen'e de Atlantik yolculunu karşılamak için New York'a 500$ göndermesini rica eden bir mektup yazdı. Sonra, bir hafta gecikmenin ardından, Panama'ya gitmek üzere gemiye bindi. Kanalı geçti, tekrar gemiye bindi. 18 Kasım günü New York'taydı. Batı Amerika'da biraz zaman geçirip yolculuğuna karadan devam eden Koe, iki hafta sonra Bakunin'e katıldı.[11]

Bakunin'in kısa ABD ziyaretinde sözü edilecek maalesef çok az şey bulunuyor. New York'ta iki Alman sürgünü buldu: Solger'i 1843 Zürich'inden tanıyordu, Kapp ise eskiden Herzen'in oğluna özel ders veren biriydi. Boston'a giderek İsviçre'de tanıştığı natüralist Agassiz'i ziyaret etti. Agassiz artık Harvard Zooloji müzesi müdürüydü ve Longfellow'un yakın arkadaşıydı. Washington'a kadar gitmeye niyetliydi ama bunu yapıp yapmadığı bilinmiyor. Amerika'yı parçalayan iç savaşa dair meselelerde ancak yüzeysel fikirler edinebildi. Yine de, "ülkenin demokrasi yoluyla Rusların [bizim] despotlukla başardığımız korkunç hallere getirildiğini" fark etti. Amerika'da Rusya'ya karşı "genel

11 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 75; Lemke, *Ocherki*, s. 134; Muhterem F.P. Koe'nin yayımlanmamış günlüğü.

ve koşulsuz sempati duyan ve Rus halkının geleceğine dair inançlı" insanlar gördüğünü söylüyordu. Bu sevindirici keşfin ardından Bakunin yolculuğunun son etabına başladı.14 Aralık 1861'de New York'tan ayrıldı. 27 Aralık sabahı Liverpool'a varıp derhal Londra'ya gitmek üzere yola koyuldu.[12]

Bakunin'in bu denli kolay kaçışı ki görünüşe göre Sibirya'daki en yüksek düzey yetkililerin yardım ve yataklık etmesi, Rus yönetiminin Rus İmparatorluğunun uzak bölgelerindeki gevşekliğinden habersiz Batılıların aklını karıştırmıştı. Bakunin'in Sibirya valileriyle arkadaşlığı zaten kendi içinde yeterince tutarsızdı. Bu türden şüpheler onun Rus ajanı olduğu dedikodularını yeniden gündeme getirdi. Sonraki yıllarda Marx ile çekişmeleri en keskin noktasındayken, düşmanları birçok kez Rus hükümetinin Bakunin'i dürüst Marksistleri hezimete uğratmak için kasten devrimci Avrupa'ya saldığını söylediler. Ancak, bu gerçek dışı dedikodular tek kalemde reddedilebileceği halde, yetkililerin teker teker Bakunin'e neden göz yumdukları halen merak konusudur. Bu mühim "suçlunun" kaçışıyla ilgili yürütülen resmi soruşturma iki buçuk yıl kadar sürdü ve kendi ihmalkârlığını örtbas etmeden emrindekilere suç atması zor olan Korsakov'un eline bırakıldığından asla kayda değer bir sonuç alınamadı. Sonunda en silik karakterlerden iki kişi ceza aldı. Uygunsuz şekilde kaptandan Bakunin'i *Strelok*'a yolcu olarak almasını istediği için Afanasiev'in Mayıs 1864'te iki ay hapsine karar verildi. Bir de Irtukst'tan Deniz İlleri İdaresine Bakunin'in siyasi mahkûm olduğu haberini iletmekte gecikmesinden ötürü bir deniz subayı bir ay hapis yattı. Diğer suçlular hiçbir ceza yemeden paçayı kurtardılar.[13]

12 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 76, 79; Lemke, *Ocherki*, s. 134-5.

13 *Materiali*, ed. Polonsky, i. 321, 347-88. Bakunin'in Sibirya'dan kaçışını yazar, *Slavonic Review*'da ayrıntısıyla ele almıştır. (Ocak 1937), s. 377-88.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

HAYATA DÖNÜŞ

"Şu anda mümkün görünen kişiler mümkün kaldıkça, ben imkânsız biri olmaya devam edeceğim."

BAKUNİN'den Ogarev'e
14 Haziran 1868

BİRİNCİ BÖLÜM

Londra'daki İlk Adımlar

27 Aralık 1861 akşamı, Herzen ve Ogarev akşam yemeğine oturmak üzereyken Mihail Bakunin, arkadaşı Herzen'in son on iki aydır ikamet ettiği Westbourne Terrace'daki Orsett House'a ansızın geliverdi. Kısa süre önce ikiz bebeklerini dünyaya getiren, Ogarev'in ikinci eşi ve Herzen'in metresi Natalie aynı odada koltukta yatıyordu. Bakunin'in ağzından çıkan ilk söz, "Ne! Burada istiridye mi yiyorsunuz?" oldu. Sonra Natalie'ye dönüp çıkıştı: "Yatmak kötüdür. Çabuk iyileş! Yatıp uzanmamız değil, çalışmamız gerekiyor." O sırada Herzen'in yanında kalan Rus sürgünlerinden Kelsiev içeri girdi ve eski devrimciyle tanıştırıldı. Bakunin hararetle onları siyasi olayların gidişatı hakkında sorgulamaya geçti.

"Yalnızca Polonya'da birkaç gösteri yapılıyor," dedi Herzen, "ama belki Polonyalılar akıllarını başlarına toplayıp çar serfleri özgür bırakınca ayaklanmanın lafının bile edilmeyeceğini anlayacaklardır. Bulutlar toplanıyor, ama dağılacaklarını ümit etmeliyiz.

"Peki İtalya'da?"

"Sessizlik hâkim."

"Peki Avusturya'da?"

"Sessizlik hâkim."

"Peki Türkiye'de?"

"Her yerde sessizlik hâkim ve hiçbir başarı şansı yok."

"O halde biz ne yapacağız?" dedi Bakunin hayretler içinde. "Ortalığı karıştırmak için İran'a ya da Hindistan'a mı gideceğiz. İnsanın çıldırmaması içten değil; ben hiçbir şey yapmadan duramam."[1]

Mizaçların ve fikirlerin çatışması en baştan kaçınılmazdı. En azından Herzen kısa sürede bunu sezebilecek zekâya sahipti. Bakunin 48 yaşına gelmişti. Neredeyse tanınamayacak kadar bedenen yaşlanmış ve hantallaşmıştı. İri cüssesiyle iyice şişmanlamış, nerdeyse 150 kilo olmuştu. Herzen'e bir mamutu, daha düz mantıklı Marx'a ise öküzü çağrıştırıyordu. Ağzında dişi kalmamıştı. Sık, kıvırcık saçları ve sakalı iyice uzamıştı. Sadece berrak ve parlak gözleriyle kalın kaşları Herzen'in en son Paris'te gördüğü otuz üç yaşındaki o genç züppeyi çağrıştırıyordu. Fakat Mihail zihnen hiç değişmemişti.

> Yeterince genç hissediyorum [Paris'teki George Sand'e böyle yazıyordu]. Goethe'nin Faust'unun "sadece oyun oynayamayacak kadar yaşlı, arzusuz kalamayacak kadar gencim," dediği yaştayım. Siyasi hayattan on üç yıl koparıldığım için eyleme susamış haldeyim. Ve unutma ki aşktan sonra mutluluğun en yüksek hali eylemdir."

Gericiliğin yorucu ve can sıkıcı zaferinden hayal kırıklığına düşmüş, olağanüstü bir aile trajedisiyle hırpalanmış Herzen, son görüşmelerinin ardından geçen on dört yılda erken erişkinlik döneminden orta yaşın sonlarına gelmişti. Bakunin'de ise gençliğin ateşi halen sönmemişti. Mahkûmiyet bedenini çökerttiyse de, iflah olmaz iyimserliğini dize getirememişti. 1847 yılında Herzen de Bakunin de gençti. Şimdi, Bakunin akranında yaşlılık öncesi endişe belirtileri seziyordu. Herzen de Bakunin'i naif, vurdumduymaz bir çocuk gibi görüyordu.[2]

1 Tuchkova-Ogareva, *Vospominaniya*, s. 305; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 3.

2 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 11.

Siyasi anlamda da aynı kuşağın insanı değildiler artık. Bakunin fırtınalı geçen kırklı yılların hem ruhunu hem fikirlerini koruyordu. Geçmişten gelen bir hayalet misali dünyaya ayak basmıştı. Hayata bıraktığı yerden devam etmeye çabalayan ve her şeyi bilincini kaybettiği andaki gibi bulmayı bekleyen, uzun uykusundan uyanmış biri gibiydi. Bakunin, Herzen gibi devrimin yenilgisini ve tüm Avrupa kıtasında siyasi özgürlüklerin yüz kızartıcı biçimde yok oluşunu izlememişti. On yıl önce bitmiş bir mücadeleden çaresizce haber soruyordu. O, 1848'de çok yakın görülen Avusturya İmparatorluğunun yıkılışını göklere çıkarırken kendisine pan-Slav federasyonu rüyasının uzak geçmişte kalan unutulmuş bir heves olduğu söyleniyordu. Prangalarından güç bela kurtulabildiği II. Alexander'ın despotluklarından –ki I. Nikola'ya da herkes aynı şekilde sövüp sayıyordu– şikâyet ediyordu, derken aynı Alexander'ın serfleri özgürlüklerine kavuşturan, ilerlemenin ve reformların hamisi, Rusya'daki ıslahat umutlarının yıldızı olduğunu öğrenerek şaşakalıyordu. Eski yoldaşlarının düşünce ve görüşleri kökten değişirken Bakunin için zaman on iki yıl donmuştu.

Orsett House'taki ailede o sırada Herzen, üç meşru çocuğu, Alexander (ya da kısaca Sahsa), Natalie ve Olga yer alıyordu. Ogarev ile karısı Natalie, Natalie Ogarev'in üç çocuğu (ki babaları Herzen'di) üç yaşındaki Liza ve ikiz bebeklerden başka, yaşlı İngiliz mürebbiye Bayan Reeve de aynı evde kalıyordu. Tchorzewski adında Polonyalı bir göçmen Herzen'in ayak işlerini görüyor ve Soho'da Herzen'in yayınlarının satıldığı bir kitapçı dükkanı çalıştırıyordu. Tchorzewski evin daimi ziyaretçilerinden biriydi, ayrıca sürekli gelip giden Rus konuklar vardı. Bakunin için önce St. John's Wood, Grove Terrace'da kalacak yer bulundu, ardından Orsett House'a yakın mesafede 10 Paddington Green adresine yerleşti ve burada bir yıl kadar yaşadı. Paddington Green'de ev sahibi bayan Welch ve evin tüm işlerini yapan Grace kısa sürede Bakunin'in gönüllü köleleri oldular. İnançlı Grace, İngiliz adetlerini hiçe sayarak gecenin geç saatlerine kadar Bakunin'in odasına birbiri ardına fincan fin-

can sıcak su ile çay için şeker taşır dururdu. Bakunin'in karakterinde çalışanların tükenmez sevgisini ve güvenini kazanmasını sağlayan bir sadelik vardı ve ayrılışından çok sonra bile evde bu muhteşem beyefendinin tuhaf misafirlerinin ve tuhaf alışkanlıklarının hikâyeleri anlatılıyordu.[3]

Orsett House'ta ise hoş izlenimler daha çabuk unutuldu. Bakunin'in nasıl geçineceğine bir an evvel karar verilmesi gerekiyordu. Londra'ya büyük borçlarla (Herzen'e 2.000 frank borcu da dahil) ve parasız gelmişti. Olası tek kaynak, arkadaşlarından alacağı yardımlardı. Paris'te yaşayan Botkin 23 pound gönderip, yıllık 500 frank verebileceğini söylemişti. Herzen ayda 10 pound veriyordu. Turgenyev yılda 1.500 frank gönderme sözü verip, ayrıca Paris'ten 200 frank getirecek abone listesi hazırlamıştı. Zengin Polonyalılardan Gole 1.000 frank verdi. Moskova'dan para toplama planları bile yapmışlardı. Arkadaşlarını bu denli meşgul eden bu meseleye Bakunin şaşırtıcı derecede kayıtsız görünüyordu. Dünyanın çevresini dolaşmış ve borçlanmadığı kimse kalmamıştı. Kendisine "mahkûmiyet ve şerefsizlik" getirebilecek de olsa hiçbir borcunu ödememe ayrıcalığını sürdürüyordu. İsteksizliğine rağmen Herzen kendi başının çaresine bakmasının yollarını arıyordu. Sansasyonel kaçışı ona Avrupalı bir kahraman unvanı kazandırmıştı. Üç belki de dört ülkede herhangi bir gazete onun mahkûm hayatı ve kaçış öyküsüne yüksek bedel ödeyebilirdi. Büyük Buloz hikâyeyi *Revue des Deux Mondes* için istiyordu. Herzen, Bakunin'in hiç çaba sarf etmeden 20.000 ya da 30.000 frank kazanabileceğinden emindi. Bakunin tartışmaya girmedi. Siyasi kariyerinin "en önemli olaylarının kısa bir özetini" yayımlayacağını İngiliz basınında duyurdu. Hayatının geri kalanında sık sık anılarını kaleme almaktan bahsedip durdu. Ancak asla başlayamadı. Ait olduğu sınıfın derin gelenekleri nedeniyle para için yazmanın onurunu lekeleyeceğini düşünüyordu. Arkadaşlarının cebinden geçinmeye devam etti.[4]

3 *Herzen*, ed. Lemke, xix. 429-30.

4 *Herzen*, ed. Lemke, xi. 373; xv. 51-2, 54, 78, 220; xvi. 206; xxi. 412, 417.

Herzen, Bakunin'in aldırmazlığından giderek daha fazla rahatsızlık duyuyordu. Cömert bir adamdı. Yıllarca Ogarev'e bakmıştı. Orsett House'a gelen parasız Rusların hiçbiri eli boş dönmezdi. Ancak hayırseverliğini gerçek değerini bulduğu yerde göstermek isterdi. Maddi konularda disiplinin yararlarıyla ilgili burjuva hisleri Bakunin'in paraya kıymet vermeyen aristokrat gamsızlığına ters düşüyordu. Anılarında büyük devrimcinin kariyerindeki bu evreyi keskin bir dille tasvir etmiştir:

> Dokuz yıllık sükûnet ve yalnızlığın ardından Bakunin hayatımıza geri döndü. Bütün gün, bütün gece, yirmi dört saat boyunca sonuna kadar tartıştı, vaazlar, emirler verdi, bağırdı, kararlar aldı, planlar yaptı, örgütledi, akıl verdi. Arta kalan bazı kısa anlarda masasına çöker, sigara küllerini silip bir boşluk açar ve Semipalatinsk ve Arad'a, Belgrat ve İstanbul'a, Besarabya, Moldavya ve Beyaz Rusya'ya beş, on, on beş mektup yazardı. Yazdığı mektubun ortasında gerici bir Dalmaçyalının fikrini çürütecek bir konuşma yapmak üzere kalemini fırlatır atar, sonra konuşmasını bitirmeden kalemine sarılıp yazmaya devam ederdi. Aynı konu hakkında yazdığı ve konuştuğu zamanlar şüphesiz en anlaşılır haliydi. Eylemleri, boş vakitleri, iştahı, –hatta iri bedeni ve sürekli terlemesi– diğer karakteristik özellikleri gibi insanüstü boyutlardaydı. Kendisi, tıpkı eskisi gibi, dağınık yeleli, aslan başlı bir dev gibi dururdu.
>
> Elli yaşında hâlâ aynı avare öğrenci, Rue de Bourgogne'lu aynı evsiz bohemdi. Gelecek kaygısı taşımıyor, parayı küçümsüyor, eline geçti mi etrafa saçıyor, cebi boşaldığında sağdan soldan rasgele borç alıyordu. Geri ödemeyi hiç düşünmeden ailesinden para alan çocuklar gibiydi. Aynı kayıtsızlıkla, sigara ve çay parasını ayırıp cebindeki son kuruşu ihtiyacı olan birine vermeye hazırdı. Bu hayat tarzından asla utanç duymazdı. O müthiş bir serseri, müthiş bir marjinal olmak için yaratılmıştı. Mülkiyet hakkıyla ilgili düşünceleri sorulduğunda Lalande'ın Napolyon'a tanrıyla ilgili verdiği cevabı verirdi: "Majesteleri, hayatım bo-

yunca ona inanmaya ihtiyaç duyacak en ufak bir neden bulamadım."

Herzen'in çevresinde zavallı Bakunin'in her hali aleyhineydi – bir zamanlar Mina Wagner'i de hayrete düşüren ve hapishane alışkanlıklarının pek de değiştirmeyi başaramadığı muazzam yeme içme alışkanlığı bile. Ailede ona büyük bir hayranlıkla yaklaşan tek kişi üç yaşındaki Liza'ydı. Çocuk çocuğu anlıyordu. Orsett House'ta Bakunin'e "büyük Liza" lakabı takılmıştı.[5]

Galiba konuyla ilgilenen herkes Bakunin'in *The Bell*'de düzenli yazmaya başlayacağını ve Herzen'le Ogarev'in ikili ortaklığının üçlü bir ortaklığa dönüşeceğini sanmıştı. Bir önceki kasımda Bakunin'in kaçışını dünyaya ilk duyuran *The Bell*'di. Yeni yılda muzaffer bir edayla, büyük puntolarla, Bakunin'in sağ salim Londra'ya vardığı duyuruldu. Bir sonraki sayıda editörün uzun yazısı "Bakunin ve biz Rus halkının temsilcisiyiz," diye bitiyordu. Bir ay sonra *The Bell* özel bir ekle Bakunin'in on üç yıldır ilk defa insanlara sesini duyurduğu yazısını yayımladı – bir manifesto: *Rus, Leh ve Diğer Slav Kardeşlerime*. 1848-9 deneyimlerinin ışığında eski devrimci milliyetçilik programını yeniden öne çıkarmaya çalışıyordu. Geçmişte, gücünü yabancı topraklarda israf ettiğini belirtiyordu. Fakat ne Fransa'da ne de Almanya'da kök salmamıştı. Yaklaşmakta olan "büyük zamanlarda" kendini sadece aynı kandan geldiği kimselerin hizmetine adayacaktı. Hayatının geri kalanında "Rusların özgürlüğü için, Lehlerin özgürlüğü için, tüm Slavların hürriyeti ve bağımsızlığı için" mücadele verme kararındaydı. Makalenin içinde özellikle yeni ya da çarpıcı bir şey yoktu. Fakat yayımlanması Bakunin'in programının *The Bell* tarafından onaylandığına kanıt sayılmış ve Bakunin birliğin üçüncü üyesi olmuştu.[6]

Makale eksikti ve son sözleriyle, devamı gelecek hissi uyandırıyordu. Ancak tamamına eremeden birliğin ilk esrimesi söndü ve devrimci üçlünün rüyası kendiliğinden silikleşti. 1862

5 *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 429-30; xvi. 240.

6 *Herzen*, ed. Lemke, xi. 346; xv. 11, 17-21; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 392-5.

Martının sonlarında Bakunin matbaaya tam zamanında yetişen bir makale daha yazdı. Bunun manifestonun devamı mı yoksa bağımsız bir başka makale mi olduğu belli değildir. Her iki koşulda da Herzen makaleyi baskı provasında görünce *The Bell*'de yayımlanmasını reddetti. Makale ortadan kaybolmuştur ve sadece Bakunin'in itiraza yazdığı cevap saklanmıştır.

> Sizden [Herzen ve Ogarev'e hitaben yazmıştır] tam onay almak için tüm yolları denemeden ki bunu sağlamak için gururu ve hatta ikincil kanaatleri bir kenara atmak gerekse bile, size karşı ya da hatta sizden bağımsız bir harekete kalkışmak benim gözümde suçtur, çünkü aslında hedefte bütünüyle hemfikiriz, galiba yöntemler ve araçlar konusunda ayrılıyoruz. Sadece suç değil, düpedüz aptallık olur bu. Londra'ya gelirken taşıdığım inancı, ya da her ne pahasına olursa olsun sizin ittifakınızda –ki bu da içinde birliğin mümkün olduğu tek koşuldur– üçüncü şahıs olma niyetimi bir nebze yitirmiş değilim. Aksi halde sadece iş ortağı ve isterseniz arkadaş oluruz, ama tamamen bağımsız ve birbirimizden sorumlu olmadan.

Ortada neredeyse kesin karar vermeyi gerektiren bir durum vardı. Bakunin ile Herzen, öylece kendi yollarına gitme kararı alıp birbirlerini rahat bırakamazlardı. Şahsi fikirlerinde ve dünyanın gözünde yan yana anıldıklarından, üzülmeden ve sıkılmadan ayrılmaları kolay değildi. İki önemsiz notun dışında *The Bell*'de Bakunin'in ağzından başka yazı yayımlanmadı. Mayısta Herzen ilişkilerini meşum bir dille "dost ve müttefik bir yakınlık" diye tanımlıyordu. Bakunin bu tanımı "aramızda daha fazla kişisel açıklama yapılmayacaktır" yönünde bir samimiyet saydı. Ancak beklentiler yerine gelmemişti. Bir sonraki bölümde açıklayacağımız siyasi farklılıklar, en baştan beri ortada duran mizaç uyuşmazlıklarını alevlendirerek –veya bu yüzden alevlenerek– sürekli bir huzursuzluk kaynağı haline geldi. Haziranda karşılıklı suçlamalar, ardı arkası kesilmeyen tartışmalar ve "açıklamalar" tekrar baş gösterdi. Bakunin, Herzen'in kendisine karşı tavrını "mağrur" ve "küstah" buluyor-

du. Herzen, Bakunin'in ikametini ve eylemlerini Paris'e taşımasına yardımcı olunacağını bildiren kinayeli bir cevap yazdı (mektup günümüze ulaşmamıştır). Bakunin şık ve hazır özrünü derhal iletti:

> Hata bende Herzen. Senden rica ediyorum, sinirlenme. Müzmin beceriksizliğimle kalbimde kötü bir his taşımadığım halde ağzımdan kötü sözler kaçırıverdim. Bana yazdığın o notları almam için *senin* de payına düşen buydu belki de. Beni Paris'e değil, çoktan Kalküta'ya göndermeyi istemen gerekirdi. Şaka bir yana Herzen, bilmelisin ki, sana olan saygım sonsuzdur ve seni tüm kalbimle severim. Hiçbir *arriére pensée* [art niyet] taşımadan ve inanarak eklemem gerekir ki, seni her açıdan, hem yetenek hem bilgi açısından kendimden üstün görüyorum ve bana göre her meselede senin görüşün daha ağırdır. Öyleyse ikincil önemde bir farklılık ihtimalimiz olsaydı bile, beni neden Paris'e göndermek isteyesin ki?

Yaşananlara bakılırsa Herzen sonuna kadar haklıydı. Bakunin'le çalışmak imkânsızdı. Fakat "büyük Liza"nın halini az çok anlıyordu. Bakunin'in patlamaları sevgi dolu bir çocuğun kısa süreli öfke krizlerine benziyordu. Herzen'in içerlemesi çeşitli nedenlere dayanıyordu ve bir kez ortaya çıktıktan sonra zaman birikmiş kötülüğü hafifleteceği yerde derinleştirmeye yaramıştı.[7]

* * *

Bakunin'in Londra hayatı bir dizi silik ve eksik tasvirde kendini gösterir. Üzerinde hemen hiçbir etki yaratmadığı yerel halkla çok kısıtlı bir ilişkisi vardı. Yaptıkları ve yaşadıkları sayesinde İngiliz radikal çevrelerinde adı biliniyordu. Gelişinden birkaç gün sonra bir işçi delegasyonu kaçışını kutlamak için Orsett House'ta onu ziyaret etmişti. Bu vesileyle onunla yapılan görüşme okur sayısı az ve kısa ömürlü radikal bir haftalık

7 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 79-83; *Herzen*, ed. Lemke, xv. 194.

yayında, *The Cosmopolitan Review*'da yayımlanmıştı. Başlangıç aşaması haricinde İngiliz işçi hareketiyle Bakunin arasında başka hiçbir bağlantı kurulmamıştır. Aslında, İngiliz sendikacılığının pratik ve mantıklı pirleriyle evrensel devrimin cıva gibi, hayalperest öncüsü ortak yönler bulmakta ya da çeşitli konularda birbirlerine anlayış göstermekte güçlük çekebilirlerdi. Bakunin'in İngiliz hayat tarzı ya da siyaseti hakkında ne bir bilgisi vardı ne de öğrenme gayreti. İngiliz aristokrasisini en az Rus otokrasisi kadar zararlı buluyordu. İngiliz "köylülerin" nadiren toprak sahibi olduklarını ya da hiç olamadıklarını öğrendiğinde, durumlarının Rus serflerin azat edilmeden önceki halinden kesinlikle beter olduğunu söylemişti.[8]

Başka İngiliz çevrelerinde Bakunin adı daha az sempatiyle anılıyordu. Bunun nedeni Londra'daki günlerinde başından geçen ters bir olaya dayanır. Ağustos 1853'te, yaklaşık iki yıldır tehlikesizce Peter ve Paul kalesinde tutulduğu günlerde, Londra *Morning Advertiser*'ın "yabancı yazarlarından" ve aslında bir Rus sürgünü olan Golovin, Mihail Bakunin'den öylesine "çarın kurbanlarından biri" diye söz etmişti. Birkaç gün sonra bu yazıya cevaben aynı gazeteye, Rus hapishanesinde çürümek şöyle dursun adı geçen "kurbanın" Kafkaslarda Rus ordusuna hizmet ettiği, çünkü "hapiste tutulamayacak kadar değerli bir piyon" olduğu yazılmıştı. Mektubu yazan, Türk dostu ve Rus düşmanlığıyla tanınmış İngiliz David Urquhart'ın* takipçisi Francis Marx adında biriydi. Bu önemli iddia için herhangi bir yetkili kaynak göstermiyordu. Fakat *Neue Rheinische Zeitung*'da beş yıl önce yayımlanan iftirayla yakınlığı, bu tuhaf isim benzerliği ve nihayet Karl Marx'ın Urquhart'tan yana tavrı, *siyasi göçmen* çevrelerinde –muhtemelen Herzen'in zihninde de– bu eski iftiranın yeniden gündeme gelmesinde Karl Marx'ın da payı olduğu gibi yanlış bir kanı uyandırdı. Ayrıca bu izlenimi Marx da yalanlamamıştı. Mesele çok geçmeden

8 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 15; Sutherland Edwards, *The Russians at Home and the Russians Abroad*, ii. 26.

(*) Urquhart, II. Mahmud'a danışmanlık yapmış İngiliz elçisi ve siyaset adamıdır. Yeni Osmanlıları ve özellikle Ali Suavi'yi etkilediği bilinmektedir – ed.n.

kapanıp unutuldu. Ancak, Mart 1862'de Bakunin'in Londra'ya gelişinden iki ay sonra, Urquhart'ın kendi gazetesi *Free Press* yeniden Mihail Bakunin'in aslında bir Rus ajanı olduğu iddiasını yayımladı.

Bakunin makaleyi bizzat görmemişti. Fakat bir hafta içinde iki farklı kişi dikkatini bu konuya çekmişti: o sırada Brighton'da münzevi bir emeklilik hayatı süren eski tanıdıklarından Arnold Ruge ve Orsett House'ta ziyaretini kabul ettiği işçi delegasyonu lideri. Bakunin her ikisine de gerektiği gibi öfkesini dile getiren birer cevap gönderdi. *Working-Man*'in bir sonraki sayısında *Bakunin Londra'da* başlıklı övücü bir makale yer alıyordu. Bu makaleyle ve *Free Press*'te Herzen'in yazdığı bir protestoyla dedikoduların bir kez daha arkası kesildi. Ancak olayın en karmaşık tarafı Bakunin'in Karl Marx'a karşı tutumuydu. Marx'tan hoşlanmayan ve 1853'teki hadiseyi unutmayan Herzen, Reichel'e yazdığı kişisel bir mektupta bu saldırıdan "Almanların ve bir İngiliz manyağın" işi diye bahsediyordu. Alman düşmanı Bakunin'in Herzen'in şüphelerini paylaşmaması tuhaf olurdu. Bununla birlikte, aynı fikirdeyse bile Marx'a karşı hiç kötü niyet beslememişti. Bu tarihlerde yazdığı mevcut mektuplarında iftiralar için Urquhart'tan başka kimseyi suçlamıyordu. İki buçuk yıl kadar sonra Marx'la samimiyetle görüşecekti. Uzun zaman sonra, Bakunin-Marx çekişmesi hararetle genel bir ihtilaf konusuna dönüştüğünde, Bakunin Londra'da "küçük bir İngiliz gazetesinde yayımlanan, Alman komünizminin liderleri sevgili ve saygılı arkadaşlarım tarafından yazılmış ya da teşvik edilmiş bir dizi makaleyle" nasıl "karşılandığından" bahsedecekti. Marx'ın bu meseleye karıştığına dair en ufak bir kanıt yoktur.[9]

Bunun dışında Bakunin'in İngiltere'deki yaşamla bağları sıradan ve rastlantısaldı. On bir yıl önce Hyde Park'ta gerçekleştirilen Büyük Serginin ihtişamını South Kensington'da yinelemek için yapılan Uluslararası Serginin hazırlandığı yıldı. Fakat Bakunin bu etkinliğe hiç ilgi göstermedi. Londra'nın eğlence hayatıyla ilgili sadece Tchorzewski'nin bir keresinde onu Eldo-

9 *Herzen*, ed. Lemke, vii. 303-6, 314-16; xv. 71, 126-7, 129-31; Ruge, *Briefwechsel*, ii. 218-19.

rado Music Hall'daki "canlı heykelleri" görmeye götürdüğü biliniyor. Hiç İngiliz arkadaşı yoktu. Tanıdıklarının sayısı da çok azdı. Şüphesiz Koe'yi Blackheath'deki evinde ziyarete gitmişti, zira bundan bir sonraki yıl yurtdışından gelen mektuplar için (Bayan Welch'in Paddington Green'deki adresi tehlikeli olmaya başlayınca) bu adresi kullanıyordu. Gün geliyor mektuplarının British Museum'da Mr. Raltson –sonradan adını Turgenyev'in ve diğer Rus klasiklerinin İngilizce çevirileriyle duyuracak bu şahıs tek akademik bağlantısıydı– eliyle kendisine gönderilmesi istiyordu. Bakunin'in İngilizlerle başka bağlantıları hakkında pek fazla bilgi bulunmuyor. Uluslararası demokratik hareketin az sayıdaki İngiliz partizanlarından, Londra'da farklı milletlerden pek çok siyasi sürgünü nezaketle karşılayan ve Bakunin'le Herzen'in evinde tanışan ahşap gravürcüsü William Linton, onu "yürekli, bozulmamış bir dev (iki metrelik), çektiklerine rağmen neşeli ve komik" diye tanımlamıştı. Rus olan her şeye karşı mesleği gereği ilgi duyan gazeteci Sutherland Edwards, "her şeye şiddetle itiraz eden" bu yeni misafirin siyasi fikirlerini beğenmemişti. Ancak görünüşe göre bu beğenmezlik belli ölçüde bir arkadaşlık kurulmasını engellememişti. Bakunin'in Londra'da kaldığı döneme ait en parlak anısı Edward'ın evinde yaşadığı bir olayla ilgilidir. İlgili ev sahibi, konuğunun sürekli aynı kirli görünümlü kırmızı pazen gömleği giydiğini fark edince, hizmetçisine Bakunin uyurken sabah erkenden odasına girmesi ve yıllanmış giysiyi alıp yıkadıktan sonra kalkmadan önce ona teslim etmesi talimatını verdi. Planları maalesef suya düştü, çünkü kırmızı pazen gömlek aynı zamanda gecelik niyetine kullanılıyordu.[10]

* ✲ *

Bakunin, İngilizce'yi hiçbir zaman gündelik konuşma dili ötesinde öğrenmedi. Haliyle Londra'da yerli halktan daha çok

10 Lemke, *Ocherki*, s. 36, 75; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 96; Linton, *European Republicans*, s. 276; Sutherland Edwards, *The Russians at Home and the Russians Abroad*, ii. 26. Gömlek hikâyesi yazara olayı bizzat Sutherland Edwards'ın ağzından dinleyen Prof. Gilbert Murray tarafından aktarılmıştır.

yabancılarla görüşüp konuşuyordu. 1848-9 ayaklanmalarından beri Londra'da yerleşen çok sayıda yabancı sürgünden başka, Sergi yurtdışından pek çok siyasi konuğu ya da sırf meraktan gelen gezginleri çekmişti. Bunlar arasında en önemlisi III. Napolyon'un kuzeni Prens Jerome Bonaparte'tı. Üç yıl önce kral Victor Emmanuel'in kızıyla evlenmesi sayesinde İmparator ve Cavour arasında uzlaşma sağlanmıştı. Ziyareti sırasında, liberal ilkeler hakkında bir takım şatafatlı sözlerle Polonya'ya karşı Fransızların resmi sempatisini kaynaştıran Prens Jerome, önde gelen bazı Polonyalıları ve sempatizanlarını görmek istediğini dile getirdi. Bakunin, Herzen ve Ogarev'in davet edildiği bir öğle yemeği düzenlendi. Davet gizli tutuldu ve neler olup bittiğine dair maalesef hiçbir kayıt bulunmuyor. Fakat, yemekte bulunan konuklardan Kelsiev'in aktardığına göre Mihail çeşitli "ekonomik ve devrimci teoriler" geliştirmiş ve saygın konuk devrimci literatür ve ilanların neşriyatı için acele Doğu Avrupa'daki Fransız konsolosluklarının yardımını önermiştir. Böyle bir söz verildiyse de, yerine getirilmedi; bu resmi ziyaret tarihin ve Bakunin'in fikirlerinin gidişatını etkilemedi. Muhtemelen, Bakunin birkaç ay sonra Orsini'nin 1857'de III. Napolyon'a suikast girişimindeki suç ortağı Simon Bernard'ın cenaze törenine katıldığında olaydan habersizdi ve merhum komplocu hakkında övgü dolu bir konuşma yaptı.[11]

1862 yazında Mihail Bakunin'i Londra'da arayıp bulan gezginler arasında çoğunluk, doğal olarak Slavlardı. Rus ve Polonyalı ziyaretçilerin çoğu Mihail'in huzursuz kafasında yeniden yeşermeye başlayan Rusya ve Polonya'da devrim düşlerinin koyu takipçisiydiler. Diğer ziyaretçiler uzun zamandır kalbinde yatan bir ülkünün anılarını tazelemişlerdi –Orta Avrupa Slavlarının özgürlüğü. 1849'da özgür geçen son aylarında zihnini temelde meşgul eden buydu. Sibirya'nın alacakaranlığından çıktığında ilk aklına gelen yine buydu.

11 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 366, 505.

> Avusturya İmparatorluğunun yıkılması, bütünüyle yok edilmesi benim son sözüm olacak. [San Francisco'dan Herzen'e yazdıklarından]. Son eylemim demiyorum, bu fazla küstah kaçardı... Ve ondan sonra muzaffer ve özgür Slav federasyonu geliyor – Rusya'mız, Ukrayna, Polonya ve tüm Slav halkları için tek çıkış yolu.

Bakunin'in hayalinde yaşayan 1849 dünyasında Avusturya İmparatorluğunun temeli açıkça sallantıdaydı. Devrilmesini arzulamak hiç de mantıksız görünmüyordu ve Bakunin'in çözmeyi iş edindiği sorunlar yumağının anahtarı buydu.[12]

1862 Londrasında Bakunin birkaç hafta boyunca bu on üç yıllık idealini beslemeyi sürdürdü. Çek ulusal hareketinin aristokrat liderleri "bütünüyle Almanlaşmışlardı" ve saf dışı bırakılmaları gerekiyordu. Ulusal devrim "eğitimli gençlik" ve "halk" arasındaki işbirliğine dayandırılmalıydı. Bu devrim gerçekleştirildiğinde, Rusya'yı da içine alacak şekilde pan-Slav federasyonuna sıra gelecekti. Bakunin, 1849'da yaşanan felaketlerin ardından Londra'ya firar eden eski dostlarından Adolf Straka ile yeniden görüştü. Straka geçimini öğretmenlik ve yazarlıkla kazanıyordu, İngiliz vatandaşı olmuştu ve muhtemelen artık Slav milliyetçiliğinin ateşli savunucularından değildi. Paris ve Cenevre'de Çek milliyetçiliği propagandasını idare eden Joseph Fric de sürgünlerden biriydi. Straka sayesinde Bakunin Fric'in kardeşlerinden birinin (Vyacheslav) hâlâ Prag'da olduğunu öğrendi. Vyacheslav'a bir mektup yazdı. Bu mektupla birlikte Joseph'e de açık bir mektup iletiyor ve aleni biçimde Bohemya'da ulusal devrimci hareketi canlandırmayı tasarlıyor, ayrıca yukarıda taslağını verdiğimiz Slav ajandasını öne sürüyordu. Ancak mektuplar niyet edilen kişiye ulaşamadı.

Aslında bu umutsuz bir girşimdi. Müzmin hayalperest Bakunin bile artık dünyanın 1849'daki gibi olmadığını kavrayabiliyordu. İmparator Francis-Joseph rahatça ve oybirliğiyle Avusturya tahtına oturmuştu. Villa-Franca şokunu atlatmış

12 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 75-6.

ve İtalya hakkında III. Napolyon'la görüş birliğine varmıştı. Görünüşe göre Slavlardan başka sadık tebaası kalmamıştı. İngiltere'de herkes İtalyan hürriyetinin coşkulu taraftarıydı. Fakat kimse Çeklerin, Hırvatların ya da Slovakların yanlışlarından ya da amaçlarından haberdar değildi. Vyacheslav Fric, Büyük Sergi için Londra'ya geldi ve Bakunin kendisiyle herhalde burada görüştü. Ancak görüşmelerine dair bir belge yoktur. Çek ulusal devrimci hareketi hiçbir canlanma göstermedi. 1862 yılı boyunca Bakunin giderek Polonya'nın meselelerine yoğunlaşıp Orta Avrupa Slavları üzerine kafa yormaktan vazgeçti.[13]

Bakunin'in Slav davasıyla meşguliyeti yine de Londra'daki iki önemli siyasi sürgün grubuna, Almanlara ve İtalyanlara karşı tutumunu fazlasıyla etkiledi. Londra'daki ilk aylarında Bakunin'i kasıp kavuran Alman fobisi ilginç bir psikolojik sorunu ortaya koyar. Hapse girmeden önce bununla ilgili bir ize rastlanmaz. Nefretini ilk olarak, daha çok I. Nikola'nın imtiyazı için *İtiraflar*'da vurgular. Ancak bu belgenin yarı içtenliğinin en inandırıcı ölçülerinden biri de, her ne kadar burada bir nedeni varsa da, Alman karşıtlığından sağladığı fayda ortadan kalktığında bile duygusal yükünün bir parçası kalacak kadar yaratılışına uygun olmasıdır. Londra'daki Bakunin tutumundaki değişiklik konusunda yeterince dürüsttü. Mayıs 1862'de, "artık 1849'da Bohemya'da yaptığım gibi Slavlarla Almanları uzlaştırmaya kalkışmayacağım," diye yazıyordu. Ve aynı tarihte Fric'e yazdığı mektubunda "Panslavizm, olumsuz anlamıyla Almanlardan nefret etmek demektir," diyordu. Bir ay sonra yengesi Natalie Bakunin'e yazdığı bir mektupta ise niyeti daha açıktı:

> Sadece ve sadece Leh, Rus ve pan-Slav davasıyla meşgulüm; sürekli ve ateşli bir inançla Almanlardan nefretle söz ediyorum. Voltaire'in tanrı için söylediği gibi, diyorum ki eğer Almanlar olmasaydı onları icat etmemiz gerekirdi,

13 Lemke, *Ocherki*, s. 88-9, 485-95. Fric kardeşlerin ve Adolf Straka'nın eylemlerine dair bilgi yazara Praglı Dr. Czechjan tarafından aktarılmıştır.

çünkü Slavları onlara karşı besledikleri ezeli nefretten daha mükemmel birleştiren başka bir şey yoktur.

Bakunin hayatının başka hiçbir döneminde bu denli keskin bir ırkçı nefret beslememişti. İlerleyen zamanlarda Marx ve Utin'le çatışmasının nedeni olan anti semitik ifadeleri bile daha yüzeysel ve daha merhametlidir.

Bu Alman fobisi patlamalarının ne boyutta Herzen'in etkisine dayandığını tahmin etmek güç. Londra'daki Alman siyasi sürgünlere Herzen, sert bir dille saldırıyordu. Onlar da bu antipatiye karşılık veriyordu; aralarındaki ilişki yıllar önce kesilmişti. Herzen muhtemelen Bakunin'i *Morning Advertiser* ve *Free Press*'te çıkan iftiralarla ilgili Marx'tan şüphelenmeye yöneltmişti. Elimizdeki belgelere göre, Londra'da Bakunin'in gelişine ilgi gösteren tek Alman, karşılıklı nazik ama resmi mektuplaşmayı sürdürdüğü Arnold Ruge'du. Görüşüp görüşmedikleri belli değildir. Ruge,[14] şair Freiligrath'a Bakunin'i Panslavizmin savunucusu olmasına rağmen Rus milliyetçisi olmamasından ötürü savunmaya yeltendiği bir mektup yazmıştır.

Bakunin'in İtalyanlarla alışverişinde de pan-Slav coşkusu baskın bir etkendi. Sessiz ve korkusuz fanatik [Giusseppe] Mazzini yirmi yılı aşkın süredir Londra'da bulunduğundan hem Londra'daki tüm siyasi sürgünlerin duayeniydi, hem de içlerinde Herzen ve Ogarev'e en yakın duran oydu. Geçmiş yıllarda Bakunin, İtalyan liderlerin yarı milliyetçi, yarı dinci mistisizmiyle çatışmaya düşmüştü. Ama şimdi ateşli milliyetçilik aralarında bir bağ kuruyordu. Bakunin, Mazzini'yi "çok sık" görüyor, "onu seviyor ve sayıyor" ve belli ki kendisi de ondan aynı sempatiyi görüyordu.

> İtalya [Fric'e yazdığı açık mektuptan] Avusturya'nın tek uzlaşmaz düşmanı. Fazlasıyla yaşlı olmasına rağmen İtalya diğer Batılı halklardan çok daha genç. İçinde, onu kendiliğinden Slav halklarıyla buluşturacak canlı bir geleceğin izlerini saklıyor. Güvenilir kaynaklardan edindiğim

14 Lemke, *Ocherki*, s. 90, 490; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 8; Ruge, *Briefwechsel*, ii. 218, 221.

bilgilere göre İtalya Slavlara özel bir ilgi göstermeye başlıyor ve bizimle birleşmek gibi ciddi bir niyetleri var. İtalya Avrupa'daki tek dostumuz.

Aynı zamanlarda Garibaldi'ye "Slavların Alman nefreti, tam anlamıyla İtalyanların Avusturya nefretine karşılık geliyor ve ikincisi İtalya'yı birleştirmeye nasıl yardımcıysa, Alman nefreti de Slavları öyle birleştiriyor," diye yazıyordu. Mektuplaştığı bir başkasına da, İtalya'ya "İtalyanlarla Slavları birleştirmek için çalışabileceği" bir seyahat tasarladığını yazmıştı. Ancak bu ilginç proje gerçekleşmedi. Bakunin, Londra'yı terk ettiğinde aklı başka bir yerdeydi.[15]

* * *

Londra'daki yeni hayata dalan Bakunin geçmişin bağlarını unutamazdı. Erkek kardeşlerinin Bakunin'in yaşadıklarına fazla ilgi gösterememeleri belki de bazı özel nedenlerden kaynaklanıyordu. En küçükleri Alexander, Mihail'in kaçışı esnasında Batı Avrupa'daydı. Hayatını halen ailenin yüz karası olarak sürdüren Alexander rezil bir aşk ilişkisi içindeydi ve Floransa'da kendini öldürmeye kalkışmıştı. 1862 Ocak ayı ortalarında ağabeyini ziyarete Londra'ya geldi. Ancak buluşmaları pek de iyi olmadı. Sonradan Mihail, "buluştuk ve birbirimizi hiçbir türlü anlayamadık," diye yazacaktı. Herzen, Alexander'ın sözlerini "kurşun kaplı demir kadar ağır" bularak ona nedense "Dromedary* Bakunin" lakabını taktı. Turgenyev'e sporcu yaşantısı boyunca hiç "bu kadar sıkıcı bir hayvanla" karşılaşıp karşılaşmadığını soruyordu. Her koşulda Alexander maddi yardımda da bulunamazdı. Bundan birkaç hafta sonra eve dönecek parası bile olmadığından İtalya'da mahsur kalmıştı. Bu sırada Mihail'in öteki erkek kardeşlerini daha muhteşem bir kader bekliyordu. Liberal hevesler devam ederken, Nikola ve Alexis Tver eyaletinden on üç toprak sahibinin Çar'a yazdığı bir dilekçeye

15 Guillaume, *Internationale*, i. 292; Lemke, *Ocherki*, s. 86-8, 492; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii.277.

(*) Tek hörgüçlü deve anlamında.

imzalarını koydular. Serflerin özgürleşmesi sonucu doğan koşullardan duyulan hoşnutsuzluğu dile getiriyor ve kararnameyle kendi topraklarındaki köylülere yüklenen maddi külfeti üzerlerine almayı öneriyorlardı. Böyle bir küstahlık elbette kabul edilemezdi. Dilekçeyi imzalayanlar birkaç ay süreyle Peter ve Paul kalesine kapatıldılar. Sadece Paul serbestti ve Rusya'daydı. O da belki bilerek belki ilgisizlikten Mihail'e yazmıyordu. Varvara ölmüş, Alexandra evlenmiş, Tatyana sessizliğe gömülmüştü. Mihail'in Premukhino ile tek bağı Paul'un karısı ve General Korsakov'un yeğeni Natalie'ydi.[16]

Mihail'in hiç yüzünü görmediği tek aile üyesi Natalie Bakunin'e yazdığı mektupları arasında dokunaklı bir not göze çarpar. Uzun zamandır onlardan mektup beklemekten vazgeçtiği için kız kardeşlerinden ve annesinden haber vermesini rica eder. "Hayatı boyunca sevdiği şeyden mahrum kalmaya mahkûm edilmiş" biri gibi hissetmektedir. "Teoriden" usanmıştır. Yabancı bir kıyıya savrulmuş, sadece "sevgiye, canlı sevgiye" susamış haldedir ve sevgi şimdi onun için Orta Sibirya'da arkasında bıraktığı Polonyalı kızda vücut bulmaktadır.

> Sevgili kardeşlerim [Nisan 1862'de Natalie'ye yazdığı mektuptan], sizden sadece tek bir ricam var. Karımı yanıma getirmeme yardım edin. Önce Irkutsk'tan Premukhino'ya ve sonra Premukhino'dan Londra'ya... Bence tanıdığınızda onu seveceksiniz; bunu gerçekten hak ediyor. Fakat asıl mesele bu değil. Ben onu seviyorum ve ona ihtiyacım var.

Haziran'da bizzat Antonia'ya yazdı:

> Seni düşündükçe kalbim sızlıyor. Gece gündüz sadece seni düşlüyorum. Sen yanıma gelir gelmez birlikte İtalya'ya gideceğiz. Orada her şey keyifli ve daha güzel olacak, yapacak bir sürü iş olacak. Sakın korkma canım, bir hizmetçin ve geçimimize yetecek paramız olacak- yeter ki gel!

16 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 48-9, 54; Lemke, *Ocherki*, s. 23, 124, 127-8.

Tomsk'da ilginç evliliğine neden olan duyguları, Londra'da kalbine hâlâ hükmediyordu.[17]

İktidarsızlığı dile düşmüş yaşlı ve çökmüş bir adamın, Polonyalı bir tüccarın daha yirmili yaşlarına gelmemiş kızıyla anormal koşullarda gerçekleşen evliliğine ne kardeşlerinin ne de arkadaşlarının itirazsız bakmaması şaşırtıcı sayılmaz. Premukhino'daki aile fertleri Antonia'yı aralarına almaya, hele ki seyahatinin masraflarını karşılamaya hiç istek göstermediler. Herzen, Bakunin'in hiçbir planını ciddiye alamıyordu. Hatta daha hoşgörülü sayılabilecek Turgenyev bile "başkasını aramak" için zamanı varken karısını getirtmeye kalkmayı delilik sayıyordu. Antonia'nın kendisi ise çağrıldığı yabancı ve uzak ülkede maddi imkânlarının garantiye alınacağını bilmeden iki kıta arasında çetin bir yolculuğa çıkmak konusunda haliyle tereddüt içindeydi. Bakunin yaz boyunca çeşitli engelleri aşmak için yılmaksızın uğraştı. Mayıs 1862'de birkaç günlüğüne Londra'ya gelen Turgenyev'i erkek kardeşlerine 200 ruble "borç" vermeye ikna ettiği gibi Nalbandyan adında bir Ermeni'den de 300 ruble almayı başardı. Şüpheciliği cömertliğine nadiren gölge düşüren Herzen'den 80 pound için söz aldı. Daha fazla gerekiyorsa bunu da erkek kardeşleri karşılamalıydı. Olağanüstü özgüveniyle Mihail onlara bunun kendilerinden son talebi olacağı sözünü veriyordu. Büyük bir ihtimalle inanmadılar, ama sonunda ısrarlarına razı geldiler. Antonia eylülde Premukhino'ya çağırıldı ve kendisine yolculuğunun ilk etabı için gerekli para gönderildi.[18]

Buna rağmen bazı gecikmeler yaşandı. Mayıs ayında Bakunin General Korsakov'a karısının yanına gönderilmesi ricasıyla yazmıştı. Ancak general yaz tatili için Amur'daydı. Petersburg'daki yetkililer Bakunin'in "karısı yanında olan adam karısı yanında olmayan adamdan daha az tehlikelidir" sözüne katılıp katılmadıklarından emin değildiler. Ayrıca Bakunin pasa-

17 Lemke, *Ocherki*, s. 26-7, 120, 127; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii.20.

18 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 52, 110; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 93-4; Lemke, *Ocherki*, s. 25, 165-6; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 552; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii.21.

port talebi geri çevrilirse Antonia'yı Itrusk'tan kaçırmak için arkadaşlarını devreye sokacağını söylüyordu. Bu heyecan verici alternatife her nasılsa gerek kalmadı. Kasımda Antonia yola koyuldu. Noel ve yılbaşı gecesini Premukhino'da geçirdi. Şubat 1863'te Rusya'dan ayrılırken sınıra kadar bir polis memuru ona eşlik etti. Son hareketinden önce yanında herhangi bir belge ya da mektup taşımadığına ve bir daha Rusya'ya dönmeyeceğine dair bir ifade imzaladı.[19]

19 Lemke, *Ocherki*, s. 26, 78, 171; *Materiali*, ed. Polonsky, ii. 554.

İKİNCİ BÖLÜM

Siyasi Hedefler

Bakunin, Londra'ya 1861'de Rusya tarihsel açıdan kritik bir dönemeçteyken gelmişti. Serflerin bir önceki bahar özgürleşmesi, uzun zamandır tırmanan bir bekleyişin doruk noktasıydı. Kırım Savaşı yenilgisinden ve II. Alexander'ın tahta çıkışından beri, gerek yurtiçinde gerek yurtdışında Rusların tamamı reform ihtiyacı fikrinde birleşiyordu. *The Bell* bu müşterek özlemin sözcüsüydü. Resmi anlamda Rusya'da kabul görmüyorsa da, Rus liberalizminin yarı resmi yayın organı haline gelmişti. Beş yıl boyunca reformcular kendi cephelerindeki gelişmeleri yazarken, gericiler sessiz ve sinsi bir tıkanma içindeydiler. Fakat bir kez zirveye ulaşıldıktan ve serflerin özgürleşmesi hayata geçirildikten sonra önemli bir duraklama yaşandı. Her iki taraftan da eleştiriler gelmeye başladığında sevinç çığlıkları neredeyse kesilmişti. Bazıları, tanıtımı iyi yapılan bu başarıyı gerçekleştiren reformun bir başka nesilde meyvelerini toplayacağını düşünüyordu. Demokrasi iştahları açılan diğerleri ise tatmin olmamıştı. Otokrasinin hüküm sürmeye başladığını ve şimdi yeni imtiyazlar için bastırmanın tam zamanı olduğunu hissediyorlardı. Rusya'da kafalar bir kez daha muhafazakâr ve radikal kamplara bölünmeye başladı. 1861 yaz ayları boyunca bazı genç radikaller gizli bir siyasi dernek kurdular. Sonbaharda Petersburg Üniversitesinin kapatıl-

masına varan bir takım huzursuzluklar baş gösterdi. Ilımlı liberaller korkutulmuş ve polis yeni güvenlik tedbirleri geliştirmeye başlamıştı. Bir tarafta ajitasyon ve komplo diğer tarafta kuşku ve baskıyla karşılığını buluyordu. Düşman kuvvetler kendilerini gerici ve devrimci, tarihe mal olmuş pankartlarla ifade ediyorlardı. Ellili yıllardaki liberal ara dönemin vadesi dolmuştu.

Bakunin, Londra'ya vardığında yeni düzenin tezahürleri henüz fark edilir durumda değildi. Herzen'in liberalizmiyle yeni neslin radikalizmi ya da "nihilizmi" (sözcük yeni yeni moda olmak üzereydi) arasındaki kırılma henüz yeterince belirgin değildi. Ve Bakunin de Herzen'in kendisi gibi, Herzen ve devrimcilerin hâlâ aynı davaya hizmet ettiğine inanabilirdi. Ancak olaylar farklı seyretti. 1862 baharında, Petersburg'da tahrip edici yangınlar çıktı ve resmi ağızlarca eylemler "nihilistlere" atfedildi (neredeyse hiçbir temele dayandırılmadan). Karakteristik bir unvanla "Genç Rusya" adında yeni bir gizli örgüt türedi ve "merkezi devrimci komite" adına bildirileri yayımlandı. Petersburg yangınlarını takip eden kargaşada Herzen iki taraflı konumunun tüm semeresini topladı. Bakunin'in eski düşmanı hain liberal Katkov'un idaresindeki resmi basın Herzen'e ilk defa açıkça saldırdı ve onu nihilizmin gerçek babası ilan etti. Bunun üzerine Petersburg olaylarından yeni çıkmış genç bir öğrenci kız, başkentteki yangından sahiden Herzen'in mi sorumlu olduğunu araştırmak için Orsett House'a geldi. Bu tarz eleştirilere karşı aşırı hassas davranan Herzen, dengeyi bulmaya ve "Genç Rusya" manifestosunu uygunsuz ve "Rusluktan uzak" ilan ederek tarafsızlığını ispatlamaya çalıştı. Ancak bu orta yolcu hali muhafazakârları yatıştırmıyor, üstelik devrimcileri uzaklaştırıyordu. *The Bell*'in tirajı birden düştü. Umutsuzluğa kapılan Herzen, Sağdan ve Soldan tehlike sinyalleri alıyordu. Ilımlı bir adamdı ve kriz anlarında ılımlı adamların başına gelenleri yaşamaya mahkûmdu. Ağustosta mektuplaştığı bir arkadaşına sıkıntı içinde, "liberal parti iki çark arasında yok olup yerin dibini boylayacak," diye yazıyordu.[1]

1 *Herzen*, ed. Lemke, xi. 226; xiv. 382; xv. 391.

Ancak Herzen yolların ayrılmasına tereddütle bakarken ve Ogarev korkuyla Sola yanaşırken, Bakunin'de kasvetten de, tereddütten de, korkudan da eser yoktu. O, 1861 Aralık akşamı Orsett House'a ayak bastığında Herzen'e yarı unutulmuş geçmişten gelen anakronik biri gibi görünmüştü. O günden beri durum süratle tersine dönmüştü. Hapis yılları Bakunin'in hayatından on yılı alıp götürmüştü. Liberal dönemi Herzen ve *The Bell* adlarıyla bütünleşmişti. Devrimci kırklardan devrimci atmışlara ara vermeden geçmişti, sadece dönemler arasındaki sürekliliğin ayırtındaydı. 1862 sonbaharı geldiğinde anayasal devrimin çıkmaz sokaklarında halen ağır adımlarla yürüyen Herzen geçmişe ait bir karaktere dönüşmüştü. Devrim dışında bir ilerleme biçimi hayal dahi edemeyen Bakunin yeni gelişmelerin kervanına katılmıştı. Herzen'i felce uğratan ikilem onu korkutmuyordu. Herzen ne denli ılımlıysa o da o denli aşırılık yanlısıydı. Orta yol kadar nefret ettiği bir şey yoktu. Devrimcilerle ılımlılar arasındaki yol ayrımı belirginleşince, 1848'dekine kıyasla 1862 yılında artık hangi tarafta yer alacağına dair şüpheye yer yoktu.

Bakunin ve Herzen arasındaki meselede bu temel yol ayrımı, aynı şekilde temelden kaynaklanan bir yöntem ayrılığıyla güçleniyordu. Herzen sadece orta yolcu değil, aynı zamanda gazeteciydi. Bakunin'in Londra'ya gelişinden önce, dört yılı aşkın bir süre sürekli ve bütün gücüyle kamuoyu üzerine çalışmıştı. Kendine mürit aramamış, parti kurmamış, görüşlerini duyurmak dışında hiçbir siyasi etkinliğe girişmemişti. Dört yılı aşkın bir süre, *The Bell*'in yüzlerce nüshası ülkeye geri dönen gezginler ya da posta vasıtasıyla Rusya'ya gizli gizli sokulmuştu. Gizlilikten hazzetmeyen Herzen asla kaçak bir iletişim sistemi kurmaya gerek duymamıştı. Kendisine bilgi temin edenleri de, yayınlarını edinmek isteyenleri de kendi yöntemlerini bulmakta özgür bırakmıştı.

Bütün bunlar Bakunin'e amatörce geliyordu. Bakunin kendine özgü bir eylem adamı tavrıyla gazetenin ağır etkisini küçük görüyordu. Gazeteci sadece aristokrasiye ve aydınlara hitap edebilirdi, çünkü hemen her yerdeki –ve özellikle Rusya'daki–

halkın büyük çoğunluğu kara cahildi. Halka başka araçlarla ulaşılması gerekiyordu. 1848'de Mihail her türlü açık ve kabul gören devrimci örgütlenmeye abesliği nedeniyle karşı gelmek gerektiğini öğrenmişti. Özgürlüğünün son aylarında yeraltından komplo yürütmek konusunda ilk iptidai denemesini gerçekleştirmişti. Şimdi 1862'de, on üç yıl önce mecburen bıraktığı işi yeni bir hevesle ele almaya hazırdı. 1849'da Bohemya'da bir devrimci komplo ağı kurmayı hayal ediyordu. Şimdi bu büyük hedefini daha geniş Rus topraklarına kaydırmıştı. Bakunin devrimin sadece bir sona ulaşma aracı olduğuna inanmıyordu. Komplo ve entrika onun sanatıydı; komplo ve entrikayı seviyordu. Son toplamda bir devrim örgütlemeyi amaçlayan ve şimdi de Herzen'in Rusça yayınlarını dağıtmakla görevlendirilmiş gizli ajanları her yerde ayarlayabilirdi. Kendisi bu hareketin bizzat genel direktörü olacaktı. Herzen de broşür yazarı.

Maalesef, bu tasarının anlaşılması Bakunin'in tasarının uygulanması için yaptığı planlar kadar önemliydi. Uluslararası Sergi'nin yapıldığı yıl Londra'ya pek çok Rus gelmişti. Yolu Mihail'inkinden geçen hemen herkes, nerdeyse habersiz, kendini onun ajanı olmuş buldu. Son derece farklı yeteneklerde kişilerdi bunlar. Mihail'e karısının yolculuğu için para bulmasına yardım eden Nalbandyan gibileri devrimci davaya samimi bir sempati duyuyor ve ne yaptıklarını biliyorlardı. Ama mesela Marquis de Traversi adında biri tıpkı diğer Rus turistler gibi sadece meraktan siyasi sürgünleri ziyarete gelmişti. Voronov adında genç bir gazeteci Londra'ya Sergi'yi görmeye geldiğini ve Bakunin'le tesadüfen karşılaştığını söylemişti. Ancak bu adamların her biri Bakunin'in ağına düşen balıklardı. Onlara kim olduklarına bakmaksızın ve hatta bazen kendileri istemedikleri halde kucak açtı. Hiçbir itirazı dinlemiyor, geri çevrilmeyi kabul etmiyordu. Onlara görevler ve talimatlar verdi, ellerine yanlarında Rusya'ya götürecekleri tomarla yasadışı yazı tutuşturdu, kendisiyle gizlice haberleşmekte kullanacakları şifreler verdi. Bu şekilde donatılan bu tasasız ya da bazen kafasız casuslar, Rus gizli polis teşkilatının sistemli ve acımasız pençesine düştüler.

Bakunin'in şifrelerinin çoğu elimize ulaşmıştır. Dokunaklı bir sadelik taşırlar. En başlarda Herzen "özel beyefendi" ya da sadece "özel kişi", Herzen'in oğlu "küçük" ve Ogarev "şair"dir. Bu maske, en bilgisiz polisi bile kolay yanıltacak gibi değildir. Daha sonra kavranması biraz daha güç bir başka şifrede Herzen'den "Baron Tiesenhausen," Ogarev'den "Kosterov," bir hapishaneden "kafe" bir Türk'ten "ayakkabıcı" vb. diye bahseder. Bir başkasında Bakunin'in kendisi "Brykalov" olur ve kendinden üçüncü tekil şahıs kullanarak bahseder. Tuz satış fiyatlarındaki düşüşle, ya da pirinç fiyatlarındaki artışla ilgili anlamsız cümleler görünüşte yazdıklarını bir iş mektubuna benzetme gayretiyle metne yedirilmiştir. Bakunin oyunun en temel kuralını görmezden geliyordu. Şifreli bir mektup yazıp, şifreyi de zarfın içine koyabilirdi. Açık bir dille mektubuna başlayıp, sonra "ya da hayır! sözlükle yazsam daha iyi olacak," diyerek şifreli yazıya geçebilirdi. Bu naif belgeler Bakunin'in ciddi bir komplocu sayılabileceği iddialarını çürütmeye yeter. "Büyük Liza" tıpkı üç yaşındaki adaşının bebekleriyle oynadığı hayali oyunlar gibi masum bir ruhla şifrecilik oynuyordu.[2]

Karşılıklı yazıştığı kişiler içinse durum daha zararsızdı. Son birkaç aydır, Alexander tahta çıktığından beri, Rus yetkililerin Londra'daki sürgünlere hoşgörüsü birden değişmişti. Peter ve Paul kalesinden, Schlüsselberg ve Sibirya'dan gelen hayata küsmüş bir ajitatör tarafından desteklenen *The Bell* editörleri bundan böyle halk düşmanı muamelesi göreceklerdi. Faaliyetleri ve yandaşlarıyla ilgili rapor vermek üzere Londra'ya gönderilen casus polis, Herzen'in Çarşamba ve Pazar günleri Orsett House'da verdiği afakî öğle yemeklerine katılmakta hiç zorlanmamıştı. Böylece yetkililer Londra'ya gelen Vetoşnikov adında bir tüccarın temmuz başlarında, yanında sürgünlerden Rusya'daki sempatizanlara yazılmış mektuplarla Petersburg'a döneceğini öğrendiler. Vetoşnikov 5 Temmuz 1862 günü söylendiği gibi sınırı geçerken tutuklandı.[3]

2 Lemke, *Ocherki*, s. 28, 75, 78-81, 106, 115-6, 130.

3 Lemke, *Ocherki*, s. 20-21.

Vetoşnikov'un yakalanması son toplamda otuz iki kişiyi içine alan uzun bir sorgunun başlangıcıydı. Üzerinde bulunanlar arasında Bakunin'den Nalbandyan'a yazılmış iki şifreli mektup, Bakunin'den Natalie Bakunin'e, Herzen ve Ogarev'den zamanın en önemli gizli siyasi örgütü *Ülke ve Özgürlük*'ün lideri Nikola Serno-Solovieviç'e mektuplar yer alıyordu. Serno-Solovieviç ve Nalbandyan derhal tutuklandılar. Nalbandyan'ın elinde Bakunin'den gelen çeşitli şifrelerle yazılmış en az beş ve Turgenyev'den de bir mektup bulunuyordu. Mektuplarda gizli yazışmaların ulakları olarak anılan kişiler arasında Voronov ve Marquis de Traversi adları görülüyordu. Her ikisi de tutuklandı; Marquis'in evinde yapılan aramada Bakunin'in çeşitli adreslere gönderdiği mektupların yanı sıra –karısına, Natalie Bakunin'e, Nalbandyan'a ve Turgenyev'e– karısından Bakunin'e yazılmış bir mektup ortaya çıktı. Kaygısız Marquis mektupların hepsini sevinçle kabul etmişti ancak yerlerine ulaştırmaya çalışmışa benzemiyordu.[4]

Bu sırada Rus yetkililer beklenmedik bir yardım daha aldılar. 1862 Mayıs sonlarında Bakunin aynı tasasız ruhla Kuzey İtalya ve Avusturya üzerinden yurda dönen iki başka Rus yolcuya bu ülkelerde yazıştığı kişilere verilecek mektuplar emanet etmişti. İçlerinde Bakunin'den Garibaldi'ye ve sekreterine ve bir önceki bölümde sözü geçen Fric kardeşlere yazılmış mektuplar yer alıyordu. Yolcular, Nichiporenko ve Potekhin, Avusturya sınırında Pescieri'ye sağ salim ulaştılar. Fakat mektupları üzerinde taşıyan Nichiporenko sinir krizi geçirdi. Yol arkadaşını tehlikeli belgeleri alması için boş yere ikna etmeye çalışıp, mektupları aceleyle gümrük ofisindeki bir sıranın altına attı ve yoluna devam etti. Daha büyük bir aptallık yapamazdı. Birkaç gün sonra Avusturyalı yetkililer atılmış kâğıtları fark ettiler. Araştırılınca belgelerin içeriği ve taşıyıcının kimliği anlaşıldı. Ağustos başlarında Avusturyalı yetkililer mektupların kopyalarını Petersburg'a Rus polisine gönderince mektuplar mevcut dosyaya ilave edildi ve Nichiporenko derhal hapisteki diğer suçluların yanına gönderildi.[5]

4 Lemke, *Ocherki*, s. 24-8, 74-83, 92, 120-35.

5 Lemke, *Ocherki*, s. 85-92, 108-12.

Bu kadar çok delil yetkililere aylar sürecek fikir alışverişi ve araştırma için malzeme vermişti. Tutuklu bulunan herkesin yeminli ifadesi alındı. Paris'te bulunan Turgenyev'e bir sorgu kağıdı gönderildi. Cevabı yetersiz sayıldı ve 1863 baharında daha geniş bir sorgulama için Petersburg'a çağırıldı. Sorgu esnasında eski arkadaşlarının fikirlerinden kendini ayırırken gayet ihtiyatlı davranacaktı. De Traversi sıkıntıya dayanamayıp delirdi ve karısını sadakatsizlikle, çarı ise Bakunin'le gizli ilişkiler yürütmekle suçlayarak askeri bir hastanede öldü. Zavallı Nichiporenko aynı zamanlarda hapiste hayata gözlerini yumdu. Aralık 1864'te, otuz iki sanıktan çoğunun mahkûmiyeti iki yılı aşmışken Senato hükümleri verdi. Serno-Solovievich ömür boyu Sibirya'da sürgüne ve on iki yıl ağır işçiliğe mahkûm edildi. Vetoşnikov ömür boyu Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Nalbandyan bir taşra kasabasında polis gözetiminde yaşayacaktı. Turgenyev ve Voronov beraat edenler arasındaydı.

Bakunin'in Rusya'da devrimci bir örgüt kurma girişimi böylece hezimete uğradı. Neler olup bittiği Londra'da öğrenilene kadar aylar geçmişti. Ve o sırada Bakunin, Herzen'in "gevezelikleriyle arkadaşlarını mahvettiği" suçlamalarına aldırış edemeyecek kadar başka işlerle meşguldü.[6]

* * *

Planlarının talihsizliği Bakunin'i Rusya'da devrim davasını desteklemekten alıkoymadı. Londra'daki ilk altı ayındaki başka iki girişim, faaliyetlerinin istikrarsızlığını ve tutarsızlığını, ayrıca Herzen'le aralarındaki gerilimin nasıl büyüdüğünü yansıtır.

Bu olaylardan ilki tuhaf bir tesadüfle gerçekleşti. Bakunin'in Londra'ya gelişinin arifesinde Herzen'i ziyarete Rusya'nın Eski İnananlar mezhebinden Piskopos Paphnutius gelmişti. Piskopos dinci ayrılıkçılarla siyasi sürgünlerin arasını yapmak istiyordu. Eski İnananlar'ın devrimci kahramanlıklarından bahsederken, Paphnutius Prag Kongresine katılan rahiplerden birinden söz etti. Herzen bu hatırlatmadan pek etkilenmemişti. Fa-

6 Lemke, *Ocherki*, s. 142, 182, 221-3; *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 492.

kat Bakunin hikâyeyi dinleyince garip bir heyecana kapıldı. Herhalde, Peter ve Paul kalesinde *İtiraflar*'ını yazdığı günlerden beri, Kongredeki eski kurnaz yoldaşı Miloradov'u düşünmemişti. Ancak şimdi Miloradov'u nasıl küçümsediğini unutmuş ve Prag'dayken geçici bir hevesle Eski İnananları Rusya'da köylüler arasında devrim ateşini yakmak amacıyla kullanmayı düşündüğünü hatırlamıştı. Yeniden 1848'in muhteşem günlerine dönmüştü. On üç yıldır tembellikten çürüyen devrimci güçler için verimli bir sahaydı bu. Paphnutius'u yetiştirmeye karar verdi.

Piskopos, Fulham'da Kelsiev'le kalıyordu. Kelsiev bu ilk görüşmeyi gelecek kuşaklara hicivli bir dille aktarmıştır. Bakunin merdivenleri ağır ve yavaş adımlarla çıkarken güçlü bas sesiyle Rus kilisesi ilahilerinin tonunda, "Efendi, sen Kudüs'te vaftiz edildiğinde," diyordu. Bu melodramatik giriş kurnaz piskoposu etkileyememişti. Yazdığı bir notta gördüklerini şarlatanlık diye niteleyecekti. Fakat Bakunin gönül alma arzusundan vazgeçmedi. Gemi yolculuğunda İngiliz papaz Koe'yi Protestanlığa duyduğu sempatiye inandırmıştı. Şimdi de Eski İnananlarla Ortodoks Kilisesini ayıran doktrinlere duyduğu ilgiyi kendisinden ayrı bir görüş taşıyan piskoposa anlatmaya çalışıyor ve mezhebe katılmaya kolaylıkla ikna olabileceğini ima ediyordu. İnançla, ruhların kurtuluşunun hafife alınacak bir mesele olmadığını söylüyor ve kurtuluşla devrimin ikiz kardeşler gibi yan yana duracağı, Eski İnananların Ortodoks Kilisesini devirip çarın kendini Eski İnananlardan ilan edeceği parlak bir gelecekten bahsediyordu.

Her tür yüzeysel farkın ötesinde bu çift arasında belli bir karakter benzerliği vardı. İkisi de ayrıksı ve uzlaşmaz fikirlerin izini sürdüğünü biliyordu. Fakat her ikisi de, naiflik ve kurnazlığın ölçülü bir karışımıyla ötekini avucunun içine alma ve kendi amacı için kullanma arzusundaydı. Piskopos elbette daha dünyevi ve daha kurnazdı. Londra'da Bakunin'in sözde iltifatlarını uzun uzun dinleyecek kadar kalamadı. 1862 baharında Kelsiev Rusya'ya gizli bir ziyarete gitti. Buradaki araştırmaları sonucunda *The Bell*'in özellikle Eski İnananların meselele-

rinden bahseden bir ek sayı çıkarmasına karar verildi. Ogarev'in editörlüğünü yaptığı bu ek sayılar iki yıl boyunca düzenli aralıklarla yayımlandı. Bu yayınlarda etkisi açıkça hissedilen Bakunin, Eski İnananlardan büyük bir devrimci güç olarak bahsetmek ya da yazmak için hiçbir fırsatı kaçırmadı.[7]

Herzen alışılagelen tarafsızlığını sergiliyordu. Rus mezheplerine karşı fazlasıyla şüpheci ve entelektüel anlamda fazlasıyla katıydı. Fakat *The Bell*'i Rusya'da baskı altındaki her sınıfın şikâyetleri için bir foruma dönüştürmekten gurur duyuyordu. Belki de kendi kanatları altında olduğu sürece budalalıkların tehlikeli boyutlara varmayacağını hesaplıyordu. Kelsiev'in Rusya'da üstlendiği misyonu doğru bulmuyordu. Ama herhalde gerekli maddi yardımı sağlıyordu. Herzen kendi hükmünce karşı çıksa da, Bakunin'in coşkusuyla ve Ogarev'in yumuşak başlılığıyla onu adını ve parasını kullanmaya ikna ettikleri ilk durum buydu ama sonuncusu olmayacaktı. Yanıt iki yıl gecikti. Sonra, 1864 başlarında, muhtemelen Çarlık hükümetiyle oturulan bir pazarlık sonucunda Eski İnananların Metropoliti, "Londra'da yaşayan kötü ruhlu ateistleri şeytanın en zındık damarı Voltaire'in" ajanları ilan ettiği ve "özgür düşünenler" için kullanılan Rusça kelimenin harfleri toplamının canavar kelimesiyle aynı olduğunu gösteren bir beyanname yayımladı. Tam bir komedi sahneleniyordu. Ogarev'in *The Bell* ile çıkardığı ilavenin basımı durduruldu ve Bakunin bir daha Eski İnananların devrimci erdemlerinden söz etmedi.[8]

* * *

Eski İnananlar, Bakunin'in devrimci kariyerinde sadece bir ara dönemse de, bir sonraki olay bir sapma olarak hiç de ara dönem gibi görünmüyor. Bu olay sadece telaşlı coşkusunu değil, aynı zamanda fikirlerinin aşırı akışkanlığını da gösterir. 1861 sonbaharında Martyanov adlı bir Rus köylüsü Herzen'i ziyarete gelmişti. Bir serf olarak dünyaya gelen Martyanov ticari becerisiyle büyük birikimler yapmış, özgürlüğünü satın al-

7 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 342-53, 398.

8 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 342-53, 398; xvi. 470-1.

mış ve sonra eski efendisi tarafından kandırılıp, iflas etmişti. Rusya'da hakkını arayamayan ve kahrından ölen Martyanov Londra'ya geldi ve Orsett House'da acıklı hikâyesini anlattı. Londra'daki sürgünler "Rus halkından" otantik bir kimseyi ağırlama ayrıcalığını her zaman bulamazdı. Henüz ortaya çıkan Bakunin'le ve Herzen'le bağlantı kuran Martyanov kısa sürede kişisel yıkımını Rus halkının acılarıyla birleştirdi. Nisan 1862'de *The Bell*'in gelecek sayılarından birinde yayımlanacak önemli bir mektubu çara postayla iletti. Martyanov, sınıfının hanedanı sadakatle destekleme geleneğinden payına düşeni almıştı. Kendisini adaletten yoksun bırakan devlete karşı en keskin eleştirilerde bulunurken bile Rusların kaderinin Romanov'lardan başkası tarafından yönetilebileceğini hayal edemiyordu. Rus halkının çarını sevdiğini bastırarak belirtiyordu. Fakat Romanov "İmparator" (soğuk ve yabancı bir unvan) ve "Otokrat" değil, "Rus milletinin çarı" olmalıydı. Martyanov, Alexander'a bir Rus Millet Meclisi toplaması için yalvarıyordu.[9]

Bakunin de Herzen de bu yürekli davranışı alkışladılar. Ancak kişisel tepkileri bütünüyle farklıydı. Herzen, Martyanov'a nazik bir alçak gönüllük gösteriyordu. Bakunin ise bu naif, dürüst Rus köylüsü karşısında hepten büyülenmişti. Martyanov gibi doğduğu toprakların kokusunu taşıyan herhangi biri, Bakunin'in iç dünyasında Herzen ya da Turgenyev gibi entelektüellerin titretemediği bir tele dokunabilirdi. Bakunin'i zamanının tüm diğer radikallerinden ve devrimcilerinden ayıran asıl sadeliğin bir parçasıydı bu. Herzen Rus halkını, Marx proletaryayı idealleştiriyordu. Ancak Herzen'in bir çiftlik çalışanından ya da Marx'ın bir fabrika işçisinden fikir aldığını düşünmek imkânsızdır. Sadece aristokrat Bakunin, eski bir serfle ilişkisinde Martyanov'dan etkilenmeyi, Martyanov'un kendisinden etkilenmesi gibi doğal bulacak kadar sınıf bilincinden muaftı.

Paddington Green'de iki adam çay ve sigara sohbetleri arasında sıcak bir dostluk kurdular. Yeni arkadaşını inançla des-

9 Lemke, *Ocherki*, s. 335-50.

tekleyen Bakunin, Millet Meclisi kurulması için çara gönderilecek dilekçeye imza toplamaya koyuldu ve *The Bell*'e Martyanov'un etkisinin açıkça hissedildiği uzun bir makale yazdı. Makalenin başlığı şöyleydi: *Halkın Hedefi: Romanov mu, Pugachev mi, Pestel mi?* Rusya'nın önünde üç seçenek bulunduğunu yazıyordu: Pestel'in Aralık 1825'te başlattığı gibi bir aydın devrimi; Çariçe Katerina zamanında Pugachev'in önerdiği bir köylü isyanı ya da II. Alexander'ın desteklediği kansız devrim. Herzen'in aksine Bakunin, aydın burjuvazinin devrimci liderliğine asla inanmıyordu. Dolayısıyla tercih Alexander ve Pugachev arasında yapılacaktı.

> Gerçeği konuşacağız. Her şeyden önce memnuniyetle Romanov'un izinden gideriz, şayet Romanov kendini bir Petersburg İmparatorundan bir Milli Çara dönüştürecekse, dönüştürebilirse. Memnuniyetle sancağı altında toplanırız, çünkü Rus halkı halen onu tanıyor ve gücü, harekete geçmeye hazır, bir noktada toplanıyor ve şayet halka mal ederse bu karşı konulmaz bir güç haline gelebilir. Onu takip ederiz, çünkü *yalnızca* o, tek bir damla Rus ve Slav kanı dökülmeden muhteşem ve barış içinde bir devrimi gerçekleştirip tamamlayabilir.[10]

Bu yazıda Bakunin'in temel ilkelerine ters düşen bir şey yoktu. Devrimci bir diktatör fikri yıllardır kafasında vardı. *İtiraflar*'da liderliği I. Nikola'ya teklif etmişti, Sibirya'da Muraviev'e. Şimdi de II. Alexander'a aynı teklifte bulunmaması için hiçbir neden yoktu. Ancak, *İtiraflar*'dan haberi olmayan ve Bakunin'in Muraviev'i desteklemesine sadece şaşkınlıkla bakan Herzen, Romanov'un birden bire devrimci kahraman rolüne terfi edilmesine anlam verememişti. Bakunin gibi akıllı bir adamın nasıl olup da cahil bir köylünün müridi haline geldiğini anlayamıyordu. Ve bu *volteface* [cephe değişikliği] ona su katılmamış oportünizm gibi geliyordu. Herzen demokrattı. Alexander konusunda geçici bir karar vermesi gerekecekse, bu ancak

10 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 396-418.

anayasal özerklik çerçevesinde gerçekleşebilirdi. Bakunin'in devrimci diktatörlüğü karmaşık ve muğlak bir düşünceydi. Ancak her koşulda anayasal monarşiyle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Herzen'in anlayışına göre Bakunin demokrat bile değildi. Talep ettiği Millet Meclisi elbette parlamenter demokrasinin organlarından biri değildi. Herzen makaleyi "Bakunince bir demagoji karmaşası" diye niteledi. Ogarev daha ılımlı bir yaklaşımla "çetrefilli çarlık" anlayışını eleştirdi. Bakunin'in "arabuluculuk" için baş vurduğu Martyanov doğal olarak makaleyi destekledi ve Bakunin'in fikirlerini "dış baskılardan özgür" ifade etmesine izin verilmesi gerektiğini söyleyerek Herzen'in alay konusu oldu. Herzen pek etkilenmemişti. Makaleyi *The Bell*'de yayımlamayı reddetti. Böylece Bakunin'le arasındaki huzursuz ilişkiye yeni bir anlaşmazlık daha eklendi.[11]

Bakunin'in Martyanov'la ilişkisinin hikâyesi kısaca tamamlanabilir. 1862 sonbaharında *Halkın Hedefi* Londra'da bağımsız yayımlandı ve dolayısıyla hizipleşme herkesin gözü önüne serildi. Yıl sonuna doğru Martyanov, Bakunin'in anarşizm felsefesinden esinlenen bazı fikirlerin gerçekleşeceğini uman *Halk ve Devlet* adında bir broşür yayımladı. Nisan 1863'te Bakunin Londra'dan ayrıldıktan sonra, Herzen'in uyarılarından yılmayan Martyanov Rusya'ya dönmeye karar verdi. Bir Rus köylüsü kendi ülkesi dışında kalıcı bir varoluş nedeni yaratamazdı. Martyanov, çarın sadakatinden şüphe edebileceğini ya da dürüstlüğüne içerleyebileceğini anlayamayacak kadar saf ve tecrübesizdi. Sınırda tutuklanıp Sibirya'da beş yıl ağır iş cezasına çarptırıldığında sahiden hayrete düşmüştü. Tarih sahnesindeki kısa rolünün bedelini hakkıyla ödeyerek 1866'da Sibirya'da öldü.[12]

* * *

Bu sırada Rusya'da siyasetin çehresi hızla değişiyordu. Ülkenin her yerinde yeraltı örgütleri türemişti. İçlerinde en önemlilerinden biri Nikola Serno-Solovieviç'in *Ülke ve Özgürlük* örgütüydü. İşin tabiatı gereği yasadışı bir gizli örgüte ait çok az

11 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 354, 549; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 148.

12 Lemke, *Ocherki*, s. 350-56.

sayıda belge hayatta kalabilir ve *Ülke ve Özgürlük*'ün hikâyesi de karanlıkta kalmıştır. Örgütün kuruluşu Serno-Solovieviç'in Eylül 1861'deki Londra gezisine dayanıyordu. *Ülke ve Özgürlük* adı Herzen'in en sevdiği iki slogandan ibaretti ve Ogarev'in *The Bell*'de yayımlanmış bir makalesinin giriş cümlesinden olduğu gibi alınmıştı: "İnsanların ihtiyacı nedir? Çok basit. İnsanların ihtiyacı Ülke ve Özgürlüktür." Ogarev baştan beri ateşli bir yandaştı. Örgüt elemanları Herzen'in sempatisini ve desteğini kesmemesi için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bakunin'e karşı ilk başta daha güvensizdiler; Rus devrimcileri hiç ilgilendirmeyen Avusturya Slavlarına gereksizce kendisini adamış görünüyordu.[13]

Serno-Solovieviç'in yakalanması kuruluş aşamasındaki örgüt açısından ciddi bir darbe demekti. Ancak işler ilerliyordu. 1862 sonbaharında en büyük Rus kentlerinde gruplar oluşmuştu. İlerleyen hareketin haberleri Londra'ya ulaşınca yerinde duramayan Bakunin yeni çalışmalara girişti. Orta Avrupa Slavlarıyla ilgili hayalleri kılık değiştirdiğinden ve Eski İnananlar'da ve Martyanov'un "karmaşık çarlık" fikrinde yeterince tatmin bulamadığından kollarını büyük bir hevesle *Ülke ve Özgürlük*'e açtı. *The Bell* ağırlığı yeni harekete vermeliydi. Rusya ile iletişimi sürdürebilmek için Herzen Rusya-Polonya sınırına, Galatz, Odessa, İstanbul gibi elverişli ve avantajlı noktalara ajanlar göndermeliydi. Kafkaslarda, Gürcistan'da Volga'dan Nizhny-Novgorod'a ve Don'a propaganda yürütülmeliydi. Rusya'dan yeni gelmiş Nikola Zhukovsky adında bir adam buldu. Herzen'in gerekli fonu temin etmesi halinde bu tehlikeli görevi üstlenmeye can atan biriydi. İsimsiz bir Bulgar (herhalde Londra'da tanıştığı) vasıtasıyla Bakunin, Zhukovsky'ye bir Türk pasaportu çıkarılması işini bizzat üstlendi.[14]

Herzen, *Ülke ve Özgürlük*'ün kuruluş aşamasında kayıtsız, Bakunin'in örgütü geliştirme çabalarına karşı kuşkucu görünüyordu. Her şeyin "büyük bir fiyaskoyla ya da budalalıkla" sonuçlanacağına inanıyordu. Herzen'e göre siyasi propaganda

13 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 77,83.

14 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 90-92.

aceleye getirilmemesi gereken bir işti, meyvelerini yıllar, on yıllar içinde verirdi. Bakunin her zaman hazırlıksız davranırdı. Devrimi her zaman yakın görüyor ve "hamileliğin daha üçüncü ayında kendisini dokuzuncu ayda zannediyordu." Sabretmeyi öğütleyen Ogarev ise başka ve daha tuhaf bir benzetme bulmuştu. Ona göre Bakunin'in devrim aşkı, henüz olgunlaşmamış bir genç kıza duyulan aşka benziyordu. Müşfik aşık için beklemekten başka yapacak bir şey yoktu – bu bekleyiş onun tadına varmadan ölmesi anlamına gelse bile. Ancak ne Bakunin ne de *Ülke ve Özgürlük*'teki genç insanlar gelini bekleyecek haldeydiler. Ocak 1863'te, Serno-Solovieviç'in arkadaşı ve örgütün idari komite üyesi Serno-Sleptov adında biri, *The Bell* editörlerini yurtdışındaki "ajanları" olmaya davet etmek üzere Londra'ya geldi. Ve siyasi sürgünler ilk defa *Ülke ve Özgürlük* karşısındaki siyasetlerini resmen tanımlama gereğiyle yüz yüze geldiler.[15]

Herzen'in son on iki aydır farkında olduğu ikilemden artık kaçış yoktu. Ogarev'in tavrı özellikle üzücüydü. Ogarev de Bakunin gibi genç devrimcilere Herzen'in soğuk kuşkuculuğuyla davranamayacak kadar yumuşak kalpli biriydi. Herzen Bakunin'e saldırırsa arkadaşını incitecekti. Bu güç durumda çareyi her zamanki gibi alaycılıkta ve eleştiride buldu. Sleptsov'un tavırlarını küstah ve kaba bulduğunu söyledi. Soğuk bir edayla *Ülke ve Özgürlük*'ün Rusya'da kaç yandaşı olduğunu sordu. Sleptsov "Petersburg'da yüzlerce ve vilayetlerde üç bin kadar," yanıtını verdi. Sleptsov gittikten sonra Herzen, Bakunin'le Ogarev'e adama inanıp inanmadıklarını sordu. Ogarev mahcup bir sessizlik içine gömülürken Bakunin hararetle şimdi değilse de yakında bu rakamlara ulaşılacağını söyledi. Rasyonel itirazlar onu gönül koyduğu bir konuda yolundan çevirmeye asla yetmezdi.[16]

Herzen doğuştan gelen zekâsıyla hem *Ülke ve Özgürlük*'ün iddialarının boşluğunu hem de ihtimallerin imkânsızlığını an-

15 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 68, 90; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 89.

16 *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 440.

lamıştı. Ancak keskin zekâsı onu kurtarmaya yetmedi. Sadece iki müttefikinin birleşik coşkusunun değil, koşulların da kurbanıydı. Hem hükümete hem devrimcilere karşı tek tüfek savaşamazdı. Konumunu ve namını tümden gözden çıkarmadan hükümetle barışması imkânsızdı. Gizli örgütlere ve komplo eylemlerine itirazlarının boşa gitmesi pahasına da olsa devrimcilerle el ele vermekten başka şansı yoktu. Üzülerek ve isteksizce teslim oldu. "*Ülke ve Özgürlük* örgütünün yurtdışı baş temsilcisi" konumunu kabul etti. 1 Mart 1863'te *The Bell*'de yeni örgütün doğuşunu duyuran ve üyelerini "ortak yolun kardeşleri" diye selamlayan retorik bir manifesto yer aldı. Bakunin'in gayretiyle, Ogarev'in zafiyetiyle ve olayların akışıyla ortaya itilen Herzen, iradesi dışında kendini reformcudan devrimciye, gazeteciden komplocuya dönüştürmüştü.[17]

17 *Herzen*, ed. Lemke, xvii. 107-8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Polonya

Polonya, Bakunin'in kariyerinde önemli bir rol oynadı. Ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı konusunda hevesi ilk defa Polonya davası nedeniyle ortaya çıkmıştı. 1847 sonbaharında topluluk önünde ilk konuşmasına ilham veren aynı dava Paris'ten kovulmasına neden olmuştu. Prag Kongresi Slav birliğinin daha geniş çaplı sorunlarına eklenerek Polonya meselesiyle birleşmiş ve Mihail'in düşüncelerinin gerisinde bir süreliğine yer etmişti. Fakat Sibirya'daki Polonyalılarla ilişkileri ve Polonyalı bir kadınla evliliği (her ne kadar karısı Polonya davasını umursamıyorsa da) fikrin canlı kalmasına yardım etmişti. *Rus, Leh ve Diğer Slav Dostlarıma* başlıklı manifestosunda ilan edilen üçlü özgürlük planının (Ruslar, Avusturya Slavları ve Polonya) maddelerinden biri bu davaydı. Rusya-Polonya meselesi, yani Polonya sorununun temeli, son zamanlarda yeni bir aşamaya gelmişti. Polonya, II. Alexander'ın saltanatının ilk yıllarında yayılan bulaşıcı liberal ülkülerden bağımsız bir kompartımana yerleştirilemez ya da bundan korunamazdı. Polonya'nın büyük ülküleri yeniden canlandı. Çarın danışmanları arasındaki aydın kişiler baskı altındaki bu eyalet için "idari otonomi" fikrini düşünüp tartmaya başladılar.

Polonya cephesinde iki karşıt grubun varlığı durumu zor-

laştırıyordu. Varşova'da iki paralel örgüt ortaya çıkmıştı: *Szlachta* Komitesi, ya da toprak sahibi asilzadeler ve Merkez Ulusal Komite. Birinci grup, toprak sahibi kesimin yeni Polonya'nın efendileri olacağı bir "özgürlük" beklentisindeydi. Ulusal Komite ise sadece yabancı Rus boyunduruğundan değil, Polonyalı toprak sahiplerinin nahoş tiranlığından da kurtuluşun peşindeydi. Bu hedef ve çıkar ayrılığına siyasette de aynı ölçüde temel bir çelişki eşlik ediyordu. Polonyalı asilzadeler, mümkün olabildiği alanlarda Rus devletiyle işbirliğine eğilimliydi. Polonyalı demokratlar doğal müttefiklerini Rus radikalleri ve devrimcileri arasından buluyordu.

Bu koşullarda Rus yönetiminin Leh aristokratları Leh demokratlara karşı kullanmaya kalkışması kaçınılmazdı. Ancak bu siyasetin önünde bazı garip zorluklar vardı. İleri gelen Polonyalı toprak sahiplerinin çoğu, Baltık denizinden Karadeniz'e Polonya'nın tüm Doğu Avrupa'da serbestçe yayıldığı zamanlarda, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'da geniş toprakları sahiplenmişlerdi ve yerli nüfustan çok sayıda serf onların hizmetindeydi. Leh *Szlatchta*'nın düşlediği "özgür" Polonya'ya bu Polonya dışı bölgelerdeki topraklar da dahildi. Rusya'nın "idari otonomi" verilmesini mümkün gördüğü Polonya toprakları, Polonya milli amaçlarına uyan etnografik sınırlar dışında sözde "Kongre" Polonyasıydı. Leh toprak sahibi sınıfın bölgesel istekleri nedeniyle Rus hükümeti ve *Szlachta* Komitesi arasındaki işbirliği sürekli netameli bir konumdaydı. Ulusal Komite ile Rus devrimciler arasındaki bağ daha yakındı, çünkü her iki taraf da bölgesel sorunları sosyal meselelerden daha önemsiz sayıyordu ve ilgili halkların iradesine başvurarak en azından kâğıt üzerinde birincisini çözmeye hazırlıklıydılar. Fakat Leh demokratlar arasında bile bölgesel büyümeye karşı *Szlatchta*'nın aşırı hak iddialarını desteklemeyi reddetmeyecek pek çok kişi vardı.

1862 yazında Bakunin, Londra'da eski planlarına yeniden dönmek üzereyken Polonya tarihinin bu aşamasında kesin bir noktaya gelindi. Mayıs ayında Alexander, liberal fikirleriyle nam salmış kardeşi Grandük Konstantin'i Polonya krallığına

vekil, Rus yanlısı eğilimleri destekleyen Leh aristokrat Markiz Wielopolski'yi de eyalet başkanlığına atadı. Bu davranıştaki niyet uzlaşmaya yönelikti. Ancak buna eşlik eden yerel özerklik programı aristokratlara bile gülünç geldi ve demokratları ümitsizliğe sürükledi. Polonyalı bir terzi Grandükü, iki matbaacı da Wielopolski'yi vurmaya kalkıştı. Hedeflerini ıskaladılar, muhtemel suikastçılar idam edildi. Ancak her iki tarafta da gerilim tırmanmıştı ve artık açık bir sürtüşme olduğu kesindi. Yaz ve sonbahar süresince Ulusal Komite savaş hazırlıklarıyla meşguldü. Gizli görevliler Varşova ile Petersburg, Varşova ile Batı Avrupa'daki siyasi göçmenler arasında mekik dokudular. Hemen her yerde Leh çevrelerinde hararet iyice yükseldi.

Bu heyecan verici olaylar Bakunin'in kalbindeki eski hevesleri uyandırmıştı. Leh yurtseverleri ayıran zıtlıklar bir kenara atıldı. Bir devrimci olarak aristokrasinin arzularına ve *Szlachta*'nın serflik benzeri bir sosyal sistemi sürdürmesine sıcak bakamazdı. Bir Rus olarak Polonya'nın beyaz Rusya ve Ukrayna üzerindeki taleplerini onaylayamazdı. Bunlar Polonya tarihinin temiz sayfalarından silinmesi gereken lekelerdi. Lehlerden "geçmiş tarihe sırtlarını dönüp *köylü Polonya*'yı ilan etmelerini" istedi. Fakat artık eylem zamanı geldiği için bu düşünceler sadece teoride kalıyordu. Yaklaşan isyan hakkında konuşmaya gelen her Polonyalıyı Bakunin coşkuyla karşılıyor ve kimlikleri ya da fikirleri üzerinde fazla durmadan onları mesafeli ve eleştirel Herzen'le tanıştırıyordu. Haziran 1962'de Varşova'dan Potebnya adında bir Rus subayı ziyarete gelip, Polonya'daki Rus garnizonlarının feci şekilde kaynadığını, Leh isyancılara asla ateş açmayacaklarını ve ayaklanma başladığında Lehlerle ortak hareket edebilmek için Rus subaylardan bir komite örgütlediğini anlattı. Herzen bile Potebnya'nın açıkça hissedilen samimiyetinden ve cesaretinden etkilenip Lehlerin başarı şansına umutla bakmaya başladı. Ardından temmuzda Prens Jerome Bonaparte için verilen resmi ziyafet geldi ve Bakunin Polonyalı konuğa Polonya davasına beslediği coşkuyu ilan etme şansını yakaladı.[1]

1 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 81; *Herzen*, ed. Lemke, xv. 364, 366.

Ağustos ortalarında Bakunin Paris'ten geçti. Ziyaretin asıl amacı ve detayları kayıtlara geçmemiştir. Ancak en çarpıcı kısmı Polonyalı General Mieroslawski ile yaptığı görüşmedir. Mieroslawski genç bir delikanlıyken 1831 ayaklanmasında çarpışmış ve Paris'e iltica etmişti. 1846'da Prusya Polonyasının başarısız isyanındaki liderlerden biriydi. Bu nedenle Prusya hapishanelerinden birinde iki yıl yatmıştı. Askeri yeteneklerine devrim yanlılarının çok değer verdiği profesyonel Polonyalı askerlerden biriydi. Sicilya'da Napoli Kralına karşı savaşmıştı, Baden ayaklanmasının asker komutanlarındandı ve Garibaldi'nin lejyonlarında görev almıştı. Şimdi ise halen elli yaşının altındaydı ve Paris'te yeteneklerini değerlendirmek için yeni bir fırsat bekliyor, her şeyden öte kendi ülkesinde devrimin başlamasını umut ediyordu. Prens Jerome ile yakın arkadaştı. Bakunin'in Paris'te, Mieroslawski'yi ziyaret nedeni muhtemelen Londra'da Prens için verilen ziyafetti.[2]

General Mieroslawski yadsınmaz bir karakterdi. Tıpkı Bakunin gibi, radikal inançlarla bir aristokratın ve bir diktatörün kişisel önyargılarını bünyesinde birleştiriyordu. Devrimi bir halk hareketi değil, kendisi tarafından planlanan ve yönetilen müthiş bir macera olarak düşünüyordu.

> Propaganda saçmalıktır [bir vesileyle bu açıklamayı yapmıştır]. Fakat beni atımın üzerinde komutam altındaki bütün o prenslerle, kontlarla ve nüfuzlu kimselerle ve arkamda toplarla ve süngülerle görmeniz başka bir şeydir. O zaman göz açıp kapayana kadar, yirmi dört saat içinde size ekonomik bir devrim yapabilirim... Toplar mükemmel ikna edicidir ve konuşmaya gelince Demosthenes'ten daha etkilidir.

Özetle, Mieroslawski ve Bakunin aynı enerjiye, aynı megalomaniye, tutarlı düşünceye karşı aynı tepeden bakışa ve tatsız gerçeklere karşı aynı görmezden gelme yeteneğine sahiptiler. Fakat bu kişilik benzerliği bir uyumun garantisi değildi. Polonya meselesi üzerine aralarında mutabakattan çok fikir ayrı-

2 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 173, 179.

lığı vardı. Zira Mieroslawski, Ulusal Komite'ye bile gerici gözüyle bakacak kadar ileri düşünceleri savunurken, ülkesinin "tarihi sınırlarında" ayak direme gayretinde hiçbir aristokrata göz açtırmıyor ve Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'yı içine almayan bir Polonya düşünen herkesi "daimi düşman" ilan ediyordu. Ayrıca, Rusya özelinde devrim taraftarıydı, ama Polonya'ya ait saydığı sınırlar içinde devrimci ajitasyon ona göre ulusal davaya ihanet demekti.[3]

Bakunin, Mieroslawski ile iki kısa görüşme yaptı. Daha sonra her ikisinin de yazdığı açıklamalardan konuşmaların dostluğun ötesinde geçtiği ve Bakunin'in coşkusunun generalin tek yanlı iddialarına karşı bile direndiği çıkarılabilir. Mieroslawski Bakunin'in kusurlarını tevazuuyla karşıladığını anlatır. "Ladoga'daki rutubetin çılgın kafasının içindekilerin yarısını çürüttüğüne" inansa da general "aykırı zihninin [bizim] mantıklı yurtseverliğimizle devamlı temas ederse giderek iyileşebileceğini" kabul etmeye hazırdı. Polonya ayaklanması başladığında Bakunin ciddiyetle Polonya'daki Rus ordularını Smolensk üzerine ve Dinyeper'in gerisine çekilmek üzere kumanda eden" bir manifesto yayımlamayı üstlendi. Mieroslawski "*The Bell* editörlerinin 1772 sınırlarının kesinlikle bilincinde olmalarına" o denli önem vermişti ki arkadaşlarının onu Bakunin'in "masum atmasyonlardan" "ölçüsüz eleştirilere" geçişi nedeniyle terk etmesine göz yumdu. Bakunin bu önemli durumdan hiç bahsetmez. Fakat Mieroslawski'nin onu diğer Leh devrimcilerle ilişkiye girmemesi yönünde uyardığından bahseder, çünkü "Polonyalılar arasında ondan ve arkadaşlarından başka kimse ciddi değildir." Mieroslawski, Bakunin'i özellikle varlığını tanımayı reddettiği Ulusal Komite görevlilerine karşı uyarmıştı. Anlatılanların (tamamlayıcı ama çelişkili olmayan) güvenilirlik ölçüsü tahmine kalmış... Kesin olarak bilinenler Bakunin'in Mieroslwaski'den iki kitap ödünç aldığı, Paris'e yeni gelmiş bir Rus subayını onunla tanıştırıp Londra'ya döndüğüdür.[4]

---

3 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 561; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 174, 184.

4 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 175, 180.

Bakunin'in başkalarıyla birlikte hareket etmeyi seven tabiatı Mieroslawski'nin Polonya davasını tek başına temsil etme isteğinden etkilenecek değildi. Eylül sonlarında Londra'ya üç Leh –Hiller, Padlewski ve Milowicz– daha geldi. Merkezi Ulusal Komite'den "*The Bell* editörlerine" gönderilmiş bir mektup getirmişlerdi. Mektupta Polonya'nın kurtuluşu için Polonyalı ve Rus demokratlar arasında "kardeşçe bir ittifak" öneriliyordu. Londra'ya gelen çoğu Polonyalı ziyaretçi gibi onlar da önce Polonya'nın tanınmış ve güvenilir dostu Bakunin'i görmeye geldiler. Bakunin onları Herzen'e götürdü. Polonya tarihinde önemli sayılabilecek bir an ve Bakunin'in *The Bell*'in editörleriyle ilişkisinde bir başka kritik dönüm noktasıydı.

Hem Bakunin hem Herzen Polonya'nın bağımsızlık davasına yürekten ve gelenek olarak derinden bağlıydılar. Ancak konu o güne değin teorik düzeyde kalmıştı. Şimdi güç hakemliği gündemdeydi ve Ulusal Komite'nin yardım çağrısıyla, ilk defa pratik bir meseleyle yüz yüze geliyorlardı. Bakunin delegelerin gelişini saf bir coşkuyla duyurup onların hamiliğini üstlendi. Eyleme geçmeye bir kez karar verildikten sonra soruları ve eleştirileri rüzgâra savurma ve kalpleri, kucakları, cüzdanları (içi doluysa) bu kutsal davanın savunucularına açma zamanı gelmiş demekti. Herzen'in görüşü farklıydı. Polonya'nın başarı şansına mutat kuşkuculuğuyla bakıyor ve bu tehlikeli girişimin yenilgiye uğraması halinde destekleyenlerin de mahvolacağını öngörüyordu. Kusur aramak için her tür nedeni vardı. *The Bell*'in adını kullanmak isteyen bir hareketin güvenini titizlikle sorgulamak hem hakkı hem göreviydi.

Herzen, Orsett House'daki görüşmede Bakunin'i "sınava giren bir adayın akrabası gibi ya da müvekkilinin ağzından bir şeyler kaçırıp bütün oyunu mahvetmesinden korkan bir avukat gibi" endişe içinde oturduğunu anlatır. Herzen söze Polonya'daki Rus subaylardan silahlarını Leh kardeşlerine doğrultmamalarını talep eden, yakında *The Bell*'de yayımlanacak bir yazıyı okuyarak başladı. Ardından Milowicz Varşova'dan gelen mektubu okudu. Arabulucular kucaklaşmak yerine soğuk ve kibar bir üslupta tartışmaya başladılar. Bakunin'in sonradan

söylediği kadarıyla Herzen "Viyana Kongresi'ndeki bir diplomat gibi" davranıyordu. Her iki taraf da bitkin ve hoşnutsuzdu. Herzen, Polonya siyasetini yansıttığına inandığı mektubun toprakların köylülere bağışlanmasından çok az, kaybedilen Polonya vilayetlerinden ise gereğinden fazla bahsettiğini düşünüyordu. Köylülerin toprak hakkı, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna halklarının kendi kaderlerini tayin hakkı konularını kabul edecek şekilde düzeltilirse mektubu *The Bell*'de uygun bir olumlu cevapla yayımlayacaktı. Polonyalılar Herzen'in Rus subaylara çağrı metninde bazı değişiklikler talep ederek karşılık verdiler. Görüşmeler ancak bir sonraki gün sona erdi.

Bakunin ertesi sabah erkenden Herzen'e soğukluğu ve güvensizliğinden ötürü sitem etmek için Orsett House'a geldi. Herhalde Mieroslawski ile görüşmesi hatırında olduğundan Herzen'den "heyecanlı bir milli duyguyu aşağılamamasını" talep etti. Herzen'in "bir eylem adamı" gibi davranmak yerine söz konusu mesele sanki sadece bir gazetecilik ya da "yazın" konusuymuş gibi sözcüklerle uğraştığını söylüyordu. Bakunin ikna gücünü Polonyalılar üzerinde de kullandı ve Herzen'in istediği her şeyi kabul etmeye hazır halde ikinci görüşmeye geldiler. Sonuç sahiden de bir şekilde çelişikti. Çünkü son haliyle mektup "bizim için Polonya, Litvanya ve Rutenlerin birliğinden oluşan yalnızca tek bir Polonya mevcuttur," sözleriyle devam ederken, ardından yerli halklar için "Polonya ile kardeşlik içinde tam bir özgürlük ya da kendi iradelerine göre davranma" hakkı tanınıyordu. Bu farklı bildirileri uzlaştırma güçlüğünü Herzen Polonyalıların vicdanına bıraktı. 1 Ekim 1862 tarihli *The Bell*'de mektubu, bir sonraki sayıda da cevabı yayımladı. Bakunin'in Herzen ve Ogarev'le birlikte cevabın altında imzasının yer alması isteği geri çevrildi.[5]

Bu arada Bakunin, Mieroslawski'yi unutmamıştı. Mieroslawski de "üçlü" ile "ciddi bağlayıcı anlaşmalar" yapmak üzere yazmış, ancak Bakunin'i bir kez daha "her tür ve koşulda kişilerle" ilişkiye girmek konusunda uyarmıştı. Mihail, Ulusal Ko-

5 *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 436-9; xv. 503-5, 508-10.

mite'nin mektubunun *The Bell*'de yayımlanmasının hemen ertesinde, yani 2 Ekim'de bir cevap yazdı. Mieroslawski'yi "tanıdığı insanlar içinde en enerjik ve en iyi yetişmiş" kişi diye selamlayarak durumu kurtarmaya çalışıyordu. Ulusal Komite ile ilişkileri koparmanın imkânsızlığından bahsediyordu. Fakat bu zorunluluğun Mieroslawski ile "Londralılar" arasındaki ilişkileri bozmamasını ümit ediyordu.

Bu ılımlı dilek Mieroslawski tarafından öfkeyle karşılandı. Ulusal Komite diye bir şey var olduysa da *The Bell*'e yazılan mektupla kendi ipini çekmiş demekti. Birçok Fransız gazetesine bu "sözde komitenin yeniden doğan bir Muskovi'ye Polonya sınırlarının üçte ikisini teklif ettiğini" bildirdi. Bakunin'in tartışmayı burada bitirmeye hiç niyeti yoktu. 1863 baharında Polonya ayaklanması yeni başlamışken bu yazışmalardan bazı parçaları seçerek bir broşür yayımlatıp generalin Rusların Polonya'nın kurtuluş mücadelesinde nasıl yer aldıklarını görmek için "zamanında" Polonya'ya gitmesini umduğunu kinayeli bir üslupla dile getirdi. Mieroslawski bir kez daha "1772 Polonyasını talep ettiği" karşı saldırı metnini yayımlamak için bizzat Paris'e gitti. Ancak bu da tartışmanın sonunu getirmedi. Beş yıl sonra, yorulmaz cengâver yeniden hücuma geçti. Yine Paris'te, artık kısmen unutulan ayaklanmada Bakunin'in payını ihbar eden bir açık mektup yayımladı ve bu da Cenevre'deki Bakunin'in *Mieroslawski'ye Son Bir Söz* başlığını taşıyan cevabı yazmasına yol açtı. O sırada iki amansız savaşçı ve kendini temize çıkarmak için *The Bell*'de uzun ve kasvetli bir makale yazan Alexander Herzen dışında bu eski tartışmayla biraz olsun ilgilenen var mıydı bilemiyoruz.[6]

1862-63 kışında, yaklaşan Polonya fırtınası nedeniyle şimşekler çakarken, Bakunin saflığını ve iyimserliğini tekrar gözler önüne seren tuhaf bir macera daha yaşadı. Aralık ayı ortalarında Paris'ten altında "Abrakadabra" imzasını taşıyan bir mektup aldı. Mektupta Polonya davasındaki gayretleri tebrik ediliyor ve Mieroslawski'nin oyunlarına karşı özellikle uyarılıyordu. İltifatları okuyunca koltukları kabaran Bakunin daha yakından

6 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 181-6; *Herzen*, ed. Lemke, xx. 231-9.

tanışmak ve mektubun sahibinin adını öğrenmek istediğini bildiren içten bir cevap yazdı. Gizemli mektup arkadaşı maskesini çıkarmayı reddetti ancak kendini Rusya'da doğmuş bir Polonyalı olarak tanıttı. Bakunin gibi o da eskiden Sibirya'da siyasi sürgündü. Şimdi ise "ılıman iklimi, demokrat ve sosyal kulüpleri, haber bolluğu ve kadınlarının havailiği" nedeniyle sevdiği Paris'e iltica etmişti. "Konumu ve bağlantıları hakkında daha fazlasını öğrenmesine izin veremediğini" bildiriyordu. Ancak güvenilirlik garantisi olarak Mieroslawski'ye güvensizliğinin üzerinde duruyor ve Bakunin'in Polonya meselesiyle ilgili verebileceği her tür bilgi için minnettar kalacağını ima ediyordu. Yazışmalar giderek artan bir samimiyetle iki ay kadar sürdü. "Abrakadabra" önemli bir bilgi edinmeyi başaramadıysa, bu Bakunin'in kötü niyetinden değil, Polonya'da giderek büyüyen kargaşadan kamuoyunca bilinenden fazlasını bilmemesinden kaynaklanıyordu. Yazışmaların ne şekilde sona erdiği bilinmiyor. Bakunin "Abrakadabra"nın Rus polisinin gizli ajanlarından biri olabileceğini asla düşünmemişti.[7]

* * *

Polonya ayaklanması uzun zamandır planlanmış, duyurulmuş ve öyle umutlarla enine boyuna tartışılmıştı ki, en nihayet başladığında tam bir şok etkisi yarattı. Haklı olarak olaya kendileri kadar hazırlıklı bir başkasının bulunmadığını düşünen Rus yetkililer, isyanları çıkmadan bastırmaya ve konunun üzerine gitmeye kararlıydılar. O güne kadar Polonya'da Rus ordusunda zorunlu askerlik yapma uygulaması yoktu. 15 Ocak 1863'te seçici bir askere alma işlemi başlatıldı. Başlangıçta şehirli proletaryayla –asilerin destek görmeyi umabilecekleri hoşnutsuzlar sınıfı– sınırlı tutulacaktı. Asker toplamakla görevli subaylar derhal işe girişti. Bu hamle Ulusal Komite'nin elini zorluyordu. Bir hafta süren telaşlı hazırlıkların ardından, Polonya'daki Rus garnizonlarının geneline yapılan saldırılarla isyan 22 Ocak'ı 23'üne bağlayan gece patlak verdi.

---

7 *Herzen*, ed. Lemke, xv. 595-604; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 108.

Bakunin'in ve hatta kısa bir süre için de olsa Herzen'in Rusya-Polonya işbirliğine besledikleri umutlar suya düşmüştü. Olayların birdenbire patlamasıyla sadece Londra'daki sürgünler değil, Ulusal Komite'den isyanı mayısa kadar ertelemesini ısrarla isteyen Petersburg'daki *Ülke ve Özgürlük* önderleri ve Polonya'da yoldaş saymaya hazırlandıkları kişilerce hiçbir uyarı almaksızın saldırıya uğrayıp silahları ellerinden alınan davanın destekçisi Rus subayları da gafil avlanmışlardı. Ne bir Rus subayı ne de askeri, isyancılara katıldı. Rusya'da da herkes sessizdi. Lehlerin tek başına başarabileceklerine inanmıyorlardı. Tüm ülkede gerilla savaşı başladı ve gerilimli heyecan radikal Avrupa'nın dikkatini çekmeye başladı. 1848 ve 1849 yenilgilerinden beri on beş yıldır böyle bir şey yaşanmıyordu. Marx, Engels'e coşkuyla şöyle yazıyordu, "Şu kesindir ki Devrim Çağı* şimdi bir kez daha layığıyla başlamıştır."[8]

Bu olaylardan sonra Bakunin'in Londra'da kalması mümkün değildi. Her zaman ayaklanma başlar başlamaz ve başarı şansı ne olursa olsun orada olacağını söylemişti. Başkalarını özgürlük uğruna savaşmaya teşvik edip köşesinde oturanlardan değildi. Kasımda kardeşi Alexander'a, "*Propaganda oblige-il faut payer de sa personne,*" diye yazmıştı. Yazın adamı Herzen için sessiz sakin evinde oturup, *The Bell*'de isyancıların ilk başarılarını kutlamak, Rus yetkililerin vahşiliklerini duyurmak, Rus birliklerinden Polonyalı kardeşlerine ateş etmemelerini istemek ve kendi özelinde işlerin kötüye varacağı yönündeki kasvetli inancını ifade etmek yeterliydi. Eylem adamı, devrimin yelkovankuşu Bakunin ise olay yerinde bulunmak zorundaydı. Polonya alev alev yanıyordu; ateşin körüklenmesi ve alevlerin yayılması için yardım gerekiyordu.

Polonya'ya ulaşmak Bakunin'in sandığından daha karmaşık bir soruna dönüştü. Maddi güçlükler kolay giderilmişti. Kanadalı Fransız bir Profesör Henri Soulié adına kullanılabilir bir pasaport edindi –hangi yollardan edindiği bilinmiyor. Paris'te

(*) Devrim Çağı adlandırması 1789 ile başlayan 1848'de biten zaman dilimi için kullanılır – ed.n.

8 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 199; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiii. 134.

tanıştığı Kont Branicki adında zengin bir Polonyalı seyahat masraflarını karşılamaya hazırdı. Bakunin bu meseleler giderilince Polonyalılar tarafından memnuniyetle karşılanacağını sanıyordu. Varşova'daki Ulusal Komite'ye "mektup üstüne mektup" yazarak kendileri için çalışmaya gönüllü olduğunu bildirdi. Ajitasyon marifetiyle Rusya'daki hükümete karşı bir bölünme yaratabilirdi. Litvanya ve Ukrayna'da köylü devrimini başlatabilirdi. Rus ordusundan kaçan askerlerden, isyancıların tarafında savaşacak bir Rus alayı toparlayabilirdi. Şayet çok geç değilse, kendisi ve arkadaşları "felaketlerini ve itibar kaybetmelerini önlemek için kendilerini Polonyalı isyancılarla Rus birlikleri arasına atabilirlerdi."

Fakat Bakunin hayretle ve öfkeyle, istenmediği gibi bir sonuca vardı. Lehlerin Ruslara olan güvensizliği eskilere dayanıyordu ve Bakunin'in aklından şüphe duymak için yeterli nedenleri vardı. Yardım önerisi gayet soğuk karşılandı. İlk mektuplarına karşılık dahi verilmedi. Ardından Ulusal Komite'den Londra'da kalmasının daha doğru olacağı mesajı geldi. Ancak Bakunin'i baştan savmak o kadar kolay değildi. Kısa bir tereddüdün ardından 21 Şubat 1851 günü Londra'dan gemiye bindi. Ulusal Komite'nin Londra temsilcisi Cwierciakiewicz'e ilerde haberleşmek için meşhur kodlarından birini bıraktı ve karşılığında gizli mürekkeple yazılmış bir taslak aldı. Giderayak Komite'nin sorumlu bir temsilcisinin (iğneli bir dille "aptal ya da yarı aptal olmayan biri" diye eklemişti) yolculuğunun gidişatını konuşmak üzere kendisini Kopenhag'da karşılamasını talep etti. Bu arada Bakunin'in her zamanki gizemli hareketlerini bu kez alaya alan Herzen, İtalya'daki kızına "Mihail amcanın Brüksel'e gitmek üzere yola çıktığını ve yolunun Floransa'ya düşebileceğini," yazdı.[9]

Bakunin'in umutsuz bir davaya kendini bile bile feda edip şerefini kurtarmak için yola çıktığını düşünmek yanlış olur. Londra'dan ayrıldığında isyan henüz telafi edilemez bir sona

9 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 201, 205; *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 103, 375-7, 491; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 99-101, 107-9; *Krasnyi Arkhiv*, vii. 113.

varmış değildi. Birkaç gün öncesinde, ihtiyatlı Herzen bile Ogarev'e "Polonya davasının her şeye rağmen kötüye gitmediğini ve hatta gelişmekte olduğunu," yazmıştı. Polonya yararına Fransa ve Büyük Britanya'nın geniş çaplı diplomatik ve belki askeri müdahalesi bekleniyordu. Nisan ayında, Herzen'in kendinden daha coşkulu olan oğlu, "Holstein-Gottorp[10] hanedanının çöküşünü hâlâ kaçınılmaz" görüyordu. 1863 Şubatında Bakunin Polonya isyanına tavsiyeleriyle değilse de itibarıyla katkıda bulunabileceğini düşünmekte haklı sayılırdı. Ayrıca, elinde başka bir silah daha vardı. Polonya'ya ulaşması engellenirse Stockholm'e yerleşip, Polonya krizinin orta yerinde Rus hükümetini hayli sıkacak şekilde "idealist İsveçli yurtseverleri Finlandiya'da bir ayaklanma başlatmaya teşvik edebilirdi." Kopenhag'a vardıktan sonra dört beş gün Ulusal Komite'den gelecek çağrıyı boş yere bekledi. Ardından mart başında İsveç'e hareket etti.[11]

Kopenhag'dan Gothenburg'a giden gemide samimi üslubuyla, İskandinav ülkeleri başkentlerinde görev yapan Brezilyalı diplomat Sinyor Britto adında biriyle muhabbet kurup onunla Stockholm'e kadar yola devam etti. Yolculuk süresince Kanadalı Henri Soulié kimliğini korumak giderek güçleşmiş ve canını sıkmaya başlamıştı. Bakunin kimliğini açıklayarak Sinyor Britto'dan sırrını koruması için söz aldı. Projelerinden bahsetti. Yol arkadaşını Rus Hükümetini devirmek için tek gerekenin bir köylü devrimi olduğuna inandırdı. Sinyor Britto yol arkadaşını cana yakın bulsa da fikirlerini fazla ciddiye almadı. Brezilyalı diplomat Rus arkadaşıyla Bakunin adı arasındaki bağlantıyı kuramamıştı.[12]

---

10 19. yüzyılda Çarlar sadece anne tarafından Romanov'dular. Büyük Katerina'nın eşi, Çar Paul'un babası bir Holstein-Gottorp düküydü. Rus Sarayı tarafından hoş karşılanmasa da *Almanach de Gotha*'da hüküm süren hanedandan her zaman "Holstein-Gottorp-Romanov Hanedanı" diye bahsediliyordu.

11 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 68, 103-4, 225; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 110.

12 *Krasnyi Arkhiv*, vii. 112, 119.

* * *

Bakunin Londra'dan ayrıldıktan hemen sonra dört elle sarılacağı bir fırsat doğdu. Seyahat harcamalarını da karşılayan varlıklı bir Polonyalı olan Branicki, şimdi isyancıları desteklemek için Paris'te bir Polonya lejyonu toplanması ve finanse edilmesinde önemli rol oynuyordu. Leh, Fransız, Macar, tek bir Rus ve diğer milletlerden karışık iki yüzü aşkın askerden oluşan bir lejyon deniz yoluyla Baltık'a gidecek ve Litvanya sahiline çıkarma yapacaktı. Lejyonun komutanı, Kafkaslarda Ruslara karşı savaşmış Albay Lapinski adında bir Polonyalı hayduttu. İkinci kumandan ise Stephan Poles (namı diğer Tugenhold) adında bir Yahudi'ydi. Demontowicz adlı bir başka kişi de Varşova'da kurulan "geçici hükümeti" temsil etmek üzere "sivil bir komisyon üyesi" sıfatıyla yolculukta onlara eşlik ediyordu. 14 Şubat 1863 günü, Bakunin'in yola çıkışından tam bir hafta önce lejyon yolculuk emrini beklemek üzere büyük gizlilik içinde Paris'ten Londra'ya geçti. Ancak seferin gizliliği açısından beş haftalık bir bekleyiş ve hazırlık süresi gerekiyordu. Lejyonerleri Baltık'a taşıyacak *Ward Jackson* adlı gemi denize açılmaya hazır hale geldiğinde Rus büyükelçisi olan biteni öğrendi ve Dışişleri Bakanlığına haberi bildirdi. Gümrük yetkilileri, gümrük bildirgesinde üstü kapalı şekilde "madeni eşya" diye tanımlanan kargonun silah ve cephaneden oluştuğunu anladılar. 21 Mart gecesi lejyonerler *Ward Jackson*'a bindiklerinde durum hâlâ değerlendirilme aşamasındaydı ve daha fazla gecikilirse her şeyin kaybedileceği korkusuyla kaptan Robert Weatherley liman çıkış belgelerini beklemeden denize açılmaya ikna edildi.

Bakunin, Kopenhag'a doğru yola çıktığında henüz bu cesur projeden habersizdi. Seferi düzenleyenler ya onu unutmuşlar ya da –kuvvetle muhtemel– ağzını sıkı tutamayacağını düşünmüşlerdi. Fakat gizliliğin avantajları nasılsa artık elden kaçtığına göre Bakunin'i yanlarında bulundurmanın itibarı önem kazanmıştı. *Ward Jackson*'ın limandan ayrıldığı gün Herzen ve Cwierciakiewicz, Stockholm'e telgraf çekerek onu ilk uğrak li-

manı Helsinberg'de gemiye binmeye çağırdılar. Daha sonra Bakunin ellisine merdiven dayamış bir adama çocuk muamelesi yapıp gerçeği ondan sakladıkları ve son dakikada ayak oğlanı gibi oraya buraya gitmesini emrettikleri için Herzen'i sert bir dille kınayacaktı. Ancak ilk tepkisinde nihayet etkin bir rol oynama şansını yakalamanın sevincini taşıyordu. Telgrafları 22 Mart günü öğleden sonra aldı. Ertesi sabah saat sekizde sadece kendisi hazır olmakla kalmamış, Stockholm'de tanıştığı Kalinka adında bir Polonyalıyı da birlikte gitmeye ikna etmişti. Göteborg'dan sonra demir yolu yoktu. Yolculuğun geri kalanının at arabasıyla yapılması gerekiyordu. Yolcular ancak 26 Mart akşamı Helsingborg'a ulaşabildiler. *Ward Jackson* yirmi dört saattir limanda onları bekliyordu. Kaptan Weatherley ile seferin başkumandanları limandaki otele yerleşmişti.[13]

Yolcuların gelişiyle karşılıklı bir huzursuzluk baş gösterdi. Polonyalılar Bakunin'in yanında getirdiği davetsiz misafirden hoşnut değildi, zira Kalinka aristokrat ve dinci kesimdendi, koyu Çartoriski yandaşıydı. Bakunin ise Polonyalıları görünce hayal kırıklığına uğramıştı. Lapinski cesur ve akıllıydı, ama Bakunin kısa sürede bu adamın "vicdanı olmadığı ya da en azından esnek bir vicdanı olmadığı" ve bütün Ruslardan nefret ettiği sonucuna varmıştı. Polés-Tugenhold, Yahudi'ydi, demek ki casustu. Ekipteki tek Rus Reinhard adında ve "Moskof" lakaplı zararsız bir adamdı ve yoldaşları ondan açıkça şüphe ediyordu. Ancak bütün bunlar, belgeleri almadan denize açıldığı için 500 pound para cezasına çarptırılacağından, Sibirya'nın tehlikelerinden ve darağacından sürekli olarak bahseden Kaptan Weatherley'nin yanar döner tavırları yanında bir hiçti. Ekip yeniden denize açılmaya hazır hale geldiğinde kaptan havanın kötüleştiği iddiasıyla onları bir buçuk gün daha Helsingborg'da tuttu. Bakunin İngiliz'in Rus Hükümetinin adamı olduğuna emindi. Baltık'a açıldıklarında Kaptan Weat-

13 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 111-16, 119; Kayıt Bürosunda *Ward Jackson* ile ilgili yayımlanmamış Dışişleri Bakanlığı belgeleri (yazar belgelerin özetini *Romantik Sürgünler'de*–Chiviyazıları Yayınevi 1991, çev. Şamil Beştoy– yayımlamıştır)

herley'nin kafasına tabancayı dayayıp adamı hizaya getireceği zamanı iple çekiyordu.[14]

Bu sırada Helsingborg'a –ateşli kaptanın tereddütleriyle ilgili görünen– bazı çelişik haberler ulaşmıştı.1863 baharı kuzeyde alışılmadık şekilde erken gelmişti. Reval'deki askeri limanda buzlar çoktan erimişti. Rus kruvazörleri her an Baltık Denizi'ne inebilirdi. Bakunin her duruma uygun bir çare bulurdu. Paris'teki Branicki'ye yazıp, ondan Baltık Denizi'nde Polonya bayrağını dalgalandıracak "yüksek kalibreli dört top taşıyan" zırhlı bir kruvazör satın almasını rica etti. Açıkçası, maliyetin 1.800.000 frank olacağını tahmin ediyor ve (Polés-Tugenhold'un pitoresk anlatımını dikkate alırsak) olağanüstü bir yakarışla, "ben hayatımı veriyorum, sen de milyonlarını ver!" diyordu. Branicki bu teklife yanıt vermedi. Fakat bu sayede lejyonerler yanlarındaki acemi erin vasıflarının farkına vardılar. Yeni bir canlanma oldu ve 28 Mart 1863 günü öğlen birde *Ward Jackson* nihayet Helsingborg'dan ayrıldı. Bakunin'i ve kişisel eşyalarını taşımak için ayrı bir tekne gerekmişti. Görenler daha önce bir savaşçının savaşa giderken sekiz valizle yola çıkıp çıkmadığını merak ediyorlardı.[15]

Ward Jackson'ın bir sonraki hedefi Baltık Denizi'nde İsveç kıyısındaki Gothland adasıydı. Buradan Litvanya sahiline doğrudan geçiş yapılacaktı. Fakat Kaptan Weatherley'nin başka fikirleri vardı. Rus kruvazörlerin yaklaştığını şüphesiz duymuştu. Bakunin'in kafasına silah dayama tehdidini de duymuş olabilirdi. Bir avuç İngiliz denizciyle bu gözü dönmüş yabancı haydut çetesinin ortasında, kruvazörlerle etrafı sarılı bir denizde kalakalacağından açıkça direnmek yerine kurnazlığı tercih etti. Tebeşir tadında ve süt rengindeki içme suyundan herkes şikâyetçiydi. Kaptan Weatherley taze su için Kopenhag'a uğrayacağını söyledi. İşleri iki saatten fazla sürmezdi. Gemiyi güvenle limana soktuktan sonra İngiliz elçisi Sir Augustus Paget'yi ziyarete gitti.

---

14 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 112-13, 116-19.

15 *Krasnyi Arkhiv*, vii. 130, 132, 134.

Görüşmenin hangi üslupta seyrettiği kayıtlara geçmemiştir. Fakat Kaptan Weatherley o gece *Ward Weatherley*'e dönmedi ve ertesi gün de Polonyalılar gemiyi terk etmezse denize açılmayacağını bildirdi. Bunun üzerine mürettebatın geri kalanı da kayıplara karışınca gemide yalnızca lejyonerler, baş makinist ve Danimarkalı bir pilot kaldı. Bakunin yanında Lapinski'nin subaylarından biriyle soluğu İngiliz Elçiliği'nde aldı. Sir Augustus Paget, onları içtenlikle ağırladı. Kötü muameleye maruz kaldıklarında hemfikirdi. Ancak Rus kruvazörleriyle karşılaşma ihtimalini gözden kaçırdıklarını düşünüyor ve Kaptan Weatherley'nin Rusların emrinde olduğuna kesinlikle inanmıyordu. Her koşulda kaptanı ve mürettebatı denize açılmaya zorlayamazdı ama *Ward Jackson*'ın bölge temsilcilerine onlardan bahsetmesi mümkündü. Ayrıca ne tesadüftür ki, bu temsilciler Rus filosunuda temin eden şirkettendi ve o sıralarda limana varması beklenen bir Rus kruvazörüne kömür yüklemek için bekliyorlardı. Bakunin görüşmeden etkilenmişti ve Sir Augustus'un "mükemmel bir beyefendi" olduğunu düşünüyordu. Şirket temsilcileri yardım etmeye hazırdı. *Ward Jackson*'ı bulundukları yere iki saat mesafedeki en yakın İsveç limanı Malmö'ye götürebilecek Danimarkalı bir mürettebat bulmayı önerdiler. Burada lejyonerler bir kez daha kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalacaklardı.[16]

Teklif mecburen kabul edildi. 30 Mart'ta, Thames'ten muhteşem ayrılışlarından dokuz gün sonra bu uzun yolculuk Malmö'de sona erdi. Yerli halk ilgisiz değildi. Lejyonerler "çok yaşa Polonya!" nidalarıyla karşılandı. Grubun liderlerinin kaldıkları otelin avlusu yurtsever şarkılar söyleyen kalabalıklarla doldu taştı. Ve ardından Bakunin ortaya çıktı. Polonyalılar adına teşekkür etmek için Polonyalıların bir Rus'u seçmesi tuhaftır. Birkaç hırslı kişi –düşünüp taşınmaya zaman bulduklarında işler değişmişti– Bakunin'in doğuştan gelen liderlik vasfıyla pek çekişemezdi. Bakunin'in sesinin kalabalığı bastırabilmesi gibi pratik bir avantajı da vardı. Kendisini dinleyenlere gezgin-

16 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 113-14; *Krasnyi Arkhiv*, vii. 134-7.

leri bu denli coşkuyla karşıladıkları için teşekkür edip Lehlerin ve İsveçlilerin "her zaman özgürlük için aynı aşkı ve birbirlerine karşı derin bir duygudaşlık beslediklerini," söyledi. İsveç ve Polonya için tezahüratlar arttı, defaatle yurtsever şarkılar söylendi ve otelde verilen ziyafetle gece sona erdi.[17]

Ancak, bu gösteriler büyük yolculuğun önüne geçen kötü talihin üstünü örtemedi. 1 Nisan 1863'te Bakunin ile Demontowicz Stockholm'e gittiler. Lapinski ve diğer Polonyalılar onları on beş gün geriden takip etti. Alt tabaka lejyonerler kendilerini Polonya'ya götürecek başka bir gemi bulabilme ümidiyle Malmö'de beklediler. Fakat *Ward Jackson* seyahatinin tuhaf sonu daha fazla deniz yolculuğu yapmak konusunda cesaretlerini kırmıştı. Liderler kendilerini savunmak ve birbirlerini suçlamak gibi daha kolay yollara sığınmışlardı. Stockholm'de, hemen herkes bütün suçu yaptığı yanlış anlaşmalarla lejyonerlerin gecikmesine ve seyahatin gizliliğinin zedelenmesine neden olan ve şimdi de orada bulunmayan Cwierciakiewicz'e atmak eğilimindeydi. Cwierciakiewicz ise asıl suçlunun hoş karşılanmayan Kalinka'yı getiren ve istenmediği halde "yersiz ve tehlikeli öğütler" veren Bakunin olduğu iddiasındaydı. Bakunin'in kendisi de bir "Cizvit müridine" dönüşen, bir "Polonyalıdan çok Cizvit'e benzeyen" Kalinka'ya sövüp sayacak durumdaydı. Ancak Demontowicz ile Lapinski'yi, Kalinka'nın varlığının "yolculuğun başarısı ya da başarısızlığıyla ilgisi olmadığını", tavsiye teklifinin istenmemiş ya da zarar verici olmadığını ve nihayet başarısızlıkta kabahatin Londra'daki gecikmede ve büyük yolculuğa "kasten ihanet eden" Kaptan Weatherley'nin "kötü tercihlerinde" aranması gerektiğini onaylayan bir kâğıt imzalamaya ikna etti. Bu önemli belge eline ulaştırılan Herzen, Cwierciakiewicz'yi "alçak" Bakunin'i de "bu entrika ağına" tahammül ederek "karaktersiz" ilan edecek ve tüm olup bitenden elini eteğini çektiğini söyleyecekti. En nihayet Bakunin'in karşısına çıkan Demontowicz ona "el attığı her şeyi mahveden biri olduğunu" ve "Polonya'ya zarar vermekten başka bir işe

17 *Krasnyi Arkhiv*, vii. 114, 137-8.

yaramadığını" söyledi. Mesele böylece kapandı. Demontowicz, Lapinski ve Tugendhold aralarındaki rekabet yüzünden güven kaybettikleri ve bu yüzden bu korkunç fiyaskonun çıplak gerçeklerini örtbas edemedikleri için tüm sorumluluğu üzerlerinden attılar.[18]

* ✻ *

Kendi içinde saçma ve tarihin akışında herhangi bir etki yaratmayan *Ward Jackson* hikâyesi, 1863 Polonya ayaklanmasının tipik eylemlerindendi. Ayrıntılarıyla planlanmış, hazırlık aşamasında epey kafa patlatılmış, fedakârlıklar gösterilmişti. Ancak başarıya ulaşması için olayların neredeyse imkânsız bir biçimde akması gerekirdi ve daha en baştan kötü idare edilmişti. İlk aksama, Lehler ile Ruslar ve farklı fraksiyonlardan Lehler arasındaki köklü kıskançlıkları ve antipatiyi gün yüzüne çıkarmıştı. Malmö'deki yüz kızartıcı karaya çıkış son olmayacaktı. Haziran başlarında Lapinski kendi lejyonundan geriye kalanları toplayıp bir gemi ayarladı ve Memel yakınlarındaki Doğu Prusya sahiline ulaştı. Ancak karaya çıkmak için kullanılan botlardan biri büyük can kaybıyla sulara gömüldü. Hayatta kalanlar yas içinde dağılmak üzere İsveç'e döndüler. Bu sırada ayaklanma neredeyse bastırılmıştı. Örgütlü misilleme kısa sürede harekete geçti. Polonya bir kırk yıl daha durgunluğa gömülecekti.

Bu olay etkisini Bakunin'in kariyerinin ilerleyen safhalarında gösterdi. On altı yıl önce Paris'te devrimci bir güç olarak Leh milliyetçiliğine duyduğu inançla kalbi tutuşmuştu. 1863 fiyaskosu bu ısrarlı hayali ebediyen yok etti. Bakunin artık Leh milliyetçiliğinin bölgesel sınırları genişletme hırsından ayrı tutulamayacağını ve Lehlerin milli özgürlük arzularının diğer ulusal birimlere Polonya hâkimiyetini dayatmaktan geçtiğini görmezden gelemeyecekti. Sonunda Lehlerin büyük çoğunluğunun devrimci bile olmadığını, Rus devrimi davasıyla sadece kendi siyasetlerinde kullanacakları bir araç olması se-

18 *Krasnyi Arkhiv*, vii. 123, 140; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 119-120; *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 226, 229-30, 234; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 225.

bebiyle ilgilendiklerini anlamıştı. Lehler ve Ruslar arasındaki –uzun zamandır aksi yönde mücadelesini verdiği– doğal zıtlaşma kendini yeniden göstermişti. Bakunin "samimiyetle birlikte çalışacakları çok ama çok az sayıda Polonyalı" olduğunu, "her Polonyalının, az ya da çok, sadece Rus devletinden değil Rus halkından da nefret ettiğini," anlamıştı. Polonya hayali Avusturya Slavlarına beslediği hayallerle aynı akıbete uğramıştı. Slav milliyetçiliği serabı siyasi ufkunun gerisinde kaldı. Ancak Avusturya yetkilileri bundan haberdar değildi. Talihsiz yolculuğun sona erişinden birkaç gün sonra tüm Avusturya sınır kapılarına "meşhur Rus ajitatör Bakunin'in geçen yılın sonunda veya bu yılın başında" Polonya'ya gittiğini ve Avusturya sınırlarında görülmesi halinde derhal tutuklanıp Prag'a gönderilmesi gerektiğini duyuran bir bildiri dağıtıldı.[19]

Bu arada, Bakunin sekiz parça bagajıyla *Ward Jackson*'da yolculuk ederken, çekici bir hanım Orsett House'a gelip Bakunin'i sormuştu. Casuslardan şüphelenen Herzen ziyaretçinin gerçek Antonia Bakunin olduğuna güçlükle inanmıştı. Durumdan yeterince rahatsızdı. Bakunin'in evlenmiş olması çok saçmaydı. Ondan daha saçma olan ise maddi destek veremeyeceği çaresiz bir genç hanımın onun peşinden dünyayı dolaşmasıydı. Antonia'nın sahiciliğine inandıktan sonra Herzen ona kalacak yer ayarladı. Ancak kadına karşı hiç de içten değildi. Geldiğini Bakunin'e telgrafla bildirmeyi gereksiz gördü. Kendi adına nadiren kin tutan Bakunin, karısının çetin bir yolculuğun ardından Londra'ya vardığında Herzen tarafından bu denli soğuk karşılanmasını hayatının sonuna değin esefle hatırlayacaktı.

Bakunin ancak Malmö'de *Ward Jackson*'dan indiğinde Antonia'nın Londra'da olduğunu öğrenebildi. Bakunin ilk başta Herzen'in Antonia'nın şimdilik orada kalmasının daha iyi olacağı fikrine razı gelmeye eğilimindeydi ki, karısını Natalie Ogarev'e emanet eden bir mektup yazmaya girişti. Daha sonra –kendi planları da gayet belirsiz olduğundan– ayrılığı uzatmak dayanılmaz gelmeye başladı. Herzen'e, Antonia'nın derhal ya-

19 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 124; Prag, İçişleri Bakanlığı Arşivleri yayımlanmamış sirküler.

nına Stockholm'e gönderilmesini talep eden bir telgraf gönderdi. Düşününce Herzen'in de bu seçeneği tercih etmiş olabileceği akla yatkın görünüyor. Antonia derhal yola çıktı. 8 Nisan'da Stockholm'e vardı. Ertesi gün Bakunin, Herzen'e artık "bütünüyle mutluluğa" erdiğini yazacaktı. Karısını Irkutsk'ta terk edişinin üzerinden tam bir yıl dokuz ay geçmişti.[20]

20 Tuchkova-Ogareva, *Vospominaniya*, s. 323-4; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 118-122; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 77; *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 204-6.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İsveç

Bakunin'in İsveç'e girerken kullandığı takma ismi, kimliğini gizlemek yerine şahsi önemini arttırmaya yaradı. Zamanlama iyiydi. İsveçliler tehlikenin yaklaştığını seziyorlardı. Rusya meselesini soğukkanlı ve kendinden memnun İngilizlerle aynı kayıtsızlıkla karşılayamazlardı. Polonya ayaklanması muazzam bir etki yaratmış, aniden İsveç iç politika sorunlarından biri haline gelmişti. O dönemin ihtiyatlı muhafazakâr hükümeti, güçlü komşusuyla samimi değilse de düzgün ilişkiler kurma gereğinin fazlasıyla ayırdındaydı. Öte yandan coşkulu radikaller Polonyalı isyancıları alkışlıyor, İsveç ve özgürlüğün geleneksel düşmanı çarın düşüşünü umutla bekliyorlardı. Bakunin Rus despotizminin gazisi ve Rus esaretinden mucizevî kaçışıyla nam salmış bir kahramandı. Dolayısıyla İsveç Radikal Partisinin gözünde önemli bir şahsiyetti. Partinin önderlerinden biri olan ve çat pat konuşabildiği Fransızca'sıyla arkadaşlarından ayrılan Blanche yeni gelen dostu kanatları altına aldı. Şüphesiz Bakunin İsveç'te devrimci komiteyle tanışmak istediğinde ortalık karışmıştı, çünkü İsveç'te kimse devrim istemiyordu. Bu gibi önemsiz çatışmalar ittifakın uyandırdığı karşılıklı coşkuyu eksiltmedi. Baku-

nin Londra'da önemsenmediğini hissetmişti. Stockholm'de ise önemli bir şahsiyetti.[1]

Ayrıca, İsveç'ten de sınırın ötesine, doğuya doğru bakabilirdi. 1809'da, Rusya tarafından İsveç'ten zorla koparılan sınır ülkesi Finlandiya'da yaklaşan değişimin rüzgârı hissedilebiliyordu. II. Alexander tahta çıktığından beri burada da başka yerlerde yaptığı gibi bazı imtiyazlar vererek liberalleri oyalamıştı. Bakunin, ağırlıkla İsveçlilerden müteşekkil Finlandiya *burjuvazisinin*, bir toplumsal devrimden ya da çarın devrilmesinden çok II. Alexander'ın askıya aldığı anayasanın geri gelmesiyle ilgilendiklerini anlayamamıştı. Finlandiya'yı ikinci bir Polonya –Rusya'nın doğal düşmanı– sayıyordu. Bu yanılsamayı güçlendiren bir başka beklenmedik kişi ortaya çıkmıştı. Finlandiyalı şair Emil von Quanten, hiç şüphesiz siyasi görüşleri nedeniyle, birkaç yıl önce Finlandiya'dan İsveç'e iltica etmişti. Burada Finlandiya'nın Rusya'dan ayrılmasını ve İsveç kralının Finlandiya Grandükü sıfatını kabul ederek İsveç ile Finlandiya arasında özel bir birliğin kurulmasını savunan bir kitap yayımlamıştı. Kral XV. Charles'ın bu büyük plan nedeniyle koltukları kabarmıştı. Anayasa danışmanlarının aksine Rusya'dan tüm kalbiyle nefret ediyordu ve ortak düşmanlarını kışkırtmaya her zaman hazırdı. Emil von Quanten onun özel sekreteri oldu.

Bu koşullarda, 1863'teki Leh liderlerin Quanten gibi etkili bir Rus düşmanına yaklaşmaları şaşırtıcı değildi ve muhtemelen Bakunin'le tanışmasını sağlayan da Leh dostları olmuştu. Onun sayesinde Bakunin büyük şöhret edindi. XV. Charles onu şahsen dinlemek üzere huzuruna kabul etti. Bu toplantıda neler konuşulduğu kayıtlara geçmemiştir. Belki de, dünya çapında meşhur bir devrimciyle şahsen görüşme hevesine kapılan kralın bunu bir sır olarak saklamayı tercih etmesi doğaldır. Aslında Bakunin'in başka hallerde karakterine son derece uzak bir tutumla ağzını sıkı tutması daha şaşırtıcıdır. Belki de gerçekten, katı devrimci ilkelerle kraliyet onurunun ayrıcalıkları arasındaki bağdaşmazlığın bilincindeydi ve bu nedenle kahramanlığıyla arkadaşla-

1 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 224; *Krasnyi Arkhiv*, vii. 122.

rının yanında kendini övmek yönündeki alışılmış tutumunu göstermemişti. Sonraki yıllarda, meramını Garibaldi'nin hükümdarlara sevgisi bağlamında kendisiyle alay ederek dile getirir.[2]

İsveç maiyetindeki Rus Bakanı Kont Dashkov'un istihbarat teşkilatı herhalde pek iyi çalışmıyordu ki, ancak *Ward Jackson*'ın yola çıkıp Malmö yolculuğundan dönüşü sonrasında, Brezilyalı meslektaşının tesadüfi bir hareketi sonucu Kanadalı Profesör Henri Soulié'nin gerçek kimliğini keşfedebilmişti. Dashkov'un bu keşfinden haberdar ettiği İsveç Dışişleri Bakanı Kont Manderstrom, yardım etme arzusuyla "bu çok tehlikeli kişinin takibi için emirler yağdırmaya" ve "ülkeyi bu azılı devrimciden kurtarmak için elinden geleni yapmaya" koyuldu. İsveç'in demokrasiyle idare edildiğini ve İsveç demokrasisinin maalesef Rusya'ya karşı önyargılı olduğunu söylüyordu. Bir sonraki görüşmelerinde, Manderstrom yaptırdığı soruşturmaların ışığında Rus Bakanına kamuoyuna kulak veren bir devletin, "özellikle de Polonya meselesi üzerine bu denli yoğunlaşılan bir zamanda" Bakunin'in İsveç'ten kovulmasına izin vermeyeceğini söyledi. Teselli vermek maksadıyla, halkı Bakunin'in geçmişi konusunda aydınlatmak niyetiyle 1848'den kalma eski telgraf ve gazeteleri araştırdığını sözlerine ekledi. Mayıs başlarında *Posttidningen*'de Bakunin'in geçmişinden hiç de iyi bahsetmeyen bir makale yayımlandı. Makalenin asıl yazarı spekülasyon konusu oldu (aslında bu başbakan Baron de Geer'in işiydi). Resmi dil kolaylıkla seziliyordu ve radikal basında fırtınalar koptu. Bakunin bizzat radikal *Aftonbladet* kanalıyla ardı ardına yazdığı üç makaleyle yanıt verdi. Şahsı üzerinde dönen tartışmalar popülaritesinin olabildiğince artmasına yaradı.[3]

Kont Manderstrom'un Bakunin'e karşı fazla aceleye getirdiği saldırgan basın kampanyası, Petersburg'da geç de olsa coşkulu bir yankı uyandırdı. Halkla ilişkilerde kamuoyunun bu denli kötü etkiler yarattığı bir ülkeyle alışverişte en ümit verici yol Bakunin'i destekçilerinin gözünden düşürmekti. *Aftonbladet*'te

2 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 222, 224.

3 *Krasnyi Arkhiv*, vii. 116, 119-22, 124-5; Louis de Geer, *Minnen*, i. 243-4; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 256.

yer alan dostane satırlarında Bakunin pek de düşünmeden "geçmişinde yüz kızartıcı tek bir olay yaşamadığını" belirtmişti. Petersburg'daki yetkililer "Bakunin'in suç teşkil eden eylemlerinin kısa öyküsünü içinde suçlunun kendi *İtiraflar*'ından uygun kısımların da yer alacağı şekilde" kamuoyuna sunmayı uygun gördüler. Yazının başlığı *Kendi Ağzından Mihail Bakunin* olacak, gizlice Rus arşivlerine sızmayı başaran bir İsveçli tarafından kaleme alındığı ileri sürülecek, Stockholm'de yayımlanacaktı. *İtiraflar*, yazılışından on iki yıl sonra "azılı bir devrimcinin" bile yüzünü sahiden kızartabilirdi. Ancak Rus yetkililer ne kadar kolay aldatıldıklarını göstermesi açısından kendilerine büyük bir fayda sağlamayacağı sonucuna vardılar. İlk taslak 12 Haziran 1863'te onaylaması için Çar'a arz edildi ancak sonra şu veya bu nedenle projeden tümüyle vazgeçildi. *İtiraflar* yaklaşık bir altmış yıl daha gizli arşivlerde bekledi ve Bakunin hiçbir zaman hapis hayatının bu kâbusunu mazur gösterme mecburiyetiyle yüzleşmedi.[4]

* * *

Bakunin, Baron de Geer'in makalesiyle parlayan şöhretinin tadını çıkarırken, genç Sasha Herzen Londra'dan Stockholm'e geldi. Genç adamın kadınlara zaafı vardı. Babası da bu mükemmel bahaneyle onu İngiltere dışına göndermişti. Ayrıca Herzen uzun zamandır oğlunun siyasetle ilgilenmesini istiyordu. Talep Herzen'den gelse de Bakunin memnuniyetle karşıladı. Birkaç hafta sabırsızlıkla Sasha'nın yolunu gözledi. Bakunin yanında bir arkadaş bulunmasından her zaman hoşlanırdı. Üstelik hizmetindekilerden birinin Herzen'in oğlu olması hem özgüvenini arttıracak hem de radikal, ama hiç de devrimci olmayan İsveçlilerin arasında konumunu güçlendirecekti.[5]

Sasha'nın Stockholm ziyaretindeki ilk olay İsveçli radikallerin Bakunin onuruna düzenlediği genel bir davetti. 28 Mayıs 1863 akşamı "Bakunin'in kendisini vatanına adadığı için çek-

4 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 256-62.

5 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 263; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 122.

tikleri sebebiyle İsveç'in duygudaşlığını bildirmek üzere" Phoenix Otel'de yüz kırk kişi toplanmıştı. Siyasetçiler, işadamları, din adamları, subaylar, memurlar ve hatta soylu sınıftan üç dört kişinin de yer aldığı topluluğun içinde Bakunin tükenmez iştahı ve benzersiz kostümüyle farkını hemen hissettirmişti. Genel geçer giyim tarzlarına meydan okuması herhangi bir siyasi sembolizmden çok muhtemelen artık iflah olmayan umursamazlığına bağlanabilirdi ama o "halk giysisi" tabir edilen bir kıyafet giyiyordu. Havadaki hâkim coşkuyu bozacak hiçbir şey yaşanmadı. Toplantının nutuk kısmı söylendiği kadarıyla Bakunin'in özel isteğiyle kralın şerefine kadeh kaldırılmasıyla başladı. Ardından Blanche baş misafirin adıyla bağlantı kurarak "genç Rusya" şerefine kadeh kaldırmayı önerdi. Rus otokrasisine şiddetle saldırıp, Bakunin'i "aydınlanma ve özgürlüğün havarisi" diye selamladı. Konuşma bu vesileyle yazılmış dizelerin okunmasıyla iyice alevlendi.

Bakunin cevabını verirken Fransızca konuşuyordu. Bu dili bilmeyen dinleyenler ise ertesi günkü *Aftonbladet*'te çıkacak çeviri metni beklemek zorunda kaldılar. Aslında kelimelerin fazla önemi yoktu. Yabancı bir dilin kullanılması ne dinleyenlerin coşkusundan ne de hatibin telkinlerinden bir şey eksiltmiyordu. Bakunin "asil misafirperverliğinden ötürü" İsveç'e teşekkür etti, "herhalde Büyük Britanya haricinde" başka hiçbir ülke siyasi zulmün kurbanlarına bu denli özgür ve cömert sığınma hakkı tanımazdı. Sakın kimse "Petersburg Hükümetinin" Rus halkının desteğini ve sevgisini gördüğünü sanmasındı. Asıl devrimciler Rus Hükümeti içindeydi. Litvanya ve Ukrayna'da Polonyalı toprak sahiplerine karşı bir köylü isyanına izin veren ve tüm Avrupa'yı ateşe ve kana bulamak pahasına kötücül yeraltı güçlerine başvurmaya ve halkın tutkularını körüklemeye" vicdanı elvermeyen yine Rus Hükümetiydi. (Mihail Bakunin'in ağzından çıkınca bu sözler tuhaf kaçıyordu ama onun niyeti pişkin *burjuva* dinleyicinin korkuları ve önyargıları üzerine gitmekti.) Birer devrimci olmanın ötesinde, Bakunin kendisinin ve arkadaşlarının kayıtsız şartsız cumhuriyetçiler olmadıklarını da ilan etti. Halkın gerçek özgürlüğü-

ne dayanmadıkça "monarşi" ya da "cumhuriyet" kavramlarının bir anlamı yoktu. Temsil etme şerefine erdiği *Ülke ve Özgürlük*, "aynı zamanda vatansever, muhafazakâr, liberal ve demokratik olan muazzam bir birlikti." Üyeleri arasında "Rus toplumunun her sınıfından kimseler, mevkileri ve konumları ne olursa olsun iyi niyetli Ruslar, çok sayıda general ve subay, kıdemli ve kıdemsiz memurlar, aristokrat toprak sahipleri, tüccarlar, papazlar ve oğulları, köylüler ve karşı mezhepten milyonlarca insan vardı." Bu topluluk daha şimdiden bir çeşit Devlet içinde Devlete dönüşmüştü. Kendi maliyesini, yönetimini, kendi polisini kendi düzenliyordu ve pek yakında –konuşmacının ümidi bu yöndeydi– kendi ordusuna da sahip olacaktı. "Bugün artık Polonya'nın milli hükümeti sayılan Varşova'daki Merkez Komite ile resmi düzeyde ittifak kararı alınmıştı." Mihail, topluluk ve yeni Rusya adına "İsveçli yurtseverlere" ve "büyük federal İskandinav birliğinin" yakın gelecekteki başarılarına kadeh kaldırdı.

Ülke ve Özgürlük'ü sadece anayasal monarşi hedefiyle özdeşleştirmekle kalmayıp, coşkulu öğrencilerden oluşan küçük gruba Rus toplumunun her kademesinden milyonlarca kişiyi dahil eden bu olağanüstü konuşma geceye damgasını vurdu. Bakunin'in ardından sözü Sasha Herzen devraldı. Babasının ve Ogarev'in çalışmalarından, Londra'daki Rus basınından bahsederek, Slav ve İskandinav federasyonlarının gelecekteki birliğini selamladı. Son olarak, Mihail Bakunin adına verilen yemeğe iştirak eden tek Polonyalı olduğu anlaşılan Felix adında fazla tanınmayan bir kişi, Polonya şerefine kaldırılan kadehe karşılık verip, Polonya davası uğruna canlarını feda eden, az ama öz Rus subayları şerefine içti.[6]

Anmaya değer bu günün devamı da önemlidir. Bakunin ve eski arkadaşının oğlu arasında kopan tartışmanın kesin nedeni tam bilinmiyor, zira Bakunin'in Herzen'e şikâyetlerini ayrıntılarıyla dile getirdiği muazzam uzunluktaki mektup halen ya-

6 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 134-8; *Krasnyi Arkhiv*, vii. 124-5; Steklov, *M.A. Bakunin*, ii. 25.

yımlanmamıştır. Ancak her iki taraf için de belirleyici neden kibir olmalıdır. Bakunin yaşının ve itibarının kendisine liderlik için yadsınamayacak bir ehliyet verdiğini ve yirmi dört yaşında tecrübesiz bir gencin doğal olarak ikincil bir role yönelebileceğini düşünüyordu. Sasha bahanesinin gençlikte aranamayacağı bir küstahlık, boşboğazlık ve kabalık içindeydi. Herzen ve *The Bell* Londra'da *Ülke ve Özgürlük*'ü temsil ediyordu. Sasha herhalde hanedanlık ilkelerinin başka yerlerde de geçtiğini sanıyordu. Bakunin'in Stockholm'deki zaferinin 28 Mayıs toplantısıyla sonuçlanmasının aslında bir şahsa yönelik değil, bir dava adına verilmiş bir hediye olduğunu iddia ediyor ve zafer tacını kendi başına geçirmek istiyordu.

Stockholm'de yetkili temsilcinin Bakunin mi yoksa Sasha Herzen mi olduğu münakaşası, Herzen'in daha sonra dediğine göre, çifte komediydi. Gerçekler üzerine değil, bir isim üzerine kopmuş bir kavgaydı ve kendisine başkaca bir paye biçilemeyecek Sasha'nın kibri, kendi başarılarından ve çektiklerinden başka icazete gerek duymaması gereken Bakunin'inkinden herhalde daha az saçmaydı. Fakat Sasha bahsi ortaya atıp, karşısındaki de çekişmeye girince davranışı affedilmez bir hal almıştı. Orsett House'da dönen dedikodular sayesinde Bakunin'in kusurlarını erken kavramıştı. Babasının, arkadaşı diye bilinen bu adam hakkında, içten içe neler düşünüp neler söylediğini gayet iyi biliyordu. Şimdi bildiklerini kendi menfaatine kullanıyordu. Bakunin'i arkadaşlarının önünde küçük düşürdü. Yüzüne karşı sövüp saydı. Bakunin aynı üslupla Sasha'yı hırsızlıkla suçladı. İsveçli radikaller iki Rus liderin karşılıklı iftiralarını yorulana kadar dinlediler. Neyse ki, Sasha Stockholm'den pek hoşlanmamıştı ve soğuktan şikâyetçiydi ve bu skandal haziran sonlarına doğru Londra'ya dönüşüyle bitti.[7]

* ✻ *

Phoenix Otel'deki toplantı Bakunin'in Stockholm'deki popülerliğinin doruk noktasıydı. Sasha Herzen ile tartışması ise

7 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 268, 491-3, 539.

düşüşün ilk işaretiydi. Artık Bakunin'in başkentte sürekli kalması için neden kalmamıştı. Polonya davası canlılığını yitirmiş ve Lehler birbirinden ayrılmıştı. II. Alexander, 1809'dan beri ilk defa Fin Rejimini 15 Eylül günü karşılıklı görüşmeye çağırdığı bir bildiri yayımlayarak Finlilerin aklını çelmişti. Bakunin, Quanten ile (söylediğine göre Sasha Herzen yüzünden) kişisel bir tartışmaya girmişti. *Ülke ve Özgürlük* can çekişiyordu. Senenin başında Londra'ya görevli gelen Sleptov Petersburg'a dönmeyi başaramamış, sinir krizi geçirip İsviçre'ye çekilmişti. İdari komitenin bir başka üyesi Nikola Utin Mayıs 1863'te korkuya kapılıp Rusya'dan kaçmıştı. Topluluğun tamamı çözülmüş haldeydi. Temsilcileri Bakunin'in mektuplarına bile cevap vermiyordu ve Finlandiya'daki bir aracıyla çeşitli bildirilerin yedi bin kopyasını çoktan Archangel'a soktuğunu söylediğinde pek etkilenmemişlerdi. Bakunin, Straube adında "dürüst, yetenekli ve ciddi görünümlü bir genç adam" bulmuştu. 4.000 ya da 5.000 frank temin edildiği takdirde Herzen'in yayınlarının Rusya satışını üstlenecekti. Ancak Herzen kayıtsızdı. En radikal İsveçliler bile İsveç'te devrimi ima eden her şeye karşı sağırlaşmıştı. Her zamanki maddi sorunlar belirmeye başlamıştı. Bakunin'in İsveçli arkadaşları artık onun gelişigüzel borçlanmasına ve yazmadığı makaleler için editörlerden avans alma yöntemlerine alışmış ve ortak mülkiyet teorisinin pratik uygulamasına içerlemeye başlamışlardı. Stockholm'de kalmak faydasız olduğu kadar sıkıcıydı da. Daha temmuz ayında kış bastırmadan taşınmaya karar verdi.[8]

Önce usulen Londra'ya dönebileceğini düşündü. Ancak bu olasılık üzerine düşündükçe cazibesini kaybetti. İngiltere'de genç bir hanımı o güne değin bildiği ve sevdiği her şeyden ayrılmaya ikna edecek ne bir iklim ne de bir yaşam tarzı vardı. İngiltere'nin Bakunin'e de verecek fazla bir şeyi yoktu – elbette ki kendisine gösterilen ve yakından bakıldığında kayıtsızlıkla karıştırılabilecek o kibar hoşgörü vardı ve Herzen'le aralarının açılmasıyla on sekiz ay evvel Londra'ya gitmenin en önemli

8 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 125-9, 131-2; *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 90, 98; *Krasnyi Arkhiv*, vii. 116; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 226, 256.

cazibesi de ortadan kalkmıştı. Ancak, başka bir seçenek bulmak da kolay değildi. Avusturya ve diğer Alman vilayetlerine girmesi yasaktı. III. Napolyon Fransası kaprisli ve güvenilmezdi. İsviçre henüz Avrupa'nın siyasi sürgünlerinin yarısının toplanma noktası haline gelmemişti. Geriye fazla seçenek kalmıyordu. Bakunin, Londra'daki İtalyanların Avusturya'nın en etkin ve kararlı düşmanları ve dolayısıyla Slavların doğal müttefikleri olduklarını fark etmişti. Mazzini ile görüşmüş, Garibaldi ile yazışmıştı. İtalya'da hiç değilse devrimci bir hareketin tohumları mevcuttu ki bu hareket o güne değin ne bastırılmış ne de tazeliğini yitirmişti. Fakat bu politik nedenler muhtemelen ikincil önemdeydi. İtalya, günlük ihtiyaçların ucuza sağlanabildiği ılık, sıcakkanlı, kolay bir ülkeydi. Antonia ile burada huzur içinde ve rahat bir hayat sürebilirlerdi. Bakunin'in hayatında ilk defa, her ne kadar geçici de olsa, bir istirahata çekilme arzusu baş göstermişti. Bir süreliğine İtalya'da kalıp "olayların akışını gözlemeye" karar verdi.[9]

8 Kasım 1863 günü Bakunin ve karısı Stockholm'den ayrıldılar. Polonyalı ve İsveçlilerden oluşan bir grup onları uğurladı ve gidişleri radikal basında yer aldı. Ancak ilk ayların heyecanı geride kalmıştı. Bakunin hem siyasi hem mali açıdan arkadaşları için bir utanç kaynağı haline gelmişti. Nihayet Londra'ya gitmek üzere Göteborg'dan gemiye bindiğinde herkes rahat bir nefes aldı. Bir hafta sonra Rus Elçisi ayrılışını "sevinçle" Petersburg'a bildirdi. Sadece halen tedirgin olan Avusturya Hükümeti sınır görevlilerini uyararak Mihail Bakunin'in "bilinmeyen bir yöne" doğru yola çıktığını ve her sınır kapısında sıkı denetime tabi tutulması gerektiğini belirten bir sirküler dağıttı.[10]

* * *

Bakunin'in hayatında, 1861 sonunda Londra'ya gelişiyle başlayan iki yıllık dönemide en büyük ve en önemli yeri tutan

9 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 265; *Krasnyi Arkhiv*, vii. 126.

10 *Krasnyi Arkhiv*, vii. 126-7; İçişleri Bakanlığı Arşivleri yayımlanmamış sirküler, Prag.

kişiden yani Alexander Herzen'den söz etmeden geçemeyiz. Bakunin'in Londra'ya ilk gelişinde, halen popülerliğinin ve gücünün doruklarında olan *The Bell*, 2.500 ila 3.000 adet satıyordu. Şimdi ise, aradan iki yıldan az bir zaman geçmesine rağmen tirajı ancak 500'lere ulaşabiliyordu. Haksız yere yenilgiye uğradığı hissiyle üzüntüden kıvranan Herzen de derginin düşüşünün her aşamasından Bakunin'i sorumlu tutuyordu. Kelsiev'le birlik olup *The Bell*'i Eski İnananlar'ın işlerine bulaştıran Bakunin'di. Kolay tesir altında kalan Ogarev'in üstüne giderek *The Bell*'i genç devrimcilerin kollarına atan ve Herzen'in kendisini *Ülke ve Özgürlük*'ün içi boş yalan dolanlarıyla ittifaka ikna eden Bakunin'di. *Ülke ve Özgürlük*'ü İsveçliler ve Finlilerle girdiği çılgın maceralarda gösteriş için kullanarak anlamından saptıran Bakunin'di. Daha kötüsü ise *The Bell*'i Polonya davasına adamaya kendisini ikna ederek Rus yurtseverlerin birer birer nefretini kazandıran yine Bakunin'di. İki yıl önce *The Bell*'i aydın Rus düşüncesinin yayın organı sayan çevrelerde bile Herzen artık bir hain ve teröristlerin yandaşı sayılıyordu. Herzen, insanın gücünü aşan bu koşulların kurbanının kendisi olduğunu ve *The Bell*'in temsil ettiği Rus özgürlükçülüğünün kısa altın çağının ebediyen geçmişte kaldığını ayırt edebilecek kadar olayların içindeydi. Bir günah keçisi arıyordu. Güçsüz kalınca iyi niyetini kaybedip tehlikeli yollara sapan bir insanın gareziyle Bakunin'e düşman kesildi. Bakunin, Stockholm'den ayrıldığı sırada Rus basını kimliği belirsiz bir Polonyalının, "Herzen ve arkadaşları tüm Rusya'yı kapsayacak büyük bir komplonun başını çektikleri iddiasıyla Lehleri isyana kışkırtıyor" sözlerini muzaffer bir dille aktarıyordu. Herzen ise öfkesinden ve çilesinden çılgına dönmüş, *The Bell* sayfalarında Bakunin'i açık açık reddedeceğini ilan ediyordu.[11]

Siyasi kırgınlıklar kişisel içerlemelerle pekişmişti. Sasha ile bozuşmak durumu daha da karmaşık bir hale getirdi. Her ne kadar Herzen serinkanlı bir tarafsızlık sergiliyor görünmüş ve çocuğun "küstahlığını" yaşlı dostunun kibri ve lafazanlığı ka-

11 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 491-2, 516.

dar kınamışsa da, kalbinin derinliklerinde kendi kanından ve canından gelen birinin günahlarını eski dostununkilerden daha affedilir buluyordu. Ayrıca, Herzen'in üzerinde durmaya biraz utandığı ama kuralcı zihnini isyan ettiren şu "küçük hatalar", yani Bakunin'in para konusunda gösterdiği vurdumduymazlık da sonsuz bir rahatsızlık kaynağıydı. Bakunin'in borçları yüzünden Londra'da onu sıkıştırıyorlardı. Temmuzda Stockholm'e 50 sterlin daha göndermişti. Sabrı fazlasıyla taşıyordu. Eski başıbozukluklar yüzünden dilenen çocukça özürlerle başlayıp yine aynı şekilde çocukça yeni bir borç isteme girişimiyle nihayetlenen o sonuçsuz tartışmalardan birine daha girmeye artık çekiniyordu.[12]

Kendisine zanlı rolü düşmesine rağmen, Bakunin bu buluşmayı şikâyetçiden daha korkusuzca bekliyordu. Geçmişte yaşamakta hiçbir zaman fayda görmemişti ve hem kendisinin hem de başkalarının geçmişte yaptıklarını ve aynı şekilde geçmiş borçları silip bir kenara atmaya her zaman gönüllüydü. Herzen'in büyük yeteneklerine içtenlikle saygı duyuyordu, ama Herzen'in detaylarda son derece doğru ancak işin özü ve ruhuna gelindiğinde son derece yanlış ve mide bulandırıcı bulduğu dünyevi aklı ve şüpheciliği karşısında diz çökmeyi reddediyordu. *The Bell*'in artık bütünüyle boşa kürek çekmek anlamına geldiğinin Herzen kadar ayırdında değildi. İflah olmaz iyimserliğiyle hâlâ *The Bell*'in etki gücünün devrim yararına kullanılabileceğine inanıyordu. Fakat Herzen hakkında herhangi bir yanılsama yaşamıyordu.

> [O günlerde şöyle yazıyor] Herzen Avrupa halkı önünde Rus davasını mükemmel temsil etmiştir ve etmeye devam ediyor. Ancak, iç siyaset meselelerinde iflah olmaz bir kuşkucudur ve bu meseleler üzerindeki tesiri sadece cesaret kırıcı değil aynı zamanda yıldırıcıdır da. O her şeyin öncesinde ve ötesinde dahi bir yazar; bütün dahice niteliklerini mesleğinin kötü taraflarıyla birleştiriyor. Rusya'da özgür-

12 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 267, 492, 539; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 123.

lük yerleştiğinde ya da yerleşmeye başladığında, o hiç tartışmasız güçlü bir gazeteci, belki bir hatip, bir devlet adamı hatta yönetici olacaktır. Fakat onda kesinlikle devrimci bir liderin hamuru yoktur.

Bu kelimeler, Herzen'in Bakunin'den bahsettiği yazılarında hiç rastlanmayan hassas bir kadirşinaslıkla Herzen'in gerçek niteliklerini ve kusurlarını gözler önüne seriyor.[13]

Bakuninler Londra'ya vardıklarında Herzen de kızlarını ziyarete İtalya'ya gitmişti. Yokluğu hesaplaşmayı erteledi ve gerilimi yatıştırdı. Kibar, yufka yürekli ve kolay etki altında kalan Ogarev, hikâyenin Bakunin yorumunu anlayışla dinledi. Para meselelerinde, Bakunin'in buna biraz olsun önem vermekteki aczini her zaman anlamıştı. Eski dostlar arasında paranın ciddi bir sürtüşmeye yol açması düşünülemezdi bile. Sasha ile girilen tartışmada, Ogarev Herzen'in gerçekten de "ailevi" nedenlerle haksız fikirlere kapıldığını ve Sasha'ya hiç değilse kabalığı nedeniyle yaşlı adamdan özür diletilebileceğini düşünüyordu. Siyasete gelince, şüphesiz yöntem ve taktiklerde küçük farklılıklar vardı. Fakat bir ömür boyu özgürlük davasına ortaklaşa baş koydukları düşünüldüğünde bütün bunların ne önemi vardı? Kişisel vefası bir yana, hem mizaç hem eğilim gereği Ogarev, Herzen'in hesaplı kitaplı ihtiyatından çok Bakunin'in fevriliğine yakın duruyordu. Olan olmuştu, hep birlikte kutsal dava uğruna çalışmaya devam edebilirlerdi. Bakunin'i "reddetmek" ancak kendilerini zayıf düşürmeye ve ortak düşmanı mutlu etmeye yarardı. Ogarev'in Herzen'e yazdığı çeşitli mazeretler ve sitemlerle dolu mektubu ne denli Bakunin'in tarafını tuttuğunu gösteriyordu.[14]

1863 Kasım sonlarına doğru, altı hafta kaldıktan sonra Bakuninler Londra'dan Brüksel'e ardından Paris'e geçtiler. Paris'te, aralığın ilk haftasında Bakunin ve Herzen'in ertelenmiş buluşması gerçekleşti. O günün arifesinde Herzen, "bu durumdan hiç hoşlanmasam da Bakunin'i göreceğim, çünkü ya-

13 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 230-31.

14 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 538-9; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 148-150.

lan söylemekten nefret ediyorum," diye yazıyordu. Fakat her nasılsa görüşme beklenilenden iyi geçti. Her iki taraf da uygunsuz konulardan kaçınmak istiyordu. Herzen "özel meselelerden" bahsetmek istemeyecek kadar usanmış ya da utangaçtı. Siyaset konusunda Bakunin'i "tüm kalbiyle barış ister ve skandal yaratacak hiçbir şey yapmamaya kararlı" görmüştü. Bakunin artık maceraya doymuştu. Hata yaptığını ve başkalarının bilgeliğini kabul etmekten asla çekinmemişti. Bu âlicenaplıktan yoksun Herzen, Bakunin'in yumuşak başlılığı karşısında şaşkındı. Şaşkınlığı fazla uzun sürmeyecekti. Ancak iki eski dost nispeten bozulmamış bir samimiyetle ayrıldılar. Herhalde Bakunin tam ve içten bir uzlaşma olduğuna inanmıştı. Fakat Herzen o kadar kolay unutup affedemezdi. Herzen'in kariyeri sona ermişti. Gericilik ve devrim dalgaları iki yandan dalgalar halinde yükselirken, onun ihtiyatı ve sağduyusu sığ ve çorak çöllerde karaya oturmuştu. Bakunin'in yılmaz maceraperestliği ve ebedi gençliği onu hâlâ dalganın zirvesine yükseltebiliyordu. Herzen kendi disiplinli yeteneklerinin bu aşırı, ele avuca sığmaz gücün yanında cüceleştiğinin ve gölgede kaldığının bilincindeydi. Yirmi beş yıl önce günlüğüne Bakunin isminin karşısına "beş para etmez karakter!" diye yazmıştı. Ve yine Bakunin'in bütün düşmanlarının ona rahatlıkla yapıştırdıkları lekelerin üzerine şimdi kendisi de giderek çektiklerinin telafisini arıyordu. İki adam arasındaki ilişki bir daha asla derinleşemeyecekti. Bakunin'le sonraki ilişkisinde Herzen bu iki yılda yaşananlardan dolayı yarı aşağılayan, yarı kıskanan ruh halinden hiç kurtulamadı.[15]

Görüşmenin ertesi günü Herzen Londra'ya döndü. Birkaç gün sonra da Bakuninler güneye hareket ettiler. Kısa bir süre Cenevre'de kalıp, Noel'i *Ülke ve Özgürlük*'ün eski elebaşlarından Sleptov'la Vevey'de geçirdiler. Ancak, Sleptov "neredeyse delilik derecesinde asabi biriydi." Birine faydası dokunur hale gelmesi için "başından aşağı birkaç kova soğuk su dökmek" gerekiyordu. Bakunin eski dostları Vogt'ları görmek için Ve-

15 *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 541-3.

vey'den Berne'e kısa bir yolculuk yaptı. En son yirmi yıl evvel İsviçre'den ayrılırken vedalaşırken gördüğü Luisa Vogt, Bakunin'i görünce boynuna sarılıp gözyaşlarına boğuldu. En büyük oğul Karl, Napolyon bayrağı altında "sarsılmaz inancının" kurbanı olmuştu. Ancak böylece bütün aile Polonya davasına dönmüş, ailenin kadınları zor durumdaki Polonyalılara yardım toplamak için bir komite kurmuştu.

11 Ocak 1864'te Bakuninler İtalya sınırını geçtiler.[16]

16 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 283-4.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Floransa

Bakunin İtalya'ya, İtalyan milliyetçiliğinin ateşli bir savunucusu olarak gelmişti. Turin'de verdikleri kısa moladan sonra, onları Cenova'da Bertani karşıladı. Kendisi Kuzey İtalya'da Garibaldi'nin üsteğmenlerinden biriydi. İtalya topraklarındaki ilk işleri, İtalyan özgürlük hareketinin emekli ve artık nerdeyse efsaneleşmiş öncüsünün inançlı yandaşlarından oluşan küçük bir koloniyle birlikte yaşadığı Caprera'yı ziyaret etmekti.

Caprera ziyareti kısa süreli ama karakteristik bir kültün zirvesi oldu. Kısa bir süre için Garibaldi Bakunin'in idealindeki devrimci kahraman tipine mükemmel uygun görünmüştü. 1849 yılının şanlı günlerinde Roma'da cumhuriyetçi standartları yerleştirmiş ve şehrin, yoz papazlar ve paralı Fransız askerlerinden oluşan gerici güçlere karşı günlerce direnmesini sağlamıştı. Bakunin 1860'ta Sibirya'dayken, Güney İtalya'yı özgürleştirip gerici bir hanedanı deviren Binler Seferini* [Spedizione dei Mille] merakla takip etmişti. Şurası gerçekti ki Garibaldi'nin o güne kadarki başarıları içinde sadece bir cumhuriyetin kurulması değil, aynı zamanda bir monarşiye güç kazandırılması da yer alıyordu. Fakat Bakunin kendini elverişli çö-

(*) Bu sefer sırasında Garibaldi ve yandaşlarının giydiği kızıl gömlekler nedeniyle, bu isimle de anılmıştır - Camicie Rosse – ed.n.

zümlere teslim etmiş ve halk monarşisi fikrini düşünüp tartmaya başlamıştı. Garibaldi Avusturya'nın belası, İtalya'nın kurtarıcısı rolünü yeterince oynamıştı. Slavların kurtuluşu, Avusturya İmparatorluğunun devrilmesi ve toplumsal devrim davası ise Bakunin'in bilinçaltında halen yerini koruyordu. Bir zamanlar bu amaçlardan birine hizmet eden Bakunin diğerlerinide ister istemez destekliyordu.

Caprera'daki inzivasında, lidere her tür romans ihsan edilmişti. Turin'de Antonia neredeyse soğuktan ölüyordu. Caprera'da ise ocak ayı sonunda bile Rusya'daki yaz havası vardı. Bakunin'ler kendileri gibi ziyaret için yola çıkmış bir İngiliz bey ve üç İngiliz hanımla birlikte adaya geçtiler. Aspromonte'de aldığı yaradan dolayı hafif topallayan Garibaldi, onları zeytinler, asmalar ve güneye özgü meyve ağaçlarıyla kaplı bir bahçenin içindeki sade taş evinde karşıladı. Burada genç köylü karısı (ona İngiliz hanımlardan birini rahatsız edecek derecede saygılı davranıyordu), iki oğlu, siyasi sekreteri ve on iki sadık yandaşıyla birlikte yaşıyordu. Keten pantolon ve kırmızı gömlekleriyle tarlalarda çalışan ya da değirmende mısır öğüten ya da kayaların üstünde "pitoresk pozlarda" dinlenen bu küçük topluluğun hayatı Bakunin'e "demokratik bir sosyal cumhuriyetin" prototipi gibi gelmiş ve ona Byron'ın *Korsan*'da [The Corsair] anlattığı Korsan Adasını hatırlatmıştı. (19. yüzyıl insanlarının zihninden romantizm pek kolay silinmiyordu). Bakunin ev sahibinin halinde "derin, gizli bir elem" sezmişti. Garibaldi ziyaretçisine hayattan yorulduğunu, ülke menfaati ya da "tüm halkların kurtuluşu için" seve seve canını feda edebileceğini söylüyordu. İsyancılara yardım etmek için Polonya'ya gitmeyi düşünmüştü, ama kendisine faydadan çok zarar getireceğini bildiren bir mesaj yollamışlardı. Bakunin de aynı durumda kaldığını hatırladı. Bu ortak anı sayesinde aralarındaki doğal bağa iyiden iyiye inandı. Üç günlük ziyaretin sonunda, Bakuninler adadan dönerken Mihail "İtalya'ya vurulduğunu" itiraf edip karısına bir ay içinde İtalyanca konuşmaya başlayacağına dair yemin etti.[1]

1 Steklov, *M.A. Bakunin*, ii. 284-6.

Floransa'da kaldılar. Bu tercih Bakunin'in ruh hali bakımından yerindeydi. Pek yakında yeni İtalyan devletinin geçici başkenti olacaksa da, Floransa hiçbir zaman önemli bir siyasi merkez konumuna gelmemişti. İşçi sınıfı nüfusu sayıca az ve örgütsüzdü; devrimci planlar ve propaganda bilinmiyordu. Floransa'da genelde iyi İtalyan burjuvalar ile ucuzluk, sessizlik ve pitoresk bir atmosfer arayışındaki büyük bir yabancı kolonisi ikamet ediyordu. Bakunin burada bir yıldan fazla kalarak, alışık olmadığı bir atalet ve gevşekliğe kendini bırakmaktan hayli memnundu.

Floransa'da ikamet eden Rusların ve Rus turistlerin hatıraları Bakunin'in o sıralardaki kişiliği ve hayatı hakkında bir takım ayrıntılar içerir. Nefes darlığını ve "tahayyül ötesi iştahını" fark eden ressam Gué'ye göre, o "direkleri ve dümeni olmayan, rüzgârın estiği yöne giden, nasıl ve nereye gittiğini bilmeyen bir gemiydi." Tacitus üzerine lisans tezi yazan genç Modestov, Bakunin'in "her eğitimli insanın devrimci olmasını beklediğini" keşfedince çok şaşırmıştı. Siyasi fikirleri yüzünden Rusya'dan kaçıp Garibaldi'nin lejyonuna katılan genç Mechnikov, Bakuninlerin Salı akşamları arkadaşlarını davet ettikleri "Evde" toplantıları oldukça canlı ve hicveden bir dille tasvir eder.

> Misafir odası, *burjuva* adabına uygun döşenmiş. Siyah bir frak içinde her nasılsa hem pitoresk hem tiksindirici derecede pasaklı görünmeyi başaran yalçın devrimci Antonia'sıyla sessiz sakin dama oynuyor. Yumuşak görünümlü, kır saçlı yaşlı bir adam kendi kendine piyano çalıp bülbül gibi sesi ve güçlü Alman aksanıyla şarkı söylüyor:
>
> Allons, enfants de la badrie
> Le Chour de cloire est arifé*...
>
> meydan okuyan bu devrimci marş onun dudaklarından şirin ve hisli bir ninni gibi dökülüyor.

(*) La Marseillaisse, Fransız marşının ilk iki dizesi – ed.n.

Şarkı söyleyenin Alman değil İsveçli yani Bakunin'in Stockholm'deki arkadaşlarından biri olduğu ve devrimle bir tür gizemli ilişki, bağlılık, yakınlık içinde olduğu anlaşılıyor.

Konuklar yavaş yavaş teşrif ediyorlar. Bu nasıl bir giyim, sima, dil, ırk ve sınıf karışımı! Birkaç müdavim haricinde bu "akşamlarda" aynı yüzü nadiren iki kez görürsünüz.

Bakunin hepsine ters ters bakıyor ve size onların Antonia'nın misafiri olduğunu, ya da belirsiz bir takım yasadışı girişimlerin başarısı yararına mutlaka görüşmesi gereken kişiler olduklarını söylüyor. Bir sonraki hafta geçen hafta gelen muhteşem kişilerin yerinde yeller esiyor. Sadece öylesine ortadan yok olsalar ne âlâ; genelde bu gidişler şöyle veya böyle bir skandalla gerçekleşiyor.

Toplantılara katılan bazı kişiler yine de sözünü etmeye değer. Üniversitede çalışmalarını sürdürmeye Floransa'ya gelen Sasha Herzen yumuşak başlı Bakunin'le ateşkes ilan etmiş, –babasının uyarılarına rağmen– Bakuninlerin evinin mutat ziyaretçilerinden biriydi. Ancak Sasha'nın siyasete olan ilgisi kişisel kibrinden başka bir şeye dayanmıyordu ve o günlerden itibaren devrimin artık hayatında herhangi bir rolü kalmayacaktı. Kossuth'un meşhur [piskopos] yardımcısı Pulsky'nin varlığı, Bakunin'in geçmişte Macaristan milliyetçilik hareketini desteklediğini gösteren bir işaretti. Oysa ki Macarlar Bakunin'in devrim idealine hiçbir zaman aynı ölçüde sempati duymamışlardı. Varnhagen von Ense'nin yeğeni [Alman yazar] Ludmilla Assing'in ileri düzey siyasi düşünceye geleneksel bir ilgisi vardı. Ancak o sıradaki çabaları aslında Bakuninlerin grubuna katılmış Gianelli adında yakışıklı bir İtalyan gencin peşinden gitmeye yönelikti. Bakunin'in çöpçatanlık merakı da en az devrim tutkusu kadar kalıcı olduğundan, bu gönül ilişkisine aşırı ilgi göstererek durumu izleyenlerden bazılarının yüzünü kızartacak işler yaptı.[2]

2 Gué, *Severnyi Vestnik* (Mart 1894), s. 235; Modestov, *Istoricheski Vestnik* (Aralık 1883), s. 122; Mechnikov, *a.g.e.* (Mart 1897), s. 807-34; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 153.338

Aralıklarla ve daha çok yarı gönüllü, Bakunin devrim davasıyla uğraşmaya devam etti. Galatz [Romanya] ya da İstanbul üzerinden, *The Bell* ve Herzen'in diğer Rusça yayınları ile Rusya'ya çıkartma yapacak İtalyan aracılar bulmayı kendine iş edindi. Bu hizmet karşılığında şüphesiz Herzen'den 600 frank daha borç istemeye yüz buluyordu. Herzen kâfi gelmese de 200 frank gönderecekti. Bakunin'in 1864 yazındaki asıl faaliyet alanı ise Masonlukla yeniden ilgilenmeye başlaması gibi görünüyor. Fırıncılık yapan ve Floransa'daki Mazzinici partinin lideri olan [Giuseppe] Dolfi, Mason Locasının da üstad-ı azamıydı [Grand Master]. Masonluktaki gizlilik ve ritüeller Bakunin'in halen ilgisini çekiyordu. Uzun süredir beklemede duran üyeliğini yeniden onaylattı. Bir yıl sonra Floransa'dan ayrılırken yanında Floransa'daki "İskoç Locası Teşkilatının" İtalya'daki "tüm Mason kardeşlere ve yüksek organlara" yönelik yazdığı tavsiye mektubunu taşıyordu. Bu yanılsama fazla uzun sürmedi. İki yıl sonra Herzen'e Masonluğu "bir maske ya da pasaport yerine kullanmanın faydalı" olabileceğini ancak "Masonluğu ciddiye almanın şaraptan medet ummaktan farksız, hatta beter olduğunu" yazacaktı. Yine de bu sonradan gelen reddediş eski hevesinin samimiyetini geçersiz kılmaz. 1864'te Bakunin, 40'lı yıllardaki gibi, Masonluğun devrimin başlıca dayanağı olacağını sanıyordu ve çok önemli bir açıdan bu düşüncenin etkisi altındaydı.[3]

Floransa'da yaşamaya başlamadan önce Bakunin dinle ilgili tavrını tanımlama gereği duymamıştı. Ortodoks kilisesinin teorisini ve pratiğini ilk gençliğinde terk etmişti. Hıristiyanlığa düşmanlık beslemişti. Her ne kadar "varolan dinlerden hiçbirine bağlı değilse de" dinin "herkese gerektiği" fikrini korumuştu. Tanrıya inancından sürekli bahsederdi. "Tanrıyı devrimde arıyorum", "tanrı özgürlüktür" gibi sözleri üzerine basarak söylerdi. Bazen müzik sevgisini dini duygulara bağlardı. Mayıs 1862'de bir akşam mehtap altında Turgenyev'le Londra sokaklarında yürürlerken "eski tarz romantik damarıyla", kişi-

3 *Pisma Bakunina*, xvii. 135; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 539.

sel bir tanrıya inandığını söylemiş ve Herzen'i inançsızlığından ötürü eleştirmişti. Caprera ziyaretinde Garibaldi'nin "tanrıya ve insanoğlunun tarihi misyonuna" inandığından memnuniyetle bahsetmişti. Fakat şimdi Masonluğun etkisiyle düşüncesi tümden din karşıtı bir renge bürünmüştü. Katolik ülkelerde ve özellikle İtalya'da, Masonluk uzun zamandır kilisenin eziyetlerine ve yasaklarına maruz yaşıyordu. Doğal bir tepkiyle Masonluk giderek kilise karşıtı ve dogmatik bir biçimde ateist hale gelmişti. Bakunin'in Masonluk döneminin baş yapıtı meşhur formülünü ilk kez telaffuz ettiği bir makaledir:

> Tanrı varsa, insan köledir. İnsan özgürse, tanrı yoktur. Bu ikilemden kim kaçabilir!

Yazı *Bir Masonun El Kitabı*'nın taslağıyla sona erer. Burada kişisel bir tanrıya inanmanın akıl ve insanoğlunun özgürlüğüyle bağdaşmadığını ilan ediyor ve "kâinatın yaratıcısı" kültü yerine insanlık kültünü koyuyordu.

Bakunin'in hayatında önemli bir zamandı. Elli yaşında ikna olmuş ve ateşli bir ateiste dönüşmüştü. Bundan sonraki bütün siyasi planlarında ateizm baş rolü oynayacaktı.[4]

* * *

Devrimci nitelikleri böylesi muğlak ve kendisinin de ikincil planda kaldığı bir örgütlenme içinde fazla uzun kalamazdı. Yaz sona ermeden Masonluk nedeniyle yaşadığı bu eylemsiz hayattan bunalmıştı. İsveç'ten gelen geç kalmış mektuplar – Petersburg'la gizli haberleşmeleri sağlayan Danimarkalı kitapçı Straube ve Finliler içinde baş ajan olarak Quantem'in takipçisi Folsture adında birinden geliyorlardı– onu geçen sene büyük başarılar kazandığı sahneye yeniden çıkmaya sevk etti. Ne gibi bir sonuç elde etmeyi beklediği belli değildir. Polonya isyanı artık tarihe gömülmüştü. *Ülke ve Özgürlük* dağılmıştı. Rusya'da gericilik güç kazanmıştı, propaganda yapmak her zamankinden daha güçtü. Ancak Bakunin endişelenmiyordu.

4 *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 111, 370; iv. 19, 232; *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 332; Steklov, *M.A. Bakunin*, ii. 285.

1 Mayıs 1864'te, halen Stockholm'de bulunan Demontowicz'e yakında geleceğini ve eski yoldaşlarının "kardeşçe yardımlarına kardeşçe güvendiğini" bildiren bir mektup yazdı. 6 Eylül'de Stockholm'deydi.[5]

Bakunin'in hatırlı bir maddi yardım ya da yardım olasılığı olmadan bu pahalı yolculuğun altından kalkamayacağı tahmin edilebilir. Stockholm'den Premukhino'daki kardeşlerine "işlerini gayet iyi ayarladığını" İsveçli editörlerin kendisine makaleleri ve yazışmalar karşılığında yılda 4.000 frank önerdiklerini yazmıştı. Ancak, bu çarpıcı haber aslında bazı "can sıkıcı" acil borçları geri ödemek için isteyeceği 1.000 franka karşılık ağızlara çalınan bir tutam baldı. 1864'te Floransa'dan yazdığında İsveç basınındaki yazıları karşılığında haftada 100 frank "bazen daha da fazla" kazandığını söylediği halde, bu dönemde yalnızca *Aftonbladet*'te onun imzasıyla yayımlanan bir makaleye rastlanabilir. Bakunin'in çeşitli İsveç gazetelerine yazı teklif edip karşılığında avans toplamış olması kuvvetle muhtemeldir. Böyle olsa bile, söz verdiği makaleler ya hiç yazılmamış ya da yayımlanmamıştı. Bu ikinci ziyaret başka açılardan da verimli geçmemişti. Artık kraliyet resepsiyonları ya da onun şerefine verilen ziyafetler ya da topluluk önünde konuşmalar yoktu. Bakunin, İsveç'i Rusya'ya propaganda malzemesi niyetine kullanmaya kalkıştıysa bile, kısa sürede hayal kırıklığına uğramıştı. Ve 1864 Ekim ortalarında Stockholm'den son defa sessiz sedasız ayrıldı.[6]

İtalya'ya dönüş yolunda iki hafta Londra'da kaldı. Bu şehri son ziyaretiydi. Herzen'i aradı. Herzen onu eskisinden "çok daha sakin" görmüştü. Gardırobunu yenilemek için bir terziye gitti. Terzi Lessner, adında bir Almandı. Komünist birliğin eski bir üyesi ve Marx'ın yakın arkadaşıydı. Lessner Marx'a yeni müşterisinden bahsetti. Bu isim pek çok anıyı canlandırıyordu. Bakunin, Paddington Green'de yaşarken onları birbirinden ayıran karşılıklı güvensizliğe rağmen, Marx en son on altı yıl önce Berlin'de gördüğü bu kavgacı devrimciyi merak ediyor-

5 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 159; Steklov, *M.A. Bakunin*, ii. 302.

6 Steklov, *M.A. Bakunin*, ii. 302-3.

du. Enternasyonal İşçi Birliğinin (tarih sayfalarındaki adıyla Birinci Enternasyonal) açılışı bir ay önce gerçekleşmişti. Marx birliğin kurallarının taslağını ve açılış manifestosunu hazırlayan komitenin üyesiydi. Belki Bakunin'in yeni örgütlenmede iyi bir amaca hizmet edebileceğini düşünmüştü. Belki de Bakunin ile Herzen'in arasının açıldığını biliyordu ve Bakunin'i artık daha kolay etki altına alabileceğini sanıyordu. Öyle veya böyle Bakunin'e yazıp ertesi gün kendisini aramasını istedi. Yanıt olumluydu ve 3 Kasım 1864 günü –Bakunin'in Floransa'ya gidişinin arifesi– buluşma gerçekleşti.

Mihail Bakunin ile Karl Marx'ı yüz yüze getiren bu son görüşme yıllar sonra iki önder ve takipçileri arasında sert tartışmalara neden oldu. Mevcut anlatıların çoğu yıllar sonra, önyargı bulutları konuyu gölgeledikten çok sonra kaleme alınmıştır. İçinde doğru kabul edilebilecek ciddi bir iddianın yer aldığı tek belge, buluşmanın ertesi günü Marx'ın Engels'e yazdığı mektuptur. Kısa ve tatmin edici bilgi içermeyen haliyle bu mektup, Bakunin'in anormallik ölçüsünde zor etkilenen Marx üzerinde daha önce kimsenin başaramadığı tuhaf, akla mantığa aykırı bir çekim yarattığına delildir. Marx, "onu çok –eskisinden çok daha fazla– sevdiğimi söylemeliyim," diye yazıyordu. "On altı yıldan sonra, geri değil, ileri gittiğini hissettiğim nadir insanlardan biri." Sohbet doğal olarak geçmiş günlerdendi. Marx "Urquhartite'in iftiralarından" üzülerek bahsetti. Bakunin'e yöneltilen saçma suçlamaların, ilk olarak *Neue Rheinische Zeitung*'da basıldıysa da, Francis Marx ve *Free Press* sayesinde, artık kötü kalpli Urquhartite'ten kaynaklandığı biliniyordu. Önceki yılın Polonya isyanından konuştular. Bakunin başarısızlığın açıklamasını Leh aristokratların "köylü sosyalizmini" reddetmelerinde buluyordu. "Şimdi Polonya isyanının çöküşünün ardından ancak ve ancak sosyalist hareket içinde yer alabileceğini" söylüyordu. Hepsi bu kadar. Birkaç karşılıklı kompliman ve tebrikin ardından görüşme sona erdi.

Bu belgedeki en önemli eksiklerden biri Birinci Enternasyonal'e hiç değinilmemesidir. Oysa ki aynı mektubun başlarında Marx meseleyi uzun uzadıya ele alır. Sohbetleri hakkında

Marx'ın beş yıl sonra kaleme aldığı bir açıklama bu ihmali yeterince telafi ediyor. Bu ikinci anlatıya göre görüşme sırasında Marx, Bakunin'i Enternasyonal'e "kabul etmiş", Bakunin de "bunun için elinden geleni yapmaya söz vermiştir." Fakat bu versiyon Bakunin'in taahhütlerini vurgulayarak Enternasyonal'e saldırmasının yersizliğini abartmaya yönelik olmasıyla şüphe uyandırıcıdır. Engels'e yazılan mektubun bu konudaki sessizliğine bakılırsa Bakunin'in kadroya "kabul edildiğine" inanmak oldukça güçtür. En nihayet 1868 yazında kendisini Enternasyonal'e kaydettirdiğinde zaten dört yıldır üye olduğunu hatırlatan kimse çıkmamıştır. Bakunin'in kendi açıklamasına göre, Marx'ın yazdığı açılış manifestosunu okuyup hayran kalmış ve yeni fikirlere karşı müzmin coşkusuyla, sempatisini ve yardım teklifini dile getirmiştir. Yanlış anlama da işte bu yardımın içeriğinden kaynaklanmıştır. Düzeni ve kesinliği seven Marx tartışmasız sadakat ve itaat göstermeyen hiç kimsenin işbirliğini faydalı görmüyordu. Özünde disiplinsiz biri olan Bakunin, bir işin başını çekebilir ama asla arkasından gitmezdi. Enternasyonal'e yardım edecekti. Fakat kendi tarzında ve kendi keyfi doğrultusunda.[7]

3 Kasım 1864 tarihindeki görüşme neyse ki bu mizaç farklılıklarını sergileyemeyecek kadar kısa sürmüştü. İki adam birbirlerinden hoşnut ve kendilerine içten içe üstün rolü hak gören bir ortaklık umuduyla ayrıldılar. Floransa'ya döndüğünde Bakunin, Marx'tan üç ay içinde üç mektup aldı. Marx manifestonun kopyalarını göndermiş ve ondan Garibaldi'ye de bir kopya göndermesini metnin İtalyanca'ya tercümesini sağlamasını rica etmişti. Bakunin'in 7 Şubat 1865'te yazdığı cevap korunmuştur. Marx'a *carissimo amico* [çok değerli dostum ç.n.] diye hitap eder, kendisine verilen görevleri yürekten kabul eder ve devrimci eylemi bütünüyle frenleyen İtalyanların miskinliğinden ve geriliğinden nefretle söz eder. "Sadece sosyalizmin ısrarcı, enerjik ve tutkulu propagandası bu ülkeye nihayet hayat ve özgürlük verebilirdi." Mektubunu Marx'ın eşinin ve

7 *Herzen*, ed. Lemke, xvii. 368; Marx-Engels, *Sochineniya*, xviii. 210-21; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 305.

kızının ellerinden öperek ve birbirlerine aile fotoğraflarını göndermeyi teklif ederek bitirir. Bundan sonra mektupların arkası kesilir. Neredeyse dört beş yıl iki müstakbel rakip arasında doğrudan hiçbir temas olmaz. Fakat Marx bir müddet daha Bakunin'in İtalya'daki Mazzini'nin ayağını kaydırmak ve "hayatta kalan bazı İtalyanların" Enternasyonal'e devşirilmesi maksadıyla kullanılabileceği umudunu yitirmez.[8]

* * *

Meşhur Marx-Bakunin görüşmesinde değinilmeyen konulardan biri de devrimci örgütlenmede gizlilik ve açıklık arasındaki meseleydi. Marx, tıpkı Herzen gibi evvel ezel açıklıktan yanaydı. Bakunin ise 1849'dan beri, ciddi devrimci çalışma için hep gizliliğin zorunlu olduğu inancındaydı. Londra'dan Floransa'ya dönüş yolunda Paris'te mola verdi ve burada (kayıtlarımıza göre ilk defa) gizli bir devrimci "Kardeşlik Örgütünün" kuruluşu için oy toplamaya başladı. Bu adımın esin kaynağının ne ölçüde Marx'la konuşmasından ya da yeni kurulan Enternasyonal'e yardım arzusundan kaynaklandığı tahmine kalmıştır. Bakunin Floransa'ya dönünce Kardeşlik Örgütü yerel müritlerinden oluşan bir topluluk biçimini almaya başladı. Fakat "kardeşlerden" hiçbirinin Kardeşlik Örgütü ile Enternasyonal arasındaki bağlantıdan haberdar olduğuna ya da ikincisinin adını duyduğuna dair bir işaret yoktur. Mihail Bakunin'in kurduğu bir örgütün üyelerinin ondan başka birinin otoritesini tanımaya yönlendirilmesi mümkün değildi.

Kayıtların yetersizliği ve Bakunin'in sonraki ifadelerinin güvenilmezliği Kardeşlik Örgütünün amaçları ya da varsayılan işlevleri hakkında açık bir tarif vermeyi imkânsız kılıyor. Sonradan, ileriki yıllarda başkanlık ettiği gizli örgütlerden sıklıkla 1864'te kurulan Floransa Kardeşlik Örgütünün uzantısıymış gibi söz etmiştir. Örgüt büyük ölçüde ve özellikle küskün İtalyan aydınlarından oluşuyordu. Mechnikov, "Kardeşleri" kinayeli sözlerle "Bakunin'in boy gösterdiği her yerde karıştırdığı

8 *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 136-7; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiii. 273, 276.

bulanık sularda avlanmak gibi belirsiz bir tutkuya değilse bile meraklarının cazibesine kapılan işsiz adamlar... emekli Garibaldi gönüllüleri, saha deneyimi kıt avukatlar, en cins tipler" diye tanımlar. Ancak, bu tutanaklara en ayrıntılı tanıklık eden kişi, Bakunin'le Pulsky'deki evde tesadüfen karşılaşan [Angelo de] Gubernatis adında genç bir profesördü. Daha tanıştırılmadan Bakunin "sanki bakışlarıyla büyülemek istiyormuşçasına" gözlerini ona dikmişti. Gubernatis heyecanlı ve kolayca etkilenen biriydi ve öyküsü de karakterinden naif izler taşır. Fakat Bakunin'in oynadığı rol de şüphesiz daha az naif değildi.

> Bakunin koltuğundan kalktı, yanıma geldi, elimi sıktı ve gizemli bir havayla Mason olup olmadığımı sordu. Olmadığımı ve olmak istemediğimi, gizli örgütlerden hazzetmediğimi söyledim...Bakunin haklı olduğumu, kendisinin de Masonluğu pek önemsemediğini ancak bunun kendisine başka şeylere ulaşmakta aracılık ettiğini söyledi. Sonra Mazzinici mi, yoksa cumhuriyetçi mi olduğumu sordu. Ne kadar büyük olsa da tek bir adamı takip etmenin karakterime uymadığını, cumhuriyetçi belki, ama Mazzini'nin özgürlük davasına büyük hizmet verdiğini bilsem de asla Mazzinici olamayacağımı, cumhuriyetin kendi başına bana boş bir laf gibi geldiğini söyledim... Artık özgürlük gerekiyordu, artık sadece yasa önünde değil, bazıları bolluk içinde yüzerken diğerleri muhtaç yaşadığından henüz herkese eşit sağlanmayan ekmeğin paylaşımı gibi meselelerde de herkesin eşit olabileceği bir topluma dönüşmek gerekiyordu. Laf buraya gelince Bakunin içtenlikle elimi sıktı ve haykırdı: "Çok güzel, sen bizdensin, biz de bunun için çalışıyoruz. Bize katılmalısın... Gericiler hep birlikte hareket ediyor, özgürlük taraftarları dağılmış, bölünmüş ve ihtilaf içinde; onlar arasında uluslararası düzeyde bir gizli anlaşma sağlamak gerekiyor."

Bakunin'in retorik konuşması müteredditi Gubernatis'i büyülemiş ve ikna etmişti. Yeni inançlarının devlet memuriyetinin getirdiği imtiyazlarla bağdaşmadığını anlayan genç profe-

sör görevinden ayrıldı, Kardeşlik Örgütüne takdim edildi ve kısa süreliğine küçük grubun kahramanı haline geldi. Mihail her yerde ondan "İtalyanların en iyisi" diye söz etti. Fotoğrafını bir albümde Mazzini ile Garibaldi'nin arasına yerleştirdi. Fakat Gubernatis kısa zamanda kardeşlerin devrimden çok fazla söz ettikleri halde, bu yönde herhangi bir girişimde bulunmadıklarını anladı. İş talep etti. Halk hareketleri tarihi üzerine konferanslar vermeye ya da davanın gezici hatibi olarak ülkeyi dolaşmaya hazırdı. Bağlılığı ve yapabilecekleri konusunda öyle içtendi ki, enternasyonal ama yetersiz *Marsellaise* yerine *La Sociale* adında yeni bir devrimci marş besteledi. Lakin diğer kardeşleri hiç de faal bulmuyordu. Bakunin'in fikirleri kardeşler birbirine yazabilsin diye her hafta yeni bir şifre icat etmek gibi çocuksu bir oyunla sınırlıydı. Gubernatis iyiden iyiye hayal kırıklığı yaşıyordu. Zaman geçtikçe Bakunin'in "bağış toplama işine görünürde yoksul Polonyalılar için dalmışken, aslında bağışların kendisine ve daha muhtaç kardeşlere gittiğini" görünce çok utanmıştı. Bakunin'in bu gibi konulardaki olağanüstü umursamazlığını ressam Gué de görmüştü. Bakunin'e İsveç'ten yoksul Polonyalılara hibe edilmiş bir altın parçası geldiğine ve sonra hemen orada, daha bağış yapan kişi yanındayken, hizmetlilerden birini altını bozdurup tütün almaya gönderişine tanık olmuştu.

İşinin erbabı Bakunin, Kardeşlik Örgütündeki diğer üyelerde pek rastlanmayan bir ateş ve tarafsızlık taşıdığına inandığı ama müteredditgördüğü Gubernatis'in bağlılığını korumak için bir kez daha maharetini gösterdi. Bakuninlerle uzaktan akraba Bezobrazov'lardan bir Rus kızı Floransa'ya gelmişti. Bakunin hısımı ile genç İtalyan müridinin arasını yapmayı başardı. Ancak, bu evlilik fikir babasının niyet ettiği neticeyi sağlayamadı. Gubernatis, Kardeşlik Örgütünden giderek daha da soğudu ve çok geçmeden Floransa'dan ayrıldı. Hikâyesi şöyle bitiyor: "Ayrılmadan evvel yaptığım, belki de örgütün varlığı devam etse hayatıma mal olabilecek saldırgan ve kırıcı bir konuşmayla Mihail Bakunin'i gizli derneği dağıtmaya zorladım." Gubernatis tüm saflığıyla, Bakunin'in yükümlülüklerini yerine

getirmeyen üyelere örgütün vereceği korkunç cezalarla ilgili anlattıklarına inanmıştı.[9]

Gubernatis ayrılmadan evvel kardeşlik örgütünün dağıldığını düşünmekte haklı mıydı yoksa herhangi bir dağılma söz konusu değil miydi bilemiyoruz. Öyle veya böyle, 1865 Mayıs sonunda Bakunin, Antonia ile yazı geçirmeye Floransa'dan Sorrento'ya gittiğinde fiilen bir sona gelindi. Bakunin Floransa'ya geri dönmedi. Floransalı kardeşlerden bazıları sonradan Bakunin'in kurduğu başka örgütlere –çok mümkün değilse de– katılmış olabilirler. Floransa kökenli kardeşlik örgütü 1865 yazında böylelikle arkasında iz bırakmadan tarihe karışmıştır.

9 Guillaume, *Internationale*, i. 76-7; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 291, 294-6.

ALTINCI BÖLÜM

Napoli

Bakunin'in Floransa'nın durgun sularında daha fazla seyretmesi zaten mümkün değildi. Ancak güneye gidişin sebebi kişisel sayılır. Paul ve karısı Natalie –Mihail'in Londra'dayken büyük bir tutkuyla yazıştığı tanımadığı yengesi– İtalya seyahatindeydiler. Yılın başlarında Floransa'ya gitmişlerdi. 1865 Mayısında Sorrento'da kalırlarken Mihail ve Antonia da onlara katıldı. Fakat aile bağları zayıflıyordu. Mihail ellisini, Paul kırkını geçmişken, artık o çocukluk ve gençlik heyecanını yakalamak için çok geçti. Hiç şüphesiz, Mihail aile servetindeki payıyla ilgili kardeşini sıkıştırmaya devam etti. Ancak ortak anılar ortak çıkarların yokluğunu telafi edemedi. Bu buluşma samimiyet tazelemek yerine aralarındaki ilgisizliği fark etmelerine yaradı. Yine de, kısa bir etkisi olmuştu. Mihail'in düşünceleri bir an için geçmişe döndü. Paul ve Natalie ayrıldıktan birkaç gün sonra onlara anılarını yazmaya başladığını yazdı. Bu ani gayretkeşlik Mihail'in diğer yazınsal projelerinin çoğunda olduğu gibi geçiciydi. Kendi kaleminden çıkıp bize ulaşan tek otobiyografik yazıda (bu dönemde yazılıp yazılmadığı belli değil) hikâye on yedi yaşından öteye geçmez.[1]

1 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 313; *Sobranie*, ed. Steklov, i. 25-37.

Sorrento'daki yaz rehavetinde, körfez manzaralı verandalarında oturup çay içer, Antonia roman okuyup Bakunin hatıralarını yazmakla oyalanırken, uzak geçmişten bir başka ses zihnini kurcalamaya başladı. Yirmi yılı aşkın süredir hayranlık beslediği Georg Herwegh'i hatırladı ve şairi "ilkelerini halka açıklamak ve şu anda ne gibi faaliyetlerde bulunmak gerektiğini göstermek üzere bir parti programı" tasarlamaya davet eden bir mektup yazdı. Herwegh, siyasi arenadan on beş yıldır uzakta saygın bir emeklilik sürdüğü için, nasıl bir parti ve ne tür ilkelerin kastedildiği konusunda tereddütte kalması mazur görülebilirdi. Parlak gençlik döneminin coşkularını da, gücünü de yitirmişti. Karısı son derece narin ve kırılgan olan Herzen'le giriştiği kötü tartışmadan sonra Ruslarla ilişkilerden kaçar olmuştu. Kısaca tüm partilerin karşısında olduğu cevabını verip Bakunin'in gurur okşayıcı ama şaşırtıcı teklifini geri çevirdi.[2]

Ekim başında Bakuninler Napoli'ye taşındı. Bu seçimde mesafenin kısalığından başka geçerli bir neden yok gibidir. Bakunin, Napoli'de yaşlı Bayan Reeve'den başka kimseyi tanımıyordu. Bayan Reeve, Bakunin Londra'dayken Orsett House'da mürebbiyeydi, şimdi de Napoli'de küçük bir İngiliz okulu çalıştırıyordu. Adresi gizli mektuplar için (yazmak isteyen çıkarsa) faydalı olacaktı. Başka herhangi bir siyasi faydası olamazdı. Napoli'de yalnız kalan Bakuninler, müzmin bekâr Bayan Reeve ile hızlı ve samimi bir ilişkiye girdiler. Bakunin onun "Napoli'deki tek hayat dolu insan" olduğunu düşünüyordu. Beş hafta sonra Antonia'nın kollarında koleradan öldüğünde Bakunin Herzen'e bir mektup gönderecekti. Ancak sonraki yazışmalarında ifadeleri bu mektuptakilere benzemeyecektir.

> Entelektüel ve duygusal anlamda o benim alışkanlığım olmuştu. Ne zaman ilginç bir şey okusam ya da aklıma bir fikir gelse, onunla konuşup tartışmaya can atardım. Bu denli iyi, bu denli akıllı, bu denli halden anlar bir insana daha önce nadir rastlamışımdır.

2 *Briefe von und an Georg Herwegh*, s. 8.

Orta yaşlarındaki Bakunin, kendisine maddi bir yarar sağlamayacak kadar fakir veya siyasi amaçlarını paylaşamayacak kadar çekingen insanlara bile hâlâ böyle güdüsel ve çocukça bağlanabiliyordu.[3]

Siyasi anlamda Napoli'nin ilk izlenimi hepten olumsuzdu. Gelişinden bir hafta sonra Herzen'e şöyle yazıyordu: "Gericilik burada gün be gün değil, an be an artıyor." Kış bitmeden Floransa'ya dönmeye niyetliydi. "Avrupa'da istisnaî ya da beklenmedik bir olay yaşanmadıkça İtalya'daki hayatın kısa zamanda katlanılmaz olacağını tahmin ediyordu. Bir devrimcinin gözüyle Avrupa bunaltıcı ölçüde sakindi. Fakat Napoli'de geçen kış süresince istisnaî ve beklenmedik bir olay gerçekleşti. Bakunin burada bir Rus kadınla tanıştı. Kadın ona öyle bir maddi yardımda bulundu ki en gerici ülke bile insana en yaşanılası yer gibi görünebilirdi. Napoli, 1865 sonbaharından 1867 sonbaharına kadar iki yıl Bakuninlerin evi olacaktı.

Prenses Obolenski hem soydan hem evlilikten gelen bağlarla Rus aristokrasinin en eski ve saygın ailelerinden ikisine birden mensuptu. 1865-66 kışında çocuklarıyla birlikte Napoli'ye yerleşmiş, aristokratlara yarışır şekilde bir ordu özel öğretmen, dadı ve hizmetliyle yaşıyordu. Kocasının çevresine beslediği hoşnutsuzluk ve yurtdışında bir yaşantı tercihi dikkatleri Zoe Obolenski üzerine çekmeye yetecek nadir olaylar değillerdi. Yarattığı skandal, davranış tarzının garipsenmesinden değil, siyasi ilkelerinin geleneklere karşıtlığından doğmuştu. Aşırı radikal fikirleri kıvançla sergileme fırsatını hiç kaçırmazdı. Napoli'de çevresine, siyasi gayretleri cömertliğiyle ödüllendirdiği İtalyan ve yabancı devrimcilerden ve öfkelilerden oluşan kalabalık bir grup toplamıştı. Ondan menfaat sağlayan ve uydusu gibi yanından ayrılmayanlar arasında iki Slav vardı: Mroczkowski, –eninde sonunda prensesin sevgilisi olmayı başaracak yetenekli bir Leh– ve Mihail Bakunin. Bakunin ve prensesin arkadaşlığının mükafâtı her ikisi için de büyüktü. Bakunin'in devrimci itibarı prensesi sahici bir komplocu statü-

3 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 161-3.

süne yükseltirken, prensesin serveti de karısına ve Bakunin'e yirmi beş yaşın avareliğinde Rusya'dan ayrıldığından beri görmediği maddi konfor içinde büyük bolluk sağlamıştı. Bakunin'in iki yıl sonra yaptığı hesaba göre prensese 7.000 frank borcu birikmişti. Prensesin gerçekte yaptığı iyiliklerin hesabını bu rakama göre hesap etmek imkânsızdır.[4] Napoli'deki siyasi koşullar devrimci propaganda açısından Mihail'in korktuğu kadar elverişsiz değildi. Gericiliğin yurdu aslında gönlünde yatan gizli işler için gayet verimli bir zemin sağlıyordu. Napoli Krallığının "kurtuluşu" ve İtalyan yarımadasının altıda beşinin birleşmesi, beş yıl sonra, giderek artan bir tatminsizlikle etkilerini gösteriyordu. İtalyanlar aceleci tabiatlarıyla bir altın çağın başlamasını ummuş ve eldeki cevherin içinde hâlâ çok miktarda düşük ayarlı madenden bulunduğunu görünce hayal kırıklığına uğramışlardı. Milli dava zafere ulaşmıştı, ancak bu zaferle toplumsal hoşnutsuzluğu gidermeye yönelik hiçbir şey yapılmamıştı. Bu küskün milliyetçiler arasında Prenses Obolenski tebaasını, Bakunin de yeni müritlerini bulmuştu. Çoğu meslek sahibi insanlardı. İçlerinde en göze çarpanları arasında Friscia doktor, Fanelli mimar ve mühendisti. Her ikisi de 1848-9 devriminde yer almışlardı. Avukat Carlo Gambuzzi ise Mihail'in en yakın arkadaşlarından biri oldu.[5]

Floransa'dakinden çok daha uygun görünen bu koşullar altında Bakunin, Floransa tecrübesini yineledi ya da sürdürdü diyebiliriz. Işıldayan Prenses Obolenski'nin etrafında toplanan grubu çekirdek kadro yaparak adını hiç çekinmeksizin Uluslararası Kardeşlik Örgütü koyduğu yeni bir gizli örgüt kurdu. Bakunin'in bu örgüt için belirlediği kurallar geçerli kalmış ve sonradan kuracağı diğer örgütler için model olmuştur. Kardeşlik Örgütü iki kategoriye ayrılıyordu: Uluslararası Aile ve Ulusal Aileler. Uluslararası Aile, Kardeşlik Örgütünün aristokrasisi ve idari organı demekti. Hem açık hem gizli çalışan çift yönlü bir yapıya sahip olacaktı. Açık yapısıyla legal

4 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 159; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 354.

5 Guillaume, *Internationale*, 77.

propaganda yürütecek, ikinci yapısıyla da devrim için gizli hazırlıkları yürütecekti. Teşkilatın esası katı disipline dayalıydı. Bakunin en anarşizan hedeflerinde bile otokrasinin işleyiş tarzına yürekten inanıyordu. Bir Ulusal Ailenin her ferdi Ulusal Cunta'ya ya da özel komiteye sorgusuz sualsiz itaat edecekti. Her Ulusal Cunta yetkisini Uluslararası Merkezi Yönetim Kurulundan – Uluslararası Aile ile ilişkisi belirsizdir– alacaktı. Hem faal hem "fahri" üyeler (fahri üyeler sempatizanlardı, aktif çalışmaya katılmasalar da "özellikle, önemli miktarda servet sahibi" kişilerdi) kardeşliğe sadakat yemini edeceklerdi. Yemin bir hançer üzerine ediliyordu ve yemini bozanları (Gubernatis'in Floransa'da çekindiği gibi) "acımasız bir intikam" bekliyordu. Nihayetinde konulmuş kurallar geçici sayılacaktı; zira Kardeşlik Örgütü yetmiş üyeye ulaştığında kesin kuralları ve örgütün programını kararlaştıracak kalıcı bir meclis toplanacaktı.

Yukarıda bahsi geçen son madde Kardeşlik Örgütünün sayısal gücüne ışık tutuyor. Açıktır ki Bakunin bu belgeyi kaleme aldığında üye sayısı yetmişe yaklaşmış değildi. Ayrıca Ulusal Aile ya da Ulusal Cunta tabir edilen gruplar sadece kâğıt üzerinde mevcuttu. Aslında Uluslararası Kardeşlik Örgütü herhalde sadece Floransa'daki İtalyan kardeşlerden ibaretti. "Uluslararası" etiketi ancak Prensesin, Mroczkowski'nin ve Zagorski adında bir başka Polonyalının varlığıyla geçerlik kazanıyordu. Fakat Bakunin örgütün eksiklerini müthiş bir illüzyonla telafi ediyordu. 1866 yazında Herzen'e yazdığı mektubunda yeni örgütü kıvançla anlatıyordu.

> Üç yıllık yoğun çalışmanın ardından kesin sonuçlara ulaştım. İsveç, Norveç ve Danimarka'da, İngiltere'de, Belçika, Fransa, İspanya ve İtalya'da dostlarımız var; Polonyalılar var ve hatta birkaç Rus. Güney İtalya'da Mazzini'nin örgütü *Falanga Sacra* bizim tarafımıza geçti... Özellikle Güney İtalya'da insanlar kitleler halinde bize katılıyor. Malzeme olarak değil ama bu malzemeye şekil verecek zihniyet ve yetenekte *eğitimli* insan bakımından yetersiziz.

Avrupa'nın hemen her ülkesine dağılmış dostlar sözü aslında kitleler halindeki İtalyan destekçiler kadar uydurmaydı. Daha ileriki tarihlere ait raporlarda Uluslararası Kardeşlik Örgütü üyesi İspanyol, Fransız ve Belçikalı kişilerin tek tek isimleri yer alır. Fakat bir ya da ikisi dışında bu raporlar ya Bakunin'in uslanmaz hayal gücünün ya da sonradan kuracağı başka örgütlerin üst üste binmesinin neticesidir.[6]

* * *

Yeni Kardeşlik'in şaşaalı himayesi, üyelerin örgütün siyasi varlığının eksikliğini görememelerine yarıyordu. 1866 yazında Prenses Obolenski Ischia adasına Casamicciola'ya taşındı. Büyük bir otelin bir binasını ailesi, hizmetlileri ve misafirleri için kiraladı. Bakuninler konutun sürekli misafiriydiler. Bu yarı saraylı çevrede Bakunin (Herzen ve Ogarev'den getirdiği tanışma mektubuyla Bakunin'e gelen, Comte'un müritlerinden genç bir Rus, Vyrubov'un sözleriyle),

> Sağduyuyu oynuyor, gezintiler ve piknikler düzenliyor, herkese akıl öğretiyor, herkesi idare ediyor, herkese emirler yağdırıyor, bir yandan Dünya Kardeşlik Örgütünün farklı kesimlerine uzun uzadıya ve didaktik sayısız mektup yazmaktan geri kalmıyordu. Herkes sorgusuz sualsiz ona itaat ediyor, saygıyla önünde eğiliyordu. Aslında etrafındakilerden çok daha üstündü ve iyi niyetine karşın bir talim çavuşu gibi davranıyordu.

Bakuninlerin kendilerine tahsis edilmiş iki mürettebatlı bir tekneleri vardı. Vyrubov bu tekneyle Napoli körfezi adaları ve kıyılarına "müthiş bir zoolojik- botanik- mineralojik keşif gezisinde" onlara katılmıştı.[7]

Fakat bu hoş uğraşlar Bakunin'i ciddi zihinsel meşguliyetlerden fazla ayıramadı.

---

6 Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 51; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 327-8; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 171.

7 Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 47, 53-4.

İlk tanıştığımız zamanlarda [Vyrubov'un anlattıklarından] Bakunin gerçek bir komplocu gibi bana karşı güvensizdi. Akşamları saat dokuz on gibi genelde pek çok gizemli yabancı ziyaretine gelirdi. Bana önemli bir görüşmesi olduğunu söyler, genelde verandada oturan Tonia'nın yanına gitmemi rica ederdi.

Ancak artık Bakunin'in yanına adam toplama güdüsü güvensizliğinden daha baskındı. Vyrubov'a "kesinlikle kimseye göstermemesi uyarısıyla" Kardeşlik Örgütünün program ve tüzüğünü verdi.

[Vyrubov şöyle devam ediyor] Ertesi gün bu ilginç belgeyi Bakunin'e geri verip, siyasi komplolara dayanamadığımı söyledim. Düşüncede en uç noktadakilerden biri olsam da, fikirlerimi var gücümle savunmaya hazırsam da, bunu karanlık yöntemlerle değil alenen yapacağımı ekledim. Lakin Bakunin, gözüne kestirdiği kurbanını öyle kolaylıkla bırakacak türden biri değildi.

"Herhangi bir komplo içinde yer almadan sadece sözleriyle ya da kalemleriyle fikirlerimizi yaymamızda bize yardım eden sempatizan üyelerimiz olduğunu gördün. Seni de kesinlikle onların arasına almalıyız."

"Peki, istiyorsanız öyle olsun, ama hançer üzerine edilen o yeminleri umursamadığımı bilin."

"Ha, onlar mecburi değil. Yemini İtalyanlar için icat ettik. Senin sözün bize yeter. Kabul ediyor musun?"

"Bu koşullar altında kabul ediyorum."

Ayağa kalktı, ağırbaşlılıkla beni Dünya Kardeşlik Örgütüne üye kabul ettiğini söyledi, kucaklayarak dedi ki:

"Şimdi yeni bir kardeş olduğuna göre 20 frank ödemen gerekiyor."

Bu pratik sonuç karşısında kendimi gülmekten alıkoyamadım, o da iyi niyetli, neşeli bir tebessümle karşılık verdi.

Napoli'de Bakunin tarafından kurulan Uluslararası Kardeşlik Örgütü'nün işleyişine dair bize ulaşan ayrıntılı tek hikâye

bu şekildedir. Örgütün yöntemleri gülünçtü, kayda değer bir başarısı da yoktu. Fakat yine de Bakunin'in biyografisindeki önemli köşe taşlarındandır. Bakunin şahsen o kadar memnundu ki, ilerde başka örgüt çalışmalarında her zaman Kardeşlik Örgütünü model aldı. Yazdığı örgüt programı *Devrimci El Kitabı*, Bakunin'in siyasi düşüncelerinin gelişiminde bir dönüm noktası oldu.[8]

İtalya'ya gelip Caprera'yı görev duygusuyla ziyaretinden sonra geçen iki yılda Bakunin süratle başka fikirlere yol almıştı. İtalya'ya ilk gelişinin nedenleri milliyetçilikle bağlantılıydı. İtalyan milliyetçiliğine karşı coşkusu biraz da Polonya davasıyla ilgili emellerindeki hayal kırıklığını telafi etmek içindi sanki. Ancak telafi duygusu aldatıcıydı. Milliyetçiliğin zaferi, maiyetinde devrimin zaferini getirmenin çok ötesinde, sosyal sorunların tamamen dışında kalmıştı. Özgür İtalya, başka ulusları "refah ve büyüklükte" geride bırakacağına, ancak yoksullukta öne geçebilmişti. Büyük İtalyan liderler devrimci derilerini değiştirmişti. Caprera'da Bakunin'i kabulünden üç ay sonra Garibaldi Londra'ya gitmiş, İngiliz burjuvazisince sevgiyle karşılanmış ve Crystal Palace'da kendisini alkışlayan kalabalığa "sevgili Kraliçeye" sadakatlerine nasıl hayranlık beslediğini ifade etmişti. Bakunin bunun "Fransızların *niaiserie* [Budalalık] dedikleri durum olduğunu ve "Garibaldi'nin konumunun.... habis *niaiserie* olduğunu" düşünüyordu. Mazini ise daha tehlikeliydi. Bakunin'in yeni ve katı ateizmi, Mazzini'nin milliyetçiliğindeki mistik hamuru, İtalya'daki örgütlere verdiği *Falanga Sacra* unvanını, demokrasi ile dini eşitleme çabalarını hoş göremezdi. Tüm bunlar saf oportünizmden ibaretti. Garibaldi ve Mazzini gibi adamlar aslında devrimci bile değildiler. Sığ bir milliyetçi idealin peşinde kedi fare oyunu oynuyorlardı. Bütün ülkelerin gerçek devrimcilerinin bu adamların "yurtsever *burjuva* retoriklerine" karşı durmaya mecbur kalacakları zaman yaklaşıyordu.[9]

---

8 Vyrubov, *Vestnik Evropy* (şubat 1913), s. 51-2.

9 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 315; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 157, 171.

Devrimci El Kitabı Mihail'in milliyetçiliği devrimin araçlarından biri görmekten vazgeçtiğini bildirdiği ilk belgedir ve anarşist ilkelerinin ana hatlarını burada açıkça dile getirir. Saf Bakunin üslubunda "dini, siyasi, ekonomik ve sosyal, varolan tüm kurumların kökten yok edilmesi" ve "özgürlük, akıl, adalet ve emek temellerine dayanan evrensel bir toplum" kurulması talebiyle başlar. Bireysel bir Tanrı fikrini reddeder, gerçeğin yegâne ölçütünün insan aklı ve insan bilinci olduğunu ilan eder. Siyaseten "himayeci, transandantal, merkezi devletin, yani insanları sürekli muhtaç kılan, aldatan köleleştiren kilisenin ikiz ortağının feshedilmesini, tasfiyesini ve etik, siyasi, adli, bürokratik ve finansal iflasını" bildirir. Anarşizmin temel önermelerini bu şekilde açıklayan *El Kitabı* yine de meselenin mantıki sonucundan çekinmektedir. Devleti resmen mahkûm ederken, bu dönemde Bakunin ulusu halen bir birim olarak kabul eder ve ulusal parlamentolar adına tedbirini alır. Ulus "mutlak otonom" komünler federasyonundan oluşur ve "devrimci uluslar" "gerici ülkelerin koalisyonuna karşı yakın ittifaka girecek bir uluslararası federasyon" oluştururlar. Sosyal ve ekonomik anlamda bireyler tam eşitlik içindedir. Miras hakkı yürürlükten kaldırılacaktır. Rütbe ve sınıflar kalkacak, "dini-hukuki" birleşmelerin yerini eşit eşler arasında gerçekleşecek "özgür evlilikler" alacaktır. Tekil milliyetçi devrimin günü geçmişte kalmıştır. Yeryüzündeki tüm insanlar ancak ve ancak sosyal demokrat bir devrim programıyla birleştirilebilir, esinlenebilir ve "büyülenebilir".[10]

1846'da Polonya davasının etkisi altında düştüğü devrim ve milliyetçilik karmaşanın şiddetinden nihayet 1866 yazında kurtulması Bakunin'in hayatında önemli bir dönemeçtir. Gözlerini örten perde açılmıştır. Artık onun için yalnızca iki taraf vardır "iki kamp, iki yurt: biri devrim, diğeri karşıdevrim." Marx'ın 1848'de meşhur *Komünist Manifesto*'da dediği gibi "işçilerin yurdu" olmadığını keşfeder ve milliyetçilik devrimin olduğu gibi kolaylıkla karşıdevrimin de müttefiki olabilir.

10 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 337-42.

"Kurtarıcı-uluslar" devri kapanmıştır. Bundan böyle devrimci yapı, milliyetçi mânialardan azade yeni ve daha sağlam temeller üzerine inşa edilecektir. Bakunin'in hayatının İtalya perdesi, orta yaşlarındaki devrimci milliyetçilikten hayatının sonlarındaki devrimci anarşizme geçişinin temsilidir.[11]

* * *

1866-67 kışı Bakunin'in İtalya günlerinin sonu olacaktı. Üç yılı aşkın bir süreden sonra, sadece tek bir İsveç seyahatiyle kesintiye uğrayan İtalya hayatının kısıtlı dünyası bıkkınlık vermeye başlamıştı. 1865 Martında Herzen ve Ogarev Londra'dan Cenevre'ye taşınıp, *The Bell*'i de buraya aktarmışlardı. O zamandan beri Bakunin'in aklı pek çok kez özlemle İsviçre sınırına yönelmişti. Sonunda kararı almasına yardım eden başka etkenler de oldu. 1867 baharına kadar İtalyan yetkililer Bakunin'in İtalya topraklarındaki varlığına ve eylemlerine bütünüyle kayıtsız kalmışlardı. O sıralarda Bakunin'in sahte İtalyan parası basma işine bulaştığı ya da Sicilya ve Güney İtalya'da yıkıcı eylemleri desteklediği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Garip bir tesadüf eseri bir zamanlar Bakunin'in Paris'ten tahliyesini yürüten Rus diplomat Kieslev şimdi Victor Emmanuel'in Floransa'daki sarayında görevdeydi. Bakunin kendisine yöneltilen bu yeni saldırılarda Kieslev'in parmağı olduğunu düşündü ve İtalyan Hükümetini onu İtalya'dan ihraç etmeleri için ikna etmeye çalıştı. Resmi kayıtlarda bu girişimin izine rastlanmıyor. Fakat Bakunin'in huzursuzluğu yersiz değildi. Rezil dedikoduları tekrar eden zararsız bir profesörü düelloya davet etti. Sonraki yıllarda hikâyeyi İtalya'dan polis zulmü altında sürüldüğü şeklinde anlatmaktan hoşlanmıştır. Aslında böyle bir şey yaşanmamıştı. Ancak belirsizlik ve zan altında kalmak huzursuzluğunu arttırmaya yetmişti.[12]

Bakunin'in İtalya'dan ayrılma kararını perçinleyen son etken ise cömert patroniçenin gidişiydi. Mayıs 1867'de Mroczkowski Uluslararası Kardeşlik Örgütüne yeni üyeler aramak

11 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 157-8; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 142.

12 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 164, 204-5, 208-9.

maksadıyla İsviçre, Fransa ve Belçika'ya gitti. Cenevre'de ziyaret ettiği Herzen daha en baştan Bakunin'in camiasından biriyle yüz göz olmayı reddetmişti. Ancak Mroczkowski örgüte iki yeni üye sokmayı başardı: Bakunin'in Bern'deki eski arkadaşlarından birinin oğlu Emil Vogt ve sonraları Enternasyonal'de öne çıkacak karakterlerden biri olan Belçikalı Doktor Caesar de Paepe. Aslında seyahatinin gerçek maksadı muhtemelen prensesin ilişkileriyle alakalıydı. Prensesin Mroczkowski ile gizli ilişkisini çoktandır herkes biliyordu, siyasi fikirleri daha da kötü şöhretliydi. Prens Obolenski haklı olarak çok kızgındı. O sıralarda prensesin o güne değin keyfini sürdüğü gelirini elinden almayı başarmıştı ve zorunluluklar daha ılımlı bir hayat tarzına geçmeyi gerektiriyordu. Deneme için İsviçre seçilmişti. Yaz ortalarında prenses ve sevgilisi kendilerine Cenevre Gölü kıyısında Vevey yakınlarındaki Chaponeyre'de bir villa kiraladılar.

Bunun hemen ardından onları takip etme gerekçesi sayılabilecek bir olay da Bakunin'in başına geldi. Prusya ve Fransa arasında artan gerilim Avrupa barışı için açık bir tehdit halini almıştı. Haziran 1867'de güçlü bir uluslararası komite, gelecek eylül ayında Cenevre'de düzenlenecek kongreye katılım için "tüm hür demokrasi dostlarına" hitaben genel bir davet yayımladı. Kongrenin amacı "özgürlük, adalet ve barışın korunması" gibi genel ifadeler üzerinden tanımlanmıştı. Bakunin kongreye katılmaya karar verdi. 1867 Ağustosu ortalarında Bakuninler İtalya'dan İsviçre'ye hareket ettiler. Bakunin'in Cenevre'de uluslararası arenada toplum önünde belirivermesi hayatının yeni ve faal bir döneminin başlangıcı olacaktı.[13]

* * *

Bakunin'in İtalya'daki hayatına dair özel bir dipnot düşmek gerekir. Genç karısının Bakunin'e ulaşmak için iki kıta aşıp yanına gelmesini aşkının kanıtı saymak mümkündür. Ancak Bakunin'in siyasi meşguliyetleri arttıkça, karısının bu konulara

13 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 194; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 332; *Annales du Congrés de Genéve* (Geneva, 1868).

kayıtsızlığı da daha belirginleşir. Karı koca arasındaki bu ortak ilgi yoksunluğu görenleri hep şaşırtmıştır. Floransa'da Mechnikov ikisinin ayrı çevrelerde yaşadığını ve aynı akşamda birbiriyle uyuşmayan arkadaş gruplarını ağırlamaya kalkışmaları dışında nadiren birlikte görüldüklerini söyler. Napoli'de Vyrubov, Bakunin'in özel hayatıyla ilgili daha farklı bir resim çizer:

> Kentin ucunda yüksekçe bir yerde oturuyordu. Geniş dairesinin pencerelerinden görünen manzara enfesti: Bütün Napoli ayaklarınız altındaydı. Körfez kıyısında kesintisiz evler uzanıyor, arka planda heybetli Vezüv dağının konik biçimi görünüyordu. Ancak, o nadiren evden çıktığı halde pencereden dışarı hiç bakmazdı. Doğanın güzellikleri onu cezbetmiyordu, buna ayıracak zamanı da yoktu. Bütün gününü birilerine akıl vererek ya da dünyanın dört bucağına uzun mektuplar yazarak geçiriyordu. Bu sırada, sessiz, hülyalı ve ondan 25 yaş küçük Antonia'sı sabahtan akşama kadar manzaranın büyüsüne kendini kaptırır balkonda otururdu. Tuhaf bir evlilik ilişkisi, daha doğrusu yarı evlilik ilişkisiydi aralarındaki...
>
> Kendine göre karısını çok seviyordu. Ona karşı son derece sevecendi ve diğer daha önemli uğraşlardan vakit kaldığı kadarıyla karısının haliyle vaktiyle de ilgileniyordu, ama karısı onun fırtınalı hayatında sadece bir yan figürdü.
>
> Bir defasında yan odada oturduğu sırada bana "Tonia'ma bir bak" demişti. "Aptaldır ve fikirlerimden birine olsun ilgi göstermez; ama, çok hoştur, iyi huylu biridir ve el yazımın tanınmaması gerektiği hallerde gerekirse benim için önemli metinleri kaleme almakta üstüne yoktur."

Fakat tatlı, akılsız, romantik Antonia sosyal zevkini Floransa'da tatmin etse de Napoli'de bir pencere önünde hayatını hayallere dalarak geçirse de, aralarındaki –fiziksel, entelektüel ve manevi – uyuşmazlık kesindi. Yirmi yedi yaşında ve bu "yarı evlilik" ilişkisinin onuncu yılında Antonia yaşlı kocasının kendisiyle ilgili hayallerinden fazlasını biriktirmişti. Son derece normal bir genç hanımdı ve kibar bir Fransız beyefendinin

bir keresinde belirttiği gibi "başka bir şeyini değilse bile teninin rengini ülkesinin beyaz karlarından almıştı." Bu sözleri sarf eden kişi Bakunin'in Kardeşlik Örgütü kurmaylarından Carlo Gambuzzi sonunda Antonia'nın kalbindeki boşluğu dolduracaktı. İşin sonu başından öyle belliydi ve öyle sessiz sedasız yaşanmıştı ki kimse nasıl ve ne zaman olduğuna dair herhangi bir not düşmemiştir. Belki Bakunin'in kendisi bile bilmiyordu. Uzun zaman önce Tatyana'nın Belinski'ye meyletmesi düşüncesiyle kıskançlık ateşiyle yanmıştı, şimdi aynı ateşi ancak bir siyasi rakibe püskürtebilirdi. Ne karısını ne de onun aşığını kıskandı. Müdahale hakkını kendinde görmediği olağan bir durumdu. Bakuninler Napoli'den ayrıldıklarında Gambuzzi de Cenevre Kongresine katılmak üzere İsviçre yolunda onlara eşlik ediyordu.[14]

14 Mechnikov, *Istoricheski Vestnik* (Mart 1897), s. 810; Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 47-8; Arnoud, *Nouvelle Revue* (Ağustos 1891), s. 594; Steklov, *M. A. Bakunin*, s. 410-11.

BEŞİNCİ KİTAP

BAKUNİN VE MARX

"Siyasi ajitasyon onun için nefes almak kadar hayatî bir iştir."

POSTNIKOV'un Üçüncü Bölüm'e yazdığı Bakunin raporundan, 17 Eylül 1870

BİRİNCİ BÖLÜM

Barış ve Özgürlük Cemiyeti

Ağustos 1867'de Bakunin İtalya'dan ayrıldığında, siyasi inancının ana hatları artık iyice oluşmuştu. "Merkezi devlet" in lağvedilmesine ve onun yerine özgürlük, eşitlik, adalet gibi tanımı güç kavramlara dayalı daha gevşek bir örgütlenmeye öncülük edecek işçi sınıfı ayaklanmasına inanıyordu. İsviçre'ye gidişi inançlarında değil ama yöntemlerinde bir değişikliği gerektirdi. İtalya'da Bakunin ihtiyatlı davranarak göz önünde bulunmaktan kaçınmış, önemli yazılar yazmamış, faaliyetleri gizli propaganda ve örgütlenmeyle sınırlı kalmıştı. Özgür İsviçre topraklarında başka taktikler gerekiyordu. Komplo tutkusundan bütünüyle vazgeçmemişse de Bakunin artık inançlarını dünyaya duyurmakta hiçbir konuşma ya da yazma fırsatını kaçırmıyordu. 1867 Eylülünden 1872 Eylülüne kadar geçen beş yıl süresince o kamusal bir kişilikti. Bu süre zarfında (Fransa'daki bir olay dışında) ne kimliğini saklama ne de fikirlerini maskeleme ihtiyacı duydu. Açıkça bir devrim lideri ve öğreten konumundaydı ve bu dönemde yazınsal üretiminin doruğundaydı.

İlk yıl kendini yanılsamadan ibaret bir deneye adadı. Cenevre Kongresi daveti "tüm hür demokrasi dostlarını" kapsıyordu. Organizasyon komitesinin yayımladığı programa göre Kongre "Avrupa Demokrasisi Jüriliğine" soyunacaktı. Fakat

demokrasi sözcüğü çok çeşitli siyasi fikirleri kapsamaya uygundu. Davetin yayımlanması ile Kongre arasında geçen zamanda 10.000 destekçinin imzası toplanmıştı. İmza verenler içinde en şöhretliler arasında İngiltere'de John Bright ve John Stuart Mill; İtalya'da Garibaldi; İsviçre'de Cenevre siyasetinin emektar diktatörlerinden James Fazy; Fransız sürgünlerden Victor Hugo, Louis Blanc ve Edgar Quinet; Ruslardan Herzen ve Ogarev yer alıyordu. Baş destekçilerin isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla Kongre daha çok burjuva –görünüşte liberal ve barışçı ama kesinlikle devrimci olmayan– bir hadiseye dönüşecekti. Kongre o anda Bakunin'in uluslararası arenaya yeniden girmesi için uygun bir platformdu. Ancak, daha titiz bir devrimci, hem de on iki ay boyunca kendi siyasetine aracı olsun diye buna ciddi ciddi bel bağlamazdı.

Bakunin'i Cenevre'ye getiren ikinci neden de –Herzen ve Ogarev'le eski dostluğu canlandırma arzusu– hüsrana uğramaya mahkûmdu. Ogarev onu gerçekten iyi karşılamıştı. Petit Lancy'nin dışında İngiliz metresi Mary Sutherland ve onun genç Alexander Herzen'den olan gayrı meşru oğluyla birlikte yaşıyordu. Her zamanki kadar cana yakın, hâlâ umutlu ve inançlı ve hâlâ eskisi gibi en çılgın ve gerçekleşmesi imkânsız projeleri dikkatle dinlemeye istekliydi. Sonraki birkaç yıl Bakunin'in hem en sadık dostu hem de en sıkı mektup arkadaşı olacaktı. Fakat alkolizmin ve epilepsinin yıkımları son zamanlarda takatsiz kalan bedeninde ve beyninde ağır etkiler yaratmıştı. Bakunin gibi kör bir iyimser dahi Ogarev'in gücünün tükendiğini görebiliyordu. Gelenekten ve Herzen'in eski dostluğundan ötürü devrimci davanın duayenleri arasındaki yerini hâlâ koruyordu.

Herzen artık Cenevre'de değildi. İngiltere'den İsveç topraklarına nakledilmekle tükenişinin önüne geçilemeyen *The Bell* Temmuz 1867'de baskıya ara vermişti. Herzen, Natalie Ogarev'in yanına Nice'e gitti. Cenevre'ye bundan sonraki ziyaretleri seyrekleşip ve kısalacaktı. Bakunin'in yeniden ortaya çıkışını tepkisiz karşıladı. Biraz hınçla Bakunin'e yazıp Cenevre'deki dairesini –"boş duvarlar, sandalyeler ve Tchorzewski'nin dost-

luğu" –kullanmasını teklif etti. Fakat Bakunin'in Napoli'de tanıştığı zoolog Claparéde'ın da konukseverliğini sunduğunu öğrenince bu teklifi kabul etmesini umut etmişti; çünkü Claparéde bu deneyimi "hayatı boyunca hatırlayacaktı." Yine aynı hınçla Ogarev'den "eğer gerçekten ihtiyacı varsa" Bakunin'e 100 frank borç vermesini istedi –ki tabii ki vardı. Herzen'in içinde ne Bakunin'e karşı en ufak bir sevgi kalmıştı ne de onunla görüşmek istiyordu. Bakunin'in katılımını ilk duyuran olmasına rağmen Herzen'in kendisi Kongre'ye katılmaya gelmedi bile. İlk "Avrupa Demokrasi Jürisi"nde Rusya'yı temsil görevi Bakunin, Ogarev ve genç pozitivist Vyrubov'a düştü.[1]

Kongre, 9 Eylül 1867 günü öğlen ikide, Palais Electoral'da, organizasyon komitesine başkanlık eden Cenevreli Profesör [Jules] Barni tarafından açıldı. Sağında, onursal delege unvanıyla, Kongre'yi düzenleyenlerin ağlarına düşürdükleri en büyük balık Garibaldi oturuyordu. Yarıdan fazlasının Cenevre kantonundan gelmesi muhtemel 6.000 katılımcının kongrede yer aldığı tahmin ediliyordu. İsveçli politikacı Jolissaint'in başkan seçilmesinin ardından meclis bir Büro ya da idari komite atamaya karar verdi. Kongre'de temsil edilen her ulusun Büro'ya iki üyeyle katılımı kabul edildi. Bakunin ve Ogarev Rusya'nın temsilcileriydi. Orada bulunan herkes tiran Rusya hükümetinin büyük düşmanı ve kurbanının başarıları ile yaşadıkları hakkında çok şey duymuştu. Ama pek azı daha evvel onu dünya gözüyle görmüştü. Bakunin'in adı anons edildiğinde salonu bir heyecan dalgası sardı.

> Büro'nun oturduğu platforma doğru, üzerinde her zamanki gibi özensiz, altına gömlek yerine pazen bir yelek giydiği grimsi bir bluzla, ağır hantal adımlarla ilerlerken, "Bakunin!" ismi ağızdan ağza dolaşıyordu. Sandalyesinde oturan Garibaldi ayağa kalkıp birkaç adım ilerledi ve onu kucakladı. Bu iki eski ve güvenilir devrim savaşçısının vakur karşılaşması şaşırtıcı bir etki yarattı... Herkes ayağa kalktı ve coşkulu alkışlar uzun süre kesilmedi.

1 Herzen, ed. Lemke, xix. 443; xx. 1,3,5,12.

Böylece Bakunin Avrupa demokrasisinin resmi liderleri arasındaki yerini aldı.[2]

Başlangıç manifestosunda da öne sürüldüğü gibi Kongre'nin amacı "uluslar arasındaki siyasi ve ekonomik barış koşullarını belirlemek ve özellikle de *Avrupa Birleşik Devletleri*'ni kurmaktı." Fakat tartışmaların geneli bu büyük projenin bile limitlerini aşacaktı. Kendisini bir askerden çok diplomat gibi gösteren açılış konuşmasında Garibaldi din meselesini öne sürdü. Papalık sistemine "hiziplerin en habisi" diye saldırarak, Kongre'den "Tanrı dininin kabul edilmesini" istedi – delegeler arasındaki birkaç Katolik'in ve ateistlerin gücenmesine neden olan büyük bir darbeydi bu. Enternasyonal İşçi Birliği, daha yakın zamanda Lozan'daki yıllık kongresinde bir çözüm önermişti. "İşçi sınıfının sermayenin iktidarından ve baskısından azat edilmesi ve kurtuluşu" anlayışıyla kongrenin Cenevre programına katıldığı, Cenevre Kongresine İsveçli genç James Guillaume aracılığıyla bildirilmişti. Ertesi gün bu madde Enternasyonal'in bir başka delegesi Dupont tarafından hazırlanmıştı. Sosyalizmin Kongre'nin hedeflerinden biri olarak açıkça ilan edilmesinden dolayı daha muhafazakâr delegeler tedirgindi. Garibaldi'nin "Tanrı dini" savunusu Sol kanatta şaşkın ve çekişmeli tartışmaları körüklemişti. Ancak genelinde dinleyiciler eleştirmeye değil alkış tutup, saygı göstermeye gelmişti; her konuşmacı ayrım yapılmaksızın sıcak alkışlarla karşılanıyordu.

Kongre'nin ikinci günü Bakunin salonun tamamının kendisini "uzun uzun alkışlamasına" ve Büro'daki yoldaşlarının "sıcak tebriklerine" neden olan konuşmasını işte bu atmosferde yaptı. Konuşma metni gelecek nesiller için kayıptır. Konuşması (Fransızca) stenograflar için fazla hızlıydı. Konuşmanın o günlerde yayımlanan metni kendisi tarafından "yalnızca eksik değil, aynı zamanda hatalı" diye yorumlanmıştır. Dört ay sonra aklında kaldığı kadarıyla (konuşmasını not tutmadan yapmıştı) Kongre'nin *Annales*'i [vakayiname] için yapığı konuşmasının uzun bir özetini kaleme aldı. Yazılı metnin

2 *Vyrubov*, Vestnik Evropy (Şubat 1913), s. 54.

konuşmanın ne kadarını yansıttığını bilemiyoruz fakat Bakunin'in programını retorik bir üslupla açıklar. Kendisini "Rus İmparatorluğunun en itaatsiz tebaası" diye tanımlayarak bu imparatorluğun varlığını protesto eder ve "gelecekte gireceği bir savaşta ordularının yenilgiye uğramasını" umduğunu belirtir. Rusya'nın ancak ve ancak federalizm ve sosyalizmle kurtarılabileceğini söyler; gericiliğin temel aygıtı olarak milliyetçiliği (bir zamanlar kendisinin de devrimle birlikte andığı) hararetle suçlar.

> Sadece yüce özgürlük ilkesini boğmak için Fransa, Rusya ve Prusya despotlarınca şu son yıllarda icat edilen milliyetçilik adındaki esassız ilkeyi derhal ve ebediyen terk etmeliyiz. Milliyetçilik bir ilke değildir. Bireysellik kadar meşru bir gerçekliktir. Her ulusun, küçük ya da büyük, tartışmaya gerek yoktur ki, kendi olma, kendi tabiatına göre yaşama hakkı vardır; bu hak yalnızca evrensel özgürlük ilkesinin bir sonucudur.

Barışın öncelikli koşulu ulusal çıkarların yerine uluslararası adaletin getirilmesidir.

Bu soyutlamalardan Bakunin, şimdiki meşhur konusuna, "merkezi Devletlerin" kamulaştırılmasına gelir. Ona göre bunlar ortadan kalkana kadar, Avrupa Birleşik Devletleri söz konusu değildir. Fransa'nın Baden Grand Dükalığı ile ya da Rusya'nın Moldova-Eflak ile yan yana bir birim olarak varlık göstereceği düşünülemez

> Mevcut merkezi devletler var oldukça evrensel barış mümkün değildir. Bunların yıkımını istemeliyiz, çünkü özgür komün federasyonlarının vilayetlere, vilayetlerin uluslara ve ulusların Avrupa Birleşik Devlerine dönüşeceği aşağıdan örgütlenen özgür birlikler, otorite ve zapt yetkisine dayanarak yukarıdan örgütlenen bu mecburi birliklerin enkazından doğacaktır.

Ülkesinin kurtuluşu adına federasyon ve sosyalizmi ansa da, Bakunin'in konuşmasının tamamını bu çıkar yolların birincisi-

ne adadığı görülüyor. Sosyalizm halen programında ikincil önemdedir. Bu durumda din ise bir geçiş sözünden ibarettir.

Kongre'nin ikinci gününden sonra Garibaldi ayrıldı ve toplantının havası bozulmaya başladı. İlk coşku söndü. Daha seçkin delegeler söz aldığında sönükleşen eleştiriler hararetlenip özellikle dini ve sosyal meselelerde kötü sözler sarf edilmeye başlandı. Üçüncü gün konuşmacıların sürekli sözü kesiliyordu. Din savunucuları sosyal düzen taraftarlarıyla Kongre'den arta kalanları yıkmak için el ele verdiler. Dördüncü ve son gün bu sürekli karmaşanın içinde her tür tartışmalı konunun titizlikle haricinde tutulan bir öneri güç oylamayla bela kabul edildi. Bu öneri Yıllık Kongreler düzenleyecek bir Barış ve Özgürlük Birliği kurulması ve sürekli bir merkezi komitenin atanması üzerineydi. Öneri bundan başka cehaletin ve önyargının kaldırılması, daimi orduların lağvedilip "emekçi ve mülksüz sınıfların" iyileştirilmesi adına üstü kapalı ve mukaddesatçı ümitlerin ifade edilmesine hasredilmişti. Kongre'nin sonunda bir yemek verildi. Fakat kapanış seansının küskün atmosferi bu törene de gölge düşürdü; delegelerin çoğu kadehlerin şerefine kaldırıldığı kavramları radikal ya da devrimci bulup protesto etmek için masalarını terk etti. Bakunin kadehini "Cemiyete ve ilkelerini geliştirerek ve dünya üzerine yayılmış daha fazla cumhuriyetçiyi bir araya toplayarak federalizm, sosyalizm ve tanrı-karşıtlığıyla, gerçek demokrasinin gelişini hızlandıracak gelecek kongrelere" kaldırdı.

Kısa ömürlü ama iyi tasarlanmış bu topluluğun –Barış ve Özgürlük Cemiyeti– meşum çıkışı işte böyle oldu. Müzmin iyimser Bakunin halinden çok memnundu. Vyrubov'a Kongre'nin beklediğinden daha fazlasını başardığını yazdı. Hoşnutluğunun dayanağını anlamak güçtür. Radikal gözlemcilerden çoğu Cemiyetin temelde *burjuva* ve muhafazakâr karakterini şimdiden ortaya koyduğunu hissediyordu. Ancak, birlik henüz federalizm, sosyalizm ve ateizm ilkelerine dönmemişse bile Bakunin kendi ikna gücüne sonsuz inanıyordu. Öncelikle üye seçildiği merkezi komite ikna edilecekti. Vazife aşkıyla kendini işine verdi.[3]

3 *Annales du Congrés de Genéve* (Cenevre, 1868); Guillaume, *Internationale*, i. 41-56; Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 72. Yazar Cenevre Kongresi

* * *

Komitenin toplantılarını Bern'de düzenlemesine kara verilmişti. Bu yüzden Bakunin'in Cenevre'nin "ağır misafirperverliğinden" daha fazla yararlanmasının bir manası kalmamıştı. Prenses Obolenski, ve sevgilisi, Vevey civarına yerleşmişlerdi ve böylelikle Bakuninler de Vevey'e taşındılar. Burada huzur dolu bir kış ve ilkbahar boyunca, Bern'e düzenli gidip gelen Bakunin kendini bir kez daha devrimci Prensesin çevresinde dönen grubun içinde buldu.

Prens Obolenski'nin müdahalesi Prensesin savurganlığını sahiden azaltmıştı. Napoli ve Ischia'daki muhteşem konutların yerini makul bir yazlık köşk almıştı. Mroczkowski fotoğrafçılık yapmaya başlamıştı. Topluğun çehresi de bir hayli değişmişti. İtalyanlardan sadece, şimdi Bakunin *ekürisinin* şu ya da bu şekilde düzenli katılımcısı Gambuzzi kalmıştı. Ancak, İtalyanların yerini süratle ve yeter miktarda bir grup genç Rus doldurmuştu. Petersburg yangınlarından sonra Rusya'da yükselen gericilik ve Polonya isyanı yeni bir siyasi göç dalgası yaratmıştı. Cenevre Gölü kıyıları bu yeni nesil Rus sürgünlerin gözde iltica merkezine dönüşmüştü. Prenses Obolenski bu genç adamlardan kendine yeni bir devrimci hayranlar maiyeti, Bakunin de Uluslararası Kardeşlik Örgütüne acemi erler bulmuştu.

Sonraki birkaç yılda bu kişilerden bazıları Bakunin'in hayatında belirgin bir rol oynayacaktı. İçlerinde en önemlisi, 1863 yazında Petersburg'dan kaçışıyla *Toprak ve Özgürlük*'ün dağılmasının işaretini verecek ya da nedeni olacak, son iki yıldır Cenevre ve Montrö'de yaşayan Yahudi bir öğrenci, Nikola Utin idi. Bakunin onunla ilk kez 1863 sonbaharında Londra'da karşılaşmıştı. Dört yıl sonra Cenevre Kongresinde karşılaştıklarında genç adam Bakunin'in fikirlerine ve şahsına abartılı bir bağlılık göstermişti. Utin, Prensesle herhalde ilk kez orada karşılaşmıştı. Önem sırasında ikinci kişi, *Toprak ve Özgürlük*

hakkında daha ayrıntılı bilgiyi *International Affairs* adlı eserinde vermiştir (Kasım-Aralık 1935), s. 837-44.

ile bağlantısı nedeniyle 1862'de kısa bir süre görülen Nikola Zhukovski'ydi. Şimdi karısı Ada ve fikirlerini coşkuyla paylaşan evli kız kardeşi Olga Levashov ile Vevey yakınlarındaki Clarens'ta bir yazlık köşkte oturuyordu. Zhukovski'nin kendi geliri küçüktü. Ancak Olga Levashov Prenses Obolenski'nin gruba yaptığı bağışların eksikliğini telafi edebilecek düzeyde varlıklıydı. Şüphesiz öncelikle Utin ile karısının ardından da Bakunin'lerin Zhukovski'nin köşküne yerleşmelerinin nedeni buydu. Grup üyelerinden Bakunin'le daha az bağlantılı kişilerden en önemlisi *Toprak ve Özgürlük*'ün önderi ve baş kurbanının kardeşi Alexander Serno-Solovievich'ti. Heyecanlı ve asabi Alexander grubun ateş yutan hokkabazı ve uzlaşmaz kişisiydi. Mihail Elpidin adlı bir başkası önemini Cenevre'deki bir basın yayın organını devralmasına borçluydu. Gruba katılan son kişi kendi kendini yetiştirmiş, siyasi ve edebi tutkuların adamı genç bir Fransız işçi Benoit Malon'du. Kendinden biraz daha genç Fransız Egeria'sı,* André Léo takma adıyla romanlar yazan Madam [Leodie] Champseix'nin himayesinde yaşıyordu.[4]

Bu yeni ilişkiler Bakunin'in Herzen'le ilişkilerine nihai ve yıkıcı bir darbe indirmişti. Herzen, 1865'te Londra'dan Cenevre'ye taşındığında sayıları giderek artan Rus sürgünler arasından *The Bell*'e yeni müritler ve yeni okurlar edinmeyi ummuştu. Naif bir hesaptı. Gençliğin zihin açıcı düş kırıklıklarından kuvvet alan altmışların radikalleri ellilerin köhnemiş ve itibardan düşmüş liberalizmine eğilme niyetinde değillerdi. Cenevre'deki genç Ruslar, Herzen'in takipçisi değil amansız ve acımasız eleştirmenleri oldular. Hem felsefeleri hem de taktikleri Herzen'in asla düşünemeyeceği kadar acımasızdı. Ilımlı tavrıyla, II. Alexander'a karşı hâlâ gösterdiği sahte saygısıyla, anayasal Rus demokrasisinin geleceğine karşı duygusal inancıyla açıkça alay ediyorlardı. 1867 baharında Alexander Serno-Sovievich, Herzen ve bütün çalışmaları hakkında uzun ve sert bir suçlama yayımladı. Herzen durumu İtalya'daki Bakunin'e bil-

(*) Roma Kralı Pompilius'un karısı ve danışmanı – ed.n.

4 Bakunin, (*Eures*, i. 2; vi. 269; *Herzen*, ed. Lemke, xvi. 439; xx. 276; Guillaume, *Internationale*, i. 133, 183; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 409.

dirdiğinde, karşılığında yeni nesilden coşkuyla bahseden ve Herzen'in öfkesini "bunama göstergesi" olarak gördüğünü söyleyen bir yanıt aldı. Bakunin artık bu küstah ve fevri gençlerle arkadaşlık ediyordu. Herzen şaşırmamıştı. İşi alaya alıp aşağılayıcı bir dille "Vevey Kozakları, Ataman Mihail" demeye başladı. Bir ya da iki kez Cenevre'de Bakunin'le karşılaştı. Ciddi tartışmalardan kaçınarak çekişmeye girmemeyi başardı. Bu görüşmelerden birinin ardından Ogarev'e "pantolonunun son düğmesinin de kopması, alışkanlıkları ve sempatik cazibesini koruması dışında Bakunin'den haber yok," diyecekti.[5]

Bu sırada Bakunin Barış ve Özgürlük Cemiyetinin merkezi komitesi üzerinde bitmez tükenmez bir enerjiyle çalışıyordu. Komiteye Bakunin'in yirmi yıl kadar önce genç delikanlılar olarak tanıdığı dört kardeşin en genci, Gustav Vogt başkanlık ediyordu. Bern ziyaretleri ona Vogt ve Reichel (Reichel artık Rus bir hanımla evliydi) aileleriyle sıcak ilişkilerini tazeleme şansı vermişti. Ancak bu ziyaretlerin, komite çalışmaları da dahil, kaydı tutulmamıştır. Komitenin kendine özgü bir yapısı vardı. Cemiyet ulusal düzeyde örgütlenmişti; komitede oylamalar uluslar adına yapılıyordu. Bakunin ve Zhukovski Rusya'yı, Mroczkowski ve Zagorski Polonya'yı temsil ediyordu. Bu iki delegasyon Bakunin'in önderliğinde komitenin sol kanadını oluşturuyordu. İsveçli, Fransız ve İtalyan delegeler (Gambuzzi de İtalyanların arasındaydı) Cenevre Kongresini idare eden katı *burjuva* çoğunluğu temsil ediyorlardı. Kongreye katılan iki İngiliz sendikacı komitede İngiltere'yi temsil etmek üzere seçilmişlerdi; ama, uzaklık ve parasızlık varlık göstermelerine engel teşkil ediyordu. Almanlar da geldiler, ancak kendi aralarında o denli bölünmüşlerdi ki nadiren oylamaya katılabildiler.

Bakunin ilk andan itibaren çalışmalara hâkimdi. Cenevre'deki Kongre yemeğinde kadehini kaldırdığı düşünceleri temel alarak komiteye, Cemiyetin programı olarak benimsenmek üzere *Federalizm, Sosyalizm ve Anti-Teolojizm* başlıklı

5 *Herzen*, ed. Lemke, xx. 21, 182, 274; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 206.

uzun bir tez sundu. Belge komiteye dağıtıldı ve hatta *Barış ve Özgürlük Cemiyeti Merkez Komitesi için hazırlanmış önerinin gerekçesi, yazan M. Bakunin* alt başlığıyla baskısı yapıldı. Fakat Bakunin bu konunun üçüncü bölümüne geldiğinde kalemi yine ona ihanet etti. Dini diğer iki "izm"den iki kat fazla suçlamış halde işi bıraktı; böylece çalışması her zamanki gibi hem yarım kaldı hem de yayımlanmadı. Bakunin bile komitedeki meslektaşlarının çokluğuna inanamıyordu. Komiteyi gerçekten de dini reddetmeye ve ahlâkın "insanın özünde bulunan adalet düşüncesine dayanması gerektiğini" söylemeye ikna etmişti. Fakat Cemiyetin hedefleri arasına "işçi sınıfının ekonomik koşullarının radikal dönüşümünün" de konulması önerisi, Bakunin'in "entrikalarından" son derece şikâyetçi olan Gustav Vogt'un oyuyla reddedildi. Cemiyetin adına "demokratik ve cumhuriyetçi" ifadelerinin eklenmesi teklifi ise daha kolay geri çevrildi. En iyimser dava adamı bile Cemiyeti *burjuva* önyargılardan vazgeçirmek konusunda umutsuzluğa kapılabilirdi.[6]

Ancak, Bakunin sabırlıydı ve çabaları kendi gücüne olan güvenini onaylayacak bir başarıyla ödüllendirildi. Komitenin sonraki buluşması Bern'de 31 Mayıs - 1 Haziran 1868 günlerinde gerçekleşti. Programa göre eylülde Bern'de gerçekleşecek sonraki yıllık kongre için düzenlemeler yapılacaktı. Bir önceki buluşmadan beri cephede bazı önemli değişiklikler olmuştu. Artık komitenin büyük çoğunluğu Bakunin'in önderliğini sessizce kabul ediyordu ve Cenevre Kongresinde ya da gelecek sonbaharda komitede asla kabul görmeyecek radikal bir programı kabul etmişlerdi. Bakunin'in kaleminden çıktığı anlaşılan programın söz konusu paragrafları şunlardır:

> Cemiyet sosyal sorunun üç temel açıdan birbirinden kesinlikle ayrılamayacağının bilincindedir: dini, siyasi ve ekonomik. Bu nedenle Cemiyet
>
> (1) dinin, bireysel bilincin meselesi olmasıyla dinin siyasi kurumlardan ve halk eğitiminin alanından çıkarılması

6 Bakunin, (*Euvres*, i. 1-205; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 386-91; *Herzen*

gerektiğini, böylece kiliselerin toplumun özgürce gelişimini engelleyemeyeceklerini,

(2) Avrupa Birleşik Devletlerinin federasyonun aygıtlarıyla birleştirilen ve birey haklarını temel ilkeleri sayan, kendi çıkarlarının denetiminde komünlerin ve eyaletlerin otonomisini kabul eden halk kurumlarından başka bir biçimde örgütlenemeyeceğini,

(3) İşçi sınıfının özgürleşmesinde ve proletaryanın kaldırılmasında temel bir koşul olarak varlık, emek, eğlence ve eğitimin eşit dağılımını gerçekleştirmek istiyorsak mevcut ekonomik sistemin radikal bir değişime muhtaç olduğunu,

doğrular.

Bakunin kendi dini, siyasi ve sosyal doktrininin onaylanmasından hayli memnundu. 14 Haziran 1868'de Ogarev'e sevinçle "nihayet hedefimize ulaştık!" diye yazıyordu.[7]

Programın en son ve iddialı paragrafı yeni ve önemli bir gücün varlığını gösterir. Bakunin yaklaşık dört yıl önce Londra'da Marx'a, Enternasyonal davasına yardım etmek gibi bir söz vermişse bile, bu söz uzun zamandır unutulmuş ya da yok sayılmıştı. Cenevre Kongresi'nin açılışında okunan Enternasyonal söylevini dinleyip, Enternasyonal adına Dupont'un yaptığı ateşli konuşmayı duyduğunda da Bakunin pek ilgi duymamıştı. Kongredeki kendi konuşmasında ise, kayıtlar doğruysa, Enternasyonal ve sorunlarıyla ilgili en ufak bir göndermede dahi bulunmamıştı. Hatta, kongre sırasında Marx ona *Kapital*'in yeni yayımlanmış birinci cildinin tanıtım baskısını gönderdiğinde ya pek etkilenmemişti ya da başka işlerle öylesine meşguldü ki karşılığında yazıp bir teşekkür etmeyi bile unutmuştu. Ama kış ya da bahar aylarında bir gün Herzen'in demokratik liberalizminin son kalıntılarını dökerken ve devrimci umutları giderek daha fazla işçi sınıfının hoşnutsuzluklarına odaklanırken, düşünceleri kitleleri herkesten daha fazla dev-

7 Guillaume, *Internationale*, i. 71; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 217.

rimci dava için örgütlemeye çalışan Birlik'e yöneldi. Mart 1868'de Cenevre'de inşaat işçilerinin grevi vardı. Bu grevle birlikte tarihte ilk defa grevciler Enternasyonal'in desteğini istemiş ve almışlardı. Açıkçası önem kazanmaya başlayan bir kitleydi bu. Elpidin ve muhtemelen Bakunin'in dahil olduğu çevrenin diğer elemanları da gruba katılmıştı. Bakunin yine işin yazı kısmına bakıyordu, Barış ve Özgürlük Cemiyeti merkezi komitesi deklarasyonunun taslağını hazırlamaya başladığında, "işçi sınıfının kurtuluşu ve proletaryanın kaldırılması" gibi talepler, Marx'ın "işçi sınıfının özgürleşmesi" ve "sınıf hâkimiyetinin lağvedilmesi" formüllerinin başka kelimelere dökülmesinden ibaretti. Bakunin daha da ileri giderek akılcı ve mühim bir adım daha attı. Haziran ya da Temmuz 1868'de Elpidin tarafından takdim edilerek Enternasyonal'in Cenevre şubesine üyelik kaydını yaptırdı.[8]

Bakunin devrimci davanın geleceğinin Enternasyonal'e dayandığına inansaydı, göstereceği en dürüst davranış Barış ve Özgürlük Cemiyetini bırakmak olurdu. Ancak o konuya bu doğrultuda bakmıyordu. Enternasyonal'in pek çok üyesi Cenevre Kongresi'ne katılmıştı. Şimdi onun kanaatleri doğrultusunda Barış ve Özgürlük Cemiyeti Enternasyonal'inkine benzer bir programı benimseme aşamasındaydı. Her iki örgüte de eş zamanlı üyeliğin uygunsuz kaçmayacağı bir zamandı. Ayrıca, Bakunin'in aktif zihninde– kısmen Enternasyonal'in itibarını arttırmak gibi samimi bir arzudan, kısmen bazı kişisel tutkuların itici gücünden doğan– yeni bir heves daha doğmuştu. Eğer kendisini Enternasyonal'in hizmetine adayacaksa, sıradan bir üyenin mütevazı rolünü üstlenmekle yetinmek ne karakterine ne de şanına yakışırdı. Onun Enternasyonal'e girişi ciddi ve kayda değer bir olay olmalıydı. Cemiyet ve Enternasyonal arasında ittifak sağlamak gibi cüretkâr bir plan düşündü. Böylece Cemiyette harekete geçen ilk kişi o olacak ve Enternasyonal'in hâkim ruhu Marx ile eşit konuma gelecekti. Böylelikle Cemiyet, Enternasyonal'de kişiliğinin ve sici-

8 *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 305; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 395-6.

linin ona hak tanıdığı pozisyona geçiş için bir sıçrama tahtası olacaktı

Bakunin her zamanki acelesiyle işe koyuldu. Komite ağustosta tekrar bir araya geldiğinde, Barış ve Özgürlük Cemiyeti ve Enternasyonal arasında yakın ittifakın kabul edilmesini, bunu salık veren ve Enternasyonal'e bağlılık beyanında bulunan bir sirkülerin davetiyelerle birlikte Kongre'ye gönderilmesini sağladı.

> Faydalı ve etkin bir güç haline gelebilmek için Cemiyetimiz şimdi büyük Avrupa ve Amerika Enternasyonal İşçi Birliğinin başarıyla geliştirdiği ve yaydığı büyük sosyoekonomik çıkarların ve ilkelerin kusursuz siyasi ifadesi olmak zorundadır.

Mantıklı bir kafa neden Enternasyonal'in kendi çıkarları ve ilkelerinin "kusursuz siyasi ifadesi"nin kendisi olamadığını ve bunun için neden başka bir örgüte gerek duyulacağını merak edebilirdi. Şüphesiz Bakunin için onurlu bir mevkii yaratılmasından başkaca bir neden yoktu. Komite eylül başında Brüksel'de düzenlenen Enternasyonal Kongresi'ne başkan aracılığıyla tebriklerini iletip, üyelerini yakında gerçekleşecek Cemiyet kongresine davet etti. Bakunin, Marx'ın arkadaşı ve Enternasyonal'in Cenevre şubesi üyesi, 1848 devriminin Alman muhariplerinden Becker ile bizzat görüştü. Belçikalı De Paepe'e yazdığı ve Brüksel'e şahsen gelemediği için özür dilediği mektup Kongre'de okundu. "Rus sosyal demokrasisinin programı" diye tanımladığı, görüşlerini bildiren bir belgeyi Kongre sekreterliğine gönderdi. En azından altına bakıp yoklamadığı bir taş kalmadığını biliyordu. Gelişmeleri takip etmek üzere kenara çekildi.[9]

Bazı gelişmeler oldu ama Bakunin'in tahmin ettiği ya da umduğu gibi değildi. Sadece akıllıca değil, aynı zamanda çok çalışmıştı. Bahsi çok yükseltmişti. Bu tuhaf ısrarı ve kendine güveni birleşince, kazanabileceğini düşündüğü kişileri kendinden so-

9 Guillaume, *Internationale*, i. 71-2.

ğutmuştu. Enternasyonal geçen yılda güç kazanmıştı. Barış ve Özgürlük Cemiyetine sözünü sakınmadan "Cenevre dilbazları" diye isim takan Marx'ın fikirleri yol almıştı. Eylülde Brüksel'de toplanan Enternasyonal Kongresi Bern'e resmi delege gönderme davetini reddetti ve karşı görüşten üç kişiyle aşağıdaki kısa deklarasyonla biten bir çözüm önerisi gönderdi:

> Enternasyonal delegeleri Barış Cemiyetinin Enternasyonal'in çalışmalarına göre varlık nedeni bulunmadığına karar vermiştir. Bu topluluğu Enternasyonal'e[10] katılmaya ve üyelerinin Enternasyonal'in kollarından birine girmek için başvurmaya davet ederler.

Bakunin için ağır bir darbeydi. Her zaman kendine güvenen, her zaman başkalarına karşı tavrının etkilerini ölçmekten aciz biri olarak, Cemiyeti bu aksi cevaba maruz bırakmıştı. Şimdi bu feci gidişe karşı geldikleri halde kendisinin ikna ettiği dostlarının sitemlerine göğüs germek zorundaydı. Brüksel Kongresinin sert yanıtına gerçekten itiraz edilemezdi. Bakunin, Cemiyetin hedeflerinin hüviyetini Enternasyonal'inkilerle bir göstererek öyle ileri gitmişti ki, artık Enternasyonal Cemiyetin lüzumsuzluğuna inanıyordu. Gustav Vogt güçsüz bir adamın intikam ruhuyla Bakunin'e alaycı bir dille "Enternasyonal'deki dostlarını" ve bundan sonra ne yapmayı düşündüğünü soran bir mektup yazdı. Uzun özür mektubunda Bakunin bu talihsizliği "kim olduğunu benim kadar senin de tahmin edebileceğin hizbe" (aslında o sırada Marx Brüksel'de değildi) bağladı ve Bern Kongresinde "merkezi komite adına bu küstah teklife karşılık vereceğini" açıkça belirtti. Bunu iyi planlaması gerekiyordu, çünkü sadece Cemiyeti Enternasyonal'in yıldızı altına bağlama projesi başarısızlıkla sonuçlanmakla kalmamış, devrimci hareket içindeki kişisel itibarı da tehlikeye girmişti.[11]

---

10 Basında yer alan yazının orijinalinde katılmaya yerine "feshetmeye" ifadesi yer alır.

11 Guillaume, *Internationale*, i. 67, 72-4.

* * *

Barış ve Özgürlük Cemiyeti ikinci kongresi İsveç'in başkentinde 21 Eylül 1868'de toplandı. Genele hitap etmek konusunda bir önceki kongreyle rekabet edecek düzeyde değildi. Yalnızca 100 delege varlık gösterdi. Ancak Cenevre'deki delegelerin aksine, ne düşüneceklerini biliyorlar ve retorik içeren ikna konuşmalarına kolay kapılmıyorlardı. Kongre açıldığında Cemiyetin değişmez *burjuva* yapısı bir kez daha göze çarpıyordu. Israrla ve var gücüyle Bakunin komitenin, eşyanın tabiatına ters olmasına rağmen "mevcut ekonomik sistemde radikal bir değişim" gereğini bildirmesini sağlamıştı. Ancak komite üzerindeki hâkimiyeti Kongre oluşumuna ve kayda geçme aşamasına kadar geçerliliğini koruyamadı. Bundan böyle Barış ve Özgürlük Cemiyetinin devrimci potansiyeli üzerine hayaller kurmayacaktı. Enternasyonal'in "küstahlığını" duyurmak için donanımlı gelmişti. Cemiyetteki karşıtlarına eldiven fırlatmak için bekliyordu.

Kongrenin üçüncü günü, sosyal sorunlar üzerine alternatif çözümler öne sürülürken kriz patlak verdi. Bakunin'in teklifi şöyleydi:

> Bizim dikkatimizi çeken en acil sorunun sınıflar ve bireyler arası eşitlik meselesi olduğunu göz önünde bulundurarak Kongre bu eşitlik gerçekleşmeden yani adalet olmadan, özgürlük ve barışın da sağlanamayacağını ilan eder. Sonuç olarak, Kongre programına bu meselenin halledilmesine yönelik pratik yöntemleri koymaktadır.

İfade tarzı özenli ve ılımlı, neredeyse akademikti. Orada bulunan Vyrubov, Bakunin bu ifadeyi destekleyen iki retorik konuşmayı yapmamış olsa çözüm bulunabileceğini düşünmüştü. Konuşmalar çözüm metninin hafifletmeye çalıştığı bütün *burjuva* korkuları ve önyargıları alevlendirmişti. İlkinde Bakunin proletarya davasına ve Enternasyonal'in ilkelerine desteğini açıkça ilan ediyordu.

> Şüphesiz, kendimizi maalesef sadece *burjuva* sosyalistler diye gösterirsek; eğer kendi çıkarlarımız ve önyargılarımız nedeniyle, kaçınılmaz sonuçlarıyla, teorik ve pratik uygulamalarıyla sermaye karşıtı emek mücadelesiyle kendini gösteren adalet ilkelerine dair geniş ve içten bir anlayış geliştiremezsek; sahtekâr tüccarlar gibi çalışanlara sadece adalet kırıntıları verirsek, onlar da bizimle ya da bizim mallarımızla ilişkilerini keserler. Bizi reddetmekte bizden bin kat daha haklı olurlar. Barış ordularımıza asker bulamayız, giriştiğimiz bütün işler güç ve destek isteğimiz uğruna yok olur gider.

Yenilgiyi davet eden bu karşı konuşmayla Bakunin dinleyenlerini, işçi sınıfı davasını kucaklamaya hazır değillerse, "Barış ve Özgürlük Kongresi üyelerinin işçilerin ihtiyaçlarını ve hukuki taleplerini karşılamayacağını onlara söyleme hakkı nı tanımaya" davet ediyordu.

Eleştirilere yanıt niyetindeki ikinci konuşma Bakunin'in Marx'la sonraki tartışmalarının içeriğine işaret eder niteliktedir. Enternasyonal'e bağlılığını duyurduğu sıralarda Bakunin –şüphesiz farkında olmadan– kendisiyle Enternasyonal'in güçlü önderi arasındaki temel ilkesel farkları açıklamayı tercih etmişti. Komünistlikle suçlanıyordu. O komünist değil, kolektivistti.

> Komün fikrinden nefret ediyorum, çünkü o özgürlüğün karşıtıdır ve bana göre özgürlük olmadan insanlık düşünülemez. Komünist değilim, çünkü komünizm Devlet çıkarı için toplumun bütün güçlerini kendi bünyesinde eritip yutar, çünkü mülkiyeti Devletin ellerine vermesi kaçınılmazdır, oysa ben Devletin feshedilmesini, ahlâk ve medeniyet adına insanı sadece köleleştiren, sömüren, yozlaştıran, ona eziyet eden Devlete mahsus himayenin ve otorite yetkisinin kökünden yok edilmesini isterim. Toplumun ve kolektif ya da toplumsal mülkiyetin herhangi bir otorite aracılığıyla yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya örgütlendiğini görmek isterim. Devletin feshini dilerken aynı zamanda bir devlet kurumu sayılan, Devletin temel il-

kelerinin doğrudan sonucu sayılan kişisel mirasın kaldırılmasını isterim. Bu manada, beyler ben bir kolektivistim ama komünist değilim.

Bakunin ve Marx arasındaki farkların kolektivizm ve komünizm kelimeleriyle yeterince ve yerli yerinde özetlenebileceği tartışılır. Ancak henüz lafı geçmese de Bakunin ilk defa kamu huzurunda geri kalan ömrünü yaymaya adayacağı anarşizmin ilkelerini ilan etmiştir.

Bu konuşmanın ardından Kongre Bakunin'in çözüm önerisi karşısında ikiye bölündü. Rus ve Polonyalı delegeler, İtalyanların çoğunluğu ve ABD'li bir delege çözümü destekliyordu. Karşıt çoğunluk ise Fransız, Alman, İngiliz, İsviçreli, İsveçli, İspanyol ve Meksikalı delegelerden oluşuyordu. Bu yenilgi Bakunin'in Barış ve Özgürlük Cemiyetinde daha fazla etkinlik göstermesini imkânsız kılmaya yetiyordu. Aslında kendisi derhal bırakıp gidecekti. Ancak arkadaşları tarafından Kongre bitene kadar kalmaya ikna edildi, hatta din ve milliyetçilik üzerine iki de konuşma yaptı. Birincisinde beylik ifadeler vardı. Sadece insanlığı dinin hayaletlerinden kurtarmak için "entelektüel propagandanın" tek başına yetmeyeceğinden ve "toplumsal devrimin" vazgeçilmezliğinden söz etmesi bakımından kayda değerdi. Milliyetçilik konuşması ise daha önemliydi ve aslında Bakunin'in Kongre'deki en uzun konuşması buydu. Konuşmayı Polonyalı Mroczkowski'nin Polonya adına "Rus sosyal demokratlara kardeşlik elini uzatan" konuşmasını takiben yaptı. Bakunin bu elle kenetlendiğini belirtti.

Stockholm'deki toplantıyı hatırlatan bir esrime anında Rusya'da kırk ya da elli bin devrimci bulunduğunu ve halk kitlelerinin çarlık emperyalizmine düşmanlık beslediğini söyledi. Onlar adına Finlandiya, Baltık eyaletleri, Polonya ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kabul ederek bir gün Büyük Rusya'nın bile "zorunlu merkeziyeti" terk edeceği ve "özgür federasyonlar" şeklinde örgütleneceği inancını vurguladı. Alman delegeleri aynı açık ifadelerle Almanya'nın Polonya eyaletleri, Schleswig ve "İtalyan'dan çok Slav ve Alman'dan çok İtalyan"

sayılan Trieste şehri üzerindeki taleplerinden vazgeçmeye davet etti. Gayet kurnaz bir hamleydi, çünkü Alman sosyalistler her ne kadar ileri düzeydeyseler de Almanya hâkimiyetindeki halkların kendi kaderini tayin etme hakkı sözleşmelerine nadiren gönül indiriyorlardı. Ancak ulusal mesele Bakunin'i daha fazla oyalayamazdı. Konuşmasının sonunda her şeyin üstündeki Devletin yok edilmesi fikrine geri döndü.

> Bu Kongre'de daha önce yapıldığı gibi uluslararası adaleti, özgürlüğü ve barışı isterken aynı zamanda Devletin varlığını sürdürmeyi de istemek korkunç bir çelişki ve saçma bir naiflik olacaktır. Devletler kendi bünyelerini değiştiremezler, çünkü bu bünyenin dayanağı Devlet *olmaktır*. Bundan vazgeçerlerse yok olurlar. Bütün Devletler bu bünyeden oluşmak manasında, yani varlık nedenlerinin koşulu gereği, beşeri adaleti, özgürlüğü ve ahlâkı reddettikleri için kötüdürler. Bu bakımdan, ne derseniz deyin, kaba Rus İmparatorluğu ile en medeni Avrupa Devleti arasında büyük bir fark yoktur. Çarlık İmparatorluğu diğer devletlerin ikiyüzlü maskeler arkasına sığınarak yaptıklarını çıkarcılıkla yapıyor; insana karşı açık, despot, hor gören tutumuyla bütün Avrupalı devlet adamlarının ve yetkililerin memnuniyetle karşıladığı ve hedeflediği gizli bir ideali temsil ediyor. Bütün Avrupalı Devletler bugüne kadar yaptıklarını kamuoyu ve özellikle henüz yeni ama şimdiden güçlü diyebileceğimiz ve içinde Devletin yıkımı için gereken özü barındıran işçi sınıfı dayanışmasıyla engellenmedikleri için yapabildiler. Sadece zayıf bir Devlet erdemli bir Devlettir ki o bile fikirleri ve arzularında haindir.

Böylece şu sonuca varıyorum: Bizimle birlikte adalet, özgürlük ve barışın teminini isteyen, insanlığın zaferini ve halk kitlelerinin özgürleşmesini isteyen herkes, bizimle birlikte tüm Devletlerin yıkımını ve onların harabeleri üzerinde bütün ülkelerin özgür üretici birliklerinden oluşan bir dünya federasyonunun kurulmasını arzu etmelidir.

On iki ay boyunca son derece rahatsız edici bir rol oynadığı

Barış ve Özgürlük Cemiyetine Bakunin böyle veda etti. Kongrenin kapanış toplantısında *Kongreden Ayrılan Üyelerin Toplu Protestosu* başlıklı bir belge sundu. Yazının altında onunki dahil on beş imza vardı ve şöyle diyordu:

> Barış ve Özgürlük Cemiyeti kongresine katılan üyelerin büyük çoğunluğu, sınıfların ekonomik ve sosyal eşitliğine şiddetle ve açıkça karşı olduklarını telaffuz ettiklerinden ve bu ilkenin gerçekleşmesini hedeflemeyen herhangi bir siyasi program ya da eylem sosyal demokratlar yani barış ve özgürlüğün samimi ve daimi yandaşları tarafından kabul edilemeyeceğinden aşağıda imzası bulunanlar Cemiyetten ayrılmayı görev bilirler.

İmza sahipleri arasında Zhukovski, Mroczkowski ve Zagorski, Gambuzzi ve Bakunin'in diğer İtalyan dostları, tanınmış Fransız sosyalistlerinden Elisée Reclus, Aristide Rey ve Bakunin'le ilk defa Kongre'de karşılaşan Albert Richard adında Lyons'tan bir işçi yer alıyordu. Utin'in de aralarında bulunduğu diğer üç ya da dört kişi o sırada imza vermedilerse de sonradan kendilerini bu belgeyle ilişkilendirdiler.

> Burjuva hissiyatının eğilimleri ve karşıt fikirleri çoğunluğa sirayet edince [Bakunin'in sonradan yazdıklarından] ve bunun sonucunda Cemiyet maskaraya dönmeye mahkûm olup ve hızla bu hale düşünce, ciddi ve samimi bir devrimci için orada yer kalmamıştı. Araç denendi, uygunsuz bulundu, bir kenara bırakılması gerekiyordu; o sadece bir diğerini aramak için vardı. Enternasyonal İşçi Birliği kendisini bu sıfatla göstermektedir.

Sonraki dört yıl Bakunin'in platformu Enternasyonal oldu.[12]

---

12 Guillaume, *Internationale*, i. 74-6, 78; Bakunin, (*Euvres*, v. 106-15; vi. 272; Richard, *Revue de Paris* (1 Eylül 1896), s. 119; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 403-16; Elisée Reclus, *Correspondence*, i. 279-88.

İKİNCİ BÖLÜM

İttifak'ın Doğuşu

Bakunin, Barış ve Özgürlük Cemiyetini terk ettiğinde Enternasyonal'e üyeliği iki ayı doldurmuştu. Cemiyet kürsüsünden Enternasyonal'e bağlılığını ilan etmişti. Sıradan bir gözlemci artık nihayet zapt edilmez enerjisini kayıtsız şartsız bu örgütün hizmetine adayacağını düşünebilir. Ancak onun için hâlâ böyle sade bir gidiş söz konusu değildi. Enternasyonal'in basamaklarında yeni gelen bir üyenin mütevazı ve gösterişsiz hallerini sergilemeye niyeti yoktu. Adamlarına önderlik eden bir general edasıyla giriş yapacaktı. Barış ve Özgürlük Cemiyeti ona bir ordu tahsis etmeyi reddederek umutlarını boşa çıkardığına göre, kendi ordusunu kendisi kurmalıydı. Bern Kongresine Cemiyetten ayrıldığını bildiren evrakı teslim ettiği gün çevresine sadık takipçilerini toplayıp Enternasyonal Sosyal Demokrasi İttifakı'nı kurdu.

İttifakın kuruluşu Bakunin ve Marx arasındaki uzun soluklu kavganın başlangıç hareketiydi. Bu kavga dört yıl sonra Marx'ın Lahey Kongresi'ndeki Pirusvari zaferiyle* ve Enternasyonal'in parçalanmasıyla sona erdi. Fakat Bakunin'in bu çok önemli hamlesi özünde düşmanlıktan değil, politik gücü-

(*) Romalıları yenmesine rağmen verdiği büyük asker kaybı nedeniyle zayıf düşen ordusuyla birlikte yerel halk tarafından taşlanarak öldürülen kral.

nü arttırma isteğinden kaynaklanıyordu. Enternasyonal'in zayıf düşmesini değil, onu kendi kanatları altına almak isterdi. İttifak "Enternasyonal'in davasına ve ilkelerine içtenlikle bağlanmış üyelerden" (hiç şüphesiz Bakunin ve destekçilerinden) oluşacaktı. Hedefi "propagandacı, mürit ve örgütçü elemanlar" yetiştirmekti. Özetle İttifak işçi hareketinin aristokrasisini ya da genel personelini sağlamaya yönelikti.[1]

Bu düşüncenin mantığı gereği İttifak gizli bir örgüt olmalıydı. Sonradan anlattıklarına göre Bakunin müttefiklerine "bir yandan aralarındaki sıkı bağı sürdürüp sosyal devrimciler İttifakını gizli bir örgüt şeklinde genişletirken topluca Enternasyonale katılmayı" teklif etmişti. Fakat İtalyanlar ve Fransızlar Bakunin'in gizlilik isteğine katılmıyorlardı. Böylece İttifak'ın gizli değil, açık bir topluluk olarak kurulmasına karar verildi. Yeni topluluğun alelacele belirlenen programı Bakunin'in Bern Kongresi'nde öne sürdüğü fikirleri yansıtıyordu. "Sınıfların ve her iki cinsiyetten bireylerin, miras hakkının kaldırılmasından başlayarak siyasi ekonomik ve sosyal eşitliğini" talep ediyor ve "siyasi otoriter Devletleri kendilerini ülkelerinin kamu hizmetlerinin idaresine indirgemeye" davet ediyordu. Diğer paragraflarda İttifak'ın ateizmi, herkese eşit eğitim talebi bildiriliyor ve "sözde yurtseverlik ve milletler arası rekabet" reddediliyordu.[2]

Bakunin, siyasi hayatın merkezinde uzak, Vevey'deki sakin hayatına devam etmiş olsaydı İttifak da kurduğu diğer örgütler gibi kâğıt üstünde varolmanın ötesine geçemeyebilirdi. Ancak örgütün kaderi, ondan tümüyle bağımsız koşullarla, kuruluşundan sonraki iki hafta içinde belli olmuştu. Bir önceki yaz Olga Levashov kocasını servetinden 1.000 rubleyi Bakunin ve üvey kardeşi Zhukovski'nin yöneteceği aylık bir Rus gazetesinin çıkarılması için kullanmaya ikna etmişti. Gazetenin adı, *Halkın Davası* büyük olasılıkla Bakunin'in fikriydi. 1862 yılında bu başlıkla Londra'da bir kitapçık yayımla-

1 Bakunin, *Euvres*, vi. 246.

2 Guillaume, *Internatioanle*, i. 79, 132-3.

mıştı. Ayrıca Bakunin'in bu girişimin itici gücü olduğu tahmin edilebilir. Eylül 1868'de çıkan ilk sayı Bakunin'in fikirlerine adanmıştı ve bizzat Zhukovski ve onun tarafından hazırlandığı belli oluyordu. Ancak Bern'de yokken ya da Kongre işleriyle meşgulken gazetedeki konumu bir anda zayıflayıverdi. Nikola Utin genç yakışıklı ve yaptığı işlerde aşırı titiz bir adamdı. Bakunin Utin'in başarısını acımasızca kadınlar üzerinde yarattığı etkiye atfediyordu.

> Bu küçük Yahudi'de [1871'de yazdıklarından] kadınları özellikle çeken bir cazibe var. Şekere yapışan sinekler gibi üstünden ayrılmıyorlar ve o da aralarında kendi çöplüğünde öten bir horoz gibi kabarıp duruyor.

Utin kısa sürede zaten kolay etki altında kalan Olga üzerinde birinci sayıdan sonra kendisini *Halkın Davası*'nın yönetimine ve editörlüğüne getirmeye ikna edecek etkiyi yarattı. Bern'den dönüşte Bakunin'in tek kazanımı ikinci sayıda okurlara gazeteden ayrıldığını bildirdiği mektubunun yayımlanmasıydı. Birkaç yıl sonra Utin gazetenin yönetimindeki değişikliği Bakunin'in "anarşist fikirlerinin" kendileri tarafından benimsenmemesine bağlayacaktı. Ancak bu iddia asılsızdır. Bakunin'in kendisi bozuşmayı "uzlaşmaz bir ayrılık –fikirlerde değil, doğrusunu söylemek gerekirse Utin'in herhangi bir fikri yok... ama duygu, mizaç ve amaçlarda tam bir uyuşmazlık" diye niteliyordu. Durum kan davası gibiydi. Bakunin sonradan Utin'in güçlü ve kinci düşmanlığının ağırlığını hissedecekti. Bu kopuşun ilk sonucu, bir süredir Olga Levashov'un cömertliğiyle yaşayan –eskiden Prenses Obolenski ile olduğu gibi– Bakunin'in bu kaynaktan yoksun kalmasıydı ve böylece Vevey'de kalmak için nedeni de kalmamıştı. Yeni İttifak için daha geniş bir çevre kesinlikle daha uygundu. 1868 Ekim ayı ortalarında Antonia ve Bakunin yeniden Cenevre'ye yerleştiler.[3]

İttifak'ın karargâhının hâlihazırda Enternasyonal'in pek çok büyük ve gelişen şubesini barındıran bir şehre taşınması yeni

3 Bakunin, *Euvres*, vi. 271-3.

kuruluşun karakterini kökten etkiledi ve büyük örgütle ilişki meselesinin hassasiyeti derinleşti. Bern Kongresi'ndeki on beş katılımcıdan sadece biri – Polonyalı Zagorski– Bakunin'le Cenevre'ye geldi ve hep önemsiz biri olarak kaldı. Cenevre'ye gelince Bakunin, Enternasyonal'in Cenevre şubesinin beş üyesini kendi sorumluluğunda yanına alarak İttifak'ın Merkezi Bürosunu tamamladı. Bu üyeler arasında en önemlileri arasında Marx'ın hâlâ biraz güven beslediği çok az devrimciden biri olan Alman Becker ve Brüksel'de Barış ve Özgürlük Cemiyetini kınayan "basiretsiz" karara karşı oy kullanan üç delegeden biri olarak Bakunin'in saygısını kazanan Fransız Charles Perron vardı. Merkezi Büro İttifak'ın yönetici kadrosunu oluşturacaktı. Ancak sıradan üyelere ihtiyaç vardı. 27 Ekim 1867'de İttifak'ın yerel şubesini kurmak amacıyla Cenevre'de bir kafede halka açık bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda "her iki cinsiyetten" elli beş üye kaydedildi. Sonrası için de yüzün üzerinde resmi üyelik talebi alındı. O sırada Cenevre'de bulunan Herzen, Bakunin'in "koşuşturup terlediğini, bağırıp çağırdığını ve bir işçi birliği örgütlediğini" yazmıştı. Fakat Herzen her zamanki gibi çekimserdi. Kayıt yaptıranlardan kiminin bir daha adı sanı duyulmadı ve kimi de karşı kamplarda boy gösterdi. Bakunin'in tüm gayretlerine rağmen İttifak'ın Cenevre ekibi kendisinden ve birkaç yakın dostundan fazla kişiyi barındıramadı.[4]

Burada Bakunin tarafından kurulan örgütlerin karanlık ve gerçekdışı karakterini ve bu örgütlere üye toplamaktaki garip ve rastlantısal yöntemleri göz ardı etmemek gerekir. Uluslararası Kardeşlik Örgütü konusunda da değindiğimiz bu yöntemler İttifak'ın erken zamanlarında yeniden gündemdeydi.

> [Bakunin'in o dönemde Zhukovski'ye yazdıklarından] Her gün yeni ve müthiş dostlarla karşılaşıyorum. Her biriyle tek tek tanışıp, onlarla birer kadeh şarap içiyorum –ve iş tamam. Metal işçilerinden pek çok dost edindim... Onlar da şimdi taş işçileri arasında çalışmaya başlıyorlar.

4 Guillaume, *Internationale*, i. 92-3; Bakunin, *Euvres*, vi. 182, *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 146.

Fakat Zhukovski bütün gece sürebilecek bu karşılıklı konuşmaların genelde Bakunin'in monologlarından ibaret olduğunu biliyordu; ardından onay almak için sessizliğe gömülür ve kafası karışmış, ama itiraz edemez durumda dinleyicisini İttifak'a kaydederdi. Ayrıca, kuruluşunda İttifak, Kardeşlik Örgütünden çok farklı görünse de Bakunin'in zihninde giderek oluşan şemaya göre nasıl İttifak Enternasyonal İşçi Birliğinin bir tür iç çemberi gibi şekilleniyorsa, Kardeşlik Örgütü de İttifak'ın bir iç çemberiydi. Kardeşlik Örgütünün merkezinde kendisinden ve bir iki yakın dostundan müteşekkil biraz daha seçkin bir yönetici kadro olacak böylece bu kişiler tüm devrimci hareketin kontrolünü ellerinde tutacaklardı.

Kısa bir süreliğine Bakunin'in tam güvenini kazanan Perron bu konu üzerinde aralarında geçen olağanüstü bir konuşmanın kaydını tutmuş. 1868 sonbaharında henüz pek iyi tanımadığı Bakunin kendisini davet etti. Bakunin Enternasyonal'in kendi içinde mükemmel bir kuruluş olduğunu ancak Perron'un da mutlaka katılması gereken daha iyi başka bir şey –İttifak– bulunduğunu söyledi. Perron kabul etti. Ardından Bakunin, İttifak'ta bile hakiki devrimci olmayan bazı kişilerin bulunabileceğini, faaliyetlerine taş koyabileceklerini, bu yüzden İttifak'ın arkasında "Uluslararası Kardeşlik Örgütünün" yer almasının iyi olacağını ekledi. Perron bunu da kabul etti. Birkaç gün sonra yeniden buluştuklarında Bakunin "Kardeşlik Örgütünün" çok geniş bir örgüt olduğunu arkasında üç kişilik –kendisi, Perron'un da içinde yer alacağı– bir Yönetim Kurulu ya da Büronun çalışması gerektiğini anlattı. Perron gülüp tekrar kabul etti. Muhabbet burada kesildi ve Perron bir daha bu esrarengiz örgütler hakkında tek kelime duymadı. Bu gibi planlar hiç somutlaşmadı, somutlaşamadı. Bakunin'in heveslerinin boş ve asılsız hayallerinden ibarettiler. Ancak düşüncelerinin ve sohbetlerinin ana fikri bunlardı. Hatta karşısında Perron gibi devrimci kimliği şüpheli ya da çok taze kişiler varken bile.[5]

5 Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 420-21, 426.

İttifak'ın kurucuları Avrupa'da her ülkede bir Ulusal Büro ile gruplar oluşturmayı tasarlıyorlardı. Bu tasarının gerçekleşmesi hem belirsiz hem de koşulları yetersizdi. Lyons ve Marsilya'da şube açıldı. Birincisinin itici gücü Albert Richard ikincisinin ise Korsikalı Bastelica idi. Paris şubesinden de bahsediliyordu ama varolduğu sözünden başka herhangi bir belge düşülmemiştir. Gambuzzi, Napoli'de nispeten etkin bir şube kurdu. Kasım 1868'de Bakunin'in İtalyan müttefiklerinden bir diğeri Fanelli Kraliçe İsabella'yı tahtından eden devrimin coşkusundan istifade ederek İspanya'ya gidip Barselona ve Madrid'de şubeler açtı. Enternasyonal, İtalya ve İspanya'ya kollarını hiç uzatmamıştı. Bu sahalarda İttifak hakkıyla öncülüğünü iddia edebilirdi.[6]

Fakat İttifak varlığını bağımsız bir örgüt olarak sürdürmeyi bekleyemezdi ve beklemiyordu da. Amacı ve varlık nedeni Bakunin'in daha büyük zaferleri için Enternasyonal'le bütünleşmek, büyük örgütün aristokrasisi ve genel personeli işlevi görmekti. 1868 Aralık ayı ortalarında İttifak'ın Merkezi Bürosu, Londra'daki Enternasyonal Genel Konseyi'ne başvuruda bulundu. Program ve tüzüğünü de beraberinde iletti. İttifak'ın kollarının Enternasyonal'in şubesi haline getirilmesi, ancak kendi tüzel varlıklarının da korunması öneriliyordu. İttifak Merkezi Bürosunu Cenevre'de tutacak ve üyeleri artık Enternasyonal'e de üye olduklarından yıllık kongrelere katılacaklar ama aynı zamanlarda ve yerlerde yapılacak kendi ek toplantılarına da katılacaklardı. İttifak'ın, Genel Konseyin pratik anlamını vereceği fikirlerin "başlatıcısı" rolünü üstleneceği nazikçe vurgulanıyordu. Mektubu Marx'la kişisel ilişkileri sayesinde teklifi akla uygun kılacağı düşünülen Becker imzalamıştı.

Kendi ihtiraslarının kuyusuna çekilen Bakunin böylesine ciddi bir başvurunun açıkça reddedileceğini asla tahmin etmemişti. Fakat Enternasyonal'in disiplinli yapısını ve Genel Konseyin emir komuta zincirini bilen herhangi biri için bu teklifin bir *imperium in imperio* [devlet içinde devlet] yaratacağını düşünmek

6 Bakunin, *Euvres*, vi. 180; Richard, *Revue de Paris*, (Eylül 1896), s. 122.

delilikti. Bu teklif karşısında Engels, "Sibirya, koca göbeği ve genç Leh eşi Bakunin'i aptal bir öküze çevirmiş" cevabını verecekti. Marx durumun daha titiz bir değerlendirmesini yapmıştı.

> Sayın Bakunin [Engels'e yazdıklarından] işçi hareketini Rus hâkimiyetine almaya hazır olacak kadar lütufkâr. Bu konu iki aydır demleniyordu... Bunun sakat bir doğum olduğunu ve eski dostum Becker'in hatırına, kaderine terk edilmesi, eceliyle ölmesi gerektiğini düşündüm. Fakat mesele sandığımdan daha ciddi boyutlara vardı ve Becker'e saygı yüzünden daha fazla sessizliğe gömülmek artık kabul edilemez. Konsey bu gece bu işgüzar topluluğu tanımadığını kamuoyuna –Paris, New York, Almanya ve İsviçre'de– ilan etmeye karar vermiştir... Bu işte sadece yaşlı Becker için üzülüyorum. Ancak Birliğimiz onun menfaati için intihara kalkışamaz.[7]

Genel Konseyin kararının uygulanması bir hafta ertelendi. Bu sırada Marx olacaklardan haberdar edileceğini düşünüyordu. Becker artık karşı saflara katıldığına göre Cenevre'de güvenilir bir ajanı yoktu. Fakat görünüşe göre artık Bakunin'in kampında yer almayan Alexander Serno-Solovieviç ile bazı yazışmalar yürüttü. İttifak'tan gelen başvuru eline ulaşınca Serno-Solovieviç'e yazmak için bahane bulup mektubuna zararsız ve mütevazı sorusunu ekleyiverdi: "Eski dostum (hâlâ arkadaşım mı bilmiyorum) Bakunin ne yapıyor?" Serno-Solovieviç cevap vermenin en basit yolunun mektubu Bakunin'e göstermek olacağını düşündü. Bakunin dört yıllık sessizliği bozarak Marx'a bir mektup yazdı.

Mükemmel ve hesapçı bir riyakâr olduğu düşünülmediği takdirde Bakunin'in mektubu Enternasyonal'in siyasetine geçişindeki samimiyete yeterli delildir. Geçmişindeki hataları kabul ediyor ve kendini canı gönülden proletaryanın hizmetine adıyordu. Tek şartı davaya bazı çarpıcı ve önemli katkılarda bulunmasına izin verilmesiydi.

---

7 Guillaume, *Internationale*, i. 76; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 147-9.

> Eski dostum [diye yazıyor] Serno mektubunuzun benimle ilgili kısmını gösterdi. Siz ona benim hâlâ dostum olup olmadığınızı soruyorsunuz. Evet, sevgili Marx, her zamankinden daha fazla, çünkü ben sizin bizleri ekonomik devrimin şanlı yollarını takibe davet ettiğinizde ve kendilerini milliyetçilik gibi tali yollarda ya da sadece siyasi maceralarda kaybedenleri hor gördüğünüzde ne kadar haklı olduğunuzu her zamankinden daha iyi anlıyorum. Şimdi sizin yirmi yıl önce yapmaya başladığınız şeyi yapıyorum. Bern Kongresinde burjuvaziye alenen ve ağırbaşlılıkla veda edişimden beri tek bildiğim işçilerin birliği, işçilerin dünyasıdır. Benim ülkem artık sizin önde gelen kurucularından biri olduğunuz Enternasyonal'dir. Öyleyse sevgili dostum, ben sizin çömezinizim ve bundan gurur duyuyorum.

Yakın zamanlarda yeniden piyasaya çıkan *The Bell*'in son sayısında Bern Kongresindeki konuşmaları yayımlandığı halde 1863'ten beri Herzen'le hiçbir siyasi ilişkisinin kalmadığını ve "artık kişisel ilişkilerinin dahi bozulduğunu" sözlerine ekliyordu. Bu ifadede biraz abartı vardı. Fakat Marx'ı Herzen'in burjuva zihniyetiyle ve Slavcı eğilimlere olan ilgisizliğine inandırması gerekiyordu.[8]

Yerini bulduysa bile, Marx bu "duygusal girişten" etkilenecek adam değildi. Ancak mektubun yazıldığı gün –22 Aralık 1868– Genel Konsey İttifak'ın başvurusu hakkında kararını almıştı. "Enternasyonal İşçi Birliğinin içinde ya da dışında işleyen ikinci bir uluslararası yapının varlığı birincisinin düzenini bozmaktan başka bir işe yaramayacaktır," ortaya çıkan örnek birliği kısa zamanda "her tür hizbin ve ulusun oyuncağı haline getirecektir," diye beyan edildi. Brüksel Kongresinde, Barış ve Özgürlük Cemiyeti için Enternasyonal benzeri amaç ve ilkeleri güden bir örgütün varlığına gerek duyulmadığının ilan edildiği hatırlatıldı. Buna dayanarak oybirliğiyle "Uluslararası Sosyal Demokrasi İttifakının Uluslararası İşçi Birliğinin bir kolu

8 Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 154; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 137-9.

kabul edilemeyeceğine" karar verildi. Marx'ın kamuoyu önünde İttifak'ı tanımama tehdidi yerine getirilmedi. Karar gizli tutuldu ve sadece ilgili kişilere bildirildi.[9]

İttifak Merkezi Bürosunun bu redde cevap vermesi iki ayı buldu. Gecikmenin bir sonraki adımı bilememekten mi, yoksa diğer kollara (Bakunin'in sonradan öne sürdüğü gibi) danışma gereğinden mi, yoksa sadece Bakunin'in başka işlerle meşguliyetinden mi kaynaklandığı tahminlere kalmıştır. Muhtemelen son tahmin en akla yatkınıdır. Bakunin'in hayatının yoğun bir dönemiydi. Bu iki ayda hem eski Uluslararası Kardeşlik Örgütü dağıldı, hem de yeni ve önemli başka destekçiler kazanıldı.

* * *

Uluslararası Kardeşlik Örgütünün kardeşlik kısmı yeni çevrede biraz zayıf kalmıştı. Bakunin'in *Halkın Davası* gazetesinin kontrolünden alınması Vevey çevresindeki saygınlığı açısından ağır bir darbeydi. Cenevre'ye çekilmesi ise otoritesini daha da zayıflatıyordu. Kardeşlik Örgütünün bu tarihten sonra sona doğru giden hikâyesi belirsizdir. Ancak Ocak 1869'da üyeleri Cenevre'de toplanmıştır. Toplantıya en fazla on kişi katılmıştır ve bu iddiasız katılım Kardeşlik Örgütüne aktif üyeliğin sona erdiğini gösterir. Bu kişiler arasında Napoli döneminden kalan sadece Mroczkowski ve muhtemelen Tucci adında bir İtalyan'dı. Diğerleri Vevey ve Cenevre'den katılan yeni çevrelerdendi. Toplantının görünüşteki nedeni Kardeşlik Örgütünün tüzüğünü gözden geçirmekti. Fakat daha çok örgütü kendi mülkiyeti gibi kullanan ve her tür kararı kendi ellerinde tutan Bakunin'in diktatörce yöntemlerine karşı bir protestoya dönüştü. İki gün süren oturumların ardından toplantı Bakunin'in maddi ya da başka nedenlerle takip edemediği Vevey'e taşındı. Bu muhalefet hareketi Bakunin'in isyancılara *Bütün O Beyefendilere* başlığını taşıyan kırıcı bir mektup yazmasına neden oldu. Tam dört yıl (Floransa'da ilk Kardeşlik Örgütünün kuruluşundan beri geçen zaman) zenci köleler gibi çalıştığını

9 Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 153-4; Bakunin, *Euvres*, vi. 186-9.

ve biraz dinlenmeyi hak ettiğini yazıyordu. Kardeşlik Örgütünün yönetimindeki tüm haklarından vazgeçmeye hazırdı. Kinayeli sözlerle bu teklifin de yine diktatörlük arzusu sayılmayacağını umut ediyordu. Tehdidi isyancıları dize getirmeye yetmişti. Kardeşlik Örgütü üzerindeki hâkimiyeti o denli mutlaktı ki, gelen cevapta hazin bir şekilde ifade ettikleri gibi o olmazsa ellerinde "ne bir bilgi, ne bir adres, ne de belge" vardı. Fakat açılan yara iyileşmedi. İki ay sonra Uluslararası Kardeşlik Örgütü dağıldı. Barış ve Özgürlük Cemiyeti gibi değerini yitirmiş bir araçtı ve bertaraf edilebilirdi. Bakunin şimdi yoğun bir şekilde Sosyal Demokrasi İttifakının işleriyle ilgiliydi. Uluslararası Kardeşlik Örgütünün ortadan kalkması tek bir somut sonuç doğurmuştu –Bakunin ve Vevey'deki koloni arasında nihai kopuş. "Merhametlerini, tozpembe fikirlerini" iğneli sözlerle anarak ve kendisini tescilli bir kadın düşmanı ilan ederek kendince öcünü aldı –en azından ikisinin cömert iyiliklerini gördüğü Prenses, Madam Levashov ve Madam de Champseix üçlüsüne nahoş bir gönderme. Herkese hoş görünmeye çalışan, "altın kalpli ama karaktersiz" Zhukovski Bakunin'e sadık kaldı.[10]

Kopuşa doğrudan ya da dolaylı bir başka etken daha katkıda bulunmuş olabilir. Bakunin'in *Bütün O Beyefendilere* başlıklı mektubunda, o sıralarda İtalya'ya dönmüş bulunan "kardeşi ve dostu Carlo Gambuzzi"ye getirilen "suçlamalara" yönelik üstü kapalı sözler yer alır. Bu suçlamaların içeriği tahminlerimize kalmıştır. Ancak, 1868 sonbaharında Bakuninler Vevey'den ayrılmadan kısa süre önce Antonia bir kız çocuğu dünyaya getirmişti. Bakunin'in arkadaşlarının çoğuna göre bebeğin babası Gambuzzi idi.[11]

* * *

Bu sırada şansın da yardımıyla Kardeşlik Örgütünün dağılmasını telafi eden ve Bakunin'e çok daha fazla güç getiren bir

10 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 217- 21, 241; Guillaume, *Internationale*, i. 131; Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 78-9.

11 Guillaume, *Internationale*, i. 261; Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 410.

gelişme yaşandı. 1869 yılbaşında, Fransız İsviçresinin otuz şubesinin temsilcileri Romande Federasyonu adını verdikleri yerel bir federasyon kurmak maksadıyla Cenevre'de bir araya geldi. Karısıyla birlikte tren istasyonu yakınlarında Cenevre'nin köhne semtlerinden biri Montbrillant'da bir dairede oturan Bakunin, ziyaretçi delegelerden birine evini açtı. Misafiri küçük dağ kasabası Le Locle'dan gelen bir okul müdürü James Guillaume'du. Aynı genç adam birinci Barış ve Özgürlük Cemiyeti Kongresine Enternasyonal'in kararını bildirmişti.

Kongre Romande Federasyonunu hayata geçirdi. Ardından Perron'un yöneteceği *Egalité* adında yeni bir gazete kuruldu. Bakunin'in hayatındaki önemli gelişme ise henüz yirmilerinde ve siyasi yeniliklere karşı yaşına uygun bir coşku taşıyıp kolay etki altında kalan misafiriyle hızlı gelişen dostluğuydu. Kropotkin'in sonradan tasvir ettiği üzere "ufak tefek, zayıf, bir Robespierre gibi başı dik ve azimli" genç Guillaume, Enternasyonal'i ileri düzey radikalizmde son nokta olarak benimsemiş ve kendi yerel bölgesi İsviçre Jura'da baş teşkilatçılardan biri olmuştu. Onda idareli bir dağcının meziyetleri ve kusurları vardı. Dünyayı pek tanımıyordu, kendi soyundan ve türünden olanlar dışında çok az insan tanımıştı. Cenevre'de geçirdiği iki günde ev sahibinin parlak kişiliği onu büyüleyip sarhoş etmişti. Hayatında ilk defa ilham alabileceği bir hoca ve önderle karşılaştığını hissediyordu. Hayatının sonraki beş yılını bu yeni efendinin sadık hizmetkârlığına adadı.

Bakunin için de aynı durum geçerliydi. İlham vermek ve teşvik etmekteki dehasıyla şimdiye değin bu kadar az şey başardıysa bunun nedeni müritlerinin tıpkı kendisi gibi yöntem yoksunu ve disiplinli eylemi beceremeyen adamlar olmalarıydı. Gücü israf edilmişti çünkü bu güce düzen verip örgütleyecek kimse olmamıştı. Guillaume bu küçük ama gerekli yeteneğe fazlasıyla sahipti. Sonraki üç dört yıl boyunca Guillaume bıkıp usanmadan Bakunin'in kamu huzuruna çıkışlarını yönetti, duyurdu. Eksiklerini tamamladı, yazılarını düzeltti, destekçilerini bir araya toplayıp, düşmanlarını bertaraf etti. Hatta bazen Bakunin'in kendisine belli ölçüde yararlı eleştiriler yö-

nelttirdi; zira Guillaume'da saygın efendisinin adamsendeci oportünizmiyle uzlaşmayacak sıkı bir namus ve doğruluk damarı vardı. Guillaume'a göre Bakunin o güne kadar hastalıklı kabul edilen ateşli ideallerinin savunucusuydu. Bakunin'e göre Guillaume müritlerin en mükemmeliydi. Guillaume sayesinde gelecek nesiller Bakunin'in hayatının geri kalanı hakkında en doğru ve özenli kayıtlara ulaşabildiler.[12]

Romande Federasyonu gereğince kurulduktan sonra, Guillaume kasabası Le Locle'a geri döndü. Fırsatlar elverdiğince Jura'daki dağcı arkadaşlarına kendini hasrettiği yeni hedefi anlatmaya kararlıydı. Birkaç gün sonra Bakunin'i Le Locle'a davet etti. Bakunin Kardeşlik Örgütü kriziyle meşguliyetinden hemen cevap yazamadı. Ancak, 26 Ocak 1869 günü *Bütün O Beyefendilere* ültimatomunu gönderdi ve ertesi gün, belki de bir grubun varlığına son vermek üzereyse bir başkasını yaratmanın yanlış sayılmayacağını aksettiren mektubunu yazdı. Guillaume bu mektuptan "ondan aldığım ilk mektup" diye gururla bahsedecekti. Ne olduğunu belirtmediği "binlerce sıkışık iş" yüzünden davete yanıt vermekte geciktiği için özür diliyor, Guillaume'un seçeceği herhangi bir gün Le Locle'a gelmeyi öneriyordu. Bir iki gecikmenin ardından ziyareti 21 Şubat Cumartesi günü gerçekleşti. O günden önce Bakunin şöyle yazıyor:

> İzin verirseniz sizinle ve sizlerin arasında Pazar ve Pazartesi günlerimi geçirebilirim, çünkü sizi kesinlikle daha iyi tanımak ve eğer mümkünse fikir ve eylemde en yakın dostunuz olmak istiyorum. Beni gönülden fethettiğinizi söylemeliyim, kendimi size doğru çekiliyor gibi hissediyorum ve genelde böyle bir çekime kapıldığımda nadiren yanılırım. Birbirimize anlatacak, birbirimizle tartışacak ve planlayacak çok şeyimiz olacak.

Bakunin içtenlik iddialarına rağmen Guillaume'a Kardeşlik Örgütünün dağıldığından söz etmeye gerek görmemişti. Baku-

12 Guillaume, *Internationale*, i. 105-8; Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist*, ii. 196.

nin'in mektuplarının yaklaşık otuz yıl sonra yayımlandığı güne kadar bu kısım Guillaume için belirsiz kaldı.[13]

Büyük Rus devrimcinin küçük Le Locle kasabasını ziyareti Guillaume'un beklediği etkiyi yarattı. Cumartesi akşamı Enternasyonal'in yerel şubesinde Bakunin'in şerefine verilen yemek tuhaf alışkanlıklarına tanınan ayrıcalık nedeniyle sabahın üçüne kadar uzadı. Ertesi akşam din çılgınlığı, burjuvazinin büyüklüğü ve çöküşü ve proletaryanın yaklaşan zaferi üzerine halka açık bir toplantıda konuştu. Konuşmanın ardından gençler dans ederken Le Locle'un bilge kişileri bu büyük adamın gece boyunca heyecanlı konularda konuşmasını dinlemek üzere bir başka odaya çekildiler. Farklı ve ölçüsüz kişiliğiyle yarattığı etki kalıcıydı. Uzun zaman sonra bile Bakunin'in aralarındayken nasıl sigaraları ucuca eklediği ve insanın mutluluğunun yedi aşamasını nasıl tanımladığı hatırlanıyordu: "Birincisi, özgürlük için ölmek; ikincisi, aşk ve dostluk; üçüncüsü, sanat ve bilim; dördüncüsü, sigara içmek; beşincisi, içki içmek; altıncısı, yemek yemek; ve yedincisi, uyumak." Sıradan, küçük Le Locle kasabasında ve civardaki dağlarda insanlar konuşup düşünmeye alışık değillerdi. Mihail Bakunin'in gelişiyle bu coşkulu ama içine kapanık demokrasi dostlarının zihinlerinde başka bir gezegenin kapıları açılmıştı.

Guillaume ile özel konuşmalar yapacak zaman da olmuştu. Bakunin daha çok İttifak'tan bahsetmiş ve (muhtemelen belirtmeyi ihmal ettiği Genel Konseyden aldığı ters tepkiye rağmen) Enternasyonal'in Le Locle şubesi üyelerinin İttifak'ın kollarına kaydolmalarında ısrar etmişti. Guillaume doğuştan gelen inadıyla kesinlikle reddetmişti. İttifak'ın programına (içten içe kısmen fazla retorik bulsa da) karşı değildi. Lakin ne kendisi ne de saf hemşerileri Enternasyonal çatısı altında kendine ait tüzüğü olan ayrı bir örgütün faydasını göremiyorlardı. Bakunin bir ara özel olarak ona daha başka baştan çıkarıcı planlarını fısıldadı. "Uzun yıllardır, özellikle İtalya ve İspanya'da devrimci kardeşlik bağlarıyla farklı ülkelerden pek çok kişiyi bir

13 Guillaume, *Internationale*, i. 120.

araya getiren gizli bir örgütten" bahsetti. Bu "devrimci kardeşliğin" bir programını okuyup Guillaume'a katılmak isteyip istemediğini sordu. Davet Le Locle'da sosyalizmin duayeni Constant Meuron'a kadar gitti. *Carbonari** günlerini iyi hatırlayan Meuron daveti derhal kabul etti. Guillaume'u çarpan bir başka konu Bakunin'in kardeşliğinin "yukarıdan gelen emirlere riayet edilen klasik tür gizli örgütle" pek benzerliğinin bulunmayışıydı. Bakunin'in örgütü "formaliteler, merasimler, gizli localar olmaksızın, kolektif eylem adına birleşen adamların özgür birliği" gibiydi. Guillaume bu kardeşliğin diğer üyelerini, yöneticilerinin nerede bulunduğunu araştırmayı aklına getirmemişti ya da getirdiyse bile kesin bir cevap edinememişti. Bakunin Le Locle'dan ayrıldığında, hazır olduğunu ifade ettiği halde gizli bir örgüte kabul edilip edilmediğinden emin bile değildi.[14]

Bakunin'le temasa geçmek zorunda kalan aklı başı yerinde herhangi birinin başına gelebilecek bir başka yanlış anlama daha yaşandı. Le Locle'un sadık üyeleri *Progrés* adında, Enternasyonal'in hedeflerinin propagandasına adanmış on beş günde bir yayımlanan bir gazete çıkarmaya başlamışlardı. Bakunin'in ziyareti böyle saygıdeğer bir devrimcinin katkılarını rica etmek için bir fırsattı. Büyük insan düzenli makale göndermeyi kabul etti. *Progrés*'in dağıtımı yereldi. Bir iki nüshası Cenevre'ye ulaşacaksa zaten o güne kadar umut edilen de buydu. Fakat Bakunin'in sadece uluslararası şöhreti değil, uluslararası bağlantıları da vardı. Cenevre'ye döndükten kısa süre sonra Guillaume kendisine İttifak'tan bazı arkadaşların *Progrés*'e katılıp katılamayacağını ve "komşu ülkelerden" gazete için yeni aboneler bulup bulamayacağını sordu. Cevap şaşırtıcıdır ve Bakunin'in müthiş kendini kandırma yeteneğini gözler önüne serer.

Kabul ediyorum [derhal cevap yazmıştı] hepimiz keyifle teklifini kabul ediyoruz. Evet, *Progrés* İttifak'ın gazetesi olsun. "Le Locle Demokratlarının Yayın Organı" sözleri yerine "Sos-

(*) 19. yüzyıl başlarında İtalya'da ortaya çıkan yurtsever ve devrimci gizli örgüt – ç.n.

14 Guillaume, *Internationale*, i. 128-33.

yal Demokrasinin Yayın Organı" sözleri geçsin. Ondan sonra, isterseniz adı *Progrés* kalır, isterseniz *La Revolution Sociale* gibi bir ad koyarsınız ama belki de bu fazla açık ve vakitsiz olur, ya da *L'Avant-Coureur* [haberci, öncü ç.n.] olabilir–Kutsal Ruhun sizi kıldığı gibi.

Ve ertesi gün "yurttaş Bakunin'in teklifiyle" İttifak'ın Cenevre şubesi "Le Locle'un *Progrés* gazetesini İttifak'ın yayın organı yapmak için her tür çabayı gösterme" kararı aldı. Daha önce hiç yapmadığı böyle bir teklife gelen coşkulu kabul karşısında hayrete düşse de, Guillaume meseleyi felsefi açıdan ele aldı. Ancak Kutsal Ruh ne gazetenin adının değişmesini ne de gazeteyle İttifak arasında resmi ilişkiler kurulmasını sağlayamadı. Bakunin bu duruma içerlemedi. 1869 mayıs sonunda Le Locle ve komşu kasaba La Chaux-de-Fonds'a güzel bir ziyaret daha gerçekleştirdi. Beklenmedik örnek bir disiplinle üç dört ay kadar *Progrés*'te yazmaya devam etti.[15]

* * *

Bu sırada, Şubat 1869'da İttifak Merkez Bürosu nihayet Londra'daki Genel Konseye cevabını iletti. Bakunin bu mecburiyetten fayda sağlamaya kararlıydı ve Genel Konseye itaat edeceğini bildirdi. Merkez Büro sekreteri sıfatıyla Perron tarafından imzalanan mektup ayrı bir organ olarak İttifak'ın kapatılmasını ve şubelerinin Enternasyonal şubelerine kaydedilmesini öneriyordu. Enternasyonal'in kuralları "aynı hedefi taşıyan, yani karşılıklı yardımlaşma, ilerleme ve işçi sınıfının tümüyle özgürleşmesini hedefleyen bütün işçi birliklerinin" kabulünü gerektiriyordu. Bu sınırlar çerçevesinde her yerel şube kendi programına sahip olma ve kendi hedeflerini kendi yöntemleriyle belirleme serbestliğine sahipti. İttifak'ın programında haklı itiraz getirebilecek tek bir nokta vardı ve bu da özden kaynaklanan bir konu değil teknik bir sorundu. 9 Mart 1869 günü Genel Konsey İttifak'tan programında yazılı "sınıfların kaldırılması" yerine "sınıfların eşitlenmesi" ifadesinin getiril-

15 Guillaum, *Internationale*, i. 138-40, 161-3.

mesini ve bu değişikliğe bağlı kalarak "İttifak şubelerinin Enternasyonal İşçi Birliği şubesine dönüşmesine bir engel olmadığını kendilerine bildirmelerini" rica etti. Bununla birlikte, Genel Konseye yandaşların sayısının ve şube adlarının bildirilmesi gerekecekti.

Marx İttifak şubelerinin Enternasyonal'e kabulünden doğacak sonuçları önceden tahmin edebilseydi, tüm hünerini gösterip reddetmek için nedenler bulabilirdi. Ancak henüz gelecek felaketleri sezemiyordu. Bakunin'in teslimiyetinden memnundu. Genel Konsey kararını kaygısız bir zafer duygusuyla hazırladı. Bakunin'i "lejyonlarının" sayıca yetersizliğini ifşa etmek zorunda bırakmaktan ayrıca hoşnuttu. Engels'in düşüncesine göre İttifak'ın şube ve üye sayısının listelenmesi talebi "bu laf ebeleri üzerinde soğuk duş etkisi yaratacaktı."[16]

Bakunin'in "lejyonları" halen daha kapitülasyon anlaşmasının tamamlanmasını bekliyordu. Nisan sonlarında İttifak'ın Cenevre şubesi Genel Konseyin isteklerini karşılamak üzere tüzüğünü değiştirdi ve Bakunin, Becker ve Perron'un yer aldığı bir komite seçip Enternasyonal'in bir şubesi olarak yeniden örgütlendi. Fakat hazirana kadar İttifak Merkez Bürosu feragat ettiğini ve dağıldığını ilan etmedi. 22 Haziran 1869'da Perron nihayet İttifak'ın Cenevre şubesi adına Genel Konseye taleplerinin sırasıyla yerine getirildiğini yazdı. 28 Temmuz'da Genel Konsey İttifak'ın Cenevre şubesinin Enternasyonal'e kabulünü bildiren cevabını gönderdi. İttifak'ın diğer kolları dağıldı ve o tarihten itibaren "İttifak" kelimesi çekincesiz Cenevre şubesi için kullanıldı. Şubenin kayıtlı üye sayısı 104'tü. O yılın katılım payı olarak Londra'ya toplam 10 frank 40 kuruş gönderildi. Altı ay süren zorlu müzakereler sonunda, Bakunin umduğundan daha etkisiz bir biçimde olsa da, kişisel destekçileriyle proletarya hareketinin merkezi örgütüne kendi tarzını sokmayı başarmıştı. Tahta at Truva surları içine girmişti artık.[17]

---

16 Bakunin, *Euvres*, vi.192-4, 200-201; Guillaume, *Internationale*, i. 140-41; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 171-2.

17 Bakunin, *Euvres*, vi. 202-5, 209-12; Guillaume, *Internationale*, ii. 270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Basel Kongresi

Birinci hedefini bu şekilde güvenceye alan Bakunin, Marx'ı ve Genel Konseyi unutup Cenevre'deki proletarya siyasetine daldı. Ve Enternasyonal içinde tutuştuğu ilk çatışma, Marx'la daha sonra gerçekleşen meşhur düellosuyla bütünüyle ilgisiz farklı sorunları gündeme getirdi. Enternasyonal'in Cenevre şubeleri iki gruba ayrılmıştı. Cenevre'de doğmuş ve İsviçreli zanaatkârların sağlam tedbirlerine örnek teşkil etmiş saatçiler ve kuyumcular sağ kanadı oluşturuyordu. İnşaat işçileri, marangozlar ve çoğunluğu Fransız ve İtalyan göçmenlerden oluşan daha ağır işlerdeki çalışanlar solu temsil ediyorlardı. Birinciler, çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve diğer pratik reformlarla ilgiliydi. İkinci grup ise toplu bir sosyal iyileşme umudu besliyordu. Bakunin'in gelişinden önce, iyi eğitimleri ve örgütlenmeleri sayesinde saatçiler her zaman merkez şubenin (her iki grubun da ortak zemini) ve Cenevre şubesinin genel politikasının kontrolünü ellerinde tutmuşlardı. Bakunin bunu değiştirmeye kararlıydı. Saatçilerin itaatkâr *burjuva* güdüleri ona göre fazlasıyla sevimsizdi. İnşaat işçileri arasında isyan ateşini körükledi, sağ kanat liderlerin "despotik ve gizli oligarşisini" ilan etti ve aralarındaki meseleyi özetle gericiliğe *karşı* devrim diye nitelendirdi. İşin garibi, 1869 bahar ve yazını kapsayan

bu kampanya boyunca İttifak da hiçbir faaliyet göstermemişti. Her cumartesi buluşuluyordu. Ancak, Bakunin'in ortalama katılımcı tahmini "yirmi otuz kişi" civarındaydı. Önceki sonbahar Merkez Büroyu kuranların çoğu (Perron dahil) çekilip gitmişti. Bakunin, Enternasyonal'in Cenevre ayağındaki hâkim konumunu İttifak'ın çatırdayan mekanizmasına değil, tümüyle kendi kişiliğine borçluydu.[1]

Enerjisi hâlâ tükenmek bilmiyordu. Hayatında ilk defa aktif bir gazeteciydi. Marttan beri bir yandan haftada bir Perron'un yönetimindeki Romande Federasyonu gazetesi *Egalité*'e, bir yandan Guillaume'un gazetesi *Progrés*'e yazıyordu. 1869 Temmuz başlarında Perron iki aylığına Cenevre'den ayrılınca yerini Bakunin aldı. Temmuz ve ağustosta *Egalité*'in tüm köşe yazılarını Bakunin doldurmuştu. 1869 yılı boyunca *Egalité*'te Cenevre grevleri (o sırada şaşırtıcı bir şekilde şiddetten kaçınılması için dua etmiş ve grevcileri provokasyona karşı uyarmıştı), eski konularından biri olan Avusturya İmparatorluğunun devrimci güçlerce yıkılması hakkında ve artık can çekişen Barış ve Özgürlük Cemiyetini cezalandırdığı bir dizi makalesi yayımlandı. Halk eğitimi üzerine bir dizi ve Enternasyonal'in siyaseti üzerine çeşitli makaleler yazdı. O sırada, yazmakta daha üretken değilse de hayatının herhangi bir dönemine göre daha düzenliydi.[2]

Bu felâket tellalının huzursuzluğun merkezi haline gelmesi fazla uzun sürmedi. Enternasyonal'in yıllık kongresi eylülde Basel'de düzenlenecekti. Ağustosta bütün Cenevre şubeleri program belirlemek ve delegeleri seçmek üzere genel bir toplantıya çağrılıyordu. Kongre programındaki en önemli meselelerden biri özel toprak mülkiyetini ve miras hakkını lağvetme önerisiydi. Mülkiyet hakkına daima inanan ve bu ütopik teklifleri tartışmayı sadece zaman kaybı sayan saatçiler açısından yüz kızartıcı önerilerdi bunlar. Bakunin lağvetme taraftarlarına yürekten katılıyordu. Ilımlıları iyiden iyiye benzetmekten hoş-

1 Bakunin, *Euvres*, vi. 219-26.

2 Guillaume, *Internationale*, i. 80; Bakunin, *Euvres*, v. 13-218.

nuttu. Cenevre şubelerindeki lağvetme taraftarları içinde hatırı sayılır bir çoğunluk sağlamıştı. Ancak iş Basel Kongresinde Cenevre'yi temsil edecek üç delegeyi seçmeye gelince uzlaşma ruhu geri geldi. Çoğunluktan iki, azınlıktan bir kişi seçildi. Bakunin'in adı adaylar içinde dördüncü sıradaydı. *Egalité*'te yayımlanan bir yazıda seçilmeme nedeni Kongrede zaten başka şubelerin delegesi olarak yer almasına bağlanıyor, Gambuzzi'nin kendisini Napoli, Albert Richard'ın ise Lyon vekili atadığından söz ediliyordu. Ancak ihtiyatlı Cenevrelilerin böyle çelişkili bir karakter tarafından temsil edilmeyi istemediklerini düşünmek daha akla yatkındır. Başlangıçta İttifak'ın Cenevre şubesinden ayrı bir delege tayin etme niyeti yoktu. Ancak son anda Sentinon adında İspanyol bir doktor, Enternasyonal Barselona şubesi delegesi sıfatıyla Basel'e gitmek üzere Cenevre'den geçiş yaptı. Aceleyle İttifak'a kabul edildi ve kendisine Kongrede temsil hakkı tanındı.[3]

* * *

6 Eylül 1869'da Basel'de toplanan Kongre Enternasyonal'in dördüncü yıllık kongresiydi ve Bakunin'in katıldığı tek yıllık kongre buydu. Enternasyonal'in gücü ve etkisi doruktaydı. O güne kadar en fazla temsilcinin katıldığı kongreydi. Çok sayıda Alman delege ilk defa katılımda bulunuyordu ve Enternasyonal'i iki üç yıl sonra parçalara ayıracak izm'ler henüz ortaya çıkmamıştı. Yetmiş beş delegenin yaklaşık on ikisi "Bakuninci" sayılabilirdi. Bunlar Cenevre'den çoğunluk delegelerinden ikisi Heng ve Brosset; İsviçre Jura kantonundan Guillaume ve dört kişi; Lyons'dan iki Fransız, Albert Richard ve Palix, Richard'ın İttifak'a kaydettiği bir terzi; Sentinon ve bir başka İspanyol; Napoli'den Caporosso adında İtalyan bir işçiydi. Bakunin destekçilerinin oylarıyla değil ama kendi kişiliğiyle kongreyi etkileyip hâkimiyetini kurdu. Fazlasıyla etkindi ve her önemli münazarada önemli rol oynuyordu. Marx her zamanki gibi kongreye katılmamıştı.

3 Guillaume, *Internationale*, i. 183-9.

İlk madde beklenmedik şekilde güçlük çıkarıp üç gün boyunca kat edilebilecek yolların önünü kesti. Alman İsviçresi şubelerinin delegeleri programa "doğrudan karar alma" konusunu (şimdiki genel adıyla referandum) –Zürih kantonu bu yapısal yeniliği yeni benimsemişti– gündeme getirdiler. Bakunin ve Jura delegeleri devlete külliyen karşı olma politikaları gereği "doğrudan karar almanın" burjuva siyasetinin meselesi olduğunu ve işçi sınıfının kurtuluşu ile uzaktan yakından ilgisi bulunmadığını belirttiler. Bu tartışma yüzünden öyle çok zaman kaybedildi ki Kongre programda kayıtlı soruları gündeme getirmeye fırsat bulamadı. Meselenin bu olacağı netleşince, "doğrudan karar alma" maddesinin programa eklenmesi için yapılan resmi önerge oylamaya sunulmadan kabul edildi. Böylece Kongrede dördüncü gün başka konulara geçilebildi.

Özel toprak mülkiyetinin kaldırılması önerisi üzerine uzun münakaşalar birbirini takip etti. Bu konu hakkında Mihail en ateşli ve tipik konuşmalarından birini yaptı. Yalnızca toprağın değil, ama bütün "toplumsal zenginliğin" kolektifleşmesi gerektiğini söyledi ve tam anlamıyla uygun bir geçiş olmasa da "mevcut mülkiyetin tek garantisi" devletin de lağvedilmesi gerektiğini ilan etti. Ciddi bir muhalefet olmadı. Ancak, Bakunin'in devlet hakkındaki fikirlerine güvenmeyen Marksistler özel mülkiyete karşı duruşunu paylaşıyorlardı ve önerge büyük çoğunluk tarafından kabul edildi. Sadece dört Fransız özel mülkiyetin alıkonulması yönünde oy kullanmaya cesaret gösterdi; Fransız ve İsviçrelilerden oluşan on üç delege çekimser kaldı.

Miras hakkının lağvedilmesi konusu daha kısa tartışıldı. Ancak Kongrede sansasyona neden oldu. İlk olarak Barış ve Özgürlük Cemiyeti programında sunduğundan beri mirasın lağvedilmesi Bakunin için büyük önem taşıyordu. Geçen yıl boyunca halkın önünde yaptığı bütün konuşmalarında bu konuya değinmişti ve kimi zaman devletin lağvedilmesi programında gölgede kalıyordu. Şimdiyse konuyla ilgili çözümü tasarlamak üzere Kongrenin atadığı komisyonda göreve çağırılıyordu. Bakunin'in kılavuzluğunda komisyon "miras hakkının

tamamen ve kökten kaldırılması gerektiğini ve bunun emeğin kurtuluşu adına vazgeçilmez koşullardan biri olduğunu" ilan eden kararı hazırlamakta hiç güçlük çekmedi.

Karar aynı kolaylıkla Kongre tarafından da benimsenebilirdi ama bir şartla. Marx, özel mülkiyet sorunu hakkında Bakunin'inkilerden pek farklı olmayan görüşlere sahipti. Ancak onun aklı daha soyut ve belki daha mantıklı bir şekilde çalışıyordu. Mirasın özel mülkiyete dayalı bir toplumsal örgütlenmenin nedeni değil sonucu olduğu iddiasındaydı. Ortadan kaldırılması, haliyle özel mülkiyetin kaldırılmasını takip edecek, ancak bundan önce gerçekleşmeyecekti. Aslında sadece mirası ortadan kaldırmak miras yoluyla edinilmemiş özel mülkiyeti haklı ve meşru kabul etmekle eş değerdi. *Burjuva* sistem içinde bile üstesinden gelinebilecek bazı sınırlı tedbirler savunulmak isteniyorsa, mirasın kaldırılması gibi hayalperest idealler yerine mirasa vergi koymak ya da vesayet hakları gibi daha pratik reformlar üzerine yoğunlaşmak yerinde olurdu. Londra'da yaşayan ve Konseyin baş sözcüsü Alman terzi Eccarius, Marx'ın görüşlerini Kongreye Genel Konsey raporuyla birlikte sundu.

Marx ile Genel Konsey arasındaki farklar bir yandan, Bakunin ile komisyon arasındakiler öte yandan son koşulda ilkelerden değil taktiklerden kaynaklanıyordu. Bazı açılardan tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan sorusuna benziyordu. Marx, Basel'e gelseydi kararsızları kendi tarafına çeker ya da bu imkânsızsa böyle bir konuda yenilgiye düşmek yerine tartışmayı başka bir zemine çekerdi. Ancak yokluğunda sadık Eccarius, Marx'ın talimatlarını tam bir Alman doğruluğuyla nakletti. Bakunin komisyonun "tam ve kökten lağvetme" önerisini savundu, hırçın hitabeti ve dobralığıyla güçlü bir etki yarattı. Zamanın darlığı yüzünden tartışma kısa sürdü. Konu kapatıldı ve komisyonun teklifiyle Genel Konseyin raporu bu karmaşa ortamında oylamaya konuldu. Bazı delegeler coşkuyla her ikisi için de oy kullandılar. Bazıları çekimser kaldı. Lağvetme kararı tam tamına otuz iki lehte yirmi üç aleyhte oy topladı. On üç çekimser oy vardı ve prosedür gereği bunlar

olumsuz oy sayıldığından karar çıkarılamadı. Genel Konseyin raporunu onaylayan karara çok kişi karşı çıktı. Sonuç gülünçtü. Kongre resmi bir bildiride bile bulunamadı. Ancak oyların toplamının önemi ortadaydı. İlk defa bir Enternasyonal kongresi Genel Konseyin otoritesiyle önüne konulan bir öneriyi açıkça reddetmişti. Marx'ın kendisiyle denk bir kişilik – ne Marx'tan korkan ne de kişiliğinden etkilenen ve eşit koşullarda onunla çekinmeden kavgaya hazır bir isyankâr– Enternasyonal'de boy göstermişti. Kongrenin son günlerinde Eccarius'un ıstıraplı ve endişeli bir tonda şöyle dediği duyulmuştu: "Marx bu durumdan hiç hoşlanmayacak."

Basel Kongresinde bir ilginç karar daha alınmıştır. Kongre Genel Konseye yetki veren bir "idari karar" onaylamıştı. Bu karara göre Konsey yıllık kongreler arasındaki boşluklarda uyumsuz şubeleri bertaraf edebilir ve türdeş ya da farklı milletlerden rakip şubeler arasında ihtilafları beyan edebilirdi. Bakunin, Genel Konseyin gücünü arttıracak bu teklif lehine konuştu ve bu güçleri çeşitli ulusal federasyonlara dağıtma önerisine şiddetle muhalefet etti. Sonradan umacıya dönüşecek Genel Konseyin otokrasisinden o sırada korkmak bir yana, Bakunin yerel grupların *burjuva* gerici eğilimlerine karşı Konsey'in Enternasyonal'deki devrimci ilkelerin sıkı savunucusu olduğunu düşünüyordu. Genel Konsey'i değil ama Cenevreli saatçileri düşman gibi görüyordu; bu yüzden bazı özel meselelerde ne kadar farklı düşünse de, hedefi teşkilat üyeleri arasında Genel Konsey'in otoritesini güçlendirmekti. Bu aşamada Bakunin'in arzusu Genel Konsey'i yıkmak değil, ele geçirmekti. Konsey'in despotluğunu ilan edişi hikâyenin daha ileriki safhalarında gerçekleşecektir.[4]

* * *

Basel Kongresindeki gelişmeler Enternasyonal'deki iki baskın karakter arasında açıktan açığa fark edilir bir kırılmaya neden olmuştu. Bakunin'in Genel Konsey'e muhalefetini

4 Guillaume, *Internationale*, i. 190-204; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 322.

Marx, sağduyuyla görmezden gelinebilecek ama asla affedilemeyecek bir arkadan bıçaklama olarak görüyordu. Kongreden önce, Kongre sırasında ve sonrasında yaşanan başka bir olay da Bakunin'in Marx hakkındaki gizli şüphelerini yeniden canlandırmıştı. Basel Kongresinin açılışından yaklaşık bir ay önce Wertheim adında bir Alman Yahudisi Cenevre'ye geldi. Elinde Alman Sosyal Demokrat Wilhelm Liebknecht'in kendisi ve diğerlerinin huzurunda Bakunin'in bir Rus-yandaşı ve Enternasyonal düşmanı olduğunu ilan ettiği ve Becker'in "bu kurnaz Rus" tarafından kafeslenmeye razı geldiğini bildiren bir rapor vardı. Liebknecht'in tam olarak ne dediği ya da Wertheim'in onun dediklerini doğru aktarıp aktarmadığı asla bilinemez. Fakat Bakunin özellikle bu konuda hassastı ve kan beynine sıçramıştı. Bu itham ona göre yirmi yıllık Rus Devletinin gizli ajanı olduğu iftiralarının yeniden alevlendirilmesi demekti. Ve bir kez daha bu iftirada Marx'ın parmağı var gibi görünüyordu. Liebknecht o sıralarda Marx'ın Almanya'daki başyardımcısıydı. Herkesin bildiği gibi, zekâsı ve girişimciliğinden çok önderine bağlılığıyla öne çıkıyordu. Liebknecht adının geçtiği yerde Marx'ın anılmaması imkânsızdı.

Becker üzerinden istediğini elde etme çabaları sonuç vermeyince Bakunin Basel Kongresine şikâyetlerle geldi. Burada 19. yüzyıl devrimcilerinin pek itibar ettiği bir plana başvurdu. İyi devrimciler arasında, karşılıklı ayrılıkları gidermek için *burjuva* mahkemelerine başvurmak tutarsız ve uygunsuz sayılırdı. Devrimciler ancak kendi denklerinin hükmünü kabul edebilirdi. Bu yüzden bu gibi ihtilafları tartışan tarafların hükmünü tanımayı taahhüt ettikleri "disiplin mahkemelerine" danışma adeti gelişmişti. Kendisiyle Liebknecht arasındaki ayrılığı belirlemek için Kongre delegelerinden –her iki taraftan beş üyeden– oluşan böyle bir "disiplin mahkemesi" Bakunin'in isteği üzerine Basel'de kuruldu. Görev beklenmedik bir kolaylıkla yerine getirildi. Liebknecht derhal Bakunin'i Rus ajanı diye tanıttığı iddiasının yanlış anlamaya dayandığını söyledi. Bakunin'i İttifak'ı kurarak ve Becker'i oyunlarıyla yoldan çıkararak Enternasyonal'e zarar vermekle suçladığını kabul etti. Ancak

bu suçlamalar Eccarius'un hak bilir müdahalesiyle bertaraf edilmişti. Eccarius hem "mahkeme" hem de Enternasyonal Genel Konseyi üyesi sıfatıyla, İttifak'ın kuruluşundan doğan tüm tartışmaların, artık bu yapı Genel Konsey tarafından Enternasyonal'e dahil kabul edildiğine göre, geçmişte kalmış sayılabileceği görüşündeydi. Bakunin bu bildirilere dayanarak "mahkeme" tarafından kendisine gönderilen yazılı hükümden son derece memnun kalmış, öfkesinden eser kalmamıştı. Davacıyla davalı arasında herkesin önünde barış sağlandı. Bakunin hüküm mektubuyla sigarasını yaktı. Bu teatral ve oturaklı jest nedeniyle, tuhafça silinip giden bu tartışma hakkında öyle ya da böyle tarafsız diyebileceğimiz on hakemin gerçekte ne düşündüğünü öğrenme şansından gelecek nesiller mahrum kalmıştır.[5]

Yine de, "mahkemenin" hükmü elimizde olmadan da hikâyenin ana hatlarını çizmek çok zor sayılmaz. Marx'ın Liebknecht'i Bakunin'e saldırmaya kasten kışkırtıp kışkırtmadığı belirsizdir. Ancak bunun için gereken materyalin onun cephanesinden çıkması kuvvetle muhtemeldir. Enternasyonal'e zarar verme ve dürüst ama saf Becker'i baştan çıkarma suçlamaları Marx'ın bu dönem mektuplarında sürekli geçer. Leibknecht'in Bakunin'le (hiç karşılaşmadığı) ilgili bilgiyi başka bir yerden edinmesi de pek mümkün değildir. Öte yandan, 1849'den sonra Marx ne Bakunin'in Rus ajanı olduğu hikâyesini yaymış ne de buna inanmıştır. Onun inandığı şey Bakunin'in Herzen'in Slav yanlısı eğilimlerini paylaştığı, köhne ve gerici bir Avrupa yaratmak için genç Rus kanı aradığıydı (gerçi artık bu iddiayı doğrulayacak bir zemin kalmamıştı). Bu manada, belki Bakunin'i bir Rus yurtsever diye niteleyen Liebknecht olmuştur ve dikkatsiz kulak misafirleri, Bakunin'in kendisi dahil, Liebknecht'in onu Rus Devleti ajanı saydığını zannetmişlerdir. Bu varsayımın bazı temelleri var. Bakunin'in ifadesine göre Liebknecht sadece sözlerinin "yanlış yorumlandığını" belirtmekle kalmayıp, kanıt göstermesi istendiğinde "tek bir olasılık dışın-

5 Guillaume, *Internationale*, i. 210- 13; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 179-81.

da" delili bulunmadığını eklemişti. "Prusya demokrasisinin baş yayın organı *Zukunft*'da Borkheim'ın yayımladığı hakaret içeren makaleler" karşısında Bakunin sessiz kalmıştı. "Hakaret içeren" ya da içermeyen söz konusu makaleler, Bakunin'i Rus Devletinin casusu değil, yalnızca Avrupa demokrasisinin kurtuluşunun Rusya'ya dayandığına inanan bir Rusya yanlısı olmakla suçluyordu. Bakunin'in sessizliği, hiçbir şeyi değilse de, bu suçlama karşısında söyleyecek sözü bulunmadığını kanıtlar. Başka bir deyişle, Liebknecht suçlamayı kendisinin yaptığını öne sürmüş ve Bakunin'in anormal hassasiyeti siyasi etkinliğine yöneltilen bir eleştiriyi kişisel onuruna dokunan bir iftiraya çevirmiştir.

Yaşı artık iyice ilerlediğinden hassasiyeti takip edildiği hissine kadar varmıştı. Liebknecht meselesiyle doğrudan ilintili bir başka kavgada aynı durum yine göze çarpıyor. Basel'de Bakunin yirmi yıl önce Paris'te gördüğü Moses Hess adında bir adamla yeniden karşılaşmıştı. Yaşları ilerlediğinden birbirlerini tanıyamadılar. İkisini birbirlerine Becker takdim etti. Hess "disiplin mahkemesinde" Liebknecht'in vekillerindendi. Kongre'de miras hakkının feshedilmesi aleyhine oy kullanmıştı. Bakunin, aslında yanılıyordu ama, Hess'in Marx'la içli dışlı olduğu sonucuna varmıştı. Bakunin'in Hess üzerinde yarattığı etki de aynı şekilde olumsuzdu. Paris'e dönünce Hess radikal gazete *Le Réviel*'e *Basel Kongresindeki Komünistler ve Kolektivistler* başlıklı bir makale yazdı. Yazısının büyük bölümünde Bakunin'e saldırıyordu. Hess özellikle Bakunin'de "devrimci onurunu" göremediğini söylüyordu. Ancak "Rus komünizminin lideri" Bakunin'in bilinçsizce gerici Pan-Slavizme hizmet ettiğini ve "demagojik yöntemleriyle" gizli gizli Enternasyonal'in otoritesini çürüttüğünü söylüyordu.[6]

Bu makale Bakunin'i çileden çıkardı. Fransız basınındaki saldırılar karşısında, Alman basınındakilere kıyasla daha hassastı. Almanca konuşulan ülkelerde taraftar bulmak gibi bir ümidi zaten yoktu. *Le Réveil* editörlerine hitaben mektup for-

6 Bakunin, *Euvres*, v. 260-61; Guillaume, *Internationale*, i. 220-22.

munda uzun ve ezici bir yanıt yazmaya girişti. Disiplinsiz kalemiyle, mektup bir deneme yazısına dönüştü. Deneme bir kitap cildi kalınlığına erişti. Her Rus aristokratın derinlerinde yatan geleneksel anti-Semitizm damarını dışa vurup Yahudilerin tümünü ithama girişti. Yahudi ırkının bazı mensupları lehine –geçmişte İsa, St. Paul ve Spinoza; şimdi Marx ve Lassalle gibi– istisnaları tanıyordu. Fakat bu "devlerin" yanında Hess'in de içlerinde yer aldığı bir "Yahudi cüceler ordusu" vardı. Hess'i daha önce Liebknecht'e yaptığı gibi kendisine Rus casusu demekle suçladı. Hess'in ithamları "ancak bir anlama gelebilirdi; o anlam da şuydu: Bakunin Rus Devletinin *ajan provokatörüdür.*" Otobiyografisine geçip İtalya'da yaşadığı dört yıla geri dönerek, İtalyan siyasetini analize başladı – tam ortasında yazmayı birden kesmiştir. Bakunin bu kayda değer eserine *Bir Rus Sosyal Demokratın İnançlarını İtirafı ve Alman Yahudileri Hakkında Bir İnceleme* başlığını koydu. *Le Réveil*'e başka bir mektup yazıp her iki belgeyi de Paris'teki iki arkadaşına, Aristide Rey ile Alexander Herzen'e gönderdi.[7]

Herzen artık meseleyi anlamıştı. Ne *İnanç İtirafı*'nı ne de mektubu beğenmişti. "Bu ırk ve Yahudi muhabbetleri de ne oluyor?" diye Ogarev'e fikrini öfkeyle dile getirdi. Yine de, *Le Réveil*'in editörü Delescluze'u görmeye gitti. Delescluze'un Bakunin'in "kafa yorucu yazılarını" yayımlamaya hiç niyeti yoktu. Fakat Bakunin'i savunmak adına Herzen'in bir mektubunu basmaya razı geldi ve yazıya "Bakunin'in siyasi onuruna" saldırı niyeti taşınmadığını belirten bir not ekledi. Notta Hess'in makalesinde söylediğinden fazlası söylenmiyordu. Lakin öfkesi ne kadar kontrolsüzse bir o kadar uçucu olan Bakunin, bu "vefalı" ifadelerden memnuniyet duyduğunu belirtti. Hess meselesi de Liebknecht meselesi gibi başladığı gibi aniden bitiverdi. İki meselenin de tek kalıcı sonucu Bakunin'in Marx'a dargınlığının perçinlenmesiydi.

Ancak, mutlaka aktarılması gereken mühim bir dipnot var. Herzen yaptıklarını anlatırken Bakunin'in öğrenci Hess'e saldı-

7 Bakunin, *Euvres*, v. 239-94; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 230-31.

rıp Marx'ı karşı konulmaz öğretmen konumunda bıraktığını kastetmişti. Bakunin'in cevabı samimi iyiliğinin ve naif ikiyüzlülüğünün tuhaf ve tipik bir karışımıdır.

> İşte Marx'la ilgili cevabım. Sen de ben de biliyoruz ki, Marx en az diğerleri kadar suçludur ve üzerimize atılan pisliğin mucidi ve sorumlusudur. Öyleyse neden onu kayırdım ve hatta ona büyük adam methiyeleri düzdüm? İki nedenle Herzen. Birincisi *adalet*. Bize karşı tüm haksızlıkları bir yana, onu tanıdığım yirmi beş yıl boyunca sosyalizm davası uğruna kuvvetle, ruhla, inançla yaptığı büyük işleri ve bu yarışta hiç şüphesiz hepimizi geçtiğini kimse göz ardı edemez –ben zaten edemem. O Enternasyonal'in ilk kurucularındandı, hatta baş kurucusuydu. Aleyhimde ne yaparsa yapsın bu benim her zaman hakkını vereceğim çok büyük bir hizmettir.
>
> Öteki neden *politik hesap* ve bana göre mükemmel sağlam *taktiklerdir*...
>
> Marx'ın Enternasyonal içindeki yararı su götürmez. Bugüne kadar örgüt içindeki sosyalizm taraftarlarının en kuvvetlisi, yetkilisi ve etkilisi odur. Örgüt içine *burjuva* eğilimlerin ya da fikirlerin nüfuz etmesine karşı en güçlü engellerden biridir. Kişisel intikam uğruna tartışmasız faydalı etkisini yıkacak ya da azaltacak olursam kendimi asla affedemem. Kişisel bir saldırı için değil ama ilkesel konularda ya da kendisinin ve onu takip eden İngiliz ve Alman dostlarının hararetle savunduğu devlet komünizmi meselesinde onunla çatışmaya girmem kuvvetle muhtemeldir. O zaman bu bir ölüm kalım meselesine dönecektir. Ama her şeyin bir zamanı var; o gün daha gelmedi.
>
> Onu, kişisel hesaplar dışında taktik nedenlerle kayırdım ve övdüm. Bu beylerin hepsinin bizim düşmanımız olduğunu ve kolaylıkla yok etmek için düzenlerinin dağıtılıp bozulması gereken bir ordu haline geldiklerini nasıl göremezsin? Sen benden daha bilgilisin ve bu yüzden daha en baştan *divide et impera* [böl ve yönet] diyen benden

daha iyisini bilirsin. Şimdi Marx'a savaş ilan etsem, Enternasyonal'in dörtte üçü bana sırtını döner ve bir tutum geliştirebileceğim tek zemini kaybedip altüst olurum. Fakat savaşa onun güruhuna saldırarak başlarsam, üstünlüğü ele geçiririm ve hatta başkalarının dertlerinden, senin de bildiğin gibi, habis bir haz alan Marx bile arkadaşlarına kötü davranmamdan ve sayıp sövmemden memnuniyet duyar...

Herzen bu dağınık ve çelişik açıklamayı elbette kendi üslubuna yakın bulmamıştı. "Bu *kararınla* asla bir Makyavel olmayacaksın," diye yanıt verdi. Bakunin'e "yazdıklarını soğukkanlılıkla düzeltmesini" ve "Makabiler ile Rothschild'leri* aşağılamaktan vazgeçmesini" tavsiye etti. Fakat Bakunin tefekkürü ya da toparlanmayı beceremezdi. Bütün bu işlerden yorulmuştu ve *İnanç İtirafı* öylece bir kenara bırakıldı. Şahsi evrakı arasında kaldı ve ilk olarak ölümünden yıllar sonra yayımlandı.[8]

Bakunin'in Herzen'e yazdığı mektubun karmaşıklığından ve çelişkilerinden bir gerçek ortaya çıkıyor. Artık Marx'la arasında bir çarpışma –kısmen siyasi farklara, kısmen kişisel rekabete dayanan– yaşanacağını biliyordu. Marx da aynı şekilde yaklaşan belanın farkındaydı ve bunu karşılayacak gücü olduğuna inanıyordu. Basel Kongresinden de önce Engels'e şunları yazmıştı: "Bu Rus galiba Avrupalı işçi hareketinin diktatörü olmak istiyor. Bırakalım öyle sansın. Yoksa resmen aforoz edilecek." Ancak ikisinin de kavgayı hızlandırmak için acelesi yoktu. Bakunin'in faal kadrodan aniden çekilmesiyle de kavga ertelenmiş oldu. 30 Ekim 1869'da, Herzen'e yazdığı mektuptan iki gün sonra, nereye gittiğini söylemeden Cenevre'den ayrıldı.[9]

(*) Alman Yahudisi olan kapitalistler.

8 *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 504-6, 509; Bakunin, *Euvres*, v. 229-30; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 233-9.

9 Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 222.

* * *

Ani verilmiş bir karar değildi, ama Bakunin'in çoğu arkadaşı nedenlerinden habersizdi. 1869 baharında Antonia Bakunin çocuğuyla birlikte, çocuğun babası Gambuzzi'yi ziyarete gitmişti. Çok geçmeden Antonia kocasına bir kez daha hamile olduğunu haber verdi. Doğumdan önce sonbaharda yanına dönecekti. Bir önceki kış Bakunin'in aile hayatındaki gerçeklere çok dil uzatılmıştı. Ne Antonia ne de Bakunin Cenevre'de geçecek bir hamilelik ya da doğum fikrinden hoşnut değildi. Ağustosta Bakunin İttifak şubesine Basel Kongresinin ardından Cenevre'den ayrılacağını bildirdi. Sekreterlik görevindeki Heng'in kendisinden sonra başkanlığa gelmesini önerdi. Aynı günlerde Gambuzzi'ye "Antonia ile inzivaya çekilmeyi dört gözle beklediğini" yazdı. 3 Ekim'de Guillaume'a yazdığı mektubunda kışı İtalya İsviçre'sindeki küçük göl kasabası Lugano'da geçirmeyi planladığını, "herkese İtalya'ya, Barselona'ya ya da belki Fransa'ya gideceğini söylediğini," anlatıyordu.[10]

Gizliliğin nedeni ailevi konular olsa da, Cenevre'den İtalya İsviçresine gitmek için bir mükemmel neden daha vardı. Bakunin, iki yıldır Prenses Obolenski'nin cömertliğinin keyfini sürüyordu. Prenses kötü günlerini yaşamaya başlayınca Olga Levashov bir şekilde 12 ay kadar onun yerini almıştı. Ancak *Halkların Davası* üzerine Utin'le tartışıp o da Cenevre'den Vevey'e gidince bu kaynak da çekilmişti. Üç yıldır sürülen görece refah, ailevi sorumlulukların beklenmedik artışıyla sona ermişti. Gambuzzi'den gelen az çok düzenli maddi yardımlara rağmen, Bakunin bu tarihten itibaren, Prenses Obolenski ile tanıştığı şanslı güne kadar gayet iyi bildiği parasızlık, sürekli borçlanma ve belirsiz mali harcamalar dönemine geri döndü. 1868-9 kışı boyunca, üç kez Vyrubov'a yazmış ve görülmedik bir titizlikle 300 frank istemişti. Birincisinde oldukça tuhaf bir bahanesi vardı. Vyrubov'un pozitivist fikirlerini çürütmeye yönelik bir kitapçık yayımlamak arzusundaydı ve bunu parasız

10 Guillaume, *Internationale*, i. 219, 261.

yapması olanaksızdı. Sonra bu bahane rafa kaldırıldı ve Bakunin paranın kendisi için "çok gerekli" olduğunu açıkça dile getirdi. Mayıs 1869'da Jura'yı ikinci ziyaretinde yol ve diğer masraflarını karşılamak için ev sahipleri 30 frank toplamak zorunda kalmıştı. Cenevre'nin dışında daha ucuz bir eve taşındı. Ancak ne kadar mütevazı yaşansa da, insanın belli bir kaynağı yoksa Cenevre'de yaşamanın maliyetinin ağırlaştığı ortadaydı. Geriye kalan tek çare gidebileceği en ucuz yere yerleşmek (İtalya İsviçresinde yaşamak Cenevre'de yaşamaktan iki kat ucuzdu) ve parayı kendi kalemiyle kazanmaktı. Her zamanki iyimserliğiyle, Gambuzzi'ye yirmi sayfası 150 frank karşılığında bir kitap çevirisine başlayıp "bir yıllık sessiz, üretken ve kazançlı bir inzivaya çekileceğini", isimsiz bir gazeteye "getirisi iyi ve düzenli yazı yazacağını" yazdı. Herzen güvensizdi ve onun katı yorumuna göre, "Mihail'in çalışmaya niyeti yoktu." Ancak bıçak kemiğe dayanmıştı. Böyle zamanlarda Bakunin'in aklı hemen yazı işlerine kayardı.[11]

1869 Ekim sonunda Cenevre'den ayrıldı, yolculuğu esnasında Bern'deki eski dostları Reichel'leri ve Vogt'ları ziyaret etti. Lugano'ya vardığında Ogarev'in orada yaşayan iki İtalyan'a iletmesi için ona verdiği tanıtma mektuplarını sahiplerine teslim etti. Quadrio ve Sperafico sıkı Mazzini taraftarıydılar. Bakunin onlardan Lugano'nun Mazzini taraftarı partinin karargâhı halini aldığını ve Mazzini'nin burayı sıklıkla ziyaret ettiğini öğrendi. Bu tercih doğaldı, çünkü burası İtalya'da gözlem yapmak ve gizli işler çevirmek için mükemmel bir yerdi. Ancak bu küçük kasaba Mazzini ve Bakunin gibi kötü şöhretli ve artık birbirinden hazzetmeyen iki kişiyi aynı anda barındıramazdı. Mazzini taraftarı iki İtalyan Bakunin'i nezaketle karşıladılar. Fakat fazla geçmeden "pek şiddetle değilse de biraz tartıştılar." Bakunin "özgürlük ve sosyalizm" gibi "sıkıntılı konulara" derinlemesine girmekte ihtiyatlı davranması gerektiğini anladı. İşi zamana bırakıp geri çekilmek daha akıl-

11 Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 75, 77-8; Guillaume, *Internationale*, i. 156, 219; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 228; Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 412; *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 412.

lıcaydı. Maggiore Gölü kıyısındaki Lokarno'ya gitmeye karar verdi.

Orada Pedrazinni adında bir dulun kiracısı oldu. Göle bakan muhteşem bir manzarası vardı ve yemek dahil ödediği kira aylık 55 franktı. 15 frank daha ödeyerek hizmetçi bile tutabiliyordu.

> [Geldiği günün ertesinde Ogarev'e şöyle yazıyor] Cennetin krallığında gibiyim. Düşünsene, Cenevre'nin kuru ve yavan havasından sonra, tüm sıcaklığı ve güzelliğiyle, basit ve tatlı çocuksu sadeliğiyle İtalya.

Sağlıklı iklim koşulları ve "şaşırtıcı ucuzluk" hareketsiz Ogarev'i Cenevre'deki bağlarından koparacak kadar cazipti. Lokarno çok uzak da değildi. Her gün "Avrupa'dan" iki, İtalya'dan dört posta seferi vardı. Burada "kelimenin tam anlamıyla *burjuva* bir topluluk olmadığı" doğruydu. Bakunin çoktan bir arkadaş edinmişti (bu konuda asla gecikmezdi). Angelo Bettoli adındaki bu tüfekçi, mektuplar için güvenilir adres görevini üstlenecekti. Yeryüzü cennetinde eksik tek bir şey vardı. Çay bulunmuyordu ve "bir Rus çaysız yaşayamayacağına göre" Ogarev'den acilen değerli bitkiden bir kilo göndermesi isteniyordu.[12]

12 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 228, 244.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Neçayev Vakası

Lokarno'daki münzevi hayata geçmeden önce, biyografi yazarının birkaç ay öncesine dönmesi ve Bakunin ile Marx arasındaki fikir ayrılığının ağır öyküsünü, sahneye çıkan yeni bir karakter nedeniyle ertelemesi gerekir. 1869 bahar ve yaz aylarında Bakunin'in enerjisi sadece az önce sıraladığımız kamusal ya da yarı kamusal faaliyetlere odaklanmıyordu. 1869 Mart ayı başlarında Cenevre'ye Sergey Neçayev adında genç bir Rus'un gelişiyle hayatında kısa ama önemli yeni bir perde açılmıştı.

Yirmi bir yaşındaki Neçayev, Petersburg'lu ateşli devrimcilerin arasında bile fikirlerindeki şiddet ve vahşetle sivriliyordu. Göze batan kişiliği sayesinde kısa zamanda Petersburg Üniversitesindeki genç aşırılık yanlıları arasında hem liderlik konumuna yükselmiş hem de teyakkuzdaki bir polisin dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştı. Yıkıcı faaliyetleri yüzünden yetkililerin önünde sorguya çekilmesinin ardından Rusya'dan ayrılmayı uygun görmüştü. Neçayev becerikli biriydi. Ortadan kaybolma biçimiyle kendisine bir kahraman ve şehit onuru kazandıracak planını yaptı. Yoldaşlarına tutuklandığını ve "meçhul bir kaleye" nakledildiğini bildiren bir not gönderdi. Notu polis arabasının camından attığı ve kimliği bilinmeyen bir öğrencinin tesadüfen notu bulduğu iddia ediliyordu. Hikâyede müm-

kün görünmeyen bir şey yoktu ve öğrenci dostları buna kolayca inandılar. Onlar serbest bırakılmasını talep etmek için bir miting düzenlerlerken Neçayev çoktan güneyin yolunu tutmuştu. Mart 1869'da sahte pasaportla sınırı geçip devrim gazilerinin ruhani yuvası İsviçre'ye doğru yola devam etti.

Neçayev en aşırı özelliklerinin karikatürü olarak altmışların devrimci Rus tiplemesine hiç benzemiyordu. Altmışlı kuşak arada kalmış ve belirsiz bir durumdaydı. Kırkların naif coşkusunu –Herzen'in demokratik kurumlara duyduğu romantik inanç ile Bakunin'in hür ve işlenmemiş insan doğasına duyduğu romantik inanç– önüne katmıştı. Devrimci bir inanç için Marx'ın getirdiği bilimsel temelleri henüz keşfetmemişti. İnanca dair her tür pozitif öğeden yoksun, saf ahlâki ve siyasal karşı çıkıştan medet umuyordu. Nihilizm diye bilinen bu tutum, Bakunin'in insan doğasına sınırsızca inanmaya dayanan romantizmiyle mevcut düzeni reddetmesinden bütünüyle farklıydı. Ancak iki görüşün, Bakunin'in bu genç devrimcilere kendi romantik çağdaşı Herzen'den fazla değer vermesine yetecek ve onlara da diğer devrimci selefleri arasında Bakunin'e el uzatmalarını sağlayacak ortak yönleri vardı. Ancak, Neçayev'den önce bu genç adamlardan hiçbiri mantıklı ve temel gidişe muhalefet göstermeye cesaret edememişti. Gerçekte hiç kimse ne ahlâki ne de siyasal yükümlülükleri reddedip bunlara karşı koyacak kadar cesur değildi. Son adımı Neçayev attı. Devrimi mutlak bir iyilik statüsüne yükseltti. Bundan başka da ahlâki yükümlülük tanımıyordu. Onda deli cesareti vardı ve vicdansızlığı sanat haline getirmişti. Arkadaşlarını düşmanlarına yaptığı gibi zevkle oyuna getiriyordu. Çağdaşları ve gelecek nesiller için fanatik, kabadayı ve aşağılık bir insan tipinin şaşırtıcı bir karışımı oldu.[1]

Neçayev'in Cenevre'ye geldiğinde sokulduğu ilk kişinin Mihail Bakunin olması sadece rastlantı değildir. Duayenin devrimci itibarı bu ihtiraslı genci cezbetmişti. Bir gün bu durumdan pay almayı umut ediyordu ama şu anda enerjisinden, ken-

1 Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 418-29.

dine olan inancından ve üretken hayal gücünden başka bir şeyi yoktu. Bakunin'in tüm ziyaretçileri gibi o da eski tüfeğin iri cüssesinden ve manyetik kişiliğinden etkilenmişti. O da bir etki yaratmaya kararlıydı. Devrimci öğrenci hareketinin elebaşı olarak hapis tutulduğu Peter ve Paul kalesinden yeni kaçtığını anlattı. Merkezi Petersburg'da bulunan ve ülkede devrim ateşini yayan devrimci bir Rus komitesinin delegesi sıfatıyla İsviçre'ye gelmişti.

Bakunin daha önce hiç kandırma yeteneği kendininkini aşan biriyle karşılaşmamıştı. Hepsinden öte, başkumandanı olduğu ve kendi hayal dünyası dışında hiç üyesi bulunmayan siyasal örgütler icat etme yöntemine başvuran bir başkasıyla da tanışmamıştı. Mantığa aykırı gelse de takdiri ilahî gereği, başkalarını oyuna getirmekten hoşlanan kimseler kural olarak en kolay kendileri oyuna gelir. Bakunin'in yaradılışında şüpheciliğe yer yoktu. Neçayev'in anlattıklarına körü körüne inandı. Bakunin gibi, bu genç adamda da yeni tanıştığı kişilerde hayranlık ve güven uyandırma yeteneği vardı. Başkalarının genelde ondan büyülendiği gibi Bakunin de ilk görüşte büyülenmişti. Genç Neçayev'e şefkatle "Boy" (Bakunin Londra'da kaldığı yıllarda çok az İngilizce kelime öğrenmişti) lakabını taktı. Sıcak bir ilişki kuruldu. Ardından İsviçre'deki Rus göçmenler arasında Bakunin'in Neçayev'e "sahte banknot basmaya varacak kadar" tam itaat yemini verdiği, yazılı yemininin altını tam bir teslimiyetle, bir kadın adıyla ("Matrena") imzaladığı söylentileri dolaşmaya başladı. Bu tebliğin, tutuklanmasının ardından Neçayev'in evrakı arasından çıktığı ileri sürüldü. Ancak anlatılanlar güvenilmeyecek kadar asılsızdır. Böyle bir imza taşıyan bir belge varsa da "Matrena" muhtemelen Mihail'in kod adlarını çocukça esrarlı bulmasından kaynaklanıyordur ve dedikodularda yakıştırılan anlamı taşımıyordur.

Doğru ya da yanlış, hikâyenin yayılması Neçayev'in yaşlı devrimci üzerindeki hâkimiyetini anlatmaya yeter. Düşkünlük kısmı Bakunin'in koşullarıyla açıklanabilir. Uzun zamandır Rusya ile bağları kopuktu. Herzen ile arasının açılması, Vevey'de daha yeni arkadaşlarıyla bozuşması ve Uluslararası Kar-

deşlik Örgütünün dağılması onu yurtdışındaki memleketlileriyle bile bütün ciddi bağlarından yoksun bırakmıştı. Hâlâ yanında olan Zhukovski değersizdi, Ogarev ise kendini öldüresiye içmeye vermişti. Neçayev'in gelişi, uzun yıllardan sonra ilk defa anavatanından bir soluk demekti. Yurdunu bir daha asla göremeyecekti. Oysa, uluslararası uğraşlar içindeyken bile hâlâ rüyalarında evini görüyordu. Şimdi kalbine en yakın duran bu ülkedeki devrim davası için çalışma şansı doğmuştu. Başka hiçbir ülke onu bu şekilde cezbedemezdi. Uzun yıllar önce evine ve çocukluğuna dair anılarıyla birlikte gömülmüş gibi görünen duygusal mizacı bu tehlikeli Rus "çocuk" ["Boy"] sayesinde canlanıp harekete geçmişti.

Bakunin, Neçayev'in Rus devrimci komitesindeki işlerini ve şanını paylaşma hevesini dile getirdi. Karşılığında bir teklifi vardı. "Matrena" imzalı yazının varlığı şüpheliyse de, Bakunin'in Neçayev'e verdiği ve kendi içinde yeterince önem taşıyan bir başka belgenin varlığı şüphesiz gerçektir. 12 Mayıs 1869 tarihli bu belgede şöyle yazıyor:

> Bu belgeyi taşıyan kişi Dünya Devrimci İttifakı Rusya servisinin yetkili temsilcilerinden biridir. No. 2771.

Mihail Bakunin imzasını taşır ve basılan damgada "Avrupa Devrimci İttifakı: Merkez Komitesi" sözleri yer alır. Her ne kadar tipikse de Bakunin'in yeni himayesini Sosyal Demokrasi İttifakındaki dostlarıyla ya da hiç değilse Guillaume ve Perron'a bahsettiği İttifakın gizli halkasıyla tanıştırmaması tuhaftır. Bildiğimiz kadarıyla Neçayev'e bunun varlığından bile söz etmemişti. O esnada, daha önce hiç duyulmamış ve bir daha da duyulmayacak bütünüyle yeni bir Dünya ya da Avrupa Devrimci İttifakı icat etmenin cazibesine kapılmıştı. Sertifikanın üzerine etkilenmeye müsait olanlar için bu adı sanı duyulmamış örgütün Avrupa'nın çeşitli köşelerinde emirleri yerine getiren 2770 ajanı daha olduğunu gösterecek bir sayı yazmıştı. Böylece, muhtemelen varolmayan bir Rus devrimci komitenin kendinden menkul temsilcisi Neçayev, varolmayan bir Avrupa Devrimci İttifakının temsilcisi sıfatıyla Rusya'da faaliyet gös-

termek için Bakunin'den yetki almıştı. Bu güldürü ve tarihin yan yana gelebileceği şahane bir durumdu. Kanıtlarımızın yetersizliği yüzünden bilemediğimiz işin ilginç yanı her ikisinin de aldanıp aldanmadığıdır.[2]

Böylece bir kalem oyunuyla ayrı ayrı kendi örgütlerini kuran Bakunin ve Neçayev kendilerini yazı çalışmalarına verdiler. 1869 yılı nisan ve ağustos ayları arasında Cenevre'de ikisinin kaleminden çıkma yedi Rusça broşür basıldı. *Rusya'daki Genç Kardeşlerimize Bir Çift Söz* başlıklı bir tanesi Bakunin'in imzasını taşır. Neçayev imzalı *Üniversite, Akademi ve Teknik Enstitü Öğrencilerine* hitaben yazılmış diğeri ise Rus menşeli olduğu (kötü bir blöf) iddiasındaydı. Moskova'dan çıktığı iddiasındaki *Toplum Yayınları "Halkın Adaleti" No. 1, Yaz 1869*, "Rus Devrimci Komitesi" imzalı iki makaleden oluşuyordu. "Saygıdeğer Rus Soyluları" hitabıyla başlayan dördüncüsünün altında "Rurik Soyu ve Bağımsız Soylular Partisi" imzası vardı. Geriye kalan üç yazıda –"Rus Öğrencilerine" seslenen– ve *Devrim Meselesi Kendini Nasıl Anlatıyor* ve *Devrimin İlkeleri* başlıklı diğer ikisi ise imzasızdı. Bu yayımlanmış broşürler haricinde Neçayev'in şifreli *Devrimcinin El Kitabı* vardı. Aynı zamanlarda kaleme aldığı anlaşılan bu çalışmasında devrimci gizli örgütün kurallarını ve üyelerinin görevlerini belirliyordu. Bakunin'in kendi adını taşıyan broşürdeki sorumluluğu tartışılmaz. Bu yazı dizisi içinde en ılımlı ve kısası olup "Rus Öğrencilere" seslenen broşürünse Ogarev'in kaleminden çıktığı biliniyor. Bakunin'le ilgili bütün yazılı belgeler içinde en çok tartışılan konulardan biri bu belgelerin yazarlarıdır.[3]

Neçayev'in ahlâk dışı ilkeleri bu yazılarda açık ve net biçimde ifadesini bulur. Bunların içinde en aşırıları *"Devrim Davası Kendini Nasıl Anlatıyor ve Devrimin İlkeleri"* ile *Devrimcinin El Kitabı*'dır. *Devrim Davası Kendini Nasıl Anlatıyor*'da, hükümetin baskısına karşı Rus köylüsünün "geleneksel protestosu-

2 Guillaume, *Internationale*, i. 147; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 343; Ralli, *Minuvshie Gody* (Ekim 1908), s. 158-9; Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 430-40.

3 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 461-74, 477-88; *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 365.

nun" ormanlara kaçıp eşkıyaya dönüşmek olduğu açıklandıktan sonra eşkıyalık uzun uzun övülür:

> Eşkıyalık, Rusya'da doğal hayatın en onurlu şeklidir... Rusya'da eşkıya tek doğru ve gerçek devrimcidir –laf üretmeyen, kitabi retoriğe başvurmayan, sahiden uzlaşmaz, usanmaz, ehlileşmez devrimci... Rusya'da ciddi bir gizli ittifak bulmak isteyen, halk devrimini isteyen kişi bu dünyaya girmelidir... Vakit geldi çattı... Stenka Razin'in ve Pugaçev'in yıldönümleri yaklaşıyor. Bu halk savaşçılarını anma zamanıdır. Hep birlikte şenliğe hazırlanalım.

Devrimin İlkeleri daha da insafsızdır:

> Yok etmekten başka bir eylem tanımıyoruz, ancak bu eylemin kendini zehir, bıçak, ip, gibi çok farklı biçimlerde gösterebileceğini kabul ediyoruz. Bu mücadelede devrim için her yol mubahtır.

Devrimcinin El Kitabı'ndaki sözlerle devrimci kişi,

> Günün ahlâki değerlerini küçümser ve bunlardan nefret eder. Devrimin zaferine yardımcı her şeyi ahlâki sayar... İlişkilerden, arkadaşlıktan, aşktan, minnetten, hatta onurdan gelen bütün yumuşak ve zayıflatıcı duyguları devrimci dava için taşıdığı soğukkanlılıkla bastırmalıdır... Gece ve gündüz tek bir düşüncesi, tek bir amacı olmalıdır –acımadan yok etmek.

Bu belgeler ortaya çıktıktan sonra birkaç ay içinde Marksistler yazıları Bakunin'e atfederek karalama kampanyasına başladılar. Bakuninistler yazılardaki payını inkâr ederek ya da az göstererek şeflerini temize çıkarmayı gerekli gördüler. Ve bu tartışmalar günümüze kadar uzadı. Tarihsel anlamda Marksistlerden yana hüküm vermek gerekir. Bakunin o sıralarda Neçayev'e sonsuz düşkündü ve Neçayev'in fikirlerini delicesine benimsiyordu. Başarılı bir broşür yazarı olarak Bakunin'in bu fikirlerin yazıya geçirilmesini sınanmamış bir öğrencinin ellerine teslim etmesi de pek mümkün görünmüyor. Ayrıca,

yazıların kendi içindeki kanıt da ikna edicidir. İsimsiz broşürlerde Bakunin'in karakteristik üslubuna ve kelime oyunlarına sıkça rastlanır ("laf üretmeyen bir devrimci", "vakit geldi çattı", vb.) *Devrimcinin El Kitabı*, Bakunin'in en sevdiği kompozisyon biçimlerinden birinin tipik örneğidir. Neçayev'in imzaladığı broşüre bile Bakunin'in elinin değdiği bellidir. Zira Bakunin'in gençliğinde en sevdiği Hegel deyişlerinden biri orijinal Almancasıyla aktarılmıştır: "Rasyonel olan gerçektir, gerçek olan rasyoneldir." Neçayev'in Hegel okumadığı ya da Almanca bilmediği malumdur.[4]

Neçayev'in broşürlerinden birini Ogarev'in yazdığı belirtilmişti. Herzen'in yol gösterici ışığından mahrum kalan Ogarev, Bakunin'in elinde giderek daha eğilip bükülebilir bir maşa haline gelmişti. Ayrıca Bakunin bir ara eskiden beri devam eden "devrimci üçlüyü" yeniden kurma hayalini tekrar düşünmüş ve Rus öğrencilere seslenişi Herzen, Ogarev ve Bakunin ortak imzasıyla yayımlamayı istemişti. Herzen bu hevesi alelacele söndürdü. Ogarev'in broşürünü değil üç ortak imzayı, birini bile taşıyamayacak bir "gazetecilik faciası" olarak nitelendirdi. Mayıs 1869'da Cenevre'ye geldiğinde Bakunin'e sevecen bir hoşgörü gösterdiği halde Neçayev'den gayri ihtiyari hiç hoşlanmamıştı. Broşürler "korkunç zarar" verebilirdi. Fakat evrensel yıkıma karşı kana susamış ihtiraslarıyla Bakunin hep "kurdun gelmeyeceğini bildiği zaman kurt var diye bağıran" çobana benziyordu. Herzen beş altı hafta kadar Cenevre'de kaldı (bu Bakunin'le son görüşmesiydi) ve ironiyle, eski dostu ve yoldaşına çok anlaşılır gelen çoğu şeyi anlamayı reddettiğine göre artık bunamış olması gerektiğini söyleyip oradan ayrıldı.[5]

Ancak, Bakunin ve Neçayev Herzen ve Ogarev'den yazınsal işbirliği ya da isimlerinin manevi varlığı haricinde çok daha somut bir şey istiyorlardı. Yeni girişim için paraya çok ihtiyaç vardı, Bakunin beklenmedik ve ümit verici bir kaynak keşfet-

4 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 472-4, 482, 494.

5 *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 365, 377-8, 403, 443.

mişti. 1858 yılında Bahmetiyev adında zengin bir Rus toprak sahibi komünizmi seçmiş ve Rus idealistine yakışır fanatizmiyle Pasifik'te bir adada örnek komün toplumunu kurmaya gitmişti. Yolculuğu esnasında Londra'ya gelip Herzen ve Ogarev'i de ziyaret etmiş ve projesi için gerekenden fazla paraya sahip olduğu düşüncesiyle onlara Rusya'daki devrim propagandası için 800 sterlin bırakmıştı. Bu cömert hareketin ardından Bahmetiyev Pasifik'e gitmiş ve kendisinden bir daha haber alınamamıştı. Varlığı peri masallarındakine benziyorsa da bir Londra bankasının kayıtlarında Herzen ve Ogarev adına 800 sterlin tutarında ortak bir hesap bulunuyordu. Her zamanki vicdanlı ve ihtiyatlı tutumlarıyla bu ikisi propaganda amaçları için anaparanın faizini kullanmayı yeterli görmüşlerdi. Yani 1869 yılına gelindiğinde "Bahmetiyev fonuna" hâlâ el sürülmemişti. Bakunin'in sorusu şuydu: (varlığını muhtemelen Ogarev'den öğrendiği) Bu fonu "çocuk" ve kendisi tarafından desteklenen devrimci girişimde kullanmaktan daha uygun ne olabilirdi? Kendi adına artık bir isteği kalmayan Ogarev'i kolayca ikna etmiş ve o da Bakunin'in ısrarı üzerine teklifi desteklemek için Herzen'i mektup yağmuruna tutmuştu. Herzen bir süre direndi. Bitmez tükenmez şüpheciliği, Neçayev'e karşı önyargısı ve Bakunin'e güvensizliği her zamanki kadar şiddetliydi. Fakat hasta ve yorgun bir adamdı ve Ogarev'in bıktırıcı ısrarlarına direnmeyi artık pek önemsemiyordu. 1869 Temmuz sonunda fonun bölünmesini ve Ogarev'in bunun yarısını dilediği gibi harcamasını kabul etti. Yine de, paranın Cenevre'de matbaa makinesi için kullanılmasını rica edip bunun daha yerinde olacağını ve böyle bir girişimin Bakunin'e Neçayev'in Rusya maceralarından daha güvenli bir geçim kaynağı sağlayacağını söyledi. Arzusuna hiç aldırış edilmedi. 10.000 frank (400 sterlin) önce Bakunin'in ve ondan sonra, tahminen biraz azalarak, Neçayev'in eline geçti.[6]

Bu zaferin ardından, Neçayev'in İsviçre'de oyalanacak nedeni kalmamıştı. Bakunin sayesinde ziyareti her tür makul

6 *Herzen*, ed. Lemke, xiv. 411-21; xxi. 408-9.

beklentinin ötesinde işe yaramıştı. Avrupa Devrimci İttifakı adına meşhur bir devrimcinin imzaladığı vekâlet yetkisini edinmişti (bunun değeri hakkında kişisel fikri ne olursa olsun). Bu sayede Rusya'daki öğrenci yoldaşlarını etkileyebilecekti. Ayrıca artık şahsen özgürce kullanabileceği önemli miktarda bir nakit para elindeydi. Bu değerli donanımlar elinde, paket paket broşürler ve bildirilerle kuşanmış halde ağustos sonunda Rusya'ya döndü. Kış örgütlenme çalışmalarıyla geçirilecekti. Bakunin'e devrimin hiç şaşmadan, serflerin kurtuluşunun dokuzuncu yıldönümünde 19 Şubat 1870 tarihinde başlayacağına söz veriyordu.

Neçayev'in bu belge ve niyetlerle Rusya'ya girebilmesinin, orada üç ay kalmasının, kanlı bir suç işleyip hiç yara almadan ve rahatı bozulmadan, hiç aceleye getirmeden İsviçre'ye dönmesi Rus polisinin kabiliyeti ve dikkati konusunda bize hiçbir fikir vermiyor. Ancak olan buydu. Neçayev, Moskova'da karargâhını kurdu. Kendisine alternatif bir isimle "Halkın Adaleti" ve "Balta Derneği" diyen örgütü *Devrimcinin El Kitabı*'nda emredilen talimatlar üzerine kurulmuş ve kırklı yıllardan beri gelen Avrupa'daki hemen her gizli örgütün izini sürmüştü. Beşli gruplara dayanıyor ya da dayanması bekleniyordu. Grubun her üyesi, emirleri merkez komiteden alan şeflerine kayıtsız şartsız itaat gösterecekti. Polisin sonradan yaptığı titiz soruşturmalarda bu olağanüstü örgütün hazırladığı herhangi bir somut devrim planına rastlanmadı. Merkezi komite herhalde Neçayev'den ibaretti ve gerçekten kurulmuş grupların sayısı meçhuldü. Bütün hadise Bakunin ve Neçayev'in tüm devrimci faaliyetlerini saran tuhaf bir blöf ve palavra atmosferinde geçiyordu. Ancak, yeni örgütün bir başarısı yeterince gerçektir. Kasım 1869'da, beşli gruplardan birinin üyesi olan ve belki doğru belki yanlış, muhbirlik yaptığından şüphelenilen İvanov adında bir öğrenciyi Neçayev grubunun diğer üyelerinin de yardımıyla öldürdü. Ceset bir gölde bulundu. Suçun ayrıntıları kısa zamanda öğrenildi ve müthiş sansasyon yarattı. Neçayev artık polisin ataletine daha fazla güvenemeyeceğini hissediyordu. Kaçış hazırlıklarına başladı.

Aralık ortalarında Rusya'dan ayrıldı. 1870 Ocak ayı başında yeniden İsviçre'deydi.[7]

* * *

Bakunin, Lokarno'ya yerleşeli iki ayı geçmişti. İnzivaya çekilişini "kazançlı" ve "üretken" kılacak projelerden sadece biri hayata geçmişti. Cenevre'de karşılaştığı ve maddi sıkıntılarına üzülen Lyubavin adında bir Rus, Karl Marx'ın *Kapital*'ini Petersburg'lu bir yayımcı için Rusça'ya tercüme etmesini istedi. Karşılığında 1.200 ruble alacak, bunun 300 rublesi avans olarak derhal verilecekti. 300 ruble Cenevre'deki acil borçları ödemeye ve zamanı geldiğinde Marx'ın girift dönemleriyle didişmeye başlayacağı Lokarno'ya taşınmaya yeterdi. Ne *Kapital*'in konusu ne de çevirinin sıkıcı rutini ona uygundu. İş aksayarak ilerliyordu. Önce aralık ayında Ogarev'e günde üç sayfadan fazla yapamadığını (toplam 784 sayfaydı) ama artık günde beşe çıkmaya çalıştığını ve sonunda günde on sayfaya ulaşmayı hedeflediğini yazdı. Cenevre'de yaşayan Ada Zhukovski'nin çevirisini temize çekip çekemeyeceğini soruyordu. Aralık boyunca iki mütevazı metin Lyubavin'e gönderildi. Ancak yılın sonunda, aldığı avansı karşılayacak ya da daha fazla ödeme almasına yetecek kadar iş bitirilmemişti.[8]

O sırada başka bir krizin pençesindeydi. Aralık ortalarında sekiz aydır çocuğuyla birlikte Napoli'de bulunan Antonia yanına gelmişti. Cenova'ya yapılan deniz yolculuğu yavaş ve yorucuydu. Onu karşılamaya Arona'ya giden Bakunin "korkunç bir endişe" içinde iki gün Antonia'yı beklemişti. Cebinde beş kuruş yoktu. Kocasının yanına dönmeye karar veren Antonia'ya öfkelenen Gambuzzi'nin yanına yaklaşılmıyordu. Bakunin kendisine hâlâ açık olan tek kaynağa döndü ve Ogarev'den Herzen'in kendisine "cebinden değil ama fondan" şimdi 300 frank sonraki üç ay içinde de 500 frank borç vermesini istemesini rica etti. Herzen alışılmışın ötesinde bir süratle ve el-

7 Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 487-95; Kantor, *V Pogone*, s. 8.

8 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 247, 249; Guillaume, *Internationale*, iii. 324-6.

bette fona dokunmadan 300 frankı gönderdi. Bakunin iyiliğine teşekkür etmek için Herzen'e son mektubunu 1870 Ocak başlarında yazmıştır. Bundan üç hafta sonra Herzen Paris'te hayata gözlerini yumdu.[9]

Bakunin, Neçayev Rusya'dayken ondan hiçbir haber almamıştı. Aralıkta İsviçre'deki Rus kolonisinin kulağına tuhaf dedikodular çalınmaya başladı. Bazıları Neçayev'in kaçtığını, bazıları tutuklandığını söylüyordu. Pek çok arkadaşının Rusya'da tutuklandığı kesin haberi Mihail'in endişelerini arttırmıştı. Günlerce umut ve korku içinde savrulup durdu. 12 Ocak 1870 günü Ogarev'den "çocuğun" Cenevre'ye vardığını bildiren mektubu geldi. Bakunin "sevinçten öyle bir havalara zıplamıştı ki az kalsın kafasını tavana çarpıyordu." Parasızlık ve Antonia'nın yaklaşan doğumu derhal Cenevre'ye gitmesine maniydi. Neçayev'i Lokarno'ya çağırmak için derhal kâğıda kaleme sarıldı. Burada, "bir battaniye, bir yatak, yemek ve hepsinden öte büyük bir gizlilik" bulacaktı. Buradaki herkes Bakunin'e gönülden bağlıydı ve ne dedikoducular ne de dedikodular vardı. Mutlu haberi alıp mektubunu göndermesinden iki gün sonra Antonia bir kız çocuğu dünyaya getirdi.[10]

Ocak sonunda Neçayev Lokarno'ya geldi. Gizlilik ihtiyacı elzemdi. Nerede bulunduğu öğrenilirse Rus Devleti şüphesiz işlediği adi suçtan ötürü iadesini talep edecekti. İsviçre Devleti iltica hakkını geri çevirebilirdi. Bakunin sadece birkaç ay evvel İsviçreli yetkililerin Rus polisinin talebiyle Prenses Obolenski'nin çocuklarını tutuklayıp kocasına teslim ettiklerini hatırladı. Sevgili "çocuk" da aynı kaderi paylaşacaksa diye düşündükçe ürperiyordu. Neçayev *Progrés*'te yayımlanacak bir mektup yazdı (Guillaume metne Bakunin'in elinin değdiğini düşünmüştür). Aynı mektup Fransız, Alman ve Belçika gazetelerinde de yayımlandı. Bir yoldaşın gafletiyle nasıl polise ihbar edildiğini, Sibirya madenlerine nasıl götürüldüğünü, yolda öldürülmesi için verilen gizli emirleri ve uyanık dostları sayesin-

9 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 246-7; *Herzen*, ed. Lemke, xxi. 539.

10 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 248-9, 251, 253, 255; Guillaume, *Internationale*, i. 260.

de çok geç olmadan nasıl kurtarıldığını anlatıyordu. Lyon'da bulunan Richard'a yazdığı bir mektupta Bakunin (inanmış ya da inanmamış) aynı hikâyeyi tekrar ediyordu. Başka bir yerde daha da ileri gidecekti. Şaşırtıcı bir tesadüfle *Progrés*'te Neçayev'in mektubuyla aynı sayıda yayımlanan bir yazısında Rus Devleti ve basınının hakkında bu denli yaygara kopardığı bu Neçayev'in efsanevi bir şahsiyet olduğu varsayımını ortaya attı. Daha da şaşırtıcısı bu varsayımı Richard ve Bern'de yaşayan Adolf Vogt gibi arkadaşlarına yazdığı mektuplarda da tekrarlamasıydı. Bu sahte iz yaratma sistemini iyice uzatarak, bir Marsilya gazetesi için yazılmış Herzen'in zararsız ölüm ilanına giriş yazısı ekleyerek, "gazetelerin güçlükle ulaştığı uzak ülkelere yaptığı seyahatinden" yeni döndüğünü belirtti. Belli ki bu ima, zeki okurlar Rusya'ya gizli ziyarette bulunanın Bakunin olduğunu zannetsinler diye tasarlanmıştı. Bu şaşırtmalı hikâyeler yığınına mantıklı bir neden aramak faydasızdır. Bakunin'in kandırma tutkusu yetişkinlerdeki sağduyu sınırlarına tâbi değildi.[11]

Yine de Neçayev'in kısa Lokarno ziyareti daha somut bazı önemli sonuçlar doğurdu. Birincisi Bakunin'in *Kapital*'i çevirme çabasından aniden vazgeçmesiydi. Neçayev'den aldığı ilhamla, bu monoton ucuz işin devrimin yükseltilmesinde daha doğrudan çalışabilecek bir dahiye yakışmadığına kolayca ikna oldu. Harcanan ama henüz kazanılmayan 300 ruble önce engel gibi görünüyordu. Fakat meselenin bu yönünü halletmeyi Neçayev üstlendi. Neçayev'in benimsediği yol basitti. Cenevre'ye dönene kadar bekledi ve şubat sonunda oradan Lyubavin'e Halkın Adaleti merkez komitesi adına Bakunin'i rahat bırakması için nihai bir emir gönderip, onu bu emre uymadığı takdirde doğacak tatsız sonuçlarla tehdit etti. Daha sonra görüleceği üzere, Marx bu mektubu rakibinin itibarını zedelemek için kullanacaktı. Gerçekten de, kendisini tatsız bir yükümlülükten kurtarmak gibi hassas bir işi Neçayev'in hoyratlı-

11 Guillaume, *Internationale*, i. 280; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 257. *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 258; Steklov, *M. A. Bakunin*, ii. 519; *Herzen*, ed Lemke, xxi. 564.

ğına bırakmak Bakunin adına ciddiyetsiz bir hareketti ve olağan ölçülerle değerlendirildiğinde maddi ilişkilerinde iyiden iyiye ilkesizleşmişti. Ancak mektup Cenevre'den Neçayev'in Lokarno ziyaretinden epey sonra gönderilmişti ve Bakunin'i mektubun niteliğinden sorumlu tutacak ya da içeriğini bildiğini gösterecek hiçbir kanıt yoktur.[12]

Sıkıcı işini artık bıraktığına göre Bakunin'in acilen çeviriyi tamamlaması halinde eline geçecek 900 rubleyi telafi edecek başka bir kaynak bulması gerekiyordu. Fakat bu konuda da Neçayev (ya da Neçayev ve Bakunin) en kestirme yolu çoktan bulmuştu. Herzen'in ölümüyle Bahmetiyev hesabının kalanı kullanılır hale gelmişti. Hayatta kalan vekil Ogarev'e muhtemelen harcama yetkisi verilmişti. Fikir, paranın ikmalini bir an için bile geciktiremeyecek kadar elverişliydi. Bakunin, Ogarev'den Herzen'in mirasçılarından parayı talep etmesini istedi.

> Bu sadece senin hakkın değil [şevkle yazıyordu], kutsal görevin. Bu kutsal görev uğruna kişisel nezaket terk edilmeli. Bu işte bir Romalı gibi katı davranmalı, bir Brütüs olmalısın.

Bakunin mektuplarla yetinmezdi. Düşününce, bu son derece hayati bir meseleydi. Bilet alabilmek için ev sahibinin oğlundan 80 frank borç aldı ve 1870 Mart ortasında eylem alanında bulunmak üzere Cenevre'ye geldi.

Romalı gibi katı davranmaya hiç gerek kalmadı. Ogarev, Alexander Herzen'e yazdı. Bu bıktırıcı işten sıyrılmaya can atan birinin süratiyle Alexander Herzen mecburiyeti kavradı ve parayı teslim etmek için bizzat Cenevre'ye geldi. Gayet resmiydiler. Genç Herzen ve Ogarev dışında Bakunin, Neçayev, Natalie Ogarev, Herzen'in büyük kızı ve iki ya da üç başka Rus oradaydı. Fonun yarı hissesinde kalan 10.000 frankı genç Herzen, Ogarev'e (karşılığında makbuz almıştı), Ogarev Bakunin'e, Bakunin Neçayev'e teslim etti. Arkadaşlarını "devrimci onuruna" duyacakları güvenle baş başa bırakan Neçayev hiç-

12 Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 496-7.

bir alındı kağıdı vermedi. Birkaç hafta sonra Ogarev isteyince de, tersleyerek komitesinin makbuz kesme alışkanlığı olmadığını söyledi.[13]

Lokarno'daki görüşmeleri süresince, Neçayev ile Bakunin'in göz diktiği kara gün akçesi sadece Bahmetiyev fonu değildi, zira devrimin maddi gerekleri dipsiz bir kuyuydu. Bu nahoş hikâyenin ikinci bölümü Herzen'in kızının şahsı ve mülkiyeti çevresinde döner. Erkek kardeşi gibi Natalie Herzen de hatırı sayılır bir servete konmuştu. Yalnız, kardeşinin aksine Natalie babasından devrim aşkını da miras almıştı. Bakunin ve Neçayev hem bu aşkın hem de servetin devrim davasının hizmetine akıtılabileceğini düşündüler. Alexander Herzen ve ailenin diğer üyeleri Natalie'yi Cenevre'nin cazibelerinden uzak tutmaya yeltenmediler ve haliyle ona karşı gelmediler. Bakunin'in Natalie Herzen'in servetiyle ilgili Bahmetiyev fonuna karşı hissettiğinden daha fazla bir vicdani rahatsızlığı yoktu. Her zamanki galeyanıyla Ogarev'den Natalie'yi Cenevre'de tutmasını istedi ve onu bu devrim aşkından uzak tutmaya çalışan aile üyelerini "bilinçsiz ama güdüsel egoizmlerinden ötürü" suçladı. Bahmetiyev fonunun peşinde mart ayı ortalarında alelacele Cenevre'ye gelen Bakunin, Natalie Herzen ile Neçayev'i tanıştırdı. İlk izlenim belli ki iyiydi. Neçayev arzularının nesnesini ele geçirmekte şahsi çekimine güveniyordu. Eylemci ve ısrarcı Bakunin ile pasif ve itaatkâr Ogarev kendilerini bu tatsız oyuna kaptırdılar. Natalie davaya nasıl hizmet edebileceğini sorduğunda Bakunin, "genç ve güzel bir kadın her zaman faydalıdır," cevabını verdi ve lafı devrimin çıkarına yönlendirilebilecek genç ve yaşlı zengin erkeklerin varlığından bahsetmeye vardırdı. Üç ay sonra Neçayev'le yolları ayrıldığında Bakunin onun hakkında umulmadık bir samimiyetle yazacaktı:

> Onu bir arkadaşınızla tanıştırırsanız ilk maksadı aranızda ihtilaf, dedikodu ve entrika yaratıp sizi birbirinize düşürmek olacaktır. Arkadaşınızın bir eşi ya da kızı varsa onu

13 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 263, 535-6.

baştan çıkarmak için elinden geleni yapacak ve geleneksel ahlâk etkisinden koparmak için hamile bırakacak, kadını, o istemese de topluma karşı devrimci bir protesto içine çekecektir.

Suçlama tuhaftır ki mevcut topluma karşı sağlam bir protestocudan geliyordu ve daha da tuhafı yakın zamanda eski arkadaşının kızını Neçayev'e alet etmek için elinden geleni yapan aynı kişiydi. Bu konuda Neçayev'in ahlâki vicdansızlığıyla Bakunin'in ahlâki sorumsuzluğunu birbirinden hakkıyla ayırmak güçleşiyor.

Ancak, Neçayev'in planı başarıya ulaşmadı. Bakunin'le Lokarno'da yaptıkları aptalca tasarılar arasında *The Bell*'i diriltmek de vardı ve bu amaç için Natalie Herzen'in adı önemli bir varlıktı (çünkü erkek kardeşlerine erişilemiyordu). Fakat Neçayev korumacı bir eğitim almış ahlâk ve tavırda geleneksel fikirleri özümsemiş genç hanımlarla ilişkiye girmekte deneyimsizdi. Başlangıçta kafası karışıp büyülenen genç kız sonradan korkmaya başladı ve yeni yayında adının geçmesini reddetti. Neçayev ve Bakunin'in genç kızın "Devrimci Komite"nin emirlerine koşulsuz ve sorgusuz itaat etme sözünü talep ettikleri garip bir ana dair kulağa inanılır gelen bir kayıt mevcut. Natalie tereddüt edince, Neçayev öfkeye kapılıp kadına "sığ kafalı" diye saldırırken, Bakunin de "sakin ol, sakin ol genç kaplan!" diye onu yatıştırmaya çalışır. Ancak, Natalie ile yaşanan güçlüklere, ailenin diğer üyeleriyle süren açık savaşa rağmen Ogarev hâlâ eğilip bükülebilir bir maşaydı. 2 Nisan'da Neçayev *The Bell*'in yeni sayılarının birincisini yayımlayarak arzularından birini gerçekleştirebildi. Baş sayfada Ogarev imzasıyla *The Bell*'i "yeni idareye teslim eden" ve ömür boyu işbirliği sözü veren bir bildiri yer alıyordu. Fakat yeni şekliyle *The Bell* hayal kırıcı ve renksiz bir çalışmaya döndü ve haftalık altı sayının ardından utanç verici bir şekilde battı. Bu yayın süresi herhalde Bahmetiyev fonundan karşılanmıştı.

* * *

The Bell'in kısa ömürlü dirilişiyle Neçayev itibar ve başarısının doruğuna ulaşmıştı. Çöküşün nasıl başladığını gösteren bir olay yoktu, ama bu noktadan itibaren belirsiz bir nedenle onun açısından her şey kötü gitmeye başladı. Rusya'daki müttefiklerinden Lopatin adında bir devrimci Cenevre'ye geldi. Hem Rusya'da hem İsviçre'de Neçayev'i görev başında gören tek kişiydi ve Neçayev hakkında çoğu bilgiyi o vermiştir. Ivanov cinayetinin ardındaki gerçekleri ilk anlatan oydu. Neçayev'in kibirlenerek anlattığı Peter ve Paul kalesinden kaçışının da Sibirya yolunda jandarmaların elinden kurtuluşunun da küstahça uydurulmuş yalanlar olduğunu ve Rus Devrimci Komitesinin ve büyük örgütünün Neçayev'in yaratıcı zihni dışında varolmadığını savundu. Rus diplomasisi ve İsviçre polisi çalışmalarını iki kat hızlandırdı. Mayıs 1870'te polis Serebrenikov adlı bir Rus mülteciyi Neçayev zannederek kimliği belirlenene kadar gözaltında tuttu. Neçayev ya Cenevre'de ya da taşrada bir yerlerde saklanıyor, ardında belli bir adres bırakmadan sıklıkla yer değiştiriyordu. Bir defasında Natalie Ogarev ve Natalie Herzen onu bir hafta evlerinde saklamışlardı. Ancak büyük bozulmuştu ve artık rahatsız edici konuklarından kurtulmaya can attıklarını saklayacak sabırları kalmamıştı.[14]

Neçayev'in İsviçre macerası sonunda Bakunin'le giriştiği şiddetli tartışmayla bitti. Bu muğlâk ve karmaşık sonda, maddi, psikolojik, siyasi ve hatta ahlâki düşünceler rol oynadı. Başka konularda Neçayev'le yaşananlara dair bulunan geniş kaynakların hiçbirinde ayrılığın tutarlı bir açıklaması yoktur. Ancak yine de hikâyenin en önemli düğümlerini çözmek mümkündür.

Bakunin hayatı boyunca, günlük geçimini sağlamayan herhangi bir devrimci girişime kendini bağlayacak maddi güçte olmamıştı. Bu durumda, Neçayev'e para temin etmek için şahsen o kadar çok uğraşmıştı ki, kendi orta halli gereksinimleri

14 *Arkhiv Ogarevych*, ed. Gershenson, s. 275-7.

de göze batar hale gelmişti. Bu konunun Neçayev Lokarno'dayken tartışıldığına dair herhangi bir kayıt yok. Fakat bir ay sonra Bakunin Ogarev'e "sahte utancı yendiğini" ve Neçayev'e "kendisini bütünüyle davaya adayabileceği koşulları" sunduğunu yazdı. Hatta geçirdiği dönemleri açık rakamlar zikrediyordu: Lokarno'da kalıyorsa ayda 150 frank, Cenevre'ye gitmesi gerekiyorsa ayda 250 frank. Neçayev ise artık bir sene önce İsviçre'ye gelen kimsesiz sürgün değildi. Bakunin'in sırtına basarak devrimci çevrelerde itibarlı bir konuma yükselmişti ve Bahmetiyev fonu sayesinde maddi bağımsızlığı vardı. Artık Bakunin'e ihtiyacı yoktu. Duayenin kibrini ve çaresizliğini anlamış ve ondan korkacak ya da umacak hiçbir şey kalmadığına hükmetmişti. Bedeli ne olursa olsun, karşılığını vermeden edinilebilecek bir destek için karşılık vermeye değmezdi ve Neçayev'in lügatinde minnettarlığın yeri yoktu. Bakunin'in iddialarını ve isteklerini sessizce görmezden geldi. Bu düşkünlük yaşlı adamın onuru açısından pahalıya mal olmuştu. Tabiatı gereği kendisi yeterince baskın biriydi ve nadiren vicdan azabı çekerdi. Ancak, bu buyurgan ve vicdansız "çocuk"ta fazlasını görmüştü.

The Bell'in yenilenmesiyle Neçayev'in eski patronunu artık ne kadar az önemsediğini gösteren alçaltıcı bir olay daha yaşandı. Bakunin, kendisinin ya da bir zamanların düşü "devrimci üçlüden" hayatta kalanlar olarak kendisi ve Ogarev'in gazetenin baş editörleri olacaklarını sanmıştı. Ogarev'in bu girişimi kabulünden emin olduktan sonra Neçayev Bakunin'i hoyratça bir kenara fırlattı. İşbirliği yapacağı kişileri kendi seçecekti. İlk sayının çıkışında Bakunin gazetenin programının belirsizliğini eleştirmek için yazdığında, mektup "yalnızca haysiyeti eksik adamların ... şu veya bu detaylarda görüş ayrılığı bahanesiyle aktif işten uzak durabileceğini" belirten editör notuyla yayımlandı. Bakunin bir kez daha tükürdüğünü yalayıp, *Bern Ayıları ile Petersburg Ayıları* başlıklı bir broşür yazmaya girişti. "Bern Ayıları" Prenses Obolenski'nin çocuklarını kaçıran İsviçre polisiydi. "St. Petersburg Ayıları", elbette bu suçun işlenmesi için emri veren II. Alexander'dı. Yazının mak-

sadı aynı suçun Neçayev'in şahsında yinelenmesini engellemekti (Bakunin prensese ilgisini çoktan kaybetmişti).

Mayıs geldiğinde Bakunin utancını daha fazla taşıyamaz haldeydi. Birkaç günlüğüne Cenevre'ye gelip Neçayev'in karşısına kendi deyişiyle bir "ültimatomla" çıktı. Kendi maddi ihtiyaçları şüphesiz baş konuydu. Ancak, görünüşe göre altı haftalık yayın hayatını geride bırakan *The Bell*'in Ogarev ile kendisinin kontrolünde yola yeni baştan koyulmasını talep ediyordu. Kendisi de yeterince güç bir duruma gelen Neçayev vakit kazanmaya çalıştı. Kafasına silah dayanmasına alışkın değildi. Yaşlı adam cevabı bekleyebilirdi. 14 Temmuz'da Bakunin Lokarno'dan Ogarev'e "çocuk"la bozuşmanın artık "kaçınılmaz" hale geldiğini yazdığında hâlâ beklemedeydi. Borçlarından bunalmıştı ve cebinde beş kuruş kalmamıştı. "Lyubavin'le yaşadığı talihsiz deneyim yüzünden" artık çeviri de bulamazdı. Kararını hâlâ bildirmeyen Neçayev birkaç gün sonra randevulaşmak istediğini yazdı. Bakunin bir kez daha itaat gösterip Cenevre'ye doğru yola koyuldu.[15]

Üç dört hafta kadar burada kaldı. Son kırılma bu süre zarfında yaşandı. Neçayev çirkin bir ruh halindeydi. Ogarev'in canını çıkarmıştı. *The Bell* iflas etmişti ve oradan oraya İsviçre polisinin kovalamasından kaçan av hayvanı rolünden yorulmuştu. Faaliyetlerini İsviçre'den Londra'ya nakletmeye karar verdi. Olanla bitenle ilgili tek kaynak Bakunin'in anlattıklarıdır. Kaçmaya hazırlanırken Neçayev, bir gün şantaj aracı olarak kullanabileceği düşüncesiyle Bakunin, Ogarev, Natalie Herzen ve diğer dostlarına ait bazı mektupları çaldı. Bu hoş oyun keşfedildiğinde, soğukkanlılıkla cevap verdi: "Evet, sistemimiz bu bizim. *Bütünüyle* yanımızda olmayan herkesi düşmanımız sayıyoruz ve kandırıp uzlaşmaya mecburuz." Yaptığının ortaya çıkması Londra'ya giderken yanında sandık dolusu potansiyel karalayıcı doküman götürmesini engellemedi. Neçayev'in gidişinden sonra Bakunin günlerini ikaz mektupları yazıp farklı ülke-

15 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 261, 281-2; *Kolokol* (Nisan-Mayıs 1870; yeniden yayımlanmış tıpkıbasım, Moskova, 1933), s. 4-5; Bakunin, *Euvres*, ii. 13-67; Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 534.

lerdeki dostlarını önceden göz bebeğim diye övdüğü "çocuk" hakkında uyarmakla geçirdi. Bahmetiyev fonundan bir şekilde arta klan 450 frankı "üç haftalığına" Ogarev'den ödünç alıp 1870 Haziran sonunda Lokarno'ya döndü.[16]

Neçayev'in kaçışıyla Bakunin'in hayatındaki bu kontrollü dönem sona erdi. Bakunin uygun bir manevi öfke patlamasında perdeyi indirmişti. Fazla geçmeden devrimci davaya zarar vermesini önlemek için Neçayev'i "yok ettiğine" kendini inandırmış ve arkadaşları yanında övünmeye başlamıştı. Başka nedenlerden ötürü kaçınılmaz bir ayrılık gerçekleşmeden ve Neçayev yöntemlerini Bakunin'e uygulamadan evvel genç adama karşı herhangi bir manevi hoşnutsuzluk gösterilmiş olsaydı bu şatafatlı sözler daha çok anlam taşırdı. Uzun zaman kabul gösterilmesi, bu gecikmiş öfkeyi inandırıcılıktan uzaklaştırıyor ve hatta gülünçleştiriyordu. Bakunin aslında Neçayev'den çok farklı bir insandı. Neçayev'in aksine takipçilerine karşı son derece cömert ve nazikti. Neçayev'in aksine sadece lafa geldiğinde zalimdi. Hepsinden öte, kendisinin de yapamadığı şeylere dair tüm içtenliğiyle öğütler vermek gibi insani bir tutarsızlıktan payına düşeni almıştı. Ancak, çok az kişi Bakunin'in karmaşık ve şaşırtıcı karakterini anlayabilirdi. Neçayev'e düşkünlük dönemi öncesinde ve sonrasındaki yazılarında vazgeçtiği gözdesini acımasızca suçlarken "Makyavelizme" [kurnazlık] ve "Cizvitliğe" [düzenbazlığa] naif itirazını sezmek mümkündür. Bakunin'i, Neçayev'in ahlâk dışı hareketleriyle özdeşleştirmeye kalkıştıklarında Marx ve arkadaşlarının işi hiç de zor olmamıştır.

Yüzeysel bakıldığında, Bakunin'in hayatındaki Neçayev perdesinin en önemli sonucu düşmanlarının eline verilen malzemedir. Ancak bu akla yatkın sonuçtan bağımsız olarak Bakunin'in ruhunda onulmaz bir yara açılmıştı. Yirmi yıldır ilk defa kendini çekinmeden bir başkasına bırakmış ya da hemcinslerinden biri için çok fazla duygu sarf etmişti. Sadece Ogarev'e kalbini açabiliyor ve ihanetin acısını itiraf ediyordu.

---

16 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 284-90.

> [Lokarno'ya döndükten sonra yazdıklarından] Söylenecek hiçbir söz yok. Aptaldık, yaşasaydı Herzen bize ne kadar gülerdi ve bizi azarlamakta ne kadar haklı olurdu. İşte, yapacak hiçbir şey yok. Acı ilacı yutalım ve gelecekte daha akıllı olalım.

Bakunin anlamsız kederlerle zaman kaybetmedi. Yılmadan ve bozuntuya vermeden Avrupa'nın yarısına yaydığı ince siyasi entrika ağını örmeye devam etti. Fakat, o günlerden sonra üzerine bir bitkinlik –herhalde, programının şaşmazlığından şüphe duyduğundan değil, ama dışarıdaki dünyanın haline karşı kayıtsızlıktan– çöktü. Bu teslimiyet zamanın akışından (Bakunin artık elli altı yaşındaydı ve on yıl daha yaşlı görünüyordu) başka bir nedene atfedilecekse, Neçayev fiyaskosunun utancıyla başladığı söylenebilir.[17]

17 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 209, 303, 341.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Lyon Bozgunu

16 Temmuz 1870'te Neçayev'in İsviçre'den kaçışıyla Fransa-Prusya savaşının başlaması neredeyse aynı güne denk geliyordu. Bakunin iki hafta boyunca "çocuk" ile ayrılığın utancına gömüldüğünden, bu çok daha önemli savaşı güçlükle dikkate alabildi. Sıcak çatışmadaki devrim potansiyeline yine de uzun süre duyarsız kalamadı. 11 Ağustos'ta Lokarno'dan Ogarev'e yazdığı mektupta "olayların kendisini olağan bir telaşa sürüklediğini" ve son üç günde yirmi üç mektup yazdığını söylüyordu. Hal böyleyken bile ruhu yeterince dağınıktı. "Fransız palavracıların bilimsel Prusya barbarlığıyla bozguna uğramasını" memnuniyetle selamlıyordu ve Caliban'ın (Bismarck) Robert Macaire'ı (Napolyon) ağır yenilgiye uğratmasından hoşnuttu. "Metz surları önünde bir Prusya zaferinin daha" Napolyon'un ve "Madam Eugénie"nin* kaderini belirleyeceğini düşünüyordu. Ondan sonra "Pomeranya kahramanları için olası her tür felaketi" dileyecekti. Her koşulda, devrimci tasarılarını olgunlaştırmak için bu "nefis bir fırsat" olacaktı.

11 Ağustos'ta Ogarev'e yazdığı mektupta Bakunin "şimdiden iyi sonuç veren bir planı olduğunu" anlatıyordu. İtalya ile ilgi-

(*) Fransa imparatoriçesi – ed.n.

li büyük umutları vardı. Muhtemelen hiçbir temele dayanmadan, Richard'a Milano'da çatışmanın çoktan başladığını ve barikatların kurulduğunu söyledi. Napoli'de bulunan Gambuzzi ve Fanelli'den iç açıcı bilgiler geliyordu. Ağustos sonuna doğru Fanelli Lokarno'ya geldi. Fakat o zamana kadar gelişen askeri durumdan ötürü, Bakunin artık muzaffer Prusya'nın başarılarından memnun değildi. Doğuştan gelen Fransa sevgisi ve Cermen nefreti etkisini göstermişti. Hükümeti kalleşlikle suçlayan ve saf milli duygularla yıkılmasını isteyen azimli bir Fransız yurtsevere döndü:

> [Richard'a yazdıklarından] Bugünkü tehlikelerden ve bugünden daha beter olmayan bir zamanda ve tehlikenin ortasında Danton'un söylediklerini hatırla: "Cephedeki düşmana karşı yürümeden evvel, gerideki düşmanı yıkıp felç etmek gerekir." Dışarıdaki Prusyalıların üstüne güvenle ve emniyetle yürüyebilmek için *içerdeki Prusyalıları* yok et.

Olası bir yayım için *Bir Fransız'a Mektup*'u (sözde muhatabı Richard'ın arkadaşı Gaspard Blanc'tı) yazdı. Düzenli Fransız orduları işe yaramadığına göre Fransa'yı kurtaracak tek şey "tüm Fransa sınırları içinde tekil, güçlü, tutkulu, enerjik, anarşist, yıkıcı, idaresiz halk kitlelerinin ayaklanmasıydı."[1]

Felaketler birbirini kovalarken, Bakunin Lokarno'nun göl dinginliğinden giderek sıkılmaya başlamıştı. Richard'a esefle, "genç olsaydım mektuplarla yetinemezdim," diye yazdı. Bizzat yanlarında olurdu. Sonunda 4 Eylül'de Sedan yenilgisinin haberi Lokarno'ya ulaştı. Bakunin henüz, aynı gün Paris'te cumhuriyetin ilan edildiğini duyamamıştı. Napolyon'un ve cephedeki son Fransız ordusunun ele geçirilmesiyle sonun böyle olacağı zaten belliydi. Bakunin'in gözü artık Paris'te değildi. Devlet mekanizması tamamen iflas etmişti. Onun küllerinden yeni bir merkezi devlet değil, Bakunin'in ideali komünler federasyonu doğmalıydı. Öncelik Lyon ve Marsilya'ya aitti. Bakunin'in şansına buralarda sayıca az ama inançlı bir grup yandaşı vardı.

1 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 300; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 22-3; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 271-2; Bakunin, *Euvres*, ii. 81-134.

Richard'a, "Lyon ve Marsilya işçileri birlikte ayaklanmazsa Fransa da Avrupa sosyalizmi de bitmiş demektir," diye yazdı. Emirlere amade bekliyordu. İki gün sonra karar alındı.

> [Adolf Vogt'a yazdıklarından] Lyon'daki arkadaşlarım beni yanlarına çağırıyorlar. Yaşlı bedenimi oraya götürmeye karar verdim. Belki de bu benim son rolüm olacak. Oysa, her zamanki gibi beş kuruşum yok. Borç verebilir misin demeyeceğim. Bana yolculuk için 500 ya da 400 ya da 300 ya da 200 ya da hatta 100 frank verir misin? Verebilirsen verirsin; veremiyorsan, tabii ki vermezsin.

Cevap herhalde bir ölçüde olumluydu. Bakunin 9 Eylül'de Lokarno'dan Bern'e doğru yola koyuldu. Neuchâtel ve Cenevre üzerinden Lyon'a varacaktı. Fakat, Lucerne'de at arabasından inerken (Gotthard henüz işgal edilmemişti ve İtalyan İsviçresine trenle ulaşım yoktu) beklenmedik biriyle karşılaştı. Bu karşılaşmanın mahiyeti ancak burada bir parantez açılarak anlatılabilir.[2]

* * *

1869 sonunda Neçayev Rusya'dan kaçtığında, meşhur Üçüncü Bölüm* İsviçre'deki en iyi gizli ajanlarından birini onu bulmakla görevlendirmişti. Ajanın adı Karl Arved Roman'dı. Bir süredir Postnikov adıyla Cenevre'de yaşıyordu. Devrime sempatiyle bakan bir Rus albayı kisvesiyle hiç zorlanmadan nazik ve şüphe etmeyen Ogarev'in dostluğunu kazanmıştı. Mihail Bakunin'le hiç karşılaşmamıştı ama Cenevre'de dedikodu boldu. Bu sayede Roman-Postnikov patronlarına aşağıdaki raporu bildirebilmişti:

> Bakunin'in fazla ömrü kalmadı. İleri safhada gut hastası, hastalık beyin damarlarına kadar ilerlemiş. Dediklerine göre, zapt edilmez öfkesi ve cinsel açlığını tatmin edememesi yüzünden vahşi bir hayvana dönmüş.[3]

---

2 *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 276, 278; Guillaume, *Internationale*, ii. 90.

(*) Rus gizli polisi – ed.n.

3 Kantor, *V Pogone*, s. 53.

Ogarev ya da Cenevre'deki başkaları Neçayev'in yerini bilemezdi. Bu akıllı delikanlı sürekli yer değiştiriyor ve en iyi arkadaşlarına bile adresini bildirmiyordu. Nisan 1870'te Bakunin Lokarno'dan Cenevre'ye geldiğinde Postnikov hâlâ araştırma aşamasındaydı. 11 Nisan'da Ogarev'in evinde Bakunin'le ilk kez karşılaştı. Cenevre'de Neçayev'in Bakunin'in yanında kaldığı söylentisi dolaşıyordu. Ertesi gün Postnikov, "saygılarını sunmak" ve Neçayev'in izini sürmek için Bakunin'i kaldığı mütevazı pansiyonda ziyaret etmek istedi. İkinci amacı sonuçsuz kaldı. Neçayev'in söylenildiği gibi Lokarno'da olmadığı belliydi. Pek çok kişi gibi o da bu dağınık saçlı, ağzında dişi kalmamış eski tüfeğin büyüsüne kapıldı. O günden sonra raporlarında Bakunin'in yetersiz ya da çökmüş olduğunu belirten bir ifade kullanmadı. Postnikov, İsviçre'de Bakunin kadar etkileyici kişilikte başka bir Rus devrimciyle hiç karşılaşmamıştı. O sadece Neçayev hakkında bilgi vermesi en muhtemel kişi değildi; bir Üçüncü Bölüm ajanının gözüyle Bakunin şahsen yakın takip altına alınmayı hak ediyordu.

Oysa ki, etkilenme tek taraflı değildi. Bakunin konuğunun sokulgan tavırlarını ve saf devrimci coşkusunu unutmadı. Temmuz 1870'te Cenevre'ye tekrar geldiğinde "kahraman albaya" uğramayı geciktirmedi. O sıralar Neçayev'le kavgalıydı. Neçayev'in gidişiyle, Bakunin vatanıyla tek doğrudan bağını yitirmişti. Postnikov boşluğu dolduracak kadar vasıflı görünüyordu. Ateşli bir devrimciydi ama söylediğine göre Rusya henüz onun için tehlikeli sayılmazdı. Rusya'ya serbestçe girip çıkabilirdi. Şans Bakunin'in imdadına yetişmişti. Postnikov'a *The Bell*'in yerini alacak yeni bir aylık Rus gazetesi çıkarmanın tam zamanı olduğunu söyledi. Adı *Sosyalist* ya da *Rus Komünü* olabilirdi. Rusya'ya gidip oradaki devrimcilerle ilgili yeni haberler taşıyabilecek biri gerekiyordu yalnızca. Emekli Albay Postnikov bu görev için en doğru kişiydi. O tereddüt ettikçe Ogarev ile Bakunin ısrar ettiler. Dostane tartışmalar daha yakın bir samimiyet yarattı ve bir hafta sonra Bakunin yeni arkadaşından birkaç sır öğrenmişti. Cesur albaya siyasi bilgi toplamanın yanı sıra, daha farklı ve hassas bir görev önerdi. Acaba

Postnikov'un Premukhino'daki ailesini ziyaret edip kendisinden bir mesaj iletmesi ve babadan kalan mirastan gecikmiş payının hesabını çıkarttırması mümkün müydü? Postnikov hâlâ tereddütteydi. Bakunin ay sonunda Lokarno'ya dönerken henüz herhangi bir karar verilmemişti.[4]

Tereddüdün nedeni gayet basitti. Postnikov hevesliydi ama Roman izin ve para için Petersburg'a telgraf çekmek zorundaydı. Amirlerine sözlü rapor vermek ve taze bilgi toplamak için mükemmel bir fırsat yakaladığını belirtmeyi ihmal etmedi. Gereken yetki nihayet verildi. Ogarev, Lokarno'ya Postnikov'un yakında yola çıkacağını müjdeledi. Bakunin yolcuya teslim edilmek üzere Ogarev'e, son yıllarında kimi zaman erkek kardeşlerine ve Tatyana'ya yazdığı o kuru ve tatsız mektuplardan birini gönderdi. Premukhino'nun altın günlerindeki akıcı iç dökümleriyle kıyaslandığında bu mektupları üzülmeden okumak imkânsızdır. Kocamış Mihail "katlettiğiniz eski dostluğumuza" değil, sadece "adalet, onur ve dürüstlük anlayışınıza" sesleniyor ve "yasal hakkının" derhal ödenmesini "ısrarla talep ediyor."

> Kardeşlik sevginize inancım uzun süre en açık gerçekleri görmemi engelledi; işi aptallık seviyesine vardırdım. Sonunda onu öldürdünüz. Feci bir ihtiyaç içinde ezik halde, size sayısız mektup yazdım ve hepsinin elinize ulaştığını biliyorum. Önce şaşırtıcı iddialarla, +1= -1 gibi sonuçlara varan belirsiz hesaplarla yanıt veriyordunuz. Son yıllarda sistemli ve derin bir sessizliğe gömüldünüz. Sessizlik uzaklarda yaşayan ve siyasi konumu gereği güçsüz gösterilen bir adamı savmanın en güvenli yoludur. Sessizlik bazen incinmiş bir gururun belirtisidir, ama iş başkasının malını alıkoymaya varınca başka bir açıklama gerekiyor.

Ardından sade bir tebessüm uyandıracak bir paragraf gelir. Mihail bilinçsizce otuz beş yıl öncesine, sevgili kardeşlerine gerçek Hegelci inancı aşıladığı günlere döner.

---

4 Kantor, *V Pogone*, s. 50, 55, 59-60.

Aslında bunu sizin öğrendiğiniz felsefeye bağlıyorum. Metafizik sizin hayatınızı, en basit duygularınızı, hak ve adalet anlayışınızı öldürdü. Kendi mükemmelliğinizi düşünmeye o kadar saplanmışsınız ki, bir zamanlar dost ve ağabey dediğiniz bir adamın fani ihtiyaçlarını ve sıkıntılarını düşünmeye vaktiniz kalmıyor.

Son cümle mektubun duygusallığa en yaklaştığı yeridir. Sonlara doğru soğuk ve resmi sözlerle ifadelendirilmiş kuru bir iş mektubu havasını sürdürür. Premukhino'nun adını telaffuz etmek bir zamanlar Mihail'in kalbinin derinlerine değen bir müzikti. Şimdi ise satılırsa maddi gelir sağlayabilecek dönüm dönüm topraktan başka bir anlam taşımıyordu. Peki ya Tatyana? Mihail'i en son karlar içinde esaret altında gördüğü zamanı ya da daha eskilerde kibirli, şevkli gençlik günlerini hatırladığında, artık altmış yaşına gelmiş Tatyana da acaba Mihail'in mektubunu aynı soğuk duygusuzlukla mı okumuştu?[5]

Petersburg'a varan Postnikov patronlarının onayını alıp, Premukhino ziyaretini de gereğince yerine getirdi. Maalesef olan biten hakkında hiçbir kayıt yok. Postnikov kendi deyişiyle "Bakunin'in erkek kardeşleriyle meseleyi halletti" ve yanında 70 ruble getirdi. Bu önemsiz meblağ bir alacağın kabulünden çok, hınçla verilmiş bir sadaka gibiydi. Daha fazlasının geleceğine söz almıştı ya da öyle umuyordu. 1870 Eylül ayının ilk günlerinde Cenevre'ye dönen Postnikov, Bakunin'in altı hafta önceki ısrarlı davetini kabul etmeye karar verip Lokarno'ya hareket etti. Lucerne'e kadar gelmiş, Gotthard Geçidini aşarak at arabasıyla yapacağı sekiz saatlik yolculuğu sıkılarak bekliyordu. O sırada Bakunin'in otelin önünde bir arabadan indiğini gördü. Elindeki iki bavulu alelacele yere atan Bakunin, Postnikov'u kucaklayıp üç kez yanaklarından öptü. Bu tuhaf atmosferde, neredeyse on yıllık bir sessizliğin ardından kardeşlerinin Premukhino'dan gönderdiği ilk selamı bir gizli servis ajanından aldı. Postnikov mecburen geri döndü. Bern'e kadar Bakunin'e eşlik etti. Üçüncü Bölüm'den gelen para saye-

5 Kantor, *V Pogone*, s. 62-6.

sinde trende birinci sınıf yolcu vagonundaydı. Daha az paralı yol arkadaşı ikinci mevkide seyahat ediyordu. Belki de bu sayede Bakunin elverişli durumdan istifade edip Postnikov'dan borç almayı akıl etti. 250 ruble istedi. Ama "dürüst bir adam olarak" kesin bir tarihe söz veremese de ilk fırsatta parayı geri ödeyecekti. Postnikov yan çizdi. Bu Üçüncü Bölüm'ün karşılayabileceği türden bir harcama mıydı acaba? Bir istasyonda verilen molanın ardından farklı kompartımanlardaki yerlerine dönmek üzere peronda yürürlerken Bakunin ısrar edince, talebi yerine getirmekten başka seçenek kalmadı. Postnikov'un kendi adına o kadar çok parası yoktu. Cenevre'ye varır varmaz Bakunin'e iletmesi için parayı Ogarev'e vereceğine söz verdi.[6]

Bakunin, Postnikov'dan Bern'de ayrıldı. Vogst'lara ve Reichel'lere yaptığı mutat ziyaretin ardından Neuchâtel'deki Guillaume'u görmeye gitti. Artık parası olduğundan, Grand Hotel du Lac'da kalıyordu. Eylülün 11'ini 12'sine bağlayan gece burada Guillaume ile *Bir Fransız'a Mektup* yazısının yayımlanması hakkında uzun uzadıya tartıştılar. Guillaume'un eline bu önemli belgenin ancak altı tefrikası (hepsi yaklaşık 30.000 kelime) ulaşmıştı. İlk kısımlar olayların gelişimiyle hükümsüz kalmıştı. Son kısımların içeriğiyse tekrarlarla dolu ve tutarsızdı. Bakunin bu şekilsiz yığını Guillaume'un eline bıraktı. Ne gözden geçirmeye hali vardı ne de detaylarla uğraşacak sabrı. Düzenleme, kısaltma ve baştan yazma işini, ayrıca baskı maliyeti için gereken 50 frankı titiz arkadaşına bırakıp ertesi gün Cenevre'ye doğru yola devam etti. Guillaume sonunda elindekinin işe yarar kısımlarını kullanıp kendi önsözüyle altı bölüme ayırdı ve düzeltilmiş haliyle *Bir Fransız'a Mektuplar* başlığıyla yayımladı. Bakunin'in orijinal el yazmaları günümüze ulaşmıştır. Gözden geçirme aşamasında Guillaume'un metinden özenle Bakunin'in "şeytani tutkuları" ve "kasıp kavuran bir çığ gibi önüne kattığı her şeyi, düşmanlarını ve Prusyalıları da yutup yok eden ... halk anarşisini" çağırdığı paragrafları çıkarması dikkate değer. Guillaume'un editörlüğünde Bakunin

6 Kantor, *V Pogone*, s. 67-71, 83.

hiç değilse muhaliflerinin üzerine çalmaya can attıkları Neçayev lekesinden kurtulabilmiştir.

Bakunin arkadaşı Postnikov'la bir kez daha görüşmeye yetecek kadar uzun süre Cenevre'de kaldı. 14 Eylül 1870 akşamı yanında Ozerav adında bir Rus ve Lankiewicz adında genç bir Polonyalı ile yolculuğunun son ayağı için yola çıktı. Ertesi sabah Lyon'daydı.[7]

* * *

Lyon'daki karmaşa sona ermişti. III. Napolyon'un düşüşüyle cumhuriyet ilan edilmiş ve Hotel de Ville'de bir Halk Güvenlik Komitesi kurulmuştu. Komitenin unvanı şatafatlıydı, geleneksel devrim ruhunu soluyordu ama siyasi veçhesi karışıktı ve neyi korumaya çalıştığı hiçbir şekilde belli değildi. Bazıları devrimi korumaktan söz ediyor, bazıları Fransa'yı Bismarck'tan korumak için bütün partilerden müteşekkil bir "kutsal birlik" kurulmasını istiyordu. Komitenin ilk hareketi, ilişkilerinin tanımsız olduğu Gambetta'nın yeni cumhuriyetçi hükümetiyle anlaşmak üzere içlerinde Albert Richard'ın da bulunduğu üç delegeyi Paris'e göndermek oldu. Sonunda, Bakunin'in Lyon'a vardığı gün belediye seçimleri yapıldı. Kısa ömürlü ve biraz saçma duran Halk Güvenlik Komitesi, yeni belediye konseyi lehine kendini feshetti.

Bakunin bir kez daha özüne dönmüştü. Yirmi yıldır ilk defa devrimin baş döndürücü hazzını tadıyordu. Durum, Mayıs 1849'da Dresden'de yaşadıklarından pek farklı değildi. Spontane bir halk ayaklanması, radikal burjuva hükümeti yönetime getirmişti. İktidarı ellerine veren devrimden yarı korkan radikaller bundan sonra ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Pigmeler arasında dev konumundaki Bakunin duruma el koydu. Richard'ın yokluğunda yanında kaldığı Palix'in evi hummalı bir eylem merkezine döndü. İttifak'ın yerel şubesini devrimci ilkelerini bir kenara atıp radikallerle işbirliği yapmaya hazır olmakla suçlayan Bakunin, yeni bir devrimci örgüt kurmaya ka-

7 Guillaume, *Internationale*, ii. 90; Bakunin, *Euvres*, ii. 81-134, 135-266; iv. 7-12.

rar verdi. Örgüte verdiği Fransa'yı Kurtarma Komitesi adı son derece uygunsuzdu. 17 Eylül Cumartesi günü yeni komitenin göreve başlaması için bir açık oturum düzenlendi. Bakunin'den başka komitenin diğer üyeleri Ozerov ve Lankiewicz, Palix, Blanc ve Richard (aynı gün Paris'ten dönmüştü), Bastelica (Marsilya'dan gelmişti) ve bir avuç Fransız'dı. Bakunin'in keyfine diyecek yoktu.

> [Ogarev'e yazdıklarından] O kadar çok yapılacak iş var ki, kafam karmakarışık. Burada henüz gerçek bir devrim söz konusu değil, ama olacak. Gerçek devrim için gereken her şey yapılıyor, hazırlanıyor. Ya hep ya hiç diyorum ve erken bir zafer bekliyorum.[8]

Fakat Bakunin'in coşkulu hazırlıkları komite içinde kısa sürede beklenmedik fikir ve mizaç farkları belirmesine neden oldu. Akıllı mantıklı Fransızlar Bakunin'in hedefleri ve yöntemleriyle uzlaşmakta güçlük çekiyorlardı. Fransız işçi ve köylüsünün kendi çıkarı peşinde olduğunu biliyorlardı. Pek azı anarşistti (sadık Palix bile Bakunin'in "halkın" özünde iyilik taşıdığı inancına katılamıyordu). Bazıları devrimci bile değildi. Bakunin'in "kötücül tutkuları" kullanma arzusunu ne anlıyor ne onaylıyorlardı. Bakunin'in yeni arkadaşlarından biri öfkeyle "ateş, zehir ve hançere karşı önyargıları yıkmadan" hiçbir yere varamayacaklarını söylediğinde ifadesi oybirliğiyle "fazlasıyla Kalmuk'lara özgü" bulunmuştu. Genelde herkes aşırı uçlara kaçmama eğilimindeydi. Ayrıca, ittifak üyelerini radikallerle işbirliği yapmakla suçlayan Bakunin de şimdi her zamanki gamsızlığıyla, Gambetta Hükümetinin Lyon'a henüz başsavcı atadığı bir radikal olan Andrieux'nun ve devrimci inançları kişisel hırslarına alet etmişliğiyle tanınan (Enternasyonal'e katıldığı halde) maceraperest General Cluseret'nin desteğini kazanmaya çalışarak yeni bir karışıklık yaratıyordu. Bu ilişkiler Bakunin'in arkadaşlarının canını sıkmış ve yöntem seçiminde fark gözetmeme huyu bir kez daha kanıtlanmıştı. Görünüşe

8 Guillaume, *Internationale*, ii. 90-92; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 304-5; Richard, *Revue de Paris* (1 Eylül 1896), s. 147.

bakılırsa daha sonra bu kişilerin durum üzerinde herhangi bir başka etkileri olmadı.[9]

Bu arada, yenilginin utancıyla ve hükümetin beceriksizliğiyle çileden çıkan kitleler, devrime liderlerinden daha yatkındılar. Ertesi cumartesi, 24 Eylül 1870 günü yapılan halka açık bir toplantıda zenginlere ek vergi getirilmesi ve ordudaki subayların serbest seçimle atanması gibi reform talep eden kararlar alındı. Bu halk gösterisinden cesaret alan Bakunin müteredditarkadaşlarını en çok önemsediği fikirlerini şekillendiren uzun bir bildiriyi kabul etmeye zorladı. Fransa'yı Kurtarma Federe Komiteleri adına (çünkü ilk komite Bakunin'in zihninde sayıca büyümüştü) aşağıdaki ilkeler ilan ediliyordu:

1. Devletin idare ve hükümet mekanizması gücünü yitirdiğinden lağvedilmiştir. Fransız halkının kaderi artık bütünüyle kendi elindedir.
2. Bütün ceza ve asli hukuk mahkemeleri askıya alınmış ve yerlerine halkın adaleti getirilmiştir.
3. Vergi ve ipotek ödemeleri askıya alınmıştır. Vergilerin yerini federe komünlerden gelen katkılar almış. Katkılar, Fransa'nın güvenliği için gerektiği ölçüde zengin zümreden toplanacaktır.
4. Varlığı sona eren Devlet şahsi borçların tahsiline müdahale edemez.
5. Mevcut bütün belediye örgütlenmeleri bastırılmış ve bütün federe komünlerde yerlerine, halkın doğrudan denetimi altında tam yetki kullanacak Fransa'yı Kurtarma Komiteleri getirilmiştir.
6. Bir Vekilliğin başkentindeki her komite Fransa'yı Kurtarma Devrimci Konvansiyonu'na [Geçici Meclis] iki delege gönderecektir.
7. Bu Konvansiyon Fransa'nın ikinci büyük kenti ve ülkenin savunması için gereken kuvveti sağlayabilecek en iyi konumdaki Lyon'da, Hotel de Ville'de derhal toplanacaktır.

9 Richard, *Revue de Paris*, (1 Eylül 1896), s. 147-53.

Büyük harflerle "SİLAH BAŞINA!" çağrısıyla sona eren ve altında yaklaşık yirmi imza (Bakunin, Richard ve Palex'in imzaları dahil) bulunan bildiri, 26 Eylül'deki bir başka toplantıda coşkulu bir dinleyici kitlesi önünde okundu. Ertesi sabah da şehrin her yerinde duvarlara asıldı.[10]

Bakunin artık eylem zamanının geldiğine inanıyordu. Telaşla Postnikov'a yazarak Tchorzewski'den devrimin ihtiyaçları için 500 ruble borç almasını istedi. "Ya öleceğiz ya da parayı kısa zamanda geri ödeyeceğiz," diyordu teselliyle. Mektubu Antonie'nin kız kardeşi Julie'yi derhal Lyon'a çağırdığı ve İsviçre'den haberler beklediğini belirttiği bir telgraf takip ediyordu. Bu basit şifreye göre "Antonie" Bakunin, "Julie" Postnikov'du. "İsviçre'den haberler" ise Guillaume'un yeni yayımladığı, Bakunin'in *Bir Fransıza Mektuplar*'ıydı. Bu sırada Bakunin komiteye gece bastırınca "baş düşmanları[mızı]" tutuklamayı önermişti. Karmaşa ve asayişsizliğin hâkim olduğu bu durumda kararlı ve planlı bir darbe kolayca başarı sağlayabilirdi. Fakat, Bakunin'in Fransız arkadaşları, her ne kadar bildiriyi onun hırçın enerjisine kapılarak imzaladılarsa da, kelimeleri eyleme dökmekten bir kez daha geri durdular. Bu gidişatı sona erdiren isyan ise onlara başka bir merkezin provokasyonuyla dayatıldı.

Feshedilmiş Halk Güvenlik Komitesi, bir coşku anında meşhur ama kısa ömürlü 1848 emsaline uyarak yerel fabrikaları Ulusal Atölyelere dönüştürmüştü. Belediye Konseyi bunun desteğini Komiteden almıştı. Ancak, bu denemenin sınırlı kaynakları üzerine ağır bir yük bindirdiğini anlaşılmış ve atölyelerde günlük ücretin üç franktan iki buçuk franka indirilmesi bu hayırsız zamana denk gelmişti. Bu hareket devrimle uzaktan yakından ilgilenmeyen yürekleri ayaklandırmakta gayet iyi kullanıldı ve 28 Eylül günü Hotel de Ville'de bir eylem planlandı. Bir önceki gece Fransa'yı Muhafaza Komitesi durumu değerlendirmek üzere toplandı. Bakunin genel silahlanma çağrısı talep etti. Tutkular bir kez zincirinden boşalırsa ve kav-

10 Guillaume, *Internationale*, ii. 93-5.

ga başlarsa silahlı kuvvetlerin çetelere dönüşeceğine emindi. Hatta serkeş Ulusal Muhafızlara uyuşturucu temin etmek gibi bir planı vardı. Arkadaşları mahcuptular. Halen şehrin duvarlarında asılı duran ve tahrik edici "SİLAH BAŞINA!" çağrısıyla biten bildiriyi imzalamışlardı. Oysa bu kimseyi bağlamayan bir retorikten ibaretti. Bakunin yalnız kaldı ve komite sadece eyleme katılmaya karar verdi.

Ertesi gün öğle saatlerinde binlerce kişi Hotel de Ville'in önündeki meydanda toplandı. Belediye meclis üyeleri ihtiyatlı davranarak başka işler üstlenip binadan ayrıldılar. Bu durum fark edilince, Bakunin ve Fransa'yı Kurtarma Komitesi üyelerinin de aralarında yer aldığı yaklaşık yüz kişi zorla içeri girdiler. Komitenin Fransız üyelerinden biri balkondan dışarıdaki kalabalığa seslenip Belediye Meclisinin ya 26 Eylül bildirisini kabul etmeye ya da istifaya çağrıldığını duyurdu. Takip eden olaylar örgütsüz halk isyanlarında görülen bir belirsizlik ve karmaşa içindeydi. Ulusal Muhafızlardan bir grup olay yerine gelip işlerine karışanları tutuklamak ya da dışarı atmak maksadıyla Hotel de Ville'e girdi. Onların ardından kalabalık da içeri girip silahlarına el koydu. Komite şaşkınlık içinde bir kez daha durumun hâkimiyetini ele geçirdi. Komite bir tür geçici hükümet şeklinde yapılanma telaşındaydı. Bir takım kararnameler tasarlanıp çıkarıldı. Yalnızca Bakunin –kendi ifadesine inanılabilirse– meclis binası dışındaki gerçeklere duyarlıydı. Her zamanki iş bitiriciliğiyle bölge amirinin, belediye başkanının ve taburları komuta eden generalin tutuklanması gerektiğini öne sürdü. Fakat komitenin askeri kumandan atadığı Cluseret ortalıkta yokken ve –sonradan anlaşıldığı kadarıyla– karşı tarafla barış yolu aramakla meşgulken, bu tutuklamaları hangi gücün gerçekleştireceği belli değildi. Akşama doğru Ulusal Muhafızlar meydanda toplanmaya başladı. Meclisin toplantı salonu penceresinden dışarı bakan komite üyeleri, artık etraflarını coşkulu taraftarların değil, Muhafızların *chassepot** tüfeklerinin sardığını gördü-

(*) Tasarımcısının adıyla anılan, o günlerin en gelişmiş tüfeği. Başta Prusya savaşı olmak üzere pek çok isyan ve çatışmada kullanılmış, Fransız askeriyle özdeşleştirilerek hatırlanmıştır – ed.n.

ler. Yetkileri elinden alınmış Belediye Meclisi, Hotel de Ville'e dönecek cesareti toplarken komite alçaltıcı bir şekilde dağılmıştı. Böylece 28 Eylül devrimi sona ermişti.

Bakunin'i küçük bir macera daha bekliyordu. Bakunin, arkadaşlarından daha gözü pekti ya da kendi canını kurtarmayı pek önemsemiyordu. Belediye Başkanı ve koruması Hotel de Ville'den içeri girdiğinde Bakunin hâlâ binadaydı. Yakalanıp bir mahzene atıldı. Ona kötü muamele ettiler ve cebindeki 165 frankı aldılar. "Kaba ve ödlek burjuvaların" elinde bu yakışıksız muameleye maruz kalan Bakunin'i orada unuttular. Bir saat sonra Ozarev ve birkaç yoldaş gelip onu kurtardı. Geceyi ve ertesi günün büyük bölümünü saklanarak geçirdi. Öyle iyi saklanmıştı ki, ne yaptığına bakmaya gelen ve yanında *Bir Fransız'a Mektuplar*'ın 300 kopyasını getiren Postnikov onu bulamayıp görevini yerine getiremeden Cenevre'ye döndü. 29 Eylül 1870 akşamı Bakunin Marsilya'ya gitmek üzere gizlice trene bindi. Sonraları, tutuklanma emrini imzalarken Andrieux'nun bulunmaması yönünde gizli emir verdiği ve bu sayede kolayca kaçtığı söylenmiştir. Hikâye tam doğrulanmamışsa da bu kansız devrimin ruhuna uygun düşer. Hükümete karşı hoşnutsuzluğun varlığı yeterince gerçekti. Ama Lyon'lularda sınıf mücadelesine girecek cesaret yoktu. Bakunin'in ne enerjisi ne de etkili konuşmaları onları bir başkasının kanını dökmeye ikna edebilirdi.[11]

* * *

Bakunin Marsilya'da Bastelica'nın evinde tam bir tecrit içinde üç hafta geçirdi. Beş parası yoktu. Elinde kalan son malı –tabancasını– satacak kadar düşmüştü. Oğlu Emilio ile Lokarno'ya yerleşmiş siyasi bir İtalyan mülteci olan Bellerio'ya yazıp Antonia'nın ihtiyaçlarını karşılamasını rica etti. Cenevre'deki Postnikov'a da iki mektup gönderdi. Birincisinde "ortak dava" için elinden gelen her tür katkıda bulunmasını rica ediyordu.

11 Guillaume, *Internationale*, ii. 96-9, 108-9; Richard, *Revue de Paris*, (1 Eylül 1896), s. 156-7; kantor, *V Pogone*, s. 76; Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 58.

İkincisinde Postnikov'un "çok tedbirli davranarak" kardeşlerine iletmesini istediği bir mektup vardı. Bu mektup saklanmamışsa da, her hâlükârda para istemek için yazıldığı tahmin edilebilir. Roman, mektubu usulünce patronlarına iletti, onlar da doğru adrese gönderdiler. Olay Üçüncü Bölümün kâtibini hayli eğlendirmişti ki, Roman'ın raporuna için için gülerek ufak bir not düştü:

> Yaşlı devrimci Üçüncü Bölümün ona karşı muhabbetinin kardeşlerine yazdığı mektupların pullarını yapıştırmaya kadar vardığını hayal dahi etmez.

Marsilya'da birkaç gün dinlenince Bakunin'in ısrarlı iyimserliği yeniden canlandı. 28 Eylül fiyaskosunun Cluseret'nin "kalleşliğinden" ve Richard'ın "ödlekliğinden" kaynaklandığına karar verdi. Lyon'da devrimi ateşlemek için sadece yeni ve daha kararlı bir girişim gerekiyordu. Bakunin'in ardından ya da onunla beraber Marsilya'ya gelen Polonyalı Lankiewicz Lyon'a dönüp ortalığı kolaçan etmeye gönüllü oldu. Lankiewicz heyecanlı ama deneyimsiz bir gençti. Bakunin'in temsilcisinin başına gelebilecek tehlikelerden bihaberdi. Yanında Bakunin'in Blanc ve Palix'e yazdığı bir mektup taşıyordu. Mektupta sadece Bakunin'in en yakın arkadaşlarının adının geçtiği meşhur şifreler değil, aynı zamanda "suikast, yağma ve kundaklama gibi uygunsuz ifadeler" yer alıyordu. Lankiewicz yetkililer tarafından yakalandı ve bu önemli belgeler üzerinde bulundu. Blanc hemen tutuklandı, Palix hasta olduğu için kurtuldu. Bakunin'in öteki arkadaşları her an tehlikedeydi. 28 Eylül olaylarıyla zaten parçalanan Enternasyonal ve İttifak şubeleri ortadan kalktı.[12]

Bu son darbeydi. Bakunin'in Marsilya'da kalması artık tehlikeli görünüyordu. Yerel otoriteler hallerinden memnundular. Fakat Gambetta'nın abluka altındaki başkentten kaçışıyla güçlenen Tous'daki merkezi hükümet, sosyalistleri şiddet yoluyla

12 Guillaume, *Internationale*, ii. 98-9, 108-10, 114; Kantor, *V Pogone*, s. 78-9; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 313; Richard, *Revue de Paris* (1 Eylül 1896), s. 159.

alt etmeye hazırlanıyordu. Bakunin eski düşmanı Mieroslawski'nin artık Gambetta'nın maiyetinde bulunduğunu duyunca kendisine karşı yeni bir saldırı başlatıldığı fikrine kapıldı. Fransız burjuva basınında kendisinden Prusya ajanı diye söz edildiğini öğrenince dehşete düştü. İspanyol taraftarlarını görmeye Barcelona'ya gitmeyi düşündü. Fakat ihtiyat ya da parasızlık ağır bastı. Marsilya'daki arkadaşları eve dönmesi için 100 frank toplayabildiler. Marsilya ve Cenova arasında işleyen düzenli gemi seferleri vardı. Onu taşıyacak sempatizan bir kaptan ve gemiye kaçak bindirecek tanıdık bir liman memuru bulundu. Aşırı tedbir gereği gür saçlarını ve sakalını kesti, gözüne gözlük takıp sahte bir İsviçre pasaportu edindi. 24 Ekim 1870'te tebdili kıyafet bindiği gemiyle Fransa kıyılarından bu son ayrılışıydı.[13]

Ay sonu gelmeden yeniden Lokarno'daydı. Derin bir keder içindeydi.

> [Marsilya'dan ayrılmadan önceki gün yazdıklarından] Kendimi ne kadar aksine ikna etmeye çalışsam da Fransa'nın kaybedildiğine, burjuvaların yetersizliği, korkaklığı ve açgözlülüğü yüzünden Prusyalılara teslim edildiğine inanıyorum. Militarizm ve bürokrasi, aristokrat kibir ve Prusyalıların Protestan Cizvitliği, tüm Rus ülkeleri imparatoru benim sevgili efendimin ve hükümdarımın kamçısıyla dostane bir ittifak içinde, kim bilir daha kaç yıl Avrupa Kıtası üzerinde hüküm sürecektir. Yaklaşan kurtuluş günü düşlerimize elveda.

Fransa'nın talihsizliğini Prusya ve Rusya emperyalizmi arasındaki şaibeli ittifaka atfeden bir broşür (ertesi nisan ayında *Kamçılı Alman İmparatorluğu ve Sosyal Devrim* başlığıyla yayımlandı) yazmaya girişti. Anti Cermen önyargılarını iyice ortaya döküyor, sert bir ithamla "Alman burjuvazisinin sürekli ve kronik alçaklığından" bahsediyordu. Fakat, hayatında ilk defa özgüvenini kaybetmişti, korkunç bir üstünlüğe karşı ka-

13 Guillaume, *Internationale*, ii.111-15; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 281; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 313; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxvi. 78.

zanma imkânı bulunmayan bir savaşı sürdürdüğünü hissediyordu. Düşman ve gerici bir dünyada neredeyse yapayalnızdı. Ogarev öldüğü takdirde, "tükenmiş bir neslin son Mohikan'ı" olacaktı. Maddi durumunun ümitsizliği de şüphesiz bunalımını derinleştiriyordu. Aralık 1870'te bir kez daha, arkadaşlarına çaresiz istek mektupları yazan nahoş kişiydi.[14]

Ocak 1871'de Bakunin en sadık dostlarından –emekli Rus albayı Postnikov– biriyle daha vedalaştı. Neçayev'i bulmayı başaramayan Roman, Petersburg'daki patronları tarafından geri çağrılmıştı. Bakunin Lokarno'dan Bern'e gelip yarı yolda onunla buluştu. Temmuzdan beri görüşmüyorlardı. Bakunin'deki değişimi gören Postnikov çok şaşırdı. Lyon'daki bozgun ve eziyetli kaçışın ardından yaşlı adamın sağlığı tükenmişti. Zor nefes alıyor, bacaklarındaki şişlikten ve ağrıdan şikâyet ediyor, çok az yiyip içebiliyordu. Ancak ruhu bir şekilde iyileşmişti ki, gözünü Fransa'dan çevirip Avusturya İmparatorluğunun dağılmasından –otuz yıllık düşü– ve Rusya içinde propagandayı mümkün kılacak bir genel Avrupa savaşı patlak vermesinden söz ediyordu. Ona göre, savaş yakındı. Postnikov'dan Rusya'ya varınca bu misyoner girişim için en uygun yerler gibi gördüğü Volga hattında ve Urallarda propagandanın yolunu yöntemini aramasını istedi. Postnikov'a Premukhino'daki kardeşlerini ziyaret etmesini önerdi ve nihayet son bir 60 frank borç istedi. İki adam kucaklaşıp ayrılırken, bir daha görüşmeyeceklerini Postnikov gayet iyi biliyor, Bakunin de belki tahmin ediyordu. Bakunin çocuk gibi gözyaşlarına boğuldu. Ne o ne de Ogarev Üçüncü Bölüm ajanının fark etmeden keyfini sürdükleri kimliğini ya da işini asla öğrenemediler.[15]

60 frank Bakunin'in ancak en acil ihtiyaçlarını karşılamaya yeterdi. 1871 yılının o ocak ayında gelişigüzel başka bazı bilgilerin yanı sıra gelir ve giderlerinin kaba hesabını yaptığı bir ajanda tutmaya başlamıştı. Ocak ayında yazdıkları Bakunin'in o sıradaki geçim şartlarını yeterince ifade ediyor:

14 Guillaume, *Internationale*, ii. 112; Bakunin, *Euvres*, ii. 287-455; Kantor, *V Pogone*, s. 83-4.

15 Kantor, *V Pogone*, s. 86-7.

2 Ocak. Cüzdan boş. Antonia'ya 5 fr. verildi. 3. Para yok. Marie'den [Marie Orazio Lokarno'lu bir arkadaşıydı] 45 fr. borç alındı. 5. Antonia'ya 20 fr. verildi. 9. Antonia'ya 3 fr. verildi. 11. Para yok. 13. Para yok. 14 Marie'den 40 fr. alındı. 16. Gambuzzi'den 200 fr. geldi. 18. 60 fr. kasaba, 17 fr.... [okunamıyor] ödendi. 19. 30 fr. fırına ödendi. 67 fr. kaldı. 21. 53, 70 fr. kaldı. 24. Cepte 20 fr. var. 25. Çay yok. 28. Madam Franzoni'ye mektup; yarın cevap gelebilir. Cevap ne? Hiçbir şey? 200? 300? 400? 29. Madam Franzoni'den 300 fr. geldi. 28'inde Paris kuşatıldı. Bourbaki İsviçre'ye girdi. Nina'ya [temizlikçi] 25 fr. ödendi (1 Şubat bilançosu 20 fr.), 40 fr. Marie'ye (4 Şubat bilançosu 208 fr.), 55 fr. Bettoli'ye (25'inde bilanço 25 fr.) odun için 41,50 fr. elde kalan 88 fr.

Bu iç karartıcı parasızlık listesine aynı dönemde Antonia Bakunin'in yazdığı bir mektup da eklenebilir:

> Mihail karamsarlık içinde. "Ne yapabilirim?" diyor, "ekmeğimi kazanmaya başlayamayacak kadar yaşlıyım. Fazla ömrüm kalmadı." Ekonomik sorunlar onu öylesine bunaltıyor ki tüm enerjisini ve moral gücünü kaybediyor; bunca zaman hayatını özgürlük ve insanlık davasına feda etmiş, kendini hiç düşünmemiş. Erkek kardeşleri hep alçakça kayıtsız ve pasif kaldılar. Mihail onları topraklardan payına düşeni vermeye zorlayabileceğini umuyor.

Şubatta durum daha iyi değildi. Mart ortasında Bakunin ajandasına özene bezene "cebimde 99 kuruşum var," yazmıştı. Ev sahibinden 110 frank borç alıp, İtalya'da seyahat eden Luguinin'le buluşmaya Floransa'ya gitti. Ziyaret iki hafta sürdü, Bakunin Lokarno'ya "Luguinin'den son derece memnun" döndü. Nisanda, herhalde Mihail'den çok Antonia ve çocuklar için Gambuzzi 1.000 frank daha "ödünç" verdi. Aynı tarihlerde Antonia'nın ailesi ayda 50 ruble göndermeye başladı. Bu beklenmedik yardımlar 1871 yazını Bakunin'in hayatının son dönemine kıyasla bir bolluk cennetine çevirmişti.[16]

16 Guillaume, *Internationale*, ii. 132-3; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 318.

ALTINCI BÖLÜM

İttifak Kuvvetleri

Neçayev ve Fransa-Prusya Savaşının dramatik olayları, Bakunin'in dikkatini hayatının bu dönemindeki asıl meseleden –Marx'la arasındaki Enternasyonal'e hâkimiyet mücadelesinden– uzaklaştırmıştı. Savaş 1869 sonbaharındaki Basel Kongresinde ilan edilmişti. O zamandan bu zamana, arada pek çok kesintiyle ve hemen her eyleminde görülen tipik sistem eksikliğiyle Bakunin, Marx'ın Enternasyonal'deki hâkim konumunu baltalamaya çalışmıştı. O zamandan beri Marx da, daha sistemli ama daha az kesintiyle (çünkü onun da başka meşguliyetleri vardı) 1872 Lahey kongresinde rakibinin yıkımını sağlayana kadar komplolarla ve karşı komplolarla uğraştı. 1870 sonbaharında Fransa'dan yaptığı son bahtsız yolculuktan sonra on sekiz ay boyunca Bakunin kısa bir İtalya ziyareti dışında hep Lokarno'da kalmıştı. Bu sürede Enternasyonal içindeki (kaldığı kadarıyla) anti Marksist grubu örgütledi. Marx'ın otoriter komünizmine muhalif (sistemli olabildiği kadarıyla) anarşist doktrinleri geliştirdi.

Marx ile Bakunin arasındaki, Enternasyonal Genel Konseyi ile İttifak arasındaki uçurum giderek İngiltere ve Almanya ile Latin ülkeleri arasındaki gibi bir kırılmaya döndü. Bakunin'in birinci grupta hiç yandaşı yoktu, Marx'ın da ikinci grup üze-

rinde etkisi ya çok azdı ya da hiç yoktu. İsviçre ise iki kamp arasında bölünmüştü. İlk kırılma İsviçre'de gerçekleşti ki Fransa-Prusya Savaşı öncesinde bu kırılma zaten vardı. Bu yüzden Fransa, İtalya ve İspanya'daki Bakuninci güçler değerlendirilmeden önce İsviçre'deki olaylar hakkında bir açıklama gereklidir.

İsviçre'de Enternasyonal üyeleri içinde sorumlu başkişi Bakunin'in eski düşmanı Nikola Utin'den başkası değildi. Utin 1869 sonbaharında Bakunin'in ayrıldığı zamanlarda Cenevre'ye yerleşmişti. Bakunin'in Lokarno'ya çekilmesiyle Cenevre'deki işçi hareketinin neşesi kaçmıştı. Ayrılırken İttifak'ın liderliğini, ilgisizden hallice denilebilecek Perron'a ve Perron'un atölyesinde işe giren genç Fransız mülteci Robin'e devretmişti. Her ikisi de tabiatları ve gelenekleri itibarıyla hareketin sol kanadından çok sağ kanada yakındılar. Kısa zamanda İttifak'ın işlerini Ogarev'in metresinin oğlu Henry Sutherland'a teslim ettiler. Bakunin'in kızgınlıkla dile getirdiği kadarıyla Sutherland "düşünmekten ve yazmaktan neredeyse aciz bir gençti." İttifak'ın üye sayısı yok denecek kadar azalmıştı. Enternasyonal'in diğer yerel şubeleri, Cenevre'nin uzayıp giden iç siyaset çekişmelerine kapılmışlardı. *Egalite*'in sütunları bu konularla dolup taşıyordu. Bakunin'in baskın kişiliğinin yeri boş kalmıştı. Her zamanki güveniyle Utin bu boşluğu doldurmaya aday oldu. 1869'un son aylarında, Olga Levashov'un maddi manevi desteğiyle Utin vazgeçilmez bir konuma yükseldi. Söz Bakunin'in kusurlarına gelince – entrikaları, diktatörce yöntemleri, para konusunda ilkesizliği– ağzı iyi laf yapıyordu. Bu konunun meraklısı da çoktu. Ocak 1870'te, hem becerisi hem şansıyla Utin *Egalite*'in yetkili editörü oldu (iki yardımcısı da etkisizdi). Martta İttifak'ın (üye değildi) bir toplantısına katıldı ve Becker'in desteğiyle tüzükte yapılmasını önerdiği bazı değişiklikler kabul edildi. Yine Mart ayında Cenevre'de Enternasyonal'in ilk Rus şubesini kurdu ve durumu Londra'daki "Saygıdeğer Dr. Marx'a" yazarak onu Genel Konsey içinde "Rusya sekreterliği" rolünü üstlenmeye davet etti. Marx'ın gözüne girmek için Utin yeni şubenin pan-slavizme karşı savaşmak ve

"Bakunin'in maskesini alenen düşürmek" gibi hizmetlerde bulunacağını belirtti.[1]

Basel Kongresinden beri Marx Bakunin'den habersizdi. *Egalite*'te kış boyunca Genel Konsey hakkında çıkan bazı eleştirileri, bir hayli yanılarak ona atfetmişti. Bundan dört ay sonra, yani ancak Ocak 1870'te Bakunin'in Lokarno'ya çekildiğini öğrendi. Rakibinin aleyhine bir şeyler duymaya her zaman hevesliydi. Utin'in mektubunda öngörülen yeni gelişmeler makbul ve umut vericiydi. "Rusya sekreterliği" davetini memnuniyetle kabul etti. Marx'ın Rus'lara güveni yoktu. Utin'e yazdığı cevapta, "Bakunin hakkında tek kelime dahi etmemeyi daha uygun bulduğunu" söyledi. Ancak bu fikri kendi hükümlerini dile getirmesine engel olmadı. Birkaç gün sonra Enternasyonal'in Almanya şubelerine (kuşkusuz, Ruslardan nefret ederlerdi), her sözünde doğruluk payı taşımayan ve Bakunin'in son faaliyetlerini acımasızca tahlil ettiği bir "gizli beyanat" gönderdi. Son paragrafta Marx, Utin'in Rusya şubesini kurduğunu kaydediyor ve açık bir hoşnutlukla sözlerini bağlıyordu. "Böylece bu en tehlikeli bölücünün Enternasyonal sınırları içindeki oyunlarına, öyle ya da böyle pek yakında son verilecektir."[2]

Utin, Marx'ın güvenini sarsmamak için zamanı iyi değerlendirdi. Nisan 1870'te, Romande Federasyonu, İsviçre'nin Fransızca konuşulan bölgelerindeki Enternasyonal şubeleri birliği yıllık kongresini Jura'nın küçük bir kasabası olan La Chaux-de-Fonds'da geçirdi. Programdaki en çekişmeli konu İttifak'ın Cenevre şubesinin Federasyona kabul edilmesiydi. Diğer Cenevre şubelerinin desteğini alan Utin başvurunun kapalı oturumla değerlendirilmesini önerdi. Mesele belli ki kişiseldi. Kendisine bir platform ve dinleyici kitlesi bulan Utin, yokluğunda Bakunin'e şiddetle saldırdı. Suçlamalar genelde Bakunin'in evvelki yaz Neçayev'le birlikte yayımladığı Rusça bildiriler hakkındaydı. Bunlar hakkında Utin, Enternasyonal'in

1 Guillaume, *Internationale*, i. 225-9, 279, 287-8; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 245-6; Bakunin, *Euvres*, vi. 245-9, 275.

2 Guillaume, *Internationale*, i. 292-8; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 241, 275, 310; xxvi. 37.

Rus olmayan üyelerinden saklanan bilgilere sahipti. Bundan sonuna kadar faydalanmaya kararlıydı. Dinleyicilere, Bakunin'in bu broşürlerde "sözde devrimci faaliyetleri içinde ne doğru inanç ne yasa ne adalet ne de ahlâk tanımadığını ilan ettiğini ve ona göre, tıpkı Cizvitler gibi düşmana karşı her yolun mubah olduğunu" anlattı. Bir başka konuşmacı İttifak'ın ateizmi ve aile kurumunun kaldırılmasını savunduğunu açıkladı. Cenevre'deki tüm kurumları kaplayan Kalvinist atmosferde şüphesiz bunlar ağır suçlamalardı.

Gerçek bir tartışma olmadı. Patronunu savunmak için ayağa kalkan Guillaume, Neçayev bildirileri hakkında bilgisizdi ve ancak bunların konuyla ilgisizliklerini mazeret gösterebilirdi. Tartışma eksik kalınca duygular hararetlendi. İttifak'ın Federasyona girmesi yirmi bire karşı on sekiz oyla kabul edilince, azınlığı oluşturan Cenevreliler kararı kabul etmeyi reddedip Kongreden ayrıldılar. Ama, çoğunluğun öngöremediği bir talihsizlik yaşandı. Kongrenin toplandığı salonun sahibi azınlık taraftaydı. Bu nedenle görüşmeleri sürdürmek için yeni bir toplantı yeri bulmak zorunda kalan çoğunluktakiler oldu. Cenevreliler aynı salonda kalarak rakiplerini ayrılıkçı, kendilerini meşru kongre olarak göstermeyi başardılar. Her iki kongre de Romande Federasyonu adına önergeler geçirmeye başladı ve her ikisi de taleplerini onaylatmak üzere Genel Konseye başvurdu. Tutanaklar gülünçleşmişti. Fakat La Chaux-de-Fonds Kongresi bir dönüm noktasıydı. Bakunin'in gayet iyi bildiği gibi, "bir sonraki Enternasyonal Genel Kongresinde girişmek zorunda kalacakları savaşın habercisiydi." Bu sırada, diklenerek Marx'a Neçayev'in *Bell*'inin ilk beş sayısını gönderdi.[3]

Utin üstünlüğünü sürdürmekten geri kalmadı. 16 Nisan 1870'te, La Chaux-de-Fonds Kongresinin bitiminden on gün sonra, aynı zamanda İttifak üyesi olan, Enternasyonal'in Cenevre merkez şubesi üyelerinin, yani Bakunin, Zhukovski, Perron ve Henry Sutherland'in üyelikten atılmasını önerdi. Kafasından Neçayev'i atamayan Bakunin gelişmelerle sıkılarak

3 Guillaume, *Internationale*, ii. 3-11; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 264; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 332.

ilgileniyordu. Merkezi şube komitesinin önüne çıkması için yapılan ilk çağrıya yanıt vermedi. İkinci çağrı üzerine aleyhindeki suçlamaların ve onu suçlayanların yazılı olarak tarafına bildirilmesini talep etti. Fakat artık çok geçti. Utin düğmeye basmıştı bir kere. Ağustos başında dört dikkafalının *gıyabında* resmen ihraç kararı alındı.[4]

Bu sırada Romande Federasyonundaki parçalanma ve Genel Konseye yapılan başvuru Marx'ı da kartlarını açmaya mecbur bıraktı. Durum utanç vericiydi, çünkü Engels'in de istemeyerek kabul ettiği gibi, Bakuninciler "biçimsel olarak" haklıydılar. Ancak, Genel Konseyin sadece teknik anlamda, sadık Utin'e ve aynı derecede sadık Cenevrelilere karşı (aslına bakılırsa, kesinlikle burjuva olmalarına rağmen) hain Bakuninicileri desteklemesi düşünülemezdi. Marx için de aynı durum geçerliydi. 28 Haziran 1870'te yaklaşık iki ay gecikmenin ardından, Genel Konsey, Bakunincilerin La Chaux-de-Fonds Kongresinde "sadece sözde" çoğunluk sağladığına, Cenevre'de kurulan Romande Federasyonu komitesinin fonksiyonlarını doğru düzgün yerine getirdiği için Genel Konseyin "ismini elinden alma hakkı bulunmadığına ve La Chaux-de-Fonds'daki çoğunluğun kurduğu örgütlenmenin başka bir isim almasına karar verdi. Bütününde çoğunluk ciddiye alınmıyordu. Aforoz edilmiyorlardı. Tartışmalı "Romande Federasyonu" adını azınlıktaki yurttaşlarına bırakmak koşuluyla Enternasyonal üyeliğini ve yerel örgütlenmeyi sürdürmelerine izin veriliyordu. Mesele böyle kapanamazdı. Her iki taraf da daha büyük ölçekte bir savaş verilmesi ve daha kesin bir sonuç elde edilmesi gerektiğini biliyordu. Genel Konseyin kararından iki hafta sonra Fransa-Prusya Savaşının patlak vermesiyle mecburi bir ateşkes ilan edildi. Fakat o tarihten sonra İsviçre'deki Enternasyonal keskin ve iyileşmez bir şekilde bölündü. Jura şubeleri Bakunin'in ve İttifak ilkelerinin ateşli taraftarı oldu. Utin'in önderliğinde Cenevre şubeleri Marx'ı ve Genel Konsey'i takip etti.[5]

4 Guillaume, *Internationale*, ii. 19, 75-6.

5 Guillaume, *Internationale*, ii. 55-6; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 323.

* * *

Fransa'da Enternasyonal'in en başından beri özellikle de Paris'te hatırı sayılır miktarda taraftarı vardı. Fransız grup kendisini Proudhon'un takipçisi ilan etmişti. Siyasi ajitasyondan sakınıyor (III. Napolyon Fransa'sında akıllıca bir önlem) ve genelde Marx'ın siyasetine de doktrinlerine de karşı çıkıyorlardı. Paris'e 1864'ten beri uğramayan Bakunin'in ise bu grupla hiçbir bağı yoktu. 1868 sonbaharında İttifak'a kaydettiği Fransızlar Bern Kongresinde onunla beraber azınlık bildirisini imzalayan kişilerdi – Elisée Reclus (sonra erkek kardeşi Elie de ona katılacaktı), Aristide Rey ve Albert Richard. Bunların içinden, devrimciden çok burjuva radikal sayılabilecek Rey ve Reclus kardeşler Uluslararası Kardeşlik Örgütünün dağılışından birkaç ay sonra Bakunin'le dostluğu kesmişlerdi. Albert Richard iki yılı aşkın bir zaman sadık taraftarıydı ve bir süreliğine Lyons, Fransa'daki Bakuninci hareketin merkezi oldu.

1869 yılı boyunca Richard, Cenevre'de Bakunin'i sıklıkla ziyaret etti. Hatta Neçayev'le bile tanıştırıldı – kayırıldığının göstergesi. Yazışmalar için Bakunin'in meşhur şifrelerinden biri de ona verilmişti. Bu şifre sonradan polisin eline geçti ve Fransa'daki Enternasyonal'in kovuşturmasını mazur göstermekte kullanılan delillerden biri oldu. Mart 1870'te Enternasyonal'in Fransa şubeleri Lyons'da bir kongre düzenledi. Bakunin kongreye şahsen katılamadı. Fakat, kongreye burjuva siyasetinden uzak durulmasını ve "tüm devrimcilerin kolektif diktatörlüğünü" savunduğu bir konuşma yazısı gönderdi. 1870 yazında Bakunin yaklaşan Fransız devriminin iyimserliğiyle doluydu. İttifak'ın geleceği Fransa'dan başka hiçbir yerde bu denli parlak görünmüyordu.[6]

Savaş felaketi ve Bakunin'in Lyons'daki müdahalesinin başarısızlığı, bu umut ve güveni hızla ümitsizliğe çevirdi. Mart 1871'de çıkan Paris Komünü ayaklanması kasvet bulutlarını pek fazla dağıtamadı. Bakunin'in Basel Kongresinde tanıştığı

6 Guillaume, *Internationale*, i. 244-5; Richard, *Revue de Paris* (Eylül 1896), s. 139-43.

ve o zamandan beri yazıştığı Fransız bir işçi, Varlin Komün üyesiydi. Malon, bir ilçenin belediye başkanıydı. Elie Reclus Ulusal Kütüphanede yönetici olmuştu. Fakat Bakunin hiçbir zaman Komünün İttifak'ın doktrinlerinden ya da örgütlenmesinden fayda sağladığını iddia etmemiş, alışılmadık bir kötümserlikle daha en baştan başarısız olacağını öngörmüştü. Fransa'da Komün, İttifak'ın doğrudan etkisini sona erdirdi. Eski İmparatoru sürgünde bulunduğu Chislehurst'de ziyaret edip ondan destek alan ve İmparatoru geri getirmek için işçi sınıfına seslenen bir broşür yayımlayan Richard ve Blanc'ın bu hareketiyle İttifak'ın adına leke sürülmüştü. Yine de Bakunin'in fikirleri Fransa'da Marx'ınkilerden daha uygun bir zemin bulup daha derin kökler salmıştı. Komün'de yer alan sığınmacıların hemen her biri anti Marksistti. Bakunin Londra'daki komün üyeleri sayesinde İngiltere'de ilk defa destek görmüştü. Cenevre'de, pek çok diğer sığınmacıyla Enternasyonal'in Cenevre merkez şubesine katılan Malon, Utin'le şiddetli bir tartışmaya girmiş, böylece Bakunin'in dostluğunu kazanmıştı. Lahey Kongresinde Marx'tan yana oy kullanan Fransız delegeler polis kovuşturması korkusuyla isimlerini açıklayamamışlardı ve vekillik ehliyetleri şüpheliydi.[7]

İtalya'daki Bakuncilerin başarıları daha çarpıcıydı. İttifak'ın Napoli şubesini 1868 sonbaharında Gambuzzi kurmuştu. Bakunin delege olarak Basel'e gönderilmişti. Bakunin destekçileri içinde en faal oluşumlardan biri buydu. Gambuzzi ve Fanelli dahil pek çok İtalyan İttifak'ın Cenevre şubesine de kayıtlıydı. Bakunin'in Lokarno'ya taşınması bir kez daha İtalya ile doğrudan temasa geçmesini sağladı. 1870 baharında Gambuzzi'yi görmek üzere Milano'ya gitti (öncelikli neden şüphesiz maddi durumları konuşmaktı) ve bir grup İtalyan radikali orada Enternasyonal'in bir şubesini kurmaya ikna etti. Fransa-Prusya Savaşının patlak vermesiyle İtalya'da devrim umutları çabucak sönüp gitti. Fakat, Mart 1871'de Laguinin'le görüşmek üzere Floransa'ya gittiğinde, İtalyan arkadaşlarının dü-

7 Guillaume, *Internationale*, ii. 248, 256-7; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 318, 323; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxvi. 166-7.

zenlediği bir konferansa katıldı ve yine meşhur "programlarından" birini daha kaleme aldı. O sırada kendilerini Enternasyonal'in İtalya şubesi ilan etmiş iki ya da üç grup vardı ama bunların Genel Konseye resmen kayıtlı olup olmadıkları ya da konseyi tanıyıp tanımadıkları belirsizdir.[8]

Bakunin'in Floransa ziyaretinden hemen önce Paris Komününün başkaldırması İtalya'daki konumu üzerinde önemli bir etki yarattı. 1867 öncesinde burada yaşadığı sürede Mazzini'nin en önemli ideallerini –din ve milliyetçilik– reddettiği için onunla yolları ayrılmıştı. Yine de, o güne dek iki adam da birbirilerine saldırmaktan kaçınmıştı. Hatta bir seferinde Mazzini Bakunin'i Lokarno'da ziyaret etmişti. Komün yüzünden aralarındaki mesele su yüzüne çıkmıştı. İtalyan birliğinin başarısını gören Mazzini son yıllarında giderek devrimcilikten uzaklaşmış ve *Roma del Popolo* adlı gazetesinde Komünü milliyetçilik ve din karşıtı bir hareket gibi göstermeye gayret etmişti. Temmuz 1871'de Enternasyonal'e yönelik saldırılarını İtalyan işçisini Komün ile içlidışlı olan bu ateist ve ahlâk dışı kuruma karşı uyarmaya kadar vardırdı.

Bakunin için bu kadarı da fazlaydı. Derhal Komün ve Enternasyonal'i desteklemeye girişti. Milano'da çıkan bir gazetede *Bir Enternasyonalistin Giuseppe Mazzini'ye Cevabı*'nı yayımladı. Bakunin Enternasyonal'in materyalist ve ateist oluşunu selamlıyordu.

> Geçen gün materyalistler ve ateistler neredeydi? [diye sorar] Paris Komününde. Peki ya idealistler, Tanrı'ya inananlar? Versay Ulusal Meclisinde. Parisliler ne istiyordu? Emeğin kurtuluşunu ve böylece insanlığın kurtuluşunu. Muzaffer Versay Meclisi şimdi ne istiyor? Maddi ve manevi iktidarın çifte boyunduruğunda insanlığın nihai düşüşünü...
>
> Kahraman Paris halkı tarihte bilinen en insani, en adil, en yüce davayı–*dünyanın bütün işçilerinin kurtuluşunu*– savunurken, aralarında kadınlarla çocukların da yer aldığı

8 Guillaume, *Internationale*, ii. 59; Nettlau, *Grünbergs Archiv*, ii. 302-3.

on binlerce kişinin her zamankinden daha asilce katledildiği sırada, kirli gericiliğin her biçiminin iğrenç koalisyonu her başıbozuk alçağın tek başına uydurabileceği iftiraları onların üzerine attığı sırada, işte o sırada büyük Mazzini, temiz demokrat Mazzini, proletarya davasına sırtını dönerek ve sadece ruhbanlık vazifesini hatırlayarak onlara karşı hakaretler yağdırıyor.

Kavgaya girişen Bakunin ilerledikçe gücünü topladı. Makale bitince, her zamanki huyunun aksine bitirdiği konu hakkında uzun bir kitapçık da yazdı. Bu çalışma yılsonunda Guillaume tarafından *Mazzini'nin Siyasal Teolojisi ve Enternasyonal* başlığıyla basıldı. Bu sırada, Mazzini'ye düşman pek çok İtalyan sosyalist bu yeni ve cesur savunucuyu selamlamak ve saldırı için başka planlar yapmak üzere Lokarno'ya gitmişti. Kasım 1871'de Mazzini'cilerin düzenlediği bir işçi kongresi Roma'da toplandı. Bakunin delegeler için basılıp dağıtılan *İtalyan Dostlarıma İlan*'ı yazdı. Mazzini'nin ilkelerini onaylayan bir önerge oylamaya sunulduğunda üç delege bu ilkeleri "işçi sınıfının çıkarlarına ve insanlık davasına aykırı" bulduklarını açıklayarak kongreden çekildiler. Bu üç kişiden biri Cafiero adında ağırbaşlı ve hali vakti yerinde bir gençti. Yakın zamanda Londra'da bulunmuş, Marx ve Engels onu dava için gelecek vadeden bir yeni üye olarak kabul etmişlerdi. Fakat şimdi Bakunin'in etkileyici konuşmasından (hiç yüz yüze gelmedikleri halde) etkilenerek onun tarafına geçmiş ve ateşli bir müridi olmuştu.[9]

Böylece İtalyan işçi hareketinin kontrolü uğruna Mazzini ve Bakunin arasında savaş ilan edilmiş ve bundan sonra Lokarno ile İtalyan sol kanat sosyalistleri arasında sürekli bir mektup akışı başlamıştı. Mazzini'ciler Herzen'in ölümünden sonra yayımlanan anılarından bir parçayı İtalyanca yayımlayarak sayı kazandılar. Burada 1863 Polonya ayaklanmasında Bakunin'in rolüyle kibarca alay ediliyordu. Fakat Garibaldi'nin Roma

9 Guillaume, *Internationale*, ii. 227, 247; Bakunin, *Euvres*, vi. 109-28, 305-422.

Kongresinden sonraki coşkulu bildirisinde Enternasyonal'i "geleceğin güneşi" ilan etmesine daha fazla yüklenildi. Aralık 1871'de belli başlı şehirlerdeki yerel birlikler [*fasci*] birleşip Bologna'da "İşçi Birliği" [*fascio*]* adında yeni bir örgüt kurdular. İşçi Birliğinin Enternasyonal ile ilişkisi kendi üyeleri için dahi belirsizdi. Ocak 1872'de kırılmanın sorumluluğunu Marx'ın omzuna yıkmak isteyen Bakunin, İtalyan arkadaşlarını Enternasyonal'e üye olmaya, Genel Konseyi tanımaya ve basın organlarında konseyle doğrudan polemiğe girmemeye zorladı. Fakat bahar geldiğinde İşçi Birliğinde hâlâ Genel Konseyin ya da Jura'nın otoritesinin mi kabul edileceği yoksa otonom bir yapının mı benimseneceği tartışılıyordu. Bu örgütlenme sorunları İtalya'da ne anlaşılıyor ne de değerlendirilebiliyordu. Enternasyonal ile İttifak arasında kesin bir ayrım çizilmemiş gibiydi ve ikincisinin gizli programı sadece Bakunin'i Lokarno'ya ziyarete gelen birkaç yakın dost tarafından biliniyordu. İtalyan işçilerin bağlılığı tamamen kişiseldi. Mart 1872'de Mazzini öldüğünde, Bakunin, içlerinden çok azı kendisini bizzat gördüğü halde İtalyan proletaryasının peygamberi oldu. Lahey Kongresinden önceki yaz Bakunin'in etkisi doruğundaydı.[10]

İtalya'da olduğu gibi İspanya'da da Bakuninciler Enternasyonal'in başını çekiyordu, çünkü Bakunin'in tavsiyesiyle 1868 sonbaharında Madrid ve Barselona'da Enternasyonal şubelerini kuran İtalyan Fanelli'ydi. Bakunin'in sonradan Fanelli'nin "Enternasyonal'i İttifak'la karıştırdığını ve Enternasyonal'i İttifak'ın programıyla kurduğunu" söylemesi asılsız görünüyor. Bu şubeler İttifak şubesi olarak kurulsaydı bile, 1869 yazında İttifak kamusal varlığını yitirdiğinde Enternasyonal şubelerine dönüştürülmüş ve bu karakterlerini kaybetmiş olurlardı. Aslında, İspanya'daki biçimsel durum her yerdekinden daha be-

(*) Fascio, çğl. Fasci. İtalya'da 19. yy. da farklı yönelimlerden radikal siyasi grupları (ve bazen muhalefeti) tanımlamak için kullanılan terim. Bazı milliyetçi fascio'lar (fasci) 20. yy. da faşizm denilen harekete dönüştüler – ç.n.

10 Guillaume, *Internationale*, ii. 268-90; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 312, 345, 580.

lirsizdi. Haziran 1870'te bir İspanyol Federasyonu kuracak sayıya ulaşan İspanya şubeleri tümüyle Enternasyonal tarafından kabul edilmiş şubelerdi. Bu arada, Basel Kongresindeki iki İspanyol delege, Sentinon ve Pellicer sadece Bakunin tarafından İttifak'ın Cenevre şubesine kaydedilmekle kalmayıp aynı zamanda gizli İttifak'a da kabul edilmişlerdi. Bakunin'i çok az tanıdıklarından, bu yarı efsanevi örgütü pek çok diğer üyeden daha ciddiye aldılar ve Barselona'ya döndüklerinde, Bakunin'in belirlediği kurallara yakın bir tüzükle Enternasyonal'in seçkin üyelerinden oluşan gizli bir Sosyal Demokrat İttifak kurdular. Barselona grubunun on dört üyesi olduğu biliniyor. Enternasyonal'in diğer İspanyol şubeleri içinde İttifak'ın benzeri gizli grupları mevcuttu. Bakunin 1870 ve 1871 yılları boyunca, Sentinon, Pellicer ve İttifak'ın diğer üyeleriyle sürekli yazıştı. 1872 başlarında Marx karşı önlemler almaya giriştiğinde durum hâlâ böyleydi.[11]

* * *

Önceki bölümlerde "İttifak" terimi Bakunin'in kullandığı çapraşık ve belirsiz haliyle kullanılmıştır. Geçen yıllar boyunca bu adı 1869'da dağılan Sosyal Demokrat İttifak'a, bu dağılmadan ayakta kalan İttifak'ın Cenevre şubesine ve 1964'ten beri başkanlık ettiği gizli örgüt ya da gizli örgütler dizisine atfetmiş görünüyor. Marx'la kırılmanın sonunda dayandığı nokta İttifak'ın varlığı ve vasıflarıydı. Bu yüzden bu kafa karıştırıcı örgütün gerçeklik ölçülerini olabildiğince araştırmak gerekir.

Örgütün adının öyküsü, İttifak'ın dahil olduğu tüm meselelerdeki karmaşanın yalnızca bir yüzüdür. Bakunin, Napoli'de gizli bir Uluslararası Kardeşlik Örgütü kurmuştu. Sonraki yıllarda sadece bu örgütten değil, fakat ayrıca Floransa'da kurduğu İtalyan Kardeşlik Örgütünden de "İttifak" diye bahsediyordu. Oysa bu terimin o sırada kullanıldığına dair belirgin bir kanıt yoktur. 1867'de Bakunin, Kardeşlik Örgütünü elemanların çoğu değiştiği halde kendisiyle birlikte İsviçre'ye nakletmiş ve

11 Guillaume, *Internationale*, ii. 54, 270-71; Bakunin, *Euvres*, vi. 203.

1869 yılında resmen dağılana kadar örgüt burada varlığını sürdürmüştü. Bu arada Bakunin, 1868 sonbaharında Barış ve Özgürlük Cemiyetinden ayrılarak Enternasyonal çatısı altında faaliyet gösterecek "Sosyal Demokrat İttifakı" kurmuştu. Bu İttifak'ı aslında gizli bir grup yapmak arzusundaydı ama yandaşlarının ısrarıyla kamusal ve açık bir yapıyı kabul etmişti. Bu ayrıcalığı başkalarının kararına bıraktıysa da Bakunin yakın dostlarını (hikâyesini yukarıda anlattığımız Perron dahil) fark gözetmeksizin "İttifak" ya da "Kardeşlik" diye bahsettiği gizli bir örgüte üye yapmaya devam etti. Bu süreç eski Uluslararası Kardeşlik Örgütünün 1869 yılı başlarında ortadan kalkmasıyla da sona ermedi. Buradan çıkarılabilecek tek sonuç, Bakunin'in bu zamandan sonra üye kabul ettiği örgütün, arkadaşlarının fikirlerine uyarak terk ettiği ama kendi zihninde halen canlı duran gizli İttifak olduğudur. Açık İttifak, Temmuz 1869'da Genel konseyin talebiyle dağıtılmıştı. Bundan sonra dünyada "Sosyal Demokrat İttifak" olarak bilinen tek yapı bu adı korumayı sürdüren ama can çekişen Cenevre şubesiydi. Fakat Bakunin –sürekli yaptığı gibi– "İttifak" hakkında yazdığı ya da konuştuğu zaman aklından geçen Cenevre şubesi değil, hayallerindeki gizli İttifak'tı. Arkadaşlarını ve hatta bazen yabancıları bu örgüte çağırmaya devam etti, tüzükler ve programlar hazırladı. Londra'da yaşadıklarından ders almayarak topluluk üyeleri arasındaki yazışmalar için kod adları dağıttı. Albert Richard'a gönderilen kod adı bunlardan biriydi. Bakunin'in o anki heveslerine uygun değişiklik gösteren pek çok program taslağı sonraki nesillerin kafasını karıştıracak birer bulmaca gibidir.

Gizli İttifak'ın varlığı sorusu Lahey Kongresini böldü ve kafaları karıştırdı. Bu mesele, siyasi görüşlerinin rengine göre dogmatik yanıtlar bulmayı seven sonradan gelen yorumcuları da bölmüştür. Aslında bu mesele kesin olumlu ya da kesin olumsuz bir karşılık bulunacak türden değildir. Bakunin'in tanıklığı bile çelişkiliydi. Bir keresinde Lokarno'dayken, "köşemde oturuyorum," demişti "ve sessizce ağlarımı örüyorum." Fakat bu ağ öyle inceydi ki kendisi de her zaman göremiyordu. İspanyol yandaşlarının coşkusunu, İtalya'da "sevgili İttifak'ımız her yere

yayılıyor," diyerek körükleyecekti. Oysa Marx ve Genel Konseyle düştüğü ihtilafta, aynı marifetle gizli İttifak'ın "onların hayali dışında asla varolmadığını" belirtecekti. Bu son açıklama kesinlikle yanlıştır. Gizli İttifak Bakunin'in kendisinin ve yazdığı ya da söylediği her şeyi ciddiye alan arkadaşlarının hayalinde mevcuttu. İspanyol arkadaşları da bu kategoriye dahildiler. Bu yüzden İttifak İspanya'da yerel bir örgüt olarak varlığını sürdürdü. Başka yerlerde objektif bir varlık gösterdiği pek söylenemez.

> [Guillaume, Bakunin'in İspanya mektuplarından birini yıllar sonra şöyle yorumlar] Bakunin, Morago'ya Kardeşlik Örgütünden biriymiş gibi yazıyor (ki öyle değil) ve hayal gücünü dizginsiz bırakarak keyifle kurulan bir düş gibi, sigara dumanından yükselen bir düş bulutu gibi, sadece Bakunin'in zihninde mevcut olan bir örgütün resmini çiziyor.[12]

Gerçekçi, hayallere kapılmayan ve çok dürüst bir kişiliğe sahip Guillaume'un tanıklığı gerçekten çok önemlidir. Açık İttifak'ın hâlâ varolduğu günlerde Guillaume Enternasyonal'deki "ileri kişiler"den gizli bir örgüt kurmuştu. 1869'dan 1872'ye kadar Bakunin'in en samimi hayranlarından ve en yakın çalışma arkadaşlarından biriydi. Ayrıca çoğu kereler Bakunin ve başka kişilerce, varolduğu iddia edilen Gizli İttifak'ın liderlerinden biri olarak anılmıştır. Oysa Guillaume da hem Lahey Kongresinde hem de sonraları böyle bir örgütün varlığını kesinlikle reddetmiştir. Kendi açısından haklıdır. Gizli İttifak'ın kurulduğuna dair hiçbir kayıt yoktu. Herhangi bir üye listesi, hiçbir onaylanmış kural ya da program, (Bakunin'in hazırladığı sayısız taslak bütünüyle onun sorumluluğundaydı) herhangi bir görevli, aidat ya da düzenli toplantılar yoktu. Bu özelliklerden yoksun siyasi bir birlik bir kurmacadan ibaret olabilirdi.[13]

Kısacası, gizli İttifak aslında Bakunin'in sonraki yıllarında çok başvurduğu sahte dünyaya aitti. Peki, kendi hayalinde örgüte biçtiği rol neydi? Enternasyonal içinde pusuya yatmış

12 Guillaume, *Internationale*, i. 76-7.

13 Kantor, *V Pogone*, s. 83; *Materiali* ed. Polonsky, iii. 371-2; Bakunin, *Euvres*, vi. 202; Nettlau, *Grünberg Archiv*, iv. 289; Guillaume, *Internationale*, ii. 12-13.

gizli bir İttifak'ın amacı neydi? Bakunin, 1848 deneyiminden çıkardığı sonucu hiç unutmamıştı. Halka yönelik ajitasyon tek başına mevcut düzeni yıkamazdı. Eş zamanlı komplo ile zemin zayıflatılmalıydı. Enternasyonal, işçi sınıfının dayanışmasını teşvik ederek (Bakunin, İspanyol yandaşlarına 1872'de böyle yazar) sosyal devrim davasına büyük bir hizmette bulunmuştu. Ancak, o "bu devrimi örgütleyebilecek ve devrime önderlik edebilecek bir örgüt değildi." İttifak'ın amacı "Enternasyonal'e devrimci bir örgütlenme sağlamaktı." Devrim ordusunu Enternasyonal sağlayacak, İttifak genelkurmaylık yapacaktı. Bir keresinde Postnikov'a söylediği gibi, Bakunin'in kendisi de Enternasyonal'in "bir çeşit genel valisiydi."

Bütününde Enternasyonal ve İttifak içinde atanan bu roller arasındaki çelişki Bakunin'in sıklıkla kınandığı usulsüzlükleri açıklıyor. Enternasyonal içinde tam bir bireysel serbestlik talebindeydi. "Enternasyonal'i güçlü bir merkezi otorite tarafından temsil edilen tek bir resmi fikre tâbi bir tür devasa devlete dönüştürmek" isteyen Marx'ı ve Genel Konseyi despotlukla suçluyordu. "Enternasyonal'in birliğinin, gücünün, anlamının tavanda değil tabanda, bir hükümete dönüşen Genel Konseyde değil, bütün şubelerin özerkleşmesinde ve gönüllü federasyonunda bulunacağını," söylüyordu. Fakat bu ilkeler, "halkın tutku fırtınasında görünmez kılavuzlara benzeyen" üyeleriyle seçkin ve gizli İttifak'ta biraz olsun uygulanmıyordu. Devrim "görünür bir iktidarla değil, İttifak'ın tüm üyelerinin kolektif diktatörlüğüyle" yönetilecekti. Bu amaçla, İttifak üyeleri kişisel özgürlüklerini, gücü "kolektif irade, örgütlenme ve eylem önünde bireyin silinmesine" dayanan Cizvitlerdeki gibi (Bakunin bu kıyaslamaya tekrar tekrar döner) katı bir disipline teslim etmeye gönüllü olmalıydılar. Bakunin Enternasyonal için olası en gevşek ve İttifak için olası en katı disiplini istemekte hiçbir çelişki görmüyordu. Marx'ın ve Genel Konseyin aynı şekilde genel kurmaylık işlevini yerine getireceği ve devrimci güçler üzerinde "kolektif diktatörlük" uygulayabileceği sanki aklına hiç gelmemişti.[14]

14 Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 100-102, 105; Kantor, *V Pogone*, s. 55; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 259, 268.

YEDİNCİ BÖLÜM

Marx Bakunin'e Karşı

Enternasyonal içinde Marksistler ve Bakuninistler arasındaki kavgada Fransa-Prusya Savaşının dayattığı ateşkes altı aydan biraz fazla sürdü. Mart 1871'de Cenevre'de çekişme yeniden alevlendi. Bakunin ve arkadaşlarının Cenevre merkez şubeden ihracını sağlayan Utin, şimdi de İttifak'ın Cenevre şubesinin Genel Konsey tarafından hiçbir zaman onaylanmadığını öne sürerek hepsinin Enternasyonal'den atılmasına çalışıyordu. Sorun Londra'ya danışılırken, Cenevre'de sert tartışmalar yaşandı. İttifak'ı desteklemek istemeyen ama kimliğini inkâr edemeyen Genel Konsey, resmen onay vermeden önce üç ay bekledi. Sağlam delilleri bulunmasa da, Bakunin bu gecikmeye Marx'ın Utin'i kışkırtmasının neden olduğundan şüpheleniyordu. İttifak sorunundan daha fazla kaçılamazdı. Genel Konsey Avrupa'daki durumun halka açık bir Enternasyonal kongresi için henüz yeterince istikrarlı olmadığını düşünerek, eylülde Londra'da düzenlenecek özel bir konferans çağrısında bulundu.[1]

Lokarno'da köşesinde bekleyen Bakunin, kritik anın yaklaştığının farkındaydı.

1 Guillaume, *Internationale*, ii. 157-60, 174-7.

> [Ağustos başında İttifak üyelerine yazdıklarından] Cenevre'deki alçak düşmanlarımızın otoriter Alman komünistlerle birlikte evvelden beri hazırladıkları ürkütücü fırtına sadece İttifak üzerinde değil, tüm Jura Federasyonu üzerinde kopmak üzere. Hedef, İsviçre'deki Enternasyonal'in gerçek ruhunu tek başına temsil eden Federasyonu enternasyonal işçi birliğinden dışlamaktan başka bir şey değil.

Temmuz 1871'de İttifak hakkında uzun bir tarihi taslak yazmaya başlamıştı. Fakat öylesine ağır ölçekteydi ki 141inci sayfada çalışmayı bıraktığında henüz giriş safhasındaydı ve İttifak bahsine gelememişti. Ardından, İttifak'ın geçmişini Basel Kongresine vardıran başka bir *İttifak Raporu* yazmaya girişti ama bu metin de yarım kalıp yayımlanmadı. Bu işlerle meşgulken, Bakunin'in gölgesi çekilince Cenevre İttifak'ının gücünün yetersizliğini ve ha düştü ha düşecek halini gösteren bir olay yaşandı.[2]

Bakunin Lokarno'ya çekileli neredeyse iki yılı geçmişti. Cenevre'ye en son bir yıl önce gitmişti. Etkisiz Zhukovski'nin liderliğinde İttifak birkaç keyifsiz üyeden ibaret kalmıştı. Dövüşe girecek cesaretleri yoktu. Bakunin'in tüm savaşçı ruhunu harekete geçiren yaklaşan Londra Konferansı onları sadece ürkütüyordu. 6 Ağustos 1871'de bu yüreksiz devrimciler sessizce Cenevre'de toplanıp İttifak'ı dağıtarak belayı savuşturmaya karar verdiler. Teklifi dolaylı yollardan öğrenen ve teklife karşı protesto için aynı gün kalemi eline alan Bakunin bu emrivaki karşısında küplere binmişti. Bakunin'in gazabı Genel Konseyin yarattığı korkudan daha baskın çıktı. Birkaç Fransız mültecinin desteğini sağlayan kabahatliler tekrar toplanıp alelacele "Propaganda ve Sosyal-Devrimci Eylem Şubesi" adıyla yeni bir şube kurdular. Bu manevra her tür olası sakıncayı beraberinde getiriyordu. İttifak adının ortadan kalkması Marksistleri yatıştıracak gibi değildi. Ayrıca yeni şube selefinin Genel konseyden aldığı onaydan da yoksundu.[3]

2 Bakunin, *Euvres*, vi. 17-99, 161, 171-280.

3 Guillaume, *Internationale*, ii. 177-86, 218.

Yani, 1871 Eylül ortalarında Londra Konferansı nihayet toplanırken, atılacak zarların iyi ve doğru hazırlandığı belliydi. Cenevre'yi temsil etmek üzere Utin ve Bakunin'in bir başka amansız düşmanı gelmişti. Genel Konsey kararına uymayı reddeden ve Romande Federasyonu adını terk eden Jura şubeleri davet edilmemiş, onlar da konularını yazılı bildirmişlerdi. Marx ve Engels'in yılmaz idaresi altında, konferans üyeleri kendilerini Bakuninistlere karşı gayretli bir kampanyaya verdiler. Devrim davasını ileri götürmesi mümkün görünen her tür siyasi etkinliğe katılma ilkesi yeniden onaylandı. "Kendilerini hizipçi isimlerle adlandıran... ya da *propaganda şubeleri* vs. adı altında ayrılıkçı bünyeler oluşturan, Birliğin ortak amaçlarından farklı özel misyonlar üstlendiklerini söyleyen" şubeler ya da kollar yasaklandı. Genel Konseyin, La Chaux-de-Fonds azınlığının ve onun Cenevre komitesinin meşru Romande Federasyonu olarak tanınması kararı onaylandı. Çoğunluk komitesine Genel Konsey tarafından tanınmak istiyorsa "Jura Federasyonu" adını alması ihtar edildi. Son olarak, Genel Konseye Neçayev'in faaliyetlerinin açıkça reddedilmesi ve konuyla ilgili bir rapor hazırlanması talimatı verildi. Bu son kararın yerine getirilmesi gönüllü ve yetkili Utin'e verilmişti. Niyet açıkça Bakunin'i gözden düşürmekti, çünkü Enternasyonal Neçayev'in şahsına asla en ufak bir ilgi göstermemişti.[4]

Bakuninciler Londra konferansının kendilerine karşı manevralarına yanıt vermekte gecikmediler. Kasım 1871'de Jura kantonundaki Sonvillier'de bir kongre düzenlediler. Bakunin'in katılmadığı kongrenin itici gücü Guillaume'un yanı sıra Jura'dan iki saat imalatçısı Spichiger ve Schwitzguébel'di. Yeni kurulan Cenevre "Propaganda Şubesi" iki delege gönderdi. Zhukovski ve daha sonra Fransız sosyalist hareketinde önemli rol oynayan bir Fransız mülteci, Jules Guesde. Diğer delegelerin tamamı Jura'dan geldi. Üyelerinin Enternasyonal'in sonraki toplantılarından atılmasına bahane bırakmamak için, kongre ilk iş olarak Genel Konseyin kararını resmen onayladı. Bu

4 Guillaume, *Internationale*, ii. 202-14.

denli gücenmeye neden olan Romande Federasyonu adını terk edip Jura Federasyonu adını benimsedi. Fakat Londra Konferansını Enternasyonal'in gereğince düzenlenmiş bir toplantısı saymayı reddetti ve Genel Konseyin otokratik iktidarını saldırganlıkla suçladı. Federal bir komite seçildi. Fakat bu komite, ilan edilen ilkeler uyarınca, yalnızca karşılıklı haberleşme amaçlı merkezi bir büro işlevi görecekti.

Ancak, Enternasyonal tarihinde *Sonvillier Genelgesi* adıyla bilinen belgenin yazılması kongrenin en önemli çalışmasıydı. Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'daki bütün Enternasyonal şubelerine dağıtılan bu genelgede Bakuninciler Enternasyonal'in derhal bütün üyelerinin hazır bulunacağı bir kongre için çağrı yapmasını talep ederek Genel Konseyin otokrasisine karşı saldırıya resmen başladılar.

> Tecrübeyle binlerce kez doğrulanmış yadsınamaz bir gerçek varsa [diyordu *Genelge*] o da otoritenin, onu elinde tutanları yozlaştırıcı etkisidir... Genel Konsey üyelerinin fonksiyonları birkaç. bireyin özel mülkiyetine geçmiştir... Kendilerine göre bir çeşit hükümet haline gelmişlerdir. Haliyle kendi özel fikirleri onlara Birliğin resmi ve tek geçerli doktrini gibi görünürken, başka grupların dile getirdiği farklı fikirler artık onlarınkine eş değerde meşru birer ifade değil, sapkınlık sayılmaktadır.

Genelge'ye göre çözüm, Genel Konseyin elinden diktatörlük gücünü almak ve Jura Federasyonunun federal komitesi gibi "karşılıklı haberleşme ve istatistik toplama amaçlı basit bir büro" haline getirmekti.[5]

Kongre talebinin fazla uzun bekletilemeyeceği açıktı. Eylül 1869'dan beri genel bir Enternasyonal kongresi yapılmamıştı. 1870'te Fransa-Prusya Savaşı toplanmayı imkânsız kılmış, onun yerine 1871'de Londra'daki özel konferans düzenlenmişti. Eylül 1872'de büyük Kongre toplanmalı ve Marksistlerle Bakuninistler arasındaki kavga sona ermeliydi. Bu ara dönem

5 Guillaume, *Internationale*, ii. 232-41.

tarafların kılıçlarını keskinleştirmesiyle geçti. *Sonvillier Genelgesi*nin etkisini yok etmek maksadıyla, Genel Konsey *Enternasyonal'deki Sözde Bölünmeler* [*Les Prétendues Scissions dans L'Internationale*] başlıklı bir broşür yayımladı. Marx'ın kaleminden çıkmış ve Marx'ın mükemmel polemikçi tarzıyla yazılmıştı. Bakunin, "tepemizde sallanan Demokles kılıcı artık kılıç olmaktan çıkıp Marx'ın geleneksel silahına, bir pislik yığınına" dönüştü diyordu. Broşür "Marx'ın Genel Konsey üzerindeki habis hâkimiyetinin" ispatıydı. Bakuninist kanatta, vicdan sahibi Guillaume, ertesi eylülde ancak birinci bölümü tamamlanan uzun bir *Jura Federasyonu Anıları* [*Mémoire de la Fédération Jurassienne*] yazmaya girişti.[6]

Ancak, bu sıkıcı resmi broşürleri yazma yarışından daha önemlisi, her iki tarafın da önlerindeki kongre için gerekli oyu sağlama çabasıydı. *Sonvillier Genelgesi* sadece İtalya ve İspanya'da değil, Belçika'da da sempatiyle karşılanmıştı. Marx Enternasyonal'in Almanya ve Birleşik Devletlerdeki kararsız şubelerine başvurup, delege gönderemeyecek olanların, kendisine güvenilir yandaşlarına dağıtabileceği açık vekâlet göndermelerini istedi. Fakat Marx sadece sayısal üstünlüğe güvenmiyordu. Rakibini sadece azınlıkta bırakmak değil, gözden düşürmek niyetindeydi. Kongrede Bakunin'e karşı yürütülen iddia esasen Marx'ın yoğun çabalarıyla edindiği iki delile dayanıyordu.

Marx öncelikle İspanya'da başarı kaydetti. Uzun zamandır Enternasyonal içinde Bakunin'in kurduğu gizli bir İttifak'ın varlığından şüphelenecek nedenleri vardı. Ve şayet varsa bu örgütün gücünün İspanya'ya dayandığının farkındaydı. Marx'ın kızlarından biri Küba doğumlu bir Fransız'la, yani Paul Lafargue ile evlenmişti. Lafargue çok iyi İspanyolca konuşuyordu ve İspanyol gibi görünebilirdi. 1871 yılı sonunda Marx ortalığı kolaçan etmesi ve Bakuninci kampanyayı engellemesi için onu İspanya'ya gönderdi. Adını İspanyolca'ya uyarlayan Lafargue, Pablo Farga olarak ortaya çıkıp görevini başarıyla yerine getirdi. Madrid'de Marksist bir Enternasyonal şubesi

6 Guillaume, *Internationale*, ii. 294-6.

kurdu. Kendisi de yaklaşan kongre için bu şubeden delege atandı. Sadece İspanyol gizli İttifak'ının tüzüğünü değil, ayrıca Bakunin'in bir İspanyol yandaşına gönderdiği talimat mektuplarından birini ele geçirdi. Bu belgeler Marx'ın şüphelerini doğrulamaya ve Bakunin'e hatasının hesabını ödetmeye yeterliydi. Temmuz 1872'de Lafargue İspanya'dan dönünce, Genel Konsey kongreyi bir sonraki yıl 2 Eylül'de Lahey'de toplanmaya davet etti.[7]

Lafargue'ın ele geçirdiği İspanya belgeleri dışında Marx'ın cephanesinde bir silah daha vardı. Bakunin'in *Kapital*'i Rusça'ya çevirme çabalarına son veren Neçayev'in Lyubavin'e yazdığı tehdit mektubunun öyküsü İsviçre'deki Rus topluluğunda kulaktan kulağa dolaşmış ve Utin, şu ya da bu zamanda bunu Marx'a ayrıntılarıyla anlatmıştı. Karar anı yaklaşırken, Marx bu mektubu bir şekilde ele geçirebilirse, mektubun yazılmasındaki katkısı akla yakın görünen Bakunin'e karşı bunun etkili ve kanıtlayıcı bir silah olacağını düşünüyordu. Marx'ın Rusya'da haberleştiği tek kişi Danielson adında bir iktisat öğrencisiydi. 1872 Ağustos ortalarında Danielson'a Lyubavin'den delil mektubunu ödünç almasını rica etti. Pek işe yarayacak gibi görünmüyordu ama yaradı. Bakunin'in laubali tavrını unutmayan Lyubavin mektubu gönderdi. Marx cebinde suçlama mektubuyla, rakibi artık onun merhametine kaldığı için her zamankinden daha kendinden emin bir galibiyet duygusuyla Lahey'in yolunu tuttu.[8]

Bunlar olurken, Bakuninistler Marksistlerin başvurdukları tüm çarelerden ve yaptıkları manevralardan çok, kendi kamplarında yapılan bir yanlıştan zarar gördüler. 1872 ağustos başlarında Enternasyonal'in İtalya'daki yirmi şubesi İtalyan federasyonu kurmak amacıyla Rimini'de bir kongre düzenlemişti. İtalyanların tamamı anti Marksistti. Bakunin'e sıcak bir karşılama mesajı gönderdiler ve ancak onun onaylayabileceği şekilde Genel Konseyi tiranlıkla suçladılar. Buraya kadar işler yo-

7 Marx-Engels, *Sochineniya*, xxvi. 269, 276; Guillaume, *Internationale*, ii. 272-7, 289.

8 Marx-Engels, *Sochineniya*, xxvi. 284; Guillaume, *Internationale*, iii. 13, 323.

lunda görünüyordu. Fakat Bakunin'in şanssızlığına, bu fevri İtalyanlar kendi söylediklerine fazla kapıldılar. Lahey Kongresinde Genel Konseyi otokratik iktidarından etmek için diğer Bakuncileri desteklemeyi düşüneceklerine, derhal ilişkilerini kesip Lahey'e delege göndermeyi bile reddettiler. İsviçre'de Jura Federasyonuyla işbirliği içinde hemen yeni bir anti Marksist Enternasyonal kurulması için oylama yaptılar. Bu erken karar yüzünden Bakuninciler çok zor durumda kaldılar. Hem yaklaşan Kongrede sağlam bir oy bloğundan mahrum kaldılar, hem de Bakunin'in Enternasyonal'de reform değil yıkım istediği yönündeki bildik suçlamalar fazlasıyla doğrulanmış oldu.[9]

Kongre planlandığı gibi 2 Eylül 1872'de, ironik bir tesadüfle Concordia* Hall adlı binada Lahey'de toplandı. Bakunin yolculuk yapamayacak kadar parasız ya da takatsizdi. Fakat Marx ile Engels oradaydı. Enternasyonal'in bir kongresine ilk ve son defa katılıyorlardı –bu da durumun önemini takdir etmeye yeter. Kongrenin ilk işi delegelerin vekâletnamelerini onaylamaktı. Bir komiteye teslim edilen bu görev o denli güç ve karmaşıktı ki tam üç gün sürdü. Kongrede temsilcilik için koyulan kurallar ister istemez belirsiz ve esnekti. Farklı ülkelerde farklı koşullar vardı. Özellikle Fransa ve Almanya gibi bazı ülkelerde yasalar Enternasyonal'in halka açık ve devamlı şubeler kurmasına engeldi. Lahey'e gelen altmış altı delegeden altmış dördü uygun görülerek kabul edildi. İtalya ve Rusya (Utin, Cenevre'den ayrılmış ve davayı bırakmıştı) hariç her büyük Avrupa ülkesinden delege vardı. Delegelerden dördü Birleşik Devletlerden biri de Avustralya'dan gelmişti. Almanların tamamı ve hatta kararsız Fransızlar dahil kırk delege Marksistti. Böylece Genel Konsey çoğunluğu garantiye alıyordu. Geri kalanlardan sadece Jura'dan iki delege, Guillaume ve Schwitguébel ve dört İspanyol Bakunin taraftarıydı. İngiliz, Belçikalı ve Danimarkalı gruplar dahil azınlıktaki diğerleri Bakunin'in şahsına ya da doktrinlerine büyük bir ilgi duymuyorlardı. Baku-

9 Guillaume, *Internationale*, ii. 311-13.

(*) concord (ing.) anlaşma, antlaşma; uyum, ahenk.

nincilerin tek ortak tarafı Marx'ın otokrasisine karşı tutumlarıydı. Cenevre "Propaganda Şubesini" temsil etmek üzere gelen Zhukovski kabul edilmeyen iki delegeden biriydi.

Marx Kongrede büyük çoğunluğu sağlamışsa da durum çok güvenilir değildi. İtalya ve İspanya'da devrimci hareket Bakuninistlerin elindeydi. İsviçre'de Jura Federasyonu başkaldırıyordu. Utin'in çekilmesiyle Marksistler savaş güçlerini kaybetmişti. Geçen on iki ay boyunca muhalefet Belçika, Hollanda ve en kötüsü Genel Konseyin kendi merkezi İngiltere'ye sıçramıştı. Bu koşullarda Marx'ın üstünlüğü giderek tehlikeye düşüyordu. Siyasi koşullar Genel Konseyin Fransa ya da Almanya'ya nakledilmesine engeldi ve Enternasyonal'in kök saldığı diğer her Avrupa ülkesinde Bakuninist etki hâkimdi. Marx süratle ve herhangi bir uyarıda bulunmaksızın kararını verdi. Kongre yeterince normal geçiyordu. İttifak'ın Enternasyonal'e karşı çevirdiği dolapları araştırmak üzere bir komite atandı. Proletaryanın siyasi etkinliğinin önemi tekrarlandı. Bakuninistlerin Genel Konseyin "haberleşme ve istatistik toplama amaçlı bir genel büroya" dönüştürülmesi telifli reddedildi ve Konseye isyankâr şubelerle ilgilenmek amacıyla hali hazırda sahip olduğundan daha büyük bir disiplin gücü verildi. Nihayet, Kongrenin son ama en önemli günü Marx sürprizini yaptı. Genel Konseyin Londra'dan New York'a taşınması gerektiğini öne sürdü. New York her koşulda Bakunin tehlikesinden uzaktı. Konsey, güçsüz kalsa bile en azından geleneğe uygun olacaktı. Teklif hem Marksistleri hem anti Marksistleri karmaşaya sürükledi. İki taraflı oyların sayısı fazlaydı ve az bir çoğunlukla kabul edildi. Altı Bakuninist oy kullanmadı. Aslında, bu kararla kazanacak ya da kaybedecek bir şeyleri yoktu. Marx, Enternasyonal'i yok etmiş ama onların elinden kurtarmıştı.[10]

Gündemdeki bir diğer konu İttifak'a yöneltilen suçlamaydı. Bir Alman, üç Fransız ve bir Belçikalıdan oluşan komite bu hassas görevi tarafsızca yerine getirebilmek için büyük çaba sarf etti. Komite İspanya'dan gelen belgeleri sunan Engels, ile

10 Guillaume, *Internationale*, ii. 321-43.

Genel Konseyin başka pek çok üyesi yanında, Guillaume, Schwitzguébel, Zhukovski ve dört İspanyol'u da dinledi. Tanıklıklar çelişkili ve karmaşıktı. Elindeki belgelere dayanarak Engels Bakunin'in gizli bir İttifak kurduğunu, bu örgütün ilkelerinin Enternasyonal ile çeliştiğini, sadece bilinen İttifak'ın dağılmasından sonra değil, ta o güne kadar bu gizli İttifak'ın varlığını sürdürdüğünü iddia etti. İspanyollar gizli bir İttifak'ın varlığını kabul ettiler ama artık üye olmadıklarını belirttiler.

Delil değerlendirmeyi bilen ve Bakunin'in psikolojisine Lahey komitesindeki herkesten daha derin bir anlayışla bakan komite üyeleri sorun karşısında afallamış olmalıydılar. Komite Kongreye naiflik ve yetersizlik timsali –Belçikalı üyenin onaylamadığı– bir rapor sundu. İlk iki karar ispatlanamayacak bir hükme dayanıyordu. İlk kararda, tüzüğü Enternasyonal'in kurallarına tamamen karşı gizli bir İttifak'ın varolduğu, ikinci kararda Bakunin'in Enternasyonal'den farklı kuralları olan bir İttifak kurmaya teşebbüs ettiği ve hatta kurmayı başardığı belirtiliyordu. Bu netice eksik ve yetersizdi. Fakat Lafargue'ın sağladığı belgelerle İspanyolların artık gizli bir örgüte üye olmadıkları ifadesi birleşince ancak bu kadarı çıkıyordu. Üçüncü karar daha farklı bir anlam taşıyordu. Komitenin sözünü ettiği konuların tümden dışındaydı, çünkü İttifak'la ilgili suçlamalarla hiç ilgisi yoktu. Fakat hiç değilse kesin ve açıktı. "Bakunin bir başka kişinin varlığını –dolandırıcılığa neden olan- tümüyle ya da kısmen kendine mal etmek için hileli yollara başvurmuştur," daha da ötesi taahhütlerini yerine getirmekten kurtulmak için bizzat ya da aracıları yoluyla tehdide başvurmuştur," deniyordu. Herhangi bir ayrıntı verilmemişti ama besbelli Neçayev'in mektubundan bahsediliyordu. Bu kararlara dayanarak komite Bakunin'in Enternasyonal'den atılmasını salık verdi (oysa eylem önerilmesi değil yalnızca durumun rapor edilmesi mevzu bahisti). Ayrıca "hâlâ İttifak denen topluluğa dahil oldukları" gerekçesiyle – ki bu topluluğun varlığına dair "yeterli delil bulunmadığı" henüz bildirilmişti– Guillaume ve Schwitzguébel'in de Enternasyonal'den çıkarılmaları ve İspanyol delegeler için verilecek kararın ertelenmesi önerildi.

Neyse ki, bu ilginç belgenin karışık düğümlerini çözmek zor değil. Hem Guillaume hem Marx kendi içinde tutarlı ve birbirini onaylayan beyanatlar bıraktılar. Çarşamba akşamı atanan komite Kongreye sunduğu raporu Cumartesi akşamı hazırladı. Cumartesi öğleden sonra bütün sanıklar ve Engels dahil Genel Konseyin pek çok üyesi dinlendikten sonra, Guillaume sonunda raporu imzalayacak üç komite üyesiyle (biri çekilmişti diğeri farklı fikirdeydi) görüştü. Ona, "ciddi bir sonuca" varamadıklarını söylediler. Bu görüşmeyle aynı akşam raporun sunulması arasında geçen zamanda komite son tanık olarak Marx'ı dinledi. Üç ay sonra Marx, Danielson'a komiteye "mutlak bir sessizlik içinde ve yazanın adını vermeden" Neçayev'in Lyubavin'e yazdığı mektubu okuduğunu ve "mektubun işe yaradığını" yazacaktı. Bu itiraf önemlidir. Marx elindeki kozu, bu konu dışı ama belalı mektubu son ana kadar saklamıştı. Bakunin'in siyasi zeminde suçlanmasını tercih ederdi. Genel taktikleri uyarınca geride kalıp komitenin karşısına bizzat çıkmamayı tercih ederdi. Fakat cumartesi öğleden sonra o kritik saatlerde Guillaume gibi o da komitenin "ciddi bir sonuca" varamadığını öğrenmiş ve rakibinin kurtulması korkusuyla kozunu oynamaya ve tartışmada ağırlığını koymaya karar vermişti.

Bu nedenler meşhur raporu anlamayı kolaylaştırıyor. İlk iki karar muhtemelen komite Marx'ı dinlemeden önce yazılmıştı. Komite üyelerinin cumartesi öğleden sonra Guillaume'a bahsettikleri ciddi sonuçtan yoksundular. Dolandırıcılık ve tehdit suçlamalarını içeren üçüncü kararda, itiraf ettiği üzere Marx'ın parmağı vardı. Üçüncü kararın sonunda yer alan Bakunin'in birlikten atılması önerisi ve birinci kararla çelişerek Guillaume ve Schwitzguébel'in de atılmaları önerisi büyük bir ihtimalle Marx'la yapılan görüşme sonucunda ortaya çıkmıştı. İlk iki kararı komite kendi başına almıştı. Raporun geri kalanı ise Marx'ın eseriydi. Ve aceleye gelen komite iki parçayı birbirine uyduracak aklı ya da zamanı bulamamıştı. Çok da önemli değildi. Kongreye rapor sunulunca, büyük çoğunluk Bakunin ve Guillaume'un Enternasyonal'den çıkarılması için aceleyle oy-

lamaya geçti. Bu infazlar galibiyete susamışlıklarını biraz olsun dindirmişti. Schwitzguébel'in ihracı az bir oy farkıyla reddedildi. Birinci Enternasyonal'in tarihindeki son önemli olay olan Kongrenin kapanışı ilan edildi.[11]

* * *

Mihael Bakunin ve Karl Marx, 19. yüzyıl sonunda devrimci hareketi isimleri ve doktrinleriyle kamplara ayıran iki rakip liderdi. Her ikisi de aynı düşüncelerin etkisiyle gelişmişti. İkisinin de temeli Hegel'e dayanıyordu. İkisi de devrimi pozitif ve negatif arasındaki, gerici ve ilerici arasındaki antitezin ürünü olarak görüyordu. Ve ikisi de sonradan gelenin öncekini yıkmasıyla sentez bir yeni düzenin meydana geleceğine inanıyordu. Bu anlamda Bakunin'in, "yıkma tutkusu aynı zamanda yaratıcı bir tutkudur" sözünün altına Marx da pekâlâ imzasını atabilirdi. Zamanın siyasi gerekleri (belki de kendi mizaçları) ikisini de yıkımı programlarının ön planına yerleştirmeye sevk etmişti.

Ancak, bu noktada Hegel'i yorumlamada yolları ayrılıyordu. Genç Hegelcilerle hep aynı yolda ilerleyen Marx tam bir materyalist olmuştu ve ilerlemenin itici gücünü sınıf çatışmasında ve sınıfsal ekonomik çıkar çatışmasında bulmuştu. Bakunin, *Almanya'da Gericilik* adlı meşhur makalesinde Strauss ve Feuerbach'tan hocalarım diye bahsediyordu. Fakat aynı makalede tarihi tam bir Hegelci bakışla "özgür bir ruhun özgür, kaçınılmaz gelişimi" diye tanımlıyordu. Özünde Hegelci bir idealistti. Hegel'in ötesine geçince, Genç Hegelcilerden çok, aşırı idealist ve bireyci Max Stirner'den etkilenmişti. Bakunin'in vazettiği mutlak özgürlük sadece Marx'ın özgürlüğünden (bir sınıf mensuplarının birbirlerine karşı özgürlüklerini değil, bir sınıfın diğer sınıflara karşı özgürlüğünü kasteden) değil, Batılı liberallerin özgürlüğünden de (Mill'in klasik yorumuyla, koşulları burjuvaziye göre bir özgürlük) tamamen farklı nitelikteydi. Bakunin'in özgürlük anlayışı son toplamda aşırı bireyci-

11 Guillaume, *Internationale*, ii. 343-51; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 276; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxvi. 302.

likti. Romantik doktrinin mantıksal sonucu buydu. Ayrıca, aşırılıktan çekinmeyen ve dediğim dedik bir mizacın varacağı sonuç da buydu. Bakunin teoride, özgürlüğün en fanatik savunucusu ve gelmiş geçmiş en esaslı bireyciydi.[12]

Bakunin'in toplumsal ve siyasal sisteminin özü ve Marx'la zıtlığı bireycilikte yatar. Düşüncelerinin çok önemli değişiklikler geçirmediği 1867'den sonraki yıllarda bile bireycilik anlayışı çok tutarlı değildir. Bir ibarede özgür iradeyi reddedip erdem ve erdemsizliğin "doğa ve toplumun birlikte hareketinin mükemmel mahsulü" olduğunu söyler (gerçi "doğa" kelimesinin kullanılması cevapsız bir soruyu ortaya atmaya benzer). Genelde, Rousseau'nun insanın sosyal ya da siyasal otorite tarafından bozulmadığı sürece özünde erdemli olduğu kuramını kabul eder. İnsan ne kadar ilkelse bu ideale o kadar yaklaşmıştır. Modern dünyada, en ilkel güç proleter ve köylüdür. Bu "sağlam, barbar öğelerin" alnına toplumun kurtarıcısı olmak yazılmıştır. En onulmaz umutlarını bu sınıfların Avrupa'da en az uygarlaşmış kesimine –Rus köylüsüne– dayandırması ayrıca dikkate değer. Marx gibi, Bakunin de devrimin şiddet yoluyla gelmesi gerektiğine inanıyordu. Fakat Marx sınıf bilinci yerinde, eğitimli ve disiplinli bir işçi sınıfının örgütleyeceği devrime inanırken, Bakunin inancını köylü ayaklanması ya da öfkeli ayaktakımının kendiliğinden başkaldırmasıyla sınırlamıştı.

> Peki öyleyse, Fransa'yı *anarşi* kurtarsın. [1870 sonbaharında yazdıklarından] Köyde ve kentte kitlesel anarşi serbest kalsın, –düşmanlarını ve ayrıca Prusyalıları– yıkıp yok eden öfkeli bir çığ gibi yuvarlanarak büyüsün.

Bu "kötücül tutkulardan, sosyalist tutkulardan" ve kullanılacak araçları haklı çıkaracak sondan (özellikle Neçayev'le ilişkisi sürerken) söz etmeyi seviyordu. Fakat haklı çıkarmak istiyorsa, yıkım aynı zamanda yaratıcılıksa, o halde bu "kötü tutkular" da özünde iyidirler düşüncesi daha akla yatkındı. Bir şahidin sözleriyle, amacı "ilkel öfkeyi harekete geçirmekti."

12 *Sobranie*, ed. Steklov, iii.128, 146.

Oysa kendisi dünyadaki en kibar ve iyi insanlardan biriydi. Kendisinden bile alabildiğine koptuğu anlar olurdu. Bir keresinde Postnikov'a devrimcilerin "kan dökmek istemediğini, hatta yazılarında bundan bahsettiklerinde bile sadece monarşiyi korkutmayı ve onun ödün vermesini sağlamayı umduklarını," söylemişti.[13]

Devlete düşmanlığı bireysel insan doğasına inancından geliyordu. "Otorite uygulamak yozlaştırır, otoriteye boyun eğmek alçaltır," diyordu. "Her devlet, tıpkı her teoloji gibi insanı temelde kötü ve günahkâr sayar" düşüncesine dayanarak devleti "insanlığın en açık, en sinik en eksiksiz inkârı" olarak görüyordu. Bireycilik anlayışı temelinde Marx'la komünizm konusunda birleşiyorlardı. Marx teoride Devletin bir gün ortadan kalkacağına inanıyordu. (çünkü o da Bakunin gibi Fransız ütopyacı sosyalistler ekolünden geliyordu) Fakat Bakunin, devletin feshedilmesinin Marx'ın sisteminde hayati önem taşımadığını sezmekte haklıydı. Marx devlet mekanizmasını yok etmek değil, ele geçirmek istiyordu. Marx'ın siyasetine göre "özgürlük yukarıdan" devlet vasıtasıyla gelebilirdi. Bakunin tek gerçek özgürlüğün "aşağıdan", birey üzerinden gelebileceğini savunuyordu. Bakunin özgürlüğü, yıkmakta ve parçalamakta görüyordu ki Marx'ın dengeli aklına göre bu tam bir zırdelilikti. Marx özgürlüğü disiplin ve bütünleşmede ararken, Bakunin'e göre bunun özgürleşmekle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Bakunin'e göre özgürlük "devletin aşırı koruyucu düzeniyle" temin edilemezdi. Bir defasında Weitling'den aktardığı sözü Marx'ın ideal toplumu için de kullanabilirdi: "Zorla bir araya toplanan, sadece maddi amaçların peşinde koşan ve hayatın manevi yönlerinden bihaber bir hayvan sürüsü."[14]

Bakunin'in devleti hepten reddetmesinin nedeni, siyasi eylemin devrimi destekleyecek bir araç olarak kullanılmasını red-

13 Bakunin, *Euvres*, v. 160; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 283; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 77; Kantor, *V Pogone*, s. 50.

14 Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 77; Bakunin, *Euvres*, i. 150, 158; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 298; Guillaume, *Internationale*, ii. 160; *Sobranie*, ed. Steklov, iii. 223.

detmesidir. 1848 yenilgisi, onun siyasal değil, fakat sosyal devrime inanmasına yol açmıştı. Hem Marksistler hem de Bakuninistler yeni bir sosyal düzen istiyorlardı. Fakat temelde yöntem konusunda ayrılıyorlardı.

> [Son yıllarında yazdıklarından] Komünistler bunu işçi sınıfının ve özellikle kentli proletaryanın siyasi gücünü geliştirip örgütlemekle başarabileceklerini zannediyorlar... Öte yandan devrimci sosyalistler... bu hedefe ancak kentte ve köydeki işçi kitlelerinin siyaset dışı, toplumsal ve dolayısıyla siyaset karşıtı gücüyle ulaşabileceklerini düşünüyorlar.

Doğrusunu söylemek gerekirse, elbette siyasal kurumları yok etmek için siyasal araçların kullanılması hiç mantıksız değildi. Bakunin burada da her zamanki gibi tam bir tutarlılık göstermiyordu. 1868'de Fransa'da bir gazeteye Fransızları siyasetten uzak durmakla suçladığı bir mektup göndermişti. Gambuzzi ve Fanelli de dahil en yakın İtalyan destekçilerinin bazıları İtalyan Kabinesi üyesiydiler. Fakat kendi pratiğinde ve iç dünyasında Bakunin asla yalpalamadı. Proudhon'la birlikte, her tür idari sistemin kötülüğüne ve yıkılacakları güne kadar boykot edilmeleri gerektiğine inandı. 1848'den itibaren, özellikle burjuva demokrasisinden nefret etti.[15]

Ancak, aşırı bireyciliğin pek çok çehresi vardır. Bir yanıyla tam anarşizme varırken diğer yanıyla bireysel mutlakıyete düşüyordu. Bireyciliğin filozofu Stirner sonunda anarşist değil, solipsist [tekbenci] olmuştu. Bakunin'in Peter ve Paul Kalesinde ve Sibirya'da içine düştüğü fantastik düşler kuyusunu –önce çara ardından Muraviev'e devrimci bir diktatörlük önerdiği zamanları– geçici bir delilik saymak eksik olur. Temsili hükümet Bakunin'in inatçı ve buyurgan yapısına ne kadar aykırıysa, mutlak diktatörlük de bir o kadar uygundu. Aslında halk önderliği rolünü üstlenme arzusunu reddedecek kadar da samimiydi.

> Bana sosyalizmin Garibaldi'si olabileceğimi mi söylüyorsun? [diye yazıyordu Albert Richard'a]. Garibaldi gibi ol-

15 Guillaume, *Internationale*, ii. 161; *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 145.

mak ve gülünç bir rol oynamak hiç umurumda değil. Azizim, öleceğim ve solucanlara yem olacağım, ama düşüncemizin zafere ulaşmasını istiyorum. İnsan kitlelerin her tür otoriteden ve mevcut ya da gelecekteki bütün kahramanlardan gerçekten kurtarılmasını istiyorum.

Fakat bu fikirlerin özünde de İttifak kavramındakine benzer bir karışıklık vardır. "İnsan kitleleri" için Bakunin aşırı anarşizme varan bireysel özgürlüğü vazeder. Devrimci parti için, "kolektif örgütlenmede ve eylemde bireylerin, isteklerin tam anlamıyla silinmesini" arzular. Teoride değilse de pratikte kendisini devrimci partinin diktatörlüğüne yeterince uygun görür. Marx bir konuyu değerlendirirken kıvrak bir dille "her koşulda anarşi onun kafasında hüküm sürüyor; bu kafada yalnızca bir tek belirgin fikre yer var, o da Bakunin'in başrolü oynaması gerektiği," diye yazacaktı. 1869 başında Uluslararası Kardeşlik Örgütündeki başkaldırıya açıkça onun diktatörce yöntemleri neden olmuştu. Bakunin'in sisteminde, evrensel bir sevgi rejimini sınıfsal nefret vasıtasıyla yaratmayı ümit eden Marx'ın temel tutarsızlığıyla kıyaslanabilir bir temel tutarsızlık vardı. Bakunin dünyada anarşizmin kurucularından biri olarak tanınır. Sadece ortak fikirlerle değil, aynı zamanda mutlak bir devrimci diktatöre kesin itaatle bağlanılacak seçkin ve sıkı örgütlü bir devrimci parti düşüncesinin ilk yaratıcısı olduğu ise pek hatırlanmaz.[16]

Ne Mihail Bakunin ne de Karl Marx, öldükten sonra arkalarında dünya çapında devrimci ilkelerini uygulamaya ant içmiş uluslararası bir örgüt bırakmadılar, çünkü Lahey Kongresinden sonra ana yapıdan bölünen muhalif "Enternasyonal" birlikler beş yıldan fazla yaşayamadı. Şu ya da bu şekilde örgütlü ama hiçbir yerde güç gösteremeyen Marksist ya da Bakuninist gruplar Büyük Britanya dışında hemen her büyük Avrupa ülkesinde varlıklarını sürdürdü. Geleceğin devrimcilerinin Marksizmin mi yoksa Bakuninizmin mi bayrağını taşıyacağını

16 *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 259-60; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 241.

tahmin etmek acelecilik sayılırdı. Fakat Marx rakibine karşı hatırı sayılır bir üstünlük sağladı. Takipçilerine açık ve dogmatik bir doktrin bıraktı. Aslında büyük şaheserini tamamlayamamıştı. Fakat henüz hayattayken yayımlanan birinci cilt, öğretisinin temelini anlatıyordu ve ardında bıraktığı iki ciltlik notlara yazınsal bir biçim verecek Engels gibi yetenekli bir editörü vardı. Bakunin'in öğretisi bir dizi makale, deneme ve broşür içinden özetlenmek zorundadır. Bunların çoğu özel olaylar ya da amaçlar için hazırlanmış, çoğu bitirilmemiştir. Hemen hepsi gözden geçirildiği takdirde (Bakunin gözden geçirmeyi becerebilen biri olsaydı) metinden çıkarılması gereken çelişkiler ve belirsizlikler içerir. Bakunin çağdaşları üzerindeki etkiyi konuşmalarıyla ve kişilik denilen tarifi güç armağanla yapmış kişilerin kaderini paylaştı. Kendisini hayattayken tanıyanları her koşulda etkileyen o baş döndürücü gücünü gelecek kuşaklara nakledebilmek imkânsızdı.

Bakunin'in ölümünden sonra tarihte yarattığı etki Marx'a kıyasla daha düşüktür ve kesin bir değerlendirme yapmak da güçtür. Rusya'da Bakunin adı devrimci çevrelerde uzun bir süre gururla anılmıştı. Fakat Marksist Sosyal Demokratlarla sosyalist hareketi bölen Sosyal Devrimciler Bakuninist değildi. Özünde Marx'tan çok Bakunin'e yakındılar; felsefi teoriden çok kahramanca tutkulara önem veriyorlardı ve devrimin kararlı ve seçkin bir komplocular ekibi tarafından gerçekleştirilebileceğine inanıyorlardı. Fakat anarşizm felsefesini kabul etmediler ve Bakunin'in aksine monarkların ve bakanların öldürülmesini savundular. Tolstoy ve Kropotkin'i en önemli temsilcileri sayabileceğimiz Rus teorik anarşistler ekolü anarşizmi direnişsizlikle ilişkilendirmeye meyilliydiler ki bu, Bakunin'in kâbus sayabileceği bir doktrindi. Bakunin'in etkisinin Avrupa'daki öteki ülkelerden çok daha uzun sürdüğü İspanya'da anarşizm en etkili ve şiddetli devrimci felsefeydi. 1936'da İspanya İç Savaşının arifesinde işçi hareketinin en güçlü kanadının benimsediği doktrin anarşizmdi. Bakunin'in ölümünden uzun yıllar sonra bile İtalya'daki işçi hareketi anarşizmle içli dışlıydı. Fakat İtalyan devrimci teorisindeki bireyci gelenek anarşizmle değil, devrimci diktatörlükle so-

nuçlandı. Şayet Bakunin'in İtalya tarihinde bir yeri varsa, o da Faşizmin bir yönüne belli belirsiz babalık etmiş olmasıdır. Usta bir siyaset teorisyeni, Faşist Devletle Bakunin'in Sibirya'da Muraviev'e atfettiği "rasyonel" ama "demir" diktatörlük arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulup, günümüzde proletarya ile Faşist diktatörlük arasındaki çatışmanın Karl Marx ile Mihael Bakunin arasındaki tarihi kavganın nihai ifadesi olduğunu iddia edebilir.

Bununla birlikte, Birinci Enternasyonal'i yıkan kavga iki rakip devrim teorisi arasındaki tartışmadan çok daha evrensel bir meselenin sonucudur. İnsan ruhunun karşıt ve tamamlayıcı göstergeleri arasındaki zıtlıktır bu. Marx insanlığa bir devlet adamı ve idareci gözüyle bakıyordu. Onun işi bireyle değil kitleyleydi. Devrimci teoriye ve pratiğe o güne değin hükümetlerin ayrıcalığı olan düzen, yöntem ve otoriteyi getirerek disiplinli devrimci Devletin önünü açtı. Bakunin bir hayalci ve bir elçiydi. Onun derdi kitleyle değil bireyle, kurumlarla değil genel ahlâklaydı. Hayatı boyunca kesin sonuçlar elde edemedi. Arkadaşı Vyrubov, "bütün hayatı Sisifos'u* oynayarak, durmaksızın siyasi ve sosyal devrimler planlayarak ve bu planların yine durmaksızın omuzlarına çökmesiyle geçti," demişti. Yine de, karakter ve amaç itibarıyla başarı idealine tümden yabancıyken, onun adına başarısızlıktan söz etmek pek yerinde olmaz. Bir keresinde Reichel ona eğer bütün planlarını gerçekleştirip düşlediği her şeyi yaratabilirse ne isteyeceğini sorar. O da şöyle cevap verir: "O zaman derhal yaptığım her şeyi yıkmaya girişirim." Bakunin özgürlük ruhunu tarihte en eksiksiz vücuda getiren kişidir. O özgürlük ne aşırı serbestliği ne de geçici hevesleri dışlar, insani hiçbir kurumu hoş görmez, gerçekleşmemiş ve gerçekleştirilemez bir idealdir, ama insanlığın en yüksek göstergelerinin ve düşlerinin vazgeçilmez bir parçası olduğu adeta evrensel bir duygudur.[17]

(*) Büyük bir taşı dağın tepesine taşımakla cezalandırılan mitoloji kahramanı. Taş, zirveye her defasında az kala düşer ve Sisifos aynı yolu yeniden katetmek zorunda kalır – ed.n.

17 Vyrubov, *Vestnik Evropy*, (Şubat 1913), s. 48-9; El, *Severnyi Vestnik*, (Nisan 1898), s. 179.

ALTINCI KİTAP

SON YILLAR

"Tek bir teselli var; ölümün yakınlığı. Çanlar çalındı-çan kulesinden çıkma zamanı."

BAKUNİN'den Ogarev'e
11 Kasım 1874

BİRİNCİ BÖLÜM

Son Projeler

Bakunin'in kişisel yaşam öyküsü, maddi koşullarında geçici bir düzelmenin ufukta göründüğü 1871 yaz başı öncesine kadar geldi. Kısa süreli bir iyileşmeydi bu. Parasızlık yüzünden *Kamçılı Alman İmparatorluğu*'nun ikinci kısmı yayımlanamamıştı. Ekim 1871'de yılın ilk aylarında görülen ümitsiz ruh hali yeniden günlüğüne yansır. 25 Ekim tarihli sayfada, "son on frankı alışveriş için verdim," diye yazıyordu. "Hiçbir gelir yok. Ne yapmak lazım? Elde kalan 3 frank 35 kuruş." 14 Kasım'da aile iki gündür et yemiyordu. Yakında ne mumları ne yakacak odunları kalacaktı. Gayet açıktır ki, o günlerde Bakunin'in aklı, Marx'ın iştahla ona atfettiği gibi Enternasyonal birliğine karşı entrikalar çevirmekten çok bu işlerle meşguldü.

Çok geçmeden evde başka sıkıntılar doğdu. 1 Kasım 1871'de Antonia, Krasnoyarsk'ta yaşayan hayattaki tek erkek kardeşinin ölüm haberini alınca, kocasının günlüğündeki ifadeye göre "yarı yarıya delirdi." Ana babasının ve kız kardeşinin güvenliği konusunda yersiz korkulara kapıldı. Kocasının "son 25 frankı" Krasnoyarsk'a telgraf çekmeye harcandı. Acısı, dokuz yıl aradan sonra uzaktaki evini ve ailesinin hayatta kalan fertlerini ziyaret etmek arzusuna dönüşmüştü. Kış ayları hazırlık ve planlar yaparak geçti. 1863 yılı başında Londra'ya

gitmek üzere Premukhino'dan ayrılırken bir daha Rusya'ya dönmeye yeltenmeyeceğine yemin etmesi istenmişti. Fakat artık Rus Hükümeti seyahatine itiraz etmiyordu. Bu rahatlık herhalde artık Bakunin'i ciddi bir tehlike saymadıklarının işaretiydi. 30 Haziran 1872 günü Antonia iki çocuğuyla Lokarno'dan Rusya'ya doğru yola koyuldu. Bakunin Basel'e kadar onlara eşlik etti. 3 Temmuz'da vedalaşıp ayrıldılar. Günlüğünde kısa ama duygulu bir not yer alır:

> 3. Ayrılık; ne kadar zaman? bir yıl? ebediyen? sabah 8:45'te Antonia, Frankfurt'a hareket etti. (bilet Cassel üzerinden Berlin'e)

Ailesinden mahrum kalan yaşlı adam tek başına Lokarno'ya dönmeye dayanamazdı. Sonraki birkaç hafta Zürih'te kaldı. Otuz yıl önce de İsviçre'ye ilk geldiğinde Herwegh'le birlikte bu göl şehrinde kalmıştı. Ancak Zürih'i seçmesi duygusal anılara değil, özetle açıklanabilecek başka bazı nedenlere dayanıyordu.[1]

1870 yazında Neçayev'le yaşanan kavga ve altı ay sonra Albay Postnikov'un Rusya'ya dönmesi Bakunin'i memleketinden büsbütün koparmıştı. İsviçre'deki Rus dostları, kocamış Ogarev ile tembel ve kavrayışı kıt Zhukovski, çağdaş Rusya hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamayacak kadar uzun süredir sürgündeydiler. Lyons bozgunundan beri Ozerov'u görmemişti. Genç kuşak devrimcilerden Zaitsev'in bir önceki sonbaharda yaptığı ziyaret de pek işe yaramamıştı. Bunların hepsi geçmişe ait kişilerdi. Bakunin bir daha asla kendi ülkesinden ve dilinden insanlarla aktif bir siyasi bağlantı kuramayacak gibi görünüyordu. Tam ümidi sönmek üzereyken yeni bir genç Rus grup hayatına girdi ve 1872 yazında onu, iki yıl aradan sonra bir kez daha, devrimci planların içine sürükledi.

Bu yeni gelenlerden en önemlisi, Bakunin'in kalbinde Neçayev'in bıraktığı boşluğu gideren kişi, aslında ilk defa Neçayev'le ilişkisinin son günlerinde Cenevre'de karşılaştığı enerjik bir gençti. Asıl adı Mihail Sazhin'di. Amerika'da bulunmuş ve

1 Guillaume, *Internationale*, ii. 228-30, 301; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 325.

devrimci dostları arasında da bilinen Armand Ross takma adını almıştı. Kendi gücü artık azaldığından, Ross'ta bulunan kararlı karakter ve hâkimiyet arzusu Bakunin'i büyüledi. Ross'un bütün hareketleri baştan çıkarıcı bir gizlilik örtüsü altındaydı. Gizemli görevler için aylarca ortadan kaybolur ve ansızın Londra'dan, Paris'ten (Komün günlerinde oradaydı), Balkanlardan ve hatta bir keresinde Rusya'dan çıkagelirdi. Sıkıntılı geçen 1871-2 kışında Bakunin'in en sık mektuplaştığı ve sıklıkla küçük borçlar aldığı kişiydi. Bundan sonraki iki buçuk yıl boyunca Bakunin'in hayatındaki en güçlü karakter o olacaktı.[2]

Fakat Bakunin'in Rusya bağlantılı faaliyetlere yeniden girişmesinin başka bir nedeni vardı. Siyasi gösterilere katıldıkları için Petersburg Üniversitesinden atılan Holstein ve Oelsnitz adında iki genç tıp öğrencisi 1871 yazında öğrenimlerini sürdürmek için Zürih'e yerleşmişlerdi. Mart 1872'de Holstein Lokarno'ya gelmiş ve meşhur emektar devrimciyi ziyaret etmişti. Ertesi ay bir zamanlar Neçayev'le arkadaşlık eden ve Peter ve Paul kalesinden yeni çıkmış Ralli adında bir başka genç öğrenci ile Oelsnitz, gölün öte yakasında birkaç saatlik mesafedeki komşu kasaba Arona'ya geldiler. Bakunin, Holstein aracılığıyla Oelsnitz ve Ralli'yi davet etti. Bakunin'in günlüğüne göre 22 Nisan 1872'de gençler onu görmeye gelmişti.[3]

Bakunin tek başınaydı. Antonia ve çocuklar Mentone'deki Mroczkowski'leri ziyarete gitmişlerdi. Yalnızlığı sebebiyle gelenleri iki kat memnuniyetle karşıladı. Yaklaşık iki hafta boyunca üç Rus genci evde sürekli misafirdiler. Başlangıçta küçük bir aksaklık yaşandı. Ralli saflıkla Neçayev'le arkadaşlığından bahsetti. Bakunin sert bir karşılıkla ya kendisiyle ya Neçayev'le arkadaşlığı seçmesi gerektiğini, çünkü ikisinin birbiriyle bağdaşamayacağını söyledi. Kendi ifadesine göre Ralli yöntemlerini onaylamadığı Neçayev'le daha fazla bir alışverişi zaten istemiyordu. Fakat Bakunin'in ültimatomuna içerleyip ertesi gün Lokarno'dan ayrılacağını söyleyip bağıra çağıra yatmaya

2 Ross, *Katorga i Ssylka*, (1926), No. 5, s. 10-12, 18; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 325; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 144.

3 Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 205-6.

gitti. Ertesi sabah gözünü açtığında, Hostein ve Oelsnitz iki yanında, Bakunin "iri cüssesi" ile odasındaydı. Karmaşık Neçayev meselesini bir kenara atıp barıştılar. Tek engel de böylece giderilince Bakunin üç misafirini "yeni kurulan Bakuninist anarşistler grubuna" kaydetti. Neredeyse unuttuğu zevkleri yeniden tattı. Bir program ve tüzük kaleme alıp, hayran dinleyicilerine okudu. Sonunda misafirler gitmeleri gerektiğini söylediklerinde, son geceyi ilerde yapacakları yazışmalarda kullanacakları gizli şifreler bulmakla geçirdiler. Bu "yeni kurulan grubun" İttifak'la ya da Enternasyonal'le ne gibi bir bağı olduğunu araştırmanın faydasızlığından bahsetmeye bile gerek yok. Ralli'nin aktardıklarına bakarak, Bakunin'in kendilerini "yoldaş Ross'un bağlantı kurma görevini üstleneceği Uluslararası Kardeşlik Örgütünden saydığını" söylemesinden de pek bir anlam çıkarmak mümkün değildir.

Ralli, Holstein ve Oelsnitz henüz gitmişti ki, Zürih'ten beklenmedik bir misafir daha geldi. Hvracanin, Sırp bir devrimciydi. Bakunin, 1848'den beri Türkiye Slavlarının kurtuluşunu ciddi anlamda düşünmemişti. Fakat, böyle büyüleyici bir yabancıyı dinlemeye ve eski düşlerini canlandırıp baskı altındaki Slav kardeşlerini devrimci dava içinde örgütlemeye istekliydi. Sırplardan yola çıkarak düşünceleri daha yakın anılarda kalan Lehlere kaydı. Lokarno'ya Polonyalı bir ziyaretçinin geldiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Fakat 8 Haziran 1872'de Bakunin günlüğüne bir "Polonya programı" hazırladığını yazmıştır. Geçmişin ruhları, bu ileri yaşlarında aldatıcı bir umut ışığı yaymak üzere Bakunin'in anılarının derinliklerinden canlanıyorlardı. Bu amaçların peşine ancak Zürih'te düşebilirdi. Hazır Antonia da belirsiz bir süreliğine gitmişken Bakunin o yöne doğru ilerledi.[4]

* * *

Yetmişlerin başında Rusya üniversitelerindeki devrimcilere ve radikallere uygulanan zulüm doruğundaydı. Kadın erkek

4 Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 206-7.

yüzlerce Rus öğrenci yurtdışına kaçmıştı. O dönemde özellikle üniversitesiyle ünlenen Zürih, bu genç sürgünler için bir sığınma cenneti olarak Cenevre'ye rakip çıkmış, hatta orayı geride bırakmıştı. Üniversitenin yakınındaki Oberstrasse "Rusya'dan bir köşe" gibiydi. Başka dillerden çok Rusça işitilirdi. Yazın, başına giydiği kırmızı kurdeleli, geniş yayvan siperlikli hasır şapkasıyla Bakunin'in pitoresk figürü bu çevrelerde tanındı. Genç memleketlilerinin grubu ona karşı son derece cana yakın davrandı. Her yerde coşkulu devrim konuşmaları yapıldığını duyuyordu. Ortam büyük umutlarına cesaret kazandırmıştı. Bakunin, hiçbir zaman Herzen gibi yeni yetişen nesli küçümseyip reddetmemişti. Bu genç devrimcileri kendi çalkantılı gençliğindeki yoldaşların halefi gibi selamladı. Kendisi de onlar tarafından zaten bir peygamber ve timsal kabul ediliyordu. Gelişinden kısa bir süre sonra, bir gün yanında bir grup yandaşıyla genelde parasız gençlerin geldiği bir pansiyona akşam yemeğine gitmişti. Orada bulunanlardan genç bir Rus kızı, hayranlarının etrafını sardığı atmosferin canlı bir resmini çiziyor:

> Kapı ardına kadar açıldı ve Mihail Aleksandroviç Bakunin muazzam endamıyla beliriverdi. Birden herkes sustu. Kimse gözünü ondan alamıyordu. Dikkatleri üzerine çekmeye o denli alışıktı ki, meraklı bakışlardan sıkılmıyordu. Mekânı boydan boya kat edip, sakin, ölçülü ve serbest adımlarla oturacağı yere doğru ilerledi. Herkesin dikkati onun üzerindeydi ve hiç kimse peşinden gelen Fransız, İspanyol, Rus ve Sırp adamları fark etmedi...
>
> Önce birine sonra diğerine dönerek hiç sıkılmadan kâh Almanca, kâh İtalyanca, kâh Fransızca, kâh İspanyolca konuşuyordu. Fakat en sonunda Rusça baskın çıktı... Bugün formundaydı ve gençliğinden, Moskova'dan, Belinski ile dostluğundan bahsetti. Herkes sakin ve hoş sözlerini dinliyordu. Onun oturduğu masada ciddi, hatta aşırı özenli bir sessizlik hâkimdi ama bizim masadakiler de ağızlarını açacak cesareti bulamadıklarından kös kös duruyorlardı.

Yemeği bitince Bakunin bu hatırayı yazan hanıma dönerek sigara içmek için iznini istedi. Eski zamana ait bu kibar jest gruptaki yaşça büyük kişileri çok şaşırtmıştı. Bakunin şarap içen bir başka hanıma yaklaşarak izleyenleri tekrar şaşırttı. Kadınları ne sigara ne de içki içerken görmeye dayanamadığını söyledi. Bu aydın gençler bu gibi şeyleri –Premukhino geleneğinin son kalıntıları– ancak Mihail Bakunin'den geldiği için hoş görebilirlerdi.[5]

Belki de Bakunin hiç bu kadar saygı ve hayranlık görmemişti. Fakat tasarladığı muhteşem oyunlardan hiçbiri sonuç vermedi. Zürih'te kaldığı ilk seferinde Sırp Hvracanin'in yanında misafirdi. Gelişinden üç gün sonra günlüğünde "bir Slav şubesinin kuruluşunu" müjdeleyecekti. Üç yıl önce Neçayev'le iyi günlerinde Cenevre'de devrimci Bulgar delegeleri ağırlamıştı. 1870'te Lokarno'da onu ziyarete gelenler arasında Karavelov adlı bir Bulgar da vardı. Fakat yeni şube için ulaşabileceği Bulgar asıllı kimse yoktu. Zürih'teki en geniş Sırp topluluğu da Marksist olduğundan ona uzak duruyordu. Hamle sadece Bakunin'den gelmişti. Şubenin programı tümüyle onun elinden çıkmıştı. Ralli "şu ya da bu şekilde bilinçli üyelerin" sayısını altı ya da yedi olarak tahmin eder ve bu ufak rakama görünüşe göre kendisi, Oelsnitz ve Holstein da dahildir. Bakunin bile bu hayali fazla uzun sürdürmedi.

> [daha sonra Ralli'ye yazdıklarından] Gerçekte yok ama Slavlar arasındaki çalışmalarımızda çekirdek görevi görecek bir Slav şubemiz olmalı. Zürih'te elimizde bulunan kumaştan en iyisini yapmalıyız.

Bakunin'in pek çok yaratısı gibi Slav şubesi de kendi iyimser hayali dışında varlık göstermedi. Bakunin ortadan kaybolunca iz bırakmadan silinip gitti.[6]

---

5 Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist*, ii. 51; El, *Severnyi Vestnik* (Nisan 1898), s. 174-6.

6 Guillaume, *Internationale*, iii. 301; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 249, 499-503; Ralli, *Minuvshie Gody*, (Ekim 1908), s. 158-9; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 223-31. Volkov, *Christo Botev* (Sofya, 1921) Bakunin'in Bulgarlarla bağlantısına dair oldukça şüpheli deliller içeriyor.

Farklı bir nedenle Bakunin'in Polonyalılarla ilişkileri de aynı şekilde başarısızdı. Zürih'te oldukça aktif bir Polonyalı Sosyal Demokrat topluluk zaten vardı. Grubun sekreteri, Adolf Stempkowski adında bir tabela ressamıydı. Bakunin bu topluluğu Jura Federasyonunun ve Enternasyonal'in bir şubesine dönüştürmenin harika bir fikir olacağını düşünerek, bunun için Bakuninist çizgide yeni bir program hazırladı. Haliyle kendisinin de katılacağı bir Polonya gazetesi kurulmasını önerdi. Hatta bu gazete için, gayet kaygısız bir tavırla, "Ne Derseniz Deyin" başlığını koyduğu bir makale yazdı. Yazısı 1847 ve 1863'teki büyük günleri hatırlatan bir üslupla başlıyordu:

> Aristokrat Polonya geri gelemeyecek şekilde yıkıldı. Halk, köylü, işçi Polonyası bu ölüden doğacak... Fakat Polonya soylulara başkaldırmakla değil, ancak bir köylü devrimiyle, tüm emekçi kitlelerin topluca isyanıyla özgürleşebilir.

Ne yazık ki, 1847'de Polonya ile ilk temasını verimsizleştiren ve 1863 Polonya ayaklanmasındaki çabalarının dibine kibrit suyu döken aynı zorluklar, bazı temel tarihsel gerçeklerin acımasızlığıyla tekerrür etti. Zürih'teki Polonyalılar, "aristokrat Polonya'yı" gömmeye ya da Polonya'nın kurtuluşu için sınıf çatışması kuralını uygulamaya Paris'teki ya da Londra'daki ya da Stockholm'deki Polonyalılardan daha fazla meyilli değillerdi. Bakunin, Polonya'nın Ukrayna, Beyaz Rusya ve Litvanya üzerindeki iddialarının temeli olan "tarihi gerçekleri" inkâr edince ve "Polonya ancak ve ancak halkın kendini Polonyalı saydığı yerde mevcuttur," deyince, protesto zamanının geldiğini anladılar. Yeni gazete çıktı ama ne Bakunin'in makalesi ne de programı yayımlandı. Bakunin ve üç vekili sadece gruptan çekilmekle kalmayıp, katkı olarak verdikleri 60 frankı da geri istediler. Konu karşılıklı şikâyetlerle kapandı. Bakunin üçüncü ve sonuncu kez Polonya milliyetçiliğinin dünya devrimiyle kolay kolay yakın ilişkiye giremeyeceği dersini almıştı. Türkiye Slavları gibi, Polonya meselesi de aklından ebediyen silindi.[7]

---

7 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 332-40.

Ağustos ortalarında Zürih'teki Slav topluluğun varlığı dramatik bir olayla sona erdi. İki yıldır kimselerin haber almadığı Neçayev İsviçre polisi tarafından Zürih'te bulunup, tutuklandı. Sonradan Rus hükümetinin hesabına çalıştığı anlaşılan Polonyalı Stempkowski tarafından ihbar edilmişti. Üç ay sonra Bakunin, Ogarev'e kendisinin de Neçayev'in Zürih'teki varlığını öğrendiğini ve polis peşinde olduğundan şehri terk etmesi için bir aracıyla onu uyardığını anlatacaktı. Neçayev uyarıyı dikkate almamış ve polis gelip yakalayana kadar hayali cennetinde yaşayıp küçümser bir tavırla, "Bakunincilerin kendisini Zürih'ten atmaya çalıştığını," söylemişti. Tutuklama anında Bakunin Jura Federasyonunun Lahey Kongresi için delegelerini seçeceği konferansın düzenlendiği La Chaux-de-Fonds'a gitmek üzereydi. Bern'de durup, artık Federal Konsey üyesi olan Gustav Vogt'tan, Neçayev'in iadesini engellemesini istedi. İsteği reddedildi. Yaklaşık iki yıl önce İsviçreli yetkililer Neçayev'in siyasi mülteci değil, sıradan bir suçlu olduğu kararına varmışlardı. Neçayev ekim ayı sonunda Rusya'ya teslim edildi. Bakunin'in bir zamanlar çektiklerini hatırlatan kaderi, yaşlı adamın yüreğine dokunmuştu.

> [Ogarev'e yazdıklarından] Hiç kimse ama hiç kimse bana onun kadar ve bilerek zarar vermemiştir, ama yine de onun için üzülüyorum. Nadir rastlanan bir enerjiye sahipti. Sen ve ben onu ilk gördüğümüzde içinde zavallı ezilmiş halkımız için yanan bir ateş vardı, halkların ezeli acıları için gerçek sancıları vardı... İşte, yandı gitti.

Neçayev, Petersburg'daki duruşmada boyun eğmeden karşı koydu ve on gün sonra Peter ve Paul Kalesinde öldü.[8]

Neçayev'in kaderi henüz belirsizken Lahey Kongresi kararları Zürih'e ulaştı. Bu haberler hepten beklenmedik sayılmazdı. Fakat Bakunin ile Guillaume'un ihracı ve İttifak'ın suçlu bulunması bazı karşı hamleleri gerektiriyordu. Bakuninist güçler Zürih'te toplanmaya başladılar. Rimini Kongresinden

8 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 340-41; Guillaume, *Internationale*, ii. 316; iii. 53; Kantor, *V Pogone*, s. 97-103.

birkaç İtalyan zaten oradaydı. 11 Eylül 1872'de Lahey'den dört İspanyol delege geldi. Sonraki üç gün tartışmalar devam etti. İflah olmaz Bakunin günlüğüne yine başka bir "uluslararası gizli örgütün" kurulduğunu yazıyordu. Tüzüğü şüphesiz yine kendisi uyarlamıştı. İşin resmi kısmı ise 15 Eylül günü Jura kantonunda Saint-Imier'de toplanacak, Guillaume ile Schwitzguebel'in katılacağı kongrede tamamlanacaktı.

Kongre kararlaştırılan tarihte toplandı. Zürih'ten gelen ekipte Bakunin'den başka beş İtalyan ve aynı dört İspanyol yer alıyordu. Diğer delegeler ise Jura'dan Guillaume ile Schwitzguebel ve üç Fransız'dı. Fransızlardan biri her nasılsa Enternasyonal'in Amerika şubelerini temsil ediyordu. Delegeler oybirliğiyle Lahey Kongresi kararlarını reddettiler ve kendileri için Enternasyonal'in özgür federe birliklerini kurduklarını, Genel Konsey gibi bürokratik örgütlenmelerle değil, ama "dostluk, dayanışma ve karşılıklı himaye paktıyla" birbirine bağlandıklarını ilan ettiler. "Her tür siyasi iktidarın yok edilmesinin proletaryanın başlıca görevi olduğunu" belirterek, bu temel ilkeyi geliştiren bazı çözümler önerdiler. Muhalif anarşist Enternasyonal böylece resmen kuruldu. Çözüm önerilerinde Bakunin'in etkisi açıkça hissediliyordu. Fakat herhangi bir tartışma yaşanmadı. Gayet resmi geçen müzakereler hiç ilham verici değildi. İkinci akşam kongre sona erdi. Ziyaretçiler birer birer Zürih'e dönünce, İtalyanlar ve İspanyollar da evlerinin yolunun tuttular.[9]

Yıllar içinde kişisel saldırılara hassasiyeti artan Bakunin'in Lahey Kongresiyle henüz işi bitmemişti. Dolandırıcılıkla başkalarının malına el koyma suçlaması cevapsız bırakılamazdı. Saint-Imier'den Zürih'e döner dönmez, Rus arkadaşlarını bir araya toplayıp onurunun korunması için bir protesto bildirisi yazmalarını sağladı. Bildiride Sibirya'dan dönüşünden beri kendisine karşı sistemli yürütülen "Marksist iftiralar" kampanyası anılıyordu. Şimdiki suçlama da belli ki bu kampanyanın son halkasıydı. Neçayev'in şimdi içinde bulunduğu "talih-

9 Guillaume, *Internationale*, iii. 1-10.

siz durum" nedeniyle imza sahipleri, Bakunin'e karşı suçlamaların ayrıntılarını tartışamaz haldeydiler. Fakat her dürüst insanın "bu denli büyük bir dalavereden ve adaletin en temel ilkelerinin bu denli apaçık ihlalinden" ötürü canının sıkılacağı kanısındaydılar. Her hâlükârda Rusya'da "Bakunin'in iftiraya maruz kalamayacak kadar çok saygı gördüğüne ve gayet iyi tanındığına" inanıyorlardı. Bu bildiriyi Ralli, Oelsnitz, Holstein, Zürih'te yaşayan Smirnov adında bir başka Rus ve özellikle bu iş için Lozan'dan gelen Ross imzaladı. Ardından Ogarev, Ozerov ve Zaitsev'in imzaları için Cenevre'ye gönderildi. 4 Ekim 1872'de, Lahey Kongresi kararlarını yayımlayan Brüksel gazetesi *Liberté*'ye iletildi. Ayrıca Jura Federasyonunun aylık *Bulletin*'inde de basıldı.[10]

Bakunin'in kendini haklı çıkarma arzusu daha yatışmamıştı. "Marx, Utin ve onların tüm Alman-Yahudi ekibi" tarafından kendisine yöneltilen iftiracı saldırılarda, elini çok kereler Bahmetiyev fonuna daldırdığı ima ediliyordu. Marx Engels'e, muhtemelen inanarak, Bakunin'in Herzen'in servetinden "yılda 25.000 franka varan propaganda fonu" sağladığını yazmıştı. Bakunin, Ogarev'in Bahmetiyev fonunu Neçayev'e teslim ettiğini ve Bakunin'in eline bundan hiçbir pay geçmediğini ve hatta Neçayev parayı alırken Bakunin'in orada bulunmadığını belirten bir açıklama yazdı. Ogarev'in bunu tanıklar huzurunda imzalamasını istedi. Son söylenen düpedüz yanlıştı. Fakat Bakunin'in hafızası kendi haklı öfkesi kabarınca pek iyi çalışmıyordu. Ogarev de sorumlu sayılmazdı. Bakunin'in el yazısıyla kaleme aldığı ve Ogarev'in altına imza attığı bu belge Ogarev'in notları arasında kalmıştır. Başka bir kopyasının Bakunin'e gönderildiğine, gönderildiyse bile bundan bir fayda edinildiğine dair başka bir iz yoktur.

Rus arkadaşlarının protestosu Bakunin'in Zürih'te geçici ikametinin son eylemidir. Bir hafta sonra kışı geçirmek üzere Lokarno'ya döndü. Siyaset kampanyası için hem çok yaşlı hem de yorgundu. Lokarno Zürih'ten daha sessiz, daha ılıman ve daha

10 Guillaume, *Internationale*, iii. 12-13.

ucuzdu. Fakat o sırada, kendisi bilmese de İtalyan sınırındaki küçük göl kasabasına çekilmesi, siyasi arenadan fiilen ayrılması anlamına geliyordu. Marksist Enternasyonal bitmişti. Saint-Imier Kongresinden çıkan alternatif örgüt ölü doğmuştu. Son Polonya deneyi bozgundan beterdi. "Slav şubesi" ancak bir saçmalıktı. Bir yılı aşkın bir süre, vazgeçmeyi reddedip devrimci dava içinde hararetli bir çalışmayla mücadele etmişti. Bu son yıl hiçbir fayda getirmediği gibi sadece acı vermişti.[11]

* * *

Ekim 1872'den Eylül 1873'e kadar Bakunin sessiz sakin Lokarno'da yaşadı. Önce Alberto del Gallo'da kaldı. Ardından Zaitsev, ailesiyle Lokarno'ya yerleşince onların kiraladıkları evin alt katında kalmaya başladı. *Kamçılı Alman İmparatorluğu*'nun ikinci bölümü üzerinde çalışmaya yeniden başlayıp sonra tekrar bıraktı. İspanyol ve İtalyan yandaşlarıyla uzun uzun yazıştı. İtalyan dostları sık sık ziyaretine geldiler. Onun aklı ise hâlâ Rusya'daki işlerdeydi. Lokarno'dan Zürih'teki vekillerinin faaliyetlerini yönetmeyi sürdürdü. O Zürih'ten ayrıldıktan kısa süre sonra şehre Peter Lavrov adında tanınmış bir sığınmacı gelmişti. Artık ellisine varan Lavrov matematik profesörüydü. Tehlikeli bir radikal olduğu gerekçesiyle 1867'de Petersburg'dan sürülmüş, üç yıl sonra da yurtdışına kaçıp Paris'e yerleşmişti. Lavrov devrimciden çok liberaldi. Herzen gibi, onun fikirlerine de görgülü bir eklektizm hâkimdi ve aşırı uçlardan hoşlanmıyordu. Herzen'in yazınsal dehasından yoksundu. Ama en büyük arzusu Herzen gibi bir gazeteci olmak ve aydın Rus düşüncesinin yayın organı olacak *The Bell*'in ardılı bir gazete kurmaktı. 1870 yazında Mihail kısa bir süre kendi hesabına *The Bell*'i canlandırmayı hayal ettiğinde Lavrov'un katılımı için yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Zürih'in artık büyük ve siyaseten aktif bir Rus topluluğunun yuvası haline geldiğini öğrenen Lavrov, Kasım 1872'de zemin etüdü için şehre geldi.

11 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 341-3; Marx-Engels, *Sochineniya*, xxiv. 310.

Kısa sürede Zürih'teki tüm Rus gençlerin ağzında Mihail Bakunin adını duymaya başladı. Uslu içgüdüleri anarşizmden çok uzaktı. Fakat zaten yeterince radikal bulmayanların itirazlarına karşı programını baştan hazırlamıştı ve Zürih'teki hatırlı Bakunincilerle anlaşmaya varmaması için hiçbir neden yoktu. Görüşmelerin detaylarını Ross, Ralli ve Lavrov'un çelişik anlatımlarından çıkarmak imkânsız. Zürih Lokarno arasında telgraflar gitti geldi. Aralıkta, Lavrov'la işbirliğinin şartlarını konuşmak için Ross, Bakunin'i ziyaret etti. İki taraf da, hiç değilse sözde, gazetenin siyasi tavrı konusunda uzlaşmaya hazır görünüyordu. Fakat gazetenin yönetimi gibi önemli bir konuda uzlaşmaya varılamadı. Lavrov ortak değil, yardımcı ve katılımcı arıyordu. Ross, Bakuninist tarafın bedeli olarak yazı kurulunda yer almayı talep etti. Bu noktada uzlaşmak söz konusu değildi. 19 Aralık 1872'de Bakunin günlüğüne memnuniyetle şöyle yazdı: "Ross'tan iyi haber: Lavrov'la yollar ayrıldı."[12]

Lavrov, bu hayal kırıklığına aldırış etmeden ilk sayısı Nisan 1873'te çıkan gazetesini kurmayı başardı. Zürih'teki genç Ruslar Bakunin ve Lavrov taraftarı rakip gruplara ayrıldılar. Kavga bir Rus kitapları kütüphanesinin sahipliği üzerinden şiddetle devam etti. Bakunin, Lokarno'dan savaşın gidişatını ilgiyle takip ediyordu. Şubat 1873'te Ralli'ye yazdığı mektupta Lavrov taraftarı grubun esasen Yahudilerden, Asyalılardan, casuslardan ve "bu gibi şüpheli kişilerden" oluştuğunu söylüyordu. Lavrov'a gelince, Bakunin önce onun eşeğin teki olduğunu düşünmüştü, ama şimdi daha çok domuza benzetiyordu. Nisan ayında Sokolov adında fevri ve ayyaş bir Bakuninist, bir zamanlar Bakunin'in takipçisi ama şimdi Lavrov'un sekreteri olan Smirnov'la yumruk yumruğa geldi. Büyük bir skandal yaşandı. Zürih'teki Rus topluluğunun çoğunluğu Smirnov'tan yana tavır koydu. Asi Bakuninistleri kantondan atmak için yetkililere dilekçe verilmesi konuşuluyordu. Ross tarafından alelacele çağırılan Bakunin Zürih'e geldi, Smirnov'un dairesin-

12 Guillaume, *Internationale*, iii. 52-4; Ross, *Katorga i Ssylka* (1926), No. 5, 14-15; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 233, 244-52.

de yaşayan Lavrov'u ziyaret etti. Orada bulunmayan Ross'a göre Bakuninistlerin Lavrov'un gazetesinde yer almamaları yüzünden karşılıklı şikâyetler vardı. Bakunin, Lavrov'a "elastik" kafalı diye sataştı. Karşıt grupların sözde önderleri arasındaki görüşme rekabeti bir süreliğine yatıştırmış gibiydi. Görüşmenin Bakunin ve Lavrov gibi birbirinden bu denli hazzetmeyen iki kişi arasında dostluk duyguları yeşertmesi imkânsızdı. Bilgiç ve kendini beğenmiş Lavrov, Bakunin'in öfkeli ve dağınık retoriğinden etkilenecek birine benzemiyordu. Bakunin ise Lavrov'un kendini bir şey sanıp bilgiçlik taslayan sıkıcı biri olduğunu düşünmüştü.[13]

Ancak, Zürih'teki Bakuninist grubun çöküşüne Lavrov yandaşlarının düşmanlığı değil, iç çekişmeler neden oldu. 1872 sonbaharında Bakunin'in Lokarno'ya çekilişi başvekilleri arasında bir kıskançlık yarışının doğacağına işaretti. Ross o sıralarda Bakunin'in sınırsız güveninden hoşnut gibiydi. Karakter gücü kişisel hırslarıyla bütünleşiyordu. Bakunin'in yokluğunda kendini onun adına hareket edip emirler yağdıracak kişi ilan etti. Bakunin'in otoritesine sorgusuz sualsiz boyun eğen grubun diğer üyeleri Ross düzeyinde biri önünde diz çökecek değillerdi. Durumu öğrenen Bakunin isyanın başı Ralli'ye yatıştırıcı mektuplar yazdı. 1873 Mart başında Ralli'yi Lokarno'ya çağırdı. Ralli geldiğinde "Uluslararası Kardeşlik Örgütünün Rusya" kolunun (terminoloji her zamanki gibi değişkendi ve kesin bir anlam taşımıyordu) yeniden kurulacağını öğrendi. Bundan böyle Rusya kolu Bakunin, Rusya'dan yeni gelen Lermontov adında bir anarşist, Ross ve Ralli'den oluşacaktı. Devrimden çok tıpla ilgilenen Holstein ve Oelsnitz bir "ikinci kategoriye" dahil edileceklerdi. Lermontov Rusya'ya dönecek ve görevi orada sürdürecekti. Ralli Zürih'teki "elemanlarla" irtibat subayı gibi hareket edecekti.[14]

Hareketin iç hiyerarşisinde Ralli'yi terfi ettirip ya da terfi ettiğini düşünmesini sağlayıp sadakatini korumak yönündeki

13 Guillaume, *Internationale*, s. 80-81; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 252-9.

14 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 502; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 231-4.

bu naif teşebbüs kırılmayı erteleyebildi ama engelleyemedi. Rusya'ya dönen Lermontov İsviçre'deki dostlarıyla bağını çabucak kesti. Ross'un kalleş, küstah ve bencil olduğunu söyledi. Ralli, Holstein ve Oelsnitz ise devrimci faaliyete uygun değildiler. Geçmişi sayesinde saygı görmeyi hak etse de "yaşlı adam" artık bütünüyle Ross'un etkisi altındaydı. Bu sırada Zürih'te grubun kullandığı bir matbaa makinesi çekişme konusu oldu. Üçlü, Ross'un kendilerine kullanma izni vermediğini iddia ediyordu. 1873 Ağustos başlarında Oelsnitz Bakunin'e arkadaşları adına ültimatoma karşılık gelen bir mektup gönderdi. Yaşlı adam için üzücü bir ikilemdi. Daha dinç ve ateşli günlerinde olsa öfkeden ortalığı kasıp kavurup darbe üstüne darbe indirirdi. Bu ileri yaşlarında artık huzurun nimetlerine razı geliyordu. Ilımlı çekilme cevabı arkadaşlarını şaşırtmıştı.

> Meseleyi açıkça ortaya koymuşsun [Oelsnitz'e yazdıklarından]. Senin, Ralli ve Holstein'in, artık Ross'la işiniz kalmamış. Benim bundan sonraki çabalarımın da faydasız olacağı hakkında beni uyarıyor ve onunla sizin aranızda bir tercih yapmamı istiyorsun, şüphesiz cevabımı tahmin ederek. Ross'tan ayrılamam ve ayrılmayacağım... Fakat sizinle benim birbirimizden kopmamız kaçınılmaz hale geldiğine göre, bunu ortak davamıza mümkün mertebe zarar vermeden yapalım, çünkü bizler aynı planla ve aynı hedefle hâlâ aynı davanın hizmetkârlarıyız.[15]

Kopuş o kadar kolay gerçekleşmedi. Ralli ve arkadaşları "Devrimci Rus Anarşistler Komünü" adını verdikleri yeni bir grup oluşturdular. Başka bir baskı makinesi kullanmaya başlayıp neredeyse Bakunin'in Uluslararası Kardeşlik Örgütünün programının aynısı bir manifesto yayımladılar. Oelsnitz'in daha sonra özür dilercesine açıkladığı gibi, manifestoda sadece "anarşizm ve kolektivizmin temel ilkeleri yer alıyordu." Bakunin ayrılıkçıların Ross'tan cesaret alarak onun ekmeğinin kaymağını yediklerini hissediyordu. Faaliyetlerini sert bir ifadeyle

15 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, s. 502; Guillaume, *Internationale*, iii. 94-5; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 234-8.

ihanet diye nitelendirdi. Eylül 1873'te Bakunin Bern'e gittiğinde sert bir görüşme yaşandı. Uyuşmazlık aylardır sürüncemede kalan mali yükümlülüklerle ilgili rezil bir tartışmayla sona erdi. Bakunin'in eski arkadaşı Zhukovski'nin yanı sıra Zürih'teki başka pek çok Bakunin taraftarının katıldığı yeni grup birkaç yıl Rus anarşist propagandanın en önemli odağı olarak gelişmeye devam etti. Dominant Ross dışında herkesin terk ettiği Bakunin –camiasız bir adam– çaresiz ve yalnızdı. Genç yurttaşları arasında adı hâlâ saygı ve hayranlıkla anılıyordu ama Rus devrimci hareketi içindeki aktif rolü sona ermişti.[16]

* * *

Eylül başından kasım ayı ortalarına kadar süren Bern ziyaretinin asıl amacı Bakunin'in bir süredir sağlık sorunlarını hariçten danıştığı arkadaşı Adolf Vogt'a görünmekti. Mayıs 1873'te Bakunin altmış yaşına girmişti. Bir zamanların güçlü ama beş hapishane deneyimiyle tükenmiş bedeni, düzensiz hayat tarzının ve sofra keyfinde vazgeçemediği lezzetlerin getirdiği yükü kaldırmaya artık yetmiyordu. İtalyan İsviçresinde yaşamaya başladığından beri çok sevdiği biftek yemeğinin yanına makarna ya da bol yağlı pilavı da eklemişti. Son zamanlarında bile ordövr niyetine bir konserve dolusu sardalyeyi kaşıklayarak ve ayıklamadan ikişer ikişer mideye indirebiliyordu. Vücudu muazzam ölçüde şişmişti. Duruşu ve yürüyüşüyle bir fili andırıyordu. Küçük kasabanın sokaklarında yürürken evvel ezel yarattığı şaşkınlık duygusundan haz alıyor ve sokaktaki çocukların toplanıp peşinden "*Evvive Michele!*" [çok yaşa Mihail] diye bağırarak koşmalarından hoşlanıyordu. Koyu gri saçları hâlâ görkemli alnına dökülüyordu. Mavi-gri gözleri delici parlaklığını kaybetmemişti. Fakat gözlerinin altı torba torba olmuş ve yüzü sarkıp şişmişti. Yıllar önce kalbinde damar tıkanıklığı belirtileri görülmüş ve doktorlar striknin ve kargabüken bitkisi [*nux vomica*] kullanmasını önermişlerdi. Ziyaretine gelenler artık azıcık bile güç harcasa

16 *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 504-11; Guillaume, *Internationale*, iii. 141-2; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 238-44.

nefesinin tükendiğini, ayakkabılarını giymek için yere eğildiğinde yüzünün morardığını fark ediyorlardı. Antonia gittiğinden beri hayatı daha da düzensizleşmişti. Kronik astım yüzünden uyuyamadığından, yatakta yatma işkencesine katlanmaktansa bütün gece arkadaşlarıyla oturup kahve, votka ya da punç içiyordu. Adolf Vogt'un yazacağı reçetenin bünyesine ve karakterine bu denli yerleşmiş hastalıkları iyileştirmesi pek mümkün değildi.[17]

Aslında Bakunin'in Vogt'a danışmak istediği tek konu sağlık durumu değildi. Neçayev'in bir önceki sonbahar yakalanıp Rusya'ya iade edilmesi feci asabını bozmuştu. 1849'da ve sonra 1863'te bir kez daha kaygısızca kendini ateşe atmaya hazır görünen bu adam şimdi de hayali korkulara kapılmaya başlamıştı. İsviçreli yetkililerin onu Rus polisine teslim etmesi ve hayatının son yıllarını Rusya'da hapiste geçirmesi gibi bir tehlikenin varlığına kendini inandırmıştı. Bu korkuyu giderip ona bu dünyada kalıcı ve güvenle nefes alacağı bir mekân sağlamanın tek yolu İsviçre vatandaşlığına geçmesiydi ve Bern'deki resmi çevrelerde hatırı sayılan Vogt ailesinin desteğini almak önemliydi. Tehlike baş gösterirse koruyucusu, İsviçre Konfederasyonu vatandaşlığına alınmanın zamanı geldiğindeyse kefili olacaklardı.

Bakunin'in kendini güvenceye alma arzusu karşılığında, ateşli propagandalarıyla başkalarının güvenliğini tehlikeye atmaktan vazgeçmesi gerekiyordu. Herhalde Vogt'un tavsiyesiyle o sırada siyasi mücadeleden çekildiğini resmen açıklamaya karar verdi. Aktif siyaset hayatı 1870'te Lyons ve Marsilya'daki başarısızlıkların ardından hemen hemen bitmişti. Marx'la düellosu Enternasyonal'in hizipleşmesinde son bulmuştu. Önceki yıl Zürih'te Rus, Slav ve Polonyalılarla ilgili hesapları suya düşmüştü. Aslında, hâlâ itibarını kaybetmediği ve devrimin alevlenebileceği iki ülke kalmıştı: İspanya ve İtalya. 1873 yazında İspanya'ya gitmeyi düşünmüştü. Hiç ayak basmadığı bu topraklarda birçok taraftarı vardı. İspan-

17 Arnoud, *Nouvelle Revue* (Ağustos 1891), s. 593; Vyrubov, *Vestnik Evropy* (Şubat 1913), s. 59; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 302-7.

ya'daki arkadaşları seyahati için 1.500 frank bile toplamışlardı. Eski günlerde olsa bilet parası karşılığında yola çıkardı. Fakat bu defa teklif edilen miktarı yetersiz bulup reddetmiş ve sessiz sakin Lokarno'da kalmaya devam etmişti. Marx'la bozuşmaları ve anarşist Enternasyonal'in kurulmasının ardından İtalya'daki itibarı muazzam artmıştı. Hiçbir yerde bu kadar çok yandaşı yoktu. Ülkenin tamamındaki sosyalistler için Mihail Bakunin *santo maestro* [üstat] ve yarı efsanevi bir karakterdi. Bir keresinde anavatandaki devrimci faaliyetler için elverişli bir üs sayılabilecek Malta'ya yerleşmekten bile bahsetmişti. Fakat plan gerçekleşmedi. Zaten İtalya da can sıkıcı derecede sakinliğini koruyordu. Devrim kavgasının ön cephelerinde artık Bakunin'e yer yoktu. Yaşlı savaşçının silah bırakma zamanı gelmişti.[18]

Karar henüz alınmışken, açıklamak için bir fırsat doğdu. 1873 Eylül ortalarında Londra'da, Fransızca bir broşür yayımlandı. *L'Alliance de la démocratie socialiste et l'association internationale des travailleurs** başlıklı yazı imzasızdı. Aslen Engels ile Lafargue'ın eseriydi ve Lahey Kongresinde alınan Bakunin'i ihraç kararının savunmasından ibaretti. Uluslararası basına kopyaları gönderilmiş, 19 Eylül'de *Journal de Genéve*'de uzun bir özeti yer almıştı. Burada aktarılan ve *Journal de Genéve*'de baştan yazılan belgeler arasında 1869 yılının coşkulu günlerinde Bakunin ve Neçayev ortaklığı sırasında yayımlanan *Devrim Meselesi Kendini Nasıl Ortaya Koyuyor* broşüründen bazı kısımlar bulunuyordu. Fazla uzak sayılmayan bir geçmişe ait bu boşboğazlıkların çok okunan muhafazakâr bir İsviçre gazetesinde yeniden yayımlanması, özetle, Bakunin'in yeni edindiği zararsız burjuva saygınlığına uygunsuzdu. 26 Eylül tarihli *Journal de Genéve*'de yayımlanan uzun bir cevap yazdı. Bu hem geçmiş için bir özür hem de gelecek için bir vazgeçiş yazısıydı.

Londra kökenli broşürün yazarı sandığı (özünde, haksız da değildi) Marx'a doğrudan saldırıya geçti. "Komünist, Alman

(*) Uluslararası İşçi Birliği ve Sosyalist Demokrasinin İttifakı.

18 Guillaume, *Internationale*, iii. 141; Ross, *Golos Minuvshego* (Mayıs 1914), s. 202; Steklov, *M. A. Bakunin*, iii. 229.

ve Yahudi olarak üç boyutlu gücüyle" Marx onun doğal düşmanıydı. "Rus Devletinden de aynı derecede nefret ettiğini öne sürerken, benimle ilgili meselelerde, aynen Rus Devleti gibi davranmayı hiç ihmal etmemiştir," diyordu. Lahey Kongresi bir "Marksist çarpıtmaydı." Yeni yayımlanan broşür Marx'ın "polis ajanı, muhbir ve iftiracı rolünü üstlenmeye" hazır olduğunu gösteriyordu. Bakunin kızgınlıkla *Journal de Genéve*'in eski sayılarından birinde çıkan ve kendisini İspanya'daki devrimci kargaşanın sorumlusu gösteren bir rapora değindi. "Yayımında hiç ilgisi olmayan" *Devrim Meselesi Kendini Nasıl Ortaya Koyuyor* broşüründen yapılan alıntılardan bahsedip, bundan böyle sadece altında imzası bulunan yazılardan sorumlu tutulmayı diledi. Dayanakları bu şekilde açıklayan Bakunin şöyle devam ediyor:

> İtiraf edeyim mi? Tüm bunlar beni sosyal hayattan bezdirdi. Bütün hayatım mücadeleyle geçti ve artık bıktım, usandım. Altmışımı geçtim. Yaşla birlikte kötüye giden kalp ağrısı, hayatı benim için daha da zorlaştırıyor. Bırakalım başkaları, daha genç insanlar işe koyulsun. Kendi adıma, muzaffer gerici güçlere karşı Sisifus'un taşını yuvarlayacak ne gücü hatta ne de güveni hissediyorum. Bu nedenle listeden çekiliyorum ve değerli çağdaşlarımdan tek bir iyilik istiyorum.
>
> Bundan böyle hiç kimsenin başına dert açmayacağım; karşılığında ben de huzurumun bozulmamasını rica ediyorum.

Bu mektup İsviçre'de sansasyon yarattı. Bir zamanların yılmaz eylem adamının geçen yıllarda nasıl değiştiğini ancak çok az kişi anlayabilmişti. Yakın arkadaşlarının çoğu, mektubun yeni bir devrimci faaliyeti maskelemek için hesaplanmış bir kandırmaca olduğuna inandılar. Yorgun emektarın yürekten haykırışı blöf zannedildi. Birkaç gün sonra, Bakunin "Jura Federasyonundaki yoldaşlarıma" girişiyle yazdığı başka bir mektupla Federasyondan ve Enternasyonal'den istifa ettiğini bildirince yanılsama sona erdi. 12 Ekim 1872'de Federasyo-

nun *Bulletin*'inde yer alan mektubun bazı önemli paragrafları aşağıda yer alıyor:

> Size minnettarlığımı ve sevgimi son bir defa belirtmeden sosyal hayattan çekilemem ve çekilmemem gerekir...
>
> Zaferiniz, özgürlüğün ve otokratların entrikalarına karşı Enternasyonal'in zaferi tamdır. Dün, sonuç hâlâ belli değilken –ki ben asla şüphe etmedi– yanınızdan ayrılmak hiç kimseye yakışmazdı. Bugünse zaferiniz bir oldubittiye getirme [*fait accompli*]ve herkes kendi kişisel inancına uygun hareket edecek özgürlüğe sahip.
>
> Bu yüzden böyle bir zamandan yararlanarak, sevgili yoldaşlarım, Jura Federasyonu ve Enternasyonal üyeliğinden istifamı kabul etmenizi rica ediyorum...
>
> Sempatim ve eğilimim yoksa da, doğuştan ve kişisel statü gereği ben ancak bir burjuvayım ve bu yüzden sizin aranızda yapabileceğim tek iş propagandadır. Teorik meseleler üzerine yazılı ya da sözlü büyük konuşmaların zamanının geçtiğine inanıyorum. Son dokuz yılda Enternasyonal içinde dünyanın kurtuluşu için gerekenden çok daha fazla fikrin geliştiğini gördük; sanki dünya fikirlerle kurtarılabilecek. Ben yeni bir fikir üretecek herkese karşı duruyorum.
>
> Artık fikirlerin zamanı değil, eylem ve hareket zamanı. Bugün artık en önemli şey proletaryanın kendi güçlerinin örgütlenmesidir. Genç olsaydım, bir işçi hayatı benimser ve kardeşlerimle bu emekçi hayatı paylaşarak onlarla eşit düzeyde proletarya güçlerinin örgütlenmesine katılırdım. Bu örgütlenme proletaryanın kendi eseri olmak zorundadır.
>
> Oysa ne yaşım ne de sağlığım buna izin veriyor...
>
> O halde, sevgili yoldaşlar, size karşı minnettarlıkla ve büyük, kutsal davanıza –insanlık davasına– muhabbetle ben çekiliyorum. Her adımınızı kardeşçe bir kaygıyla izlemeye devam edeceğim ve gayretlerinizin kazandığı her zaferi sevinçle selamlayacağım.
>
> Ölene kadar, sizinle...

Bu mektupları yazıp gönderdikten sonra Bakunin'in bir işi daha kalmıştı. Terziye gidip, saygın burjuva rolüne uygun bir tarzda gardırobunu yeniledi. Ekim 1873'te Bern'den Lokarno'ya hareket etti. Müstakbel İsviçre Konfederasyonu vatandaşını yeni sıkıntılar bekliyordu.[19]

19 *Materiali*, ed. Polonsky, iii. 432-8; Guillaume, *Internationale*, iii. 142-8; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 333.

İKİNCİ BÖLÜM

Baronata

Bakunin İsviçre vatandaşlığına geçme ihtimalinden ilk bahsettiğinde birisi ona ev sahibi olursa şansının artacağını söylemişti. Teoride özel mülkiyeti reddeden ve pratikte yaşamak için gereken asgari parayı bile bulmakta zorlanan birine bu öneri ironik görünebilirdi. Fakat Bakunin bu fikre şaşırtıcı bir ciddiyetle yaklaştı. Arkadaşlarıyla İsviçre topraklarında mülk sahibi olabilmenin yollarını konuşmaya başladı. 1873 yazında karşısına bu imkânsız isteği gerçekleştirecek büyük bir fırsat çıktı.

1872'de Lokarno'ya gelen coşkulu devrim havarileri arasında Carlo Cafiero, adında genç bir İtalyan vardı. Cafiero 1871 Roma Kongresinde Mazzini karşıtı Bakuninist muhalefete katılmıştı. Barletta'lı tüccar babası vefat edip oğulları arasında paylaşılacak sağlam bir servet bıraktığında Cafiero çoktan Bakunin'in büyüsüne kapılmıştı. Carlo bu beklenmedik parayı üstadının yararına siyasi birikim uğruna kullanmaktan daha iyi bir yol göremiyordu. Cafiero'nun parasıyla Bakunin adına Lokarno civarında bir ev satın alınmasına karar verildi. Ev iki ayrı amaca hizmet edecekti. Bakunin'in şüpheli kişiliğine arzu edilen itibarını geri kazandıracak ve hem bir buluşma yeri hem de sıkıntılı zamanlarda uluslararası devrimci mültecilerin sığınağı olacaktı. Açıkçası, bu iki amaç pek bağdaşmıyordu.

Fakat Bakunin ve Cafiero tutarlılık peşinde değildiler. Bu planla bir taşla iki kuş vuracaklarını düşünüyorlardı. Bakunin, 1873 yazında Cafiero İtalya'dayken Baronata diye anılan eski bir evi gözüne kestirdi. Lokarno Bellinzona yolu üzerindeki toprakları göle kadar uzanıyordu. Ağustosta Cafiero yeniden ortaya çıkıp evin bedelini ödedi. Daha yeni edinimlerinin ilk çocuksu heyecanı geçmeden Bakunin ve Cafiero varolan evin ihtiyaçlarını karşılayamayacağını anladılar. Burada toplanması düşünülen kalabalık devrimci grupları ağırlayacak yeterli sayıda oda yoktu. Kalın duvarlar nedeniyle kasvetli ve şatomsu bir görünümü vardı. Evin büyük bölümü yıkık dökük ve rutubetliydi. Heyecanlı evsahipleri mevcut binayı yeniden yapmakla, arazinin yüksek kesiminde yeni bir ev inşa etmek arasında bir süre kararsız kaldılar. Sonunda en şatafatlı seçenekte karar kılındı. Tesadüfen prensesle birlikte oralarda bulunan Mroczkowski planları çizdi. Eylül 1873'te Bakunin Bern'e Vogt'u görmeye giderken Nabruzzi adında bir İtalyan devrimci (Cafiero İtalya'ya dönmüştü) inşaat işinin başında bırakıldı.[1]

Baronata'nın trajikomedisi Bakunin'in ekim ayı ortasında Bern'den dönüşüyle başlar. Nabruzzi eve annesinden ve adı sanı belirsiz bir genç kadından oluşan ailesinin –Bakunin "Kutsal Aile" diyordu– yanı sıra iki İtalyan ve iki İspanyol devrimciyi yerleştirmişti. Kendi anlattıklarına göre Nabruzzi'nin işlevi masrafların düzgün bir kaydını tutmaktı– ama kısıtlamadan. O sırada Cafiero'nun parası, kendi de dahil herkesçe, tükenmez sanılıyordu. Bu yüzden ekonomik davranmak yönünde her tür çaba gereksiz, hatta saçmaydı. Grubun kadın üyeleri Bakunin'in gelişiyle ayrıldılar. Her tür savurganlık serbestti. Baronata'nın kendi kendine yetmesi ve topraktan alınacak ürünlerle ihtiyaçların sağlanması tasarlanıyordu. Meyve ağaçlarının dikimine 5.000 franktan fazla para harcanmıştı. Diğer harcamaların içinde iki inek, iki at, bir at arabası ve bir kayık da vardı. İneklerin sütünü sağacak bir kadın tutuldu. Atlar için hem bir seyis tutulması hem de eski ahırın ve araba barı-

1 Guillaume, *Internationale*, iii. 96-102, 181.

nağının tamir edilmesi gerekiyordu. At arabası 6.000 franka mal olacak bir yol yapımını da gerektirdi. Sonunda arazinin konforlarına suni bir gölün eklenmesine karar verildi. Bakunin gizli kaçış tünelleri bulunan bir yeraltı sığınağı kazmanın faydalarını düşünmeye başlamıştı. Baronata için gerçekte ne kadar masraf yapıldığını gösteren güvenilir bir kaynak yok. Fakat, Nisan 1874'te Cafiero 50.000 frank daha getirdiğinde, zaten bir o kadar harcanmıştı. Bakunin, Cafiero'ya neşeyle bu miktarın temmuza kadar bol bol yeteceğini söyledi.[2]

Farklı koşullar bu fantastik girişimin gidişatını kâh hızlandırıyor kâh zorlaştırıyordu. Bakunin uzaklardaki Antonia'yı hâlâ sevgiyle düşünüyordu. Ondan sürekli ayrı kalma düşüncesine asla razı değildi. Baronata'nın alınması ona sunacak uygun bir ev demekti ve Cafiero'ya çok kereler (Naifçe, Cafiero'nun kendisiyle aynı sevinci paylaşacağını sanarak) "Antonia için bir cennet hazırladığını" söylemişti. Yüce gönüllülüğü (Cafiero'nun hesabından) daha da artmıştı. Antonia yaşlı anne babasını geride bırakmaya razı olmadığına göre onlar da gruba katılmaydılar. Durum fazlasıyla ikircikliydi. Baronata'nın hangi koşullarda satın alındığını iki üç kişi dışında bilen yoktu. Antonia dahil herkes Bakunin'in payına düşen mirası nihayet kardeşlerinden alabildiğine ve Baronata'nın bu gelirle alındığına inanmıştı. Antonia Sibirya'ya vardıktan kısa bir süre sonra üçüncü çocuğunu dünyaya getirmişti. Bu sözde sürpriz gelirle endişelerinden arınan Antonia kocasının yanına gitmeye razı geldi. Ekim 1873'te seyahat giderleri için Bakunin ona 2.000 frank gönderdi (elbette Cafiero'nun parasından). Paranın ellerine ulaşıp ulaşmadığını bilmeden geçen sürede Bakunin karısına 4.000 frank daha gönderdi. Antonia her iki meblağı da 1874 ilkbaharında aldı. Mayıs sonunda yanında üç çocuğu, anne babası ve evli kardeşi Sofia Losowska ile Krasnoyarsk'dan Lokarno'ya doğru uzun bir yolculuğa başladı.[3]

---

2 Guillaume, *Internationale*, iii. 102, 181-3; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 332.

3 Guillaume, *Internationale*, iii. 198-9, 203.

* * *

Bu arada Cafiero'nun kaderi değişmişti. Önceki kış Lokarno'ya gidiş gelişlerinde Bakunin'in arkadaşı Zaitsev'in baldızı Olympia Kutuzov'a aşık olmuştu. 1874 ilkbaharında Oympia ölüm döşeğindeki annesini görmeye Rusya'ya gitti. Geri dönmek istediğinde devrimcilerle ilişkisinden haberdar edilen Rus yetkililer pasaportunu yenilemeyi reddetti. Tek bir çare vardı. Cafiero Petersburg'a gidip, Olympia ile evlendi ve böylece İtalyan uyruğuna geçmesini sağlayarak Lokarno'ya dönüşte onu da yanında getirdi. Temmuz başında geldiler. Aynı günlerde altı aydır Londra'da buluna Ross da dönmüştü. Bakunin Cafiero'nun yokluğundan istifade bitişik araziyi de satın almıştı. Dediğine göre, ormanlık olması nedeniyle sadece çıkacak kereste bile aldığı paraya değerdi. Takip eden tartışmada Ross ilk defa iki arkadaşını Baronata'nın muazzam boyutlara varan harcamaları konusunda uyardı. Bakunin 50.000 frankın daha gerektiğini hesaplamıştı. Böylece iş tamamlanacak ve Baronata'nın kendini çevirmeye başlaması için gereken iki yılın masrafları karşılanacaktı. Gözü asla yılmayan Cafiero baba topraklarının kalanını satıp paraya çevirmek üzere yola koyuldu.[4]

Böylece Baronata dramının son sahnesine yaklaşılıyordu. Temmuzun ilk günlerinde Gambuzzi Viyana'da Antonia ve yanındakilerle buluşup onlarla Milano'ya hareket etti. Yolculuklarının son aşamasında refakat etmek için Ross Milano'ya gönderildi. 13 Temmuz 1874 günü Lokarno'ya ulaştılar. Bakunin, Basel'de karısıyla vedalaşıp, günlüğüne bu ayrılığın bir yıl mı yoksa sonsuza dek mi süreceğini bilmediğini yazdığından beri iki yıl geçmişti. Yolcuları karşılamak için o gece Baronata'da her yer ışıklandırılıp havai fişekler atıldı. Bu şenlik havası sürerken Cafiero ve karısı da Barletta'dan döndüler.

Olaylar hızla gelişti. Viyana Milano yolunda, Gambuzzi, Antonia'ya herhalde gizli bir tatmin duygusu da yaşayarak İtal-

4 Guillaume, *Internationale*, iii. 187, 198; Ross, *Golos Minuvshego* (Mayıs 1914), s. 203.

ya'da kaynayan dedikodulardan bahsetti. Bakunin'in Cafiero'nun gençliğinden ve tecrübesizliğinden yararlanıp baba mirasını elinden aldığı ve onu perişan ettiği söylentileri dolaşıyordu. Geldiğinin ertesi günü, Baronata'nın Premukhino'dan gelen parayla satın alındığına inanan Antonia, haklı olarak kocasına öfkesini kusup bu dedikoduların hesabını sordu. Bakunin derhal Cafiero'ya gidip ondan Ross'un huzurunda bu çirkin imaları yalanlamasını istedi. Cafiero söz verdi ama o gün başka bir şey söylemedi. Ertesi sabah, yani 15 Haziran günü ekşi bir yüzle Bakunin'in yanına geldi. Dedikoduların asılsız olmadığını, çünkü gerçekten mahvolduğunu söyledi. Baba mirasının son gelirleri tükenmez olmak bir yana, oldukça mütevazı bir miktarla 100.000 frank tutarındaydı. Mirasın büyük bölümü zaten çarçur edilmişti. Baronata için ne tek bir kuruş daha harcayabilirdi ne de böyle bir arzusu kalmıştı. Servetini kaybettiği düşüncesiyle acımasızlaşan Cafiero, aptallık edip Bakunin'i ortak girişimlerinin ölçüsüzlüğüyle suçladı. Bakunin günlüğüne, "arkadaşlık maskesini attı ve hakaret dolu bir tirada başladı," diye yazıyordu.[5]

Bakunin için yıkıcı bir darbeydi. Baronata'yı kaybetmek ve görkemli düşlerinden vazgeçmek yeterince acıydı. Fakat asıl kötüsü Antonia karşısındaki durumuydu. Olanları ona nasıl açıklayacağını bilemiyordu. Artık ona sunacak bir evi ve geliri olduğu ve geleceğini güvenceye aldığı iddiasıyla, onu ailesiyle birlikte Sibirya'dan yanına gelmeye ikna etmişti. Aslında, hayatının en karanlık günlerindeki kadar meteliksiz ve evsizdi. On gün boyunca ıstırap dolu bir sessizlik içinde durumu düşündü. Sonunda bu değişen koşullar altında Baronata'nın sahipliğini ismen bile onurlu bir şekilde sürdüremeyeceğine karar verdi. 25 Temmuz'da (belki de Cafiero'nun tarafını tutan Ross'un baskısıyla) "inekler ve hasta atlar dahil üzerindeki her şeyle" mülkü Cafiero'ya devrettiğini belirten bir anlaşma imzaladı. Fakat, Baronata'nın mutluluğunu yaşayan, ailesini ve eşyalarını yerleştirip gelecek planları yapan Antonia'ya açılacak

5 Guillaume, *Internationale*, iii. 199; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 341-345.

cesareti hâlâ yoktu. İki hafta sonra Bakunin, "15'ini takip eden günler gerçek bir cehennem gibiydi, "diye yazacaktı.[6]

Tek bir çıkış yolu kalmıştı. Bakunin "ölmeye karar verdi." İmkânsız durumunda kahramanca bir ölüm yakalama şansı imdadına yetişti. Cafiero'nun Lokarno'ya gelişinin tek nedeni Baronata'nın tasfiyesi değildi. Ağustos başında Bolonya'da başlayıp tüm İtalya'ya yayılacak bir isyanda kullanılacak dinamiti satın alması için İtalyan arkadaşları tarafından görevlendirilmişti. Aslında Ross İsviçre'den bir miktar dinamit almış ve malzemeyi vücuduna sarılmış bir eşarbın içine diken Olympia Cafiero aracılığıyla İtalya'ya göndermişti. Bakunin bu işlerden haberdardı ve aslında o bile başlatmış olabilirdi. Bizzat Bolonya'ya giderek ayaklanmaya katılmak istediğini açıkladı. Son anda cesareti kırılmış gibiydi. Zayıf bir anında arkadaşı Bellerio'ya ayaklarının geri geri gittiğini söyledi. Nihayetinde, Baronata'nın gerçek öyküsü hakkında Antonia ile yüzleşme olasılığı yerine her şeyi tercih ederdi. Onu bir kez daha kandırarak Zürih'teki arkadaşlarını görmeye gittiğini söyledi. Olup bitinceye kadar İtalya seyahatini Antonia'nın ruhu duymadı. 27 Temmuz 1874'te, Antonia'nın gelişini kutlayan havai fişek gösterisinden tam iki hafta sonra Bakunin, Baronata ve Lokarno'dan ayrılıp Ross'un refakatinde İtalya'ya hareket etti. Yirmi yıl evvel [Alfred] Tennyson'un "bir papatya koparıp" hakkında şiir yazdığı Splügen geçidinden –"karlı Splügen"– geçtiler. Dolambaçlı bir rota takip edeceklerdi. Fakat polisin dikkatini çekmemek için her koşulda böyle yapmaları gerekiyordu.

Bakunin ve yol arkadaşı, Splügen'deki handa iki gün kalıp, onları sınıra götürecek bir taşıt beklediler. Bakunin burada Baronata hadisesinin uzun hikâyesini yazdı. Başka tanıkların tesadüfi ifadeleriyle de tamamlanan yukarıdaki öykü bu kaynağa dayanır. *Öncelikle zavallı Antonia'm için yazılmış bir Mazeret Hatıratı* başlığını taşıyordu. Bellerio'ya postalayıp Cafiero'ya iletmesini rica etti. Cafiero'nun da okuyup Antonia'ya teslim

6 Guillaume, *Internationale*, iii. 200; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 346.

etmesini istiyordu. Bu yazıdan birkaç sözü aktardık. Son paragrafları da şöyle devam ediyor:

> Lokarno'dan Bellinzona'ya, Bellinzona'dan Splügen'e bütün gece boyunca haliyle gözüme uyku girmedi ve Cafiero'yu düşündüm. Düşüncelerimin neticesi şudur ki, artık Cafiero'dan hiçbir şey kabul edemem, hatta söz verdiği gibi ben öldükten sonra aileme bakmasını bile. Antonia'yı daha fazla kandıramam, kandırmayacağım. Kendi haysiyeti ve gururuyla o ne yapacağına karar verecektir. Ağır bir darbe yiyecek, ama gayretli ve cesur karakteriyle dayanma gücü bulacağına güveniyorum –öyle ya da böyle umuyorum. Gücümün yettiğince, hiç değilse kısmen ailemin geleceğini güvenceye almaya çalıştım. Ortaklaşa sahip olduğumuz mülkteki paydan hakkıma düşeni hiçbir zaman inkâr etmeyen kardeşlerime, son bir veda mektubu yazdım. Bu payı paraya çevirmek için benden, güven duyduğum ve parayı benim adıma teslim almaya yetkilendireceğim birini göndermemi istediler. Bu güne dek böyle birini bulamamıştım. Şimdi ilişikteki mektuplarla, Antonia'nın kız kardeşi Sofia'ya tam yetki veriyorum. Daha emin birini bulamazdım. Azimli ve akıllıdır ve Antonia'ya bağlılığı sonsuzdur.
>
> Ve şimdi, dostlarım artık geriye ölmek kalıyor. Adieu...
>
> Antonia, bana kızma, beni bağışla. Sana ve sevgili çocuklarımıza şükran duyarak öleceğim.

Bakunin, "canlı çıkmayı beklemediği bir mücadele uğruna İtalya'ya gittiğinden" veda etmek için Splügen'den Guillaume'a da yazdı. Herhalde arkadaşına yazdığı son mektupta devrimci faaliyetlerden çekilmeye karar verdiğini ve Guillaume'un da çekilmesini önerdiğini yazdığını unutmuştu. Sınırı güvenle geçip 30 Temmuz 1874'te Bologna'ya vardı. Geri dönmeyi ümit etmiyor, hatta istemiyordu.

Ross, Bologna'da ondan ayrıldı. Bakunin günlüğüne "Ross'un kabalığı" diye yazacaktı. "Cehenneme kadar yolu var." Daha Lokarno'dan ayrılmadan, Ross'un Cafiero'nun tara-

fına geçtiğini hissetmişti. Günümüze ulaşan herhangi bir kayıt yoksa da Bologna'da kavga etmiş olmalıydılar. Belki de Bakunin, çok azını tanıdığı İtalyan devrimciler arasında yalnız bırakıldığına gücenmişti. Tartışmanın asıl konusu mali durumlar olabilirdi. Herhalde Bakunin Ross'un kendisine para vermesini bekliyordu ve görünürde böyle bir para yoktu. Tartışma sert ve kalıcıydı. Sonraki birkaç ay boyunca Bakunin eski arkadaşından bahsederken günlüğünde sık sık aşağılık [*canaille*] kelimesini kullanacaktı.[7]

Bakunin, Tamburini adıyla Bologna'da bir haftadan fazla kaldı. Sözde "hali vakti yerinde, hastalıklı ve sağır bir rantiye" idi. Polis kimliğini soruşturmadı, kaldığı yerler komplocuların buluşma yeri oluyordu. Ağustosun yedisini sekizine bağlayan gece darbe gerçekleşecekti. Bolognalı devrimciler şehrin surları dışında iki noktada toplanacaklar ve İtalya'nın başka yerlerinden gelen devrimciler onlara katılacaktı. Birleşen bozguncu güçler gece ikide iki farklı kapıdan Bologna'ya yürüyecek ve cephanelik dahil, başat bazı noktaları ele geçireceklerdi. Gün ağarırken tüm şehri ele geçirmiş olmayı umuyorlardı.

Bu titiz plan tamamen suya düştü. 5 Ağustos gecesi tertibin başındakilerden Costa adında bir genç, polis tarafından yakalandı. Zaman geldiğinde, diğer şehirlerden gelen takviye kuvvetler söz verilen ve beklenen sayıya ulaşamadı. Kararlaştırılan buluşma yerinde toplanan Bolognalılar korkuya kapıldı. Çoğunluk dağılıp evlerine döndü. Daha korkak ya da daha adı çıkmış olanlar, İsviçre'ye geçebilme umuduyla dağlara kaçtı. Başarısız darbe girişiminin tek sonucu Bologna'da yasaları ve düzeni tehdit eden tehlikelere karşı polisin gözünün açılmasıydı. Tek başına oturup ölümcül geceyi bekleyen Bakunin girişimin bir yıkımla sonuçlandığını anlamıştı. İntihar etmeyi düşündü ve silahını doldurdu. Fakat kendini tetiği çekmekten vazgeçirmelerine izin verdi. Üç gün sonra İtalyan arkadaşları geldiği yoldan dönerek ülkeden kaçak çıkmasını sağladılar.

---

7 Guillaume, *Internationale*, iii. 200-204; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 365.

Yanında İtalyan devrimcilerden biriyle Bologna'dan Verona'ya, Verona'dan Splügen'e geçerken, yaşlı ve hasta bir köy papazı kılığındaydı. Saçını tıraş edip, koyu renk gözlük takmıştı. Elinde tuttuğu yumurta sepetiyle ağır adımlarla bir değneğe dayanarak yürüyordu. Bologna'dan ayrılmadan önce Bellerio'ya bir mektup gönderdi:

> Dostum ve kardeşim, korku içinde senden Antonia ve babası hakkında haber bekliyorum. Ona de ki, çektiğim bütün işkenceler içinde en beteri onu böyle acı bir durumda bırakmaktı. Fakat başka seçeneğim yoktu. Uzun mektubumu [yani *Mazeret Hatıratı*] okuduktan sonra tıpkı benim gibi sen de başka seçeneğim olmadığını görmüşsündür.

Yolculuk olaysız geçti ve yolculara kimse dokunmadı. 14 Ağustos 1874 günü Bakunin Splügen'e ulaştı ve Lokarno'ya geliş haberini telgrafla iletti.[8]

* * *

Bakunin'in yokluğunda Baronata'daki durum iyice gerilip kötüleşmişti. Gidişiyle birlikte bir tarafta karısı ve ailesi ve öteki tarafta siyasi ortakları arasındaki tek bağ ortadan kalkmıştı. Her iki grup da karşılıklı nefretlerini istedikleri gibi gösteriyorlardı. Bakunin'in evlilik koşulları karşısında arkadaşları şaşakalmıştı. Fakat işin derinine inildiğinde Antonia'nın esrarengiz kişiliği de onları ister istemez kızdırıyordu. Londra'ya ilk geldiğinde Herzen Antonia'ya kuşkuyla ve küçümseyerek bakmıştı. Onunla sadece bir kez karşılaşan ve Bakunin'in "aşırı ve kendiliğinden iyi yürekliliğine" özür bulmaya hazır Guillaume bile Antonia için tek bir iyi söz söylememiştir. Cafiero küskünlükle düşmandı. Bellerio ona yardım etmek için kılını bile kıpırdatmıyordu. Ross ise amansız düşmanıydı. Antonia devrimci davaya karşı ilgisizdi. Sürekli Bakunin'in dikkatini dağıtmıştı –ya da arkadaşlarına öyle geliyordu. Şimdi ise, Cafiero'nun kesesinden çıkan ve devrim yararına harcanması gere-

8 Guillaume, *Internationale*, iii. 204-6.

ken büyük paralar "Antonia için bir cennet" kurmaya harcanmıştı. Evliliğinde bile kocasına sadık değildi. Bakunin'e gösterdiği hoşgörüyle Gambuzzi'ye gösterdiği şefkat dolu yakınlık asla kıyaslanamazdı. Fakat bu gerekçeler, akla yakın görünseler de, hikâyenin tamamını anlatmaya yetmiyor. Ailesi içinden olmayan her şeye düşmanca, küçümseyerek ve beğenmeyerek bakmak Antonia'nın genel tutumuydu. Bu yüzden Bakunin'in siyaset ortakları ondan acımasızca nefret ediyorlardı.[9]

Talihsiz kadının durumu o sırada gerçekten trajikti. Onu ve ailesini Sibirya'dan Lokarno'ya yalanlarla getiren Bakunin, Baronata düğümünün masum kurbanı olduğunu düşünüyorsa da, yoldaşları onu baş suçlu sayıyorlar ve hırslarını ondan çıkarmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Kocası tarafından kandırılan ve kocasının arkadaşları tarafından nefret edilen Antonia, Bakunin gittikten sonra iki hafta daha sahte cennetinde, hâlâ kocasının mülkü sandığı ve herkesin ona davetsiz misafir gibi davrandığı evde yaşamaya devam etti. Çok yakında dramatik olaylar yaşanacaktı.

30 Temmuz'da *Mazeret Hatıratı* Bellerio'nun eline geçti. Belirsiz bir nedenle yazının kopyasını çıkardı. Orijinali (onun eline hiç geçmeyen) yok olduktan çok sonra bu kopya Antonia'nın elindeki belgelerin arasından çıkmıştır. Bellerio, Bakunin'in isteği gereği asıl metni Antonia'ya verilmek üzere Cafiero'ya iletti. Yazıyı okuyan Cafiero isteği yerine getirmeyi kesinlikle reddetti. Metinde devrimci faaliyetlerle ilgili, Antonia gibi hariçten birine açıklanamayacak bilgiler yer aldığı bahanesini öne sürdü. Gerçi Bakunin her zamankinden ihtiyatlı davranmış ve *Hatırat*'ta İtalya yolculuğundan hiç bahsetmemişti. Antonia sahte bir güvenceyle Baronata'da yaşarken mesele günlerce havada kaldı. Bellerio, Ross'tan mutsuz eşe hikâyenin aslını anlatmasını rica etti. Ross görevi üstlendi ama yazıyı Antonia'ya göstermedi. Geçen konuşmanın tek tanığı Ross'un kedisidir. Arkasında iki çelişik ifade bırakmıştır. Biri 1904'te Guillaume'a anlattıkları, diğeri ise on yıl sonra yazdığı

9 Guillaume, *Internationale*, iii. 203; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 77; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 342-3.

anılarıdır. Burada önceliği ve daha mümkün görünmesi nedeniyle birincisi değerlendirilecek. Fakat ayrıntılardaki belirsizliği hatırda tutmak gerekiyor.

Antonia ile Ross, Bellerio'nun huzurunda ve onun evinin bahçesinde 6 Ağustos 1874 günü görüştüler. Bellerio'nun varlığı nedeniyle konuşma Fransızca başladı, ama taraflar kızışınca doğal olarak Rusça konuşmaya başladılar. Nefret ettiği bir kadına acı ve utanç verici gerçeği açıklamak gibi aslında tatsız bir işten Ross zevk almışa benziyor. Baronata'da oturmaya hiçbir hakkı olmadığını ona açıkça söyledi. Antonia kocasının evinde yaşadığı karşılığını verdi. Ross, "Baronata devrimin malıdır," dedi ve o da Cafiero ile Ross'u kocasının mülkünü çalmakla suçladı. Tartışma ilerledikçe işin aslını anlayan Antonia'nın öfkesi donuk bir acıya dönüştü. Ayrılmadan birkaç gün önce Bakunin'in imzaladığı anlaşma tüm şüpheleri ortadan kaldırıyordu. Baronata, hem ahlâki hem de yasal anlamda Cafiero'nun mülküydü. Antonia yediği darbenin şaşkınlığıyla Baronata'ya döndü. Yine de, cesaretini yitirmemişti ve başı dikti. Kaçınılmaz kadere boyun eğip üç gün sonra tüm eşyalarını toplayıp ailesiyle Lokarno'dan, gölün öte yakasındaki İtalyan topraklarında kalan Arona'ya hareket etti. Ross'un kocasının yerini haber verip vermediği bilinmiyor.[10]

Bakunin Splügen'e sağ salim döndüğünü bildiren telgrafı Antonia'ya (o sıralar kandırılmış ve incinmiş karısıyla doğrudan iletişim kurmaktan suçluluk duygusuyla kaçıyordu) ya da Bellerio'ya değil, Rus arkadaşı Zaitsev'e göndermişti. Ardından, Bellerio'ya Cafiero'nun Splügen'e gelip kendisini görmesini istediği bir telgraf ve mektup gönderdi. Parasızdı ve biri ona para getirene ya da gönderene kadar geçici sığınağından hiçbir yere kıpırdayamazdı. Gönderdiği haberlere çabuk cevap alamadı. Ancak 21 Ağustos günü, tam bir haftalık gergin bir bekleyişin ardından Ross Splügen'e geldi. Ne paradan ne de Cafiero'dan haber vardı. Ziyareti yaşlı adamı kendisine daha da düşman etmekten başka işe yaramadı. İki gün Sofia Losowska

10 Guillaume, *Internationale*, iii. 209; Ross, *Golos Minuvshego* (Mayıs 1914), s. 208-9.

ve Bellerio geldiler. Arona'daki Antonia, kocasının döndüğünü yeni öğrenmiş ve ikisini onu bulmaları için göndermişti. Antonia'nın devrime ilgisizliği ve kocasına sadakatsizliği doğruydu ama bu dik başlı devle tuhaf ilişkisinde ona beslediği duygular samimiyet ve merhametten yoksun değildi.

Ancak, Bakunin dönmeye karar veremiyordu. Devrimci ihtirasları halen daha tümüyle yatışmamıştı. Gönül rahatlığıyla İtalya'da şansını bir kez daha denemek istediğini söylüyordu. Splügen'de yeni planlar ve gizli şifreler hazırlayarak zoraki bir aylaklık içinde zamanını geçirdi. Ruh hali değişiyordu. Bazen Amerika'ya göç edip oraya yerleşmekten bahsediyordu. Fakat Antonia'nın Gambuzzi'nin yanında Napoli'ye gitmeyi düşündüğünü duyunca tek arzusu onu bu adımı atmaktan vazgeçirmek oldu. Geçen ayın manevi acılarıyla tükenen ve dağılan aklı pek tutarlı işlemiyordu. Takıldığı bir diğer konu da Cafiero'yu görme arzusuydu. Beyni Cafiero'nun hayatındaki ve duygularındaki köklü değişimi hâlâ kavrayamıyordu. Asıl umudu eski dostundan projelerinin herhangi birinin gerçekleşmesi için gereken parayı alabilmekti.[11]

25 Ağustos'ta sonunda Ross'tan "nezaketsiz bir mektup" aldı. Mektubun içinde 200 frank ve Cafiero'nun Bakunin'le eylül ayı başında Valais kantonunda buluşacağını bildiren bir mesaj vardı. Bu uzak randevu, İsviçre'nin öteki ucuna gitmesini gerektiriyordu. Ertesi sabah, Splügen'de günlerce acı içinde kıvrandığı küçük otele ebediyen veda edip yola koyuldu. Ağır ilerliyordu. Nihayet Sierre'ye ulaştığında Caifero da Ross da daha gelmemişlerdi. Bir yıl önce İsviçre'deki yeni nesil devrimciler Mihail Bakunin'i el üstünde tutuyor ve onu bir lider ve akıl hocası gibi görüyorlardı. Şimdi ise iki genç arkadaşının buyruğuyla İsviçre'nin bir ucundan öteki ucuna tek başına seyahat etmek ve üstelik onlar istedikleri zaman ortaya çıkana dek çaresiz beklemek zorundaydı. Saxon-les-Bains kaplıcaları fazla uzak değildi. Birkaç yıl önce Dostoyevski'nin kumara merak saldığı zamanlarda sıklıkla ziyaret ettiği bir de kumar-

11 Guillaume, *Internationale*, iii. 207, 209; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 374.

hanesi vardı. Bakunin de o tedirgin haliyle tuzağa düştü ve 100 frankı kumarda kaybetti. Kumar, karıncalanan beyninde uyuşturucu etkisi yapmıştı.

Bu sırada Caifero ve Ross, Neuchâtel'den geçerek Guillaume ile görüştüler. Guillaume ilk defa Baronata hikâyesinin tamamını onlardan dinledi. *Mazeret Hatırat*'ının aslını ona verdiler ama Guillaume sonradan yazıyı ortadan kaldırdı. Guillaume'un eski dostu hakkında hükmünü bildirmesi uzun sürmedi. Baronata meselesinde Bakunin'in "zayıflık ve şuursuzluk" gösterdiğine karar verdi. Cafiero ve Ross'a yaptıkları her şeyi doğru bulduğunu söyledi. Böylece Guillaume'un onayını alan Cafiero ve Ross, Sierre'ye geldiler. 2 Eylül günü Bakunin'le buluştular. Cafiero yaşlı adama acil ihtiyaçları için 300 frank verdi ve Antonia'nın kız kardeşi ya da ödeyebilecek bir başka kefilin teminatıyla iki yıl için yüzde altı faizle 5.000 frank borç vermeyi kabul etti. Gayet cömert bir davranıştı ve koşullar şaşırtıcı değildi, ama görüşme haliyle üzücü geçmişti. Bakunin günlüğüne, "buz gibi soğuğuz," diye yazıyordu. "Aramızdaki her şey bitti." Artık acı çekecek bir şeyi kalmamış gibi görünüyordu.[12]

Bakunin üç hafta daha Sierre'de kaldı. Antonia'nın kendisini kabul edeceğine emin olmadan geri dönemezdi. Vaktinin çoğunu karısına uzun mektuplar yazarak geçirdi. Antonia ailesiyle Arona'dan Logano'ya taşınarak yeniden İsviçre topraklarına geçmişti. Gambuzzi'nin yanına gitme fikrinden vazgeçmiş, belki de hiç düşünmemişti. Fakat Bakunin ile ev hayatına yeniden başlamakta tereddüt etmesi şaşırtıcı değildi, çünkü kocasının samimiyetinden ve hatta akli dengesinden şüphe etmek için son zamanlarda pek çok nedeni olmuştu. Ona yazdığı ilk mektuplar "uzaktı ve açık yürekli değildi." Sofia Losowska, Cafiero'nun teklif ettiği borca kefil olmayı kesinlikle reddetmişti. Bakunin ara ara eski iyimserliğine geri dönüyordu. Anılarını yazarak "binlerce frank kazanabilir" ya da erkek kardeşlerini 40.000 franktan az tutmaması gereken miras hak-

12 Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 376; Guillaume, *Internationale*, iii. 209-10, 235.

kını ödemeye "zorlayabilirdi." Fakat bazen de çökmüş bir adam olduğunu idrak ediyordu. Antonia kendisini kabul etmezse intihar etmeye karar verdi. Kararı beklerken düşüncelere boğulmamak için Sierre'de bulabildiği Fransızca romanlara sığınıyordu. İçlerinden birinin başlığı önemli ve manidardır: *Je me tuerai demain.* [yarın intihar edeceğim] Yakın zaman önce düşmanı gördüğü Ross ziyarete gelip, onun için Antonia ve Sofia ile görüşeceğine söz verdi. Bakunin günlüğüne "Bütün günü Ross'la geçirdim. Tam uzlaşma," diye yazıyordu. Bu haftalardaki aklının bocalamaları hazin bir düşüşü gösterir.

Sonunda, Antonia beklenen mektubu gönderip onu Lugano'ya yanına çağırdı. 23 Eylül 1874 günü sevinçle yola çıktı. Cafiero ve Ross'u görmek için Neuchâtel'de mola verdi. Görüşmeleri Guillaume ve Spichiger'in huzurunda gerçekleşti. Anlaşılan Bakunin Jura'daki eski arkadaşlarının sempatisini toplama umuduna kapılmıştı. Cafiero ve Ross'un hikâyeyi kendi ağızlarından herkese anlattıklarını herhalde biliyordu. Fakat Guillaume'un da kararlılıkla onların tarafında yer alması ezici bir darbeydi. Bakunin artık neredeyse hissizleşmişti. Fakat, ifade ettiğine göre bu dördü arasında en fazla içi kıpırdayan, onu en az tanıyan ve hiçbir zaman şahsen dostluk kurmadığı kişiydi. Diğerleri soğuk ve içlenmeden otururken Spichiger bir köşede durmuş için için yaşlı savaşçının aşağılanmasına ağlıyordu. Ona ayda 300 frank maaş vermeyi önerdiler. Eski İsviçreli, İtalyan ve Rus dostları bu parayı ortaklaşa temin edeceklerdi. Düşmanlarından hibe kabul etmeye hâlâ çekiniyordu. İncindiyse de gururu "borcu" reddetmedi. Aylık maaşı geri çevirip bir kez daha Cafiero'dan 3.000 frank istedi. Cafiero, daha önceki gibi ancak uygun bir kefil bulunması koşuluyla borç vermeye razı geleceğini yineledi. Bakunin baldızının kefilliği reddettiğini kabul etmek zorundaydı, ama Bellerio'nun razı gelmesini umuyordu. Böylece ayrıldılar. Guillaume ile beş yılı aşan dostlukları böyle sona erdi ve onu bir daha görmedi.[13]

13 Guillaume, *Internationale*, iii. 235-7.

Lugano'ya varmadan önce bir haftadan fazla Bern'de kaldı. Sağırlık belirtileri başlamıştı ve Adolf Vogt ona bir işitme cihazı sözü vermişti. Federal meclis üyelerinden Schenk tarafından karşılandı. Bakunin'in İsviçre vatandaşlığına geçip sonunda yeryüzünde kabul edilir bir statü kazanma arzusunu sempatiyle dinledi. Fakat arkadaşlarının çabalarına rağmen, İsviçre kantonlarından hiçbiri bu kötü şöhretli maceraperesti vatandaşlığa kabul etmeye hevesli görünmüyordu. Mihail Bakunin yaşadığı gibi, vatansız bir sürgün olarak öldü.

7 Ekim 1874 günü sabah erken saatlerde Lugano'ya vardı. Antonia, Sofia, Ksaweri Kwiatkowski'nin yanı sıra çocukların ikisi de onu bekliyordu. Günlüğüne, hissedilir bir rahatlamayla, "mükemmel bir yer, sıcak ve içten dostluk," diye yazdı. Geçen haftalarda yediği tokatlar insanoğlunun iyiliğine duyduğu inancı yok etmişti. Aile ocağında nasıl karşılanacağı konusunda endişeleri yok değildi. Yolculuğu sona ermişti. Şiddetli tutkuları ve dinamik enerjisi nihayet tükenmişti. Artık tek arzusu huzur içinde ölebilmekti.[14]

14 Guillaume, *Internationale*, iii. 258; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 387.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bir *Rantiyenin* Ölümü

Lugano'daki sıcak karşılama ve huzurlu ortam Bakunin'in yaralı ruhunu sarmıştı. Keyfi çabucak yerine gelmişti. Gelişinden iki gün sonra Bellerio'ya yazdığı mektubun başında Béranger'den yaptığı alıntıda kendiyle alay edecek kadar aklı yerindeydi:

> Me revolia, peuple fidéle,
> Qui m'avez doné mon congé,
> Pardon, si la goutte cruelle
> M'ôte le peu d'esprit que j'ai.*

Düşündükçe, son zamanlarda başına gelen talihsizlikleri kendi "aptallığına", Cafiero'nun "mankafalılığına" ve Ross'un "soysuzluğuna" bağlamakla yetiniyordu. Ağır bir mektup yazıp, Ross'u "kendisini fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda öldürmek için elinden geleni yapmakla," suçladı. Cafiero artık Ross'un oyuncağıydı. Üç hafta sonra, o arada gizlice Rusya'ya giden Ross yaşlı adama bir kez daha ulaşmaya çalıştığında Ba-

(*) Beni azleden vefakâr halk
İşte yine karşınızdayım
Beni affedin, eğer o acımasız gut –hastalığı–
Kıt olan aklımı daha da başımdan aldıysa

kunin "kirli entrikalardan ve kirli entrikacılardan uzak Lugano'da yaşadığı huzurlu ve sakin hayattan" bahsettiği sert ve kısa bir yanıt gönderdi. Hayatının o mutsuz bölümünü arkada bırakmıştı. Fakat baş sorumlu saydığı kişiye karşı dargınlığı hiç beklenmeyecek kadar kalıcıydı.[1]

İnsan ilişkileri Bakunin'in temel ihtiyaçlarından biriydi ve bu ihtiyacı ne Antonia ne de ailesi karşılayabilirdi. 20 Kasım 1874'te –eski Rus takvimine göre Aziz Mihail gününde– verdiği "cömert" ziyafete baba oğul Bellerio'lar Lokarno'dan özellikle gelmişlerdi. Fakat bu dışarıdan gelen misafirlerle yetinemezdi. Altmış bir yaşındaydı ve geriye kalan on sekiz aylık ömründe Bakunin kendine yeni bir arkadaş çevresi yaratmak zorunda kaldı. Lugano'da çevresine topladığı bu kişiler arasında Mazzini taraftarı, İtalya'dan sürüldüğü için İtalyanca dersleri vererek geçimini sağlayan Pederzolli adında bir Profesör, Baronata trajikomedisinde küçük bir rol oynayan ama bir şekilde Bakunin'in diğerlerine beslediği düşmanlıktan kurtulan Nabruzzi ve Paris Komününden bir mülteci, Arthur Arnoud bulunuyordu. 1875'te Kravçinski adında genç bir Rus devrimci ziyarete geldi. sonraları pek çok ülkede Stepniak takma adıyla tanınacaktı. Ocak 1876'da Bakunin'in 1871'den beri görmediği Benôit Malon, Lugano'ya yerleşti. Ardından Madame de Champseix de ona katıldı. Fakat bunların hiçbiri geçici ahbaplıklardan öteye geçmedi. Dostluklar artık eski günlerindeki gibi kendiliğinden ve derin kök salmıyordu. Hayatının bu son aylarında Bakunin özünde yalnız bir adamdı. Arada bir Gambuzzi geliyordu ve onun için her zaman bir oda hazır bulunduruluyordu. Fakat varlığı Antonia'nın kocasını pek fazla teselli etmiyordu. Bakunin'i en çok etkileyen Lugano'lu bir grup İtalyan işçinin gösterdiği bağlılıktı. Devrimci davadan bahsederken büyülenerek onu dinliyorlar, hastalandığında ilgileniyorlar ve kendisinin satın alamayacağı lezzetli yiyecekler getiriyorlardı. Bakunin'in yaşadığı evlerde her zaman el emeğiyle çalışan birileri vardı. Bu adamlar –belki de artık ona kü-

1 Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 389-91, 395; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 351; Guillaume, *Internationale*, iii. 256.

çümsemeyle merhameti birbirine karıştırmadan bakan bir tek onlar kalmıştı– onun son müritleriydi.[2]

O sıralarda onu ziyarete gelen Fransız komün üyesi Arnoud, Bakunin'in Lugano'daki hayatı hakkında en doğru bilgiyi bırakmıştır. Saat sekiz civarında kalkar ve şehrin meydanındaki bir kafeye giderdi. Kahvaltı yaparak, gazete okuyarak, mektuplar yazarak ve arkadaşlarıyla görüşerek sabahı burada geçirirdi. Parasız kaldığında ihtiyaçlarını veresiye alır ya da borçları çok artmış da olsa, dükkân sahibinden bile para alabilirdi. Bazen gittiği kafeyi değiştirmek zorunda kalırdı. Saat ikide öğle yemeği için eve döner ve parası varsa ya da borç alabildiyse çocuklar için pasta ya da şekerleme getirirdi. Dörtten sekize kadar uyurdu. Sonra Antonia'nın oturma odasında beliriverir ve onun misafirlerini geçmişteki maceralarıyla eğlendirirdi. Gece yarısı odasına çekilir ve geç saatlere kadar okuyup yazar, ertesi sabah aynı programa başlamaya yeniden hazır olurdu. Genelde tahta ya da portatif bir yatakta üzerini değişmeden uyuyordu. Söylendiğine göre toplum içine çıktığında her zaman başında duran gri kepini yatarken de çıkarmıyordu.[3]

Bakunin hâlâ yeni işçi arkadaşlarına anarşizm vazetmeye ya da Antonia'nın salonunda önemli işlerinin ve geçmişte çektiği korkunç acıların hikâyelerini anlatmaya hazırdı. Fakat siyaset için ne enerjisi ne de hevesi kalmıştı. Ömür boyu sürdürdüğü iyimserliği nihayet tükenmişti.

> Derin üzüntülerimle [Elisée Reclus'a yazdıklarından] keşfettim ki, ve her geçen gün yeniden keşfediyorum ki, kitlelerde devrimci düşünce ya da umut ya da tutku yok; bunların olmadığı yerde, istediğin kadar çalış çabala, bir sonuç elde edemiyorsun.

1875 yılında, en fazla taraftar bulduğu ülkelerde bile, en kötü tahminleri doğrulanmış görünüyordu. İspanya'da XII. Alfonso büyük bir coşkuyla karşılanarak atalarının saltanatını

2 Guillaume, *Internationale*, iii. 254, 300, 314, 321.

3 Arnoud, *Nouvelle Revue*, (Ağustos 1891), s. 597-8.

yeniden kurmuştu. İtalya'da Garibaldi, Quirinal'de Victor Emmanuel'e bağlılık yemini etmiş, hatta Vatikan'la barışmıştı. Bakunin'in Bellerio'ya itiraf ettiği gibi, "alçakların evrensel zafer" çağıydı. İnsan doğasının aslî iyiliğine inancını da yitirmişti. Bir gün Pederzolli'ye, "tüm dünyada üç kişi kalsa, ikisi üçüncüyü ezmek için birleşir," demişti. Son aylarda Kiliseye duyduğu nefret Devlete duyduğu nefrete baskın çıkmaya başlamıştı. Almanya'da *Kulturkampf*'ın* ortaya çıkışını dikkatle takip ediyor ve yarı şaka yarı ciddi artık "belli bir ölçüde Bismarkçı" olduğunu söylüyordu.

Aktif hayattan çekilmesi ve siyasi çıkarlarının ortadan kalkmasıyla geriye tek bir tutkusu, "yoğun bir merak duygusu" kalmıştı. İngiliz metresiyle tekrar Londra'ya yerleşen Ogarev'e, "yeterince hocalık yaptık şimdi yeniden öğrenme zamanı," diye yazmıştı. Eski [G.F.] arkadaşından, Kolb'un *Kulturgeschichte der Menschheit*'ını [İnsanlığın Kültürel Tarihi] (Yunan idari sistemi "federalizmi" övmesi ve Romalıların "merkezi" örgütlenmesini kınaması ona çekici gelmişti), John Stuart Mill'in *Autobiography*'sini ve Schopenhauer'ın eserlerini istemişti. Bunlar artık onun günlük okumalarıydı. Birkaç ay sonra Adolf Vogt'tan Marx'ın *Kapital*'ini istedi. Eski rakibinin şaheseri eline geçti mi ya da bir kez daha okumaya teşebbüs etti mi bilemiyoruz. Ogarev'e yazdığı mektupta sıraladığı eserleri okumayı sürdürüp sürdürmediği de belli değildir. Kendi yazdıklarında kayda değer bir bilgi yoktur. Ölümünden sonra yazdıkları arasında yer alan birkaç önemsiz siyasi metin, pek de emin olunmadan bu döneme atfedilmiştir. Yıllar yılı aralıklarla çoğu dostuna söylediği gibi, Ogarev'e "anılarını yazdığını" söylemişti. Fakat ortada bu eski niyeti artık pratiğe döktüğünü düşündürecek hiçbir işaret yoktur. Lugano'ya yerleştiğinde Bakunin ihtiyarlığın faal avareliğine hiç güçlük çekmeden geçivermişti.[4]

(*) Bismark'ın, Almanya'da Katolik Kilisesi'ni devlet denetimi altına almak amacıyla yürüttüğü mücadele. Almancada *kültür savaşı* anlamında – ed.n.

4 Guillaume, *Internationale*, ii. 155; iii. 284; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 398, 402, 404, 411; *Pisma Bakunina*, ed. Dragomanov, 347-8.

Ancak, bir açıdan hiç değişmemişti. Hâlâ paraya muhtaçtı ve para edinme planları hâlâ bir çocuğunki kadar gerçekdışı ve gelişigüzeldi. Cafiero'nun ona daha fazla para vermeyeceğine ve veremeyeceğine bir türlü inanamıyordu. Bellerio, Aziz Mihail günü daveti için Lugano'ya geldiğinde, Bakunin ısrarla Cafiero'dan borç almaya aracılık etmesini istemişti. Kocasını asla ikna etmeye kalkışmayan Antonia, Bellerio'ya ona bütün olanlardan sonra böyle bir isteğin "onuruna yakışmayacağını" açıklaması için yalvardı. Bakunin bu iddialara kulak asmayıp kendi bildiğini okudu. "Cafiero'nun yapacağı iyilik değil, adil bir anlaşmanın gereğidir," diyordu. Cafiero, Baronata bahsindeki tutumuyla, bu "korkunç çıkmaza" sürüklenmesinden sorumluydu ve bundan kurtulmak için gerekli parayı vermek ancak ve ancak Cafiero'nun göreviydi. Her zamanki gibi parayı altı ay içinde geri ödeyebileceğine "neredeyse emin" olduğunu ekliyordu. Öteki kaynakları da zorlamadan durmamıştı. Bir gün Arnoud'ya, "kardeş olalım," diye haykırdı. "Senin paran olunca bana verirsin, benim param olunca sana veririm." Kurnaz Fransız ikinci koşulun pek gerçekleşmeyeceğini anladığından, teklifi cazip bulmamıştı.[5]

Adam olalı beri her mali krizde yaptığı gibi, Bakunin yine en sevdiği tepeden inme çözüme [*deus ex machina*] güveniyordu, yani alamadığı mirasa kavuşma umuduna. Kasım 1874'te Sofia Losowska Rusya'ya dönmek üzere Lugano'dan ayrıldı. Bakunin onu erkek kardeşlerine ulaşmakla görevlendirmeyi ihmal etmedi. Sahiden de Sofia aralıkta Premukhino'ya gitti. Nakit para alamadıysa da (ısrarla paraları olmadığını iddia ettikleri için Mihail'in kardeşlerinden kuşku duymayı gerektiren bir neden yoktur), ederi 100.000 frank tahmin edilen bir orman arazisinin Mihail'in hissesi olarak ayrıldığını öğrendi. Bu pembe düşten Sofia mı yoksa bizzat Bakunin mi sorumludur bilemeyiz. Fakat Sofia'nın Premukhino'dan getirdiği haberlerden kuvvet alarak Bakunin'in olağanüstü bir duyguyla artık

5 Guillaume, *Internationale*, iii. 254-5; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 394, 414; Arnoud, *Nouvelle Revue* (Ağustos 1891), s. 592.

nihayet mirasının değerli bir bölümünü ele geçirmesine ramak kaldığına inandığı bellidir.[6]

Bu inanç Bakunin'in ne huyunun değiştiğini ne de yaşadıklarından ders çıkardığını gösteren sonuçlar doğurdu. Baronata'ya kendisinin bile kabul etmeyeceği kadar çok gönül vermişti ve yaşadığı felaketten sadece gururu yara almamıştı. Bir teselli bulana kadar asla bütünüyle huzura kavuşamazdı. Premukhino'dan kesesine yakında akacak servet müthiş bir fırsattı. Daha fazla beklemeden Şubat 1875'te 28.000 franka (3.000 peşin, 3.500 Nisanda, geri kalanı ise ekim ayında ödenecekti) Lugano civarında, Monte Salvatore yönünde yer alan Villa Bresso adında güzel bir bahçeli ev satın aldı. Müsrif harcaması için her zamanki bahaneler hazırdı. Daha fazla oyalansa villayı bir başka müşteri satın alabilirdi. Özellikle, Milano bağlantılı bir tren yolu döşendiği için Lugano'da fiyatlar baharda muhakkak yükselecekti. Kaporayı, görünüşe göre bir kısmını, Gambuzzi'den borç aldı. Servetinin ekim ayında eline geçeceğinden hiç şüphesi yoktu. Martta kardeşlerine, arazisinin bir an evvel "nakde dönüştürülmesi" için yazdı. Gereksiz bir ihtiyatla, "işi resmiyete bağlamak için" Sofia'nın bir kez daha Premukhino'ya gitmesini rica etti. Erkek kardeşleri titizlenmesine içerleyecek değillerdi, zaten "bu ileri yaşında hayalci gibi davranması saçma olurdu."

Mart 1875 tarihli mektup Bakunin'in Premukhino'ya son mektubuydu. Sanki bir daha yazmayacağı içine doğmuş gibi, kardeşlerinden, "mezara son yolculuğunu yapmadan evvel, onların yaşlı ağabeylerini görmek için son bir yolculuk yapmalarını" istiyordu. Tatyana ölmüştü. Kendisi ve Alexandra "Mazideki Premukhino'dan kalan son Mohikanlardı."

> Bir araya gelsek, ne çok anı canlanır –bir daha asla görüşemeyecek miyiz? Evet, hepinizi görmek, bütün sıcaklığımla ve kardeşçe sevgimle sizleri kucaklamak istiyorum. Yeter ki gelin... Sadece sizi değil, tanımadığım yeğenlerimi ve kuzen-

6 Arnoud, *Nouvelle Revue*, (Ağustos 1891), s. 599; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 397, 428-9.

lerimi de davet ediyorum. Gelen herkes hoş gelecektir. Fakat herkesten çok siz gelmelisiniz, Paul, Alexis ve Nikola, bana evin ve bahçenin düzenlemesiyle ilgili fikir de verirsiniz. Burada küçük bir cennet krallığı yaratmak istiyorum; toprak, iklim, her şey çok uygun. Bir dolu meyve, sebze ve çiçek olacak ve baba evimizin hatıralarını canlandıracağız.

Ölümünün ardından Bakunin'in evrakı arasında "Kardeşlerime Veda Mektubu" başlıklı bir el yazması bulunmuştur. Mektup muhafaza edilmemiştir.[7]

* * *

Yabancı topraklarda görkemli Premukhino günlerini canlandırma düşü, Bakunin'in pek çok diğer hayali kadar asılsızdı. Villa Bresso hikâyesi, Baronata'nın kaderinin tam bir parodisidir. Bakunin kendine yoğun tarım ve gübre kullanımı gibi konularda kitaplarla dolu bir kütüphane kurdu, kimya çalıştı ve farklı farklı tohumlar sipariş etti. Dut ağaçlarını kışlık odun için budadı, çeşitli tohumları ağaçların arasına serpiştirdi ve içine gübre dolduracağı hendekler kazdı. Bu hazırlıklardan gurur ve keyif duyuyordu. Ağustosta Bellerio'ya yazdığı gibi, kendini "cennetin açılan kapıları önünde" hissediyordu.[8]

Ancak, gelen sonbaharla kasvetli renkler hâkim olmaya başlamış ve Bakunin insanın cennete girmeden önce arafı geçmesi gerektiğini hatırlamıştı. Meşhur miras hâlâ erteleniyordu ve villanın son taksiti Gambuzzi'nin Napolili bir bankerden aldığı borçla ödenebilmişti. Ekim 1875'te Premukhino'dan gelen haberle Bakunin hesap ettiği paranın ancak üçte ikisini alabileceğini öğrendi. Üstelik bu miktar iki yıla yayılan taksitlerle ödenecekti. Toprağa aşırı ekim yapılıp, aşırı gübrelendiğinden Villa Bresso'nun bahçesi ot bile yetişmeyen çorak bir çöle dönmüştü. Kasımda olağanüstü erken kar yağmıştı. Bakunin "bütün koşul-

7 Kornilov, *Byloe*, (1925) No. 3, s. 51-7; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 433; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 71.

8 Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 429, 433; Arnoud, *Nouvelle Revue* (Ağustos 1891), s. 600-601.

ların kendisine karşı birleştiğini," düşünüyordu. Aralıkta Pederzolli'den gelen borç para sayesinde nihayet eve taşınabildiler ve Villa Bresso, Villa Bakunin oldu. 1876 yılbaşından iki hafta önce Bakunin, Bellerio'ya durumunun çıkışsızlığından bahsediyordu. Evde tek kuruş kalmamıştı, Antonia'nın yiyecek alabilmesi için sağdan soldan on beş ya da yirmi frank borç buluyordu.[9]

Bakunin'in sağlığı artık hızla kötüye gidiyordu. Fiziksel düşüş, bilincinin sınırlarını daraltırken, haliyle günlük hayatın saçma sıkıntılarına her zamankinden daha az önem veriyordu. Üç dört yıldır kronikleşen astım ile kalp yetmezliğine ve on iki aydır başına dert olan sağırlığa yeni hastalıklar ekleniyordu. Geçici hafıza kaybı yaşamaya başlamıştı. Bacaklarındaki ödem hareket etmesini zorlaştırıyordu. İdrarını tutamadığı için gecelerin işkenceye dönmesi ve bazen gündüz vakti çocukların karşısında uygunsuz durumda kalması en beteriydi. Tıp bilgisi ancak her tür şikâyeti üşütmeye bağlamaya ve etkilenen bölgelerin hintyağıyla ovulmasını önermeye yeten yöre doktoru, en sonunda mesanede ciddi bir enfeksiyon olduğunu fark edebildi. Bir Alman doktor çağırıldı. Fakat o da sadece prostat tanısı koyup, hiçbir tedavi öneremedi. Bazen ne yatabiliyor ne oturabiliyordu. Bir masanın üzerine eğilip uyuyabiliyordu. Ancak bu pozisyonda bir süreliğine ağrılarını unutabiliyordu. İki İtalyan işçi, ayakkabı tamircisi Santandrea ve Bologna isyanından bir mülteci Mazzotti, sırayla sabah akşam eve gelerek giyinip soyunmasına yardım ediyorlardı. Bakunin bu fiziksel ıstırapları da maddi zorluklar gibi karşılıyor, kibar ve hoşgörülü bir küçümsemeyle, yeri gelince teslim oluyor fakat bir anlık bir iyileşmede dahi derhal unutuyor, hastalıklarının adlarıyla kelime oyunları yapıyor, eski ateşinin arada sırada patlamasıyla eski halinden daha da tutarsız bir tavırla, işi şakaya vuruyor, okuyor, nutuklar atıyordu. Pederzolli'nin deyişiyle, "aynı anda hem çocuk, hem barbar, hem alim," olabiliyordu.[10]

---

9 Guillaume, *Internationale*, iii. 300, 313, 320; Steklov, *M. A. Bakunin*, s. 429, 433-4.

10 Guillaume, *Internationale*, iii. 254, 287; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 435-7; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907) 68-9.

Ömrünün sonuna yaklaştıkça, içgüdüsel olarak dünyayla barışmıştı. Eylül 1875'te bozuşmalarından tam bir yıl sonra Ross, Lugano'ya geldi. Önce biraz "kuru" karşılandıysa da, dostça ağırlandı ve bütün bir haftayı Lugano'da geçirdi. Gerçi Antonia ile karşılaşmamak için Bakunin'le bir kafede buluşuyorlardı. Aşağı yukarı aynı zamanlarda bir iş vesilesiyle Cafiero ile barıştılar. İtalya'da iş aramak için Locarno'dan ayrılan Cafiero, Bakunin'e Baronata'daki eşyaların bir kısmını Villa Bresso'ya göndermeyi teklif etti. İşi tamamlamak için Bakunin Baronata'ya gitti. İki hafta sonra Cafiero karısıyla birlikte iade-i ziyarette bulundu. Antonia'yla görüşmeyi de önemsemediler ve ancak Cafiero'nun İtalya'dan ayrılmasıyla bitecek "iyi ilişkiler" yeniden kuruldu. Daha eski düşmanlıklar bile çözülmüştü. Bir gün birisi Neçayev'den bahsetti. Bakunin ona karşı herhangi bir düşmanlık beslemediğini söyledi, çünkü "o iyi niyetli biriydi." Artık geçmişin kişisel hesabını tutmaya vakit yoktu.[11]

* * *

1876 baharında Alexandra Weber adında genç bir Rus öğrenci Lugano'ya geldi. Genç kıza İtalyanca dersi veren Pederzolli kısa bir süre sonra onu meşhur hemşerisiyle tanıştırdı. Birkaç gün içinde Alexandra Weber, Villa Bakunin'in müdavimi olmuştu. Gençliğin ve vatanının cazibesi Bakunin'e her zaman iyi gelirdi. Petersburg'da devrim ateşine tutulan genç kız da bu eski tüfeğin büyüsüne çabucak kapıldı. Bu uyumsuz ikili arasında yakın bir dostluk kuruldu. Alexandra Weber, Bakunin'in son yıllarında karşısına çıkan herkesten fazla arkadaş ve dert ortağı olmayı başarmıştı. Bıraktığı notlar Bakunin'in ömrünün son haftalarına dair bize en mahrem ayrıntıları verir.

Bakunin'in evinde iki farklı hayat yaşanıyordu; birinde Bakunin ile artık seyrekleşen ziyaretçileri, diğerinde ise Antonia ile ailesi. Bakunin çocuklarla, özellikle de iki kızla oynar, onlara çikolata verir ve bahçede yakacakları ateş için çalı çırpı toplamalarına yardım ederdi. Antonia ile konuşmaya kalktığında,

11 Ross, *Golos Minuvshego* (Mayıs 1914), s. 211; Guillaume, *Internationale*, iii. 301-2; Steklov, *M. A. Bakunin*, s. 424.

karısı tam bir kayıtsızlık içinde genelde yaptığı gibi, "heykelimsi başını" çevirmiyordu bile. Bakunin tek kişilik bir odada yaşıyor ve konuklarını ağırlıyordu. Kapının yanındaki uzun masada sürekli kaynayan bir semaver ve çay servisi, sigara sarmak için bir parça tütün, açık bir gazetenin üzerinde bir mürekkep hokkası ve çocukların oyuncak parçalarıyla bir parça çikolata bulunurdu. Diğer iki masa ve döşemenin büyük kısmı pek çok farklı ülkeden ve dilden gazetelerle, el yazmalarıyla ve çeşitli evrakla kaplıydı. Bunların arasında kaybolmuş yayılmış ilaç kutuları dururdu. Gazeteler genelde yataktan taşardı. Yatak ise yün bir örtüyle sarmalanmış sade bir demir karyoladan ibaretti ve bu eski savaşçının ağır cüssesini zorlukla taşıyor, o hareket ettikçe sallanıp gıcırdıyordu. Alexandra Weber, Gambuzzi için ayrılan odada ise yumuşak yataklı bir karyola, keten çarşaflar ve ipek bir yatak örtüsü bulunduğunu kınayarak belirtir.

Bakunin son müritleri olan genç misafiri ve İtalyan işçilerle yine devrim hakkında konuşur, sonra birdenbire gözleri parlar, bakışları daha "yeşil, sert ve kurnaz" bir ifade alırdı. Gelecekten çok geçmişten bahsediyordu. Çok kez yazmaya niyetlendiği anıları, artık yazacak gücü kalmadığı halde peşini bırakmıyordu. Alexandra'ya hikâyeyi ona yazdıracağını ve onun da iyi bir Fransızca ile tercüme etmesi gerektiğini söylüyordu. Bu amaç için üslubunu mükemmelleştirsin diye ona Fransız klasiklerinden en iyisi saydığı Pascal'ı okumasını tavsiye ediyordu. Başka zamanlarda düpedüz saçmalıyordu. Bir zamanlar Paul de Kock üzerinde kendini gösteren zararsız şehvet düşkünlüğü hayatının son evresinde yeniden ortaya çıkmıştı. Malon ve Madame de Champseix Lugano'da yaşıyorlar ve eve sıklıkla ziyarete geliyorlardı. Bakunin'i, Malon'un dillere düşmüş ihanet öykülerini pür dikkat dinlemekten daha çok eğlendiren bir şey yoktu. Ona "kaçakçı" eşine de "gümrük memuru" lakabını takmıştı. "Kaçakçı" ruhsatsız işlerinden birinde yakalandığında zevkten dört köşe oluyordu. Alexandra Weber idolünün kendi üslup ve ciddiyet standardından böyle saptığı zamanlarda duyduğu üzüntüyü saklayamıyordu.

Artık ölüm yakındı ve Bakunin her şeyden çok çocukluğun-

dan ve bir zamanlar çok sevdiği Rusya'dan bahsetmeyi seviyordu. Villanın bahçesindeki kurbağaları seviyordu. Premukhino çayırları ve havuzlarındaki kurbağa seslerini hatırlıyor, onların "muhteşem müzikal yaratıklar" olduğunu düşünüyordu. Böyle zamanlarda "gözlerindeki sert, şeytani ışık söner ve yüzüne hüzün çöker ve dudaklarına hüznün gölgesi düşerdi." Alexandra Weber'den kendisine ülkesini anlatmasını isterdi. O da içinde büyüdüğü Rusya'daki tarlaların ve çayırların tanıdık manzarasını ve sesini anlatırdı. Bitirdiğinde, tıpkı bir çocuk gibi ondan aynı hikâyeyi tekrar anlatmasını isterdi, o da Bakunin uyuyuncaya kadar konuşur ya da okurdu. Hayatının bu son saatlerinde kendi halkından birini yanında bulması büyük bir teselliydi. "Hiçbir İtalyan bana neyi nasıl okuyacağını asla bilemez," diye söyleniyordu. Bazen kız kardeşlerini düşünüyordu ama bir zamanlar tutkuyla sevdiği Tatyana ya da uğrunda tutkuyla mücadele verdiği Varvara, ölüm yatağında gördüğü Lyubov'dan daha az aklına geliyorlardı. O yatakta yatarken, "Ah! Mihail," demişti. "Ölmek ne güzel! İnsanın kendini bırakabilmesi ne güzel!" şimdi bu sözleri hatırlıyor ve anlıyordu. O da böyle hissediyordu. Genç dostundan tek bir iyilik diliyordu. Eğer öleceğini anlarsa Alexandra "ağzına bir sigara tutuşturmayı unutmayacak, böylece o da ölmeden evvel son bir nefes çekebilecekti."[12]

Oysa ebedi göçebe, yeni bir karışıklık daha yaşamadan kendi halinde ölemedi. Son kriz Sofia Losowska'nın 1876 Mayısında Rusya'dan dönüşüyle başladı. Kardeşlerinin Mihail'e ayırdığı miras payı olan ormanlık araziyi paraya çevirmeyi nihayet başarmıştı. İlk 1.000 ruble iki ay önceden gönderilmişti. Sofia yanında geriye kalan 7.000 rubleyi getirmişti ki, bu Mihail'in mevcut ve olası tek servetiydi. Acı gerçeğin tokadı servetiyle ilgili hayallerini fena halde dağıtıp, onu umutsuz ve telafisiz bir iflasa sürükledi. Aile toplantısı yapıldı. Bakunin, herhangi bir hissi kaldıysa, bu toplantıda utançtan yerin dibine geçmiş olmalıydı. Villadan ayrılmamak için son bir çabayla bütün borç-

12 Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 66-87.

larının karşılığında alacaklılara 10.000 ruble önerdi. Gerçi elindeki 7.000 rubleyle söz verdiği 10.000 ruble arasındaki farkı nasıl kapatacağı muhtemelen her zamanki kadar belirsizdi. Teklifi reddedildi. Baş alacaklı, Gambuzzi'nin Napolili banker arkadaşıydı. Gambuzzi'nin Antonia ve çocukları, ister istemez Bakunin'i de yanlarına alarak, Napoli'ye yanına gelmeye mecbur etme fırsatı yakaladığı için durumdan pek de şikâyetçi olmadığı düşünülebilir. Alacaklıların Lugano'daki villayı ipotek almasıyla geriye kalan tek seçenek bu görünüyordu.[13]

Bakunin Napoli'ye taşınma kararına katılmaktan çok, boyun eğdi. Gerçekleşmesi ise İtalyan hükümetinin onu İtalya'ya kabul etmesine bağlıydı. O tarihlerde İçişleri Bakanı Nicotera adında biriydi. Bakunin'i daha önceden Napoli'de tanımış ve hatta onun komplocu gruplarına bulaşmıştı. Antonia, İtalya'da oturma izni istemek ve her tür siyasi faaliyetten çekildiğini taahhüt etmek için kocasını Nicotera'ya yazmaya zorladı. Uzlaşmaya, gençliğin verdiği hayran psikolojisiyle yanaşmayan ve Antonia'ya fena halde düşman kesilen Alexandra Weber Bakunin'in bu gibi sözler sarf etmesinin "geçmişini inkâr" anlamına geleceğini düşünüyordu. Fakat Bakunin'in artık Antonia'nın buyruğuna karşı gelmeye ne gücü ne de isteği vardı. Alexandra'dan habersiz bu mektup yazıldı. Haziranın ikinci haftasında Antonia, Nicotera'ya istek mektubunu sunmak ve Gambuzzi'nin yardımıyla ailenin Napoli'ye taşınması için gereken diğer ayarlamaları yapmak üzere Lugano'dan İtalya'ya hareket etti.[14]

İsviçre'den ayrılmadan önce Bakunin bir kez daha Bern'deki arkadaşlarını ziyaret edip, Adolf Vogt'a şiddetlenen hastalıkları için görünmek arzusundaydı. 13 Haziran 1876 günü Lugano'dan ayrıldı ve ertesi gün Bern'e vardı. Adolf Vogt onu istasyonda karşılayıp hastaneye götürdü. Aynı akşam Reichel'lerin evine gitmek için hastaneden –ilk ve son kez– ayrıldı. Reichel çok sevdiği Beethoven'ı çalarken, o çini sobaya dayanarak zor

13 Guillaume, *Internationale*, iii. 313, 320; iv. 26; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 434-5.

14 Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 83; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 435.

ayakta duruyordu. Bu tarihten sonra Reichel ve karısı hastaneye sürekli ziyarete gittiler. Genelde müzik hakkında konuşuyorlardı. "Her şey gelip geçecek," diyordu Bakunin, "ve dünya çürüyüp gidecek, ama Dokuzuncu Senfoni her zaman varolacak." Belki de aklına 1849'da Dresden'de Wagner'in yönettiği orkestrada Dokuzuncu Senfoniyi dinleyişi gelmişti. İsyankâr dostunun müzikal kompozisyonunu beğenmediğini söylemişti. Schopenhauer'in eserlerini istedi. Bütün filozofların insanı topluluğun bir parçası saymak yerine bir birey olarak görmekle yanlış yola saptıklarını söylüyordu. Anılarını yazmayacaktı; kim okuyacaktı ki? Uluslar devrimci güdülerini yitirmişlerdi ve ellerindekini kaybetmekten öylesine korkuyorlardı ki, itaatkâr ve tepkisiz olmuşlardı. İyileşirse, kolektif ilkelere dayalı etik üzerine bir tez yazacaktı.

Adolf Vogt, Bakunin'in en büyük derdi olan fiziksel ve moral ıstıraplarını hafifletecek bir alet getirmişti. Fakat bu hasta organizmayı hiçbir şey onaramazdı. Zihni bazen açılıyordu fakat fiziksel çöküş artık durmaksızın ve hızla ilerliyordu. 28 Haziran'da bedeni normal fonksiyonlarını yerine getirememeye başladı ve bilincini iyice yitirdi. Birkaç dakikadan fazla uyanmasını sağlamak mümkün değildi. Bazen yiyebildiği birkaç kaşık *kasha* ya da Maria Reichel'in –son saatlerinde yanındaki tek Rus– onun için hazırladığı Rus lapası dışında her tür yiyeceği reddediyordu. 1 Temmuz 1876 Cumartesi sabahı, Reichel'ler hastaneye geldiklerinde durumunda hiçbir değişiklik yoktu. Fakat birden şiddetli ağrılar başladı. Bir saat sonra acıları tamamen dinmişti. Öğle saatlerinde Mihail Bakunin hayata veda etti. Akşam üzeri Maria Reichel elinde bir çelenkle geldiğinde, bedeni renk değiştirmeye başlamıştı bile.[15]

Cenaze töreni 3 Temmuz Pazartesi yapıldı. Sıcak bir yaz günüydü. Karlı tepeler bulutsuz gökyüzü altında parıldıyor, havaya gül kokuları karışıyordu. Kortejin gelişini beklerken mezar kazıcılar tabutun büyüklüğü ve ağırlıyla, bu karmaşık isyankârın son istirahatına çekilmesi için kazmaları istenilen

15 Guillaume, *Internationale*, iv. 32-5; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 437-41.

çukurun aşırı derinliğiyle ilgili şakalar yapıyorlardı. Tabutun arkasında yürüyen otuz kırk kişi kadardı. Enternasyonal'in çeşitli İsviçre şubelerinden gelenler vardı, fakat yabancı ülkelerdeki dostlara ve yandaşlara haber verecek zaman olmamıştı. Mezar toprakla örtülünce, etrafında ölünün şerefine konuşmalar yapıldı. Muamelelere yardım eden tek Rus olarak Zhukovski, Guillaume ile Schwitzguébel, Eliée Reclus ve Bern'li bir işçi sırayla söz aldılar. Guillaume konuşurken gözyaşlarını tutamayıp hıçkırıklara boğuldu. Bakışları uzaklara takılan Maria Reichel'in de gözü yaşlıydı. Fakat izleyenler, törenin zayıflığı, baştan savmalığı ve yetersizliğine şaşırıp kaldılar. Bir fırtına ve isyan habercisinin çöküş yıllarında mekân edindiği barışçıl ülkede böylesine şatafatsız gömülmesi uygunsuz bir sondu. Cenazeden sonraki gün, kayıt formalitelerini tamamlamaya çalışan polis, Adolf Vogt'a merhumun mesleğini ya da geçimini nasıl sağladığını sordu. Zor bir soruydu. Vogt, başka bir cevap düşünmediğinden, kafa karışıklığıyla arkadaşının İtalyan İsviçresinde bir villa sahibi olduğunu mırıldandı. Polise göre bu yeterince tatminkâr bir cevaptı. Merhum, resmi kayıtlara şöyle geçti: "*Michel de Bakounine, rentier.*"

Birkaç gün sonra, kocasının ölüm haberini telgrafla alan Antonia, Napoli'den Bern'e geldi. Bakunin'in arkadaşları onu soğuk karşıladılar. Maria Reichel kibar davrandı, fakat Bayan Vogt sadece Bern'i sevip sevmediğini, ayıları görmeye gidip gitmediğini sormakla yetindi.[16]

16 El, *Severnyi Vestnik* (Nisan 1898), s. 181-2; Guillaume, *Internationale*, iv. 36-7; Steklov, *M. A. Bakunin*, iv. 441-4; Bauler, *Byloe* (Temmuz 1907), s. 87.

KAYNAKÇA

Bakunin biyografisi için bol miktarda kaynak bulunmaktadır, ancak bunlar dağınık ve bazen de ulaşılamaz yerlerdedir.

ELYAZMALARI

Bakunin elyazmalarının en geniş koleksiyonunu Viyana'dan Dr. Max Nettlau yapmış ve bunlar yakın zamanda Amsterdam'daki Toplumsal Tarih Enstitüsüne devredilmiştir. Bu koleksiyonda ölümüyle Bakunin'den arda kalan tüm siyasi elyazmaları yer alır. Henüz sınıflandırılmış ya da öğrencilerin kullanımına sunulmuş değildir. Ancak, bu materyalin çoğu Dr. Nettlau'nun bizzat yazdığı üç ciltlik Bakunin biyografisinde (1896-1900) kullanılmıştır. Bu eser elli adet çoğaltılmış ve kolay ulaşılamayan kopyalar Dr. Nettlau tarafından dünyanın başlıca kütüphanelerine sunulmuştur. (Kopyalardan biri de British Museum'da bulunuyor.) Biyografide ayrıca Dr. Nettlau'nun Bakunin'i tanıyan kişilerle yaptığı karşılıklı görüşmelerden edindiği bilgiler yer alır. Bu ciltlerde yer alan verilerin büyük bölümü aşağıda listelenen çeşitli eserlerde yeniden yazılmıştır (özellikle Rusça'ya tercüme edilerek).

Bakunin'in bıraktığı kişisel nitelikteki elyazmaları ölümünden sonra karısının eline geçmiştir. Hiçbiri yayımlanmamıştır ve saklanıp saklanmadıkları dahi bilinmiyor. Ailenin hayatta kalan fertleri konu hakkında bilgi verme lütfünde bulunmamışlardır.

Bakunin'in Herzen'e yazdığı mektupların tamamı 1896'da yayımlandığında saklanan uzun bir mektup Herzen'in büyük kızının eşyaları arasından çıkmıştır. Mektup muhtemelen 1936'daki ölümünün ardından Prag'daki Russky Zahranini Arkhiv'in eline geçen diğer kişisel evrakı arasındaydı. Fakat bugüne kadar, Bakunin'le ilgili yayımlanmamış başka verileri de içermesi muhtemel olan bu belgelerle ilgili herhangi bir malumat verilmemiştir.

Mayıs 1849'da yakalandığında Bakunin'in üzerinde bulunan tüm elyazmaları Dresden Devlet Arşivindedir. Bunların yanında mahkûmiyeti ve Saksonyadaki soruşturmasıyla ilgili ayrıntılı belgeler de yer alır. Bu materyalin yalnızca küçük bir bölümü yayımlanmıştır.

Prag'daki Savunma Bakanlığı Arşivlerinde Bakunin'in Königstein'da mahkûmken tuttuğu günlük ve Avusturya'daki mahkûmiyeti ile soruşturması hakkında pek çok belge yer alır. Günlük ve diğer belgelerin bazıları da henüz yayımlanmamıştır.

YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

Bakunin hakkında yayımlanmış en önemli eserler aşağıda listelenmiştir:

M. A. Bakunin, Sobranie Sochinenii i Pisem, editör Y. M. Steklov, 4 cilt. (Moskova 1934-6). Bu çalışma Bakunin'in bugüne kadar Rusya'da ya da yurtdışında yayımlanmış ya da elyazması olarak Sovyetler Birliğinde saklanmış bütün mektuplarını ve yazılarını toparlamak üzere düşünülmüştür. Bunun için yurtdışında hiçbir araştırma yapılmamıştır. Orijinalinde yabancı dillerde yazılan mektuplar ve diğer eserler Rusça tercümeleriyle yer alır. Yayımlanan dört cilt (12 cilt tasarlanmıştır) bizi 1861'e kadar götürür. İki cildin daha bir süreliğine basılmayı beklediği biliniyor. Fakat basıldıklarına dair herhangi bir işaret yoktur. Maalesef bu el altında bekleyen baskının tamamlanıp tamamlanmayacağı da şüphelidir.

Pisma M. A. Bakunina k. A. I. Gertsenu i N. P. Ogarevu, editör M. P. Dragomanov (Cenevre, 1896). Bakunin mektupları ilk defa bu koleksiyonla yayımlanmıştır ve bir iki istisna dışında Herzen ve Ogarev'e yazılan mektuplardan ibarettir. Mektupların çoğunun orijinali Prag'daki Russky Zahranini Arkhiv'dedir. Arşiv yetkilileri bana Dragomanov'un atladığı bazı paragrafları iletecek kadar nazik davrandılar. Bu kitapta da Bakunin'in siyasi yazılarından küçük ve rasgele bir seçki ile bazı biyografik veriler yer alır. Bakunin'in el yazısını çözmenin zorluğu nedeniyle maalesef ufak tefek hatalarla doludur.

Michel Bakounine, Euvres, cilt 1 editör Max Nettlau; cilt 2-6 editör James Guillaume (Paris, 1895-1913). Bu koleksiyonda Bakunin'in 1867'den ölümüne kadar kaleme aldığı siyasi yazılar ve daha önce yayımlanmamış bazı siyasi elyazmaları yer alıyor. Bu eserin sonraki ciltleri de tasarlanmış ama basılamamıştır.

Materiali dlya biografi M. A. Bakunina, editör V. A. Polonski (Moskova, cilt 1, 1923; cilt 2, 1933; cilt 3, 1928). Bu ciltlerde, Rusya, Saksonya ve Avusturya resmi arşivlerinden, Dr. Nettlau'nun elyazması biyografisinden ve şu ya da bu şekilde erişilmeyen gazete baskılarından edinilmiş bağlantısız fakat kıymetli belgeler (pek çok Bakunin elyazması dahil) yer alır. Ne yazık ki, bu belgeler çoğunlukla özensizlikten ya da cahilce kopyalamaktan ve özensiz yayıncılıktan ötürü hasar görmüştür.

Bakuninstudien, Josef Pfitzner (Prag, 1932). Bakunin'in 1848-9 yıllarındaki faaliyetleri hakkında Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Fransa arşivlerinden köklü araştırmalara dayanarak hazırlanmış bir dizi yazı. Çoğu daha önce yayımlanmamış Bakunin elyazmalarının tamamı ya da parçaları basılmıştır.

Ocherki Osvoboditelnogo Dvizheniya 60kh Godov, M. K. Lemke (Petersburg, 1908). 1862'de Bakunin'in Londra'dan yazdığı ve Rus polisinin ele geçirdiği mektuplar, sonrasında uygulanan işlemler hakkında bir raporla birlikte bu eserde yer alıyor.

Bakunin hakkında önemli veriler aşağıdaki çalışmalarda bulunabilir:

Molodye Gody Mikhaila Bakunina, A. N. Kornilov (Moskova, 1917).

Gody Stranstviya Mikhaila Bakunina, A. N. Kornilov (Leningrad, 1925)

Bu iki kitap, şimdi Leningrad'daki Rus Edebiyatı Enstitüsünde bulunan Premukhino arşivlerinden belgelere dayanır ve Bakunin'in 1857'de Sibirya'daki sürgün dönemine kadar geçen zamanı kapsar. Bu kitaplarda aktarılan Bakunin mektuplarının tamamı artık Steklov'un *Sobranie Sochinenii i Pisem* çalışmasında bulunmaktadır. Fakat yine de hiçbir yerde yayımlanmamış, özellikle Bakunin ailesinin ve Beyer ailesinin diğer fertlerine ait mektuplar gibi başka verileri de kapsar. Bakunin'in Premukhino arşivlerinde saklanan 1857'den sonraki mektupları *Byloe* gazetesinde yayımlanmıştır. *Byloe*, 1925, sayı 3, s. 49.

A. I. Getrsen, Polnoe Sobranie Sochinenii i Pisem, editör M. K. Lemke, 21 cilt (Petersburg 1919-25). Herzen'in Bakunin'e yazdığı mektupların ve ondan bahseden başka mektup ve yazıların yanı sıra bu eserde Bakunin biyografisi yazarı için değerli bilgiler yer alıyor.

L'Internationaale: documents et souvenirst, James Guillaume, 4 cilt (Paris, 1905-10). Guillaume'un hatıraları Bakunin'in hayatının önemli bir dönemi için temel kaynaktır. Bu kitaplarda ayrıca sonradan yok ettiği kendi elindeki elyazmalarının yanı sıra, Guillaume'un ulaşabildiği Dr. Nettlau koleksiyonundan yayımlanmamış Bakunin elyazmaları yer alıyor.

V Pogone za Nechaevym, R. Kantor (Petersburg, 1922). Bu yararlı küçük kitapçık ajan Roman/Postnikov'un faaliyetleri hakkında Rus gizli arşivlerinde bulunan veriler yer alıyor.

Aşağıdaki çalışmalar ya da Bakunin'in çağdaşlarının yazışmaları ona yazılmış mektupları ya da ondan bahseden mektuplar ile başka yazıları içerir.

Perepiska Stankevicha, editör A. Stankeviç (Moskova, 1914).

Belinsky, Pisma editör E. A. Lyatsky, 3 cilt, (Petersburg, 1914).

Arnold Ruge's Briefwechsel und Tagebuchblatter aus den Jahren 1825-1880, editör P. Nerrlich, 2 cilt, (Berlin, 1886).

Briefe an und von Georg Herwegh (Stuttgart, 1895).

Georg Herwegh's Briefwechsel mit seiner Braut (Stuttgart, 1906).

K. Marx i F. Engels, Sochineniya 28 cilt, (Moskova, 1928-).

Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından yayımlanan ve şu anda tamamlanmak üzere olan Marx ve Engels yazılarının Rusça çevirileri, enstitünün yayımlama aşamasında yine tamamını kapsayamayan orijinal metinlerin baskılarına tercih edilerek kullanılmıştır.

Hepsinden değerli sayabileceğimiz tek Bakunin biyografisi (Dr. Nettlau'nun elyazması biyografisinden sonra) Y. M. Steklov'un hazırladığı dört ciltlik eserdir (Moskova, 1920-27). Bu, ilham verici bir çalışma değildir. Genel anlamda duygudaşlık ve anlayış bakımından yetersizdir. Ortodoks Sovyet kanonu gereği, yazar aralarındaki her konuda Bakunin'e karşı Marx'ın tarafını tutmak zorunda kalmıştır. Fakat ulaşılabilir verileri derlemesi bakımından araştırmacı için vazgeçilmez bir kaynaktır. Orijinal kaynaklara ulaşılamayan (Dr. Nettlau'nun biyografisi ya da bulunamayan gazeteler gibi) yerlerde bu kaynakla ilgili referanslar bu biyografinin dipnotlarında belirtilmiştir.

Rus ve Alman gazetelerinde Bakunin'in hayatındaki olaylarla ilgili sayısız makale yayımlanmıştır ve döneme ait anı türünde pek çok çalışmada Bakunin'in yer yer bahsi geçer. Bu eserlerin tam adları ilgili dipnotlarda belirtilmiştir.

Afanasiev 261, 263
Aftonbladet 323, 325, 341
Agassiz 139, 262
Aksakov, Konstantin 201, 202
Alexander I 11, 12, 257
Alexander II 241, 248, 256, 269, 286, 296, 301, 322, 328, 370, 429
Andrieux 441, 445
Andrzejkowicz 203, 210, 231
Annenkov 109, 170
Arnim, Bettina von 47, 48, 112
Arnoud, Arthur 519, 520, 522
Augsburger Allgemeine Zeitung 224

Bakunin, Alexander 10-15, 20-22, 35-38, 43, 52, 55-59, 63, 67-69, 88, 90, 96, 97, 101, 107, 114, 116, 138, 141, 242-244, 247, 248, 251, 282, 310
Bakunin, Alexandra 11, 33, 40, 41, 53, 55, 75, 76, 80, 90, 91, 94, 97, 98, 101, 114, 117, 118, 143, 242, 243, 283, 523, 526-529
Bakunin, Alexis 11, 45, 56, 57, 98, 101, 114, 117, 120, 131, 243, 244, 248, 249, 282, 524
Bakunin, Ekaterina 248, 249
Bakunin, İlya 11, 56, 96, 242
Bakunin, Lyubov 11, 20-23, 26, 29, 30, 34, 43, 52, 53, 60-64, 70, 81, 85, 86, 90, 94, 97, 98, 120, 528
Bakunin, Michael Vasileviç 9, 10
Bakunin, Natalie 280, 283, 291
Bakunin, Nicholas 11, 56, 61, 62, 88, 93, 96, 101, 113 116, 118, 137, 282
Bakunin, Paul 11, 51, 56, 59, 92, 98, 101, 105, 109, 113-119, 125, 129, 131, 133, 135, 137, 152, 153, 157, 242-247, 251, 259, 275, 280, 290, 293, 348, 524
Bakunin, Tatyana 11, 21, 26, 29, 31, 41, 43-46, 52-54, 57, 58, 60, 61, 75, 87, 90, 98, 101, 102, 113-116, 119, 138, 152, 153, 157, 242-247, 283, 360, 437, 438, 523, 528
Bakunin, Varvara 11, 12, 14, 16, 19, 21, 37, 41, 4349, 53, 60, 61, 63-69, 71, 75, 80, 85, 88, 89, 97, 98, 103, 107, 108, 110, 112-117, 119, 125, 242, 245, 248, 256, 259, 283, 528
Barni 365
Bastelica 387, 441, 445
Bayer, General 210
Beethoven 18, 47, 112, 115, 131, 209, 529

Becker 375, 385, 387, 388, 397, 404-406, 451
Belinksy, Vissarion 39, 40, 49-56, 59, 60, 62, 65, 66, 69-75, 77-87, 89, 92, 93, 98-101, 114, 127, 156, 157, 242, 260, 360, 487
Bellerio, Carlo 445, 508, 511-514, 516, 518, 519, 521, 522, 524, 525
Bellerio, Emilio 445, 519
Benardacci 258, 259
Bernard, Simon 278
Bernays 144, 145
Bernstein 145
Bertani 335
Bettoli, Angelo 412, 449
Beyer, Alexandra 31-33, 42, 43, 61, 75-77, 85, 97, 102, 108, 114, 117, 118, 154
Beyer, Madam 29, 33, 40-42, 61, 75, 77, 108, 114
Beyer, Natalie 29-33, 42, 43, 60, 61, 75, 77, 85, 97, 102, 108, 114, 137, 154, 243
Bezobrazov 346
Bismarck 158, 433, 440
Blanc, Gaspard 434
Blanc, Louis 144, 146, 155, 168, 364, 441, 446, 456
Blanche 321, 325
Blanqui 140
Blum, Robert 189
Bluntschli 141
Borchert16
Borkheim 406
Botkin, Vasili 80, 81, 85, 87, 89-94, 99, 101, 125, 127, 143, 144, 242, 270
Bourbaki 449
Branicki 311, 313, 315
Bright, John 364
Britto 312
Brosset 400
Buloz 270
Byron 112, 226, 336

Cabet 146
Cafiero, Carlo 458, 503-509, 511-516, 518, 522, 526
Cafiero, Olympia 506, 508
Capefigue 25
Caussidiére 169, 170, 172, 199
Cavaignac 146, 190, 193
Cavour 278
Champseix, Madam 370, 391, 519, 527
Châteaubriand 45
Cluseret 441, 444, 446
Comte 353
Costa 510
Crebillon Fils 23
Cwierciakiewicz 311, 313, 317

Çartoriski, Adam 159, 171, 314

D'Ester 166, 204, 205, 212
Danielson 469, 473
Danton 434
Dashkov 323
Delescluze 407
Demontowicz 313, 317, 318, 341
Descartes 78, 224
Deutsche Bote 130, 134
Deutsche Jahrbücher 125, 126, 136, 144, 156
Dostoyevski 28, 122, 514
Dresdener Zeitung 210-212, 234
Dubbelt 88
Duchâtel 163, 167
Dupont 366, 373
Dyakov 26, 58, 64-69, 88, 91, 116

Eccarius 402, 403, 405
Edwards, Sutherland 275, 277
Efremov 33, 34
Egalité 392, 399, 400, 451, 452
Elpidin 370, 374
Engels 115, 125, 166, 167, 190, 197, 198, 310, 342, 343, 388, 397, 409, 454, 458, 466, 470, 472, 473, 479, 492, 499
Eski İnaŋanlar 177, 181, 292-294, 298, 330

Fanelli 351, 387, 434, 456, 459, 477
Fazy, James 364
Feuerbach 87, 124, 128, 148, 474

Fichte 39, 40-48, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 64, 65, 70, 72-74, 78, 87
Flocon 146, 170, 172, 183, 204
Freiligrath 281
Fric, Joseph 182, 211, 279-281, 291
Friedrich Wilhelm 124, 125, 130, 171
Frolov 110
Fröbel, Julius 138, 183

Gambetta 440, 441, 446, 447
Gambuzzi 351, 360, 369, 371, 381, 387, 391, 400, 410, 411, 422, 434, 449, 456, 477, 506, 512, 514, 515, 519, 523, 524, 527, 529
Garibaldi 282, 291, 304, 323, 329, 335-337, 340, 343, 345, 346, 355, 364-366, 368, 458, 477, 521
Gazette des Tribunaux 151
Geer, Baron de 323, 324
Ghika, Prens 212
Gianelli 338
Gibbon 86
Girardin 146
Goethe 28, 47, 75, 111268
Gogol 40
Gorçakov 249
Granovsky 87
Gubernatis 345-347, 352
Gué 337, 346
Guillaume, James 255, 282, 347, 351, 366, 368, 370, 373, 375, 376, 381, 383, 385, 388, 391-397, 399, 400, 403, 405, 406, 410, 411, 416, 417, 422-424, 439-441, 443, 445-449, 452-460, 462, 464-474, 476, 477, 484, 488, 490-492, 494-497, 499, 502, 504-517, 519-522, 525, 526, 529-531, 534, 535
Gürcistan 298

Hallische Jahrbücher 87, 125
Haxthausen 200
Hegel 67, 70-74, 77-79, 82, 83, 86, 87, 92, 93, 108-110, 122-128, 144, 149, 155, 156, 419, 474
Heidelberg 174
Heimberger 205-208, 211
Heine 102, 129
Heinze 214, 216
Heltman 210, 212, 214
Heng 400, 410
Herwegh, Emma 143, 223
Herwegh, Georg 128, 349, 535
Herzen, Alexander 38, 39, 91-93, 96, 100, 102, 103, 111-113, 122, 127, 150, 154-157, 162, 169, 170, 175, 177, 197, 201, 214, 223, 229, 234, 239, 240, 249, 257, 258, 261, 262, 267-279, 281-284, 287-292, 294-300, 303, 305-314, 317-320, 324, 326-328, 330-333, 338-344, 349, 350, 352, 353, 357, 358, 364, 365, 370-373, 385, 389, 405, 407-409, 411, 414, 415, 417, 419, 420, 422-428, 430, 432, 458, 487, 492, 493, 511, 533-535
Herzen, Natalie 425-428, 430
Herzen, Olga 269
Hess 406, 407
Heubner 212, 213, 215-217, 221, 222, 225
Hexamer 204, 205
Hoffman 28, 47
Holstein 212, 237, 312, 485, 486, 488, 492, 495, 496
Hugo, Victor 364
Hvracanin 486, 488

Ivanov 421, 428

Jolissaint 365
Jottrand 165
Journal de Genéve 499, 500
Jura Federasyonu 465-468, 470, 471, 489, 490, 492, 500, 501

Kalinka 314, 317
Kant 34-36, 39, 46, 78
Kapital 373, 422, 424, 469, 521
Kapp 262
Katerina II 10, 200, 257, 296, 312
Katerina, Grand Düşeş 11, 14
Katkov 77, 92, 93, 99, 100, 110, 260, 287

Keil 187, 191, 203
Kelsiev 267, 278, 293, 294, 330
Kiselev 163, 164
Kock, Paul de 51, 234, 527
Koe 261, 262, 277, 293
Kolb 521
Komünist Manifesto 166, 192, 365
Kont Skorzewski 186, 223
Kont Teleki 204, 210
Kontes d'Agoult 150, 151
Korsakov 259-261, 263, 283, 284
Kossuth 204, 338
Kravçinski 519
Kropotkin 392, 393, 479, 488
Kryzanowski 210, 212, 214
Kürnberger 221
Kwiatkowski, Ksaweri 254, 517

La Chaux de Fonds 396, 435, 453, 454, 466, 490
Lafargue, Paul 468, 469, 472, 499
Lamartine 168, 224
Lamennais 128, 145
Lankiewicz 440, 441, 446
Lapinski 313, 314, 316-318
Lassalle 407
Lavrov, Peter 493-495
Lelewel 144, 159, 164, 165
Lermontov 495, 496
Leroux, Pierre 128, 144, 145
Levashov, Olga 261, 269, 370, 383, 384, 410, 451
Levashov, Ekaterina 42
Levin, Rahel 111, 112
Liberté 492
Liebknecht, Wilhelm 405- 407
Linton, William 277
Lissowska, Anna 185, 186
Locke 86
Longfellow 262
Lopatin 428
Losowska, Sofia 505, 513, 515, 522, 528
Lubliner 165
Luguinin 449
Lukasiewicz 185
Luther 75
Lyubavin 422, 424, 430, 469, 473

Malon, Benoit 370, 456, 519, 527
Martyanov 294-298
Marx, Francis 275, 342
Marx, Karl 124, 139, 144, 145, 147-150, 158, 165-167, 170, 184, 190, 192, 193, 197-199, 202, 207, 263, 268, 275. 276, 281, 295, 310, 341-344, 356, 373-376, 378, 379, 382, 385, 387-390, 397, 398, 400, 402-409, 413, 414, 422, 424, 431, 450-456, 458-460, 462-464, 466, 468-471, 473-476, 478-480, 483, 492, 493, 498, 499, 500, 521, 535
Mazzini 234, 281, 329, 339, 344-346, 352, 255, 411, 457-459, 503, 519
Mazzotti 525
Mechnikov 337, 338, 344, 359, 360
Merrucan 146
Metternich 158, 171
Meyerbeer 125
Mickiewicz 160
Mieroslawski 161, 304-309, 447
Mill, J.S. 474, 521
Miloradov 177, 181, 293
Milowicz 306
Minutoli 175
Modestov 337, 338
Montalembert 167
Mozart 112
Mroczkowski 350, 352, 358, 369, 371, 379, 381, 390, 485, 504
Muraviev, Nikola 23, 24, 88, 255-259, 296, 477, 480
Muraviev, Sergey 88, 89
Muraviev, Sophie 77
Müller-Strübing 115, 185, 189, 191

Nabruzzi 504, 519
Nalbandyan 284, 289, 291, 292
Neander 86
Neçayev 413-421, 423-433, 435, 436, 440, 448, 450, 452, 453, 455, 466, 469, 472, 473, 475, 484-486, 488, 490-492, 498, 499, 526
Neue Rheinische Zeitung 184, 192, 193, 197, 275, 342
Neverov 111

Nichiporenko 291, 192
Nicotera 529
Nilov 16-23

Oelsnitz 485, 486, 488, 492, 495, 496
Ogarev, Maria 93
Ogarev, Natalie 233, 269, 280, 319, 364, 425, 428
Ogarev, Nicholas 38, 91-93, 153, 154, 265, 267, 269, 271-273, 278, 281, 288, 290, 291, 294, 297-300, 307, 312, 319, 326, 330, 332, 353, 357, 364, 365, 371, 373, 407, 411, 412, 416, 417,419, 420, 422, 423, 425-431, 433, 435-437, 439, 441, 448, 451, 481, 484, 490, 492, 521, 534
Otto, Franz 223, 229
Ozerov 441, 484, 492

Padlewski 306
Paepe, Caesar de 358, 375
Paget, Augustus 315, 316
Palacky 177, 179, 181, 182
Palix 400, 440, 441, 446
Panaev 39, 89, 99
Paphnutius 292, 293
Paris Kömünü 455, 457, 519
Pascal 527
Pederzolli 519, 521, 525, 526
Perron, Charles 385, 386, 397, 399, 416, 451, 453, 461
Pescantini 134, 135, 142, 154, 155, 226
Peter ve Paul Kalesi 477, 490
Poludenski, Maria 154, 167, 168, 177
Ponamarev 42
Posttidningen 323
Potebnya 303
Potekhin 291
Prens Dolgorukov 248, 252
Prens Obolenski 358, 369
Proudhon 128, 147-150, 155, 193, 240, 455, 477
Pugaçev 200, 201, 418
Puşkin 102, 111
Pyat, Felix 144, 362

Quanten, Emil von 322, 328
Quinet, Edgar 364

Radetsky 189
Ralli 485, 486, 488, 492, 494-496
Razin, Stenka 200, 418
Reclus, Elie 456
Reclus, Eliseé 381, 455, 520, 531
Reichel, Adolf 131, 132, 139, 142, 144-147, 150, 154, 188, 203, 223, 276, 371, 411, 480, 529, 530
Reichel, Maria 530, 531
Reichel, Matilda 223, 226, 227
Reveu des Deux Mondes 245
Revue Indépendante 145
Rey, Aristide 381, 407, 455
Rheinische Zeitung 147, 184, 192, 193, 197, 275, 342
Richard, Albert 381, 387, 400, 424, 434, 435, 440-443, 445, 446, 455, 456, 461, 477
Richter, Jean-Paul 28, 47
Ross, Armand 485, 486, 492, 494-497, 499, 506
Rossini 112

Sabaşnikov 260
Sabina 182, 204, 208, 211
Saint Simon 128
Sand, George 130, 134, 145, 184, 268
Sander, Enno 186
Sazonov 154, 156
Schelling 34, 110, 115, 125, 135
Schiller 45, 47, 59, 87
Schopenhauer 521, 530
Schwitzguébel 466, 470, 472-474, 491, 531
Scott 102
Serebrenikov 428
Serno-Sleptov 299
Serno-Solovieviç, Alexander 370, 388
Serno-Solovieviç, Nikola 291, 292, 297-299
Skrzyniecki 166, 167
Smirnov 492, 494
Sokolov 494

Solger 262
Solman, Henriette 112
Sologub 45
Sperafico 411
Spichiger 466, 516
Stankeviç 27-30, 32-36, 38, 39, 42, 47, 48, 50, 51, 53, 60-64, 68-71, 80, 84, 85, 90-92, 94, 98, 103, 107-111, 243, 260
Stein 128
Stempkowski 489, 490
Stirner 474, 477
Stolzman 159
Straka, Adolf 203, 204, 208, 210, 211, 228, 279, 280
Sutherland, Henry 451, 453

Tchorzewski 269, 276, 364, 443
Tennyson 508
The Bell 257, 272, 273, 286-288, 293-300, 305-308, 310, 327, 330, 331, 339, 357, 364, 370, 389, 427-430, 436, 493.
Thiers 224
Tieck 28
Todt 212, 213, 215
Tol 253, 254
Tolstoy, Grigori 143, 144
Tolstoy, Jacob 164
Tolstoy, Leo 479
Traversi 289, 291, 292
Turgenyev 39, 105, 107-119, 122, 129, 131, 136-138, 155, 157, 170, 243, 270, 277, 282, 284, 291, 292, 295, 339
Tzschirner 212, 213, 215

Urquhart, David 275, 276
Utin 281, 328, 369, 370, 381, 384, 410, 451-454, 456, 464, 466, 469-471, 492

Varnhagen von Ense 111, 112, 183, 338
Venevitinov 19
Vetoşnikov 290-292
Viardot, Pauline 108, 157
Vogt, Adolf 139, 424, 435, 497, 498, 504, 517, 521, 529-531
Vogt, Emil 358
Vogt, Gustav 139, 371, 372, 376, 490
Vogt, Karl 139, 174
Vogt, Luisa 139, 162, 334
Voltaire 257, 280, 294
Voronov 289, 291, 292
Voyekov, Marie 18, 19, 21, 23, 32, 33, 77
Vyrubov 353, 354, 359, 365, 368, 377, 410, 480

Wagner, Richard 209, 213, 216, 272, 530
Weber, Alexandra 526-529
Weitling 139-141, 146, 148-150, 152, 199, 476
Werder 109, 113, 115
Wertheim 404
Windischgratz 182, 189, 190, 192
Wittig 210-212
Wulf 242

Yazikov 117, 137

Zagorski 352, 371, 381, 385
Zaitsev 484, 492, 493, 506, 513
Zhukovski 370, 371, 381, 383-386, 391, 416, 422, 453, 465, 466, 471, 472, 484, 497, 531
Zukunft 406

Edward Hallett Carr

MICHAEL BAKUNIN

Bakunin, ömrü boyunca borç içinde yaşadı. Devrimin ve değişimin yanı başında olmak istedi. Daima heyecanlıydı; iyi bir hatip ve ikna edici bir eylem adamıydı. Pek çok ülkede istenmeyen adam ilan edilmişti. Bir çocuk kadar hayalperestti; her tanıştığı insanı, çoğu asla var olmamış gizli örgütlerine dahil etmek için dil döküyordu. Sürgündü, sürekli takip edildi. Bifteğe bayılıyordu, tütün tiryakisiydi, neşeli kahkahalar atarak otoriteye küfrediyordu. Türlü hayal kırıklıklarına rağmen yılmıyor, devrimin ve hayatın baş aktörü olmayı arzuluyordu. Sayısız yalan söyledi, çoğuna inandı. Binlerce mektup yazdı, tüm Avrupa'yı dolaştı. Yazmaya başladığı kitap ve broşürlerinin pek çoğunu öfkelenip yarıda bıraktı. Bakunin, insanlık tarihinin en ilginç eylemcilerinden ve anarşizmin sembollerinden biri olarak öldü.

Rus ve Sovyet tarihi uzmanı, ünlü araştırmacı Edward Hallett Carr'ın kaleminden benzersiz bir Bakunin portresi...

> Devlete düşmanlığı bireysel insan doğasına inancından geliyordu. "Otorite uygulamak yozlaştırır, otoriteye boyun eğmek alçaltır," diyordu. "Her devlet, tıpkı her teoloji gibi insanı temelde kötü ve günahkâr sayar" düşüncesine dayanarak devleti "insanlığın en açık, en sinik, en eksiksiz inkârı" olarak görüyordu.
>
> EDWARD HALLETT CARR

İLETİŞİM 1359
BİYOGRAFİ 6

ISBN-13: 978-975-05-0642-0
9 789750 506420